

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS, DEEL 77 - No. 2

Werken Commissie voor Zeegeschiedenis, Deel XIV

DE WATERGEUZEN EN DE NEDERLANDEN 1568-1572

(WITH A SUMMARY IN ENGLISH)
(AVEC UN RÉSUMÉ EN FRANÇAIS)

J. C. A. DE MEIJ

Afb. 1. Portret van Lumey met Den Briel en de Geuzenvloot op de achtergrond. De scheepsvlaggen zijn zwart-wit gestreept. Grote miniatuur in een handschrift opgemaakt door Diderik Wouterszoon van Catwijk, pastoor te Wassenaar, kort na 1572.
Foto Algemeen Rijksarchief no. 32111.

Afb. 2. Handtekening van Lumey. Rijksarchief Haarlem, Ruychaver-papieren no. 12.

ISBN 72048231 3
LIBRARY OF CONGRESS
CATALOGUE CARD NUMBER: 70-185407

AANGEBODEN IN DE VERGADERING VAN
13 SEPTEMBER 1971

INHOUD

	ILLUSTRATIES EN TABELLEN	IX
	GEBRUIKTE AFKORTINGEN	X
	VOORWOORD EN VERANTWOORDING	XI
	INLEIDING	I
I	„FAITS ET GESTES”	5
	1. De Watergeuzen in dienst van Lodewijk van Nassau bij diens inval in Groningerland, mei-augustus 1568	5
	2. De Watergeuzen zonder opperbevelhebber en strategische doel- stellingen, september 1568-juni 1569	13
	3. De Watergeuzen onder Dolhain in dienst van Oranje, juli-december 1569	19
	4. De Watergeuzen weer verdeeld en zonder plannen, januari-juli 1570	34
	5. De Watergeuzen onder Lumbres als strategische vloot, augustus- december 1570	42
	6. De Watergeuzen als plundersaars en de plannen van Lodewijk van Nassau; chaos en orde, januari-augustus 1571	53
	7. De Watergeuzen onder Lumey; verjaagden en bevrijders, septem- ber 1571-april 1572	69
II	STRATEGISCHE OPERATIES, KAAPVAART EN LANDGANGEN; EEN ANALYSE	100
	1. Inleiding	100
	2. Kapers of oorlogsvloot — kaperbrieven of aanstellingen ten oorlog?	101
	3. De Watergeuzen als kapers	108
	a. Organisatie van de kaapvaart	109
	De eigendom over de schepen en financiering van de uitrusting	109
	Het rantsoeneren	111
	Aard van de buit	113
	Controle en sancties	113
	De verkoop van de buit	118
	Verdeling van de opbrengst	119
	Het verlenen van vrijgeleiden	121
	b. De Watergeuzen en de neutralen	122
	4. Landgangen en knevelarijen	130
	5. Conclusie	142
III	HERKOMST, MOTIEVEN, MENTALITEIT	144
	1. Inleiding	144
	2. Herkomst en motieven	146
	a. De kapiteins	154
	b. De manschappen	157
	3. Mentaliteit en karakter	164
IV	HET VERWEER TEGEN DE WATERGEUZEN	181
	1. Inleiding	181
	2. Het politieke optreden tegen Frankrijk, Engeland en Oost-Friesland	182

3.	Preventieve maatregelen om beroving van koopvaardij en visserij te voorkomen	187
a.	Het verbod om rantsoen te betalen	187
b.	De voorschriften betreffende de bewapening en de bemanning en het varen in vlootverband; tijdelijke vaarverboden op bepaalde routes	189
c.	Het verbod van 31 maart 1569 om zeeverzekeringen af te sluiten	194
d.	De konvoiering van koopvaardij en visserij door oorlogsschepen	196
4.	Het optreden van de justitie	202
5.	Offensieve acties met zeegaande vloten	205
6.	De verdediging van de kust en de kustwateren	226
7.	Conclusie	265
V	DE ECONOMISCHE SITUATIE IN DE NEDERLANDEN GEDURENDE DE PERIODE 1568-1572	270
1.	Inleiding	270
2.	Het uitwijken van Nederlandse schepen naar Noord-Duitsland, 1569	275
3.	Antwerpen en de overzeese handel in de jaren 1569-1570; malaise en bedrieglijk herstel	291
4.	De ineensstorting van 1571-1572; zeeroof, misoogst en belastingen	299
5.	Conclusie	306
	CONCLUSIE	307
	BIJLAGE I	
	Landgangen uitgevoerd door de Watergeuzen, augustus 1569-1 april 1572	310
	BIJLAGE II	
	Lijst van Watergeuzenkapiteins, mei 1568-1 april 1572	313
	Bijlage III	
	Lijst van Watergeuzenmanschappen, mei 1568-1 april 1572	318
	SUMMARY	329
	RÉSUMÉ	334
	GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA EN ANDERE ONGEDRUKTE BRONNEN	340
	GERAADPLEEGDE WERKEN	343
	REGISTER	353

ILLUSTRATIES EN TABELLEN

Illustraties

1. Portret van Lumey met Den Briel en de Geuzenvloot op de achtergrond
2. Handtekening van Lumey
3. Overeenkomst tussen Nicolaes Ruychaver, Jan van Troyen en Adriaan Menninck, juni 1570.
4. Nicolaes Ruychaver
5. Graaf Lodewijk van Nassau
6. Eigenhandige brief van Lancelot van Brederode, waarschijnlijk gericht aan Lodewijk van Nassau, 14 juni 1571
7. De inneming van Den Briel, 1 april 1572
8. Willem Blois van Treslong
9. Commissiebrief door Willem van Oranje verstrekt aan Nicolaes Ruychaver, 15 november 1570
10. Prins Willem van Oranje
11. De Hertog van Alva
12. De monding van de Maas ca. 1570
13. Kaart van de Nederlanden en Oost-Friesland ca. 1570

Tabellen

1. Herkomst en motieven van de kapiteins	149
2. Herkomst en motieven van de manschappen	150
3. Afkomst Nederlandse Watergeuzen naar stad of platteland	153
4. Geografische herkomst van de manschappen	157
5. Geografische herkomst van gevangen manschappen	158
6. Sociale herkomst van gevangen manschappen	160
7. „Motieven” van gevangen manschappen	163
8. Aantal Sontdoorvaarten, zowel in oost- als in westwaartse richting, 1562-1569	276

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

A.G.N.	Algemene Geschiedenis der Nederlanden.
A.R.A.	Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.
A.R.A. Brussel	Algemeen Rijksarchief te Brussel.
Aud.	Papiers de l'état et de l'audience, Algemeen Rijksarchief te Brussel.
G.A.	Gemeente-archief.
N.N.B.W.	Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.
R.A.	Rijksarchief.
Res. St. v. H.	Resolutiën van de Staten van Holland.
Secr.	Secrétairerie d'état allemande, Algemeen Rijksarchief te Brussel.
U.B.	Universiteitsbibliotheek.
V.G.	Verspreide Geschriften van R. Fruin.

VOORWOORD EN VERANTWOORDING

Velen hebben mij bij de totstandkoming van deze studie geholpen en gestimuleerd. In de eerste plaats geldt mijn dank Prof. Dr. J. H. Kernkamp die als promotor wilde optreden en mij steeds met raad en daad terzijde heeft gestaan. Prof. Dr. J. C. Boogman, de co-referent, heeft veel aan mijn vorming als historicus bijgedragen.

Aan de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen betuig ik mijn dank voor haar besluit dit werk als „verhandeling” van de Afdeling uit te geven in de Werken van de Commissie voor Zeegeschiedenis.

Drs. F. R. van Rosevelt, docent aan de universiteit van Michigan, dank ik voor zijn vertaling van de „summary”.

Dit boek kon slechts tot stand komen dank zij de arbeid die anderen vóór mij hebben verricht. Dat geldt voor vrijwel ieder wetenschappelijk werk, maar voor deze studie over de Watergeuzen wel heel in het bijzonder. In de eerste plaats moet ik de naam noemen van wijlen de heer F. Vogels, een Hagenaar, die tientallen jaren lang in de literatuur en in zeer vele archieven in binnen- en buitenland gespeurd heeft naar gegevens over de Watergeuzen. Hij heeft dit materiaal gebruikt voor ettelijke detailstudies, die men in de lijst van geraadpleegde werken kan vinden. Van groot belang is dat hij de door hem verzamelde gegevens, goed geordend en makkelijk toegankelijk, heeft toevertrouwd aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Alle door mij gebruikte archivalia zijn in principe ontleend aan de collectie-Vogels. Een ieder die in de archieven heeft gewerkt zal begrijpen welk tijdrovend werk mij bespaard is gebleven. Wèl heb ik, hetzij door het inwinnen van schriftelijke informatie, hetzij door persoonlijke raadpleging, het overgrote deel van de archiefstukken gecontroleerd, speciaal wat betreft de inventarisering, omdat deze gedurende de afgelopen halve eeuw vaak is gewijzigd. Alleen deze gecontroleerde stukken zijn in de lijst van geraadpleegde archivalia opgenomen. Van niet-gecontroleerde stukken is in het notenapparaat de vindplaats van de copie in de collectie-Vogels vermeld.

In de tweede plaats geldt mijn dank Dr. B. Dietz te Glasgow, aan wiens niet in druk verschenen dissertatie *Privateering in North-West European waters, 1568 to 1572* (1959) ik zeer veel heb ontleend voor het eerste hoofdstuk „Faits et gestes”. Dr. Dietz was zo vriendelijk mij toestemming te verlenen om uit zijn werk te citeren.

INLEIDING

*Op eenmaal rolt de kaart van Holland voor mij open,
Den Briel. Ik zie een vloot den Maasmond binnenloopen,
Den ongezouten Geus met de eerste, zoete vlag.*

Martinus Nijhoff, Het jaar 1572¹.

Dichters, theologen, herdenkingsredenaars, toneel- en romanschrijvers hebben, naast de historici, vele woorden geschreven en gesproken over de Watergeuzen en de inneming van Den Briel. Jaarlijks wordt dit gebeuren herdacht. Toch is er in de moderne Nederlandse geschiedschrijving weinig aandacht besteed aan de Watergeuzen. Misschien is deze lacune verklaarbaar door de afkeer van het woeste karakter dat de Geuzen werd toegedicht² of misschien is alleen het fragmentarische en moeilijk toegankelijke materiaal waaruit hun geschiedenis moest worden opgebouwd, eraan schuldig. In het algemeen heeft trouwens de periode tussen de slag bij Jemmingen, 21 juli 1568, en de verovering van Den Briel 1 april 1572, minder aandacht gekregen dan andere jaren uit het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Slechts de tiende penning, de Nederlandse vluchtelingengemeenten en Oranjes vergeefse pogingen een coalitie te vormen tegen de Spaanse macht in de Nederlanden hebben de nodige belangstelling van de geschiedschrijvers gewekt.

Het gebrek aan literatuur maakt een betrekkelijk ruime opzet van dit werk noodzakelijk. We bekijken ons onderwerp vanuit politieke, militaire, sociale, juridische en economische gezichtspunten. Dit heeft het nadeel dat een verre van uitputtende beschrijving en analyse gegeven kan worden van al die verschillende aspecten. Het voordeel is echter dat, naar ik hoop, een beeld ontstaat van de periode 1568-1572 met de relaties tussen de Watergeuzen en de Nederlanden als centraal thema.

In de eerste drie hoofdstukken beperken we ons voornamelijk tot de Watergeuzen zelf. Na een „histoire événementielle” van hun daden en de organisatiepogingen van Oranje, volgt een analyse van de drie aspecten van hun optreden, de kaapvaart, de landgangen en de invasieplannen. Ten slotte worden de Geuzen als rebellen en mensen nader bekeken. In de hoofdstukken IV en V spelen Alva en de Nederlanden de hoofdrollen; we zullen zien hoe zij zich verweerden tegen de plunderingen ter zee en

¹ *Nijhoff*, Verzamelde gedichten, p. 436-437.

² Voor een schets van de geschiedschrijving over de Watergeuzen zie *De Meij*, passim.

te land en hoe zij, in economisch opzicht, te lijden hadden van de Geuzen-acties³.

Wellicht mist men een algemeen inleidend hoofdstuk, waarin, uitgaande van de voorgeschiedenis gedurende de jaren 1560-1568, een schets werd gegeven van de situatie in de Nederlanden bij het begin van het optreden der Watergeuzen. Hierbij had dan ook het lot van de Nederlandse ballingen en de houding van het buitenland aandacht moeten krijgen. Het zou kortom een decor geweest zijn waartegen de acties van de Geuzen zich afspeelden. Ten tweede zoekt men misschien tevergeefs naar een „epiloog” waarin de belangrijke rol van de Watergeuzen bij de verbreiding van de opstand over Holland en Zeeland wordt gereleveerd.

Het voornaamste doel van een algemeen inleidend hoofdstuk moet zijn een beter begrip te vormen voor het eigen onderwerp, de eigen periode. De opkomst van het protestantisme, de politieke oppositie van Oranje, het Compromis, de beeldenstorm, het vertwijfelde militaire verzet van eind 1566-begin 1567, de komst van Alva en het vluchten van ettelijke duizendtallen, al deze factoren hebben het ontstaan van de Watergeuzen, hun samenstelling in sociaal en geografisch opzicht, hun aard en hun optreden wezenlijk beïnvloed. Daarnaast speelden ook op langere termijn werkende sociale, economische en politieke verhoudingen een belangrijke rol. Uit al deze elementen een algemeen inleidend hoofdstuk te creëren lijkt aantrekkelijk, maar ik meen dat deze werkwijze voor mijn studie niet wenselijk was. Dit hoofdstuk zou niet meer kunnen zijn dan een weergave van de bekende, zij het ook recente opvattingen over het „Voorspel” van de Opstand, bezien in het licht van de Watergeuzenperiode. Ongetwijfeld is dit op zichzelf nuttig, zeker wanneer zulk een weergave niet bestaat, maar m.i. zijn er enkele overwegende nadelen aan verbonden.

De functie van een decor dat de scènes steunt en begeleidt en er een wezenlijk onderdeel van vormt, kon in deze studie naar mijn mening niet vervuld worden door één hoofdstuk waarin de gehele achtergrondssituatie en -informatie bijeen was geplaatst. Hoe interessant en leesbaar dat gedeelte misschien ook geworden zou zijn, het had een „Fremdkörper” in het gehele werk gevormd. Beter leek het mij in ieder hoofdstuk, of een deel daarvan, de achtergrondsinformatie te bieden die noodzakelijk is voor een juist begrip van dat gedeelte. Een ander gevaar verbonden aan een apart achtergrondshoofdstuk was, dat het daar gegeven beeld, opgebouwd als het zou zijn uit een grotendeels door anderen geschreven geschiedverhaal, qua gebruikte bronnen en ingenomen uitgangspunten zodanig van de eigen aanpak en beschouwing had verschild, dat het eigen onderwerp niet in een verhelderend kader was geplaatst, ja, dat er zelfs

³ Een aanvankelijk voorzien „aanhangsel” over de schepen van de Watergeuzen is weggelaten omdat daarvoor, wilde er iets wezenlijk nieuws gezegd worden, een specialistische studie noodzakelijk was. De collectie-Vogels in de Koninklijke Bibliotheek biedt een schat van gegevens voor een studie over de marine- en koopvaardij-schepen in de jaren 1568-1572.

verwarring had kunnen ontstaan. Aan de hand van enkele voorbeelden kan dit geïllustreerd worden. We gaan er van uit dat de Watergeuzen vrijbuiters waren, maar over de Westeuropese kaapvaart, en zeker over de Nederlandse, in de voorafgaande jaren zijn in de literatuur slechts oppervlakkige en weinig betrouwbare gegevens te vinden. De Geuzen werden bestreden door een Hollandse marine, maar over het functioneren daarvan in het midden van de zestiende eeuw vindt men vrijwel niets. De werking van het politieke systeem in de Nederlanden vormt een belangrijk deel van de beschouwing in hoofdstuk IV, maar een studie over dit aspect van Alva's bewind zoekt men in de boeken tevergeefs. Juist uit hetgeen in dit werk beschreven wordt, kan men enkele voorzichtige conclusies trekken aangaande de Westeuropese kaapvaart, de Hollandse marine, het politieke systeem gedurende de periode 1568-1572 en andere aspecten van belang voor de Opstand. Deze conclusies zijn organisch in de verschillende hoofdstukken ingepast en staan derhalve door het werk verspreid.

Wat betreft het ontbreken van een „epiloog” kan het volgende opgemerkt worden. De rol van de Geuzen als radicale verbreiders van de opstand over Holland en Zeeland mag naar mijn mening bekend worden geacht⁴. Alleen een intensief bronnenonderzoek had nieuwe gegevens aan het licht kunnen brengen waardoor misschien nieuwe conclusies mogelijk zouden zijn. Zulk een onderzoek viel nu eenmaal buiten het kader van deze studie — 1 april 1572 vormt een duidelijke cesuur.

Nog enkele punten dienen opgehelderd te worden. Ten eerste: wat moeten we onder Watergeuzen verstaan? Met de volgende definitie kan misschien gewerkt worden: de Watergeuzen waren aanhangers van Willem van Oranje, die tussen mei 1568 en april 1572 vanuit havens buiten de Nederlanden, meestal voorzien van een commissiebrief van de prins, koopvaardij en visserij, bij voorkeur van Nederlanders, benadeelden, invallen deden op de Nederlandse kust en deelnamen aan de invasieplannen van Oranje die tot doel hadden Alva's gezag in de Nederlanden te breken⁵.

Het is duidelijk dat deze definitie in het vervolg „waar gemaakt” zal moeten worden; slechts één punt wil ik hier nog belichten. In de definitie is het woord „kaper” vermeden, hoewel de Watergeuzen doorgaans als kapers worden beschouwd. Wellicht kan een kaper als volgt worden gedefinieerd: een particulier, in het bezit van een commissiebrief, die

⁴ Verwezen kan worden naar *Bartstra*, Oranje als rebellenleider in Holland en Zeeland (1572-1576); *Geyl*, Nederlandse stam, I (het gedeelte Holland en Zeeland in opstand); A.G.N., V, hoofdstuk II, De strijd in Holland en Zeeland 1572-1576 van H. A. E. van Gelder. Meer in het bijzonder: *Boogman*, De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572; *Van Wijn*, Het Noord-hollandse regiment in de eerste jaren van de opstand tegen Spanje.

⁵ Deze definitie wijkt op enkele punten af van een eerder door mij gegevene (*De Meij*, p. 358¹); vgl. ook de definitie van *Van Herwerden*, *Verblijf*, p. 105.

uitsluitend in oorlogstijd verleend kan worden door een soeverein (of namens deze door zijn admiraal) en die hem het recht geeft onderdanen van bepaalde, met namen genoemde vijanden van die soeverein op zee te overvallen en te beroven. Doorgaans krijgt een kaper een aandeel in de buit en staan zijn acties onder controle van de overheid. Het begrip „kaper” heeft vooral een juridisch karakter; zonder een geldige commissie-brief of bij overtreding van dit document, werd men een zeerover. Aangezien waarschijnlijk een aantal Geuzenkapiteins niet in het bezit was van geldige commissies en bijna allen hun commissies overtraden door het nemen van schepen onder neutrale vlag, kan men de Watergeuzen dus niet als kapers definiëren.

Dit neemt niet weg dat dit woord in de volgende pagina's vaak zal worden gebruikt omdat de Watergeuzen zich in beginsel vooral tegen de door Oranje als vijanden aangewezen „adherenten” van Alva richtten en de overtredingen van de commissies veelal onvermijdelijk waren door de moeilijke omstandigheden waaronder zij moesten opereren. De term „vrijbuiters”, die in de zestiende eeuw zowel voor kapers als voor zeerovers werd gebezigd, kan men eveneens regelmatig aantreffen. „Zeerovers” en „piraten” zullen we de Geuzen alleen dan noemen, wanneer we ons verplaatsen in het standpunt van Alva, de gezagsgetrouwe Nederlanders of andere slachtoffers en vijanden van de rebellen die hen als zeerovers beschouwden.

Ten tweede moeten de gekozen periodegrenzen toegelicht worden: mei 1568-1 april 1572. In mei 1568 bij zijn inval in Groningerland nam Lodewijk van Nassau, namens zijn broer, voor het eerst mannen in zijn dienst die de zaak van de Opstand speciaal ter zee moesten steunen. Na 1 april 1572 bleven de Nederlandse rebellen, hetzij als kapers, hetzij op de oorlogsvloot, ter zee actief, maar hun karakter was toen wezenlijk veranderd omdat zij niet meer van buitenlandse havens uit opereerden.

Ten slotte nog iets over de periodenindeling van de Watergeuzengeschiedenis die vooral in het eerste en tweede hoofdstuk wordt gehanteerd. Ongetwijfeld is deze indeling — als iedere periodisering — kunstmatig en houdt zij weinig rekening met het ongebonden bestaan van vele vrijbuiters. Maar zij is m.i. onontbeerlijk omdat alleen zo een duidelijke structuur in het eerste hoofdstuk kan worden aangebracht en bovendien een tegenwicht wordt geboden tegen het veelal ongedifferentieerde beeld dat in de geschiedschrijving van de Watergeuzen is gevormd.

„FAITS ET GESTES”

1. DE WATERGEUZEN IN DIENST VAN LODEWIJK VAN NASSAU BIJ DIENS
INVAL IN GRONINGERLAND, MEI-AUGUSTUS 1568

De rol van de Watergeuzen bij de inval van Lodewijk van Nassau in Groningerland gedurende de zomermaanden van 1568 is door de geschiedschrijving zeker niet verwaarloosd. Met uitzondering van de in-neming van Den Briel is dit hun meest besproken activiteit geweest¹. Geen wonder, de kapers speelden een belangrijke, succesvolle rol in deze overigens zo weinig bemoedigende beginperiode van de Tachtigjarige Oorlog.

Hoe de situatie in de Nederlanden toen was mag bekend worden geacht. Het verzet was al voor Alva's komst gebroken, de tegenstanders van kerk en koning waren gedood, gevlucht en verbannen of hielden zich koest. De opstandigheid in het land was gedoofd en de 10.000 Spaanse soldaten gaven voldoende garantie dat het vuur niet licht zou oplaaien. Alleen een inval van buitenaf kon succes hebben, indien althans de bevolking in staat en bereid was in opstand te komen. Hierop hoopte Oranje die na Brederodes dood in februari 1568 de onbetwiste leider van de opstand was geworden.

In de invasiplannen van de prins was voor een zelfstandige zeemacht geen plaats ingeruimd. Dat hij en zijn medestanders ook een inval vanuit zee zouden proberen lijkt *ons* welhaast vanzelfsprekend, gezien het object, de door het water omspoelde en doorsneden Nederlanden en gezien de naar terugkeer hunkerende ballingen in Engeland en Oost-Friesland. Maar het aandeel van de marine in de plannen bestond slechts uit het transport van troepen naar de Nederlandse kust, zonder dat daarbij gedacht was aan een voortgezet of bijkomend optreden als oorlogsvloot of kapers. Een landoorlog was dus aanvankelijk het doel van Oranje en zijn broer Lodewijk. Wat kan men ook anders verwachten van Duitse vorsten die, al had de prins als stadhouder van Holland de functie van admiraal bekleed, continentaal georiënteerd waren? In het verloop van de strijd zouden echter eerst Lodewijk en later Oranje door de omstandigheden worden gedwongen de marine als een belangrijk wapen tegen Alva en zijn aanhangers te hanteren.

Warnsinck heeft in zijn studie *Een mislukte aanslag op Enkhuizen in 1568* (1932) de mening geuit dat Lodewijk van Nassau in april 1568 van plan was rechtstreeks vanuit Emden naar Enkhuizen te stevenen om in

¹ *Bor*, I, fol. 168-169; *Franz*, p. 46 e.v.; *Hagedorn*, *Erste Erscheinen*, passim; *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 222-227; de discussie van Warnsinck en Van Dam van Isselt in *De Gids* (1932-33); *Van Herwerden*, *Lod. van Nassau*, 1939, p. 101-126.

Holland een opstand te ontketenen en een basis te vinden voor de Watergeuzenvloot. Hij wilde in het licht stellen dat de prins „van af den beginne de groote beteekenis van schepen en zeevolk voor de vrijwording van ons land” heeft begrepen². De wezenlijke argumenten voor deze visie zijn mager en W. E. van Dam van Isselt heeft ze afdoende bestreden³. Ik wil hier alleen wijzen op wat wellicht de ernstigste misvatting in Warnsincks betoog genoemd kan worden: één van de motieven van Oranje voor de verovering van Enkhuizen zou de wens zijn geweest de Watergeuzen een basis te geven waardoor zeeroof bestraft kon worden en de behaalde buit aan de zaak van de opstand ten goede zou komen⁴. Er is echter geen enkele aanwijzing dat er vòòr mei 1568 Watergeuzen hebben bestaan, zodat dit motief volkomen uit de lucht gegrepen is. Hun optreden is een gevolg geweest van de inval in het noorden, geen oorzaak van een „desseign sur Inchuse”.

Drie legertjes zouden voorjaar 1568 de Nederlanden binnenvallen: in het zuidoosten, het zuiden en het noorden. Het eerste werd op 25 april bij Daelhem verslagen; het tweede, een Hugenotenleger, werd door de Franse regering verhinderd de Nederlanden aan te tasten⁵. Alleen de strijdmacht onder Lodewijk van Nassau heeft zich enige tijd in Groningen staande kunnen houden. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat dit legertje vanuit Emden over zee een inval zou doen in Friesland of Groningen. Maar de uitrusting werd, uit angst voor Alva, door de Oostfriesse graven en de stad Emden verboden en Lodewijk kreeg bevel met zijn aanhangers het Oostfriesse grondgebied te verlaten⁶. Dientengevolge trok hij 23 april Groningen binnen; de volgende dag nam hij het onverdedigde slot Wedde en vervolgens de onversterkte plaatsen Winschoten, Slochteren, Appingedam en Delfzijl. Ondertussen groeide zijn troepenmacht aan tot 600 à 700 man; Wedde en Delfzijl, waar schansen werden opgeworpen, kregen een bezetting en met deze sterkten in de rug en de aanvoer vanuit Oost-Friesland via Delfzijl verzekerd, eiste graaf Lodewijk 4 mei de stad Groningen op. Groningen weigerde, hoewel er maar weinig slecht betaalde troepen in de stad waren, de stadhouder, de graaf van Aremborg, in het zuiden verbleef en Alva ver weg was en, naar Lodewijk hoopte, zijn handen vol had. Ondanks de op 23 mei gewonnen slag bij Heiligerlee, waarbij Aremborg en Adolf van Nassau sneuvelden, moest Lodewijk overgaan tot een moeizaam beleg. Aan de verdere gebeurtenissen te land ga ik voorbij, tenzij zij van betekenis zijn geweest voor de ontstaansgeschiedenis van de Watergeuzen.

Delfzijl in handen van Lodewijk en het nabij gelegen Emden bereid om uitvoer van victualiën en oorlogsmateriaal toe te staan: een gunstiger

² *Warnsinck*, Aanslag, p. 25.

³ *Van Dam van Isselt*, passim.

⁴ *Warnsinck*, Aanslag, p. 24-25.

⁵ *Rachfahl*, III, p. 292 e.v.

⁶ *Franz*, p. 25-26.

bevoorradingssituatie was nauwelijks denkbaar, vooral omdat de opstandelingen van meet af aan over voldoende schepen hebben beschikt om de aanvoer in stand te houden en te beschermen. Zou Alva er in slagen deze lijn af te snijden dan was Lodewijk tot machteloosheid gedoemd.

De eerste die zich ter zee aan Lodewijk van Nassau verbond was Jan Abels. Deze zeeman van professie schijnt al korte tijd daarvoor de zee onveilig gemaakt te hebben zonder commissiebrief⁷. Volgens zijn eigen verklaring⁸ had de graaf hem in april 1568 verzocht in zijn dienst te treden. Het staat niet vast of Abels toen ook een commissie heeft ontvangen; wèl beschikte hij na de nederlaag bij Jemmingen over een door Lodewijk verstrekte represaillebrief tegen Alva en zijn aanhangers om de schade, die hij had geleden toen de Spanjaarden zijn huis in Dokkum plunderden, te vergoeden. Ook wilde Lodewijk hiermee de schuldvordering die Abels op hem had vereffenen⁹. Hoe het zij, Jan Abels was begin mei met enkele schepen, door hemzelf met steun van Lodewijk van Nassau uitgerust, op de Eems te vinden. Volgens de Hollandse stadhouder Bossu hield hij zich op 5 mei met twee of drie schepen bij Delfzijl op, elk bemand met 40 koppen; spoedig voegde de graaf van Nassau daar twee boeiers aan toe. Verder is er sprake van dat Jan en zijn broer Tamme de beschikking hebben over nog vier schepen: een razeil van 50 last, twee karvelen waarschijnlijk van 20 last en een kleine schuit van vijf last¹⁰.

Het doel van dit eskader was drieledig: ten eerste het verzekeren van de toevoer van het Geuzenleger, ten tweede het voorkomen van een vijandelijke landing en ten derde het nemen van koopvaardijsschepen die probeerden het door Lodewijk belegerde Groningen te bereiken¹¹. Deze drie taken werden succesvol vervuld; zo moest Bossu 12 juni aan Alva melden dat Abels „endommage journallement fort les vivres qui vont pour Groeninghen”¹². De Fries was bijna een ideale bondgenoot ter zee: hij verleende strategische steun aan het leger en kon zijn schepen zelf onderhouden door de opbrengst van de buit. Het enige bezwaar was dat hij neutrale vaartuigen niet steeds ontzag¹³. Naast Jan Abels traden Jan Broeck¹⁴ en Hendrik Thomasz Laers¹⁵, twee Amsterdamse ballingen, op de voorgrond. Waarschijnlijk waren ze door Lodewijk van Nassau aangeworven als kapiteins op schepen die op kosten van de Geuzenleider zelf waren uitgerust. Begin mei had Jan Broeck nog het bevel over een

⁷ *Vogels*, Abels, p. 67.

⁸ *Relations politiques*, V, p. 380-383.

⁹ Dergelijke brieven waren onwettig (*Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 147-150).

¹⁰ Bossu-Alva, 5.5.68, *Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 125¹; *Dietsz*, p. 175-176. Hier en in het vervolg wordt uitgegaan van de regel dat een last gelijk is aan twee ton.

¹¹ *Dietsz*, p. 177-178.

¹² Bossu-Alva, 12.6.68, *Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 125¹.

¹³ *Dietsz*, p. 178.

¹⁴ Zie voor hem: *Vogels*, Broeck, p. 45-57.

¹⁵ Zie voor hem: *Vogels*, Amsterdamsche Watergeuzen, p. 94-96.

vendel (ca. 100 man) van de landstrijdkrachten¹⁶. In mei en juni bleef de vloot groeien: Ellert Vliechop van Enkhuizen, Pieter Dircksz Kater van Amsterdam en de Fries Cornelis Wesselsz voegden er zich bij¹⁷.

Er is, vooral in de bronnen van Spaanse kant, gedurende deze maanden herhaaldelijk sprake van schepen die vanuit Engeland de rebellen zouden komen versterken of zich reeds bij hen gevoegd hadden¹⁸. In werkelijkheid is het nooit zover gekomen. Wel heeft Lodewijk in juni en juli, toen hij behoefte had aan versterking, geprobeerd Nederlandse ballingen in Engeland te bewegen tot het uitrusten van schepen om hem te hulp te komen. Het was vooral Jean Taffin, de afgezant van Oranje in Engeland, die zich hiervoor moeite gaf. Inderdaad begon men een invasieleger op de been te brengen, berichten van de Spaanse en Franse ambassadeurs in Londen laten hier geen twijfel over bestaan. Maar de klachten van de Spanjaarden en het mislukken van Lodewijks onderneming in Groningen bewogen Elizabeth de uitrusting te verbieden¹⁹. De geruchten dat Engelse oorlogsschepen voor de Friese kust gesignaleerd waren, zijn alleen maar een bewijs voor de aan Spaanse zijde diepgewortelde angst voor Engelse interventie²⁰.

Ondertussen hadden de autoriteiten in de Nederlanden maatregelen genomen om de rebellen van de zee te verdrijven en zo de toevoer voor Lodewijk van Nassau af te snijden en de handel te beveiligen. Er werd in Holland een vloot uitgerust die, onder commando van François Boschuyzen, na enig oponthoud voor de Friese kust op 7 juni in de Eems verscheen²¹. Boschuyzen prefereerde een aanval op de basis van de kapers boven een zeegevecht. Hij landde bij Delfzijl en nam deze plaats op 17 juni²². Even zag het er voor de zaak der opstandelingen donker uit, maar een tegenactie, waarbij vooral Jan Abels zich onderscheidde, bracht Delfzijl weer in handen van graaf Lodewijk. Nu was het de taak van de Watergeuzen de gevaarlijke Hollandse vloot van de Eems te verdrijven. Daartoe moesten zij versterkt en beter georganiseerd worden. Lodewijk droeg dit op aan Diederik Sonoy, op 17 juni in het leger aangekomen met 1300 „roers” die hij in Wezel gekocht had²³.

Ongetwijfeld was Sonoy een vurig en betrouwbaar aanhanger van Oranje en een goed organisator, maar een zeeman was hij niet. Het was daarom een verstandig besluit van Lodewijk van Nassau dat hij op 1 juli niet alleen aan Sonoy commissie verleende om de vloot van Boschuy-

¹⁶ *Van Veen*, p. 141.

¹⁷ Zie voor Vliechop: N.N.B.W., VI, 1304; voor Kater: *Vogels*, Amsterdamsche Watergeuzen, p. 94; voor Wesselsz: N.N.B.W., X, 1174.

¹⁸ Aremberg-Alva, 16.5.68 en Alva-Megen, 8.6.68, *Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 64 en p. 128.

¹⁹ Archives, III, p. 273; *Diets*, p. 196-198.

²⁰ *Diets*, p. 182.

²¹ Zie voor de uitrusting van deze vloot hierna p. 206 e.v.

²² *Vogels*, De vloot van Bossu, p. 310.

²³ *Bor*, I, fol. 168.

zen te verdrijven, maar ook aan de meer in zeezaken ervaren Hendrik Thomasz Laers²⁴. Deze commissie omschreef het beperkte doel van de uitrusting: de verdrijving van de Hollandse vloot. Bepaald werd dat alle door Sonoy c.s. behaalde buit door henzelf behouden mocht worden; slechts het geschut moesten ze aan Lodewijk van Nassau afstaan. Sonoy heeft snel en effectief gehandeld waarbij hij natuurlijk kon voortbouwen op het bestaande kaperseskader. Op 10 juli was de vloot in zee. Charles de Brimeu, graaf van Megen, die na de dood van Aremberg het stadhouderschap over de noordelijke gewesten waarnam, meldde die dag aan Alva dat meer dan 700 Geuzen aan boord van 17 schepen waren gegaan en zee hadden gekozen. Hij vermoedde dat er al slag geleverd was omdat hij kanonschoten had gehoord²⁵. En Megen had gelijk: die dag kwam het tot het eerste zeegevecht uit de Tachtigjarige Oorlog. Sonoy was bij deze ontmoeting numeriek in de meerderheid; tegenover de acht vaartuigen van Boschuyzen kon hij er, volgens een opgave van Bossu, 15 stellen. Hierbij was één groot schip tussen 80 en 100 last, het Vliegende Hert, dat door de Geuzen was genomen voor Emden en toebehoorde aan een Groninger. Daarnaast beschikten de rebellen over vier boeiers, schepen van meer dan 30 last; de overige vaartuigen waren veel kleiner. Zoals Megen meldde had Lodewijk 700 man van zijn troepen op de vloot geplaatst²⁶. Stellig een groot aantal voor 15 à 17 merendeels kleinere schepen, maar er was Lodewijk veel aan gelegen de Eems weer vrij te krijgen omdat het succes van zijn hele onderneming ervan afhing. Zijn leger begon door het optreden van de Hollandse vloot al ernstig gebrek aan levensmiddelen te krijgen²⁷.

De bevelhebbers van deze eerste Geuzenvloot zijn niet allen bekend: naast Sonoy, Laers en Abels noemt Bor nog Gerrit Sebastiaansz van Gorcum, „Monseigneur Boske” (Jean du Bosch, een edelman uit Aalst)²⁸ en de Brabantse edelman Pieter van Berchem²⁹. De laatste was waarschijnlijk kapitein van landtroepen die aan boord van de schepen gingen³⁰. Bovendien hebben ongetwijfeld ook de kapers Jan Broeck, Pieter Dircksz Kater, Cornelis Wesselsz en Ellert Vliechop aan de operatie onder Sonoy deelgenomen. Als andere mogelijke kapiteins van Watergeuzenschepen in juli 1568 kunnen genoemd worden Wouter Fransz, een zeeman uit Alkmaar, en Andries Papen³¹.

²⁴ Deze commissie bij *Bor*, I, fol. 169.

²⁵ Megen-Alva, 10.7.68, *Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 149.

²⁶ Bossu-Alva, 13.7.68, Aud. 333, fol. 168; Megen-Alva, 10.7.68, *Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 149; *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 399-400; *Dietz*, p. 189-191.

²⁷ *Bor*, I, fol. 169.

²⁸ Zie voor hem: N.N.B.W., VI, 170-171.

²⁹ Zie voor hem: N.N.B.W., VI, 99.

³⁰ Vgl. *Bor*, I, fol. 169.

³¹ Zie voor hen: N.N.B.W., VI, 521-522 en VIII, 1251; *Dietz*, p. 410.

De slag op de Eems verliep voor de Geuzen buitengewoon voorspoedig: toen Boschuyzen de sterk bemande schepen zag naderen met de opzet de Hollandse vaartuigen te enteren, koos hij het hazepad. Sonoy's eskader volgde de vijand tot zonsondergang, maar de dag daarop zetten alleen de opperbevelhebber en Gerrit Sebastiaansz de achtervolging voort. De andere kapiteins zochten „haer avontuer”: die dagen werden zeker zes grote koopvaarders door de Watergeuzen buitgemaakt ³².

Maar deze overwinning en de daaruit voortgekomen beheersing van de Eems konden Lodewijk van Nassau niet redden: elf dagen later, 21 juli, leden zijn verzwakte en muitende troepen tegen Alva een verpletterende nederlaag bij Jemmingen. Ook toen speelden de Watergeuzen een rol. Vòòr de katastrofe dekten zij het rebellenleger aan de rivierzijde en gaven zij informaties over de kracht van de naderende Spaanse troepen. Na de nederlaag probeerden vele vluchtende manschappen, door de Spanjaarden ingesloten, zich zwemmende over de Eems in veiligheid te stellen. De Geuzen pikten zo veel mogelijk drenkelingen op onder wie graaf Lodewijk zelf, en brachten hen naar Emden; vooral Jan Abels maakte zich hierbij verdienstelijk ³³.

Lodewijk van Nassau, zelf ternauwernood aan het bloedbad ontkomen, was direct bereid de strijd voort te zetten. Al waren zijn troepen te land grotendeels vernietigd, hij meende nog over een vloot te beschikken die haar waarde bewezen had. In augustus schreef hij aan Taffin: „Et quant à nous sommes toujours résolu de fâcher l'ennemy à ceste cause de la marine, autant que Dieu seroy de nous permettre les moyens” ³⁴. Maar juist aan deze middelen ontbrak het hem. Voor de aanval die hij nu op Enkhuizen wilde ondernemen ³⁵, hing het succes af van twee factoren die hij niet in de hand had, de welwillende houding van de Oostfriese overheid tegenover de uitrusting en de steun die hij uit Engeland hoopte te ontvangen. Om met dit laatste punt te beginnen, ik heb er al op gewezen dat in Engeland schepen en troepen voor Lodewijk werden gereedgemaakt, maar dat Elizabeth hun vertrek naar de Nederlanden niet toestond. De houding van de Oostfriese autoriteiten werd enerzijds bepaald door hun wens de Geuzen te helpen en anderzijds door de angst die zij voor Alva koesterden. Deze houding is daardoor voortdurend wisselend en bevat vaak tegenstrijdige elementen; in het vervolg zal dit nog meermalen blijken.

Toen Lodewijk met zijn troepen in Groningen was en Alva op een veilige afstand, kregen de Geuzen alle mogelijke steun uit Emden. Maar na de slag bij Jemmingen, met de Spaanse soldaten in de buurt, sloeg

³² *Bor*, I, fol. 169.

³³ *Van Herwerden*, Lod. van Nassau, 1939, p. 123-127; *Hagedorn*, *Erste Erscheinen*, p. 396.

³⁴ Lod. v. Nassau-Taffin, aug. 68 (?), *Archives*, III, p. 273.

³⁵ *Van Dam van Isselt*, p. 210; *Dietz*, p. 194-195.

de sympathie om in neutraliteit. Wèl werden de vluchtelingen in Emden opgenomen en betaalde de stad Oostfrieze schippers die drenkelingen hadden gered ³⁶, maar men kon onmogelijk toestaan dat opnieuw schepen tegen Alva werden uitgerust terwijl deze zelf aan de grenzen van het graafschap stond. Die situatie was des te betreurenswaardiger, omdat de Watergeuzen sinds de glorieuze tiende juli nog in kracht waren tegenomen. Na de gewonnen zeeslag had Lodewijk de meeste haakschutters weer van de schepen gehaald ³⁷. Een deel van de vloot bleef in de Eems om de vroegere taak, beveiliging van de aanvoerlijn, voort te zetten. Andere schepen gingen buit zoeken langs de Hollandse en Friese kust: 16 juli namen zij in het Vlie drie Hollandse vaartuigen en enkele dagen later rapporteerde Bossu aan Alva dat Jan Abels iedere dag schade toebreacht aan de handel en al zes schepen had genomen ³⁸. In totaal kaaptten de Watergeuzen in die dagen 25 koopvaarders ³⁹. Met een dergelijke scheepsmacht waarvoor, zoals Bossu vreesde, „beaucoup de fugitifz de pardecha, ne sachant plus ou se rethirer et de quoy vivre”, als bemanningen ter beschikking zouden staan ⁴⁰, kon graaf Lodewijk met redelijke kans op succes een aanslag op Enkhuizen beproeven. Wèl moest gerekend worden op een ontmoeting met een tweede Hollandse vloot die, sterker dan de eerste, eind juli koers zette naar de Eems ⁴¹.

Deze vloot was niet nodig om de Watergeuzen uit te schakelen; Oost-Friesland nam die taak op zich. De angst voor Alva in het graafschap was zeker niet ongegrond. Lodewijk van Nassau was vandaar zijn opmars begonnen, voortdurend had een stroom van mensen, materiaal en levensmiddelen de opstandelingen vanuit Emden bereikt. Alva was bijzonder gebeten op het nest van ketters en roerige ballingen dicht aan zijn grenzen en hij was van plan het uit te roeien. Op 27 juni gaf Philips II hem opdracht bij het oprukken tegen Lodewijk ook Emden te nemen en de stad te straffen voor de hulp aan de afvalligen ⁴². Toch heeft de hertog hiervan afgezien; niet omdat hij de maatregelen van Oost-Friesland tegen de Geuzen als een afdoend resultaat van zijn dreigen beschouwde, evenmin omdat hij geen vloot tot zijn beschikking had om de stad aan de zeezijde in te sluiten ⁴³. Hij was bang dat zijn troepen door een belegering zouden worden vastgehouden, zodat Oranje in het zuiden een kans zou krijgen. Bovendien zal Alva de reacties in het Duitse Rijk op een aantasting van Oost-Friesland hebben gevreesd. Midden augustus is ook de agressieve houding van zijn meester tegenover Emden bekoeld; Philips meent dan

³⁶ *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 396, 401⁸.

³⁷ Bossu-Alva, 15.7.68, Aud. 333, fol. 170; *Diets*, p. 199.

³⁸ Bossu-Alva, 18 en 21.7.68, *Häpke*, II, p. 227.

³⁹ Lord Cobham-Cecil, 23.7.68, *Relations politiques*, V, p. 133.

⁴⁰ Bossu-Alva, 18.7.68, *Häpke*, II, p. 227.

⁴¹ Zie voor de uitrusting van deze vloot hierna p. 207 e.v.

⁴² Philips II-Alva, 27.6.68, *Coleccion*, XXXVII, p. 290.

⁴³ *Franz*, p. 63.

dat de landvoogd wel goede gronden zal hebben gehad de stad niet aan te vallen ⁴⁴.

Behalve door verdedigingsmaatregelen — de aan de slag bij Jemmingen ontkomen soldaten werden door Emden in soldij aangenomen ⁴⁵ — trachtten de Oostfriezen de woede van Alva ook door optreden tegen de Geuzen af te wenden. In de grootste angst werden aanvankelijk Sonoy, Abels en andere kapiteins gevangen gezet; toen Alva geen aanstalten maakte Oost-Friesland binnen te vallen herkreten zij hun vrijheid. De behaalde buit en de veroverde schepen werden in beslag genomen en aan de vroegere eigenaars teruggegeven; Lodewijk van Nassau werd uitgewezen ⁴⁶. Het was duidelijk dat de Oostfriezen geen nieuwe uitrusting op hun grondgebied wilden toestaan en Lodewijk moest zijn plan de strijd ter zee voort te zetten, laten varen. Oranje had er trouwens weinig heil in gezien: hij waarschuwde zijn broer niet met onbekenden de zee op te gaan; enkele weken later is Lodewijk bij hem in Romersdorf ⁴⁷. Wel protesteerde hij nog in een brief aan de drost van Emden, Unico Manninga, tegen het in beslag nemen van de buitgoederen, een machteloos gebaar dat geen effect had ⁴⁸.

Deze eerste fase van de geschiedenis der Watergeuzen borg vele beloften in zich voor een toekomstig optreden: de rebellen hadden bewezen een vloot in zee te kunnen brengen, die opgewassen was tegen Alva's uitrustingen. De vloot kon zichzelf bedruipen door het kapen van Nederlandse schepen; hierdoor werd bovendien de handel geschaad, wat de onrust en de ontevredenheid met het Spaanse bewind zou vergroten. De Watergeuzen hebben deze beloften slechts gedeeltelijk kunnen waarmaken. Enerzijds omdat zij alleen in die eerste periode beschikten over een basis die direct onder controle stond van Lodewijk van Nassau. Hij kon opdrachten geven, kapiteins benoemen, eventuele uitspattingen bestraffen, kortom, de Watergeuzen konden toen een effectieve zeemacht vormen. Anderzijds is het anders gerichte optreden van later tijd te verklaren door de mindere kwaliteit van de kapiteins; de bevelhebbers uit de nu behandelde periode waren allen ballingen, Nederlanders, er op gebrand Alva te verdrijven en terug te keren. Zij waren nog niet verruwd door een maanden- of zelfs jarenlang zwerven en kapen op zee, zij waren nog bereid bevelen op te volgen, wanneer ze meenden dat daardoor het afwerpen van het Spaanse juk werd bespoedigd ⁴⁹. Na augustus 1568 wordt dit alles anders: geen basis meer met directe controle, reële strategische doeleinden ontbreken vaak; onder de kapiteins mengen zich

⁴⁴ Philips II-Alva, 16.8.68, Coleccion, CI, p. 470.

⁴⁵ *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 396.

⁴⁶ *Bor*, I, fol. 175; *Franz*, p. 67; *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 396, 402-403.

⁴⁷ *Archives*, III, p. 278; *Rachfahl*, III, p. 446.

⁴⁸ *Rachfahl*, III, p. 683-684.

⁴⁹ Zie voor motieven en mentaliteit van de Watergeuzen hierna p. 161 e.v.

avonturiers, slechts belust op buit, het kapersbedrijf maakt ruw en onverschillig, welke houding nog wordt versterkt door het uitzichtsloze van de situatie.

Hoe verschillend ook van de volgende, toch is deze eerste fase grotendeels bepalend geweest voor de geschiedenis der Watergeuzen. De verbindingen met Oost-Friesland en Engeland worden gelegd, het element van kaapvaart treedt op de voorgrond, evenals de speciale relaties tussen de kapers en Lodewijk van Nassau. Ten slotte is ook de samenstelling van de scheepsbemanningen erdoor beïnvloed; zoals we zullen zien namen vele Friezen, door graaf Lodewijk tijdens zijn campagne aangeworven, en dientengevolg door Alva verbannen, dienst op de vloot ⁵⁰.

2. DE WATERGEUZEN ZONDER OPPERBEVELHEBBER EN STRATEGISCHE DOELSTELLINGEN, SEPTEMBER 1568-JUNI 1569

Het is één van de grote verdiensten van Dietz dat hij in zijn dissertatie gewezen heeft op het ontbreken van continuïteit in de geschiedenis van de Watergeuzen ⁵¹. Werden zij in de eerste maanden gebruikt als een strategische zeemacht, betrekkelijk goed onder controle, in de maanden september 1568 tot juni 1569 was hier geen sprake van. In deze fase hadden Oranje en Lodewijk van Nassau geen enkel wezenlijk gezag over de Geuzen en daarom traden zij uitsluitend op als kapers of piraten ⁵². Maar zonder belang zijn die maanden toch niet geweest; door Oranje zelf worden nieuwe commissies uitgereikt, nieuwe namen verschijnen en de relaties met Engeland worden versterkt ⁵³.

De eerste Watergeus, Jan Abels, blijft de centrale figuur, zijn doen en laten kunnen we enigszins volgen. Ook hij was getroffen door de Oostfriesse maatregelen, maar hij schijnt er toch in geslaagd te zijn met een schip in zee te komen, want 31 augustus schreef Groesbeek, die bij afwezigheid van Megen het gezag in Groningen uitoefende, aan Bossu „dat noch daegelicx allerley niemaren vann verscheiden anschlegen ende vergaderinghe, so die vyandt solden voirhanden hebben, worden uuytgegeven, oick van Johan Abels ende andere die inder zee syn solden” ⁵⁴. Ook Wouter Fransz en Andries Papen waren in deze dagen actief en verder werkte Abels samen met Jan Broeck en Ellert Vliechop ⁵⁵. De vloot van Boschuyzen bleef tot oktober in hun buurt maar kreeg geen Watergeus te pakken ⁵⁶.

Eind oktober verliezen we Jan Abels uit het oog, waarschijnlijk heeft

⁵⁰ Zie hierna p. 151.

⁵¹ *Dietz*, p. 204.

⁵² *Dietz*, p. 206.

⁵³ *Dietz*, p. 205.

⁵⁴ Groesbeek-Bossu, 31.8.68, Aud. 294, fol. 153. Zeger van Groesbeek was luitenant van de stadhouder in de noordelijke gewesten.

⁵⁵ *Vogels*, Abels, p. 75.

⁵⁶ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 227.

hij met enige anderen in Oost-Friesland overwinterd. In ieder geval kon Robles, die sinds 31 december 1568 bevelhebber was van het garnizoen van Groningen, half februari 1569 melden dat het in de noordelijke gewesten tamelijk rustig was⁵⁷. Maar Abels had inmiddels zijn activiteit hervat: op 10 februari huurde hij te Norden in Oost-Friesland een kleine boot, met 25 man koos hij zee. Weldra viel hem een Westfries schip in handen waaruit hij kaas roofde die toebehoorde aan onderdanen van Alva; de andere goederen liet hij ongemoeid omdat zij eigendom waren van Hamburgers. Nadat hij een groter schip, afkomstig uit Delfzijl, had genomen, ging hij daarop over. Abels' volgende prooi was een Amsterdams vaartuig; aan boord bevond zich een Engelse vrouw wier bezittingen hij ontzag, maar van de goederen die aan Nederlanders behoorden, liet hij zoveel mogelijk op zijn eigen schip overbrengen⁵⁸. Lang heeft Robles niet van zijn rust kunnen genieten, want medio maart verscheen de Friese kapitein onverwacht voor Delfzijl; een vijftigtal lieden met anti-Spaanse gevoelens maakten van die gelegenheid gebruik om zich bij de Watergeuzen aan te sluiten. Op 22 maart waren al vijf schepen in hun handen gevallen⁵⁹.

De wrevel van de autoriteiten dreigde omgezet te zullen worden in daden, ook tegen Oost-Friesland, omdat Abels dat voorjaar zijn buit in Emden liet verkopen door zijn vrouw en zijn broer en in Norden door zijn zoon⁶⁰. Het gevaar van een Bourgondisch optreden tegen Oost-Friesland was niet denkbeeldig; de stad Emden drong bij graaf Edzard aan op de uitrusting van een oorlogsschip om de Watergeuzen te verdrijven. In de eerste plaats was dit bedoeld om de „Burgundischen argwohn" weg te nemen en pas in de tweede plaats ter „verhinderung aller gewaltsamen zugriffs und spolierent auf unsere strome", zoals Edzard het uitdrukte⁶¹. Jan Abels ontzag namelijk ook Oostfriesche koopvaarders niet⁶². De kosten van de uitrusting zouden door de stad gedragen worden, omdat die het meeste belang had bij de beveiliging van de handel. Er gebeurde echter niets; Abels bleef plunderen. Ook in de Nederlanden werden nu pogingen ondernomen de Watergeuzen te verdrijven; in Amsterdam raakte men ongerust toen enige piraten op de Creyl voor Enkhuizen actief werden. Een uitrusting van enkele schepen op 1 april was het resultaat van dit onbehagen; twee karvelen en zes platboomde schuiten beveiligden de Zuiderzee⁶³. Op aandrang van Amsterdam bracht Gro-

⁵⁷ Robles-Alva, 14.2.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 288.

⁵⁸ *Relations politiques*, V, p. 380-381; *Vogels*, Abels, p. 76.

⁵⁹ Robles-Alva, 22.3.69, Aud. 294, fol. 217.

⁶⁰ *Van Vloten*, Opstand, p. 146.

⁶¹ Graaf Edzard-Raad v. Emden, 21.3.69, *Höhlbaum*, Mittheilungen, p. 69.

⁶² *Vogels*, Abels, p. 77.

⁶³ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 30.3.69, fol. 113vo-114ro; zie voor deze uitrusting hierna p. 231-232.

ningen eind april een viertal kleine scheepjes in zee ⁶⁴, evenals Friesland ⁶⁵.

Misschien hebben deze maatregelen tijdelijk verlichting gebracht; de hoofdpersoon, Jan Abels, liep tenminste begin mei een haven in Lincolnshire binnen, waar hij aan een verhoor werd onderworpen. Toen bleek dat hij nog steeds slechts een hem door Lodewijk van Nassau verstrekte represaillebrief bezat als wettige basis voor zijn kaperijen. Omdat de graaf geen souverain was, had hij niet het recht een dergelijke brief te verlenen ⁶⁶, maar de Engelse politiek, die er op gericht was de Watergeuzen zoveel mogelijk te steunen zonder in openlijk conflict met Spanje te geraken, zorgde ervoor dat Abels weer kon vertrekken. Het deel van zijn buit dat hij aanvankelijk had moeten afstaan ⁶⁷, werd hem zelfs teruggegeven. Gedurende de maanden juni en juli is hij terug voor de Friese kust en samen met andere Geuzen, van wie we de namen nog zullen leren kennen, maakte hij Groningers en Friezen het leven zuur. Zwakke acties tegen hen ondernomen, leidden tot niets ⁶⁸; ook de twee boeiers die de Oostfriesse graven midden juli tegen de kapers in zee zonden, boekten geen succes ⁶⁹.

Het wordt tijd dat we onze aandacht richten op andere Watergeuzen die in de periode februari-juli 1569 hun optreden voortzetten of begonnen. Zes januari schreef de Franse ambassadeur in Engeland, Bertrand de Salignac de la Mothe Fénelon, aan zijn vorst, dat er dagelijks meer piraten in zee kwamen, „tous de la nouvelle religion, tant François, Flamans que Angloys, à la dévotion de ceste Royne, et à la dévotion aussi, comme l'on pense, du prince de Condé” ⁷⁰. Men ziet, van kapers in dienst van Oranje is hier nog geen sprake, de „Flamans” worden wel genoemd, maar als werkzaam voor Elizabeth en Condé. We moeten de Watergeuzen in deze periode niet in de Engelse wateren zoeken, maar langs de Noordnederlandse en Duitse kust waar ook Abels opereerde. Zoals gezegd werkten Ellert Vliechop, Wouter Franz, Andries Papen en Jan Broeck enige tijd samen; ook zij bezaten waarschijnlijk nog een commissie of represaillebrief van Lodewijk van Nassau ⁷¹. Een hechte verbintenis is het niet geweest, vaak opereerde men afzonderlijk of in groepjes van twee. Een andere groep rebellen bevond zich in de eerste maanden van 1569 bij de monding van de Weser. Hendrik Thomasz Laers, Bernardinus Gaerloffsz en Dirck van Bremen, allen Amsterdammers, waren de kapiteins.

⁶⁴ G.A. Groningen, Reg. Feith, 1569, no. 73, Amsterdam-Groningen, 5.4.69.

⁶⁵ *Van Vloten*, Opstand, p. 146; voor de Groningse en Friese uitrusting zie hierna p. 232.

⁶⁶ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 148.

⁶⁷ *Relations politiques*, V, p. 380-383.

⁶⁸ Groesbeek-Alva, 5.6.69, Aud. 294, fol. 252; Hof van Friesland-Alva, 18.6.69, Aud. 294, fol. 261.

⁶⁹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 231.

⁷⁰ *De la Mothe Fénelon*, I, p. 90-91.

⁷¹ *Dietz*, p. 208.

Wellicht heeft Laers de commissiebrief van Lodewijk van Nassau ingebracht ⁷². Op 18 februari verzocht Amsterdam de stad Bremen de rovers van de stromen te verdrijven, waarop de Hanzestad twee oorlogsschepen opdracht gaf hen te grijpen ⁷³. Zonder het minste resultaat, want het hele jaar bleef het drietal actief.

Naast de groepen van Abels en Laers traden ook enkele Watergeuzen individueel op. Oktober 1568 nam Jan Janszoon van der Nieuwenburgh een Hollands schip voor Plymouth; de opvarenden liet hij vrijuit gaan maar vaartuig en lading behield hij ⁷⁴. Cornelis Wesselsz, sinds juni 1568 in het bezit van een bestelling van graaf Lodewijk, commandeerde een klein karveel met 30 man. Deze Fries was waarschijnlijk de eerste Watergeus die de vijand in handen viel: april 1569 werd hij met twee anderen door Amsterdamse schepen op de Zuiderzee gevangen; hun executie volgde in mei ⁷⁵.

Een andere Watergeus die na een korte maar succesvolle loopbaan op een gewelddadige wijze zijn leven eindigde was Jan Broeck. Deze Amsterdammer, een actieve aanhanger van Hendrik van Brederode, diende in de zomer van 1568 onder Lodewijk van Nassau; in oktober was hij korte tijd in Engeland, in 1569 keerde hij voor de kust van Groningen en Friesland terug. Hoewel hij contact onderhield met Jan Abels, werkte hij meestal alleen ⁷⁶. Na zijn buit in Engeland verkocht te hebben, zeilde de „grote zeeman-ketter”, zoals de Spaanse gezant aan het Engelse hof hem noemde, juni 1569 terug naar de Wadden met een pinas bemand met 40 koppen ⁷⁷. In het noorden ontpopte Broeck zich als de meest gevreesde rover ⁷⁸, zowel de Spanjaarden als de Oostfriezen ⁷⁹ maakten jacht op hem, maar hij wist zijn belagers voortdurend te ontlopen. Ook de Amsterdammers waren bijzonder op hun vroegere stadgenoot gebeten en de vroedschap loofde f 200 uit voor wie hem levend, en de helft voor wie hem dood in Amsterdam zou brengen ⁸⁰. Maar het was de stad Hamburg die Jan Broeck uiteindelijk gevangen zette en terechtstelde. Hij nam begin juli een Hamburgs schip voor Tessel en dwong de kapitein hem naar de Eems te loodsen. Deze bracht zijn berover echter in een dichte mist op de Elbe, waar hij hem uitleverde aan de opperbevelhebber van Engelse oorlogsschepen die de Engelse lakenvloot naar Hamburg gekonvooieerd hadden. Op zijn beurt stelde de Engelsman Broeck in handen van de

⁷² *Vogels*, Amsterdamsche Watergeuzen, p. 87 e.v.

⁷³ *Vogels*, Amsterdamsche Watergeuzen, p. 88.

⁷⁴ R.A. Haarlem, notariële archieven no. 810, protocollen notaris Cloetenius, 23.4.69, p. 107-108, 121-123.

⁷⁵ G.A. Amsterdam, Confessieboek, 1567-1572, 25.4.69 e.v., fol. 174-180, bekentenissen en vonnis van Wesselsz c.s.

⁷⁶ *Vogels*, Broeck, p. 51.

⁷⁷ Despes-Alva, 19.6.69, Relations politiques, V. p. 404-405.

⁷⁸ Mepsche-Alva, 11.7.69, Aud. 294, fol. 293.

⁷⁹ *Franz*, p. 215-216.

⁸⁰ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 12.7.69, fol. 121vo-122ro.

Hamburgse autoriteiten, terwijl hij de prijzen van de Geus behield en de bemanning van 67 koppen de vrijheid gaf⁸¹. De Hanzeaten maakten met de plunderaar korte metten: omdat hij Hamburgse schepen had beroofd en zijn commissiebrief van Lodewijk van Nassau niet rechtsgeldig was⁸², werd hij als zeerover ter dood veroordeeld en op 4 augustus terechtgesteld⁸³.

De tot nu toe genoemde Watergeuzen hadden merendeels ook al op de vloot van Sonoy gediend in de zomermaanden van 1568. Naast deze oudgedienden verschijnen in de winter van 1569 nieuwe kapiteins, die als eersten hun commissie van Oranje hebben ontvangen. De brieven die Abels en Broeck b.v. konden tonen waren — het is herhaaldelijk opgemerkt — represaillebrieven, bestemd om persoonlijk geleden schade te vergoeden, of de oude commissies die zij juli 1568 van Lodewijk hadden ontvangen en die niet meer rechtsgeldig waren, omdat zij alleen strekten tot een bepaald doel: de verdrijving van de vloot van Boschuyzen van de Eems.

Uit het verlenen van de bestellingen blijkt de belangstelling die Oranje voor de Watergeuzen begon te krijgen. In een scherpzinnig betoog toont Dietz aan welke bedoeling de prins met deze daad heeft gehad⁸⁴. Hij gaat hierbij uit van twee gegevens: ten eerste de positie waarin Oranje in deze tijd verkeerde en ten tweede de tekst van de bestelling die Jan Bonga en Homme van Hettinga op 20 februari 1569 ontvingen. Na de nederlaag bij Jemmingen kwamen de prins en zijn broer in nauw contact met de Hugenoten; al in augustus 1568 is er sprake van een overeenkomst tussen Condé, Coligny en Oranje⁸⁵. Met de resten van zijn leger trok Oranje 16 november de Franse grens over⁸⁶ en hij zou het grootste deel van 1569 in Frankrijk verblijven. Hij en zijn broer zijn dan eigenlijk niets meer dan Duitse „condottieres” in dienst der Hugenoten⁸⁷. In die positie kon de prins niet denken aan een aanval op de Nederlanden, waarbij de Watergeuzen als zeemacht strategische of taktische steun zouden moeten verlenen. Zijn doel bij het uitgeven van de commissies in februari kan dus niet geweest zijn de vorming van een zeemacht die zijn bevelen had te gehoorzamen om een invasieplan te verwezenlijken. Veeleer moeten we denken aan financieel voordeel dat Oranje ervan dacht te trekken. Het is voldoende bekend dat het dieptepunt van Oranjes carrière als rebellenleider, vooral in financieel opzicht, in deze periode viel. Omstreeks 23 februari ontvluchtten hij en Lodewijk hun om betaling vragende troepen uit

⁸¹ *Vogels*, Broeck, p. 54-55.

⁸² *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 149-150.

⁸³ Zie voor dit drama: Laffarden-Sudermann, 27.7.69, *Höhlbaum*, Mittheilungen, p. 88-89; verklaring van een Groningse schipper, 28.7.69, Mepsche-Alva, 10.8.69, *Häpke*, II, p. 236-238; *Vogels*, Broeck, p. 54-56; *Van Vloten*, Opstand, p. 147; *Franz*, p. 216.

⁸⁴ *Dietz*, p. 209-215; zie ook hierna p. 102.

⁸⁵ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 22.

⁸⁶ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 23.

⁸⁷ *Blok*, Willem I, I, p. 197.

Straatsburg⁸⁸. De commissies waar het hier om gaat, werden enkele dagen daarvoor verleend⁸⁹. De ontvangers, de Friezen Jan Bonga en Homme van Hettinga, hadden onder Lodewijk van Nassau gediend in Groningen en waren waarschijnlijk na de nederlaag bij hem gebleven; zij kunnen in Straatsburg behoord hebben tot de schuldeisers. Het is zeer wel mogelijk dat Oranje hun de gelegenheid heeft willen geven hun vorderingen door kaapvaart op „de onderdanen van Alva” te verhalen. Van steun aan de zaak van de opstand, de „gemene zaak”, is hier nog geen sprake⁹⁰. Wel hoopte Oranje zijn geruïneerde krijgskas weer te vullen, hetgeen blijkt uit de zinsnede dat de houders van de brief hem „gepurliche Rechnung, rede und antwort geben” moeten.

Het is niet bekend of Oranje nog meer van dergelijke commissies heeft uitgereikt, andere dan deze zijn uit het jaar 1569 niet bewaard gebleven. Het kan zijn dat edelen als Albrecht van Egmond, Lancelot van Brederode, Barthold Entens van Mentheada en Crispinus van Solsbrugge — over hen straks meer —, die allen onder Lodewijk van Nassau hadden gediend en die we in de loop van 1569 bij de Watergeuzen aantreffen, op dezelfde wijze door de prins zijn bedacht⁹¹.

De Friese edelen Jan Bonga en Homme van Hettinga verschenen niet direct na de ontvangst van hun commissie op zee. Bonga verbleef eerst in Oost-Friesland, ging scheep naar Engeland en nam het vaartuig met behulp van de bemanning die hij voor zich gewonnen had. Met dit schip begon hij zijn loopbaan als Watergeus⁹². Midden juni horen we van zijn eerste activiteiten: bij Spyckeroog beroofde hij verscheidene Groninger en Harlinger schippers⁹³. Op 17 juni werd deze daad in het Amsterdamse stadsbestuur besproken; men maakte zich echter niet erg ongerust, alleen kleine schepen waren het slachtoffer geworden en de piraten zouden de grote Amsterdamse Oostzeevaarders zeker ongemoeid laten⁹⁴. Bonga werkte samen met Hettinga en korte tijd ook met Jan Broeck; samen bezaten zij tien schepen⁹⁵. De buit werd in Oost-Friesland van de hand gedaan⁹⁶.

Naast deze groep komen we in de zomer voor het eerst tegen Jelte Eelsma en de wever Melchior, Friezen die onder Lodewijk van Nassau hadden gediend en als ballingen over zee zwierven⁹⁷; verder de Oostfriese

⁸⁸ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 43-45.

⁸⁹ 20 februari 1569. Duitse minuut in het Koninklijk Huisarchief (Collectie Vogels, 69 D 9); Engelse vertaling bij *Dietz*, p. 441.

⁹⁰ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 143-144; zie ook hierna p. 102-103.

⁹¹ *Dietz*, p. 215

⁹² Graven Edzard en Johan van O.-Friesl.-bisschop Johan v. Münster en hertog Willem v. Gulik, *Höhlbaum*, Mittheilungen, p. 83; *Franz*, p. 212.

⁹³ Verklaringen van de schippers, 17.6.69, Aud. 294, fol. 264.

⁹⁴ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 17.6.69, fol. 120ro-120vo.

⁹⁵ Mepsche-Alva, 16.7.69, Aud. 294, fol. 298.

⁹⁶ *Franz*, p. 212-213.

⁹⁷ Hof van Friesland-Alva, 22.7.69, Aud. 294, fol. 261.

edelman Meinert Friese, een soort beroepskaper die een Zweedse commissie bezat ⁹⁸. Zij allen maakten, alleen of in kleine groepjes, de wateren rondom Groningen en Friesland onveilig; van enige coördinatie van hun optreden was geen sprake, een opperbevelhebber kende men niet, de rechtsgeldigheid van hun commissies was waarschijnlijk in vele gevallen twijfelachtig. Neutrale schepen werden niet ontzien; wel werden deze „plus gracieusement” behandeld dan de Nederlanders, want de Watergeuzen lieten hen vrijelijk doorvaren nadat zij wat levensmiddelen en andere bruikbare goederen genomen hadden. Als tegenprestatie ontvingen de benadeelden een „saufe conduite” om hen voor verdere beroving door collega’s te vrijwaren ⁹⁹.

De samenstelling van de Watergeuzen in de eerste helft van 1569 heeft een uitgesproken Noordnederlands, ja zelfs Fries karakter ¹⁰⁰. De meeste kapiteins hadden in de zomer van 1568 onder Lodewijk van Nassau gediend, hetzij te land, hetzij ter zee, waren daarom uit hun gewest verbannen en hadden zich soms direct, soms na enige omzwervingen in Oost-Friesland gevestigd. Uit het verlangen vergoeding te vinden voor hun verbeurd verklaarde bezittingen, uit hun haat tegen Alva en zijn aanhangers, maar ook uit de noodzaak om in eigen levensonderhoud en dat van vrouw en kinderen te voorzien, zochten de ballingen de zee op ¹⁰¹. Groot was hun aantal niet, de tien à vijftien kapiteins kunnen, gezien de grootte van hun schepen, slechts enkele honderden mannen onder zich gehad hebben. Ook deze bemanningen bestonden grotendeels uit Noordnederlanders. Een Groningse schipper die eind mei door de Watergeuzen was uitgeschud, verklaarde dat zijn belagers „altsamen duetschen” waren; de kapitein was naar zijn mening een Fries, van de anderen waren „ettliche hollenders” ¹⁰². De pro-Spaanse Groningse rechtsgeleerde Johan de Mepsche bevestigde deze waarneming al sprak hij ook van enkele Walen ¹⁰³.

Deze kleine bende bracht de handel van Holland, Groningen en Friesland schade toe en noopte tot waakzaamheid en kostbare uitrustingen die niet effectief waren. Maar groter gevaar dreigde: gedurende de zomermaanden werd in Engeland een echte Watergeuzenvloot uitgerust, terwijl in Oost-Friesland een aantal Noordnederlandse edelen gereedstond om de plaats, die door de dood van Jan Broeck was opengevallen, in te nemen.

3. DE WATERGEUZEN ONDER DOLHAIN IN DIENST VAN ORANJE, JULI-DECEMBER 1569

De voorgeschiedenis van deze periode gaat terug tot het najaar van 1568 toen Adrien de Bergues, heer van Olhain, als afgevaardigde van

⁹⁸ *Franz*, p. 215.

⁹⁹ Bossu-Alva, 22.7.69, Aud. 334, fol. 115; zie ook hierna p. 122.

¹⁰⁰ Over de samenstelling van de vlootbemanning zie hierna p. 157 e.v.

¹⁰¹ Over de motieven van de Geuzen zie hierna p. 161 e.v.

¹⁰² Verklaring Egbert Gerryts, 15.6.69, Aud. 294, fol. 269.

¹⁰³ Mepsche-Alva, 11.7.69, Aud. 294, fol. 293; zie voor De Mepsche, *Nanninga Uitterdijk*, De Mepsche, passim.

Oranje naar Engeland vertrok¹⁰⁴. De Bergues, geboren ca. 1535, naar zijn heerlijkheid in Artois meest Dolhain genoemd, had zich vanaf 1565 een trouw en ijverig aanhanger van de oppositie tegen Philips II betoond. Al trad hij nooit bijzonder op de voorgrond, overal waar de lage adel actief was komen we hem tegen: hij ondertekende het Compromis, was aanwezig bij de aanbieding van het Smeekschrift aan Margaretha van Parma en op de bijeenkomsten van het Verbond in Sint-Truiden en Duffel. Openlijk steunde hij de hervorming. Zeventien augustus 1568 werd hij verbannen, zijn goederen werden verbeurd verklaard¹⁰⁵.

In Engeland bezocht Dolhain het hof; ook probeerde hij in de vluchtelingengemeenten bijdragen in te zamelen voor de zaak van de opstand. Voorjaar 1569 lichtte hij in samenwerking met Hugenoten troepen, die midden april naar La Rochelle werden overgebracht. Dolhain ging mee naar Frankrijk en keerde eind mei terug in Engeland; onmiddellijk daarna begon hij vijf schepen in Gillingham aan de Medway uit te rusten¹⁰⁶. Deze gang van zaken en de nauwe betrekkingen die Oranje in die tijd met de Hugenoten onderhield, maken Van Meterens opmerking dat de prins opdracht gaf tot het uitrusten van de vloot op advies van De Coligny, aannemelijk¹⁰⁷. De Hugenotenleider had al betrekkelijk goede resultaten met zijn vloot geboekt¹⁰⁸, terwijl Oranje tot nu toe nauwelijks aandacht aan de oorlog ter zee had geschonken¹⁰⁹.

Het schijnt dat Elizabeth aan de voorbereidingen van Dolhain aanvankelijk niets in de weg heeft gelegd. De Engelse overheid had nog maar weinig ervaring met Watergeuzen, want de eerste met wie zij zich bemoeide was Jan Abels die, zoals we gezien hebben, begin mei door de autoriteiten in Lincolnshire werd verhoord. Hoewel een jurist verklaarde dat Abels' commissie geen rechtsgeldigheid bezat, besliste de Privy Council niet alleen dat hij vrijuit kon gaan maar ook dat de buitgoederen, die aanvankelijk in beslag genomen waren, hem teruggegeven moesten worden op voorwaarde dat hij niet zou proberen ze in Engeland te verkopen¹¹⁰. Tegenover Abels voerde men dezelfde politiek als tegenover de Franse kapers in dienst van Condé; de Engelse regering begunstigde hen op een wijze die nauwelijks heimelijk genoemd kan worden, terwijl de plaatselijke overheden bij deze steun nog verder gingen. Toch werd een conflict met Frankrijk en Spanje vermeden, wat des te makkelijker viel omdat deze beide landen geen ambities hadden voor een strijd tegen Engeland¹¹¹.

¹⁰⁴ Despes-Philips II, 30.10.68, Coleccion, XC, p. 150. Voor dit hoofdstuk is veel ontleend aan *Dietz*, p. 216-247; vgl. ook *Warnsinck*, Dolhain, *passim*.

¹⁰⁵ N.N.W.B., VI, 102-104.

¹⁰⁶ *Dietz*, p. 217.

¹⁰⁷ *Van Meteren* (1623), fol. 66.

¹⁰⁸ *Dietz*, p. 83-85.

¹⁰⁹ *Warnsinck*, Aanslag, p. 25, 47, 59.

¹¹⁰ *Dietz*, p. 219-220.

¹¹¹ Zie hierna p. 183.

Ongehinderd kon Dolhain dus zijn uitrusting voortzetten en eind juni waren zijn voorbereidingen al ver gevorderd. Maar toen ontstond vertraging door een tijdelijke terughoudendheid van de regering in Londen, het gevolg van sterke protesten van de Spaanse en Franse ambassadeurs¹¹². Het kwam zelfs tot een arrest op de schepen; de zeilen werden in beslag genomen. Doch de aarzeling van Elizabeth werd overwonnen door Odet de Coligny en Leicester: Dolhain mocht verder werken¹¹³. Dit betekende niet het eind van de moeilijkheden; eind augustus hadden de Engelsen het op hemzelf voorzien en moest hij zich schuilhouden in Shepperton. Daar heeft hij het merkwaardige memorandum geschreven dat Silvius een agent van Oranje, moest overbrengen aan Leicester¹¹⁴. Het geeft ons een indruk van de geprikkelde stemming waarin Dolhain verkeerde door zijn financiële problemen, de houding van de Engelse overheid en het gedrag van zijn manschappen. Hij klaagde dat hij nog maar tien daalders bezat en dat hij er al 7000 had besteed aan de uitrusting; zijn gevolg en dienaren kon hij niet meer bekostigen. De bemanning bestond volgens Dolhain grotendeels uit „gens sans religion” die zelfs in staat waren hem aan Alva uit te leveren en hij had tientallen soldaten nodig om hen in bedwang te houden. Om alle moeilijkheden te vermijden wilde hij in het geheim zee kiezen.

Begin september was het zover; met een vloot van vijf schepen voer Dolhain uit: de Post van Haarlem, het Vliegende Hert van Hoorn, de Geelvink of Valk van Amsterdam, de Engel van Emden en de Nachtegaal. De eerste vier waren grote schepen van meer dan 100 ton, de Nachtegaal een jacht van ca. 20 ton¹¹⁵. Deze merendeels uit Holland afkomstige vaartuigen waren gekocht of gehuurd, misschien met geld dat de Nederlandse gemeenten in Engeland bijeengebracht hadden¹¹⁶. Waarschijnlijk had Dolhain het jacht gehuurd van de Rotterdammer Jan van Troyen¹¹⁷, terwijl hij de victualiën en munitie wellicht op crediet had gekocht van Londense kooplieden¹¹⁸; bovendien leende Van Troyen hem hiervoor f 850. De opperbevelhebber Dolhain had zelf het commando over de Post; de andere schepen stonden onder bevel van Willem van Hembyze, Anthonius van Utenhove, Jacques Caron en Dolhains broer Louis de Bergues¹¹⁹. Zij allen waren Zuidnederlandse edelen en hoewel het niet vaststaat of zij door Oranje of door Dolhain waren benoemd, duidt hun afkomst op de voorkeur van laatstgenoemde.

¹¹² Calendar St. P. Spanish, 1568-79, p. 174-176, 184-186; *De la Mothe Fénelon*, II, p. 61-62.

¹¹³ *Dietz*, p. 221.

¹¹⁴ Gepubliceerd in *Vogels*, Onbekende brieven, p. 948-950; *Dietz*, p. 222.

¹¹⁵ *Van Vloten*, Opstand, p. 288; *Vogels*, Onbekende brieven, p. 949.

¹¹⁶ *Dietz*, p. 222.

¹¹⁷ *Van Vloten*, Opstand, p. 289.

¹¹⁸ *Dietz*, p. 223.

¹¹⁹ *Vogels*, Onbekende brieven, p. 949.

Deze uitrusting was geschied op bevel van de prins; de vloot moest zijn bevelen opvolgen en zijn aanvalsplannen zien te verwezenlijken. Zij had dus een geheel ander karakter dan de eskaders die in de noordelijke wateren zwierven. Welke bedoeling heeft Oranje met de schepen onder Dolhain gehad en hebben zij aan de gestelde eisen voldaan? Alvorens te proberen op deze vragen een antwoord te vinden moeten we terug naar de Wadden en de Eems, omdat zich daar in juli en augustus interessante ontwikkelingen voltrokken.

Eind juli was Jan Broeck voorgoed van het toneel verdwenen maar Jan Abels, Homme van Hettinga, Jan Bonga en anderen bleven actief. Ook deze noordelijke groep die — het dient met nadruk gezegd te worden — volkomen los stond van de vloot onder Dolhain, kreeg augustus 1569 een wat hechtere basis door de samenwerking van een vijftal Noord-nederlandse edelen.

Juli 1569 verscheen Lancelot van Brederode, een bastaardbroer van Hendrik, in Oost-Friesland; hij nam contact op met de graven en Homme van Hettinga¹²⁰. Het schijnt dat hij voor zijn aankomst een onderhoud heeft gehad met de Friese medewerker van Oranje Johannes Basius¹²¹ of met de prins zelf¹²². In ieder geval was het verbond dat Brederode en enkele andere edelen 15 augustus aangingen, sterk georiënteerd op de prins van Oranje als leider van het verzet tegen Alva en zijn aanhangers¹²³. De inhoud van het verbond is van groot belang voor de kennis van de motieven der edelen bij hun verzet¹²⁴ en voor een beter inzicht in de verhouding van de prins tot de Watergeuzen in deze periode. Omdat vele edelen, zo luidt de tekst, door Alva uit de Nederlanden zijn verjaagd, hebben zij, de ondertekenaars, besloten zich met hun leven en goederen in te zetten „tot afbreck vernielinghe ende annullacie van de Ducq de Alba met synen bloudighe adherenten, om weder in te voiren het waeraftighe woert Goedes ende dat over alle te doen predicken en alzoeweder te mogen ghenieten onsen vaders landen ende vryheden”. Oranje heeft besloten zich aan het hoofd te stellen van het verzet tegen Alva en heeft bestellingen uitgegeven voor deze strijd. De edelen die dit verbond aangaan, bezitten zulke bestellingen en verplichten zich niets te ondernemen „sonder weeten ende sluyten van onser allen ghemeender Raedt ende advys”. Van de buit zal de helft afgestaan worden aan de prins; de andere helft is bestemd voor de schippers, de manschappen en de soldaten. Dit verbond werd ondertekend door Lancelot van Brederode, Albrecht van Egmond, Crispinus van Solsbrugge, Meinert Friese, Barthold Entens van Mentheda en Jelte Eelsma. Het droeg een volkomen vrijwillig karakter;

¹²⁰ *Van Vloten*, Opstand, p. 147.

¹²¹ Zie voor Basius, *Van Staveren*, passim.

¹²² *Franz*, p. 221.

¹²³ De tekst van het verbond in *Te Water*, Historie, IV, bijlage HH, p. 276-278.

¹²⁴ Zie hierna p. 166.

Oranje werd wel erkend als leider van het verzet en het is mogelijk dat hij algemene richtlijnen voor de vloot heeft vastgesteld, maar van enig gezag dat hij over de edelen zou hebben, blijkt niets. Evenmin was het een algemene organisatie van de Watergeuzen in het Eems-Waddengebied, want invloedrijke kapiteins als Bonga en Hettinga bleven er buiten ¹²⁵.

De ondertekenaars waren felle en principiële tegenstanders van de Spaanse heerschappij en het roomskatholicisme. Dat blijkt niet alleen uit de tekst van hun verbond, maar ook uit hun voorafgaande carrière ¹²⁶. Met uitzondering van de Oostfries Meinert Friese waren zij allen lid geweest van het Compromis en er is veel voor te zeggen het verbond van augustus 1569 te zien als een radicale voortzetting van het eedverbond van 1565. De Hollanders Lancelot van Brederode en Albrecht van Egmond, een zwager van de eerste, sloten zich in 1567 aan bij Hendrik van Brederode, zo ook de Oostniederlander Van Solsbrugge. Zowel zij als de Groninger Entens en de Fries Eelsma dienden in 1568 onder Lodewijk van Nassau. Van Brederode, Entens en Solsbrugge staat vast, dat zij het calvinisme krachtig bevorderden. De Raad van Beroerten had hen dan ook allen veroordeeld. Hoe zij tot hun revolutionaire optreden kwamen, kan natuurlijk nooit met zekerheid worden nagegaan. Dat Lancelot, als bastaard van een beroemd geslacht, met het hoofd van de familie meeding, ligt voor de hand. Egmond was een berooid en verlopen man; Entens was oorspronkelijk gefortuneerd maar had door een losbandig leven een groot deel van zijn bezit verloren, in 1568 zat hij diep in de schulden. Solsbrugge, een ingezetene van Arnhem, renaissance-edelman gezien de namen van zijn zoons Hannibal en Mercurius, was een querulant die al in 1535 in Keulen ter dood veroordeeld was. Hij was als ca. zestigjarige de oudste, de anderen telden ongeveer dertig jaar. Uit bovenstaande gegevens kan men concluderen dat het geen gemakkelijke heren waren. Hoezeer zij gesteld waren op hun zelfstandigheid en hoe weinig geneigd Oranje te gehoorzamen zal uit hun optreden als Watergeuzen genoegzaam blijken.

Reeds voor het sluiten van het verbond was Brederode ter zee actief geweest: eind juli vertrok hij uit Emden, nam een Hollands schip en voorzag het van een Geuzenbemanning. Met zijn twee schepen had hij nog enkele malen succes; zo kaapte hij o.a. een Deventer wijnschip. Zijn metgezellen consumeerden de buit op Borkum, waarbij zij de Oostfriesse voogd van het eiland lieten meedrinken; sindsdien konden de Watergeuzen over Borkum beschikken als hun basis ¹²⁷. Van hieruit plunderden ze begin augustus het eiland Rottum dat toebehoorde aan een tweetal abten. De verbijsterde rentmeester van de bezitting werd beloofd dat zij zouden proberen één van die heren gevankelijk weg te

¹²⁵ *Dietz*, p. 226.

¹²⁶ Zie in *N.N.B.W.* voor Brederode, VI, 199-200; voor Egmond, VI, 477; voor Solsbrugge, VI, 1248-1250; voor Friese, VI, 524; voor Entens, VI, 484-485.

¹²⁷ *Franz*, p. 217.

voeren ¹²⁸. Met deze actie begonnen de gevreesde landgangen die jarenlang Friesland, Groningen en Holland zouden verontrusten.

Lancelot zelf was inmiddels naar Emden teruggekeerd, sloot het verbond en zeilde met Solsbrugge, Egmond en Friese naar Engeland; 25 augustus namen zij te Harwich levensmiddelen in ¹²⁹.

De rest van de vloot, zeven kleinere schepen met 170 à 180 man waarschijnlijk onder bevel van Entens van Mentheda, bleef het noorden onveilig maken. Discipline was er onbekend, de manschappen waren „altemets twistich onder malcanderen, zulcx datter eenighe affghetrocken zyn ende noch daegelicx aftrecken” zoals het Friese Hof meldde ¹³⁰. Toch waren ze lastig genoeg: 20 ¹³¹ of 22 ¹³² augustus ondernamen zij een landing bij Dokkum. Het nonnenklooster Weert te Morra werd geplunderd en één van de jachten die tegen hen waren uitgerust, viel in hun handen. De geroofde goederen kwamen tot grote verontwaardiging van De Mepsche in Oost-Friesland op de markt ¹³³. Ruim drie weken later, 12 september, was Terschelling aan de beurt ¹³⁴. Naast Entens had een vroegere geestelijke van het eiland, Jarichsz, de leiding. Hij was door de gravin van Aremberg van Terschelling gejaagd om „zijn dissoluyt ende ongeregelt leven” ¹³⁵. De schout en de priester werden gevankelijk weggevoerd en eerst tegen een losprijs vrijgelaten, de woning van Aremberg werd door brand verwoest ¹³⁶.

Het spreekt vanzelf dat in Groningen, Friesland en Holland naar aanleiding van deze euvelheden nieuwe maatregelen werden overwogen. De noordelijke gewesten hoopten vooral op een Hollandse vloot omdat hun scheepjes niet tegen de piraten waren opgewassen, die als „gens desesperez” zich liever doodvochten dan zich overgaven ¹³⁷. Maar er kwam, zoals we zullen zien, geen vloot in zee en de Watergeuzen konden eind september hun eerste grote slag slaan zonder tegenstand van betekenis te ondervinden.

Eind augustus was Brederode met zijn eskader dus in Engeland aangekomen. Dat hij deze reis had ondernomen om zich met Dolhain te verenigen is niet te bewijzen, maar het is wel zeer waarschijnlijk. Er zijn aanwijzingen dat de kapiteins Broeck, Bonga en Hettinga al in

¹²⁸ *Van Vloten*, Opstand, p. 148; Rottum was voor 2/3 deel bezit van het klooster bij het dorp Rottum op het vasteland en voor 1/3 deel van het Oldeklooster in de Marne (*Roelfsema*, p. 5).

¹²⁹ *Van Vloten*, Opstand, p. 288, 292.

¹³⁰ Hof van Friesland-Alva, 10.9.69, Aud. 294, fol. 372.

¹³¹ Viglius-Hopperus, 5.9.69, *Hoyneck*, I, p. 537.

¹³² Hof van Friesland-Alva, 24.8.69, Aud. 294, fol. 351.

¹³³ *Van Vloten*, Opstand, p. 149.

¹³⁴ Hof van Friesland-Alva, 13.9.69, Aud. 294, fol. 375-376; Viglius-Hopperus, 11.10.69, *Hoyneck*, I, p. 542; *Van Vloten*, Opstand, p. 149.

¹³⁵ Hof van Friesland, 13.9.69, Aud. 294, fol. 375.

¹³⁶ Viglius-Hopperus, 11.10.69, *Hoyneck*, I, p. 542; *Van Vloten*, Opstand, p. 149^a.

¹³⁷ Mepsche-Alva, 12.8.69, Aud. 294, fol. 335-337.

juni van plan waren zich bij Dolhain te voegen, maar dat hier niets van kwam door de dood van Broeck¹³⁸. Brederode, Solsbrugge, Egmond en Friese, van wie eerstgenoemde uitblonk door redelijkheid en gehoorzaamheid aan Oranje, hadden na het sluiten van het verbond onmiddellijk koers gezet naar de Engelse kust terwijl de op buit en wraak beluste manschappen van Entens en Eelsma in het noorden bleven. Welke plannen had Dolhain nu met zijn vloot, die spoedig tot tien vaartuigen zou aangroeiën? In de eerste plaats waren er geruchten dat een aanval op de Nederlanden werd beraamd. De Spaanse gezant in Londen Despes bracht deze geruchten in zijn brieven aan Philips II te berde¹³⁹ en ook Alva dacht aan een bedreiging van zijn gebied, speciaal van Holland, terwijl Despes Zeeland als het doelwit had aangewezen¹⁴⁰. Een Engelse priester, juist uit Engeland gekomen, verklaarde 22 september tegenover de schout van Brugge dat volgens de geruchten de vloot een invasie zou ondernemen op de Zeeuwse en Hollandse kust en dat de Geuzen zich in Holland wilden versterken¹⁴¹. Naast deze angst voor een aanval op de Nederlanden staat de angst van de Franse gezant in Londen, De la Mothe Fénelon, dat de uitrusting de Franse kust zou gelden¹⁴². Al beschikte hij over goede informatie (hij liet zelfs schepelingen van Dolhain omkopen om achter het reisdoel te komen), toch had ook hij hierover geen zekerheid. Evenmin trouwens als Bossu, die 8 september La Rochelle als haven van bestemming noemde, al sloot hij een aanval op de Nederlandse haringvloot niet uit¹⁴³.

Vrijwel vastheid op dit punt krijgen we uit de bekentenis van een schipper van één van Dolhains schepen, Jan van Troyen, die zomer 1570 gevangen werd genomen. Hij deelde zijn ondervragers mee, dat Dolhain 600 Waalse haakschutters naar La Rochelle moest brengen¹⁴⁴. Deze Walen bevonden zich inderdaad aan boord, maar vormden nauwelijks een versterking van de vloot, omdat zij van zeevaart geen verstand hadden en voortdurend zeeziek waren¹⁴⁵. Het is logisch dat Oranje Dolhains schepen niet slechts wilde gebruiken voor het transport van de soldaten, maar de vloot in La Rochelle een basis wenste te geven, van waaruit onder zijn toezicht geopereerd kon worden¹⁴⁶.

Waarom is Dolhain niet naar de Franse kust maar naar het noordoosten gekoerst? Volgens Van Troyen, in zijn bekentenis, wijzigde de bevelhebber

¹³⁸ *Dietz*, p. 229.

¹³⁹ Despes-Philips II, 27.8.69 en 17.9.69, Coleccion, XC, p. 279, 284-5.

¹⁴⁰ Alva-Bossu, Wacken, Megen, 10.9.69, Aud. 334, fol. 154.

¹⁴¹ Collectie Vogels, 69 D 11, geeft als bron: 22.9.69, Aud. 335, fol. 158; ik heb deze bewijspplaats echter niet kunnen vinden.

¹⁴² *De la Mothe Fénelon*, II, p. 61-62, 99.

¹⁴³ Bossu-Alva, 9.9.69, Aud. 334, fol. 151.

¹⁴⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 289.

¹⁴⁵ *Van Vloten*, Opstand, p. 294.

¹⁴⁶ *Dietz*, p. 228.

zijn koers wegens een ongunstige wind¹⁴⁷; Dietz geeft echter geheel andere, overtuigender motieven voor deze handelwijze¹⁴⁸. Hij meent dat zij werd bepaald door twee factoren: ten eerste door Dolhains positie tegenover de Engelse regering en ten tweede door zijn financiële moeilijkheden. Elizabeth wilde geen verdere breuk met Frankrijk en toen De la Mothe Fénelon haar meedeelde dat zijn regering Engeland verantwoordelijk zou stellen voor de schade die Dolhain op Frans gebied zou aanrichten, heeft zij misschien de admiraal van Oranje bewogen van zijn reis naar La Rochelle af te zien. Dolhain had grote verplichtingen aan Elizabeth die zijn uitrusting had begunstigd en die bovendien in staat was deze door een arrest te doen mislukken. Het is mogelijk dat het embargo op de vloot in augustus eerst werd opgeheven nadat Dolhain beloofd had een noordelijke koers te varen. En nu de tweede factor: uit het reeds besproken memorandum van Dolhain blijkt duidelijk zijn slechte financiële positie. De uitrusting van de schepen en het kopen van munitie en victualiën had grote sommen verslonden; daarbij had Dolhain nog schulden. Bovendien zullen ook de bemanningen en de Waalse troepen om betaling hebben gevraagd. In deze geldelijke behoefte kon slechts op één manier worden voorzien: door het behalen van buit. Dolhain kan niet hebben verwacht dat hij in La Rochelle de prins zou vinden met een welgevulde buidel. Dus zeilde hij naar een gebied waar rijke buit op een gemakkelijke wijze te behalen was: de Oostzeevaartroute.

Begin september verenigden de eskaders van Dolhain en Brederode zich bij Sandwich; de vloot van tien schepen zette koers naar het Vlie¹⁴⁹. Midden september kwam men daar aan en werd begonnen met de plundering en bezetting van Vlieland en Ameland¹⁵⁰. Bossu stond hier machteloos tegenover; deze „isles ouvertes sans aucun fort” waren onverdedigbaar, schreef hij aan Alva, vooral omdat men niet over schepen beschikte¹⁵¹. De defensie van Holland maar ook die van Groningen en Friesland, werd in deze septembermaand zwaar op de proef gesteld en we zullen nog zien hoe ernstige onenigheid vooral de weerbaarheid ter zee volkomen had verlamd. Het enige wat beproefd kon worden was een verdediging van de gewesten zelf terwijl de eilanden en, wat erger was, de handelsvloot een weerloze prooi werden van de Watergeuzen¹⁵².

Dolhain had zijn plannen goed beraamd; enkele dagen na zijn komst in de zeegaten begon de Hollandse graanvloot binnen te lopen. Op 21 september meldde Bossu aan Alva dat al 20 tot 30 schepen waren genomen.

¹⁴⁷ *Van Vloten*, Opstand, p. 289.

¹⁴⁸ *Dietz*, p. 231-233.

¹⁴⁹ *Van Vloten*, Opstand, p. 292.

¹⁵⁰ Voor Vlieland zie *Van Vloten*, Opstand, p. 292-293; voor Ameland zie Megen-Alva, 24.9.69, Aud. 308, fol. 263 en Viglius-Hopperus, 11.10.69, *Hoyneck*, I, p. 542.

¹⁵¹ Bossu-Alva, 21.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 293.

¹⁵² Voor de verdediging van Holland, september 1569, zie hierna p. 232 e.v.

Hij had dit gehoord van de schout van Vlieland die bij de aanval van de Geuzen de benen had genomen. In zijn schrik had hij de zaken ernstiger voorgesteld dan ze waren; bij nader inzien bedroeg het eerste verlies 13 schepen¹⁵³. De vooruitzichten waren echter zeer somber want meer dan 150 schepen hadden de Sont gepasseerd en deze zouden niets vermoedend Dolhain in de armen lopen. Wel was er een boot door het Marsdiep uitgezonden om hen te waarschuwen, maar Bossu vreesde dat het al te laat was. En voor een deel van de schepen kwam de waarschuwing inderdaad niet op tijd: 24 september kon Dolhain 50 stuks buitmaken maar in de nacht van 25 op 26 september ontsnapten hem een honderdtal vaartuigen door het Marsdiep¹⁵⁴. Of nu in totaal meer dan 100 graanschepen in handen der Watergeuzen vielen¹⁵⁵ of, volgens een opgave van Bossu, niet meer dan 75, doet weinig ter zake. Met recht kon de schout van Tessel, François Boschuyzen, die we eerder als opperbevelhebber van de Hollandse vloot hebben ontmoet, aan de stadhouder van Holland schrijven: „sy hebben zoe ontelijcken goet ingesloct, dat ick niet en twijfele, of sy en sullender noch eens an bersten”¹⁵⁶. Door deze daad maakten de Watergeuzen zich eerst goed in de Nederlanden bekend¹⁵⁷.

Door de verklaringen van gedupeerden zijn we nauwkeurig ingelicht over de werkwijze die Dolhain en zijn mannen volgden bij zulk een groot karwei. Tegenstand schijnt niet geboden te zijn hoewel de koopvaarders, volgens de voorschriften van de overheid¹⁵⁸, een zekere bewapening aan boord dienden te hebben. Door een windstilte op het kritieke ogenblik viel ook aan ontzeilen niet te denken¹⁵⁹. Deze omstandigheid kan overigens de zeezieke Walen ten goede zijn gekomen en we kunnen ons voorstellen dat zij de Hollandse schippers de nodige schrik ingeboezemd hebben. Een Amsterdamse sjouwerman die alle merktekens kende, wees de goederen aan die eigendom waren van Nederlanders en dus zonder meer in beslag genomen mochten worden¹⁶⁰. Alle artillerie werd op de schepen van Dolhain geplaatst en van elk vaartuig werden twee of drie man als gijzelaars overgenomen die pas in vrijheid zouden worden gesteld, indien een bepaald bedrag, waarvan de grootte afhing van de tonnage van het schip, te Emden was betaald. Was die betaling binnen twee weken niet geschied, dan zouden de gijzelaars gehangen worden. Nadat deze voorwaarden waren gesteld konden de onthutste zeelieden hun reis vervolgen. Een tiental zeer goede schepen werd echter door Dolhain van bemanning voorzien en aan de vloot toegevoegd. Onmiddellijk verbood Bossu het

¹⁵³ Bossu-Alva, 21 en 23.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 292 en 293.

¹⁵⁴ Alva-Bossu, 1.10.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 296.

¹⁵⁵ *Bor*, I, fol. 208.

¹⁵⁶ Boschuyzen-Bossu, 24.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 295.

¹⁵⁷ *Bor*, I, fol. 208; Antwerpsch Chronykje, p. 199; *Van Haecht*, II, p. 105.

¹⁵⁸ Zie hierna p. 189 e.v.

¹⁵⁹ Bossu-Alva, 26.9.69, *Häpke*, II, 241.

¹⁶⁰ Bossu-Alva, 25.9.69, *Aud.* 334, fol. 196.

betalen van rantsoengelden op straffe des doods¹⁶¹. Zomin aan dit bevel gehoor werd gegeven zomin werd de sanctie, waarmee werd bedreigd, in de praktijk gebracht.

Ten aanzien van de niet-Nederlandse schepen die tegelijkertijd in hun handen vielen, volgden de verschillende kapiteins van Dolhain niet dezelfde gedragslijn. Een Hamburger schipper die met Dolhain persoonlijk te maken kreeg, werd twee dagen vastgehouden maar kon daarna met schip en lading doorvaren al werd hem het dreigement toegevoegd, dat hij gehangen zou worden indien de Geuzen hem opnieuw betrapten op toevoer van goederen naar de Nederlanden¹⁶². De Hanzeaten meenden trouwens dat Dolhain bij zijn vertrek uit Engeland aan Elizabeth beloofd had de schepen der Hanze ongemoeid te laten. Maar twee andere Hamburgers die probeerden hun goederen in veiligheid te brengen, lukte dit niet; hen werd meegedeeld dat de Watergeuzen de Hamburgers voortaan zouden treffen waar ze maar konden om de dood van Jan Broeck te wreken¹⁶³. Het kan zijn dat de mannen van Lancelot van Brederode die Broeck hadden gekend en die niet gebonden waren door de belofte aan Elizabeth, op laatstgenoemde wijze optraden.

Deze verdeelde gedragslijn tegenover de Hanzeaten was een symptoom van het gebrek aan eenheid dat de samengevoegde eskaders van Dolhain en Brederode kenmerkte¹⁶⁴. Op de vloot heerste in feite een gezagscrisis, want Brederode en zijn verbondenen wensten Dolhain niet als opperbevelhebber te erkennen. En niet ten onrechte want op geen enkele wijze blijkt dat Oranje hem als zodanig had aangesteld; waarschijnlijk had dit in La Rochelle moeten gebeuren. De enige taak die hem was opgedragen, was de uitrusting van de schepen in Engeland. Jan van Troyen, schipper op het admiraalsschip van Dolhain, noemde hem „Admiraal ende Oppercap.” maar alleen van de vijf uit Engeland afgevaren schepen¹⁶⁵. Verder verklaarde hij dat de twee vloten eerst in het Vlie als eenheid gingen optreden¹⁶⁶.

In een dergelijke situatie lag de stof tot onenigheid hoog opgestapeld en deze ontstond direct na de succesvolle operatie: de commandanten kregen ruzie over de verdeling van de buit en de rantsoengelden. Nu waren vooral de laatste de moeite waard; er waren verscheiden schepen gerantsoeneerd voor 1000 en 1200 daalders¹⁶⁷. Dolhain eiste aanvankelijk het beheer over de hele opbrengst, maar later draaide hij bij en kwam

¹⁶¹ Bossu-Alva, 26.9.69, *Häpke*, II, 241.

¹⁶² Bossu-Alva, 25.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 294.

¹⁶³ Bossu-Alva, 28.9.69, *Häpke*, II, p. 242.

¹⁶⁴ *Dietz*, p. 235-240.

¹⁶⁵ *Van Vloten*, Opstand, p. 290; vgl. ook *Van Vloten*, Opstand p. 288, waar Brederode, Egmond en Solsbrugge als individuele kapiteins worden genoemd naast de vloot van Dolhain; de opvatting van *Bor*, I, fol. 208, dat Dolhain opperbevelhebber was over *alle* schepen, is m.i. onjuist.

¹⁶⁶ *Van Vloten*, Opstand, p. 289.

¹⁶⁷ *Van Someren*, p. 41.

het tot een vergelijk tussen hem en Brederode¹⁶⁸. Toch schijnt Lancelot later zijn aandeel in de prijsgelden te hebben overgedragen aan Dolhain¹⁶⁹.

De bekroning van de grote slag moest plaatsvinden in de Oostfriese wateren waar Dolhain de rantsoenen in ontvangst zou nemen en de schepen beter bemand konden worden. Op 28 september zeilde de vloot die nu uit 13 vaartuigen bestond en bemand was met duizend koppen, naar het oosten¹⁷⁰. Tot nu toe had het grootste deel van deze manschappen uit Walen bestaan. Iemand uit Hindelopen die op de vloot was geweest verklaarde: „que la pluspart desdits pirates estiont walons francois et anglois et qu'il y avoit bien peu d'entre eulx parlans flamang”¹⁷¹. Dolhain verving hen, omdat zij als zeelieden ongeschikt waren, door Friezen en Hollanders die in groten getale naar zijn schepen kwamen toen deze in het Vlie lagen¹⁷². De Walen gingen over in dienst van de Oostfriese graven¹⁷³.

Een kroniekschrijver merkte in die dagen over de Watergeuzen op: „heel Hollant hadde haer gevreesd, meynende dat ze stercker waeren en dreychden dijcken door te steken”¹⁷⁴. Inderdaad waren de autoriteiten zeer verontrust en werden zowel in Holland als in Friesland en Groningen invallen gevreesd, waarbij de sterkte van de Geuzen soms flink werd overdreven¹⁷⁵. Al waren Dolhain en zijn mannen een invasie in Holland van plan geweest, dan zouden zij afgeschrikt zijn door de Spaanse troepen, die Alva en Bossu ijlings in de Noordhollandse steden gelegeerd hadden¹⁷⁶. Reëler was de vrees dat Groningen het zou moeten ontgelden. In de laatste dagen van september kwam de vloot in de Eems aan, waar de zeven schepen die Entens nog onder zich had en die niet in het Vlie geweest waren, zich bij Dolhain aansloten¹⁷⁷. Het is mogelijk dat Dolhain en de groep van Brederode een inval en de vestiging van een basis te Delfzijl wilden beproeven¹⁷⁸. Meer dan acht weken lagen de Watergeuzen voor het stadje en herhaaldelijk werden landgangen ondernomen, maar de geïmproviseerde verdediging van Robles was paraat¹⁷⁹. Gezien het fiasco van de onderneming van 1568 en het ontbreken van iedere voorbereiding, kan een dergelijke operatie echter nooit de bedoeling van Oranje zijn geweest¹⁸⁰. We kunnen slechts veronderstellen dat de

¹⁶⁸ *Vogels*, Onbekende brieven, p. 950-951.

¹⁶⁹ *Dietz*, p. 240.

¹⁷⁰ Bossu-Alva, 29.9.69, Aud. 334, fol. 206-207.

¹⁷¹ 22.9.69, Aud. 308, fol. 266.

¹⁷² Bossu-Alva, 25.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 294.

¹⁷³ Robles-Alva, 25.3.70, Aud. 295, fol. 105.

¹⁷⁴ *Van Haecht*, II, p. 105.

¹⁷⁵ Megen vreesde een aanval op Groningen omdat de piraten over 4 à 5000 man beschikten, Megen-Alva, 26.9.69, Aud. 308, fol. 269.

¹⁷⁶ Zie hierna p. 233.

¹⁷⁷ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 147.

¹⁷⁸ *Dietz*, p. 242.

¹⁷⁹ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, passim; hierna p. 234 e.v.

¹⁸⁰ *Dietz*, p. 242.

prins nog steeds de komst van Dolhain naar La Rochelle wenste¹⁸¹.

Terwijl de eerste landingen op de Groningse kust werden uitgevoerd, trok Dolhain zich van de vloot terug na in twee brieven van 7 en 8 oktober de Oostfriese graven en de stad Emden verzocht te hebben om de levering van victualiën aan de vloot¹⁸². Hij vestigde zich in Greetsiel om de rantsoengelden in ontvangst te nemen. Een groot verlies voor de vloot was zijn vertrek niet: hij had geen verstand van navigatie en liet zich in dezen geheel leiden door zijn luitenant¹⁸³. Trouwens, op dit punt waren ook vele manschappen weinig bedreven¹⁸⁴.

Een serieuze poging om Delfzijl te veroveren is nimmer ondernomen; het bleef bij plundertochten uitgevoerd door enkele tientallen Watergeuzen, eenmaal door 200 man¹⁸⁵. Het spreekt vanzelf dat de kapiteins, zonder opperbevelhebber en zonder vast plan voor ogen en bovendien fel belust op buit, al spoedig het vlootverband in de steek lieten om op zee hun geluk te beproeven. De vloot, die een maximale sterkte van 30 schepen had gehad, werd voortdurend kleiner: eerst verdween Entens, die eigenlijk geen enkele band met de vloot had; andere kapiteins volgden, zelfs Robert de Belle, die met Dolhain uit Engeland was gekomen en tot zijn intimi behoorde¹⁸⁶. Eind oktober–begin november bestond de vloot nog maar uit acht à negen schepen en de laatste van wijnmaand kon Megen vol optimisme aan Alva schrijven dat de Watergeuzen zeker niet sterker werden „pourceque plus de leur gens s'enfuiet tous les jours qu'ilz n'en recouvrent des nouveaulx”¹⁸⁷. Nu de vloot zo verzwakt en verdeeld was kon Robles, die de verdediging ondanks de beperkte middelen energiek had geleid, tot de aanval overgaan¹⁸⁸. Van Dolhain hoefden de Spanjaarden niets te vrezen; hij hield zich onledig met het tellen van zijn geld¹⁸⁹. Zijn admiraalschip en twee andere vaartuigen gingen midden oktober verloren toen ze op een zandbank liepen, waarbij echter de bemanningen, de lading en de artillerie in veiligheid gebracht konden worden¹⁹⁰. Op 12 november slaagde Robles erin met vier karvelen, waarop hij ongeveer 200 Waalse haakschutters had geplaatst, de Watergeuzen op het eilandje Nesserland dicht bij Emden, te overvallen en hun een pas gekaapte loodsmansboot af te nemen¹⁹¹. Hierna waren de Walen

¹⁸¹ Ook Megen en Robles meenden dat, Megen–Alva, 16.10.69, Aud. 308, fol. 293vo.; Robles–Alva, 25.10.69, Aud. 294, fol. 143.

¹⁸² *Vogels*, Onbekende brieven, p. 951–952.

¹⁸³ Bossu–Alva, 25.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 294.

¹⁸⁴ Een Kamper zeeman, die aan de Watergeuzen had kunnen ontsnappen, verklaarde dat het mannen waren met „peu d'experience de la navigation”, Mepsche–Alva, 5.10.69, Aud. 294, fol. 398.

¹⁸⁵ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 148–149, 159.

¹⁸⁶ *Dietz*, p. 243–244.

¹⁸⁷ Megen–Alva, 31.10.69, Aud. 308, fol. 307.

¹⁸⁸ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 154–158.

¹⁸⁹ *Van Someren*, p. 153–154.

¹⁹⁰ Megen–Alva, 16.10.69, Aud. 308, fol. 293; *Van Vloten*, Opstand, p. 289

¹⁹¹ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 156–157.

meester op de Eems en zij achterevoelden hun tegenstanders zelfs op Oostfries gebied, tegen welke schending van de neutraliteit de graven tevergeefs protesteerden ¹⁹².

Maar deze Spaanse aanvalskracht was niet blijvend en kon de Geuzen niet van de Eems verjagen; zelfs deden zij nog eenmaal een inval in Groningerland: op 20 en 21 december moesten de dorpjes Reide en Oterdum het ontgelden ¹⁹³. Aan een verovering van Delfzijl of een andere sterkte die als overwinteringsbasis kon dienen, viel echter niet te denken. Ten slotte nestelden de Watergeuzen zich op Oostfries gebied: Nesserland werd eind december versterkt en tot winterkwartier gemaakt, ondanks de dringende verzoeken en bevelen van de Oostfriezen hun graafschap te verlaten. Louis de Bergues, de broer van Dolhain, en Lancelot van Brederode voerden het opperbevel; Dolhain zelf verbleef heimelijk in Emden ¹⁹⁴. Regelmatig gingen kapiteins en manschappen in Oost-Friesland aan wal; soms woonden ze geruime tijd in Emden, Norden of de dorpen op het platteland. Tussen de plattelandsbevolking en de schepen ontstond een levendige handel.

Het is gewenst op dit punt een korte beschouwing in te voegen over de relaties tussen de Watergeuzen en Oost-Friesland. Hagedorn heeft in zijn *Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im 16. Jahrhundert* een voortreffelijke beschrijving gegeven van deze relaties ¹⁹⁵ en ik acht het daarom niet nodig hierover uitvoerig te zijn. Hagedorn verdedigt de stelling dat de Oostfriesse autoriteiten tegen de Watergeuzen hebben gedaan wat zij konden en dat daarom de felle aanvallen van Alva op de graven en Emden wegens hulp aan de rebellen niet gerechtvaardigd waren. Vooral niet wanneer men bedenkt dat Alva zelf niet in staat was hen van de Nederlandse wateren te verdrijven ¹⁹⁶. We hebben gezien dat de Oostfriezen ter zee herhaaldelijk tegen de Watergeuzen zijn opgetreden; ook gaven ze geroofde goederen die ze in handen kregen, terug aan de oorspronkelijke eigenaars. In een verweerschrift van de graven tegen Alva's beschuldigingen „Defensionales und Gegenarticul“, werden al deze acties en restituties opgesomd ¹⁹⁷. Hoewel ieder contact tussen de kapers en de bevolking was verboden, kwam het op het platteland toch tot een drukke handel in buitgoederen. Toevoer van proviand en munitie ging gewoon door, evenals het werven van manschappen. Op Alva's verwijten was het steevaste antwoord der Oostfriezen: we doen ons best, maar we kunnen de piraten niet verdrijven. Het platteland had men niet onder controle; toch werd de verkoop van buit in Oost-Friesland dusdanig belemmerd

¹⁹² Franz, p. 232.

¹⁹³ Vogels, Verdediging Ommelanden, p. 159-161.

¹⁹⁴ Franz, p. 231.

¹⁹⁵ Hagedorn, Ostfrieslands Handel, p. 222-315.

¹⁹⁶ Hagedorn, Ostfrieslands Handel, p. 258.

¹⁹⁷ Afschrift U.B. Utrecht, Handschriften, H.G., 131

dat de Geuzen vaak van de Eems naar Engeland of La Rochelle zeilden om de goederen van de hand te doen ¹⁹⁸. Dat de rantsoengelden in Emden betaald konden worden, was alleen maar in het voordeel van de Nederlandse schippers die geen lange reis hoefden te maken voor de aflevering van het geld. Toch werd deze praktijk in 1570 verboden en sindsdien diende de betaling op de schepen te geschieden of strikt in het geheim ¹⁹⁹.

Ik meen dat de graven en Emden wel oprecht waren bij hun bestrijding van de Watergeuzen. Niet dat zij enige sympathie koesterden voor Alva's regime of hem niet graag in moeilijkheden zagen, maar een vrij toelaten van de rebellen, laat staan een begunstiging, was in strijd met hun politieke en economische belangen. Ten eerste zou zulk een houding een gewapend optreden van de Nederlandse landvoogd uitlokken en rechtvaardigen; dat dit gevaar niet denkbeeldig was hebben we gezien. Ten tweede kon de juist toen sterk opbloeiende stad Emden geen piraten in haar wateren dulden, te minder omdat zij Oostfriesche schepen niet ontzagen. Ongetwijfeld stond een groot deel van de bevolking en de Nederlandse ballingen, hetzij uit eigenbaat — handel in buitgoederen! — hetzij uit religieuze overtuiging, met zijn sympathie aan de kant van de Geuzen. Daarom was het moeilijk, zo niet onmogelijk, hen uit te schakelen, zeker op het platteland, waar de adellijke lagere overheden een grote zelfstandigheid bezaten. De verdeeldheid en zwakte van het Oostfriesche centrale gezag speelde hierbij een grote rol. Herhaaldelijk is gesproken over de „graven van Oost-Friesland” als gold het een eendrachtig samenwerkend broederpaar dat het graafschap bestuurde. Niets was echter minder waar! De beide heren, Edzard II en Johan, waren zonen van Enno II; bij diens dood in 1540 werd hun moeder Anna van Oldenburg regentes en tot 1565 hield zij het bestuur in handen. Zeven jaar eerder had zij haar drie zoons, Christoph, Edzard en Johan, met de landen van de Cirksena's, het Oostfriesche gravengeslacht, beleend. Nadat Christoph in 1566 was overleden, voerden Edzard en Johan een condominium dat tot noodlottige twisten leidde. Johan wilde een verdeling van het graafschap, Edzard, de oudste, begeerde de alleenheerschappij met slechts een geldelijke schadeloosstelling voor zijn broer. Het conflict werd verscherpt door een religieuze tegenstelling; na zijn huwelijk in 1559 met de heerszuchtige Zweedse prinses Catharina ontwikkelde Edzard zich meer en meer in lutherse richting terwijl Johan uitgesproken tot het calvinisme neigde. De twist werd uitgevochten tot voor de Rijksdag te Spiers, 1570, waar bij keizerlijk decreet een commissie van onderzoek werd ingesteld. Zolang deze niet tot een uitspraak was gekomen moest de gemeenschappelijke regering blijven bestaan.

De broers werkten elkaar tegen, de een saboteerde of negeerde de besluiten van de ander. Duidelijk is dat de onderdanen en speciaal het machtige Emden van de situatie gebruik maakten om hun positie tegen-

¹⁹⁸ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 266.

¹⁹⁹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 269.

over het grafelijk gezag te versterken^{199a}. Al moest de calvinistische Johan meest meegaan met de harde lijn tegenover de vrijbuiters die de lutherse Edzard en het aan zijn handelsbelangen denkende Emden aangaven, toch is het evident dat ook de Watergeuzen van de verdeeldheid profiteerden. Deze machteloosheid kon door Alva en zijn ondergeschikten echter licht uitgelegd worden als kwade trouw en het regende dan ook verwijten en klachten, niet alleen gericht tot de Oostfriezen maar ook tot de Rijksstanden en de keizer.

Het bleef steeds bij dreigementen; stellig heeft Alva, zoals we zagen, aan een bestraffing van Oost-Friesland gedacht maar hij kon daar, zowel door de gespannen toestand in de Nederlanden als door de sterke tegenstand, die zulk een invasie in het Rijk bij de Duitse vorsten en keizer zou oproepen, niet toe overgaan. Ook de slechte verhouding met Engeland was hierbij een remmende factor. Behalve het verlenen van steun aan de Watergeuzen had Alva nog andere redenen om gebeten te zijn op Oost-Friesland: het calvinistische centrum aan zijn noordoostgrens was een wijkplaats voor gelijkgezinde ballingen en daardoor een haard van onrust. Bovendien was de ongekende economische opbloei van Emden in deze periode een rechtstreeks gevolg van de teruggang in de Nederlanden, speciaal in Holland en ook dat heeft Alva, die zeker begrip had voor de economische belangen van hen die aan zijn bestuur waren toevertrouwd, hoog opgenomen²⁰⁰.

De Mepsche, die als Groninger uit de eerste hand van de activiteiten der Watergeuzen in Oost-Friesland hoorde, vond het nodig in december 1569 Alva te herinneren aan zijn plan Emden te tuchtigen, hetzij die winter nog hetzij later²⁰¹. Een maand later werd die aansporing herhaald²⁰² en in april kreeg zij een dramatisch karakter. Indien er geen eind kwam, zo luidde het toen, aan de „invasions hostiles que nous adviennent journellement d'Emden et de lieux circonvoisist, tout ce pays sera en brief ruiné et perdu . . .”²⁰³.

Aan het einde van het jaar waarin de Watergeuzen voor het eerst grote bekendheid kregen, was hun toestand weinig rooskleurig. Zonder opperbevelhebber en zonder vast plan voor ogen lagen zij in een vijandige omgeving; bij strenge vorst hadden ze, zowel van Spaanse als van Oostfrieze kant, een aanval over de toegevroren Eems te duchten. In Engeland waren zij waarschijnlijk tijdelijk minder welkom wegens hun plunderingen van neutrale schepen, terwijl de veilige basis La Rochelle hen evenmin aantrok, omdat zij daar, onder controle van Oranje en Lodewijk van Nassau, hun vrijheid zouden verliezen²⁰⁴.

^{199a} Boer, p. 5-6, 11-12.

²⁰⁰ Zie voor Alva en de Nederlandse economie hierna p. 194, 270 e.v.

²⁰¹ Mepsche-Alva, 21.12.69, Aud. 294, fol. 447.

²⁰² Mepsche-Alva, 24.1.70, Aud. 295, fol. 27.

²⁰³ Mepsche-Alva, 16.4.70, Secr. 190, fol. 51.

²⁰⁴ Dietz, p. 327.

Toch waren de resultaten die Oranje in 1569 met de Watergeuzen had behaald, bemoedigend geweest en . . . hij had er lering uit kunnen trekken voor de toekomst. De prins had kunnen ontdekken dat het zeer moeilijk was een vloot, die in haar eigen onderhoud moest voorzien door middel van kaapvaart, te gebruiken als een strategische eenheid. Het behalen van de nodige buit en het uitvoeren van een voorgeschreven operatie die geen of weinig materiële winst opleverde, gingen vrijwel niet samen. Had Oranje zich dit gerealiseerd, dan had hij zich in de toekomst veel teleurstellingen kunnen besparen. Daartegenover stond, dat nu gebleken was hoe betrekkelijk gemakkelijk de ballingen een aanzienlijke scheepsmacht in zee konden brengen die door het toevoegen van genomen schepen sterk uitgebreid kon worden. Bovendien was duidelijk geworden welk een moeite Alva had om de Watergeuzen het hoofd te bieden en welk een grote buit door hen kon worden behaald: Dolhain meende 350.000 daalders aan rantsoengelden te zullen innen ²⁰⁵ en Oranje had nog geen reden te vrezen dat de opbrengst hem niet zou bereiken. Een bedenkelijk aspect was de beroving van neutralen. We hebben gezien dat Dolhain in het Vlie een Hamburger liet gaan, maar bij diezelfde gelegenheid verloren schippers van Dantzig alleen al 6.000 daalders ²⁰⁶. Overigens kon het transport van goederen naar de Nederlanden, vijandig gebied dus, gelden als een rechtmatige grond voor inbeslagneming van deze waren ²⁰⁷. Toch stond Oranje dit niet toe, omdat hij vreesde anders hulp van het buitenland te verspelen.

4. DE WATERGEUZEN WEER VERDEELD EN ZONDER PLANNEN, JANUARI-JULI 1570

De twaalf grootste schepen van de Watergeuzen bleven de maanden januari en februari 1570 bij Nesserland liggen ²⁰⁸. Hun winterslaap verschilde sterk van de activiteit der plundersaars die het Friese platteland teisterden. Waarschijnlijk waren dit geen Geuzen in dienst van de kapiteins onder Dolhain en Brederode; de organisatie van de landgangen kwam geheel voor rekening van één persoon, de verbannen Friese edelman Homme van Hettinga. Reeds op 3 januari kregen de magistraten van alle Friese steden opdracht hun rechtsgebied te doen doorzoeken op verdachte lieden; de herbergiers dienden de namen van hun gasten regelmatig aan de stadsbesturen mee te delen ²⁰⁹. Veel heeft dit uiteraard niet geholpen: de plundersaars waagden zich niet in de steden maar landden 's nachts op de kust, beginen hun wandaden en keerden terug in hun schuiten voordat de gealarmeerde wacht was toegesneld. Soms hielden zij zich overdag schuil of trokken heimelijk verder het land in om daar hun slag te

²⁰⁵ *Van Someren*, p. 153.

²⁰⁶ *Dietz*, p. 246.

²⁰⁷ Zie hierna p. 124.

²⁰⁸ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 154.

²⁰⁹ *Charterboek*, III, fol. 775.

slaan. Het is duidelijk, dat de knevelaars, zoals ze veelal werden genoemd, zelf Friezen waren die het operatiegebied goed kenden en wisten waar iets te halen was. Bovendien is het waarschijnlijk dat zij steun ontvingen van sommigen uit de bevolking die met hen sympathiseerden of belust waren op een deel van de buit ²¹⁰.

Op 25 januari meldde Megen aan Alva dat er dagelijks „meurdres, violences et roberies” in Friesland plaatsvonden ²¹¹ en het Hof van het gewest probeerde enkele dagen later bij Alva een goede beurt te maken en hem tegelijkertijd tot maatregelen tegen de rovers te bewegen door mede te delen „dat deese winter die luyden alhier ten platten lande geseten zynde, groote overlast ende gewalt vanden knevelaers hebben geleden, daer jegens mit zulcken remedie versien is geweest, dat men eenyghen vanden in hechtenisse heeft gecreghen . . .” ²¹². Eén van die gevangenen bekende dat Homme van Hettinga bestellingen verleende aan de knevelaars, die tien procent van de buit aan hem moesten afstaan. Hij zou dit doen op grond van een commissie die hij van Lodewijk van Nassau had ontvangen en waarin hem werd toegestaan mannen uit te sturen om kerkelijke en wereldlijke goederen te plunderen ²¹³. Omdat de gevangen knevelaar tevens had verklaard dat de geroofde goederen in Emden werden verkocht, verzocht het Friese Hof aan de graven om Homme van Hettinga en andere rovers die vrij in Emden rondliepen „te rechten naar hun verdienste” ²¹⁴. Maar het antwoord was weinig bevredigend; de graven verklaarden dat in een vrije stad met grote handelsactiviteit zich altijd veel „loese schelmische lueder” bevonden, die men onmogelijk kon opsporen ²¹⁵.

Terug naar de vloot bij Nesserland. Ongetwijfeld verkeerde zij in een desolate toestand: veel opvarenden hadden de schepen verlaten, vooral de echte zeelieden onder hen, al hadden de kapiteins geprobeerd deze verliezen goed te maken door het aanwerven van varengasten in Emden ²¹⁶. De verwarring werd vooral veroorzaakt door het ontbreken van een opperbevelhebber; men wachtte op de komst van Dolhain en ondertussen was er twist over het commando ²¹⁷. Omdat de kusten die winter ijsvrij bleven konden de schepen begin februari Nesserland verlaten en de Eems opvaren tot Logum en Larrelte. De Geuzen sloten de rivier tijdelijk af en namen enkele Hollanders gevangen. Zij hadden toen nog geen weet

²¹⁰ Vgl. *Woltjer*, p. 201; meer over de knevelaars hierna p. 130 e.v.

²¹¹ Megen-Alva, 25.1.70, Aud. 309, fol. 137.

²¹² Hof van Friesland-Alva, 28.1.70, Aud. 295, fol. 27.

²¹³ Verhoor van Gioelte Rhintyesoen, 7.1.70, Secr. 193, fol. 261vo. Het verlenen van een commissie werd door Hettinga dus als delegabel beschouwd, zie hierna p. 103.

²¹⁴ Hof van Friesland-graven v. O.-Friesl., 2.2.70, Aud. 295, fol. 54.

²¹⁵ Graven v. O.-Friesl.-Hof van Friesland, copie gevoegd bij: Hof van Friesland-Alva, 27.2.70, Aud. 295, fol. 83.

²¹⁶ Mepsche-Alva, 6 en 27.1.70, Aud. 295, fol. 1 en 34.

²¹⁷ Robles-Alva, 10.2.70, Aud. 295, fol. 61.

van de vloot die in Holland tegen hen werd uitgerust²¹⁸ en misschien hadden ze het plan Dokkum te nemen, te versterken en als uitvalsbasis voor verdere plunderingen te gebruiken. Omdat dit plan evenwel in Friesland bekend raakte is het niet uitgevoerd²¹⁹.

Eind februari kregen de Watergeuzen lucht van de Hollandse vloot en in allerijl werd de volle zee opgezocht²²⁰. Hierbij ging men zò haastig te werk dat, naar een opgave van Robles, vijf schepen verloren gingen en 25 manschappen verdronken, terwijl bovendien een aantal de benen nam. De Spanjaarden slaagden erin drie van de gestrande vaartuigen in Delfzijl binnen te brengen²²¹. Oranje schreef enkele weken later harde woorden over het verlies van het admiraalsschip en drie andere grote schepen, een verlies dat volgens hem veroorzaakt was „par leur nonchallance, yvroingerie et grand désordre”²²². De prins heeft stellig bittere gevoelens gekoesterd tegenover de Watergeuzen en speciaal tegenover Dolhain, die in de herfst zijn vloot had verlaten en sindsdien in Oost-Friesland de rantsoengelden inzamelde.

Zoals gezegd verwachtte hij een totaalbedrag van 350.000 daalders, maar het is de vraag of deze som is binnengekomen want het kwam voor dat de betaling werd geweigerd. Zo waren reders van drie Kamper schepen eind december hun verplichtingen nog niet nagekomen, waarschijnlijk omdat er geen gijzelaars voor waren gesteld of omdat deze waren ontsnapt. Dolhain dreigde dat, als niet spoedig werd betaald, hij alle Kampenaren die hem op zee in handen vielen, „buyten boert zoude doen werpen” en dat de betrokkenen niet zouden weten hoe de prins en Dolhain tevreden te stellen wanneer deze er in slaagden de Nederlanden weer in bezit te nemen²²³. Ondanks zulke tegenslagen stroomde het goud en zilver, volgens getuigen uit zijn omgeving in Emden, Dolhain toe²²⁴. Januari 1570 zocht Oranje voorzichtig contact met hem, eerst door middel van zijn secretaris Bruininck²²⁵, later via Basius²²⁶ die, na een kort bezoek aan Dillenburg waar hij sprak met Oranjes broer Jan, te Emden besprekingen met Dolhain begon. In maart werd Oranje van deze besprekingen verslag gedaan en toen bleek eerst goed met wie de prins in zee was gegaan: de admiraal weigerde „plattement” zijn bevelen op te volgen

²¹⁸ Mepsche-Alva, 10.2.70, Aud. 295, fol. 63; zie voor deze vlootuitrusting hierna p. 213 e.v.

²¹⁹ Mepsche-?, 1.2.70, Aud. 295, fol. 57 (copie); Hof van Friesland-Alva, 4.2.70, Aud. 295, fol. 53; Robles-Alva, 7.2.70, Aud. 295, fol. 58; *Van Vloten*, Opstand, p. 154.

²²⁰ Dit gebeurde 2 maart, Mepsche-Alva, 3.3.70, Aud. 295, fol. 89.

²²¹ Robles-Alva, 7.3.70, Aud. 295, fol. 91; Viglius-Hopperus, 14.3.70, *Hoyneck*, I, p. 509; *Van Vloten*, Opstand, p. 154.

²²² Oranje-Jan v. Nassau, 15.3.70, Archives, III, p. 363.

²²³ Clement Coornhert-stad Kampen, 23.12.69, *Nanninga Uitterdijk*, Brief, p. 264.

²²⁴ *Van Someren*, p. 41, 153-154.

²²⁵ Archives, III, p. 346; *Diets*, p. 258-261.

²²⁶ *Bor*, I, fol. 208.

en het commando over de vloot weer op zich te nemen. Wel beloofde hij persoonlijk naar Dillenburg te komen en de prins een afrekening aan te bieden ²²⁷. Maar dit bezoek bezorgde Oranje nog meer teleurstelling: volgens Bor presenteerde Dolhain hem alleen een rekening van 5000 daalders, zonder dat daar enige ontvangsten tegenover stonden ²²⁸. Vervolgens werd een uitgebreid onderzoek ingesteld naar zijn financiële manipulaties, dat eerst september 1570 rond was ²²⁹. Overduidelijk bleek dat Dolhain veel meer ontvangen had dan hij ooit in de vlootuitrusting had geïnvesteerd en dat hij het geheel beschouwd had als een soort particuliere onderneming, die door de gelukkige afloop van de operatie in het Vlie voor hem persoonlijk zeer winstgevend was geweest.

Hoewel zijn ongeschiktheid en onbetrouwbaarheid aan het licht waren getreden, aarzelde de prins om Dolhain af te zetten en door een ander te vervangen. Hij liet deze verantwoordelijkheid over aan Lodewijk van Nassau en Basius, die eveneens hiervoor terugdeinsden ²³⁰. Nog in de zomer bleek Oranje bereid te zijn Dolhain in zijn dienst te houden ²³¹, al was hem in mei of juni zijn commissie ontnomen en is hij sindsdien niet meer op de vloot verschenen ²³².

Begin maart had de ontredderde Watergeuzenvloot zonder Dolhain het overwinteringsgebied dus verlaten. Een deel, zeven schepen onder Louis de Bergues, bevond zich 11 maart in het Kanaal; de averij was nog niet hersteld ²³³. De samenstelling van dit eskader wijst erop, dat er zich een splitsing van de vloot had voltrokken — een splitsing in een Noord- en een Zuidnederlands deel die enige tijd door het commando van Dolhain was opgeheven, maar die zich nu bij zijn definitieve vertrek weer manifesteerde. Het Zuidnederlandse deel, onder bevel van De Bergues, bestond uit de kapiteins Anthonius Utenhove, Jacques Caron, Robert de Belle en Nicolaas Plucquet, die waarschijnlijk het bevel voerde op twee prijzen; bij deze Zuidnederlandse edelen treffen we de noorderlingen Meinert Friese en Homme van Hettinga aan, de laatste vergezeld van Jan Lodewijk, een Bruggenaar die hij in 1569 al een commissie had

²²⁷ Archives, III, p. 365.

²²⁸ Bor, I, fol. 208; waarschijnlijk heeft Dolhain veel meer geëist; hijzelf sprak van 7000 en Dirck Kater van 8000 daalders (*Franz*, p. 254^b).

²²⁹ Van Someren, p. 40-42, 79-80, 153-154.

²³⁰ Archives, III, p. 352.

²³¹ Van Someren, p. 75-76; Bor, I, fol. 208.

²³² Dietz, p. 261^s, toont, aan de hand van de bekentenis van Jan van Troyen (*Van Vloten*, Opstand, p. 304), aan dat Bor (I, fol. 208) ten onrechte meent dat Dolhain naar Engeland was gegaan en daar was afgezet door Basius. Bor verwacht hier Dolhain met zijn broer Louis de Bergues en Basius met Cant. Laatstgenoemde heeft L. de Berques in Engeland het commando ontnomen, zoals we nog zullen zien.

²³³ Despes-Philips II, 11.3.70, Coleccion, XC, p. 340. Voor het volgende over de vloot onder L. de Bergues zie Dietz, p. 250-251.

bezorgd. De Vlissinger Schoon Michiel, vroeger schipper op de Geelvink, diende nu eveneens onder De Bergues ²³⁴.

De situatie van deze vloot was niet gunstig: zij had niet alleen te kampen met stormschade, maar zat ook zonder geld. Dolhain had zijn broer zonder middelen laten gaan ²³⁵, maar hem wel belast met schulden die hij het voorafgaande jaar in Engeland had gemaakt ²³⁶. Deze omstandigheden kunnen De Bergues' activiteit verklaren: hij nam alle schepen die hem in handen vielen en deze berovingen dwongen de Privy Council hem te bevelen onmiddellijk het Kanaal te verlaten. Door interventie van Odet de Coligny bij de Engelse regering kon dit gevaar afgewend worden, maar ook de Hugenotenleider moest toegeven dat het optreden van de Watergeuzen alle perken te buiten ging. Toch werd de vloot getolereerd in de Engelse wateren en zij verbleef het hele jaar in de omgeving van Wight en Duins ²³⁷.

De schepen onder Lancelot van Brederode hadden de Eems, het Waddengebied en de Noordzee als operatiegebied. Tussen de twee vloten schijnt weinig contact geweest te zijn. Over de Eemsvloot bezat Oranje enige controle door het optreden van zijn commissarissen te Emden, Basius en Cant, die bevelen van de prins overbrachten en prijsgelden inden ²³⁸. Een echte opperbevelhebber was Brederode niet, want de commissarissen konden de kapiteins bevelen geven zonder hem daarin te kennen ²³⁹. Over de samenstelling en grootte van het eskader in het noorden gedurende deze periode, voorjaar 1570, heb ik geen exacte gegevens kunnen vinden. Vast staat dat het niet als een eenheid optrad, maar dat de kapiteins hun geluk zochten waar zij dat konden vinden, hetzij bij landgangen, hetzij bij het bedrijven van kaapvaart. Een duidelijk voorbeeld hiervan levert het optreden van Jan van Troyen, de schipper van Dolhain die, zeer teleurgesteld in zijn vroegere bevelhebber ²⁴⁰, voor zichzelf begonnen was. Op 10 maart verscheen hij in het Goereese Gat met een krabschuit met 35 man; bij Ooltgensplaat nam hij een schip uit Enkhuizen, bevracht door een Amsterdamse marktschipper, dat uit Antwerpen kwam ²⁴¹. De verkoop van de buit in Oost-Friesland bracht hem in de gevangenis, maar spoedig was hij weer vrij ²⁴².

²³⁴ Uit deze splitsing mag men geen regionale *tegenstellingen* opmaken. Ook van een tegenstelling Frans-Nederlandstalig was bij de Watergeuzen nooit iets te bespeuren (vgl. *Altmeyer*, p. 57).

²³⁵ *Van Someren*, p. 42.

²³⁶ *Vogels*, Onbekende brieven, p. 950.

²³⁷ Odet de Coligny-Oranje, 24.4.70, Archives III, p. 373-377; *Diets*, p. 251-253.

²³⁸ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 2, afrekening van Ruychaver voor Basius, 21.7.70.

²³⁹ *Diets*, p. 253-254.

²⁴⁰ Van het geld dat hij aan Dolhain had geleend, had hij geen penning teruggezien (*Van Vloten*, Opstand, p. 290).

²⁴¹ *Van Vloten*, Opstand, p. 297-298.

²⁴² *Van Vloten*, Opstand, p. 156.

Ook te land was de noordelijke groep Geuzen bijzonder actief. Op 22 april klaagde het Friese Hof dat alle maatregelen tegen de knevelaars niets hadden geholpen; het land was weerloos aan hen overgeleverd ²⁴³. Naast kleine plunderingen kwamen nu ook invallen op groter schaal voor. Zo werden eind maart vier grote woningen te Hallum geplunderd, waaronder die van de geestelijke ²⁴⁴. Vier april viel de abdij Oldeklooster bij Appingedam ten slachtoffer aan een 50-tal Geuzen, die enkele dagen later te Norden gezien werden, gehuld in de geroofde pijen en uitschreeuwend dat ze ook de andere abdijen zouden weten te vinden. Overigens had deze daad voorkomen kunnen worden als de abt de wacht van vijftien soldaten, die Robles in ieder klooster wilde leggen, niet geweigerd had omdat hij vertrouwde op de waakzaamheid van de boeren. Maar die hadden werkloos toegezien hoe de Geuzen de buit naar hun schepen brachten, terugkeerden, de rest ophaalden en ten slotte triomfantelijk afvoeren, juist voordat 150 soldaten uit Delfzijl ter plaatse kwamen ²⁴⁵. Tien april werd de kerk van Midwolde in het Oldambt leeggeroofd; de plundersaars sleepten twee geestelijken mee voor wie losgeld werd gevraagd. Eén van hen boette er zijn rechteroor bij in dat de Geuzen hem in dronkenschap afsneden; de ander werd gemarteld en gedood ²⁴⁶. De moordenaar moet gezocht worden onder de manschappen van de Friese edelman Douwe van Glins ²⁴⁷.

Het was moeilijk het platteland afdoende tegen de invallen te beschermen, maar toen alle kloosters onder de indruk van het gebeurde de inkwartiering van soldaten toelieten, stootten de Watergeuzen herhaaldelijk hun neus. Zo mislukte een aanslag van Wilco Entens, een jongere broer van de bekende kapitein, met een aantal ruiters op het Johannieter nonnenklooster te Warfum ²⁴⁸. Toch wisten de plundersaars steeds weer een zwakke plek in de verdediging te vinden en in de nacht van 17 op 18 mei moest het niet-ommuurde Hindelopen er aan geloven: de kerk werd leeggeroofd en beschadigd, vele burgers geld en goed ontnomen. Vervolgens trokken de Geuzen naar Vlieland waar ze ook danig huishielden. De leiders van deze onderneming waren Friezen; men noemde de namen van een vroegere schoolmeester uit Nieuwe Zijl en de voormalige priester van Terschelling ²⁴⁹.

De Oostfriezen traden voorjaar en zomer 1570 vrij krachtig tegen de Watergeuzen op. Ik vermeldde al dat Jan van Troyen korte tijd in Emden gevangen zat en eind april ondernamen de graven een grootscheeps optreden tegen de benden van Douwe van Glins en de Franse kapitein

²⁴³ Hof van Friesland-Alva, 22.4.70, Aud. 295, fol. 125.

²⁴⁴ Alva-Bossu, ca. 30.3.70, Aud., 335, fol. 135; *Woltjer*, p. 198.

²⁴⁵ Robles-Alva, 9.4.70, Aud. 295, fol. 114; Mepsche-Alva, 9.4.70, Aud. 295, fol. 116; Robles-Alva, 12.4.70, Aud. 295, fol. 118; *Van Vloten*, Opstand, p. 154-155.

²⁴⁶ Diarium van Egbert Alting, p. 168; *Franz*, p. 256.

²⁴⁷ Mepsche-Alva, 24.4.70, Aud. 295, fol. 132.

²⁴⁸ Robles-Alva, 12.4.70, Aud. 295, fol. 118.

²⁴⁹ Hof van Friesland-Alva, 20.5.70, Aud. 295, fol. 156; *Woltjer*, p. 198.

Jean de Loye; hun buit werd afgenomen, Glins en zijn metgezellen verdwenen in de kerker ²⁵⁰. Zelfs de Mepsche moest erkennen dat de Oostfriezen deden alsof zij de piraten van hun gebied wilden verdrijven ²⁵¹ en het Hof van Friesland probeerde de uitlevering van de gevangenen te verkrijgen omdat zij in Friesland „veel meer stoffs tot haerder belastinghe” hadden ²⁵². Maar hier gingen de graven niet op in en Megen raadde Alva midden juni aan de Watergeuzen op Oostfries gebied aan te vallen, nadat de graven in een ultimatief schrijven was gelast de rovers zelf te verdrijven ²⁵³. Alva wilde zijn doel echter met diplomatieke middelen bereiken en hij gaf zijn afgevaardigden naar de Rijksdag te Spiers opdracht de steun van de Oostfriezen aan de rebellen en piraten breed uit te meten en hen af te schilderen als schenders van de rijksvrede ²⁵⁴.

Was er in de relaties tussen Oost-Friesland, Alva en de Watergeuzen dus weinig veranderd, in de betrekkingen tussen Oranje en zijn vrijbuiters kunnen we in het voorjaar nieuwe perspectieven ontdekken. We hebben gezien dat Basius in naam van de prins enige controle op de Watergeuzen in het Eemsgebied uitoefende en dat zij een deel van de prijsgelden aan hem afstonden. Begin juni slaagde hij er zelfs in enige kapiteins tijdelijk te doen samenwerken om een bepaald doel te bereiken: de verdrijving van Amsterdamse oorlogsschepen die in het Vlie patrouilleerden ²⁵⁵. Uit de bekentenis van de bij deze onderneming gevangen Jan van Troyen weten we hoe de opzet is geweest ²⁵⁶. Adriaan Menninck, een balling uit Delft, had een gekaapte boeier bemand met 125 varengasten die in vier schuiten uit Norden werden aangevoerd en bij Borkum aan boord gingen. Ook twee andere, kleinere, vaartuigen waren zonder enige ruchtbaarheid buiten Emden ieder van 25 man voorzien; zij stonden onder bevel van de Amsterdammer Nicolaes Ruychaver en de Rotterdammer Jan van Troyen. Op de rede van Borkum sloten deze twee en Menninck een contract ²⁵⁷, waarbij ze beloofden bij elkaar te blijven tot de operatie was voltooid, in ieder geval voor zes weken maar, zo staat er, „daer nae sal een yegelyck syn proffyt soecken waer hy best vernemen sal”. De eventuele buit zouden zij onderling verdelen en, wat het belangrijkste was, de bevelen van de prins zouden worden opgevolgd. In deze overeenkomst ligt de sleutel voor het juiste begrip van de relatie tussen Oranje en de Watergeuzen in deze maanden ²⁵⁸. De kapers die 's prinsen commissies bezaten

²⁵⁰ *Franz*, p. 256.

²⁵¹ Mepsche-Alva, 16.4.70, Secr. 190, fol. 51.

²⁵² Hof van Friesland-drost Emden, 9.5.70, Aud. 295, fol. 161-162 (copie).

²⁵³ Megen-Alva, 16.6.70, Aud. 309, fol. 262vo; Megen-Alva, 7.6.70, Aud. 309, fol. 253.

²⁵⁴ Instructie van Alva voor de afgevaardigden naar de Rijksdag, 6.7.70, Secr. 807, fol. 22vo-32vo, vooral fol. 32ro.

²⁵⁵ *Dietz*, p. 255 e.v.

²⁵⁶ *Van Vloten*, Opstand, p. 298-302.

²⁵⁷ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 10.

²⁵⁸ *Dietz*, p. 256-257.

Afb. 4. Nicolaes Ruychaver. Anoniem, begin 17de eeuw.
Collectie Van Loon.

konden vrijwillig in zijn dienst treden en na een tevoren vastgestelde operatie of een bepaalde periode dit dienstverband weer verbreken en hun ongebonden bestaan voortzetten. Een echte oorlogsvloot vormden zij zeker nog niet, maar de kiemen daarvan zijn te bespeuren.

Overigens liep de onderneming in het Vlie op een mislukking uit; zoals bekend vielen Van Troyen en enkele anderen in handen van de Amsterdammers en hun verhoren hebben ons een schat van gegevens over de Watergeuzen opgeleverd. Het doodvonnis stond bij voorbaat vast, maar met de voltrekking ervan werd tot november gewacht omdat de Watergeuzen dreigden na Van Troyens terechtstelling alle Amsterdammers die zij te pakken kregen, overboord te gooien. Oranje zelf beval op 23 september geen Amsterdammer meer los te laten of te rantsoeneren, maar met hen te handelen „gelyk als die van Amstelredamme metten onsen capiteyn Troyen handelen zullen”²⁵⁹.

April 1570 begon Oranje in te zien dat de Watergeuzen hem met hun optreden weinig voordeel brachten; vooral de houding van Dolhain dwong hem een reorganisatie van de vloot in overweging te nemen. De krachtige brief van De Châtillon die hem eind april bereikte, zal bij deze bepaling van een nieuwe koers de doorslag hebben gegeven. De Hugenotenleider klaagde over de ongebondenheid van de Watergeuzen en het ontbreken van een commandant, waardoor zij gevaar liepen uit Engeland verdreven te worden. Nog had hij de kapers van Oranje in bescherming genomen, maar ook zijn geduld raakte ten einde²⁶⁰.

De eerste, weinig snelle, reactie van de prins hierop was zoals we zagen, het ontslag van Dolhain. Maar er moest meer gebeuren. Om alle schepen in de reorganisatie te betrekken en deze zo effectief mogelijk te maken, was het waarschijnlijk de bedoeling de hele Geuzenvloot in de Engelse wateren samen te trekken. Het verzoek van Oranje, begin juni, aan het stadsbestuur van Emden om toestemming voor toevoer van geschut, munitie en proviand aan zijn mannen, wijst op een voorgenomen groot-scheepse aftocht²⁶¹. Op 22 juni veronderstelde Megen dat de Watergeuzen uit het Eemsgebied westwaarts gingen maar enkele dagen later waren ze weer terug in de Oostfriese wateren²⁶². Begin juli werd Alva wederom gemeld dat zij koers zetten naar Engeland²⁶³ maar opnieuw ging de reis niet door. Wel was Dirck van Bremen midden juli met drie of vier schepen onderweg naar de Engelse kust²⁶⁴. Waarschijnlijk hebben de meeste kapiteins de oversteek niet gewaagd omdat de Hollandse vloot onder

²⁵⁹ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 3, fol. 2vo; zie voor deze affaire hierna p. 204.

²⁶⁰ Archives, III, p. 373-374.

²⁶¹ Franz, p. 264.

²⁶² Megen-Alva, 22 en 27.6.70, Aud. 309, fol. 277 en 290.

²⁶³ Megen-Alva, 4.7.70, Aud. 295, fol. 255vo.

²⁶⁴ Van Someren, p. 49.

Boschuyzen de Noordzee beheerste ²⁶⁵, terwijl in de zomermaanden ook een grote armada in Zeeland gereed werd gemaakt, die de overtocht naar Spanje van de toekomstige echtgenote van Philips II moest beveiligen ²⁶⁶. Zo bleef de verdeling in twee vloten bestaan als een teken dat de Watergeuzen, na hun eerste succesvolle slag tegen de Hollandse vloot in juli 1568, nu deze strijd niet meer aandurfd.

5. DE WATERGEUZEN ONDER LUMBRES ALS STRATEGISCHE VLOOT, AUGUSTUS-DECEMBER 1570

De hervorming van de Watergeuzenvloot die Oranje en zijn medewerkers op het oog hadden, bestond in de eerste plaats uit de aanstelling van een nieuwe opperbevelhebber die de prins zou gehoorzamen en de vloot in bedwang kon houden. Ten tweede diende een middel gevonden te worden om de discipline te herstellen en uitspattingen in de toekomst te voorkomen. Ten slotte was het zaak de Watergeuzen een taak te geven, een aandeel in de plannen van Oranje voor de bevrijding van de Nederlanden. De oplossing van deze nauw samenhangende problemen ontwikkelde zich langzaam gedurende de zomer van 1570 en vond ten slotte haar beslag in de aanstelling van Lumbres als admiraal op 10 augustus, de vloot-hervormingen van dezelfde datum en het definitieve plan voor een invasie in de noordelijke Nederlanden, waarbij de Watergeuzen een belangrijke rol zouden spelen.

In april of mei zeilde Reinier Cant, medewerker van Oranje, naar Engeland om De Bergues, die zich door zijn onbeheerste plunderingen onmogelijk had gemaakt, af te zetten ²⁶⁷. De Bergues bleef tot juli op de vloot, werd met Caron door de Engelsen in hechtenis genomen en is na zijn in vrijheidsstelling niet meer onder de Watergeuzen gesignaleerd ²⁶⁸.

Zonder bescherming konden de kapers het in Engeland niet stellen. De Artesische edelman Guislain de Fiennes, heer van Lumbres, was sinds december 1569 in Engeland om geld in te zamelen of dit te verkrijgen van Elizabeth voor het bijeenbrengen van een leger in Duitsland. Zeer zeker was het niet zijn taak de Watergeuzen te controleren of hen bij te staan wanneer ze in conflict raakten met de Engelse overheid. In mei en juni werd de Engelsen het plunderen te bar en verschillende proclamaties tegen de zeeroof zagen het licht ²⁶⁹. Toen hierdoor een aantal Geuzen in moeilijkheden raakte, voelde Lumbres zich geroepen hen als verdediger terzijde te staan en te wijzen op hun goed recht op te treden als krijgslieden van Oranje die in oorlog was met Alva, zodat zij niet als piraten

²⁶⁵ Zie hierna p. 215 e.v. In juni dreef deze vloot enkele kleinere Watergeuzenscheppen in het Vlie en het Marsdiep op de vlucht. (Boschuyzen-Hof van Holland, 18.6.70, Aud. 335, fol. 43).

²⁶⁶ Zie hierna p. 216 e.v.

²⁶⁷ *Van Vloten*, Opstand, p. 304.

²⁶⁸ *Relations politiques*, V, p. 681; *Van Someren*, p. 49; N.N.B.W., VI, 105.

²⁶⁹ *Acts of the Privy Council*, VII, p. 362-363, 371-372.

beschouwd konden worden ²⁷⁰. Medio juni kregen de kapers in de Engelse havens een nieuwe steun in de persoon van 's prinses stalmeester Jérôme Tseraerts, die onmiddellijk naar Rye ging om de uitrusting van enkele schepen te bespoedigen. Zij hadden nu weer zoveel voorspraak van hooggeplaatsten, die de koningin en haar regering konden overtuigen van de serieuze plannen van Oranje het optreden der vrijbuiters in een gunstige richting om te buigen, dat de proclamatie van 6 juni tegen de piraterij hen weinig deerde. De Spaanse ambassadeur Despes klaagde dat Caron was vrijgelaten en dat de kapers met commissies van Oranje en de Hugenoten vrijuit gingen ²⁷¹.

De benoeming van Lumbres tot admiraal kwam niet onverwacht; al in april 1570 zou Lodewijk van Nassau hem als zodanig hebben aanbevolen ²⁷². Ongetwijfeld behoorde hij tot de actiefste en betrouwbaarste aanhangers van Oranje. Hij was één van de vele Zuidnederlandse edelen voor wie protestantisme en verzet tegen de koning hadden geleid tot een onherroepelijke ballingschap en die hun krachten geheel in dienst van Oranje hadden gesteld bij diens strijd tegen Alva ²⁷³. Lumbres had zijn verdienste vooral als diplomaat en als financieel agent en in Engeland noemde hij zich de ambassadeur van alle protestantse vorsten bij Elizabeth ²⁷⁴. Als zeeman bezat hij geen enkele ervaring, maar dit werd een gering bezwaar geacht. Zijn taak was de vloot bijeen te houden en de operaties te coördineren. De kapiteins dienden door zijn hoge geboorte geïmponeerd te worden, zodat zij hem konden gehoorzamen zonder een minderwaardigheidsgevoel te krijgen. Zulk een overweging heeft misschien de benoeming tot admiraal van de betrouwbare en ervaren Lancelot van Brederode verhinderd; we zullen zien dat zelfs zijn aanstelling als vice-admiraal rivaliteit onder de andere kapiteins veroorzaakte.

In zijn commissiebrief van 10 augustus 1570 ²⁷⁵ verleende Oranje aan Lumbres het opperbevel over *alle* schepen die met zijn commissies in zee waren. Voor de eerste maal zien we hier een uniforme regeling toegepast op de hele vloot. De vraag rijst hierbij: hoe kon Lumbres dit gezag in de praktijk brengen of met andere woorden: welke maatregelen werden genomen om eenheid en discipline op de vloot te scheppen? Deze maatregelen werden uiteengezet in een artikelbrief van Oranje bestemd voor allen die op de vloot dienden, eveneens van 10 augustus ²⁷⁶. Uit dit document blijkt waar de prins de zwakke plek in zijn marine meende te moeten zoeken: het personeel, van opperbevelhebber tot varengasten. De maatregelen zijn dan ook gericht op een verbetering van het personeel.

²⁷⁰ Lumbres-Cecil, 27.5.70, Relations politiques, V, p. 658-659.

²⁷¹ Despes-Philips II, 22.6.70, Coleccion, XC, p. 366.

²⁷² *Kervyn*, II, p. 412.

²⁷³ Zie voor Lumbres N.N.B.W., VI, 515-517.

²⁷⁴ *De la Mothe Fénelon*, III, p. 257; *Dietz*, p. 263.

²⁷⁵ *Bor*, I, fol. 233-234.

²⁷⁶ *Bor*, I, fol. 234.

De vervanging van de onbetrouwbare Dolhain door Lumbres is genoemd. Ten tweede werd gepoogd de vloot een specifiek protestants en Nederlands karakter te geven door de bepalingen dat op ieder schip een predikant aanwezig diende te zijn en dat alle kapiteins en officieren afkomstig moesten zijn uit de Nederlanden; van dit laatste voorschrift kon Oranje ontheffing verlenen. Het is zeer de vraag of een predikant die, blijkens een latere artikelbrief, twee maal 's daags het woord Gods aan de bemanning verkondigde die op straffe van een schelling boete verplicht was dit aan te horen²⁷⁷, veel kon verbeteren aan de discipline der manschappen. Bovendien is me niet gebleken dat dit voorschrift ook algemeen is doorgevoerd; alleen op het admiraalsschip van Lumey was later de gewezen Vlaamse monnik Jan Michielsz als predikant aanwezig. In 1568 had hij naam gemaakt als één van de voormannen der Bosgeuzen²⁷⁸.

De bepaling dat het kader uit Nederlanders diende te bestaan, had stellig een gunstig aspect: de Nederlandse ballingen waren de betrouwbaarste aanhangers van Oranje. Gedisciplineerd waren zij echter niet, want juist zij werden beheerst door een felle haat tegen Alva en de gezagsgetrouwe roomskatholieke landgenoten en zij probeerden de verbeurdverklaring van hun goederen door plunderingen te compenseren²⁷⁹. Deze mentaliteit maakte hen ongeschikt als uitvoerders van strategische plannen waarbij het represaille- en kaapelement niet op de voorgrond stond.

Het minst realistische bevel was dat alleen volk „van goeden namen ende famen” op de schepen mocht worden aangenomen. Men kon nu eenmaal bij de bemanning van schepen in deze en ook in later tijd, geen selectie toepassen, keus was er niet. Wel dient met nadruk gesteld te worden dat de morele kwaliteit van de Geuzenmanschappen zeker niet minder is geweest dan van hen die men gewoonlijk op oorlogsschepen en kaapvaarders aantrof²⁸⁰.

Terwijl Oranje zo de oorzaak van vroegere misstanden zocht in de personeelsbezetting, ging hij voorbij aan de belangrijkste zwakheden die tot dan toe zijn vloot als strategische kracht hadden verlamd: ten eerste het ontbreken van een vaste basis onder zijn controle en ten tweede de omstandigheid dat deze vloot in haar onderhoud moest voorzien door middel van kaapvaart. Wel kon de prins proberen het effect van deze feilen door voorschriften te ondervangen, maar wegnemen kon hij ze niet. De buit zou verdeeld worden in drie delen: $\frac{1}{3}$ deel was bestemd voor de prins, $\frac{1}{3}$ deel voor de kapiteins die daarvan hun schepen moesten bevoorraden en het laatste derde deel ging naar de officieren en manschappen; tien procent van dit deel was voor de admiraal. De kapiteins bleven dus ieder voor zich verantwoordelijk voor het onderhoud van schip en bemanning.

²⁷⁷ Artikelbrief voor de bemanning van kap. Jan van Ransdorp, *Van Vloten*, Opstand, p. 175.

²⁷⁸ N.N.B.W., VIII, 1153.

²⁷⁹ Zie hierna p. 171 e.v.

²⁸⁰ *Dietz*, p. 268; zie hierna p. 175-176.

De reorganisatie van de vloot had misschien als belangrijkste resultaat dat er een betere controle kwam op de commandanten. Voorheen waren de commissies verleend door Oranje persoonlijk, Basius, Dolhain of zelfs door individuele kapiteins als Homme van Hettinga. Nu kwam daar een eind aan: alle commissies dienden door Oranje geratificeerd te zijn. Maar Basius heeft dit goede besluit nog in 1570 ondergraven door met een stapel blanco commissies, voorzien van 's prinsen handtekening, in Oost-Friesland te verschijnen en deze, voor perioden van twee weken tot een maand, vrijelijk aan een ieder te verlenen die er om vroeg, soms aan lieden die nog nooit hadden gevaren en niet in staat waren zelfs de riemen van een schuit te betalen. Deze namen dan enige „onnutte boeven” in dienst die met een schuitje of bootje aan het plunderen sloegen zonder dat ze zich aan enig voorschrift stoorden²⁸¹. Ongetwijfeld deed Basius dit met de bedoeling zoveel mogelijk geld voor de zaak van Oranje en de opstand binnen te krijgen, maar op de kwaliteit van de vloot en Oranjes aanzien in het buitenland had het een ongunstige uitwerking.

De reorganisatie van de vloot hing nauw samen met de taak die zij bij een inval in de Nederlanden diende te vervullen. Geruchten van een invasie in Holland, speciaal gericht tegen Enkhuizen waar de Geuzen op een grote aanhang onder de bevolking meenden te kunnen rekenen, deden al begin juni de ronde op de vloot²⁸². Uitvoerig heeft Fruin het ontstaan van deze plannen behandeld in zijn studie *Prins Willem I in het jaar 1570*²⁸³ en ik wil er hier slechts die aspecten uitlichten, van belang voor de geschiedenis der Watergeuzen. In de zomer nam het ontwerp voor de invasie vaste vorm aan in gesprekken van Oranje met Jacob van Wesenbeke, de in ballingschap verblijvende voormalige pensionaris van Antwerpen²⁸⁴. Wesenbeke speelde een belangrijke rol; na een heimelijke reis langs Groningen, Amsterdam, Rotterdam en Enkhuizen, overhandigde hij de prins een zeer rooskleurig memorandum waarin hij de stemming, in het bijzonder te Rotterdam en Enkhuizen, als gunstig voor Oranjes voornemen beschreef. Groningen was door de aanwezigheid van een garnizoen moeilijk te nemen, terwijl uit Amsterdam allen die de zaak van de opstand goed gezind waren geweest, het veld hadden geruimd²⁸⁵. Op grond van deze gegevens kreeg Wesenbeke 9 augustus opdracht van de prins nader contact te zoeken met aanhangers in Holland en de aanval voor te bereiden²⁸⁶.

²⁸¹ *Bor*, I, fol. 239-240.

²⁸² Dit blijkt uit de verhoren van Jan van Troyen, *Van Vloten*, Opstand, p. 301, 304.

²⁸³ *Fruin*, V.G., II, p. 111-166.

²⁸⁴ *Fruin*, V.G., II, p. 124-125; voor Wesenbeke zie N.N.B.W., V, 1112-5. *Rogier*, Paulus Buys, p. 27, heeft aangetoond dat de Leidse pensionaris Paulus Buys niet in staat kan zijn geweest met de prins in Duitsland over een mogelijke opstand in Holland te spreken (vgl. *Fruin*, V.G., II, p. 125-126, die zich baseert op *Bor*, I, fol. 208).

²⁸⁵ *Van Someren*, p. 34-36.

²⁸⁶ *Van Someren*, p. 69; *Fruin*, V.G., II, p. 141-142.

Enige tijd horen we niets van de onderneming totdat, uit een nieuwe instructie van Oranje voor Wesenbeke van 26 september, blijkt dat inderdaad besloten was tot een aanval op Holland en wel op twee punten: West-Friesland (Hoorn en Medemblik) en het Maasgebied (Rotterdam, Den Briel en het eiland Voorne)²⁸⁷. De ligging van deze doelen verklaart de belangrijke rol die de Watergeuzen zouden moeten vervullen. Oranje meende bovendien dat deze zeesteden ook *ten behoeve* van de Watergeuzen genomen moesten worden, die dan een veilige basis zouden bezitten waar controle over de prijzen mogelijk was. De prins concentreerde dus zijn aandacht op de vloot en het is daarom nodig dat ook wij ons een beeld proberen te vormen van deze scheepsmacht in de maanden augustus en september.

De verdeling van de Geuzen in een Kanaalvloot en een Eemsvloot bleef na de benoeming van Lumbres voorlopig bestaan. Misschien uit vrees voor de geweldige armada die bij Walcheren door Alva werd samengegetrokken ter begeleiding van de toekomstige echtgenote van Philips II, hield de Kanaalvloot van tien schepen zich angstvallig op tussen Wight en Dover²⁸⁸, klaar om bij een aanval toevlucht te zoeken in de Engelse havens. Bovendien werd gewacht op de komst van Lumbres; tijdens zijn afwezigheid lag het bevel tijdelijk in handen van zijn zwager De Belle en Tseraerts²⁸⁹.

In het noorden was de situatie wat levendiger; de Eemsvloot hield zich in afwachting van 's prinsen bevelen onledig met diverse plunderingen. Over de samenstelling ervan zijn we vrij nauwkeurig ingelicht door een rapport van een spion in dienst van Robles, Philippe Abne of Abue, die regelmatig gegevens over de Watergeuzen in Oost-Friesland doorgaf aan de autoriteiten te Groningen²⁹⁰. Hij had het ongeluk begin september in handen te vallen van Barthold Entens die hem enkele weken gevangen hield, martelde en ten slotte tegen losgeld vrijliet. Tijdens zijn gevangenschap was de spion echter in de gelegenheid geweest de kracht van de vloot goed in zich op te nemen. Hij noemde de volgende kapiteins: Lancelot van Brederode met vier vaartuigen, Barthold Entens met drie, Nicolaes Ruychaver, Nachtegaal van Vlissingen, Adriaan Menninck en Direk van Bremen elk met twee vaartuigen, „kapitein Hop”, Ellert Vliechop²⁹¹ en Wouter Fransz elk met één vaartuig. Een ander bericht van een spion uit Norden en Emden noemt ook nog twee schepen die onder bevel stonden van Hembyze; de rapporteur maakt duidelijk dat deze groepen geen eenheid vormden²⁹².

²⁸⁷ *Van Someren*, p. 82; *Fruin*, V.G., II, p. 147-148.

²⁸⁸ *Guaras-Zayas*, 22.8.70, Coleccion, XC, p. 400.

²⁸⁹ *Dietz*, p. 271.

²⁹⁰ *Van Vloten*, Opstand, p. 160-161, 311-313.

²⁹¹ „Kapitein Hop” is of Hendrick Hoppesack, of hij is identiek met Ellert Vliechop (vgl. *Van Vloten*, Opstand, p. 160³).

²⁹² Spionnenbericht uit O.-Friesl., 9.9.70, Secr. 189, fol. 285.

Om deze eenheid tot stand te brengen besloot Oranje op de Eemsvloot twee opperbevelhebbers te benoemen die het commando moesten voeren tot de admiraal uit Engeland in de Eems was aangekomen. Op 23 september kregen Brederode en Menninck als zodanig hun aanstelling²⁹³. Naast de gebruikelijke waarschuwingen dat geen neutralen mochten worden beroofd en dat lieden zonder commissie van Oranje beschouwd dienden te worden als zeeroovers, valt ons op dat de prins bindende voorschriften gaf voor de kaapvaart. Genomen schepen die niet geschikt waren voor de strijd, mochten niet gerantsoeneerd of verkocht worden, maar moesten „als ons toebehoirende” behouden worden „om in onsen dienst te gebruycken”. Verder blijkt dat Oranje zijn vloot paraat wilde houden voor de invasie, want hij verbood alle aanslagen op eilanden, steden of dorpen zonder zijn medeweten. Zulke aanslagen waren in september nog wel gepleegd: in het begin van die maand vond een aanval op Ameland plaats, waarbij verschillende vermogenden werden gerantsoeneerd²⁹⁴. Bij deze gelegenheid zwegen de Watergeuzen niet over hun voornemens, dreigend spraken ze over plunderingen in Holland en het plan in 's-Gravenhage „de heeren vanden bedde te haelen”²⁹⁵.

Ook de kaapvaart werd met veel succes beoefend; in de considerans van de aanstellingsbrief van Brederode en Menninck sprak Oranje over het „dagelicx vermeerderen, ende vermenichfuldigen, deur die genade Goodts, soo van schepen als van volcke”. Hij doelde daarmee vooral op de aanwas van de vloot toen Brederode en de zijnen in het Vlie acht of tien Deventer Bergenvaarders, geladen met stokvis en traan, wisten te nemen. De kapiteins van de schepen hadden zich wel willen verdedigen maar de merendeels uit Friesland afkomstige schippers en bemanningsleden waren daartoe niet bereid geweest²⁹⁶. Naast deze vaartuigen kaapten Brederode en Menninck nog zeven grote en zeven kleine schepen die deels gerantsoeneerd, deels aan de vloot toegevoegd werden. Kort daarvoor hadden andere kapiteins twee rijkbeladen Spaanse hulken en meer dan 20 haringbuizen geplunderd²⁹⁷. Het rantsoeneren was in strijd met Oranjes bevelen terwijl bovendien door de kaapvaart de paraatheid van de vloot verminderde. Maar hoe konden de Watergeuzen anders in hun onderhoud voorzien²⁹⁸?

Al met al is het zeer wel mogelijk dat de Eemsvloot in korte tijd aangroeide tot een geduchte macht van meer dan 30 schepen²⁹⁹. Bemanningen

²⁹³ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 3.

²⁹⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 306.

²⁹⁵ Reguliers buiten Franeker-schout v. Haarlem, 11.9.70, Aud. 336, fol. 132.

²⁹⁶ Verklaring van Claes Sarysz, 30.9.70, Secr. 193, fol. 132. *Bor* (I, fol. 235) stelt het nemen van deze schepen ten onrechte op 30 september; 21.9.70 schrijft Alva erover aan Megen (Aud. 310, fol. 29).

²⁹⁷ *Bor*, I, fol. 235.

²⁹⁸ *Dietz*, p. 275-276.

²⁹⁹ Megen-Alva, 18.10.70, Aud. 310, fol. 54.

werden gevonden onder de uitgewekenen in Noord-Duitsland, waar Reinier Cant alle ballingen een spoedige terugkeer naar het vaderland in het vooruitzicht stelde. Maar zij moesten bereid zijn daar zelf aan mee te werken, hetzij door geldelijke steun, hetzij door dienst te nemen onder Oranjes vlag³⁰⁰. Een Spaans spion meldde begin september dat vele Nederlandse ballingen uit Keulen naar Oost-Friesland trokken en tegen drie daalders handgeld dienst namen bij de Geuzen³⁰¹.

Hoe ontwikkelden zich nu de invasieplannen? Ik noemde reeds de instructie van 26 september, waarbij het Maasgebied en het Noorderkwartier als doelwitten werden aangewezen³⁰². Tevens was besloten dat de prins aan Sonoy zou verzoeken de leiding van de gehele operatie op zich te nemen. Stemde hij toe, dan kreeg hij het bevel over de schepen in de Eems, terwijl Lumbres opdracht zou krijgen zo spoedig mogelijk met zijn vloot naar het noorden te komen: de Eems moest de basis van de onderneming zijn.

Dit tamelijk eenvoudige en, gezien de zwakke verdediging van Holland, niet onuitvoerbaar plan werd echter ingewikkelder gemaakt door nieuwe aanvalsmogelijkheden die Oranje en zijn medewerkers meenden te zien. Het door Alva zwaar getroffen Utrecht zou eveneens geneigd zijn het juk af te schudden en zich aan 's prinsen zijde te scharen. Bovendien verscheen de merkwaardige figuur van Hendrik Wessels op het toneel, een binnenschipper tussen Huissen en Deventer, die al eerder te kennen had gegeven Zutfen en Deventer voor Oranje te kunnen verrassen en die, naar Dillenburg gereisd, de prins ervan overtuigde dat hij de genoemde steden en Kampen vóór 21 november kon overleveren. Het is vreemd dat Oranje deze verzekering zonder meer heeft geloofd en zelfs het hele plan later van de verrassing der IJselsteden afhankelijk heeft gesteld.

Maar 11 oktober was het nog niet zo ver. Uit een instructie van die datum voor Godfried van Haastrecht, heer van Drunen, één van zijn medestanders, blijkt dat Oranje Enkhuizen en Hoorn als de belangrijkste te nemen steden beschouwde. Hij meende dat deze door zes of zeven schepen, bemand met 5 à 600 man, genomen konden worden. De rest van de vloot moest het Maasgebied aanvallen om de kracht van de vijand te verdelen. Mislukte deze laatste aanslag, dan moesten de erbij betrokken schepen steun verlenen aan de invasie in het Noorderkwartier; de troepen die de IJselsteden zouden verrassen kregen dezelfde opdracht³⁰³. Enkhuizen was dus toen het voornaamste doelwit; Utrecht was als aanvalsobject van de lijst geschrapt, maar wel maakte de prins nu voor het eerst melding van een aanslag op Loevestein.

Wat waren nu de oorzaken van het falen van deze plannen? Fruin³⁰⁴

³⁰⁰ Verklaring Quirijn Albertsz, 28.9.70, Aud. 336, fol. 130.

³⁰¹ 2.9.70, Secr. 189, fol. 283.

³⁰² *Van Someren*, p. 79-82; *Fruin*, V.G., II, p. 147-148.

³⁰³ *Van Someren*, p. 83-85; *Fruin*, V.G., II, p. 148 e.v.

³⁰⁴ *Fruin*, V.G., II, p. 153-154.

noemt de volgende: ten eerste kon Oranje vanuit Dillenburg zelf geen leiding geven, hij was afhankelijk van anderen en had geen goed overzicht over de situatie en de mogelijkheden. Ten tweede heeft het de prins vrijwel volledig ontbroken aan de beloofde steun vanuit de Nederlanden. Wesenbeke had de stemming in Holland niet goed gepeild; het plan tot verrassing van de IJsselsteden was van iedere werkelijkheidszin gespeend, vooral gezien de bezetting van Deventer met vier vendels Spanjaarden onder de bekwame Hernando Pacheco. Dietz³⁰⁵ voert als andere feilen nog aan: 's prinsen gebrek aan financiële middelen waardoor hij geen of onvoldoende troepen voor de bezetting van de steden kon aanwerven en de slechte coördinatie tussen hem en zijn adviseurs. Maar de belangrijkste fout lijkt mij, Dietz geeft het terecht aan, dat de gehele operatie afhankelijk was gesteld van de onuitvoerbare aanslag op de IJsselsteden. Eerst wanneer Deventer genomen zou zijn, moest een ijlbode naar Emden vertrekken om de vloot het sein tot de aanval op Enkhuizen en het Maasgebied te geven³⁰⁶. Had men hier niet op gewacht en was de actie tegen Enkhuizen toch ingezet, dan was de bevrijding van Holland waarschijnlijk niet op 1 april 1572 begonnen, maar meer dan een jaar vroeger³⁰⁷.

Natuurlijk blijft het de vraag of de Watergeuzenvloot hiertoe in staat zou zijn geweest, iets wat door Fruin ernstig in twijfel wordt getrokken³⁰⁸. Breed meet hij hun bandeloosheid en ongehoorzaamheid uit, terwijl hij ook de goede trouw van Lumbres, die niet van de Engelse kust naar het Eemsgebied vertrok, onzeker acht. Terecht of ten onrechte? In ieder geval heeft Lumbres de schijn tegen zich: in oktober had hij zich beziggehouden met de verdere bewapening en uitrusting van zijn vloot van 14 à 15 schepen, waarbij hij, volgens Despes, steun kreeg van koningin Elizabeth³⁰⁹ en niets leek een spoedig vertrek in de weg te staan. Maar de gunst van de vorstin strekte zich kennelijk niet zover uit, dat zij de inbeslagneming van Lumbres' admiraalsschip het Vliegende Hert kon of wilde tegengaan³¹⁰. Nog een ander punt verklaart zijn oponthoud: slechts uit een brief van Despes³¹¹ weten we dat hij wachtte op de komst van schepen die door Lodewijk van Nassau in La Rochelle werden uitgerust. Nergens wordt dit bevestigd, maar we zullen in het vervolg zien dat het bericht waarschijnlijk wel juist was.

Deze twee factoren, het arrest en het tevergeefse wachten op de schepen uit La Rochelle, kunnen Lumbres' wegblijven van de Eems misschien

³⁰⁵ Dietz, p. 279-280.

³⁰⁶ Fruin, V.G., II, p. 156.

³⁰⁷ Dietz, p. 280.

³⁰⁸ Fruin, V.G., II, p. 157.

³⁰⁹ Despes-Philips II, 15 en 28.10.70, Coleccion, XC, p. 415, 417.

³¹⁰ Dietz, p. 284-285. Dit arrest vond plaats omdat William en George Winter, zelf kapers tegen de Spanjaarden, het vaartuig gekocht hadden van een Oostfriese koopman, aan wie het in de zomer door Louis de Bergues was ontnomen; het arrest duurde in november voort.

³¹¹ Despes-Philips II, 28.10.70, Coleccion, XC, p. 417.

niet geheel rechtvaardigen, maar het gaat te ver om zijn minder doortastend optreden gelijk te stellen met de desertie van Dolhain die slechts voortsproot uit eigenbaat.

Maar kon de invasie niet uitgevoerd worden door de Eemsvloot alleen? Naar mijn mening was dat inderdaad mogelijk geweest, ondanks alle moeilijkheden die Oranje en zijn medewerkers met de Watergeuzen hadden. Met meer dan 30 schepen en een duizendtal manschappen³¹² waren zij numeriek zeker in staat tot een succesvolle invasie in het onverdedigde Noorderkwartier. Maar discipline en gehoorzaamheid aan het opperbevel zouden bij zulk een onderneming even belangrijk zijn als de kwantitatieve kracht en aan deze discipline heeft veel ontbroken. Sonoy, Basius en in november ook Cant, verbleven te Emden³¹³, maar zij schijnen niet voldoende gezag over de Watergeuzen te hebben gehad om hen aan Oranjes bevelen te doen gehoorzamen.

De kapers gingen, ondanks het nadrukkelijke verbod, door met het rantsoeneren van genomen schepen³¹⁴ en ook het ondernemen van landgangen werd niet nagelaten. Zo vond 26 november een inval plaats in Friesland, waarbij zij eerst Workum plunderden en vervolgens de abt van het klooster Hemelum bij Staveren gevangen namen; voor hem werd een losprijs van 6000 daalders geëist³¹⁵. Dit was het werk van de oorspronkelijk uit Friesland afkomstige Amsterdammer Egbert Wybrantsz die zich, met een tiental andere kapiteins, eind oktober bij de Eemsvloot had gevoegd. Daarbij bevond zich ook Jan Abels die uit Engeland was overgekomen³¹⁶, verder Juriaan Wybrantsz, Egberts broer en Jan Jansz van der Nieuwenburgh³¹⁷. Zij allen konden gemakkelijk van commissie-brieven voorzien worden omdat Basius zoals gezegd een groot aantal van deze documenten, voorzien van 's prinses handtekening bij zich had. Hoe weinig de Watergeuzen van de Eemsvloot zich van Oranjes voorschriften aantrokken, bleek toen sommigen ertoe overgingen de onmiddellijke omgeving van de operatiebasis te verlaten om elders hun heil te zoeken³¹⁸.

Voorals Barthold Entens viel op door zijn ongedisciplineerd gedrag. Hij was één van die kapiteins die de Watergeuzen hun reputatie van losbandigheid en ruwe wreedheid hebben bezorgd. De schande dat hij gepasseerd was als commandant van de Eemsvloot, zal hem nog onge-

³¹² Schatting van de gevangen Geuzenkapitein Carré, 18.12.70, Secr. 193, fol. 102. Vgl. het aantal schepen en manschappen bij Den Briel, 1 april 1572, hierna p. 97.

³¹³ *Dietz*, p. 281.

³¹⁴ *Van Someren*, p. 103.

³¹⁵ Workum-Hof van Friesland, 30.11.70, Aud. 336, fol. 238 (copie); Megen-Alva, 10.12.70, Aud. 295, fol. 334; *Van Vloten*, Opstand, p. 163.

³¹⁶ *Vogels*, Abels, p. 83.

³¹⁷ *Van Vloten*, Opstand, p. 308.

³¹⁸ De kapiteins Ruychaver, Van der Nieuwenburgh, de gebr. Wybrantsz, Duyvel en Spiegel namen november 1570 in de Zeeuwse wateren het marktschip op 's-Hertogenbosch dat van Antwerpen kwam (*Marcus*, p. 245-246).

zeggelijker hebben gemaakt. Zo was het Entens die in september de gevangen Spaanse spion liet martelen en toen hij hoorde dat Jan van Troyen was terechtgesteld, had hij zich „zeer onmanierlicken aengesteld met vloucken ende sweeren”. Een stuurman uit Hoorn werd bij deze gelegenheid door de Groningse Watergeus aan de boegspriet gehangen en met een kanon beschoten. Toen het slachtoffer na deze behandeling nog bleek te leven werd hij met gewerschoten afgemaakt ³¹⁹. Op 24 november schreef Oranje aan Basius dat hij steeds weer vernam dat Entens „hem zoe qualycken schijkt” ³²⁰, maar zowel de prins zelf als zijn commissaris stonden hier machteloos tegenover omdat geen maatregelen tegen zulk een invloedrijke kapitein mogelijk waren.

Behalve de ongedisciplineerdheid die, het moet met nadruk gezegd, grotendeels het onvermijdelijke gevolg was van de noodzaak dat de Watergeuzen door kaapvaart in hun onderhoud dienden te voorzien, heeft nog een andere factor het welslagen van Oranjes plannen bedreigd. De storm die op 1 november 1570 de Allerheiligenvloed tengevolge had, ging ook aan de Geuzenvloot niet voorbij. Bor ³²¹ meent dat de elementen de vloot dusdanig hadden getroffen dat men van de voorgenomen aanslagen moest afzien. Maar deze verklaring is wel wat te simpel. Robles schreef een week na de storm, dat de Geuzenschepen wel schade hadden geleden, maar dat zij waren gered door het kappen van de masten ³²² en uit een brief van Oranje aan Wesenbeke van 13 november blijkt niets van uitstel of afstel tengevolge van de averij. Iedereen was vol goede moed en zowel de aanvalsdatum 24 november, als de strategie bleven ongewijzigd ³²³. Op 15 november voorzag Oranje zijn kapers van nieuwe commissies ³²⁴, misschien in de hoop hen hiermee tegen Oostfriesse maatregelen te beschermen. Dezelfde dag verbood hij de kapiteins prijzen op „stroomen van den Heylige Roomsche Rycke” (lees: Oost-Friesland) te brengen. Zij moesten naar „onsen vianden booden ende stroomen” gevoerd worden, waar dat mogelijk was. Kennelijk werd hier op de verovering van Enkhuizen vooruitgelopen ³²⁵. Maar de tijd begon te dringen, de financiële toestand was slecht en Lumbres was nog steeds niet op de Eems gearriveerd; het belangrijkste echter was dat Hendrik Wessels voor zijn stoutmoedige aanslag op de IJselsteden terugdeinsde ³²⁶: het sein tot de aanval werd dus uitgesteld. Het enige wat Oranje kon doen was de aanvalsdatum verschuiven, aanvankelijk drie dagen, later tot 13 december. Tegelijkertijd begon hij te twijfelen aan de uitvoerbaarheid van Wessels’

³¹⁹ *Van Vloten*, Opstand, p. 162, 308.

³²⁰ *Van Someren*, p. 156.

³²¹ *Bor*, I, fol. 238; deze mening recent ook bij *Swierstra*, p. 28-29.

³²² Robles-Alva, 9.11.70, Aud. 295, fol. 320.

³²³ *Van Someren*, p. 137.

³²⁴ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 6, commissie voor Ruychaver.

³²⁵ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 5.

³²⁶ *Fruin*, V.G., II, p. 156.

plan en Basius kreeg de opdracht in Emden de aanval op Enkhuizen zo spoedig mogelijk te organiseren, desnoods zonder de verrassing van de IJselsteden af te wachten³²⁷. Maar in Oost-Friesland wachtte 's prinsen aanhangers een nieuwe tegenslag: de vijandige houding van graaf Edzard.

In de zomer van 1570 waren de beide Oostfrieze graven naar de Rijksdag te Spiers vertrokken, waar zij overladen werden met klachten, vooral van Alva's kant, over de bijstand die de Watergeuzen in hun gebied kregen³²⁸. Tijdens hun afwezigheid ontbrak in feite in Oost-Friesland een centrale regering en de vrijbuiters schijnen in de maanden september en oktober vrijuit in het graafschap te hebben vertoefd. Vooral de drost van Emden, Unico Manninga, begunstigde hen zoveel hij kon; ongetwijfeld voerde hij deze politiek op eigen gezag en uit persoonlijke motieven. De burgerijen van Emden en Norden waren het hier niet mee eens en zij uitten dit bij verschillende gelegenheden³²⁹.

Bij de terugkeer van graaf Edzard³³⁰, half november, veranderde die gunstige toestand voor de Watergeuzen. De Rijksdag had de kaperbrieven van Oranje niet erkend en de Oostfriezen waren nu verplicht hen als zeeroovers van hun grondgebied te verjagen³³¹. Alles wijst erop, dat Edzard serieus heeft geprobeerd deze verplichting na te komen. Basius werd de toegang tot Emden ontzegd en de kerkeraad van Emden verzocht Reinier Cant niet meer deel te nemen aan het avondmaal³³². Hard kwamen de slagen aan: eind november ging Edzard persoonlijk naar Norden en liet een groot aantal ingezetenen onder de wapenen roepen om een dozijn Watergeuzenschepen van o.a. Egbert en Juriaan Wybrantsz, Focke Abels en Dirck van Bremen te verdrijven. Toen de vrijbuiters door tegenwind en ijsvorming niet konden ontsnappen, verlieten ze hun schepen die door de Oostfriezen werden bezet. Bij deze gelegenheid werd ook de gerantsoeneerde abt van Hemelum bevrijd. Alleen Dirck van Bremen, sinds 15 november ook in het bezit van een gloednieuwe prinselijke bestelling, meende dat hem niets kon gebeuren en bleef op zijn schip om zijn rechten tegen de Oostfriezen te verdedigen. Maar hij werd gevangen genomen en te Emden opgesloten. Alle gevangenen die zich niet konden beroepen op een nieuwe commissiebrief van Oranje werden terechtgesteld; Van Bremen bleef lange tijd gevangen en bij de Watergeuzen keerde hij niet meer terug³³³.

Basius en Sonoy trachtten te redden wat er te redden viel; zij vroegen Edzard toestemming de vloot te bevoorraden en weg te zeilen naar Engeland of Noorwegen³³⁴. Maar dat was al te doorzichtig; de graaf wist

³²⁷ *Van Someren*, p. 172-174; *Dietz*, p. 287-288.

³²⁸ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 287.

³²⁹ *Franz*, p. 283-285.

³³⁰ *Franz*, p. 296. Zijn broer Johan bleef nog in Spiers.

³³¹ *Franz*, p. 296.

³³² *Van Toorenenbergen*, II, p. 110.

³³³ *Franz*, p. 299; *Vogels*, *Amsterdamsche Watergeuzen*, p. 90-91.

³³⁴ *Bor*, I, fol. 241.

uiteraard van de invasiplannen en wilde voorkomen dat Alva hem kon verwijten dat de Geuzenvloot die deze moest uitvoeren, in Oost-Friesland was uitgerust en bevoorraad. Ook de schepen werden niet vrijgegeven; de graven zouden ze vasthouden tot Oranjes bestellingen door het Duitse Rijk waren erkend. Met de andere vaartuigen moest nu snel gehandeld worden omdat de vroeg ingevallen vorst de vloot dreigde te doen vastvriezen. Basius gaf Sonoy 6 december opdracht de orders van de prins onmiddellijk op te volgen en kort daarna zetten de Watergeuzen koers naar Enkhuizen. Maar tot een aanval kwam het niet; men wilde slechts een andere basis, dicht bij het doelwit, om het ijs en de vijandige houding van de Oostfriezen te ontvluchten. Tessel bleek als zodanig zeer geschikt en Brederode en Menninck gingen er half december aan land ³³⁵.

Nog steeds had Oranje de hoop op de verrassing van Deventer niet opgegeven en 20 december schreef hij Wesembeke dat eerst na de succesvolle onderneming tegen deze stad de aanval op West-Friesland en het Maasgebied moest worden ingezet ³³⁶. Half december was Oranje te Freudenburg aangekomen, waar hij zijn leger verzamelde. Tevergeefs, want op 24 december kreeg hij bericht dat Wessels zonder meer van zijn plannen afzag. De prins besloot terug te gaan naar Dillenburg en de hele onderneming op te geven, óók de aanval op Enkhuizen. Alles draaide in zijn opzet nu eenmaal om Deventer.

Zo mislukte een met te veel optimisme opgezette poging de Nederlanden aan Alva te ontrukken, een poging, waarbij de Watergeuzen een belangrijke rol was toebedacht. Het falen was niet hun schuld, ondanks de fouten die zij maakten, ja moesten maken, door hun afhankelijkheid van de vrijbuit. Dat zij Oranjes plannen niet konden verwezenlijken was in de eerste plaats te wijten aan het irreële Deventer-project en voorts aan de houding van graaf Edzard en de vroeg ingevallen winter. Dat de kapers ondanks hun geringe successen al een zekere reputatie hadden gekregen, blijkt uit het feit dat de inneming van Loevestein, de enige overval uit het plan die, naast de bezetting van 's-Heerenberg en het slot Ulft, ten uitvoer werd gebracht, aan hen werd toegeschreven ³³⁷.

Eén vraag dringt zich nog op: welke verdedigingsmaatregelen had Alva getroffen om een aanval op Holland te verijdelen? Het antwoord moet zijn: geen of bijna geen. Over het waarom van deze nalatigheid zal in een volgend hoofdstuk uitvoerig gesproken worden.

6. DE WATERGEUZEN ALS PLUNDERAARS EN DE PLANNEN VAN LODEWIJK VAN NASSAU; CHOAS EN ORDE, JANUARI-AUGUSTUS 1571

Gedurende de eerste maanden van 1571 was de belangstelling van Oranje voor de Watergeuzen gering. Hij was diep teleurgesteld en zag

³³⁵ Dietz, p. 289-290.

³³⁶ Van Someren, p. 207-209.

³³⁷ Zie hierna p. 248.

geen heil meer in een onderneming op eigen kracht; zijn doel, de bevrijding van de Nederlanden, achtte hij slechts bereikbaar met steun van Engeland en Frankrijk. Deze politiek was van grote betekenis voor de positie van de Watergeuzen. Lodewijk van Nassau die meer was dan een belangrijke tussenpersoon bij de onderhandelingen met de grote mogendheden, hernieuwde zijn belangstelling voor de kapers en trachtte hen in La Rochelle samen te trekken en te reorganiseren om hen, in samenwerking met de Hugonoten, voor de aanvalsprojecten te gebruiken. Hierdoor werd de hoofdbasis van de Watergeuzen verlegd van de Eems naar La Rochelle, terwijl zij ook meer dan voorheen de Engelse kust bezochten. Naast deze organisatiepogingen zien we grootscheepse plundertochten, waarbij vooral de invallen op de Hollandse kust de aandacht trekken.

We hebben de Watergeuzen achtergelaten bij Tessel. Welke kapiteins van de Eemsvloot daar half december zijn geweest is niet bekend; in ieder geval waren de bevelhebbers Brederode en Menninck op het Waddeneiland ³³⁸. Het is mogelijk dat zij vooruitgegaan waren en dat de anderen nog bij de Oostfrieze kust lagen. Toen de aanslag op Deventer niet doorging en daardoor ook de invasie in Noord-Holland voor onbepaalde tijd was uitgesteld, verzachtte graaf Edzard eind december zijn maatregelen tegenover de Watergeuzen ³³⁹. Waarschijnlijk werd een aantal schepen vrijgelaten, alleen de boeier van Dirck van Bremen bleef gedurende 1571 in Oostfries bezit ³⁴⁰. De prins was uiteraard verheugd over deze meer tegemoetkomende houding, maar hij kon de kapers geen andere vooruitzichten bieden dan de vage uitspraak dat het aanvalsplan op Enkhuizen weer in overweging zou worden genomen wanneer de vorst geweken en buitenlandse hulp zeker was ³⁴¹. Zo gingen de Watergeuzen het nieuwe jaar in zonder uitzicht op een strategische taak en een spoedige terugkeer in het vaderland.

Voorlopig was het hun voornaamste opgave de winter zonder kleerscheuren door te komen om in het voorjaar de landgangen en de kaapvaart te hervatten en eventuele opdrachten van Oranje af te wachten. In het algemeen zijn zij daarin geslaagd. Brederode is, direct na de afgelasting van de aanval, teruggekeerd naar de Eems ³⁴²; hier hebben de Geuzen zich in de winter rustig gehouden, zodat noch de Oostfriezen, noch de Spanjaarden aanleiding vonden hen te verdrijven.

Slechts Ruychaver bleef actief, plunderde, nadat hij aan de dreiging van het ijs was ontsnapt, enige schepen in het Vlie ³⁴³ en zocht vervolgens zijn geluk in zuidelijker wateren. Op 23 januari rantsoeneerde hij voor de Maas een Veerse schipper voor 150 karolusguldens, die binnen twee weken

³³⁸ *Van Someren*, p. 208; *Bor*, I, fol. 238.

³³⁹ *Bor*, I, fol. 241.

³⁴⁰ *Vogels*, *Amsterdamsche Watergeuzen*, p. 91.

³⁴¹ *Bor*, I, fol. 241.

³⁴² *Hooft*, p. 206.

³⁴³ *Hof van Holland-Alva*, 22.12.70, Aud. 336, fol. 261.

betaald moesten worden „ende dat opte verbeurte gehangen te zijn, gelijk zy Capiteyn Troy gedaen hebben”³⁴⁴. Maar Ruychaver beseftte dat hij alleen weinig meer kon uitrichten dan het opschrikken van arme vissers en in februari keerde hij in Oost-Friesland terug om vandaar uit een grootscheepser onderneming te organiseren. Hij kreeg hierbij de steun van Barthold Entens en Ellert Vliechop, twee van de ongedurigste Geuzenkapiteins. Op 18 februari verlieten ze Norden en plunderden enige dagen in het Vlie; de genomen schepen werden van geschut en manschappen voorzien, die vooral uit Friesland de Watergeuzen toestroomden. Zo hadden ze binnen korte tijd twaalf vaartuigen³⁴⁵.

Maar het was spoedig met hun hoge sprongen gedaan: eind februari leden de vrijbuiters op Ameland een nederlaag toen zij daar, beschonken en zorgeloos, overvallen werden door de Walen die Robles vanuit Groningen op hen had afgestuurd. Twaalf man kwamen om, de anderen wisten zich wadend en zwemmend in veiligheid te stellen. In Oost-Friesland ging echter het gerucht dat de gehele vloot vernietigd was en dat velen gesneuveld waren. De angst voor Robles zat er danig in; gebleken was dat een kleine, maar voor haar taak berekende troepenmacht voldoende was om de Watergeuzen bij hun landgangen te verslaan³⁴⁶.

Deze ontdekking deed de plundersaars hun wraak zoeken in het door Alva vrijwel zonder bezetting gelaten Holland; in de nacht van 2 op 3 maart pleegden zij hun best georganiseerde en meest geslaagde overval. Monnickendam werd door 300 Geuzen verrast en in enkele uren uitgeplunderd³⁴⁷. Gelijktijdig vond in de buurt een tweede landgang plaats; Cornelis Roobol, de luitenant van de later zo bekende kapitein Blois van Treslong, liet Schellingwoude in het lot van Monnickendam delen. Hoewel hij zelf bij de overval niet aanwezig was, kan men dit beschouwen als Treslongs eerste activiteit als Watergeus: hij had in Emden voor 60 gulden het scheepje van acht last gekocht dat bij Schellingwoude 25 man aan land zette. Samen met de plundersaars van Monnickendam keerden zij naar de Oostfrieze wateren terug. De schrik in Amsterdam was groot toen bleek dat de ketterse piraten bij wijze van spreken onder de muren van de stad hun wandaden durfden te bedrijven³⁴⁸.

Ook de andere Geuzen waren begin maart uit hun winterslaap ontwaakt, maar veel kracht straalde de vloot niet uit. De ongeveer 20 kapiteins vormden geen eenheid; volgens De Mepsche, die zijn inlichtingen van een spion kreeg, waren zij „sans chef principal et mal en ordre” en met 500 haakschutters uit elkaar te slaan. Minder geloofwaardig klinkt de mede-

³⁴⁴ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 169¹.

³⁴⁵ Bericht van de schout van Tessel, 24.2.71, copie, gevoegd bij: Hof van Holland-Alva, 26.2.71, Aud. 338, fol. 73-74.

³⁴⁶ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 169 e.v.; *Franz*, p. 308.

³⁴⁷ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 172-173, 317-319. Meer over deze „raid” hierna p. 132-133.

³⁴⁸ *Vogels*, *Schellingwoude*, p. 89-91.

deling van deze spion, dat Jan Abels niets meer met de Watergeuzen te maken wilde hebben wegens hun ongedisciplineerd gedrag, ja, zelfs bereid zou zijn de koning te helpen bij het schoonvegen van de zee als hem gratie werd verleend ³⁴⁹. Het is echter wèl mogelijk dat Jan Abels zich enige tijd niet met plunderen bezighield, maar de komst van Lodewijk van Nassau afwachtte; ook zijn broer Tamme deed dat. Deze had juist, samen met enkele anderen, een nieuwe commissie van Basius ontvangen. Hij wilde echter nog geen zee kiezen, omdat er sprake van was dat graaf Lodewijk met 17 schepen uit La Rochelle zou komen. De bron van dit bericht was waarschijnlijk Basius die met 40 blanco commissies, voorzien van 's prinsen handtekening, in Emden was verschenen waar hij ze tegen 30 à 50 daalders per stuk verkocht aan een ieder die wilde plunderen ³⁵⁰.

Ook graaf Edzard werd in het vroege voorjaar actief: hij liet schepen uitrusten om de kapers te verdrijven. Geldgebrek stak weldra een spaak in het wiel; Emden klaagde dat alleen het onderhoud van de bemanning van 300 koppen de stad iedere dag 200 gulden kostte ³⁵¹. Het enige wat de Oostfriezen ermee bereikten was het wegtrekken van de Watergeuzen uit de Eems, voor een korte tijd slechts die zij gebruikten om de Hollandse kust af te stropen. Alva was dus geenszins tevreden gesteld en bovendien begonnen nu ook de vrijbuiters de Oostfriezen vijandiger te bejegenen dan voorheen.

Opgejaagd door de Oostfriezen, beangst voor Robles' Walen en begerig naar buit verschenen 20 maart 1571 14 Geuzenschepen in het Vlie. Hun eerste buit bestond uit zeven koopvaarders ³⁵²; zondagmorgen 25 maart gingen 150 man op Tessel aan land om er te roven en te brandschatten. Weerstand werd niet geboden, de aanzienlijken hadden, tot grote verontwaardiging van de kleine man, direct de benen genomen. Terwijl zij op Tessel verbleven, vielen nog meer schepen de Watergeuzen in handen, in totaal 30 of 40. De beste werden aan de vloot toegevoegd, de andere gerantsoeneerd nadat het geschut, de victualiën en andere zaken die zij konden gebruiken eraf waren gehaald. Onder de gerantsoeneerde schepen waren er ettelijke die een vrijgeleide bezaten van Lodewijk van Nassau. Misschien was dit ongeoorloofde optreden te wijten aan de omstandigheid dat Lancelot van Brederode door een ernstige ziekte niet in staat was het commando te voeren ³⁵³. Mogelijk is ook dat de koopvaarders door handel op de vijand hun paspoort hadden overtreden ³⁵⁴.

³⁴⁹ Mepsche-Alva, 7.3.71, Aud. 296, fol. 22-23; Mepsche-Alva, 11.3.71, Aud. 296, fol. 24-28.

³⁵⁰ Mepsche-Alva, 7.3.71, Aud. 296, fol. 22-23.

³⁵¹ *Höhlbaum*, Mittheilungen, p. 112-113.

³⁵² *Franz*, p. 312.

³⁵³ Schout v. Tessel-Hof van Holland, 22.3.71, Aud. 338, fol. 94, copie, gevoegd bij: Hof van Holland-Alva, 26.3.71, Aud. 338, fol. 93; verklaring van Meynaert Meynaertsz, 24.3.71, Aud. 338, fol. 97; *Bor*, I, fol. 242; *Van Vloten*, Opstand, p. 173, 319.

³⁵⁴ Zie hierna p. 121-122.

Na Tessel was het Noordhollandse platteland aan de beurt ³⁵⁵. Op 28 maart overvielen de Geuzen Huisduinen, het dorp zelf werd voor plundering gevrijwaard door een rantsoen van 150 gulden. Maar de kerk wilden de felle anti-papisten „om geen gelt ter werlt ongedestruceert ende ongespolieert” laten; verder viel de schade mee, al gedroegen zij zich in „haer dranck onschickelick” ³⁵⁶. Slechts acht van hen brandschatten de volgende dag Petten voor 80 gulden; zij zagen bovendien kans 50 man voor de vloot aan te werven ³⁵⁷. Dat zulk een klein groepje een heel dorp in zijn macht hield, wijst op het geringe animo van de bevolking om weerstand te bieden. Ook Schagen, Schoorl, Groet en Bergen en andere dorpen moesten het ontgelden; ten slotte nog Egmond en, op 5 april, Katwijk. Men vreesde al voor 's-Gravenhage maar inmiddels was Bossu, na een verblijf in Brussel, in Holland teruggekeerd en werden er in de eerste week van april efficiënte verdedigingsmaatregelen genomen ³⁵⁸.

De Watergeuzen hadden echter hun slag al geslagen en waren verdwenen voor de defensie goed en wel was georganiseerd: op 4 april, zo meldde Bossu aan Alva, was Brederode met 14 schepen uit het Marsdiep vertrokken ³⁵⁹ en een week daarna lag hij voor Dover met meer dan 20 vaartuigen ³⁶⁰.

Voor alle activiteit in de zeegaten en Noord-Holland toonde Oranje weinig interesse en waardering. Als enige reactie op het bericht van het kapen van 30 schepen bij Tessel sprak hij de hoop uit, dat de Watergeuzen hun krachten zouden aanwenden „au plus grand advancement de la gloire de Dieu et du bien publicque” ³⁶¹. Nog minder begrip voor zijn vrijbuiters sprak uit de opdracht die hij hun in maart had gegeven, om „inde zee so langhe stille te houden oft anders stille te stane tot onse . . . ordonnancie ende bevel” ³⁶².

Hoewel enkele groepen Watergeuzen de noordelijke Nederlandse gewesten bleven bestoken, wordt het nu tijd onze aandacht te richten op het Kanaal omdat daar een grote concentratie van kapers plaatsvond, een concentratie, die een belangrijke ontwikkeling markeert in hun geschiedenis.

Van de Kanaalvloot heb ik sinds het najaar van 1570 weinig nieuws kunnen brengen; zij verscheen niet in de Eems zoals Oranje had bevolen

³⁵⁵ Zie voor het volgende *Van Vloten*, Opstand, p. 173-174 en *Vogels*, West-Friesland, p. 184-186.

³⁵⁶ Copie van verslag v.d. baljuw v. Egmond, gevoegd bij: Hof van Holland-Alva, 31.3.71, Aud. 338, fol. 108-109.

³⁵⁷ Copie, gevoegd bij: Hof van Holland-Alva, 30.3.71, Aud. 338, fol. 106.

³⁵⁸ Seb. Craenhals-Hof van Holland, 3.4.71, copie, gevoegd bij: Hof van Holland-Alva, 4.4.71, Aud. 338, fol. 112-114; *Van Vloten*, Opstand, p. 174. Voor de verdediging zie hierna p. 249 e.v.

³⁵⁹ Bossu-Alva, 7.4.71, Aud. 338, fol. 119.

³⁶⁰ Despes-Philips II, 15.4.71, Coleccion, XC, p. 449.

³⁶¹ *Van Someren*, p. 244.

³⁶² Oranje-Basius, 12.3.71, *Van Staveren*, p. 248-249.

en ook in de winter was haar optreden weinig opvallend. Slechts uit enkele berichten weten we dat de schepen van Lumbres door kaapvaart in hun behoefte probeerden te voorzien³⁶³. Toch was er een ontwikkeling gaande³⁶⁴ die al in november 1570 was begonnen en die we vooral kennen uit de meldingen van de Spaanse ambassadeurs in Frankrijk en Engeland. Hoewel veel duister is, blijkt in ieder geval dat Lodewijk van Nassau opnieuw serieuze plannen met de Watergeuzen had. Ik wees al op het gerucht dat Lodewijk zich met een vloot vanuit La Rochelle bij Lumbres zou voegen en dat zij samen naar de Eems zouden zeilen om de invasie in Holland uit te voeren. Twintig december 1570 meldde Despes aan Philips II dat er plannen bestonden om 's prinses broer aan het hoofd van de piraten te stellen en met 35 schepen een aanval te doen op de Nederlanden of West-Indië³⁶⁵. Diezelfde dag dwongen „causes urgentes” Alva om heel Zeeland goed te laten bewaken³⁶⁶. Hier manifesteert zich voor het eerst de vrees voor een aanval op Zeeland, een vrees die grote vormen zou aannemen. Ook de Spaanse ambassadeur in Frankrijk Alava, gaf van zijn ongerustheid blijk: de vlootconcentraties van de protestanten, zowel Hugenoten als aanhangers van Oranje, namen zulke afmetingen aan dat zij niet alleen voor de kaapvaart bestemd konden zijn³⁶⁷. In februari was het vooral te La Rochelle waar een grote activiteit aan de dag werd gelegd, ongetwijfeld met stilzwijgende toestemming van de Franse regering. Karel IX deinsde er echter niet voor terug zijn onschuld aan de uitrustingen te betuigen. Hij stond er machteloos tegenover, de kaapvaart van de protestanten was te wijten aan „les troubles et divisions” in zijn rijk³⁶⁸.

Wat was de politieke achtergrond van deze geruchten en hoe groot was het reële gevaar³⁶⁹? Bekend zijn de plannen van 1571 waarbij werd gewerkt aan een huwelijk tussen koningin Elizabeth en de broer van Karel IX, de hertog van Anjou. In deze sfeer van Frans-Engelse toenadering konden de plannen van Lodewijk van Nassau tot ontwikkeling komen. In de eerste maanden van 1571 schijnt vooral het contact met de

³⁶³ Zie de bekentenis van de Engelsman Jan Best, afgelegd te Middelburg, eind december 1570. Best diende op het Vliegende Hert van Lumbres (kennelijk was dit schip uit het Engelse arrest ontslagen); hij werd gevangen toen een genomen hulk waarop hij was overgegaan, aan zijn belagers ontsnapte terwijl Best nog aan boord was. Voormalig G.A. Middelburg, Register crimineel der stad Middelburg, II, fol. 302vo e.v., *Visvliet en Swaving*, no. 26 (Collectie Vogels, 69 D 15).

³⁶⁴ Dietz, p. 297.

³⁶⁵ Despes-Philips II, 20.12.70, Coleccion, XC, 426; ook op 9 en 16.1.71 meldde Despes dat Lod. v. Nassau op de Engelse kust werd verwacht (Coleccion, XC, p. 426-428).

³⁶⁶ Alva-Wacken, 20.12.70, Aud. 336, fol. 257.

³⁶⁷ Alava-Alva, 21.1.71, Collectie Vogels 69 D 15.

³⁶⁸ Karel IX-Fourquevaux, 22.2.71, *Douais*, p. 334.

³⁶⁹ Vgl. voor het volgende *Fruin*, V.G., II, p. 167 e.v., *Van Herwerden*, Verblijf, p. 85 e.v., *Dietz*, p. 299-300.

protestantse Italiaanse intrigant Gian Giazso Fregoso van belang geweest te zijn. Deze reizende ambassadeur van de hertog van Toscane Cosmo was bezield van een allesoverheersende haat tegen de Spanjaarden die grote delen van Italië in bezit hadden. Hij was dan ook onmiddellijk enthousiast voor samenwerking met Oranje en diens broer bij een aanval op de Spaanse macht in de Nederlanden. Hij stelde financiële steun van zijn rijke meester in het vooruitzicht en ook Karel IX zou bij deze offensieve alliantie worden betrokken, terwijl men van Elizabeth geldelijke steun verwachtte. Al met al leek de toestand gunstig voor de invasieplannen: de verhouding tussen Frankrijk en Spanje was gespannen door de Franse steun aan de Watergeuzen en de intriges tegen Philips II, terwijl daarentegen Karel IX en Oranje in vriendelijke termen correspondeerden³⁷⁰.

Het eigenlijke doelwit van de invasie en het tijdstip waarop deze moest worden uitgevoerd bleven voor de Spaanse waarnemers in die tijd verborgen, zo ook voor ons. Uit de concentratie van schepen in het Kanaal weten we dat een vlootaanval een belangrijk onderdeel van de plannen vormde. Niet alleen verscheen een groot deel van de Eemsvloot onder Brederode half april voor de Engelse kust, er werden bovendien schepen uit Denemarken en Zweden verwacht³⁷¹. Indien we de hardnekkigste geruchten die de ronde deden moeten geloven, dan zou de voorgenomen aanval speciaal gericht zijn geweest tegen Zeeland, al werden ook Friesland en Holland genoemd. Sinds half april werd met man en macht gewerkt aan de versterking van de defensie der Zeeuwse eilanden, vooral van het strategisch belangrijke Walcheren³⁷². Megen was echter het meest bevreesd voor zijn eigen gewest Friesland, dat vrijwel onverdedigd was³⁷³. En de berichten werden zó schrikaanjagend dat zelfs de ijzeren hertog een massale aanval van verzamelde piraten begon te vrezen en hij Bossu 25 april een verdedigingsplan voor Holland toestuurde³⁷⁴.

Maar deze ongerustheid was toen eigenlijk al ongegrond, want Lodewijks invasieplannen waren in de kiem gesmoord door gebrek aan medewerking: op 13 april vernam hij dat Elizabeth zijn verzoek om financiële steun had afgewezen en drie dagen daarvoor had de hertog van Toscane aan Karel IX geschreven, dat hij voor Siena leenman was van de Spaanse koning en dat hij geen wettige reden had om de eed aan zijn leenheer te breken³⁷⁵. Lodewijk mocht nu alleen nog hopen op de onzekere steun van Frankrijk, maar hij ging onverdroten met de voorbereidingen van de invasie door.

³⁷⁰ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 103.

³⁷¹ *Diets*, p. 300; 18.5.71 verzocht Oranje de Deense koning om vrijlating van enkele kapers met zijn commissie die in Denemarken waren gearresteerd (Rigsarkivet København, T.K.U.A., AI, 1).

³⁷² Zie hierna p. 253 e.v.

³⁷³ *Megen-Alva*, 13.4.71, Aud. 311, fol. 244.

³⁷⁴ *Alva-Bossu*, 25.4.71, Aud. 338, fol. 169; hierna p. 250.

³⁷⁵ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 89.

Hij kon zich in ieder geval met meer autoriteit tot de Watergeuzen richten, aangezien Oranje hem 10 mei tot zijn luitenant en kapitein-generaal had benoemd ³⁷⁶.

Hoe sterk was nu de verzamelde Watergeuzenvloot in de maanden april en mei 1571 en vormde zij werkelijk een bedreiging van de Nederlanden? Vast staat, dat het aantal schepen groter was dan ooit te voren; in Zeeland sprak men eind april van 50 à 80 vaartuigen ³⁷⁷. Spoedig begonnen de autoriteiten echter in te zien, dat deze getallen overdreven waren. Ooggetuigen hadden 30 grote schepen geteld en 18 kleine die weinig te betekenen hadden en twee zeelui die bij de kapers gevangen hadden gezeten, ontnamen door hun verklaringen de gouverneur van Zeeland Wacken en Alva veel zorg: zij hadden bij Dover ongeveer 23 schepen gezien waarvan zes of zeven grote van 200-300 ton, maar „assez mal en ordre” en bemand met „gens de petite qualité”. Bovendien waren deze manschappen gering in aantal; op de grote schepen bevonden zich ten hoogste 45 en op de kleine 20 zeelui. De getuigen meenden dat de Watergeuzen makkelijk waren te verslaan en dat zij grote moeite hadden bekwame matrozen te vinden ³⁷⁸. Het rapport van een spion, door Zeeland uitgezonden om de sterkte van de vijand te verspieden, bevestigde deze aantallen: 21 vaartuigen maakten tussen Dover en Calais de zee onveilig, bemand met in totaal ongeveer 900 koppen ³⁷⁹.

Nu waren de schepen die Lodewijk van Nassau in La Rochelle liet uitrusten hier waarschijnlijk niet bijgerekend. Hoeveel vaartuigen daar lagen, of deze geheel gereed waren en of ze ook regelmatig uitvoeren, is niet duidelijk. Er zijn twee bronnen die spreken van respectievelijk 35 ³⁸⁰ en 18 ³⁸¹ schepen in La Rochelle. Veel realistischer lijkt me de opmerking van de Spaanse ambassadeur in Frankrijk Alava, die 11 mei aan Philips schreef dat de Watergeuzen hoopten dat Lodewijk nog drie of vier schepen, die in Brouage werden uitgerust, aan de vloot zou toevoegen. Hij had echter vernomen dat het wel een maand zou duren voordat deze vaartuigen zeilree waren ³⁸². Ook gezien de penibele financiële positie van Lodewijk van Nassau in die dagen ³⁸³ en het feit, dat hij herfst 1571 niet meer dan vijf of zes schepen in La Rochelle had ³⁸⁴, wil ik de omvang van

³⁷⁶ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 101.

³⁷⁷ Voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, 21.4.71, fol. 88 (collectie Vogels, 69 D 17); Wacken-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 149. Anthonie van Bourgondië, heer van Wacken, Catthem en Capelle, werd 9.7.68 benoemd als superintendent van Zeeland; mei 1569 werd hij admiraal.

³⁷⁸ Wacken-Alva, 21.4.71, Aud. 338, fol. 159; Wacken-Alva, 25.4.71, Aud. 338, fol. 170; Wacken-Alva, 28.4.71, Aud. 338, fol. 192.

³⁷⁹ Spionnenverslag, 12.5.71, Aud. 338, fol. 272.

³⁸⁰ Despes-Alva, 7.3.71, Relations politiques, VI, p. 85.

³⁸¹ Von Langen-Sudermann, 14.4.71, *Höhlbaum*, Mittheilungen, p. 116^a.

³⁸² Alava-Philips II, 11.5.71, Collectie Vogels, 69 D 17.

³⁸³ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 111.

³⁸⁴ *Dietz*, p. 323-324.

het eskader in het voorjaar op minder dan tien vaartuigen stellen. En dan is het nog de vraag of ze volledig uitgerust waren en zee konden kiezen.

Vaak berustten de grote aantallen die genoemd werden, slechts op geruchten die door de Geuzen zelf in hun overmoed waren verspreid en die door de ongeruste autoriteiten werden geloofd of althans voor mogelijk gehouden³⁸⁵. Misschien hadden zulke grote vloten gerealiseerd kunnen worden met de gevraagde steun van de Engelse regering. De „oude”, nu min of meer gecombineerde Eems- en Kanaalvloot vormde dus nog het leeuwendeel van de Watergeuzenvloot waarvan ik de totale omvang, op grond van bovenstaande gegevens, op ruim 30 schepen schat³⁸⁶.

Lumbres bemoeide zich weinig met de vloot; in de eerste helft van april was hij naar Frankrijk vertrokken en eerst 8 mei keerde hij op de schepen terug³⁸⁷. Tijdens zijn afwezigheid had Lancelot van Brederode als commandant van de Eemsvloot Lumbres moeten vervangen; maar een ernstige ziekte die hem in Dover aan land hield, verhinderde dit en op 18 april droeg hij het commando tijdelijk over aan Nicolaes Ruychaver³⁸⁸. Hoewel uit diens carrière duidelijk bekwaamheid en betrouwbaarheid spreken, was het onvermijdelijk dat de kapiteins zich van deze Amsterdamse burger weinig aantrokken. Ook Wacken meende dat de vervanger van Brederode geen „personnaige de trop grande qualité” was³⁸⁹, daarbij waarschijnlijk meer doelend op zijn afkomst dan op zijn bekwaamheid.

Aan het commando ontbrak dus weer eenheid en gezag terwijl ook de strategische plannen voor de kapiteins niet scherp omljnd waren. Het onvermijdelijke gevolg van deze ontwikkeling was een desintegratie van de vloot, een uitzwermen van de schepen op zoek naar buit. Wel bleef het Kanaal het uitgangspunt van de meeste kapiteins omdat de Engelse havens, vooral Dover, de Watergeuzen een veilige schuilplaats boden. Bovendien stond La Rochelle als laatste toevluchtsoord voor hen open, maar waarschijnlijk hebben de kapers daar zo min mogelijk gebruik van gemaakt om zich niet te hoeven onderwerpen aan de controle van Lodewijk van Nassau.

³⁸⁵ *De la Mothe Fénelon* (IV, p. 105) schrijft 13.5.71 aan Karel IX: „cette mer est desjà fort occupée des Flamans, qui s'advouhent au prince d'Orange, et disent qu'ilz attendant encores de bref ung si bon renfort qu'on extime qu'ilz seront plus de quatre vingtz ou cent vayssaulx de guerre ensemble . . .”. Wacken-Alva, 11.5.71, Aud. 338, fol. 249; er gaan geruchten dat de Watergeuzen spoedig honderd schepen zullen hebben en een aanval doen op Vlaanderen en Zeeland.

³⁸⁶ Dit aantal noemde ook Bossu (Bossu-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 152). *Diets*, p. 314, houdt het op 50 schepen, m.i. is dit aantal te veel gebaseerd op geruchten.

³⁸⁷ Despes-Philips II, 15.4.71, Coleccion, XC, p. 449; Alva-Bossu, 2.6.71, Aud. 338, fol. 288.

³⁸⁸ Bossu-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 152, Brederode als admiraal genoemd; Despes-Alva, 23.4.71, *Relations politiques*, VI, p. 114, Brederode ligt ernstig ziek in Dover; R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 9, 18.4.71, Brederode stelt Ruychaver aan als zijn vervanger.

³⁸⁹ Wacken-Alva, 2.5.71, Aud. 338, fol. 216.

De berichten over ordeloosheid en het gebrek aan discipline op de vloot zijn talrijk ³⁹⁰. De bemanningen waren ontevreden omdat ze geen aandeel kregen in de behaalde buit; sommigen verlieten de schepen, anderen maakten onderling ruzie. Vooral de kleinere vaartuigen plunderden dicht onder de Vlaamse en Zeeuwse kust en zelfs in de wateren tussen Holland en Zeeland, zodat de visserij volkomen lamgelegd werd. Alleen tegen deze kleine rovers liet Wacken enkele jachten uitrusten ³⁹¹. Tegen de gehele Geuzenvloot voer 21 mei een Hollands eskader uit waar we nog nader van zullen horen ³⁹².

Maar niet alleen ter zee zochten de kapers hun geluk, ook landgangen werden ondernomen; zo plunderden ze begin mei de kerk van Ooltgensplaat ³⁹³ en in de westhoek van Brabant werd bevolen „scherpe wacht” te houden „omme te helpen resisteren die quaetdoeners ende roovers in allen plaetsen aenden waterkant loopende ende inciersie doende” ³⁹⁴. Ten slotte verschenen de Watergeuzen weer op de Hollandse kust en werd 24 mei Katwijk aan Zee voor de tweede maal binnen twee maanden overvallen. Toen zij vandaar optrokken naar Katwijk aan de Rijn, dreven Spaanse troepen uit Leiden hen op de vlucht zonder dat het tot een gevecht kwam ³⁹⁵. Eén van de kapiteins die deze landgang lieten uitvoeren, Wybe Sjoerds, had vijf weken bij Dover gelegen, wachtend op de bevelen van Lodewijk van Nassau; ten einde raad was hij gedwongen geweest zijn geluk elders te zoeken ³⁹⁶. Ook horen we nu voor het eerst van een landgang op de Vlaamse kust: eind mei vonden overvallen plaats op de dorpen Oostduinkerke en Adinkerke ³⁹⁷. Zo versnipperde de samengevoegde Watergeuzenvloot haar kracht in kaapvaart en kleine plunderingen.

In het noorden was het ondertussen tamelijk rustig. Wel overvielen ongeveer 70 man in de nacht van 13 op 14 april de grietenij Oost-Dongeraardeel en de volgende nacht Ferwerderadeel ³⁹⁸, maar verder hadden Megen en Robles geen klagen. De eerste meende zelfs dat de Oostfriese graven van plan waren „bon voisinaige” te onderhouden, omdat ze verschillende

³⁹⁰ Bossu-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 205; Wacken-Alva, 25.4.71, Aud. 338, fol. 170; Bossu-Alva, 14.5.71, Aud. 338, fol. 260; Wacken-Alva, 2.5.71, Aud. 338, fol. 216.

³⁹¹ Wacken-Alva, 3.5.71, Aud. 338, fol. 218-219; Alva-Bossu, 8.5.71, Aud. 338, fol. 229.

³⁹² Zie hierna p. 220 e.v.

³⁹³ *Van Wijn*, p. 79.

³⁹⁴ G.A. Bergen op Zoom, Archief v.d. raad en rekenkamer v.h. Markiezaat v. Bergen op Zoom, voorl. inv. no. 257, 10.5.71, fol. 26.

³⁹⁵ Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285-286.

³⁹⁶ Dit bleek uit de bekentenis van Jacob Billickens uit Oldenburg, bemanningslid van Sjoerds, die juli 1571 voor het Hof van Holland werd verhoord (A.R.A., Hof van Holland, no. 5654, Criminele sententiën van het Hof van Holland, 1538-1572, fol. 477-478).

³⁹⁷ *Heinderycx*, III, p. 84.

³⁹⁸ *Van Vloten*, Opstand, p. 180-181.

piraten gevangen hielden³⁹⁹. Maar eind april doken zeven schepen in het Waddengebied op die zich van het vlootverband bij de Engelse kust hadden losgemaakt⁴⁰⁰. Zij ankerden bij Borkum en de voogd van het eiland kwam aan boord hun terugkeer viëren. Het feest was echter van korte duur, want de waakzame Robles zond 11 mei soldaten op hen af, die de Watergeuzen uit elkaar joegen, verschillende gevangenen maakten en enige vissers, die de piraten in handen waren gevallen, bevrijdden⁴⁰¹. Na deze overwinning durfde Megen hopen dat de rovers de Friese kust de rest van het jaar zouden ontzien, maar een zevental schepen bleef in het noorden⁴⁰² en het was al vaker gebleken dat binnen enkele weken de situatie volledig kon veranderen.

Lodewijk van Nassau bleef aan de invasieplannen werken, ondanks de minder gunstige toestand van de vloot en het ontbreken van buitenlandse steun: ook zijn verzoek aan Elizabeth om de reeds tegen Spanje actieve kaper John Hawkins toestemming te geven als particulier hem met schepen bij te staan, werd eind mei van de hand gewezen⁴⁰³.

Een nieuw plan werd in de zomer voorbereid⁴⁰⁴: een grootscheepse offensieve alliantie tussen Engeland, Frankrijk, de Duitse protestantse vorsten en de Nederlandse rebellen tegen de Spaanse macht in de Nederlanden. Mochten de verbondenen er in slagen de Spanjaarden te verdrijven, dan zouden Vlaanderen en Artois aan Frankrijk, Holland en Zeeland aan Engeland ten deel vallen. De andere gewesten waren toebedacht aan een Duitse vorst, waarschijnlijk Oranje⁴⁰⁵. Dit „Grand Design” leed schipbreuk, vooral op de wens van Elizabeth een oorlog met Spanje te vermijden. Karel IX, makkelijk over te halen om door een strijd tegen de ervvijand Habsburg zijn aanzien te vergroten, was ten slotte toch niet bereid zonder de steun van de Engelse financiën en vloot die het Kanaal moest beheersen, alleen de worsteling tegen Philips II te beginnen. Hierbij kwam dat de moeder des konings Catharina de Medici, vreesde in oorlogstijd de greep op haar zoon te verliezen terwijl de invloed van de Hugenoten sterk zou toenemen. Najaar 1571 werd duidelijk dat op deze basis de bevrijding van de Nederlanden geen kans maakte. Maar Lodewijk van Nassau ging onverdroten voort in het besef dat de politieke constellatie makkelijk kon veranderen en vooral hopend op de anti-Spaanse gevoelens van Karel IX. Ook verwachtte Oranje in de zomermaanden bijstand uit Denemarken en Zweden.

³⁹⁹ Megen-Alva, 28.4.71, Aud. 296, fol. 94.

⁴⁰⁰ Megen-Alva, 25.4.71, Aud. 311, fol. 255.

⁴⁰¹ Robles-Alva, 14.5.71, Aud. 296, fol. 115; *Van Vloten*, Opstand, p. 181, 182.

⁴⁰² Megen-Alva, 18.5.71, Aud. 296, fol. 121; Robles-Alva, 21.5.71, Aud. 296, fol. 127.

⁴⁰³ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 89.

⁴⁰⁴ Zie voor dit „Grand Design” *Fruin*, V.G., II, p. 167-210, *Van Herwerden*, Verblijf, p. 120 e.v., *Diets*, p. 305-309.

⁴⁰⁵ *Geyl*, I, p. 268.

Bor⁴⁰⁶ verhaalt ons hoe een gezantschap onder leiding van Sonoy de beide Skandinavische landen bezocht. De hulp die men voor Oranjes strijd tegen Alva vroeg, kon bestaan uit enkele oorlogsschepen of de toestemming een haven te gebruiken als basis voor de Watergeuzen. De in beginsel elkaar vijandige landen hadden enkele maanden daarvoor vrede gesloten en Oranje mocht hopen dat zij bereid waren nu iets voor hun verdrukte geloofsgenoten te ondernemen. Maar deze hoop bleek ijdel. In Denemarken was de ontvangst ronduit slecht en Oranjes gezanten begaven zich ijlings naar het Zweedse hof. Zij hadden als basis voor de Watergeuzen vooral het oog op de haven Elfsborg, thans verdwenen, gelegen op de plaats van het tegenwoordige Göteborg, ca. 200 kilometer ten noorden van de Sont. Ongetwijfeld een zeer gunstig uitgangspunt om de Nederlandse handel door die zeeëngte te fnuiken! Maar ging het Oranje daarom? Hij was immers bezig met het voorbereiden van een invasie in de Nederlanden en het bedrijven van kaapvaart op grote schaal was niet bevorderlijk voor die plannen. Bovendien zou een nieuwe basis, meer dan duizend kilometer van het Kanaal, de plaats waar de vloot werd samengebracht, de toch al slechte communicatie tussen de Geuzen onderling en tussen hen en de leiders van de Opstand nadelig hebben beïnvloed. En had de prins voordeel kunnen trekken van een paar Zweedse schepen die slechts een nieuw onberekenbaar element in de vloot hadden betekend?

In Zweden werden Oranjes gezanten wekenlang aan het lijntje gehouden zonder dat een concrete belofte werd gedaan. Kennelijk achtten de Skandinavische vorsten de kansen van de prins en zijn aanhang tegenover Philips II zó gering, dat zij niet het risico wilden lopen door hulp aan de rebellen de vijandschap van de Spaanse koning op te wekken. Daarbij kwam dat de Watergeuzen als plundersaars, ook van neutrale schepen, een slechte reputatie hadden gekregen, vooral in de Oostzeelanden en de Hanzesteden. Hun een basis te verschaffen betekende het zich op de hals halen van politieke moeilijkheden en mogelijk zelfs represailles⁴⁰⁷. Zo moest deze poging wel falen maar zij demonstreert overduidelijk hoe hardnekkig en zonder mogelijkheid uit te sluiten, Oranje zocht naar middelen om met steun van andere mogendheden zijn doel te bereiken.

Welke rol de Watergeuzen in het „Grand Design” hadden moeten spelen staat niet vast. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat zij, eventueel in samenwerking met Hugonoten en Engelse schepen, een invasie moesten uitvoeren op de Nederlandse kust. Een nieuwe concentratie van de vloot in het Kanaal of, liever nog, in La Rochelle, was noodzakelijk, maar daarvoor waren de vooruitzichten niet gunstig. Het is logisch, gezien de vlootconcentraties in het Kanaal en de diplomatieke activiteit in

⁴⁰⁶ Bor, I, fol. 242; Van Herwerden, Oranje, N.-Europa en de Watergeuzen, passim.

⁴⁰⁷ Dietz, p. 301.

Afb. 5. Graaf Lodewijk van Nassau. *Anoniem, begin 17de eeuw.*
Fotocommissie Rijksmuseum Amsterdam.

v. 11.
14 Junii 1571

Ghenaderen hier of mi^{er} Exce^{ll} begheiden
te weeten de vrsach waeromme Capitein
Ruychaver (die ik alhier ghesonden hebbe)
mit sijn noch sechonden heeft jaal niet
Exce^{ll} gheaduertert by dat ik niet jnne
vier in zucker acoort getreden ware ende
de jessde ij dner parthelt Cortes gheempesheit
gheest waer dner jnne vier dner
begheert het schip sechonden heeft jnne
niet Exce^{ll} matten cers ja gelegent jent
te jessde te senere want niet Exce^{ll}
seeder begheert zal jnne vier ghadomment
mochten reportere jnne ghesidende demodij
hiet in dienst mit Exce^{ll} all Leijf
des ja Fibre C. 21

Lancelot van Brederode

Brederode

Lancelot van Brederode

Afb. 6. Eigenhandige brief van Lancelot van Brederode, waarschijnlijk gericht aan Lodewijk van Nassau, 14 juni 1571.

Rijksarchief Haarlem, Ruychaver-papieren no. 11.

Frankrijk, die argwanend door de Spaanse agenten werd gevolgd, dat ook in juni en juli geruchten van een aanval op de Nederlanden bleven circuleren. Zelfs horen we nog de opvatting dat Brederode en Lodewijk van Nassau met 60 schepen en 6000 haakschutters een expeditie zouden ondernemen tegen West-Indië⁴⁰⁸. Maar een invasie in de Nederlanden werd toch het meest gevreesd: men zou 1000 haakschutters laten landen bij Haarlem om op grote schaal te plunderen in Holland⁴⁰⁹. Alva meende eind juni stellig dat de aanval Vlissingen zou gelden⁴¹⁰ en ook de volgende maand heeft Robles iets vernomen van een vloot van 40 schepen die onder graaf Lodewijk de Nederlanden zou bedreigen⁴¹¹.

Ongegronde geruchten, ongegronde vrees. Al hadden de Watergeuzen opdracht gekregen tot één van deze ondernemingen, het is zeer de vraag of zij die tot een goed einde hadden kunnen brengen, ja, of zij de gegeven bevelen wel hadden opgevolgd. De verdeeldheid onder Oranjes kapers was groot: naast het eskader in La Rochelle dat waarschijnlijk Lodewijk van Nassau, die zelf wel eens mee ter kaapvaart ging⁴¹², gehoorzaamde, kunnen we in juni drie min of meer zelfstandige groepen Watergeuzen onderscheiden. Toen Lumbres die maand weer eens op de vloot verscheen, wenste Brederode zich niet onder zijn commando te stellen en hij trok zijn vloot die voornamelijk uit Noordnederlanders bestond, samen bij Lowestoft terwijl hij de titel van admiraal bleef voeren⁴¹³. Naast de Geuzen onder Lodewijk, Lumbres en Brederode was er in juni tijdelijk een vierde groep, bestaande uit schepen die voortdurend in de Eems en het Waddengebied waren gebleven en enkele die zich daar in juni bij hadden gevoegd. Het bevel over deze 16 vaartuigen was in handen van Roobol, de luitenant van de in Emden gevangen Blois van Treslong⁴¹⁴. Hij was met enkele schepen uit het Kanaal gekomen, waar hij één van de actiefste kapiteins was geweest⁴¹⁵. Naar zijn motieven voor de komst naar de Eems kunnen we slechts gissen. Dat Roobol louter uit egoïstische overwegingen als zucht naar buit of tegenzin zich aan anderer bevelen te onderwerpen, het Kanaal heeft verlaten, lijkt mij niet waarschijnlijk. Hij kon weten dat de Watergeuzen in Oost-Friesland verre van welkom waren en dat de soldaten van Robles de kapers geenszins vreesden, terwijl bovendien een sterke Hollandse vloot tegen hen was uitgevaren. Het kan zijn dat Roobol van plan was Blois van Treslong uit Oost-Friesland

⁴⁰⁸ Zayas-Despes, juni 71, Coleccion, XC, p. 470-471.

⁴⁰⁹ Alva-Bossu, 2.6.71, Aud. 338, fol. 288.

⁴¹⁰ Alva-Wacken, 27 en 29.6.71, Aud. 338, fol. 369 en 374.

⁴¹¹ Robles-Alva, 7.7.71, Aud. 296, fol. 183.

⁴¹² *Van Herwerden*, Verblijf, p. 110.

⁴¹³ *Dietz*, p. 314.

⁴¹⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 322.

⁴¹⁵ Spionnenverslag, 14.5.71, Aud. 338, fol. 271. Dat *alle* 16 schepen van deze groep in juni onder leiding van Roobol het Kanaal verlieten, (*Dietz*, p. 314) lijkt me onjuist. Ongeveer de helft van de vaartuigen bevond zich al langer in de noordelijke kustwateren.

te halen of de opdracht had de schepen in de Eems het bevel van Lodewijk van Nassau of Oranje over te brengen, zich onverwijld naar het Kanaal of La Rochelle te begeven.

Voor deze laatste opvatting pleit Roobols voorafgaande bezoek aan La Rochelle waar hij een opdracht van Lodewijk van Nassau in ontvangst kan hebben genomen ⁴¹⁶ en vervolgens zijn bezoek aan de Noorse kust waar hij misschien enkele schepen moest ophalen ⁴¹⁷. In ieder geval staat het vast dat Oranje alle kapiteins bevel had gegeven zich in La Rochelle te verzamelen ⁴¹⁸.

Landen in Oost-Friesland was voor Roobol onmogelijk, de houding van de graven was bijzonder vijandig. Dit bleek vooral toen de Hollandse vloot op 23 juni de Geuzen overviel die niet ver van Emden voor anker lagen. Deze Hollandse vloot, 11 schepen sterk, onder bevel van Boschuyzen, was 21 mei gereed maar kon, door tegenwind, pas een maand later zee kiezen. Aanvankelijk had de admiraal opdracht gekregen de Nederlandse kust te bewaken maar later werd dit gewijzigd in het bevel de piraten te achtervolgen en te vernietigen, waar zij zich ook mochten bevinden ⁴¹⁹. Toen Boschuyzen 22 juni eindelijk het Marsdiep had verlaten, zette hij onmiddellijk koers naar de Eems en de volgende dag voegden zich vanuit Delfzijl vier karvelen met 200 haakschutters aan boord bij hem. Met die scheepsmacht verraste hij de Watergeuzen die nauwelijks weerstand boden maar zich door de vlucht trachtten te redden onder de muren of in de haven van Emden. Dit werd echter verhinderd door het vuur dat de Oostfriezen vanuit de stad op hen openden; slechts twee schepen gelukte het zich tussen Emders koopvaarders in veiligheid te brengen. Ook de Hollandse vloot werd in haar achtervolging door het Emdense geschut gestuit en ging, omdat het inmiddels donker werd, op enige afstand van de stad voor anker.

De Geuzen hadden door het invallen van de duisternis de schade nog kunnen beperken en ankerden zo dicht mogelijk bij de haven. Boschuyzen zond nu vier van zijn kapiteins naar Emden om toestemming te vragen de volgende morgen de vrijbuiters opnieuw aan te tasten. De Hollanders werden met eerbewijzen ontvangen en zagen hun verzoek ingewilligd zodat de ontredderde en onderling verdeelde Watergeuzen de dag daarop een nieuwe aanval moesten doorstaan waartegen zij zich niet verdedigden. Sommigen roeiden in boten naar land, anderen sprongen overboord om zwemmend de veilige oever te bereiken, velen verdronken. Bijna zonder strijd veroverde Boschuyzen acht schepen en Robles een negende; de

⁴¹⁶ Dit blijkt uit de bekentenis van de gevangen Geuzenkapitein Anthoine des Pomereaulx, 19.7.71, Secr. 190, fol. 125-128.

⁴¹⁷ *Franz*, p. 319-320.

⁴¹⁸ Alva-Bossu, 25.6.71, Aud. 338, fol. 368, de Watergeuzen bij Emden zijn van plan bij de eerste gunstige wind naar Engeland te zeilen; Despès-Philips II, 19.7.71, Coleccion, XC, p. 480; zie ook hierna p. 68.

⁴¹⁹ Zie voor deze vloot hierna p. 220 e.v.

andere verborgen zich tussen 13 Engelse koopvaarders in de haven. Ook deze had de Hollandse admiraal willen aanvallen, maar dat stonden de Oostfriezen niet toe.

De overwinning was groot genoeg: meer dan honderd Watergeuzen waren gevangen, vele omgekomen. Alva had stof voor een triomfantelijk verslag aan de koning ⁴²⁰. Het lot van de gevangen kapers stond vast: 4 juli ontving Boschuyzen van Alva bevel hen allen „ten aensien van die van Emden, aen den scheepsraiden mitten baste (te) doen executeren”. De kapiteins hadden bezwaar tegen dit beulswerk, maar Boschuyzen gaf hen „zulke vermaninge” dat ze ten slotte toestemden; de „executeurs ende biechtvaders” kwamen uit Groningen ⁴²¹. Het ingrijpen in de strijd ten nadele van de Watergeuzen had onder de ingezetenen van Emden reeds verontwaardiging veroorzaakt die tot machteloze woede groeide toen de beulen hun arbeid in het gezicht van de stad begonnen. Gewapend dromden de Oostfriezen samen op de dijken, roepend dat zij de Hollanders zouden neerschieten wanneer ze het waagden naderbij te komen ⁴²².

Voordat zij hun leven lieten werden de ongelukkigen op het admiraalschip van Boschuyzen ondervraagd. „Personen van importantie” zoals de Artesische edelman Anthoine des Pomereaulx en de kapitein Feyke Martens, stuurde hij door naar Groningen voor een nader verhoor. Alle bekentenissen moesten Alva toegezonden worden ⁴²³, niet alleen om de plannen van zijn vijanden in handen te krijgen, maar ook om belastend materiaal tegen Oost-Friesland te verzamelen. Zijn argwaan tegen het graafschap was, ondanks de interventie ten gunste van de Hollandse vloot, niet weggenomen; integendeel, sommige verklaringen van de verbitterde gevangenen konden hem slechts stijven in zijn mening dat de Oostfriezen gemene zaak maakten met de rebellen. Zo verklaarde Folckert Jansz Cattendyck, de luitenant van Roobol, dat de Oostfriezen „de principaelste oerspronck ende oersaecke sinnen vande vrybueterie” omdat zij de Geuzen proviand verschafden en hun buit opkochten. Zijn uitroep „dat de van Embden tyn maell meer vrybueters sinnen als see” moge dan geslaakt zijn in het aangezicht van de galg en misschien bedoeld om het vege lijf te redden, voor Alva maakte dat geen verschil ⁴²⁴. De hertog liet het echter bij dreigementen en diplomatieke acties, de Watergeuzen daarentegen gingen tot daden over: velen ontzagen voortaan de Oostfriese scheepvaart niet meer ⁴²⁵.

Twaalf juli was de vloot van Boschuyzen terug in het Vlie om de

⁴²⁰ Zie voor deze slag *Franz*, p. 320-321 en Alva's overwinningsbericht aan Philips II, 6.7.71, *Epistolario*, III, p. 654-655.

⁴²¹ Alva-Boschuyzen, 30.6.71, Aud. 338, fol. 377; Boschuyzen-Alva, 6.7.71, Aud. 339, fol. 28; *Van Vloten*, Opstand, p. 321-322.

⁴²² Robles-Alva, 7.7.71, Aud. 296, fol. 183.

⁴²³ Alva-Boschuyzen, 30.6.71, Aud. 338, fol. 377; *Van Vloten*, Opstand, p. 322.

⁴²⁴ Bekentenis van Cattendyck, 14.7.71, Secr. 192, fol. 31vo.

⁴²⁵ *Franz*, p. 324.

genomen schepen naar Enkhuizen te brengen. Op bevel van Alva zette men vervolgens koers naar de Engelse kust⁴²⁶, want al was de Watergeuzen in de Eems een zware slag toegebracht, hun hoofdmacht in het Kanaal was nog volledig intact.

Laten we Boschuyzen naar de Engelse kust volgen. Zoals gezegd hadden Oranje en graaf Lodewijk de kapiteins bevel gegeven zich in de haven van La Rochelle te verzamelen. Half juli verscheen een predikant op de Geuzenschepen te Dover met de mededeling dat Lodewijk hun onmiddellijke komst eiste. Hierop vertrok de geestelijke met Jan Abels, die zich kort daarvoor weer bij de vloot had gevoegd, naar Calais om de graaf, die daar verbleef, te melden dat de Watergeuzen zich tot zijn dienst gereed hielden⁴²⁷. Inderdaad verlieten alle vaartuigen Dover en kozen ligplaats bij Duins in afwachting van bevelen van Lodewijk of diens persoonlijke komst⁴²⁸. Maar er gebeurde niets; de onderhandelingen over een aanval op de Nederlanden hadden niet tot resultaat geleid; een plundertocht op de Spaanse kust, ook door Lodewijk overwogen, ging evenmin door⁴²⁹. De Watergeuzen bleven voor de Engelse kust kruisen, in het ongewisse van hun toekomstige taak.

In die toestand werden zij midden augustus verrast door de vloot van Boschuyzen. Waarschijnlijk zouden de Geuzen een tweede zware nederlaag geleden hebben, indien de Engelsen niet hadden ingegrepen. Toen de kapers probeerden zich binnen de haven van Dover te redden en de Hollanders hen ook daar achtervolgden, werd vanuit de stad op de schepen van Alva het vuur geopend, zodat zij van een verdere vervolging moesten afzien. Brederode zeilde, kort na het vertrek van de Hollanders, de haven uit en nam één van hun schepen, dat, beschadigd door het Engelse geschut, wat was achtergeraakt⁴³⁰. De verontwaardiging van de Spaanse ambassadeur was groot, niet alleen om de schietpartij maar ook omdat Brederode zijn buit en gevangenen in Dover verkocht⁴³¹.

In het noorden waren kleine groepjes Watergeuzen direct na de glorieuze afvaart van de Hollandse vloot weer actief geworden. Al in juli moesten de Oostfriezen twee schepen met 40 man uitrusten om hen van de stromen te verdrijven en in de tweede week van augustus sloegen Robles' soldaten

⁴²⁶ Bossu-Alva, 20.7.71, Aud. 339, fol. 60; *Van Vloten*, Opstand, p. 322.

⁴²⁷ Thomas Cobham-Lord Cobham, 24.7.71, *Relations politiques*, VI, p. 154-155. Dit was waarschijnlijk het laatste optreden van Jan Abels, kort daarna is hij in Engeland overleden. Deze „eldest and best captaine”, zoals Thomas Cobham hem noemde, had in de maanden mei-juni 1571 zijn activiteiten als kaper gestaakt, nadat hij 1 mei te Emden, om niet in gevangenschap te raken, een acte had moeten ondertekenen waarin hij zich verplichtte Emden te verlaten (*Vogels*, Abels, p. 85).

⁴²⁸ *Relations politiques*, VI, p. 154.

⁴²⁹ *Dietz*, p. 323.

⁴³⁰ Despes-Alva, 20.8.71, *Relations politiques*, VI, p. 165; Despes-Lord Burghley, 19.8.71, *Calendar St. P. foreign*, 1569-71, p. 511.

⁴³¹ Despes-Lord Burghley, 12.9.71, *Calendar St. P. foreign*, 1569-71, p. 531.

een groep van 40 plunderslaars uiteen die de Friese kust terroriseerden⁴³². Maar steeds kwamen de Geuzen terug en op 21 augustus waren zij met twee razeilen en drie schuiten bij Ameland waar proviand werd gehaald. Hun aantal in het noorden begon weer te groeien, ook Ruychaver dook er op⁴³³. Dit bewijst wel dat het vlootverband in het Kanaal, waar Oranje en Lodewijk van Nassau zo op hadden aangedrongen, nu weer geheel verbroken was, misschien door toedoen van de Hollandse vloot of alleen maar door de ongedurigheid van de kapiteins, die bijna een half jaar tevergeefs op bevelen van graaf Lodewijk hadden gewacht.

Zo eindigde deze episode uit de lotgevallen van de Watergeuzen weinig bemoedigend: nederlagen tegen de Hollandse vloot en de soldaten van Robles⁴³⁴, sterk verzet van de Oostfriezen, een admiraal, Lumbres, die zelden op de vloot verbleef en geen gezag had en ten slotte een invasieplan, dat op papier nog bestond maar door uitblijven van buitenlandse steun tot mislukking was gedoemd.

7. DE WATERGEUZEN ONDER LUMEY; VERJAAGDEN EN BEVRIJDERS, SEPTEMBER 1571-APRIL 1572

De bekendste en zeker ook beruchtste Watergeus is Willem van der Marck, heer van Lummen, meestal kortweg Lumey genoemd, een verbasterde naam van zijn voornaamste bezit in het Luikse⁴³⁵. Zijn eigenmachtig optreden, zijn latere houding tegenover de zaak van de opstand maar vooral zijn ruwe wreedheid hebben hem in de geschiedschrijving een slechte reputatie bezorgd. Het is hier niet de plaats deze opvatting te bestrijden of te bevestigen; ik wil alleen de betrekkelijk korte periode van Lumey's leven bezien waarin hij bevelhebber der Watergeuzen was en als zodanig wil ik hem beoordelen, zonder een oordeel te vellen over zijn persoonlijkheid en gehele loopbaan⁴³⁶.

Toen Lumey, nog geen 30 jaar oud, voor het eerst bij de Watergeuzen optrad had hij al op velerlei wijze getracht het Spaanse gezag in de Nederlanden afbreuk te doen. Sinds 1559 was hij in een verbeterden strijd gewikkeld met Philips II in diens functie als hertog van Brabant, ter verdediging van zijn heerlijke rechten in Lummen⁴³⁷. Toen de protestanten zich als de meest volhardende tegenstanders van de koning ontpopten,

⁴³² Robles-Alva, 14.8.71, Secr. 192, fol. 41; *Van Vloten*, Opstand, p. 185; *Franz*, p. 343.

⁴³³ Hof van Friesland-Alva, 5.9.71, Aud. 296, fol. 250.

⁴³⁴ Ook ging augustus 1571 nog het schip van kapitein Jan van Ransdorp verloren dat door vissers en soldaten uit Oostende werd overmeesterd (*Van Vloten*, Opstand, p. 175, 320-321).

⁴³⁵ Zie voor Lumey *Poncelet*, passim. Deze studie zwijgt vrijwel over zijn carrière als Watergeus (p. 30).

⁴³⁶ Hetgeen niet wil zeggen dat het beeld van Lumey geen revisie nodig heeft.

⁴³⁷ *Poncelet*, p. 5, 6.

sloot hij zich bij hen aan, werd lid van het Compromis en was aanwezig bij de bijeenkomst te Sint-Truiden. In het najaar van 1567 week Lumey uit naar Frankrijk en nam, zonder een rol van betekenis te spelen, deel aan de veldtocht van Lodewijk van Nassau in Groningen; vervolgens bevond hij zich in het leger van Oranje. Daar vernam hij dat Alva hem had verbannen met verbeurdverklaring van zijn goederen. Ook de bisschop van Luik, Gerard van Groesbeek, verbande hem en nam zijn bezittingen in beslag omdat hij, in dienst van Oranje een mislukte aanslag had gepleegd op de stad Luik en daarbij vreselijk tekeer gegaan was op het omringende platteland⁴³⁸. In 1569 plunderde hij met een honderdtal ruiters langs de Nederlandse oostgrens; vooral de omgeving van Maastricht had veel te lijden van de bende die, zodra er een afdeling Spaanse soldaten op afkwam, naar Duits grondgebied de wijk nam⁴³⁹.

Dat een man als Lumey, eigengereid, bruisend van activiteit en vol haat tegen de koning, zich aangetrokken voelde tot de Watergeuzen, ligt zó voor de hand dat ik er met nadruk op moet wijzen, dat hij zich niet weloverwogen bij de kapers heeft aangesloten maar dat hij min of meer toevallig op de vloot terechtgekomen is als gevolg van het falen van graaf Lodewijks invasieplannen.

Begin mei 1571 kreeg Alva een bericht door van Wacken, dat Lumey één van de commandanten zou zijn van een invasievloot gericht tegen Zeeland en Vlaanderen⁴⁴⁰, maar uit geen enkel document blijkt dat hij toen inderdaad op de schepen is geweest. De volgende maand ontving Alva een geheel andere mededeling over het doen en laten van de graaf Van der Marck: in het land van Kleef had hij 200 Walen aangeworven die naar Emden trokken om zich daar in te schepen op vier vaartuigen waarmee Lumey zich bij Lodewijk van Nassau zou voegen⁴⁴¹. Deze activiteit past geheel in het kader van de grootse invasieplannen en het is zeer wel mogelijk dat Lumey volgens Lodewijks instructie handelde.

Nog vòòr de nederlaag van de Watergeuzen op de Eems verscheen Van der Marck in Emden; de stad en de graven waren weinig gesteld op deze bezoeker en herhaaldelijk werd hem verzocht het Oostfriesche grondgebied te verlaten „umb alle ahrchwan en suspition der Burgundischen und naberlanden dieser stadt und landschaft schedelich tho vormyden". Mokkend en de Emdenaren eeuwig wraak zwerend voor deze belediging vertrok Lumey met zijn mannen begin juli uit Emden naar Hamburg, waar hij zich inscheepte met de bedoeling voor de Engelse kust de Watergeuzen op te zoeken⁴⁴². Eind augustus dook hij daar op en

⁴³⁸ Dit vonnis was niet definitief; toen Lumey zich later van de opstand afkeerde, werden alle goederen of aan hemzelf teruggegeven of na enkele jaren aan zijn erfgenamen (*Poncelet*, p. 29, 30).

⁴³⁹ *Relations politiques*, V, p. 407¹.

⁴⁴⁰ Wacken-Alva, 11.5.71, Aud. 338, fol. 249.

⁴⁴¹ Megen-Alva, 27.6.71, Aud. 312, fol. 119.

⁴⁴² *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 305, 306.

Despes had gehoord dat hij zich aan het hoofd van de kapers zou stellen op bevel van Oranje of in ieder geval met diens toestemming⁴⁴³. Maar waarschijnlijk berustte dit gerucht alleen op de pretenties van Lumey en niet op een werkelijke order van de prins of zijn broer, want zodra de Luikse edelman op de vloot verscheen, ontstond tussen hem en Lumbres grote onenigheid waarbij spoedig ook Caron, die Lumbres eerst als vice-admiraal en later als zijn opvolger had aangewezen, zich tegenover Lumey plaatste⁴⁴⁴. We moeten aannemen dat de graaf Van der Marck, oorspronkelijk alleen op de schepen gekomen om zich met zijn Walen bij een invasie aan land te laten zetten, toen die invasie niet doorging, de mogelijkheden die de vrijbuiters hem boden heeft ingezien en dat hij zich aan het hoofd van de vloot heeft gesteld, hetzij om buit te behalen, hetzij om op eigen initiatief een inval te beproeven. Voorzover bekend hebben noch Oranje, noch Lodewijk zich tegen het commando van Lumey gekeerd; het lijkt erop dat zij de heren hun machtsstrijd onderling hebben laten uitvechten waarbij de harde, energieke Lumey het wel van de reeds als admiraal mislukte en weinig geïnteresseerde Lumbres moest winnen. Bovendien werd Van der Marcks positie versterkt door zijn Walen die, nadat van een invasie geen sprake meer was, enkel dienden tot steun voor zijn ambities bij de kapers. Als beroepssoldaten, zonder kennis van de zeevaart, waren zij op de schepen weliswaar volkomen afhankelijk van hun betaalde heer en de zeelieden, maar tevens konden zij kapiteins en scheepsvolk tot gehoorzaamheid dwingen. Misschien was dit zelfs niet nodig en hebben de Geuzen de Walen geaccepteerd als een welkome versterking van hun militaire kracht die bij de botsingen met de Hollandse vloot niet bijster groot was gebleken.

Lumbres had sinds zijn aanstelling zonder meer gefaald; meestal was hij niet op de vloot, maar als diplomaat in dienst van Lodewijk van Nassau werkzaam in Frankrijk en Engeland; bij de belangrijkste voorgenomen operatie was zijn wegblijven — misschien buiten zijn schuld — een der oorzaken van de mislukking en een aanzienlijk kapitein als Brederode heeft hem nooit willen gehoorzamen. Had hij als admiraal van een geregelde vloot wellicht kunnen slagen, als commandant van een groep kapers was hij ongeschikt. Het moet met een zucht van verlichting geweest zijn dat Lumbres de roerige Watergeuzen in het najaar van 1571 voorgoed de rug toekeerde; enkele maanden later zal hij hen als „onordelijke en goddeloze” lieden kwalificeren bij wie hij niet zal terugkeren zolang geen remedie is gevonden tegen de grote wanorde op de vloot⁴⁴⁵. Toen Lumbres in oktober naar Frankrijk ging, zag Despes hierin een desertie. Evenals Dolhain zou hij een grote som voor zichzelf gereserveerd hebben om een bezitting te kopen. Maar deze aantijging was uit de lucht gegrepen:

⁴⁴³ Despes-Alva, 31.8.71, Relations politiques, VI, p. 171.

⁴⁴⁴ Despes-Philips II, 26.10.71, Coleccion, XC, p. 517; *Diets*, p. 317.

⁴⁴⁵ *Schnedermann*, p. 10.

voor oneerlijkheid van de tweede admiraal der Watergeuzen zijn geen aanwijzingen ⁴⁴⁶.

Hoe in de eerste maanden na de komst van Lumey bij de Watergeuzen zich de samenstelling en de verdeling van de vloot ontwikkelde, is niet geheel duidelijk. In ieder geval bleef de nieuwe bevelhebber in het Kanaal waar hij niet alleen te kampen kreeg met de onwelwillende houding van Caron, maar vooral ook met de maatregelen van de Engelse overheid waar ik nog nader over zal spreken.

Brederode, hersteld na een langdurige ziekte, nam het commando over de Eemsvloot weer op zich en zeilde naar zijn vroegere operatiegebied. Daar trof hij een nieuwe rivaal aan: Willem Blois van Treslong. Deze Hollandse edelman was na de slag bij Jemmingen in dienst getreden van graaf Edzard van Oost-Friesland maar in 1571 had hij besloten de strijd tegen Alva voort te zetten en het lag voor de hand dat hij, als voormalig marineofficier ⁴⁴⁷, zich bij de Watergeuzen voegde. Bovendien zal zijn slechte financiële positie hem tot de kaapvaart hebben gebracht ⁴⁴⁸. Treslongs eerste optreden als Watergeus, we hebben het gezien, bestond uit de plundering van Schellingwoude, uitgevoerd door zijn luitenant Cornelis Roobol. Maar hij bezat een bestelling van Oranje die hem toestond twee schepen uit te rusten en te Emden kocht hij van een Engelsman een vaartuig van 90 last dat Roobol uit Engeland moest gaan halen. Zodra het de Oostfriezen ter ore kwam dat Treslong zich met de Watergeuzen inliet, werd hij te Leerort gevangen gezet en eerst tegen een borgsom van 1000 daalders, voor hem betaald door een bevriende edelvrouwe, vrijgelaten. Hij moest in Emden blijven tot zijn zaak voor het gerecht was behandeld; toen dit te lang duurde ging hij in 't geheim op de vloot waar hij als deskundige snel carrière maakte: in september had hij het commando over zeven schepen ⁴⁴⁹.

Brederode en Treslong, die samen konden beschikken over 13 vaartuigen ⁴⁵⁰, besloten tot samenwerking en zij smeedden ambitieuze plannen. Eind oktober zou er een overval gepleegd worden op Den Briel; de Geuzen moet een plundering als die van Monnickendam voor ogen gestaan hebben, Treslong zou in zijn vroegere woonplaats waardevolle aanwijzingen kunnen geven. Na deze landgang wilden zij Delfzijl en Appingedam nemen, zich daar ingraven en er overwinteren. Maar het hele plan kregen de Spanjaarden te horen toen één van de vier spionnen van Brederode, die de omgeving van Delfzijl moesten verkennen, in Robles' handen viel ⁴⁵¹. Er is zelfs geen poging meer ondernomen het uit te voeren.

⁴⁴⁶ Despes-Philips II, 26.10. 71, Coleccion, XC, p. 517.

⁴⁴⁷ Voor Treslong zie N.N.B.W., VI, 121-123.

⁴⁴⁸ *Bor*, I, fol. 246.

⁴⁴⁹ Spionnenbericht van Philippe Abne-Robles, 14.9.71, Aud. 296, fol. 267.

⁴⁵⁰ *Dietz*, p. 318.

⁴⁵¹ Verhoren van de gevangene, Frederik Hendricksz, Aud. 296, fol. 271, 278, 289-291vo; *Van Vloten*, Opstand, p. 186-191.

Enkele kapiteins uit de groep Brederode-Treslong pleegden, mèt een duistere aanhang, in september een brutale roof die de Watergeuzen zwaar is aangerekend ⁴⁵². In het algemeen waren neutrale schepen voor de kapers niet veilig, vooral wanneer zij van of naar de Nederlanden, dus: vijandelijk gebied, voeren ⁴⁵³. De stad Hamburg had daarom haar schepen, bestemd voor Amsterdam, voorjaar 1571 een konvooi meegegeven, maar in september liet men deze dure maatregel achterwege; misschien werd gerekend op de Hollandse vloot die nog in zee was of op de eigen kracht van extra geschut en bemanning en het varen in admiraalschap ⁴⁵⁴. Op 17 september werden zeven Hamburgse boeiers die met kostbare goederen, grotendeels toebehorend aan burgers van de Hanzestad, van Amsterdam waren afgevaren, in het Vlie door de Geuzen aangevallen. Er volgde een hevig gevecht dat in het voordeel van de vrijbuiters eindigde; slechts twee boeiers wisten te ontkomen, de andere werden veroverd, de lading werd in beslag genomen en de bemanning „ganz jamerlich und erbarmlich tractirt mehrenteils erworgt und umbracht". Dat zij hiermee wraak namen voor de dood van Jan Broeck zoals tijdgenoten beweerden, is niet zeer waarschijnlijk, zijn terechtstelling was twee jaar daarvoor geschied en vrijbuiters vergaten snel. Evenmin kan de daad verklaard worden uit woede over de belofte van de Hamburgers alle gevangen kapers aan Alva uit te leveren ⁴⁵⁵. Ongetwijfeld zal de krachtige tegenstand van hun slachtoffers de Watergeuzen hebben geprikkeld, maar het is de vraag of het ombrengen van de Hanzeaten volledig, of zelfs maar ten dele, aan echte Watergeuzen moet worden toegeschreven. Er voegden zich herfst 1571 namelijk kapiteins uit Wursten, een streek ten noorden van Bremerhaven, onder hen, die met Oranjes zaak geen enkele binding hadden en zonder onderscheid plunderden. Eén van hen, Hans Abelen, werd met name genoemd als de moordenaar van een Hamburger schipper en zijn streekgenoot Hans Harss maakte zich kort daarna aan soortgelijke wandaden schuldig ⁴⁵⁶.

Deze moordpartij is een vrijwel op zichzelf staande gebeurtenis geweest, maar grote verontwaardiging was gewekt en de Hanzeaten besloten zich over de piraten te beklagen bij Frankrijk, Engeland en Oost-Friesland.

Voor ik aandacht zal besteden aan de reactie van de Engelse regering op deze klachten, wil ik vervolgen met het schetsen van de belevenissen

⁴⁵² Waarschijnlijk waren het de Geuzenkapiteins Roobol, Spiegel, Sebastiaansz van Gorcum, Bruin van Utrecht en de Hugenoot Jeannin (*Franz*, p. 344).

⁴⁵³ Zie hierna p. 124.

⁴⁵⁴ Hanzekantoor Antwerpen—stad Lübeck, 25.9.71, *Höhlbaum*, Kölner Inventar, I, p. 610-612; dit stuk beschrijft ook de plundering.

⁴⁵⁵ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 309¹.

⁴⁵⁶ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 310-313. Men heeft deze Hans Abelen aangezien voor Jan Abels (*Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 310²), maar uit een brief van Robles aan Alva, 3.5.72, blijkt dat Abels inmiddels in Engeland was overleden, terwijl de Duitse zeeschuimer „Hansken Abels" (= Hans Abelen) in Bremen gevangen zat (*Vogels*, Abels, p. 85-86).

van de Watergeuzen in de Eems en het Waddengebied. Hoewel deze avonturen voor de grote lijn der gebeurtenissen van weinig belang zijn kan ik er niet stilzwijgend aan voorbijgaan omdat de sfeer van het Watergeuzenbedrijf er zo treffend in naar voren komt ⁴⁵⁷.

Toen de plannen tot plundering van Den Briel en overwintering in Delfzijl waren mislukt, werd het verband tussen Brederode en Treslong verbroken. De eerste ging waarschijnlijk terug naar de Engelse kust, maar in november werd hij niet vermeld als kapitein of vice-admiraal onder Lumey en voor 1 april 1572 komen we hem niet meer op de vloot tegen. Wèl werd hij maart 1572 met enkele kapiteins op de Londense beurs gesignaleerd ⁴⁵⁸. Misschien heeft Brederode zich evenmin onder Lumey willen schikken als eerder onder Lumbres en toen de omstandigheden in Engeland ongunstiger waren geworden, ruilde hij het Geuzenleven voor een rustiger bestaan, zodat zijn naam onder de veroveraars van Den Briel niet voorkomt ⁴⁵⁹.

Treslong bleef met een tiental schepen actief in het Eemsgebied ⁴⁶⁰, behoudens een korte, maar belangrijke excursie naar de Engelse kust, eind oktober–begin november, waar we nog nader van zullen horen. Hij hinderde de scheepvaart en werd gehinderd door zwakke pogingen van de Oostfriezen hem te verdrijven. Zijn luitenant Roobol leek in oktober het slachtoffer te zullen worden van de acties der graven. Toen hij zijn schip verloor in stormweer en over land naar Munster trachtte te gaan, werd hij gegrepen en ter dood veroordeeld, maar drie dagen voor zijn hoofd zou vallen wist hij, „wider menschenn Vernunfft und Ermessen” te ontkomen ⁴⁶¹. Misschien niet zonder medewerking van de Oostfriezen die nu hun goede wil tegenover Alva hadden getoond, zonder zich een verhevigde toorn van de vrijbuiters op de hals te halen.

Het Oostfriesche volk bleef de Watergeuzen van al het nodige voorzien en Treslong had voldoende gelegenheid zijn buit van de hand te doen. Robles had weer reden te over om te klagen, vooral toen de kapers op 13 november vlak bij Delfzijl het beurtschip van deze plaats namen en de Groningse en Spaanse opvarenden voor 1000 daalders rantsoeneerden. De onderdanen van Alva die voor zaken in Emden of Norden vertoefden, werden op straat door de Geuzen uitgescholden en bedreigd ⁴⁶². Hoewel

⁴⁵⁷ Zie voor deze periode *Van Vloten*, Opstand, p. 193–198 (met bijlagen) en *Franz*, p. 344–347.

⁴⁵⁸ Zweveghem–Alva, 25.3.72, Relations politiques, VI, p. 350–352.

⁴⁵⁹ Na 1 april 1572 kwam Brederode direct vanuit Engeland naar Holland om de strijd voort te zetten. Hij behoorde tot de verdedigers van Haarlem en werd na de overgave van die stad aan de Spanjaarden te Schoten onthoofd, 20 juli 1573 (N.N.B.W., VI, 199–200).

⁴⁶⁰ De opmerking van *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 307, „stärker denn je zuvor lagen die Freibeuter in den letzten Monaten des Jahres 1571 auf der Ems”, is m.i. onjuist.

⁴⁶¹ *Franz*, p. 344.

⁴⁶² Robles–Alva, 22.11.71, Aud. 296, fol. 341; *Franz*, p. 345.

zijn soldaten begin december een boot met tien man en drie stukken geschut aan boord veroverden, bleven nog 16 schepen van zijn tegenstanders Robles verontrusten en zij dreigden in de Eems te zullen overwinteren ⁴⁶³.

Maar dat gebeurde niet, want eind december ontstond er onder de Geuzen in het noorden een trek naar het westen ⁴⁶⁴. Op hun motieven kom ik nog terug, deze behoorden waarschijnlijk niet tot de „petite histoire” van de Watergeuzen die ik in deze regels wil beschrijven. Zo lagen in de eerste helft van januari een tiental kapers in het Vlie, volgens Bossu weliswaar „bien mal en ordre”, maar toch zo succesvol dat zij negen prijzen bij zich hadden. Treslong was de commandant; verder werden genoemd: Friese en Spiering, terwijl de kapiteins Menninck, Roobol en Eelsma wel op de vloot waren, maar geen eigen schepen commandeerden. Zij deden enige landgangen op de Friese kust waarbij weinig schade werd aangericht; in Friesland meende men dat zij op Terschelling wilden overwinteren ⁴⁶⁵. Eind januari sloten de Geuzen het Vlie geheel af, wat Bossu bewoog tot een poging de Staten van Holland over te halen gelden beschikbaar te stellen voor een hernieuwde uitrusting van oorlogsschepen ⁴⁶⁶.

Gerrit Sebastiaansz van Gorcum, een Watergeus van het eerste uur, drong ver door in de Zuiderzee en kaapte bij Marken eind januari het veerschip van Hoorn dat uit Amsterdam kwam. De passagiers werden naar het Vlie gevoerd, wreed behandeld en eerst tegen een hoog losgeld vrijgelaten. Onder de gevangenen was de schout van Schellinkhout; de Watergeuzen namen zijn rantsoen in ontvangst en daarna „smetense den man dood tegens alle recht en redelijkheid” ⁴⁶⁷. Zo dreigde voor Holland dezelfde situatie als in het jaar daarvoor toen de kust en het platteland hulpeloos aan de plundersaars overgeleverd waren geweest. Ongeveer 20 kapers maakten in februari de Zuiderzee onveilig maar, zoals we zullen zien, zeilde een aantal van hen spoedig naar de Engelse kust ⁴⁶⁸. Zij leden ook verliezen: de schepen van Wouter Fransz en Bruin van Utrecht gingen waarschijnlijk voor Tessel in het ijs ten onder, waarbij meer dan 20 manschappen omkwamen. Bruin maakte van de nood een deugd door met de rest van zijn volk en andere Watergeuzen het eiland voor 6000 gulden te brandschatten ⁴⁶⁹. Maar het is de vraag of zij hun eis zoveel kracht bij hebben kunnen zetten dat zij dit bedrag inderdaad in handen hebben gekregen.

Ook Treslong kwam in grote moeilijkheden: met de schepen van Jelte

⁴⁶³ Robles-Alva, 13.12.71, Aud. 296, fol. 363.

⁴⁶⁴ Manteville-Robles, 2.1.72, Aud. 297, fol. 6.

⁴⁶⁵ Bossu-Alva, 9.1.72, Aud. 340, fol. 3; Hof van Friesland-Alva, 23.1.72, Aud. 297, fol. 37; *Van Vloten*, Opstand, p. 326-327.

⁴⁶⁶ Zie hierna p. 261.

⁴⁶⁷ *Velius*, p. 324.

⁴⁶⁸ *Van Vloten*, Opstand, p. 327.

⁴⁶⁹ Stad Harlingen-Hof van Friesland, 11.2.72, Aud. 297, fol. 45 en 54.

Eelsma en Pieter Simonsz Meyns raakte hij begin februari vast in het ijs voor Wieringen. Pieter Simonsz had kort daarvoor een landgang ondernomen en Schoorl belaagd; hij voerde een vijftal inwoners met zich mee naar Wieringen, die een losgeld van 11.000 gulden moesten opbrengen. Toen de bewoners van Wieringen dit vernamen waren zij verontwaardigd en ook Treslong vond het tegen „alle recht ende billicheyd” voor vijf boeren zulk een bedrag te vragen, het hele dorp was nog niet zoveel waard. Er ontstond een hevige ruzie tussen de kapiteins, maar ten slotte kwam men overeen 7000 gulden te eisen ⁴⁷⁰. Deze kapitein Simonsz schijnt een woest heerschap geweest te zijn; de baljuw van Zijpe die hem bij de landgang ook in handen viel, werd in koelen bloede vermoord ⁴⁷¹. Toen de Wieringers, na enkele weken geduld te hebben dat de Watergeuzen op hen teerden, hun aanwezigheid eindelijk beu waren en in dichte drommen de vastgevroren schepen dreigend naderden, vlogen Simonsz en een deel van zijn volk „mit een dollen gemoet” op de boeren in. Deze roekeloze daad moesten hij en zeven anderen met de dood bekopen. De Wieringers, bemoedigd door dit succes, keerden zich vervolgens tegen Treslong, maar deze wist hun aftocht te bewerken door de belofte dat een ieder van zijn manschappen, die de boeren enige overlast zou doen, onmiddellijk gedood zou worden ⁴⁷².

Begin maart bedreigde de Hollandse edelman een ernstiger gevaar, dat niet met diplomatieke woorden maar slechts met geweld afgewend kon worden. Uit Enkhuizen trokken vier vendels onder aanvoering van Bossu's onderbevelhebber Jan Simonsz Rol en voorzien van geschut op het schip van Treslong af. Er ontstond een artillerieduel waarbij de Watergeuzen hun belagers enige tijd op een afstand konden houden; ondertussen slaagden zij erin het schip uit de omklemming van het ijs los te maken en triomfantelijk zeilden zij de vrijheid van de zee tegemoet ⁴⁷³.

Anderen kwamen er minder goed af. Sinds midden februari zaten ook enkele schepen met ongeveer 100 man en als belangrijkste kapiteins Gerrit van Gorcum en Spiering, in het ijs bij Vlieland. Robles popelde om hen vanuit Harlingen met 150 Walen aan te vallen, maar hun vertrek werd door het ijs verhinderd. De Watergeuzen waren voorbereid en versterkten zich met hun geschut op het eiland. De Walen werden op 5 maart, toen de zee ijsvrij was geworden, dan ook zó ontvangen, dat zij er niet in slaagden aan land te komen. De volgende dag begingen de kapers de

⁴⁷⁰ Bossu-Alva, 7.2.72, Aud. 340, fol. 26; *Van Vloten*, Opstand, p. 197-8.

⁴⁷¹ A.R.A., Hof van Holland, no. 5654, Criminele sententiën van het Hof van Holland, 1538-1572, bekentenis van Ghysbrecht Moos, maart 1572, fol. 495vo-496vo.

⁴⁷² *Van Vloten*, Opstand, p. 197-198. Volgens *Bor*, I, fol. 265, hadden de inwoners van Wieringen 17 manschappen van Treslong doodgeslagen die wat „moedwillig” waren geweest, waarna zij Treslong lieten zweren dat hij deze daad nimmer zou wreken. Het kan zijn dat dit een onjuiste weergave is van de hierboven beschreven gebeurtenis. Eelsma was inmiddels uit het ijs losgeraakt en vertrokken naar Engeland.

⁴⁷³ *Van Vloten*, Opstand, p. 198.

fout met hun geschut op de schepen te gaan om te pogen de Walen te ontzeilen. Nu waren deze schepen waarschijnlijk in slechte staat en slechts één gelukte het door het Vlie te ontkomen. Het vaartuig van Spiering werd geënterd en na een verwoede strijd dolven de Watergeuzen het onderspit: 13 van hen sneuvelden, onder wie de kapiteins Spiering en Gerrit van Gorcum, 30 mannen werden gevangen genomen, anderen sprongen overboord en verdronken⁴⁷⁴. Het grote aantal Geuzen dat op één schip bij dit gevecht betrokken was en de aanwezigheid van twee kapiteins doen vermoeden, dat minstens één vaartuig geheel ontredderd op Vlieland was achtergelaten. De hoofden van de gesneuvelden werden afgehouden, in een ton opgeslagen en samen met de gevangenen naar Groningen gevoerd. Daar moesten de ongelukkigen een mars door de stad maken, terwijl zij de hoofden van hun gedode collega's meedroegen⁴⁷⁵.

Maar deze overwinning had weinig effect⁴⁷⁶. Toen de 50 Walen die op Vlieland waren achtergebleven om het eiland op verspreide Geuzen te doorzoeken waren vertrokken, verschenen de kapers Hero van Hottinga, een zekere Gijsbert en een ongenoemde kapitein die de schout van het eiland ophingen, misschien omdat hij de Walen bij hun onderneming had gesteund. De volgende dag plunderden ze bij Terschelling waarna ze oostwaarts zeilden. Bovendien waren er tien Watergeuzen bij Ameland; ook de opvarenden van deze schepen hadden op 18 maart Vlieland met een bezoek vereerd en drie inwoners voor 9000 daalders gerantsoeneerd. Robles zag geen kans hen zonder de steun van Hollandse oorlogsschepen te verdrijven⁴⁷⁷.

Zo bleven de Watergeuzen de noordelijke gewesten verontrusten, zonder dat zij echter iets blijvends tot stand brachten. Nogmaals was gebleken dat zij tegen de soldaten van Robles niet opgewassen waren; een commandant was er niet, al hadden enkele kapiteins korte tijd Treslong als aanvoerder geaccepteerd die aan zijn afkomst en bekwaamheid gezag ontleende. Onsamenhangende plunderingen op het platteland en het nemen van vissersschuiten en kleine onverdedigde koopvaarders waren de enige daden waarop zij zich konden beroemen. Het is dan ook logisch dat een man als Treslong naar de Engelse kust zeilde om zich bij de hoofdmacht van de Watergeuzen aan te sluiten. Andere kapiteins die in het Waddengebied hadden overwinterd waren hem daarheen voorgegaan of volgden hem⁴⁷⁸.

⁴⁷⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 194-196, 328-329.

⁴⁷⁵ *Diarium van Egbert Alting*, p. 210.

⁴⁷⁶ In Brussel hechtte men veel waarde aan dit incidentele succes getuige het schrijven van Morillon aan Granvelle, 15.3.72: „c'est ung beaul descombre, et plus important que l'on ne pense, car le prince d'Oranges et son frère faisoient grand fondement sur ses pyrates, qu'estoyent désià en grand nombre", *Correspondance Granvelle*, IV, p. 138.

⁴⁷⁷ *Van Vloten*, Opstand, p. 196-197.

⁴⁷⁸ Eelsma heb ik al genoemd; Jelmer Jelmersz, Wouter Fransz en Bruin van Utrecht waren, evenals Treslong, 1 april 1572 bij Den Briel.

Van het strijdtoneel in het noorden moet nu de blik naar de Engelse kust en La Rochelle gewend worden, waar zich tussen september 1571 en april 1572 interessante ontwikkelingen voltrokken.

Herhaaldelijk heb ik gewezen op de moeilijkheden die de Watergeuzen meer en meer ondervonden in de Oostfrieze wateren. Ook heb ik de opvatting uitgesproken dat zij hun basis niet in La Rochelle wilden vestigen, omdat zij zich daar zouden moeten onderwerpen aan het gezag van Oranje en Lodewijk van Nassau. De Engelse havens bleken voor de vrijbuiters de meest aantrekkelijke steunpunten waar zij met oogluikende of openlijke toestemming van de plaatselijke autoriteiten hun buit konden verkopen en munitie en victualiën inslaan. Niet alleen de lokale machthebbers, ook de bevolking van Wight, de Cinque Ports en andere Engelse havenplaatsen was ingenomen met de regelmatige handel in buitgoederen die het binnenlopen van de Geuzenschepen met zich meebracht. Zelfs een gewichtige figuur als Lord Cobham deinsde er niet voor terug wegens het financiële voordeel steun te geven aan de kapers en zijn jongere broer Thomas, lid van het parlement, trad enige tijd op als hun officiële agent. Hij kocht de prijsgoederen op en verhandelde die soms weer door aan de benadeelde kooplieden ⁴⁷⁹.

Naast de baatzucht van deze lieden stonden de politieke motieven van koningin Elizabeth en haar medewerkers om de Watergeuzen in Engeland te tolereren. De verhouding tussen Spanje en de Nederlanden enerzijds en Engeland anderzijds was al jaren buitengewoon slecht: de tegenstellingen op godsdienstig en economisch gebied dreigden ieder moment in een openlijke strijd over te gaan en de Engelse kapers liepen op deze oorlogstoestand vooruit door Nederlandse schepen te nemen ⁴⁸⁰. De relaties tussen de beide regeringen bereikten een dieptepunt toen eind december 1568 enkele schepen uit Spanje met 155 kisten geld aan boord ter betaling van Alva's troepen in de Nederlanden, opgejaagd door de kapers der Hugenoten en de winterstormen, hun toevlucht zochten in Engelse havens en werden vastgehouden. Het geld verdween in de Tower ⁴⁸¹. Het antwoord van Alva, op aanraden van de Spaanse ambassadeur in Londen Despes, was het inbeslagnemen van alle Engelse goederen in de Nederlanden, waarna Elizabeth dezelfde maatregel nam tegen de Spaanse en Nederlandse bezittingen. De handel tussen de beide landen kwam enige jaren praktisch stil te liggen ⁴⁸².

Een oorlog tegen Engeland konden Philips II en Alva zich niet veroorloven gezien de gespannen toestand in de Nederlanden, de strijd tegen de Turken en de moeilijkheden met Frankrijk. Dit beseffend kon Elizabeth ertoe overgaan „hete" middelen te gebruiken in de tot dan toe koude

⁴⁷⁹ Dietz, p. 329, 332-333.

⁴⁸⁰ Zie voor deze moeilijkheden *Brugmans*, Engeland en de Nederlanden, passim.

⁴⁸¹ *Read*, passim.

⁴⁸² *De Smedt*, I, p. 347-351.

oorlog: de steun aan of in ieder geval het tolereren van Hugenotenkapers en Watergeuzen, versterkt met Engelsen die een commissie van Condé of Oranje bezaten⁴⁸³. De begunstiging van de Geuzen door de koningin sproot minder voort uit haar sympathie voor de rebellen als wel uit haar wens Spanje zo hard mogelijk te treffen zonder Engeland in gevaar van een oorlog te brengen. Het was de tactiek van de Engelse regering met deze begunstiging zo ver mogelijk te gaan en tegelijkertijd alles te ontkennen, ja, te wijzen op de incidentele maatregelen tegen de vrijbuiters genomen, enerzijds om hun grofste uitspattingen in te dammen, anderzijds om de Spaanse klachten te ontzenuwen⁴⁸⁴.

We komen dergelijke maatregelen tegen in het voorjaar van 1569⁴⁸⁵, in de eerste helft van 1570⁴⁸⁶ en in mei 1571, toen een Fransman „Jacques” genaamd „that pretendeth to serve the Prince of Orange” door de Engelse autoriteiten in het nauw werd gebracht en de commandant van Portsmouth opdracht kreeg, niet toe te staan dat Elizabeths onderdanen „have any trafficque nor to buye, sell or make exchange for merchandizes either with him [nl. bovengenoemde „Jacques”] or others that pretend to serve by forraine commission”⁴⁸⁷. Maar dit alles had weinig effect, ook door de tegenwerking van de plaatselijke machthebbers. Het behoud van de Engelse havens als bases bleef voor de Watergeuzen echter afhankelijk van de aard der verhouding tussen Engeland en Spanje: neigde deze om welke reden dan ook tot verbetering, dan liepen zij het risico de toegang te worden ontzegd. Volgens een spion, mei 1571 door Wacken vanuit Zeeland uitgezonden, hield Elizabeth de Watergeuzen achter de hand voor het geval ze in oorlog met Alva zou geraken, maar „waert peys dat se daer nyet lange en zouden onderhout hebben om heurlieder quaet regiment”⁴⁸⁸.

Was dit „quaet regiment” er de oorzaak van dat de koningin september 1571 serieuze pogingen ondernam de kapers van de Engelse kust te verdrijven, pogingen die een half jaar lang werden voortgezet en die maart 1572 resulteerden in het vertrek van de vloot onder Lumey? Ik meen van niet; weliswaar werd het plunderen van de Hamburgse schepen direct gevolgd door maatregelen tegen de vrijbuiters, maar het is duidelijk dat deze maatregelen een onderdeel vormden van een politiek van toenadering tot Spanje en niet gezien mogen worden als een reactie

⁴⁸³ Zie voor Engelsen met een Hugenotencommissie *Dietz*, p. 104-105. Thomas Fenner, Martin Frobisher, Thomas Bowes en John Vaughan bezaten in de jaren 1569-1572 weliswaar bestellingen van Oranje (*Marsden*, Frobisher, p. 538 en *Marsden*, Prize jurisdiction, p. 686), maar het is niet bekend of zij daarmee geopereerd hebben. John Bevell, Matthew Crispe, William Piper en Thomas White wél (*Dietz*, p. 416-421).

⁴⁸⁴ Talrijke klachten afgedrukt in *Relations politiques*, b.v. V, p. 86, 87, 92, 209, 227, 309, 320, 322, 326; VI, p. 6, 38, 51, 53, 58, 60, 84.

⁴⁸⁵ *De la Mothe Fénelon*, I, p. 364-365.

⁴⁸⁶ Acts Privy Council, VII, p. 362-363; Bronnen handel Engeland, II, 2, p. 1015¹.

⁴⁸⁷ Acts Privy Council, VIII, p. 27-28.

⁴⁸⁸ Spionnenverslag, 14.5.71, Aud. 338, fol. 270vo.

op de klachten. Daarbij kwam dat de projecten, die Lodewijk van Nassau en Oranje met de Geuzen hadden willen ondernemen, op niets waren uitgelopen zodat Elizabeth ook daarom geen reden meer had hen te ontzien.

In september 1571 waren de onderhandelingen met de afgezant van Alva in een dusdanig stadium gekomen dat de Engelse regering meende deze van haar kant gunstig te kunnen beïnvloeden door de Watergeuzen uit de havens te verdrijven. De besprekingen sleepten zich al enkele jaren voort: 9 januari 1569 had Brussel Christophe d'Assonleville als gezant naar Londen gestuurd om de handelsbetrekkingen te herstellen, maar als „verstokte Engelshater” werd hij „op smadelijke wijze afgewimpeld”⁴⁸⁹. Toen november 1569 de opstand van de rooms-katholieke lords in de noordelijke graafschappen uitbrak, aangestoot door Despes, werd ook Alva's nieuwe afgezant, Chiappino Vitelli, als spion gewantrouwd. Na januari 1570 kregen de onderhandelingen door toedoen van de Genuees Thomas Fiesco en de „Deputy-Governor” van de Merchant Adventurers, John Fitzwilliams, wat meer betekenis en een jaar later bewerkte laatstgenoemde dat François van Halewijn, heer van Zweveghem, als gevolmachtigde naar Engeland kwam. Hij kreeg de wenk zich niet met Despes te bemoeien en hieruit sprak Alva's wens de gevoeligheden van Elizabeth te ontzien en zo spoedig mogelijk tot een akkoord te komen⁴⁹⁰.

In Zweveghems instructie van 28 februari 1571 stond dat hij moest aandringen op „la liberté de navigation et ports et ordre à donner contre les pirates, . . . chose connexe et indivisible”⁴⁹¹. Maar aanvankelijk bereikte hij op dit punt niets en 12 september liet Despes één van zijn felste protesten horen tegen de steun die de Geuzen in Dover van de autoriteiten ontvingen: de gevangenen van de kapers werden, in afwachting van hun loskoping, in de stadsgevangenis opgesloten⁴⁹². Op 29 september volgde het eerste bevel van de Privy Council aan Lord Cobham om in het rechtsgebied van de Cinque Ports waarvan hij „Commander” was, de mannen te arresteren die schuldig waren aan het nemen van een schip met goederen toebehorend aan onderdanen van Philips II en van enkele vissersschepen, waarvan de bemanningen overboord waren gegooid⁴⁹³. Sindsdien heeft Elizabeth gestaag maar zonder overhaasting pogingen aangewend de Watergeuzen uit de Engelse havens en wateren te doen verdwijnen. Zelfs een tijdelijke verslechtering van de betrekkingen met Spanje, eind 1571, toen aan het licht kwam dat Despes had deelgenomen aan een samenzwering tegen de koningin, bracht hierin geen verandering.

⁴⁸⁹ *De Smedt*, I, p. 351.

⁴⁹⁰ *De Smedt*, I, p. 359, 363-365.

⁴⁹¹ Relations politiques, VI, p. 76. Zie voor rapporten en mededelingen van Zweveghem aan Alva o.a. Relations politiques, VI, 97-99, 103-104, 318, 328-329, 341, 370, 376-377, 383-385.

⁴⁹² Despes-Lord Burghley, 12.9.71, Calendar St. P. foreign, 1569-71, p. 531.

⁴⁹³ Acts Privy Council, VIII, p. 45-46.

Wel werden de besprekingen afgebroken, maar nadat de onhandige ambassadeur door Alva was gedesavoueed en half december was uitgewezen, werden zij hervat ⁴⁹⁴.

Het is mij niet gebleken dat die eerste maatregel van eind september veel effect heeft gehad. Over de omvang van en de toestanden op de Geuzenvloot hebben we in de maanden september en oktober alleen de niet altijd betrouwbare berichten van Despes. In ieder geval staat vast dat het aantal vaartuigen niet gering was en dat er, zoals we gezien hebben, onenigheid bestond over het opperbevel. Op 23 september waren er 18 schepen bij Duins, waarbij zich nog een goedbewapend schip uit Zweden voegde; Lumey had drie andere vaartuigen op de Theems ⁴⁹⁵. Op 13 oktober werd het vertrek van Lumbres naar Frankrijk gemeld en het optreden van Lumey als admiraal, die zelf over vijf of zes schepen kon beschikken ⁴⁹⁶. Inmiddels ging het optreden van de Engelse regering het lot van de vloot meer en meer bepalen. Vier oktober, dus slechts enkele dagen na de eerste maatregel, volgde een bevel naar aanleiding van klachten van de Hanzeaten, dat gericht was tegen allen „that therme themselves Frebutters and pretend to serve the Prince of Orange” ⁴⁹⁷. Twee betrouwbare dienaren van de kroon, Benjamin Gonson en William Holstock, kregen opdracht de Geuzenkapiteins en hun manschappen te grijpen, maar ook een ieder die met de kapers handel had gedreven „or gyven them any ayde, comfort, or relief”. Zij werkten snel en doeltreffend: het roofgoed werd in beslag genomen en meer dan 100 personen raakten midden oktober in arrest, van wie er 25 gevangen werden gehouden terwijl de rest het land uit moest ⁴⁹⁸.

Inderdaad kregen de Hamburgers hun bezittingen terug, zelfs Despes moest dat erkennen ⁴⁹⁹, maar tevens meende hij dat het Engelse optreden alleen tot *dat* doel had gediend ⁵⁰⁰. Met grote ongerustheid berichtte hij Alva op de laatste dag van oktober dat de Watergeuzen bij Dover wel 40 schepen hadden terwijl er nog 15 uit Denemarken en La Rochelle werden verwacht. Deze kracht werd echter ondermijnd door onderlinge onenigheid; volgens Despes trachtte Lumbres in Frankrijk Lodewijk van Nassau te bewegen Lumey het commando te ontnemen en onder de kapiteins voor Dover was hooglopende twist gerezen ⁵⁰¹.

Ondanks deze onrust hadden Lumey en Caron bepaalde plannen. Hun schepen konden nu alleen nog in het geheim bevoorraad worden ⁵⁰²

⁴⁹⁴ *De Smedt*, I, p. 366.

⁴⁹⁵ Despes-Alva, 26.9.71, Relations politiques, VI, p. 181.

⁴⁹⁶ Despes-Philips II, 13.10.71, Coleccion, XC, p. 506-507.

⁴⁹⁷ Acts Privy Council, VIII, p. 46-47.

⁴⁹⁸ Manuscripts of Rye, p. 8-11; *Dietz*, p. 337-338.

⁴⁹⁹ Despes-Alva, 21.10.71, Relations politiques, VI, p. 190.

⁵⁰⁰ Despes-Philips II, 13 en 26.10.71, Coleccion, XC, p. 506-507, 517.

⁵⁰¹ Despes-Philips II, 31.10.71, Coleccion, XC, p. 518.

⁵⁰² Despes-Philips II 26.10.71, Coleccion, XC, p. 517.

en volgens de Franse ambassadeur De la Mothe Fénelon had Lumey de regering toestemming gevraagd levensmiddelen in te nemen, de buit aan land te brengen en daarna zo spoedig mogelijk te vertrekken⁵⁰³. In ieder geval maakte begin november een deel van de vloot zich los van de Engelse kust: 5 november werden de Vlaamse en Zeeuwse haringbuizen door de Watergeuzen van de zee gejaagd⁵⁰⁴. Het lijkt van weinig belang dat een vlieboot van de Geuzen het vissersvaartuig van Jacob Nannens uit Oostende nam, dat vijf kapers daarop overgingen en dat de kloeke Nannens met zijn mannen er enkele uren later in slaagde de vijf te overweldigen, één van hen doodde en de andere vier als gevangenen in Oostende binnenbracht. De betekenis van dit stoutte stukje schuilt voor ons in de bekentenissen van deze gevangenen, die niet alleen gegevens verstrekten over de samenstelling, maar ook over het doel van de vloot⁵⁰⁵. In de eerste plaats valt op dat Lumey niet op de schepen was; de gevangene Willem Cornelisz uit Amsterdam noemde hem wel als admiraal, maar zijn schip De Klok lag bij Dover en volgens Cornelisz verbleef Lumey zelf in Londen. Het commando werd in zijn plaats gevoerd door Caron, de vice-admiraal was Jacques van Antwerpen. Van de andere elf kapiteins die de gevangene noemde, hadden Willem de Grave, Pieter Nachttegaal, Jan Simonsz, Ellert Vliechop, Barthold Entens en Egbert Wybrantsz in de maanden september en oktober steeds voor de Engelse kust gelegen⁵⁰⁶; Pieter van Holthen had zich misschien vanuit La Rochelle bij de vloot gevoegd⁵⁰⁷; Focke Abels was zomer 1571 veel in Dover, maar plunderde ook in de noordelijke wateren; zijn aansluiting bij de vloot van Caron moet van korte duur zijn geweest want nog in november trad hij te Norden in het huwelijk en die winter bleef hij daar wonen⁵⁰⁸. De bewegingen van kapitein David Jansz in deze periode zijn onbekend, maar — en dat is van belang voor het volgende — het staat vast dat Blois van Treslong en Jan Claesz Spiegel zich vanuit het Eemsgebied bij de Kanaalvloot hadden gevoegd. Drie schepen waren volgens de gevangen Watergeuzen voor de Engelse kust gebleven met de kapiteins Govert van Veldhuysen, Jan de Graaff en Pieter van Griecken. Ten slotte wist één van hen te vertellen dat er te La Rochelle vier Geuzenschepen waren, waarvan een vaartuig van 200 last dat onder commando stond van Nicolaes Ruychaver Tellen we al deze schepen bij elkaar, dan komen we tot een totaal van 21; de melding van Despes van 31 oktober dat er 40 voor Dover lagen zal

⁵⁰³ *De la Mothe Fénelon*, IV, p. 268.

⁵⁰⁴ Wacken-Alva, 8.11.71, Aud. 339, fol. 187.

⁵⁰⁵ Deze bekentenissen in een schrijven van de stad Oostende aan Alva, 9/10.11.71, Aud. 286, fol. 281-284.

⁵⁰⁶ Zie de biografieën van deze kapiteins in het N.N.B.W.: De Grave, VI, 621-622; Nachttegaal, VI, 1054; Simonsz, VI, 1241; Vliechop, VI, 1304-1305; Entens, VI, 484-485; Wybrantsz, VI, 1314.

⁵⁰⁷ N.N.B.W., VIII, 800-801.

⁵⁰⁸ *Vogels*, Abels, p. 92.

dus wel overdreven geweest zijn, misschien had de Spanjaard ook prijzen meegerekend.

Dat het oogmerk van deze toch sterke vloot onder Caron — er waren schepen van meer dan 100 last bij — alleen het plunderen van vissers is geweest, lijkt me zeer onwaarschijnlijk. Weliswaar heeft zij verder niets ondernomen en lag zij, volgens Despes, 16 november alweer enige dagen voor Duins⁵⁰⁹, maar toch zijn er aanwijzingen dat begin november een aanval op Den Briel of Enkhuizen in de bedoeling van de Watergeuzen heeft gelegen. Op zichzelf genomen schijnt elk van die aanwijzingen van weinig betekenis, zij vullen elkaar echter dusdanig aan dat het denkbeeld van een aanval op Enkhuizen, of Den Briel in het bijzonder, zich onweersstaanbaar opdringt.

In de eerste plaats verklaarde één van de Oostendse vissers die korte tijd de gevangene van de kapers was geweest, dat hij de Geuzen over een aanval op de genoemde Hollandse steden had horen spreken; zij voeren naar het Vlie om zich daar met 22 andere schepen te verenigen. De gevangen Watergeus Jan Claesz bevestigde deze verklaring in zijn bekentenis. Op zichzelf is dit geen bewijs, er deden zoveel geruchten de ronde onder de manschappen, die zeker niet steeds op de hoogte zijn geweest van de plannen van het opperbevel.

Het feit dat Treslong, samen met Spiegel, zich vanuit het noorden bij de Kanaalvloot had gevoegd, vormt een tweede aanwijzing. Waarom zou hij zijn zelfstandige positie hebben opgegeven, anders dan voor het uitvoeren van een belangrijke operatie? Had hij niet, in samenwerking met Brederode, enige weken eerder ook een landgang tegen Den Briel willen ondernemen? Als Briellenaar zou hij bij de verovering van zijn vaderstad een belangrijke rol kunnen spelen, een rol die eerst op 1 april 1572 voor hem weggelegd zou zijn. Men zou kunnen veronderstellen dat Treslong en Spiegel de opdracht hadden de vereniging van de Kanaal- en de Eemsvloot in het Vlie tot stand te brengen. Opracht, van wie? Van Lodewijk van Nassau of, namens hem, van Basius? Het is onbekend, van enige bemoeienis van Lodewijk of Oranje met deze onderneming is niets overgeleverd.

De derde aanwijzing voor een mogelijke aanval op Den Briel vormt de afwezigheid van Lumey op de vloot. Volgens één van de gevangen Geuzen — het is gezegd — verbleef de admiraal in Londen. Me dunkt dat aan deze mededeling niet veel waarde moet worden toegekend; dat de eenvoudige schepeling Willem Cornelisz wist dat zijn admiraal niet op de vloot was, spreekt vanzelf; maar dat hij diens juiste verblijfplaats kon noemen is minder waarschijnlijk. Welnu, Lumey was begin november in de Nederlanden en misschien zelfs in Den Briel. In *Te Waters Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen* vinden we een „Verklaring van Graaf Willem van der Mark, betreffende de afkomst der Heeren de Jonge te Zierikzee uit een jonger zoon van 't Geslacht

⁵⁰⁹ Despes-Alva, 16.11.71, Relations politiques, VI, p. 220.

van der Marck, gegeven den 3 november 1571" te Den Briel⁵¹⁰. We zouden dit niet als een bewijs van Lumey's aanwezigheid in Den Briel willen beschouwen — te minder omdat het hier een afschrift uit 1707 betreft — ware het niet dat een briefwisseling tussen het Hof in Gelderland en de Raden van Kleef duidelijk maakt dat Van der Marck toen wel degelijk in de Nederlanden is geweest⁵¹¹. Op 9 november schreef het Gelderse Hof aan de Raden dat het vernomen had dat Lumey zich „zeer onlanx" in een herberg in de buurt van Emmerik had opgehouden, waar hij ongeveer 150 Nederlandse ballingen bij zich had verzameld⁵¹². De Kleefse Raden lieten een onderzoek instellen, zij beloofden dit althans⁵¹³, maar voordat dit tot resultaat had geleid kregen zij nieuwe inlichtingen uit Gelderland: uit de bekentenis van een zekere Pieter Jansz van Broeckhuzen, die in Utrecht gevangen zat, bleek dat Lumey uit Engeland was overgestoken om heimelijk manschappen aan te werven. Bovendien bevond zich Ananias van Cruyningen te Arnhem in arrest, een avonturier die commandant was van Lumey's Walen en in de Nederlanden had gespioneerd⁵¹⁴. Hij bekende dat er plannen waren een schip bij Emmerik te nemen, daarmee de Rijn af te zakken, Rotterdam en Delfshaven te plunderen en vervolgens naar Engeland te zeilen⁵¹⁵. Het onderzoek in Kleef leverde weinig op⁵¹⁶, maar uit deze brokkelige gegevens blijkt duidelijk dat de Watergeuzen begin november 1571 bepaalde invasieplannen hadden.

Laat ik me op grond van de vermelde gegevens aan een reconstructie wagen. Eind oktober komt Treslong met Spiegel vanuit het noorden naar de Engelse kust⁵¹⁷. Hij haalt Lumey en Caron over hun onenigheid bij te leggen en een aanval te ondernemen op Den Briel of, indien dat door de Spaanse bezetting daar niet mogelijk was, op Enkhuizen. Des te makke-

⁵¹⁰ *Te Water*, IV, p. 279-281; volgens een bericht in de Nederlandsche Leeuw, V, p. 106-107, gaat het hier ev. om de familie De Jonge van Baerdwijk uit Dordrecht waarmee Lumey goede betrekkingen onderhield.

⁵¹¹ Op zichzelf is de heimelijke terugkeer van een balling in de Nederlanden tijdens Alva's bewind niet uitzonderlijk. *Fruin*, V.G., II, p. 135, meldt ons het verblijf van de verbannen heer van Swieten, n.b. op zijn eigen kasteel in de omgeving van Leiden. Ook de verbannen Watergeus-edelman Boudewijn Hart van Abbenbroek uit Delft verbleef enkele maanden in Holland (zie zijn bekentenis van 13.7.71, Secr. 192, fol. 27).

⁵¹² R.A. Arnhem, Hof van Gelderland-Raden van Kleef, 9.11.71, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3459.

⁵¹³ R.A. Arnhem, Raden van Kleef-Hof van Gelderland, 12.11.71, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3463.

⁵¹⁴ R.A. Arnhem, Hof van Gelderland-Raden van Kleef, 13.11.71, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3464.

⁵¹⁵ Bekentenis van Van Cruyningen bij *Van Hasselt*, II, p. 105-109.

⁵¹⁶ R.A. Arnhem, Raden van Kleef-Hof van Gelderland, 28.11.71, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3468.

⁵¹⁷ 24.10.71 ondertekenden ze mede een schuldbekentenis van Lumey ten opzichte van Jean de Beaulieu (*Prims*, Beelden, p. 201; zie ook hierna p. 110).

lijker laten de concurrenten zich hiertoe bewegen omdat hun verblijf in het Kanaal door de Engelsen onmogelijk wordt gemaakt en Treslong belooft dat de Geuzenschepen in het noorden, 22 in getal, zich in het Vlie bij de vloot zullen aansluiten. Misschien dat zij Lodewijk van Nassau in Frankrijk nog van hun voornemen op de hoogte stellen, maar medewerking heeft de graaf niet verleend want de schepen in La Rochelle sluiten zich niet bij de invasievloot aan. Om prestigekwesties te vermijden verlaat Lumey de vloot en gaat met enkele getrouwen heimelijk naar Den Briel om de situatie daar te verkennen; vervolgens verzamelt hij aan de Nederlandse grens ballingen die de invallers over land te hulp moeten komen of in het oosten de vijand zullen afleiden.

Van het hele plan kwam niets terecht. De oorzaken liggen voor de hand: de spionnen waren gevangen genomen, de vijand zou dus alles kunnen weten; voorts moet de Spaanse bezetting van Den Briel — de Spanjaarden vertrokken 19 november⁵¹⁸ — de Watergeuzen hebben afgeschrikt en ten slotte verschenen de schepen uit het noorden niet in het Vlie. Zo lag de vloot op 16 november weer voor de Engelse kust; het stond vast dat Lumey admiraal zou worden⁵¹⁹ en sommigen meenden dat dit de spoedige ondergang van de vloot zou betekenen⁵²⁰.

Voorlopig was het nog niet zo ver en misschien had men zelfs het invasieplan niet opgegeven. Eind december trokken, zoals gezegd, de Watergeuzen uit het Eemsgebied onder bevel van Treslong toch naar het Vlie⁵²¹. Zouden zij zich daar hebben willen verenigen met de Kanaalvloot, een rendez-vous dat bijna twee maanden eerder niet was doorgedaan? Of wilden zij alleen het gevaar van vastvriezen, waardoor zij weerloos overgeleverd zouden zijn aan Robles' Walen, ontzeilen? Mislukte het voornemen door gebrek aan coördinatie of door de moeilijkheden die Lumey in Engeland ondervond? Hoe het zij, de noordelijke vloot bleef voor de Hollandse kusten hangen, geteisterd door de strenge winter en Spaanse aanvallen, totdat verschillende kapiteins in het vroege voorjaar zich bij Lumey in het Kanaal voegden. Maar voordat we die belangrijke concentratie bespreken, vraagt de Engelse politiek tegen de Watergeuzen onze aandacht.

Elizabeth wilde met de verdrijving van de kapers ernst maken, niet alleen om de relaties met Spanje te verbeteren, maar ook om de handelsbetrekkingen met Frankrijk en Portugal nieuw leven in te blazen⁵²². Bovendien waren haar beschermelingen, de graven van Oost-Friesland en Emden, een diplomatieke actie begonnen om Engeland en Frankrijk te

⁵¹⁸ Zie hierna p. 257.

⁵¹⁹ Despes-Alva, 16.11.71, Relations politiques, VI, p. 220.

⁵²⁰ Ant. Fogaza-Rui Gomez de Silva, 22.11.71, Coleccion, XC, p. 525.

⁵²¹ Manteville-Robles, 2.1.72, Aud. 297, fol. 6; *Van Vloten*, Opstand, p. 193¹; zie hiervóór p. 75.

⁵²² Dietz, p. 339.

bewegen de vrijbuiters de toegang tot hun havens te ontzeggen⁵²³. Slechts met geweld kon de onwillige Lumey van de kust verjaagd worden, maar de uitrusting van een koninklijke vloot tot dat doel heeft de zuinige koningin waarschijnlijk om twee redenen achterwege gelaten: ten eerste zal zij de kosten te hoog hebben gevonden en ten tweede wenste zij Oranje die haar sympathie bleef behouden, deze belediging niet aan te doen⁵²⁴.

Haar oplossing was privépersonen met een staatstaak te belasten. Begin november 1571 kreeg Ralph Lane, een geacht man in het koninkrijk, van de Lord Admiral een commissie om de Watergeuzen te verdrijven; sinds augustus bezat hij al de opdracht de smokkelhandel te bestrijden. De mannen die Lane op zijn beurt uitzocht om deze taak te vervullen, hadden zelf een reputatie als vrijbuiters: John Hawkins, Martin Frobisher, Thomas Prideaux en de gebroeders Winter⁵²⁵. Al hadden zij „commission for the seisinge upon and takinge of pirattes, ther shippes and goodes”⁵²⁶, het is zeer de vraag of zij werkelijk die instructie hadden. Veeleer heeft het er de schijn van dat zij met hun zes schepen er op uit waren door het uitdelen van speldeprikken, het lastigvallen en het tarten van Lumey en de zijnen, hem tot de aftocht te dwingen⁵²⁷.

Eind januari 1572 beklagde de Geuzenadmiraal zich enkele malen bij de Privy Council over het optreden van Hawkins, die het schip van Entens had aangevallen en van William Winter, die de kapers zeven gevangenen afhandig had gemaakt en één van de kapiteins had gewond en opgesloten. Bovendien had Winter Lumey persoonlijk beledigd, „chose insupportable, contre Dieu, toute raison humaine, droict et justice”. Het lijkt of hij de belediging hoger opnam dan het arrest op zijn admiraalsschip *De Klok*⁵²⁸. Waarschijnlijk meende de Luikse edelman dat de acties van zijn vroegere collega's tegen hem zonder Elizabeths toestemming geschiedden en hij maakte dan ook geen aanstalten de Engelse kust te verlaten. Wel zond hij de koningin eind december een brief waarin hij een reorganisatieplan voor de vloot ontvouwde⁵²⁹. De Watergeuzen zouden alleen Dover als basis behouden, waar de commissarissen van Oranje en de Engelse regering hen konden controleren; bovendien zou de vloot steeds ten dienste staan van de koningin. In het begeleidend schrijven beriep Lumey zich op een

⁵²³ Voor een volledig verslag van deze missie zie *Schnedermann*, passim.

⁵²⁴ *Dietz*, p. 339.

⁵²⁵ *Dietz*, p. 340; *Marsden*, Documents, I, p. 190-191, geeft een „recognisance by John Hawkyns for the good behaviour of his ship commissioned to search for contraband and to take pirates” (17.11.71). Voor Martin Frobisher zie *Marsden*, Frobisher, p. 543.

⁵²⁶ *Marsden*, Documents, I, p. 190-191.

⁵²⁷ *Dietz*, p. 341.

⁵²⁸ Lumey-Privy Council, 25 en 27.1.72, Relations politiques, VI, p. 295-296, 297-298.

⁵²⁹ Relations politiques, VI, p. 220. Lumey zond dit document 20 of 29 dec. 71 met begeleidend schrijven naar Elizabeth (Rel. pol., VI, p. 235.; op p. 330-332 van dit werk wordt het ten onrechte maart '72 gedateerd).

paspoort dat hij eerder van haar had ontvangen en hij verzocht om een nieuw. Maar hem werd duidelijk gemaakt dat dit paspoort hem slechts had toegestaan munitie uit Engeland mee te nemen, niet om voor de kust te blijven ⁵³⁰.

Naast deze moeilijkheden met de Engelse regering horen we in de wintermaanden 1571-1572 weinig over de Kanaalvloot. De berichten van Despes gaan in 1572 ontbreken: in december had Elizabeth dit bigotte heethoofd die, tegen de zin van Alva, doorging met zijn machinaties tegen de ketterse koningin, het land uitgewezen ⁵³¹. Despes verbleef toen enige tijd in Brussel, waar hij met zijn meldingen aan Philips II de berichtgeving van Alva aan het Spaanse hof soms lelijk dwars zat ⁵³².

De situatie in februari 1572 was nu als volgt: Lumey bleef halsstarrig en Zweveghem bleef zijn ongeloof uiten aan de oprechtheid van de Engelse regering om de piraten te verjagen ⁵³³ en deze regering zon op nieuwe middelen om de ongewenste gasten kwijt te raken. Maar voordat we deze maatregelen zullen bespreken moet eerst aandacht besteed worden aan de Watergeuzen in La Rochelle.

De Watergeuzen in La Rochelle vormden een groep die in een aparte relatie stond tot Oranje en Lodewijk van Nassau maar die, ondanks dat in de geschiedschrijving minder aandacht heeft gekregen dan de Kanaal- en Eemsvloot. Blok meende dat de Watergeuzen in La Rochelle bijna uitsluitend Franse Hugenoten waren; Van Herwerden bestreed dit, al gaf hij toe dat er over de geschiedenis van de kapers van Oranje in deze stad weinig bronnen beschikbaar zijn ⁵³⁴. Het archief van La Rochelle is in de achttiende eeuw verbrand, maar er is sinds de onderzoekingen van Van Herwerden een nieuwe bron aangeboord, de notariële archieven van de stad, die enige facetten aan onze kennis over de Watergeuzen in Frankrijk kunnen toevoegen ⁵³⁵.

Uitvoerig werd gesproken over de plannen van Lodewijk en de prins hun vrijbuiters in La Rochelle te concentreren en onder controle te brengen, om vandaar grotere operaties met hen te ondernemen. Het bleek echter dat de meeste kapiteins vrijheid van handelen verkozen boven het bezit

⁵³⁰ Elizabeth-, „Mayor” v. Dover, 21.2.72, Calendar mss. Salisbury, II, p. 12-13.

⁵³¹ Elizabeth-Alva, 15.12.71, Calendar mss. Salisbury, I, p. 574.

⁵³² Zie hierna p. 97.

⁵³³ Relations politiques, VI, p. 315, 318-319, 321-325, 328-329.

⁵³⁴ Blok, Watergeuzen Engeland, p. 228; Van Herwerden, Verblijf, p. 112.

⁵³⁵ De studie van *Delafosse*, Les corsaires protestants à La Rochelle, is vrijwel uitsluitend gebaseerd op deze notariële archieven. Voor de Watergeuzen verwijst *Delafosse* echter naar *Van Herwerden*, Verblijf, omdat hij bij zijn onderzoek weinig nieuwe gegevens over de Nederlandse kapers heeft kunnen vinden (*Delafosse*, p. 194). *Diets*, p. 323-327, vond toch enkele stukken die nieuw licht wierpen op de relaties tussen Lod. v. Nassau en zijn kapers, de verkoop van de buit en de financiering van de schepen. Omdat zij vnl. op de commercieel-organisatorische zijde van de kaapvaart betrekking hebben, kom ik er in hoofdstuk II p. 110 op terug.

van een veilige basis. De eerste Watergeus die we in La Rochelle ontmoeten is Philippe van Tongerloo in het najaar van 1570⁵³⁶, een jaar later is er sprake van een vijftal kapers die vanuit de Hugenotenhaven uitvoeren. Jérôme Tseraerts was er vice-admiraal over de kapiteins Van Tongerloo, Utenhove en Ruychaver, die Brederode met diens toestemming had verlaten⁵³⁷. Ook de Zeeuw Gelein Bouwensz rustte in de winter 1571-72 een schip te La Rochelle uit⁵³⁸. Volgens Marcus' *Sententiën* werden Roobol, Focke Abels, de gebroeders Wybrantsz, Spiegel en Dirck Duyvel in het voorjaar van 1572 verbannen „chargez d'estre Capitaine ou assistant sur les Navires de guerre que le Prince d'Oranges a faict equipper et assambler a la Rochelle, sous la conduite du Conte Lodovic de Nassau son Frere"⁵³⁹, maar voor deze bewering is verder geen bewijs te vinden en al hadden de genoemde kapiteins hun schepen inderdaad in La Rochelle uitgerust, dan hebben zij zich in ieder geval niet onder het commando van Lodewijk van Nassau gesteld⁵⁴⁰.

Vanuit La Rochelle, waar hun aanwezigheid sinds september 1571 officieel door Karel IX was toegestaan⁵⁴¹, ondernamen de Watergeuzen plundertochten tot voor de Spaanse en Portugese kust; de buit werd verkocht in de stad zelf of in Engelse havens zoals ook de Hugenotenkapers dat gewend waren. In La Rochelle trokken Oranje en Lodewijk van Nassau het meeste profijt van hun vrijbuiters, terwijl zij toch zo veel aan het particuliere initiatief overlieten dat het kapen economisch aantrekkelijk bleef⁵⁴².

De projecten die in 1571 werden beraamd om met Franse en Engelse hulp de Spaanse macht uit de Nederlanden te verdrijven en de rol die de Watergeuzen daarbij hadden moeten spelen, zijn behandeld. Na de mislukking van het plan waaraan de hertog van Toscane zijn medewerking ten slotte had onthouden, had het „Grand Design" door gebrek aan steun van Engelse zijde hetzelfde lot ondergaan. Maar de rebellenleiders gaven de moed niet op: een derde invasieplan vanuit Frankrijk, dat Engelse steun zou kunnen ontberen, werd ontworpen. In het kort hield het het volgende in: een vlootaanval op de Nederlanden vanuit La Rochelle en een inval in de zuidelijke gewesten door een legertje van Nederlandse ballingen en Franse Hugenoten, dat eerst de heimelijke,

⁵³⁶ N.N.B.W., VI, 1280.

⁵³⁷ L. v. Brederode-Lod. v. Nassau (?), 14.6.71, R.A. Haarlem, Ruychaverpapieren, no. 11.

⁵³⁸ N.N.B.W., VI, 178; *Diets*, p. 325.

⁵³⁹ *Marcus*, p. 243-246.

⁵⁴⁰ Focke Abels en Spiegel verbleven, zoals gezegd, tijdens de volgende wintermaanden in het noorden, evenals Roobol. Ook van de aanwezigheid van de gebr. Wybrantsz en Duyvel in La Rochelle is me niets gebleken. Laatstgenoemde schijnt juni 1571 een schip in Denemarken te hebben uitgerust, waarmee hij 19 juli voor Dover verscheen (N.N.B.W., VI, 462).

⁵⁴¹ *Relations politiques*, VI, p. 220.

⁵⁴² *Diets*, p. 325-326; hierna p. 111.

later misschien de openlijke steun van Karel IX zou genieten. Het geheel moest in de voorzomer van 1572 plaatsvinden ⁵⁴³.

De houding van de kapers bij vroegere gelegenheden en de snelle carrière die de als ongezeglijk bekend staande Lumey op de vloot maakte, had de reputatie van de Watergeuzen als strategische kracht geen goed gedaan en het is begrijpelijk dat Oranje en zijn broer bij het beramen van de nieuwe plannen hen als factor van betekenis hadden uitgeschakeld, tenzij de structuur van de vloot geheel gewijzigd zou worden. In de vloot van 40 schepen die gedurende het vroege voorjaar aan de kust van Guyenne werd uitgerust, vormden de Watergeuzen waarschijnlijk slechts een kleine minderheid; naast de Nederlandse kapers waren er koninklijke galeien en particuliere schepen van Hugenoten. Het geheel stond onder commando van Philippe Strozzi, een avonturier die door middel van represaillebrieven tegen de Portugezen, uitgegeven door De Coligny met toestemming van Karel IX, moest proberen zijn armada bijeen te houden ⁵⁴⁴.

Toch hadden de prins en graaf Lodewijk de hoop niet opgegeven uit de vrijbuiters een beter geordende vloot te vormen. Op 15 februari 1572 deed Lodewijk Caron een brief toekomen waarin hij hem verweet dat zijn schepen, tegen het uitdrukkelijke bevel van Oranje in, een Frans vaartuig hadden gekaapt ⁵⁴⁵. Uit het feit dat dit schrijven niet gericht was aan Lumey, zou men kunnen opmaken dat Lodewijk deze de jure niet als admiraal van de Geuzen erkende, maar wel de door Lumbres als zijn opvolger aangewezen Caron. Toch zullen Oranje en zijn broer de Luikse edelman niet hebben afgezet of anderszins tegen hem zijn opgetreden om niet alle gezag over een groot deel van de vloot te verliezen; bovendien had Lumey zich steeds een vurig aanhanger van de zaak der rebellen betoond, die formeel het gezag van Oranje over de schepen bleef erkennen.

Het is mogelijk dat graaf Lodewijk, eind februari-begin maart de Geuzenkapiteins heeft ontboden naar Blois waar hij in de buurt van het Franse hof toefde ⁵⁴⁶. Het was waarschijnlijk niet slechts de bedoeling hun instructies te geven voor de komende invasie, maar hun ook een reorganisatie van de vloot mee te delen. Dat Lodewijk een nieuwe structuur wenste blijkt uit zijn reacties op de klachten die de afgezant van Emden Arnold Waelwyck, tegenover hem uitte over het optreden van de Watergeuzen tegen de Oostfriese scheepvaart. Waelwyck was al maanden bezig met een diplomatieke missie die tot doel had de Franse en Engelse regering te bewegen alle steun aan de Watergeuzen te ontfeggen om de zeeroof zo de kop in te drukken ⁵⁴⁷. De gezant meldde 22 maart aan zijn

⁵⁴³ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 161; *Dietz*, p. 309-331.

⁵⁴⁴ *De la Roncière*, IV, p. 122 e.v.; *Dietz*, p. 310.

⁵⁴⁵ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 153; waarschijnlijk was dat het werk van Ruychaver (Acts Privy Council, VIII, p. 69-70).

⁵⁴⁶ *Schnedermann*, p. 8-9; *Van Herwerden*, Verblijf, p. 156, 164.

⁵⁴⁷ Waelwyck werd zomer 1571 als gezant aangewezen. Hij reisde naar Frankfort; Oranje, die niet op de Dillenburg was, kreeg hij niet te spreken, wél zijn broer Jan van Nassau en Marnix. Begin november had hij in Frankrijk een gesprek met

lastgevers dat Lodewijk zijn klaagzang over het optreden van Lumey „mit sulchen bedrofenusse und ledtwesen” had aangehoord, dat hij het niet na kon schrijven; bovendien had de graaf hem een brief gegeven waarin hij een ieder, die daartoe door de raad van Emden was gemachtigd, toestemming gaf de geroofde Oostfrieze schepen in Frankrijk en Engeland op te eisen. Ook Lumbres deed met zijn krasse taal over de plundersaars nog een duit in het zakje ⁵⁴⁸, wat Waelwyck bewoog hem „ein seer bescheden Heer” te vinden. Ten slotte had Lodewijk Tseraerts naar Engeland gezonden om Elizabeth te danken voor de maatregelen die zij tegen de Watergeuzen had genomen. Kan deze totale desavouering nog deels uit diplomatieke overwegingen worden verklaard, de mededeling van Lodewijk dat hij van plan was alleen een vloot van 15 à 18 goed uitgeruste oorlogsschepen te handhaven met hemzelf als opperbevelhebber en Lumbres als zijn admiraal, was ongetwijfeld gemeend ⁵⁴⁹. Op 27 maart deed Oranje zijn zeekapiteins weten dat hij zijn broer benoemde tot „Capiteyne general”, zowel van zijn oorlogsschepen die al in zee waren als van die welke in de toekomst zouden worden uitgerust, om een eind te maken aan „tous abuz, exes, delietz, crimes, malefices et insolences insupportables” die de Geuzen begingen door het beroven van neutralen. Lodewijk kreeg de bevoegdheid met alle middelen de discipline op de vloot te herstellen, de schepen in één haven samen te trekken, buitgemaakte vaartuigen te verkopen of in dienst te nemen als oorlogsschepen, en een admiraal en kapiteins te benoemen. Voorts werden alle operaties zonder zijn toestemming en uitdrukkelijk bevel verboden en zouden de overtreders van zijn bevelen gestraft worden als „ennemis du bien publycq et de nous” (d.i. Oranje) ⁵⁵⁰.

Of dit bevelschrift effect zou hebben gehad is de vraag. In ieder geval namen de Watergeuzen vijf dagen na de opstelling ervan zonder medeweten van Oranje en zijn broer Den Briel, welke eigenmachtige daad zulke verstrekkende gevolgen heeft gehad dat de aanstelling van Lodewijk van Nassau weinig meer ter zake deed.

We hebben nu de belangrijkste fase van de geschiedenis der Watergeuzen bereikt: de verovering van Den Briel en de gebeurtenissen die daar onmiddellijk aan vooraf gingen. Deze gebeurtenissen zijn op geheel verschillende wijze geïnterpreteerd. Sommigen beschuldigden Elizabeth ervan de verdrijving van de Watergeuzen te hebben geveinsd en hen in werkelijkheid tot de aanval op Den Briel te hebben aangezet ⁵⁵¹. Anderen twijfelden

Gaspard de Coligny en half februari 1572, aan het Franse hof te Blois, sprak hij met de Engelse gezant Walsingham, Lodewijk van Nassau en Lumbres; 18 maart kreeg hij een audiëntie bij de koning (*Schnedermann*, p. 1-10).

⁵⁴⁸ *Schnedermann*, p. 10.

⁵⁴⁹ *Schnedermann*, p. 11-12.

⁵⁵⁰ *Van Herwerden*, *Verblijf*, p. 167-169.

⁵⁵¹ B.v. *Froude*, X, p. 99 en *Pollard*, VI, p. 331-332; meer recent: *Wernham*, p. 318.

niet aan de oprechte wil van de Engelse regering de kapers kwijt te raken, hetzij omdat deze de handelsbetrekkingen schaadden, hetzij omdat een betere verstandhouding met Spanje werd gewenst⁵⁵². In de goed gedocumenteerde studie *Queen Elizabeth, the Sea-Beggars and the capture of Brille, 1572* heeft J. B. Black aangetoond dat deze laatste opvatting waarschijnlijk de juiste is⁵⁵³. Maar hij gaat m.i. te ver wanneer hij betoogt dat de edicten tegen de Watergeuzen van september 1571 tot maart 1572 een consequentie waren van het in de voorafgaande jaren door Elizabeth en haar regering gevoerde beleid ten aanzien van de kapers. Duidelijk is er in september 1571 een cesuur te ontdekken in deze politiek: daarvoor een begunstiging, die zover ging dat een conflict met Spanje juist vermeden werd, daarna een systematisch pogen de Watergeuzen zonder hoge kosten en belediging van Oranje uit de havens te verdrijven⁵⁵⁴.

De maatregelen van februari en maart werden op 3 februari ingeleid met het verzoek aan Lumey zo spoedig mogelijk te vertrekken⁵⁵⁵. Toen hij hiertoe geen aanstalten maakte kreeg de „Mayor” van Dover 18 dagen later opdracht Lumey nogmaals op de wens van de Engelse regering te wijzen; bleef hij weigeren dan diende gepoogd te worden hem te overreden. Hielp ook dat niet dan moest hij tot zekkiezen gedwongen worden door het afsnijden van alle toevoer naar de schepen „or otherwise, using therein all indirect means rather than force”⁵⁵⁶. Ook in de rechtspraak tegen Oranjes vrijbuiters greep de Privy Council nu in: de „commissioners” van de Cinque Ports en de „Mayor” van Sandwich werd bevolen niets in de weg te leggen aan de procesvoering tegen Ruychaver die een Frans vaartuig had genomen⁵⁵⁷. Op 1 maart bleek dat het geduld van de Engelse regering ten einde was: alle contact met Lumey werd verboden, zij die nog buit kochten van de Watergeuzen of hen bevoorraadden werden met de doodstraf en de ambtenaren die dit toelieten, met gevangenisstraf bedreigd. Een dag daarvoor hadden George Winter en John Hawkins opnieuw een commissie gekregen die speciaal gericht was tegen Lumey; zou hij blijven, ondanks het afsnijden van de toevoer naar zijn schepen, dan moest hij gearresteerd worden⁵⁵⁸.

Inderdaad is de Geuzenvloot toen vertrokken, maar wanneer precies en waarheen is niet bekend. Omstreeks 20 maart was Lumey met zijn schepen terug voor de Engelse kust en deelde hij volgens Zweveghem zijn aanhangers mee dat hij versterking verwachtte „pour parensemble faire

⁵⁵² *Blok*, Watergeuzen Engeland, p. 262; *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 314; *Van Herwerden*, Verblijf, p. 169.

⁵⁵³ Vgl. ook *Round*, p. 455-456, een pretentieloos maar scherpzinnig schetsje, dat 36 jaar eerder verscheen.

⁵⁵⁴ Vgl. *Diets*, p. 335.

⁵⁵⁵ Acts Privy Council, VIII, p. 67.

⁵⁵⁶ Elizabeth-„Mayor” v. Dover, 21.2.72, Calendar mss. Salisbury, II, p. 12-13.

⁵⁵⁷ 20.2.72, Acts Privy Council, VIII, p. 69-70.

⁵⁵⁸ *Diets*, p. 343.

l'entreprinse de la Brielle au pays de Voorne''⁵⁵⁹. Tien dagen later was de verovering van Den Briel een feit. Was de aanslag op het Hollandse stadje dan toch van te voren beraamd en geen toevalstreffer zoals veelal wordt aangenomen? Er pleit meer voor een weloverwogen plan: het staat vast dat Treslong zich in de eerste dagen van maart bij Lumey heeft aangesloten en we weten hoe het plan voor een aanval op zijn vaderstad reeds lang bij hem leefde. Maar daar tegenover staat de betrouwbare verklaring van de Brouwershavense schipper Claes Vaer, die korte tijd bij de Geuzen gevangen zat en direct na de verovering van Den Briel wist te ontsnappen. Hij vertelde dat de vloot naar Tessel zeilde om een aanval te doen „op de schepen, die sy verstonden van wegen syn Majesteit derwaerts geschikt te syn, hebbende ten dien fine geweest tot voor Egmont op Zee, maar door dien de wint henluyden contrarie viel, dat sy daar omme gekeert syn, ende sulcx de Maese aengedaen met cleyn zeylen, en de stadt van den Bryele ingenomen . . .”⁵⁶⁰. Ook opvarenden van de vloot waren bij latere verhoren op dit punt eenstemmig⁵⁶¹. Ongetwijfeld gaat het hier om Hollandse oorlogsschepen; Bor noemt dat aanvaldoel eveneens en werpt tevens de mogelijkheid Enkhuizen op, ook hij acht tegenwind de oorzaak van Lumey's binnenlopen in de Maas⁵⁶². Laten we ons met behulp van overbekende en minder bekende gegevens aan de volgende hypothese wagen.

Dat Lumey begin maart radeloos van de Engelse kust is weggevaren omdat zijn bases hem waren ontnomen, lijkt me zeer onwaarschijnlijk. Hij had het er moeilijk, maar de Engelse boycot kan onmogelijk geheel waterdicht geweest zijn en hij mocht hopen dat de Engelse regering haar politiek van begunstiging of oogluikend toelaten weer zou opnemen. Ik vermoed dat Lumey, nadat Treslong zich bij hem aangesloten had, zich naar Frankrijk heeft begeven waar Lodewijk van Nassau te Blois alle kapiteins had ontboden. Laten we aannemen dat de bijeenkomst van Lodewijk van Nassau met de Geuzenbevelhebbers te Blois inderdaad heeft plaatsgehad en dat Lumey en zijn kapiteins daar aanwezig zijn geweest, dan verklaart dat niet alleen hun afwezigheid van enkele weken voor de Engelse kust, maar ook de gebeurtenissen die direct aan de verovering van Den Briel voorafgingen⁵⁶³. Wat er precies te Blois besproken is, weten we niet. Zoals gezegd moeten we veronderstellen dat Lodewijk de

⁵⁵⁹ Zveveghem-Alva, 25.3.72, Relations politiques, VI, p. 350-352.

⁵⁶⁰ *Van de Spiegel*, p. 111-112.

⁵⁶¹ *Van Enst Koning*, p. 183 e.v.

⁵⁶² *Bor*, I, fol. 265.

⁵⁶³ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 164, meent op grond van de Geuzenreputatie van ongehoorzaamheid, dat er maar weinig bevelhebbers aanwezig zijn geweest. Men kan er ook aan twijfelen of de bijeenkomst wel heeft plaatsgehad, maar hij wordt ons gemeld, zowel door de Ermdense gezant Waelwyck (*Schnedermann*, p. 8-9), als door Aguilon, de secretaris van de Spaanse gezant Alava (*Van Herwerden*, Verblijf, p. 156, 164). Dat er niet meer van is uitgelekt, kan toegeschreven worden aan het geheime karakter van de bespreking.

kapiteins zijn reorganisatieplannen voor de vloot heeft voorgelegd ⁵⁶⁴ en tevens hun rol bij de toekomstige invasie. Hij zal hen in de eerste plaats op het hart gedrukt hebben geen acties te ondernemen die zijn voornemens doorkruisten. Hun bijdrage aan een grote invasie zou misschien moeten bestaan uit aansluiting bij de grote vloot onder Philippe Strozzi om gezamenlijk een inval in de noordelijke Nederlanden te ondernemen, gelijktijdig met Oranjes en Lodewijks aanval over land in het zuiden. Waarschijnlijker is het echter, gezien Lodewijks plannen tot vorming van een hecht eskader, dat de vloot onder Lumey toch een zelfstandige positie mocht behouden en dat Treslong Lodewijk heeft overtuigd van de goede mogelijkheden die een verrassing van Den Briel bood, let wel: gelijktijdig met Oranjes aanval. Dit zou Lumey's reeds geciteerde woorden over „l'entreprinse de la Brielle" kunnen verklaren, zo ook de verbijsterde reactie van graaf Lodewijk op het bericht van de verovering van 1 april: „Ah, les sottz! ils se sont trop hastez et ne m'ont pas voullu croire" ⁵⁶⁵.

Lag de toekomstige strategische bestemming van de vloot zo dus vast, haar onmiddellijke toekomst bleef onzeker. Men heeft wel verondersteld dat de voornaamste zorg van de Geuzen op dat moment het vinden van een nieuwe basis was waar zij zich konden bevoorraden en dat zij daarom onmiddellijk een aanslag op Den Briel of Enkhuizen wilden beproeven. Ik acht dit niet aannemelijk: in de bronnen wordt die redenering nergens aangetroffen en bovendien bleek dat de Engelse kust bepaald niet volledig afgegrensd was. Toen Lumey omstreeks 20 maart daar was teruggekeerd kon hij op Wight prijsgoederen verkopen en zich bevoorraden ⁵⁶⁶. Het is mogelijk dat Lodewijk in het kader van zijn serieuze voornemen de kapers tot een gedisciplineerde oorlogsvloot om te vormen hun opdracht heeft gegeven de Hollandse oorlogsschepen bij Tessel aan te tasten; de ooggetuige Claes Vaer en Bor noemden dit als eerste doel van de vloot. Dat Lodewijk tot deze actie het initiatief nam is te meer waarschijnlijk omdat de Geuzen uit zichzelf oorlogsschepen zoveel mogelijk ontlieden.

We nemen dus aan dat Lumey en zijn kapiteins, terdege geïnstrueerd en met de beste voornemens beziel omstreeks 20 maart uit Frankrijk voor de Engelse kust terugkeerden; ik heb al vermeld dat de admiraal op Wight de boycot ontdukte. Door het uitrusten van een drietal vaartuigen groeide de vloot aan tot 24 bodems en met die scheepsmacht koos Lumey zee ⁵⁶⁷. De kaapvaart, hun eerste levensvoorwaarde, moest natuurlijk doorgaan en op 28 maart werd de Nederlandse koopvaardijvloot bedreigd die in konvooi uit Spanje terugkeerde: twee rijkbeladen schepen vormden de buit ⁵⁶⁸. Maar het voedsel schijnt schaars geworden te zijn op de

⁵⁶⁴ Zie hiervóór p. 89.

⁵⁶⁵ *Gachard*, *Bibl. Nat.*, II, p. 370.

⁵⁶⁶ *Black*, p. 42.

⁵⁶⁷ *Zweveghem-Alva*, 25.3.72, *Relations politiques*, VI, p. 350-352.

⁵⁶⁸ *De la Mothe Fénelon*, IV, p. 427.

schepen⁵⁶⁹, begrijpelijk, gezien de moeilijkheden bij de bevoorrading in Engeland. Nieuwe buit was onontbeerlijk; het is daarom mogelijk dat het niet alleen de tegenwind was die de Watergeuzen van voor Egmond de monding van de Maas indreef. Wellicht achtervolgden zij enkele koopvaarders zoals Van Meteren heeft overgeleverd⁵⁷⁰. Deze zouden dan de wijk hebben genomen naar Rotterdam, terwijl de noordwestenwind de kapers het zee kiezen vanuit de riviermonding bemoeilijkte⁵⁷¹.

Zo ankeren zij op 1 april om 2 uur in de middag voor Den Briel, 26 schepen sterk. Onder de Luikse admiraal Lumey dienen de volgende kapiteins: de Groninger Jr. Barthold Entens van Mentgheda, vice-admiraal; Jr. Willem Blois van Treslong uit Den Briel; Jr. Jacob Cabeljauw en Jr. Willem de Grave, beiden uit Gent; de Amsterdammers Jan Claesz Spiegel, Nicolaes Ruychaver, Hendrik Thomasz Laers, Cornelis Loufsz en (volgens Hooft) Jacob Simonsz de Rijk; de Friezen Jr. Homme van Hettinga, Jr. Douwe Glins en Focke Abels; Jan Martensz Merens uit Hoorn; Cornelis Geerlofsz Roobol uit Delft; Ellert Jansz Vliechop uit Enkhuizen; de Zeeuwen Marinus Brand, Jan Simonsz en Gelein Bouwensz; Jr. Adam van Haren uit Eindhoven; Gilles Pietersz Steltman uit Brussel; Robert Bruin uit Utrecht en de Hugenoot Jean de Loye⁵⁷². Over de gang van zaken bij Den Briel kan ik kort zijn. Onze kennis van deze overbekende episode uit de Nederlandse geschiedenis is nagenoeg uitsluitend gebaseerd op Bor⁵⁷³ en Hooft⁵⁷⁴. De betrouwbaarheid van hun gelijkkluidend relaas opgebouwd uit mondelinge overleveringen⁵⁷⁵, hoeft niet ernstig in twijfel getrokken te worden behoudens een enkele uitzondering waarover straks meer. Aanvulling of correctie op grond van andere bronnen is niet mogelijk.

Welnu, de schepen ankeren voor Den Briel; de inwoners denken aan vreedzame koopvaarders maar de juist passerende anti-Spaanse veerman

⁵⁶⁹ O. Z. van Haren, nakomeling van de Geuzenkapitein Adam van Haren, herinnerde zich uit de mémoires van laatstgenoemde, die bij de brand in Onno's huis te Wolvega in 1733 verloren gingen, de volgende passage: „Et vint a mon Bort Marin Bran de Camueer (kapitein Marinus Brand van Veere) le que me di: a tu a mange? et lui donnois mon dernier Fromage” (*Van Wijn*, p. 78e). Is deze scène historisch dan is, naast de edelmoedigheid van Van Haren, ook de voedselschaarste op de vloot bewezen.

⁵⁷⁰ *Van Meteren* (1623), fol. 70.

⁵⁷¹ *Fruin*, V.G., II, p. 209.

⁵⁷² Deze opsomming is in principe gebaseerd op *Bor*, I, fol. 265; enkele wijzigingen zijn aangebracht op grond van Vogels' mappen met biografieën, collectie Vogels, 69 D 1-7. Zo noemt *Bor* ook Jan Abels, maar die was, zoals we zagen, reeds in Engeland overleden. Nadere gegevens over deze kapiteins in bijlage II.

⁵⁷³ *Bor*, I, fol. 265-266.

⁵⁷⁴ *Hooft*, p. 216-218.

⁵⁷⁵ Dat de mondelinge overlevering de belangrijkste bron was blijkt uit de spelling, zowel door *Bor* als door *Hooft*, van twee kapiteinsnamen: „Oom Hedding en d'Ovelens”. Het is duidelijk dat dit verbasteringen zijn van Homme van Hettinga en Douwe Glins, en dat, hetzij de verteller, hetzij de toehoorder-schrijver, deze personen niet kende wat tot de verminking leidde (vgl. *Fruin*, V.G., VII, p. 409).

Afb. 7. De inneming van Den Briel, 1 april 1572.
Gravure door F. Hogenberg. Fotocommissie Rijksmuseum Amsterdam.

Afb. 8. Willem Blois van Treslong. Gravure door H. Wierix, eind 16de, begin 17de eeuw. Prentenkabinet der Rijksuniversiteit Leiden.

Koppelstock weet beter. Hij roeit naar de vloot en wordt ontvangen door Treslong; met Lumey's toestemming en Treslongs zegelring vertrekt hij als afgezant naar de stad en met zijn uit onwetendheid gedane mededeling dat er 5000 man aan boord zijn, jaagt hij de raad de stuipen op het lijf. Twee heren wagen zich buiten de muren om Lumey's ultimatum in ontvangst te nemen; de stad wordt in naam van Oranje als „stadhouder des Coninx over Hollandt” opgeëist, de bedenktijd bedraagt twee uur. Paniek onder de clerus en de welgestelde burgers: bepakt en bezakt zoeken zij, de magistraat inclus, een goed heenkomen via de zuidpoort die door de aanvallers niet gecontroleerd wordt, een onbegrijpelijke vergissing overigens. De Geuzen, het wachten moe en vrezend dat de stad in staat van tegenweer wordt gebracht, besluiten tot actie; eerst nu gaat Treslong naar de zuidpoort, de vetste vogels zijn echter al gevlogen. Zijn adjudant Roobol bewerkt de noordpoort met vuur en mast; tussen acht en negen uur in de avond komen Lumey aan de noordzijde en Treslong aan de zuidzijde de stad binnen. Lumey's Walen die hem al sinds zomer 1571 vergezellen, vormen het leeuwendeel van de eerste 250 bezetters. Er wordt die avond druk geplunderd; volgens Bor alleen geestelijke bezittingen, maar er is, gezien de gang van zaken bij eerdere plunderingen, weinig aanleiding dat te geloven. Lumey acht de stad tegen een Spaanse aanval onhoudbaar en wenst de volgende dag te vertrekken. Treslong, Entens en De Rijk weten hem te overtuigen dat het behouden van Den Briel wel degelijk zinvol kan zijn met het oog op het op handen zijnde offensief van Oranje vanuit Frankrijk. Geschut wordt van de schepen gehaald, bomen worden gekapt, sluizen geopend, monniken vermoord, de vrouwen draaien lonten van hun schorten: Neerlands bevrijding is begonnen.

Op twee punten moet nader ingegaan worden: ten eerste Lumey's rol bij het behouden van de stad voor Oranje en ten tweede het aantal Watergeuzen dat bij de verovering van Den Briel betrokken was. Sinds Hooft bestaat de opvatting dat Van der Marck geen ander doel had „dan 't gewest te plonderen” en „met dien stank te ruimen” en dat Treslong en vooral De Rijk met „d'eerentfeste deughdt der grootmoedigheyt” hem overhaalden de stad in bezit te houden⁵⁷⁶. Dat Lumey — en alle anderen! — wilde plunderen is evident, aanvulling van de voorraden was immers noodzakelijk. Dat de admiraal Den Briel daarna wilde ontruimen lijkt me zeer waarschijnlijk, maar alleen omdat hij het onmogelijk achtte het stadje tegen de Spanjaarden te verdedigen⁵⁷⁷. Handelden Treslong c.s. wel zo verstandig, vol overleg en trouw aan Oranjes bevelen door hun opperbevelhebber over te halen te blijven? Integendeel! Hun reactie is een fraai voorbeeld van het desperate optreden van ballingen die eindelijk voet op vaderlandse bodem hebben gezet en die koppig weigeren hun

⁵⁷⁶ Hooft, p. 219.

⁵⁷⁷ Bor, I, fol. 286: „want hy achte die plaetse niet houbaer te zijn tegen de Spaengjaerden”.

zwerwersbestaan te hervatten. Als Hollander, als Briellenaar vooral, voelde Treslong dit oneindig veel sterker dan de Luikenaar Lumey die geen enkele emotionele binding had met het vlakke land van Voorne. Had De Rijk God niet menigmaal om een graf op het strand van zijn vaderland gebeden? En dan, hoe slecht paste die vroegtijdige verovering in Oranjes plannen! Een plundering had de prins kunnen accepteren als een onvermijdelijke daad, de kapers moesten immers leven; daarna zou hij hun nieuwe bevelen kunnen geven. Nu dreigde Alva definitief met de Geuzen af te rekenen; Oranjes opzet hen te gebruiken voor een afleidingsmanoeuvre in het noorden terwijl hij zelf in het zuiden binnenviel, scheen in rook op te gaan. Niet de „woeste” Lumey handelde ongedisciplineerd, maar de „deudzame” Treslong en De Rijk — de miraculeuze afloop stelde de laatsten echter in het gelijk.

Vervolgens nog iets over het aantal Watergeuzen bij Den Briel. Zowel Bor als Hooft zeggen dat 250 man in de avond van de eerste april de stad binnentrokken; vooral in de negentiende eeuw heeft men dit aantal gehouden voor de totale vlootbemanning⁵⁷⁸. Onbegrijpelijk, gezien het eenvoudige rekensommetje dat de vloot van 26 vaartuigen dan een bemanning van 10 man per schip zou hebben gehad, waar bij komt dat Lumey's Walen zeker geen zeelieden waren. Gaan we uit van de opgaven van tijdgenoten en van de aantallen Geuzen die op eerdere tijdstippen de vloot bevolkten, dan komen we tot een geheel andere conclusie. Het aantal dat Koppelstock noemde, 5000, was — we zagen het reeds — een zware overdrijving; zo ook de 3000 waarover men die aprildagen in Antwerpen sprak⁵⁷⁹. Bossu meldde Alva 2 april dat de geruchten spraken van 800 à 1000 man; zelf hechtte hij meer waarde aan de verklaring van een aan de Watergeuzen ontsnapte gevangene dat het er 600 waren, waarvan 300 Franse en Waalse haakschutters „et la reste gens de toutes nations et de peu d'effect”⁵⁸⁰. Deze opgave is echter te laag: 300 manschappen — de haakschutters kunnen niet als zeelieden meegeteld worden — zou ruim 10 man per schip betekend hebben, hetgeen absoluut onvoldoende was voor de navigatie. Uit de hele brief spreekt een geringschattende toon ten aanzien van de Watergeuzen: zijzelf en hun schepen stellen weinig voor en kunnen

⁵⁷⁸ B.v. *Bilderdijk*, VI, p. 126 en *Van Groningen*, p. 98, 410. *Muller*, p. 191, heeft als eerste op deze misvatting gewezen. In de twintigste eeuw zijn geen aantallen genoemd, behalve door *Presser*, I, p. 79, die spreekt van 600 man, misschien gebaseerd op *Van Reyd*, p. 10-11, die hetzelfde aantal noemt, of op *Corr. de Granvelle*, IV, p. 603-604.

⁵⁷⁹ Een Engels agent meldde dit aantal vanuit Antwerpen, 4.4.72 (*Relations politiques*, VI, p. 365) en *Van Haecht*, II, p. 175, bericht: „sommigen seyden dat er wel 3000 waren en meest van Rotsielle uyt Vranckeryck gecomen waren, maer 't en was so vele niet, maer waeren vandaer en elders volck verwachtende makende terstont haer plaetse sterck”.

⁵⁸⁰ Bossu-Alva, 2.4.72, Aud. 340, fol. 74 (deze brief wordt in *Corr. de Granvelle*, IV, p. 603-604, ten onrechte toegeschreven aan Wacken en gedateerd 11.4.72); Bossu-Alva, 3.4.72, Aud. 340, fol. 79.

gemakkelijk verdreven worden. Despes meldde 15 april vanuit Brussel het nieuws aan Philips II (10 dagen eerder dan Alva!) en volgens hem hadden 26 meest kleine schepen 1400 rebellen aan land gezet, zowel Engelsen als Fransen en Nederlanders⁵⁸¹. Maar waarschijnlijk zijn hier later aangevoerde versterkingen bij inbegrepen. Aantrekkelijker vind ik de opgave van Morillon, de grote tegenstander van Alva in eigen kamp; 5 april schreef hij de in Spanje verblijvende Granvelle dat er 1000 man waren geland. Wèl is het aantal van 600 Frans sprekende huursoldaten dat hij onder hen vermoedde, te hoog⁵⁸². Ook de Spaanse militair-tijdgenoot De Mendocça zat er met zijn 1100 veroveraars naar mijn mening niet ver naast⁵⁸³; het volgende moge dit toelichten.

In het voorafgaande verhaal is herhaaldelijk de grootte van de vloot en het aantal manschappen genoemd⁵⁸⁴. Uiteraard waren dat grove schattingen van spionnen, gevangen zeelieden en Geuzen zelf. Bovendien staat meestal niet vast of zo'n schatting gold voor de hele vloot of voor een gedeelte ervan. Het maken van een eigen berekening blijft een slag in de lucht omdat we de grootte van de schepen niet kennen en de Geuzenvaartuigen over- of onderbemand geweest kunnen zijn. Eén van de betrouwbaarste opgaven is van mei 1571 en betreft de vloot die toen onder Lancelot van Brederode het Kanaal onveilig maakte: de 21 schepen hadden een totale bemanning van ca. 900 koppen. Terzelfdertijd waren er echter nog enkele vaartuigen in La Rochelle en zeven in het Waddengebied⁵⁸⁵. Hun totale bemanning kan de 500 onmogelijk hebben overschreden, zodat we het aantal manschappen dat in die periode op de vloot diende al met al op maximaal 1400 mogen schatten. Stellig zijn er gedurende de jaren 1568-1572 veel meer Geuzen geweest; de bemanningen waren sterk vlottend, hetgeen blijkt uit de bekentenissen van de gevangenen: een dienstverband van enkele weken of één reis kwam veelvuldig voor. Maar de maximale sterkte op één moment kan niet ver van het aantal van mei 1571, 1400, afliggen; algemeen werd die maanden aangenomen dat de vloot nog nooit zo omvangrijk was geweest⁵⁸⁶. Er zijn geen aanwijzingen dat de vloot na de zomer van 1571 veel in kracht is toe- of afgenomen. We nemen dus aan dat het aantal Watergeuzen op 1 april 1572 maximaal 1400 bedroeg. Gezien het feit dat er nog enige schepen bij La Rochelle en in het Eemsgebied lagen terwijl er ook twee of drie voor de Engelse kust waren achtergebleven, lijkt me de opgave van De Mendocça dat de vloot voor Den Briel 1100 koppen telde het meest verantwoord. Hierbij zijn de 200 Walen van Lumey inbegrepen. Dat de admiraal juist deze soldaten als aanvalsspits gebruikte spreekt vanzelf; op de schepen waren

⁵⁸¹ Despes-Philips II, 15.4.72, Coleccion, XC, p. 563-564.

⁵⁸² Morillon-Granvelle, 5.4.72, Corr. de Granvelle, VI, p. 170.

⁵⁸³ *De Mendocça*, p. 255.

⁵⁸⁴ Zie hiervóór p. 9, 19, 29, 50, 60, 81.

⁵⁸⁵ Zie hiervóór p. 60.

⁵⁸⁶ Zie hiervóór p. 60.

zij van weinig nut, te land hadden zij echter een hogere gevechtswaarde dan de Watergeuzen. En had hij hen niet reeds een half jaar op de schepen bij zich gehouden juist met het oog op zulk een onderneming? Voor sommigen misschien een hard gelag, maar zelfs de basis voor onze vrijheid werd gelegd door enkele honderden niet-Nederlandse huursoldaten.

Maar dat die verovering inderdaad de basis van de vrijheid zou zijn, wie had dat kunnen denken? Het is geen wonder dat calvinistische geschiedschrijvers juist in deze episode Gods ingrijpen in de Nederlandse geschiedenis meenden te kunnen bespeuren. Oranje noch zijn tegenstander Alva konden in de bezetting van Den Briel meer zien dan een piratenactie die met een spoedig vertrek, hetzij uit eigener beweging, hetzij afgedwongen door Spaanse troepen, zou eindigen. De prins was teleurgesteld dat Lumey zonder bevel, ja zelfs zonder dat hij hem ingelicht had tot deze daad was overgegaan⁵⁸⁷. Lodewijks al genoemde reactie op het bericht van de verovering — „overhaaste, eigenwijze dwazen” — spreekt voor zichzelf. „Den Briel” trof hen als een ernstige teleurstelling; niet zozeer door het ongedisciplineerde karakter van de handeling maar vooral omdat hun ambitieuze plannen erdoor gedwardsboomd schenen te worden. Toch heeft Oranje direct de geboden kans aangegrepen en besloten Lumey en het in opstand gekomen Vlissingen te steunen. Bovendien sprak hij de hoop uit dat de ballingen in Oost-Friesland eindelijk eens geld zouden bijdragen nu het direct om de bevrijding van hun vaderland ging⁵⁸⁸.

De Spaanse landvoogd kon zichzelf verwijten dat hij „die slutele van dese landen”⁵⁸⁹ sinds november 1571 zonder bezetting had gelaten, maar erg ongerust zal hij zich niet hebben gemaakt: steeds waren de Geuzen na een landgang, die gepaard ging met brandschatting en roof, weer vertrokken zonder de komst van Spaanse troepen te hebben afgewacht. Alva had slechts minachting voor deze piraten⁵⁹⁰ en het „no es nada” moge al of niet historisch zijn⁵⁹¹, zijn reactie op het bericht van 1 april zal stellig in deze geest geklonken hebben. In zijn brieven van 3, 4, 5, 7 en 17 april aan Philips II repte de hertog met geen woord over de gebeurtenissen in Holland en Zeeland⁵⁹², eerst op 26 april achtte hij de tijd gekomen zijn heer in te lichten⁵⁹³. Hij was aanvankelijk van mening dat de aanvallers spoedig in zee gedreven zouden worden en dat de koning of helemaal niets over deze affaire hoefde te vernemen of alleen een over-

⁵⁸⁷ Oranje-Wesenbeke, 25.4.72, *Van Someren*, p. 258.

⁵⁸⁸ *Van Someren*, p. 259, 261.

⁵⁸⁹ Utrechtsche Kroniek, p. 111.

⁵⁹⁰ Alva-Medina Celi, 24.12.71, *Calendar St. P. Spanish, 1568-79*, p. 361.

⁵⁹¹ *Fruin*, V.G., VIII, p. 378-379.

⁵⁹² *Epistolario*, III, p. 77-86. Alva zelf ontving het bericht van de verrassing van Den Briel d.m.v. een brief van Bossu in de morgen van 4 april (Alva-Wacken, 4.4.72, Aud. 340, fol. 70). Bossu schreef 2 april twee brieven aan Alva; de tweede, Aud. 340, fol. 74, heb ik al genoemd, de eerste, niet meer dan een korte melding, Aud. 340, fol. 72.

⁵⁹³ *Epistolario*, III, p. 91-94.

winningsbericht. Ook anderen zagen de kansen van de rebellen om Den Briel te kunnen behouden somber in: de Franse ambassadeur in Londen noemde in een brief aan zijn vorst de inneming eerst ná het bericht over het kapen van de twee rijkbeladen schepen door de Watergeuzen en hij voegde er aan toe: „mais l'on pense que le duc d'Alve l'en chassera bientôt”⁵⁹⁴.

Zo vormde de verovering van Den Briel een karakteristieke daad als afsluiting van de vierjarige activiteit der Watergeuzen: zonder bevel van hogerhand hadden zij gehandeld, op eigen initiatief, onderling oneens, opportunistisch, onderschat door hun tegenstanders en miskend door hem in wiens naam zij streden. Als strategische vloot mislukt, als kapers ongedisciplineerd en vaak niet meer dan rovers, ten slotte de „bevrijders” van een bevolking die op de vlucht sloeg of hun komst met angst en beven afwachtte.

Met de gebeurtenis van 1 april 1572 sluit ik dit verhaal af. Natuurlijk bleef de kaapvaart doorgaan en ook de naam Watergeuzen zou nog jaren gebruikt worden voor de zeelieden die, hetzij als vrijbuiters, hetzij op 's lands vloot de strijd tegen Spanje voerden. Maar na 1 april zijn de meest kenmerkende facetten van de Watergeuzen verdwenen: zij waren geen ballingen meer die vrijwel zonder controle vanuit vreemde havens de vijand trachtten te treffen. Zij die bleven kapen hadden nu een thuishaven waar de prijzen werden berecht; velen, vooral Friezen, gingen over naar de dienst te land⁵⁹⁵. Anderen kwamen op de Hollandse en Zeeuwse vloot; weer anderen, wier vaderstad van het Spaanse juk was bevrijd, zullen naar huis zijn teruggekeerd om hun vroegere bezigheden te hervatten.

⁵⁹⁴ *De la Mothe Fénelon*, IV, p. 427.

⁵⁹⁵ *Wijn*, p. 245-246, 249, 257-258.

II

STRATEGISCHE OPERATIES, KAAPVAART EN LANDGANGEN EEN ANALYSE

1. INLEIDING

In het eerste hoofdstuk is bij de bespreking van de daden der Geuzen steeds duidelijk onderscheid gemaakt tussen de strategische operaties, de kaapvaart en de landgangen. Het kroniekmatige karakter van dat hoofdstuk liet echter een analyse van die strijdmiddelen niet toe; de strategische operaties hebben nog de meeste aandacht gekregen omdat zij het beste in het chronologische relaas pasten.

In het voorafgaande is er herhaaldelijk op gewezen hoe moeilijk de kaapvaart, de harde noodzaak om in het levensonderhoud te voorzien, samenging met de wens van Oranje en graaf Lodewijk de vrijbuiters te bundelen voor acties waarbij het behalen van buit niet op de voorgrond stond. Toch moeten we er ons voor hoeden een eenvoudig beeld te construeren met de Geuzen zelf als kortzichtige, ongedisciplineerde plundeeraars en de Nassau's als vooruitziende organisatoren. Ten eerste hebben ook de prins en zijn broer de Watergeuzen gedurende een bepaalde periode (najaar 1568—voorjaar 1569) uitsluitend als kapers gezien en ten tweede had de vloot als geheel, geleid door protestantse Nederlandse ballingen, slechts één doel: de verdrijving van Alva en zijn aanhangers en terugkeer naar het vaderland¹. Deze „ideologische” basis heeft verhinderd dat de Geuzen zijn afgezakt tot een onsamenhangende groep rovers. Alleen daarom hebben zij zich door Oranje en Lodewijk van Nassau in een vlootverband laten dwingen en zich bij tijd en wijle onderworpen aan hun bevelen. Zij deden dit te gewilliger omdat het doel van de vlootvorming steeds een invasie in de Nederlanden was. De desintegratie die regelmatig optrad was een onvermijdelijk gevolg van de noodzakelijke kaapvaart en het voortdurend mislukken van de invasieplannen.

We willen nu eerst nagaan welke conceptie er school achter het optreden der Watergeuzen in de verschillende fasen van hun bestaan. We zullen ons hierbij enerzijds baseren op het materiaal, verzameld in het eerste hoofdstuk, anderzijds op de tekst van de commissiebrieven die Oranje aan de Watergeuzen heeft verstrekt. Er van uitgaande dat het begin van de Tachtigjarige Oorlog een opstand, zo men wil een revolutie, was zou men geneigd kunnen zijn bij de commissiebrieven als juridische basis van de acties der Watergeuzen niet lang stil te staan. Immers, of de kapers voorzien waren van documenten die onder andere omstandigheden rechtsgeldig hadden kunnen zijn, doet in dit perspectief weinig ter

¹ Voor karakter en motieven van de Geuzen zie hierna p. 161 e.v.

zake. Zij waren *rebellen*, Oranje was hun leider en hun tegenstanders behandelden hen als zodanig. Ook de neutralen lieten zich bij hun houding tegenover de Watergeuzen niet leiden door de theoretische rechtsgeldigheid van de commissies, maar door hun economische en politieke belangen. Toch zijn Oranjes bestellingen om drieërlei reden hoogst interessant. In de eerste plaats gunnen zij ons een blik op 's prinsen juridische en ideologische argumentatie in zijn strijd tegen Alva; ten tweede werpen zij licht op het zestiende-eeuwse volkenrecht, vooral waar het kaapvaart en represaillekrijg betreft. Ten derde, en daar gaat het ons in dit verband bij uitstek om, weerspiegelen de commissiebrieven het meest direct de bedoelingen die de prins bij het oproepen en organiseren van zijn aanhangers ter zee voor ogen stonden. Al deze aspecten heeft Dr. J. K. Oudendijk in haar studie *De kaperbrieven van Willem van Oranje* (1964) zo scherpzinnig behandeld dat ik meen te kunnen volstaan met het aangeven van enkele grote lijnen en het dusdanig rangschikken van de belangrijkste punten uit haar studie dat ze functioneel in het volgende betoog zijn verwerkt.

We moeten echter niet alleen letten op de bedoelingen die de prins en zijn broer met de vrijbuiters hadden, maar ook op de bedoelingen van de Geuzen zelf, al zal dit door gebrek aan gegevens beperkt blijven tot algemeenheden. Enerzijds kan men dit gedeelte beschouwen als een conclusie van het eerste hoofdstuk — we baseren ons zoals gezegd mede op het daarin verzamelde materiaal — anderzijds wordt hier en daar vooruitgelopen op het volgende hoofdstuk over de motieven van de Watergeuzen. Gezien de probleemstelling „kapers of oorlogsvloot”, is het wenselijk de beschouwing over de strategische operaties in dit kader op te nemen. Daarna zullen aan kaapvaart en landgangen afzonderlijke beschouwingen worden gewijd.

2. KAPERS OF OORLOGSVLOOT — KAPERBRIEVEN OF AANSTELLINGEN TEN OORLOG?

De eerste Watergeuzen zijn voorjaar 1568 door Lodewijk van Nassau georganiseerd om hem te steunen bij zijn operaties in Groningerland. In deze fase van hun bestaan was in principe niet de kaapvaart hun doel, maar vormden zij een eskader dat ondergeschikt was aan en in dienst stond van de landmacht. Dit eskader bedroop zichzelf door middel van kaapvaart, waartoe het gerechtigd was: Sonoy en zijn mannen mochten alle genomen goederen, behalve het geschut, behouden. Uitgezonderd de niet-integrale tekst bij Bor² van de commissie voor Sonoy en Laers van 1 juli 1568 ter verdrijving van de vloot van Boschuyzen, is van de juridische basis van de Watergeuzen in deze periode niets overgeleverd. Maar we mogen veronderstellen dat zij voorzien waren van bestellingen die Lodewijk had verstrekt op grond van de commissie die hem als ver-

² Bor, I, fol. 165-166.

tegenwoordiger van Oranje machtigde tot het aannemen van krijgsvolk ³.

In de tweede fase, september 1568-juni 1569, bedrijven de Watergeuzen uitsluitend vrijbuit; voor een deel zijn ze dan, juridisch geredeneerd, zeerovers, omdat ze geen rechtsgeldige commissies bezaten. Na afloop van de ongelukkig verlopen expeditie in Groningen schijnt Lodewijk van Nassau zijn medestanders ter zee represaillebrieven gegeven te hebben tegen de onderdanen van Alva als compensatie voor de schade hun door de hertog toegebracht en voor het verlies van geld en goederen in zijn dienst geleden. Aangezien Lodewijk geen souverain was had hij niet het recht zulke brieven te verlenen. Toen Jan Abels er zich voorjaar 1569 op beriep tegenover een Engelse rechter trok deze, hoewel hij de onwettigheid van Abels' represaillebrief onderkende, hieruit niet de consequentie hem als zeerover te veroordelen: de politiek ging boven het formele recht ⁴.

Twintig februari 1569 verleende, voor zover bekend, Oranje zijn eerste commissiebrief aan Homme van Hettinga en Jan Bonga ⁵. We moeten dit document zien in directe samenhang met de omstandigheden waaronder het werd verleend: Oranjes verzet was op een dood spoor gekomen, hij moest zijn leger ontbinden en zich bij de Hugenoten voegen. Maar zijn aanhangers werden gemachtigd in zijn naam de oorlog als particulieren tegen zijn vijand Alva voort te zetten „zu wather und zu lande”. Een echte kaperbrief is het niet: de houders worden geen kapiteins genoemd, over schepen wordt niet gesproken. Het is mogelijk dat Hettinga en Bonga de prins om de commissie hebben gevraagd en dat zij hem speciaal hebben gewezen op de kaapvaart en landgangen als strijdmiddelen. Een aanwijzing hiervoor vinden we in de considerans: Hettinga en Bonga hebben Oranje doen weten „das sie mittel und wege zufinden und zutreffen wusten, wie und wolchmassen sie en ihren offenden Erbgefochten feindt dem Duca de Alba, . . ., einen abbruch, schaden oder nachteil thun oder zufuhren mochten”.

Volgens welke bevoegdheid Oranje de commissie verleende wordt niet nadrukkelijk vermeld. In het algemeen voerde hij voor zijn strijd tegen Alva twee rechtsgronden aan. In de eerste plaats beschermde hij als groot leenman van Philips II en stadhouder van Holland en Zeeland de Nederlanden tegen de vreemde indringer Alva. Hij trad dus op als trouw dienaar van zijn vorst: de loyauteitsconstructie. Daarnaast baseerde de prins zich op het represaillerecht: het recht om geleden schade gewapenderhand te verhalen nadat alle vreedzame middelen daartoe hadden gefaald. De schade die Alva hem had berokkend mocht hij dus verhalen op de hertog en diens aanhangers. Beide rechtsgronden konden worden gebruikt om commissiebrieven te verlenen. Als stadhouder van Holland gold

³ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 147-148.

⁴ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 148; zie hierna p. 171 en hiervóór p. 15, 20.

⁵ Kon. Huisarchief (afschrift in collectie Vogels 69 D 9); vgl. hiervóór p. 17, 18.

Oranje als admiraal en in die functie was hij gerechtigd commissies uit te geven, soeverein hoefde hij daarvoor niet te zijn ⁶. Die kwaliteit was wel noodzakelijk om een represailleoorlog te voeren. Het uitreiken van represaillebrieven of „lettres de marque” was uitsluitend voorbehouden aan een soeverein en kon niet overgedragen worden aan lagere instanties. Het betrof immers het beginnen of verklaren van oorlog. In feite had Oranje een represaillebrief aan zichzelf verleend; de commissies die hij op grond daarvan aan Nederlanders verstrekke waren dus geen represaillebrieven om hun schade te verhalen, want die konden alleen maar gegeven worden aan onderdanen van de soeverein, dus in dit geval aan inwoners van het prinsdom Oranje, welke men onder de Watergeuzen niet aantreft ⁷. Dit neemt echter niet weg dat vele Geuzen door het beroven van Alva's onderdanen zich schadeloos wilden stellen voor het verlies van hun goederen in het vaderland ⁸. Dit was dus, naast de wens Alva te verdrijven, een tweede motief van de rebellen voor hun acties ter zee.

Gaan we nu de ons bekende commissiebrieven na, dan blijkt dat geen enkele de loyauteitsconstructie expliciet als juridische basis heeft. Met andere woorden Oranje heeft, voor zover bekend, de commissies niet verleend als Philips' admiraal, maar als prins van Oranje, gewikkeld in een persoonlijke represaillekrijg tegen Alva. Wat betreft de hierboven besproken commissie voor Bonga en Hettinga kunnen we dat alleen concluderen uit het ontbreken in de considerans van Oranjes functies als dienaar van Philips II in de Nederlanden en uit de term „onze vijand” waar het gaat om Alva. In de considerans van de latere commissies door

⁶ Het verlenen van commissiebrieven was evenals het verlenen van aanstellingen ten oorlog dus delegabel (*Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 138-139). In naam van de prins heeft Basius medio 1570 vele commissies in Oost-Friesland uitgegeven; het document dat Ruychaver 10 juni 1570 van hem ontving droeg alleen zijn handtekening (R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 2). Op 23 september 1570 erkende Oranje alle commissies die Basius had uitgereikt (R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 3). Bestellingen verleend door Lumbres 20 oktober 1570 aan Homme van Hettinga (*Van Vloten*, Opstand, p. 320) en door Lancelot van Brederode 9 juli 1571 aan Bernard van Deynse (G.A. Veere, afschrift in collectie Vogels 69 D 18), zijn bekend en stellig handelden zij in opdracht van Oranje. Overigens betrof het hier geen kaperbrieven meer maar aanstellingen als kapitein op een oorlogsschip. Merkwaardig is dat ook individuele kapiteins het recht meenden te hebben commissies te verlenen: Hettinga bezorgde augustus 1569 Jan Lodewijk een bestelling en voorzag ook Friese knevelaars in de winter 1569-1570 (zie hiervóór p. 34). Ellert Vliechop verkocht najaar 1570 een „commissie” aan Hans Carré voor zes daalders. Het was een copie van een origineel document dat Vliechop van Oranje had ontvangen (verhoor Hans Carré, 18.2.70, Sec. 193, fol. 102). Ook Basius verkocht in de jaren 1570-1571 vele bestellingen, soms tegen 30 à 50 daalders en wel rechtsgeldige documenten voorzien van 's prinsen handtekening (zie hiervóór p. 45, 56). Omdat hij deze echter van de hand deed zonder aanzien des persoons ondergroef hij Oranjes politiek tegenover de Watergeuzen, die gericht was op het vormen van een geordende vloot.

⁷ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 138-143.

⁸ Zie voor dit motief hierna p. 171.

de prins verleend⁹, wordt het recht van schadeverhaal echter nadrukkelijk als enige rechtsgrond vermeld. We citeren als voorbeeld de brief voor Joost Faes van 28 september 1570: „Alzoe eenen yegelycken kenlyck ende openbaer is met wat geweld, overlast ende ongerechtigheden die Hertoge van Alva zedert zyn ancomen in den Nederlanden tegens alle recht ende redene geprocedeert heeft jegens ons ende onse goederen, daerinne hy noch dagelycx continueert ende, daarmede nyet tevreden zynde, continuelycken is trachtende ende alle listen ende lagen legt om ons voorts lyff ende leven te benemen, waerdoere wy benoodicht zyn ons daervoer te weren ende aengaende des hierboven verhaelt staet ons verhael te hebben by alle middelen ons mogelyck zynde, gelyck ons naer allen zoe natuerlycke als oyck gescreven rechten toegelaten wordt”, krijgt Joost Faes opdracht „an te grypen, te verhinderen, beletten ende te beschadigen den voirsz. Hertoge van Alva ende allen zynen adherenten aen lyff ende goet”¹⁰.

We zijn door deze beschouwing over de juridische basis van de commissie-brieven afgedwaald van de kernvraag: kapers of oorlogsvloot? Terugkerend naar het document voor Bonga en Hettinga moeten we concluderen dat het in de winter en het vroege voorjaar van 1569 geenszins Oranjes bedoeling geweest kan zijn een oorlogsvloot te organiseren. De situatie waarin hij toen verkeerde èn de tekst van de brief wettigen deze gevolgtrekking. Het was slechts een middel zijn aanhangers „nuttig” werk te verschaffen en zijn krijgskas weer te vullen¹¹.

Heel kort daarna, waarschijnlijk op instigatie van De Coligny, gaat Oranje serieuze aandacht aan de vorming van een vloot besteden. De uitrusting van Dolhain in Engeland, zomer 1569, is het resultaat — de derde fase in de Watergeuzengeschiedenis. Waarschijnlijk had deze vloot La Rochelle ten doel, misschien moest vanuit die basis, naar het voorbeeld der Hugenoten, gecontroleerde kaapvaart bedreven worden. Hoe het zij, het liep uit op de plundering van de Oostzeevloot in het Vlie. Vast staat dat dit geen samenbundeling van alle Watergeuzen was: de edelen die op 15 augustus 1569 een verbond sloten stonden er in principe buiten. Toch voegden enkelen van hen zich bij Dolhain, daarmee handelend in de geest van hun onderlinge overeenkomst, die immers sterk georiënteerd was op Oranje als leider van het verzet. Deze edellieden bezaten „bestellinghen” van de prins om „te water ende te lande aenslaghen te doen”. Het ligt voor de hand dat dit soortgelijke documenten waren als Bonga en Hettinga bezaten, want ook Lancelot van Brederode c.s. hadden in de legers van Lodewijk van Nassau en Oranje gediend en verkeerden in dezelfde omstandigheden als de twee Friese edelen¹².

⁹ Aan Joost Faes, 28 sept. 1570; aan Ruychaver en Van Bremen, 15 nov. 1570; aan Johan Syvertsz, 15 mei 1571.

¹⁰ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 139-140.

¹¹ Zie hiervoor p. 18.

¹² Zie hiervoor p. 22, 23.

Omdat doel en bestemming van Dolhains eskader niet duidelijk zijn en er geen commissies voor hem of zijn kapiteins zijn overgeleverd, is het moeilijk deze fase te karakteriseren. Opvallend is echter dat men van vrijblijvende kaapvaart, bedreven door onafhankelijke aanhangers van de prins, door individuen die geen onderlinge band bezaten, was overgegaan tot een zekere organisatie en samenwerking. Enerzijds waren deze door Oranje opgelegd, anderzijds waren zij onder de Geuzen zelf gegroeid. Maar van een oorlogsvloot met strategische doelstellingen was geen sprake, daartoe ontbrak de eenheid en een gesteld doel; plunderen te land en ter zee waren de enige middelen om Alva en zijn aanhangers afbreuk te doen. Toch spraken de verbonden edelen over het herstel van het „waeraftighe woert Goedes” en hun verlangen „weder te mogen ghenieten onsen vaders landen ende vryheden”. In deze woorden ligt de sleutel voor de latere ontwikkeling: vele rebellen waren bereid zich in te zetten voor de bevrijding van de Nederlanden en zich met dat doel voor ogen aan Oranjes organisatie te onderwerpen. Het behalen van buit moest dan op het tweede plan komen.

Door het falen van Dolhain zette de ontwikkeling naar een hechtere samenwerking aanvankelijk niet door. Integendeel, de vierde fase, de eerste helft van 1570, wordt bij uitstek gekenmerkt door ongecoördineerde plunderingen. Toch zijn er gelijktijdig aanzetten voor een geheel nieuwe ontwikkeling te bespeuren. Op 10 juni 1570 kreeg Ruychaver van Basius bevel Hollandse oorlogsschepen in het Vlie aan te vallen¹³. Ruychaver trad slechts voor één bepaalde operatie in dienst van Oranje en natuurlijk was hij ook gemachtigd tot kaapvaart, maar met de commissie die hij van Basius ontving betreden we het grensgebied van kaperbrief en aanstelling als kapitein op een oorlogsschip. Maar Oranjes ambities gingen verder: hij wenste de organisatie van al zijn kapers tot een oorlogsvloot die ingezet zou worden bij een invasie in de Nederlanden. Met de aanstelling van Lumbres als admiraal op 10 augustus 1570 wordt, althans op papier, definitief een streep gezet onder de periode waarin de vrijbuit op de voorgrond stond, hiermee begint de vijfde fase.

Algemeen geldende voorschriften, een opperbevelhebber, een strategisch doel, men zou niet meer van kapers kunnen spreken, ware het niet dat de Watergeuzen door het nemen van vijandelijk goed in eigen onderhoud moesten voorzien. Maar ook het behalen van buit werd gereguleerd en beperkt: het ondernemen van landgangen werd korte tijd verboden en bij de aanstelling van Lancelot van Brederode en Adriaan Menninck als bevelhebbers van de Eemsvloot, 23 september 1570, bepaalde de prins dat zij geen genomen vaartuigen mochten verkopen of rantsoeneren „maer deselve als ons toebehoirende behouden, om in onsen dienst te gebruycken”¹⁴. Op de gekaapte schepen liet hij dus het volledige eigen-

¹³ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 2.

¹⁴ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 3.

domsrecht gelden, wat in overeenstemming is met het feit dat hij de commissies verleende als soeverein, gewikkeld in een represailleoorlog¹⁵. De commissies voor Ruychaver en Van Bremen van 15 november 1570 geven aan dat beide Watergeuzen werden opgenomen, niet zo zeer in een kapervloot, maar in een oorlogsvloot als kapiteins „op een schip van oirloge” om zich „metten selven schepe hem te begheven in onse (d.i. van Oranje) vlote onder alzulcken admiral als wy gestelt hebben ofte naemals noch zullen mogen stellen”¹⁶. Uitgaande van de in de considerans genoemde juridische grondslag, de persoonlijke represaillekrijg tegen Alva èn de zojuist aangehaalde woorden moeten we concluderen dat Oranje uit was op het creëren van een „prinselijke” oorlogsvloot die zijn eigendom was en die hij volledig onder controle had. De taak van deze vloot was echter niet meer primair de kaapvaart — d.w.z. het effectueren van Oranjes represailrecht — maar de bevrijding van de Nederlanden. Hierdoor èn door de bepaling dat kapiteins en andere officieren Nederlanders moesten zijn¹⁷, werd de Geuzenvloot ook meer en meer een „Nederlandse” marine. In de commissiebrief voor Johan Sieuwertsz (= Syvertsz) van 15 mei 1571 — met in de considerans nog steeds de represaille-gedachte! — wordt de houder verplicht zich in te zetten „tot verlossinghe van de Nederlanden ende verdryvinghe vanden voorgeschreven Hertoghe van Alva met zyne adherenten, vianden van alle vryheyden ende welvaren derzelfver landen”¹⁸.

Concluderend kunnen we stellen dat Oranje sinds de zomer van 1570 geen kaperbrieven meer uitreikte, maar aanstellingen ten oorlog en dat hij de Watergeuzen beschouwde als een oorlogsvloot. Gedurende de zesde en zevende fase van de geschiedenis der Geuzen, januari 1571–april 1572, kwam in die situatie geen wezenlijke verandering, al werd een aanval op de Nederlanden toen uitsluitend uitvoerbaar geacht in samenwerking met Frankrijk en werd Lumbres verdrongen door Lumey. Stellig sloot de prins met zijn organisatiepogingen en invasieplannen aan bij het verlangen dat leefde bij vele invloedrijke kapiteins en de ballingen onder het scheepsvolk, voor wie de verdrijving van Alva het hoogste goed was.

Dit alles neemt niet weg dat in de commissies de beroving van Alva en zijn adherenten voortdurend vermeld werd. Ja, alle kapiteins bleven kapers om zich schadeloos te stellen, uit wraakzucht en steeds uit noodzaak. Oranje en Lodewijk van Nassau moesten de kaapvaart dus wel toestaan, bovendien waren alle inkomsten welkom. Maar nergens blijkt dat zij in de kaapvaart meer zagen dan een bijkomend hulpmiddel dat door de beroving van neutralen zich tegen hun belangen kon keren. Een strate-

¹⁵ Zie voor de verdeling van de buit hierna p. 119–121.

¹⁶ Commissie voor Ruychaver: R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 6; commissie voor Van Bremen: Archief van het Huis Bergh, invent. Van Schilfgaarde, no. 390 (afschrift in collectie Vogels 69 D 14).

¹⁷ *Bor*, I, fol. 234.

¹⁸ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 145.

gische conceptie achter de vrijbuit ontbrak, zowel in het denken van de prins en zijn broer, als — waarschijnlijk — in het denken van de Watergeuzen zelf. Dat de kapers de handel van en naar de Nederlanden moesten afsnijden om de ontevredenheid aan te wakkeren en zo een opstand tegen Alva te doen ontstaan, is wel als vanzelfsprekend aangenomen¹⁹, maar niet alleen ontbreken bewijzen voor zulk een stelling, zij is ook in strijd met het bekende feit dat de prins de Geuzen nadrukkelijk had verboden neutrale vaartuigen te nemen. Hoe kan ooit van een handelsafsnijding sprake zijn wanneer neutralen vrij de toevoer kunnen verzorgen? Hoe kan een kapervloot die volledig afhankelijk is van de buit, het geduld en het uithoudingsvermogen opbrengen wekenlang systematisch de zee-gaten af te sluiten?

De Watergeuzen voerden dus geen bewuste „commerce-destroying war”. Was deze mogelijk geweest? Ik meen dat de voorwaarden in de periode 1568-1572 daarvoor niet gunstig waren. Een belangrijk obstakel was, zoals gezegd, Oranjes wens de neutralen te ontzien. Daarbij miste men een betrouwbare, sterke basis dicht bij het operatiegebied en een oorlogsvloot die de vijandelijke marine kon afhouden van aanvallen op de kapers en hun bases²⁰. Deze bezwaren zouden deels wegvallen wanneer Oranje zich vaste voet had verworven langs de Zuiderzee en in het deltagebied. De verovering van Enkhuizen, eind 1570 één van de belangrijkste aspecten van het mislukte invasieplan²¹, zou hiervoor een voortreffelijk uitgangspunt geweest zijn. In april van het volgend jaar gaf zijn aanhanger Hendrik Geldorp, een balling, werkzaam aan het gymnasium van Duisburg, de prins het advies toekomstige aanvallen bij uitstek te richten op de toegangswegen naar de zee om daar bases te veroveren²². Deze Geldorp, Brabander van geboorte frappeert ons door zijn profetische woorden: de handel van de aan Spanje trouwe gewesten en steden zou vanuit die bases afgesneden worden. Dit moest ook Brabant en Vlaanderen tot opstand brengen; volhardden zij in hun lijdelijkheid dan zou belegering en uitmergeling hun lot zijn. Als renaissance-geleerde beroept Geldorp zich op het tienjarige beleg van Troje, maar misschien heeft hij zich bij het schrijven van zijn memorandum meer laten inspireren door recentere gebeurtenissen: de Jonker Fransenoorlog omstreeks 1490 en de Gelders-Friese zeestrijd tegen Holland omstreeks 1520. Beheersing van de Schelde en de Zuiderzee vanuit nabij gelegen versterkte havens en het controleren van het verkeer der neutralen waren de voorwaarden om de handel van en naar de Nederlanden met succes af te snijden. Oranje en de Watergeuzen konden daar niet aan denken, tenzij de neutralen zich aan hun zijde zouden scharen en Alva geconfronteerd zou worden met een inter-

¹⁹ *De Pater*, p. 168 e.v.

²⁰ Vgl. *Mahan*, p. 132.

²¹ Zie hiervoor p. 45 e.v.

²² 'ΥΠΟΔΕΙΞΙΣ, p. 30. Over het auteurschap van Geldorp en voor een samenvatting van het pamflet zie *Fruin*, V.G., II, p. 170.

ationale boycot — voorjaar 1572 heeft Oranje hieraan gewerkt²³, maar het succes van de opstand in Holland en Zeeland stelde hem in staat Geldorps ideeën in de praktijk te brengen.

De prins en graaf Lodewijk waren dus niet uit op het creëren van een zwerm kapers die de Nederlandse welvaart moest ondermijnen. Alleen tussen de mislukte acties van 1568 en Dolhains uitrusting in 1569 dacht Oranje uitsluitend aan kaapvaart bij het verlenen van commissies om aan geld te komen en als represaille voor de schade die hij door het optreden van Alva had geleden. Maar daarna ging het om het vormen van een krachtige oorlogsvloot van beperkte omvang als gedisciplineerd instrument van zijn aanvalsplannen. Beter is het dan ook te spreken van een *invasievloot*, want de belangrijkste vlootconcentraties hadden steeds een aanval op de Nederlanden ten doel. Tot zuiver maritieme acties — het afsnijden van de handel, het aantasten van vijandelijke eskaders of koopvaardijvloten²⁴ — hebben Oranje en zijn broer slechts zelden bevel gegeven.

Dat een kaper en een oorlogsschip moeilijk van elkaar te onderscheiden waren, was tot in de zeventiende eeuw overigens een normaal verschijnsel. De kaperbrief en de aanstelling ten oorlog waren oorspronkelijk gelijk-luidend. Wat betreft hun praktische werk verschilden zij weinig: afbreuk doen aan de vijandelijke koopvaardij, controleren van de neutrale scheepvaart, afsluiten van havens. Ook een landsvloot was afhankelijk van de behaalde buit, de admiraal, de kapiteins en de bemanningsleden kregen er een aandeel in²⁵. Wat dat betreft waren de Watergeuzen dus geenszins uniek. Maar de omstandigheden waaronder zij moesten opereren maakten het nagenoeg onmogelijk hen tot een oorlogsvloot om te vormen: de kaapvaart was hun enige middel van bestaan, een basis onder controle van de prins ontbrak, het toepassen van sancties was dus onmogelijk.

3. DE WATERGEUZEN ALS KAPERS

Hoewel voor Oranje, Lodewijk van Nassau en de Geuzen zelf de kaapvaart in wezen dus een bijkomende, zij het ook uiterst belangrijke, zaak was, zagen de tijdgenoten de rebellen ter zee toch vooral als kapers of zeerovers. De plunderingen waren nu eenmaal hun meest in het oog lopende activiteit. Terwijl de schade van de landgangen grotendeels beperkt bleef tot het platteland van Groningen, Friesland en Holland en de invasieplannen nimmer tot uitvoering werden gebracht en enkel als geruchten onrust veroorzaakten, trof de kaapvaart de handel en visserij van heel West-Europa. De rantsoenering van de grote Oostzeevloot maakte de Watergeuzen in alle Nederlanden en ver daarbuiten berucht.

²³ *Van Herwerden*, Oranje, N.-Europa en de Watergeuzen, p. 219.

²⁴ De actie van Sonoy en Laers tegen de vloot van Boschuyzen, juli 1568 (zie hiervóór p. 9); de samenwerking van Ruychaver, Menninck en Van Troyen tegen Amsterdamse oorlogsschepen, juni 1570 (zie hiervóór p. 40); mogelijk ook een aanval van de vloot van Lumey op Hollandse oorlogsschepen in het Vlie, maart 1572 (zie hiervóór p. 93).

²⁵ Vgl. *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 144^a; *Sandbergen*, p. 85, 193.

a. Organisatie van de kaapvaart

Bij een analyse van de kaapvaart van de Watergeuzen moeten we aandacht besteden zowel aan de maatregelen en voorschriften van Oranje en Lodewijk van Nassau als aan de praktijk van de vrijbuitelij. Hierbij wreekt zich in het bijzonder het gebrek aan bronnen afkomstig van de Geuzen zelf. Hun kaapvaart, niet van overheidswege gecontroleerd en geregistreerd, heeft nauwelijks residu in de archieven nagelaten. We zouden wellicht een uitzondering hebben moeten maken voor La Rochelle, ware het niet dat het archief van deze stad twee eeuwen geleden door brand verloren is gegaan.

Toch wil ik proberen een beeld te geven van de gang van zaken bij het kapen en rantsoeneren. Hierbij zal min of meer „chronologisch” te werk gegaan worden. Dat wil zeggen dat we de eigendom over de schepen als uitgangspunt nemen en dat de verdeling van de opbrengst van de buit het sluitstuk vormt, met als tussenstations de financiering van de uitrusting, het rantsoeneren, de aard van de buit, de controle op de kapers, de sancties tegen de overtreeders van de commissies en de verkoop van de buit. Daarnaast vergt een apart punt de aandacht: het verlenen van vrijgeleiden aan schippers en kooplieden om hen voor beroving door de Geuzen te vrijwaren.

Bij dit alles moeten we steeds de discrepantie in het oog houden die moet hebben bestaan tussen de voorschriften van de prins en het optreden van zijn kapers in de praktijk, een discrepantie die, door gebrek aan bronnen, zelden aantoonbaar is maar die we door de hele geschiedenis van de Watergeuzen heen bespeuren.

De eigendom over de schepen en financiering van de uitrusting.

Boven is reeds gesteld dat Oranje theoretisch het eigendomsrecht kon laten gelden op alle vaartuigen die waren genomen door kapiteins in het bezit van commissies door hem als soeverein verstrekt. Maar alleen in het najaar van 1570 heeft hij dit recht geëffectueerd²⁶. Natuurlijk werden ook daarvoor en daarna geschikte schepen aan de vloot toegevoegd, maar dat er onderscheid werd gemaakt tussen deze „prinselijke” vaartuigen en die, welke door de kapiteins waren uitgerust, is me niet gebleken. Doorgaans moeten ook de gekaapte schepen beschouwd zijn als normale buit, waarvoor een verdeelsleutel werd gehanteerd die overigens, zoals we zullen zien, niet vaststond.

Dat de prins ooit zelf de uitrusting van schepen heeft gefinancierd is zeer onwaarschijnlijk; zijn financiële positie stond dit niet toe en het particuliere initiatief liet hem op dit punt niet in de steek. We moeten aannemen dat de vaartuigen waarmee de kapiteins hun carrière als Watergeus begonnen hun eigendom waren of dat zij die hadden gehuurd. Sommigen, als Jan Abels, sloten zich met schip en al bij de Geuzen aan;

²⁶ Zie hiervóór p. 105-106.

anderen, als Treslong, kochten een vaartuig nadat zij een commissie hadden ontvangen. Weer anderen huurden een kleine boot waarmee zij probeerden een grotere te verschalken om daar op over te gaan. Jan Bonga ging als passagier op een koopvaarder van Emden naar Engeland en nam op zee het schip in bezit met behulp van gelijkgezinde opvarenden. Brederode verliet Emden onder het mom van een vreedzame reis naar Engeland en ontpopte zich onderweg als kaper²⁷.

Vermeldenswaard zijn ook de twee gevallen dat een Hollands oorlogsschip „Geus” werd. November 1571 liep Zeger Fransz uit Medemblik, kapitein op de vloot van Boschuyzen, met zijn vaartuig over naar de rebellen. Pas in februari 1572 kreeg het Spaanse bewind in Brussel lucht van deze desertie²⁸. Gedurende de wintermaanden 1571-1572 maakte een aantal bemanningsleden van een Hollandse konvooier, uitgerust in Delfshaven, zich meester van hun schip toen de kapitein in het Engelse Yarmouth aan land was gegaan om inkopen te doen. Hun plan om zich direct bij de Geuzen aan te sluiten mislukte en zij voeren op eigen initiatief ter vrijbuit. Later voegden ze zich toch bij de vloot en zij waren waarschijnlijk op 1 april 1572 bij Den Briel, want één van de muiters, Jan Quirijnsz uit Noordwijk, werd een week later in de buurt van Delft gegrepen en 6 mei in Den Haag gehangen²⁹.

In enkele gevallen weten we hoe door leningen van particulieren de uitrusting van Watergeuzenschepen tot stand kwam. Dolhain heeft deze methode gevolgd in 1569 en zijn schulden waren waarschijnlijk een belangrijke oorzaak van zijn ongehoorzaamheid³⁰. Ook Lumey heeft oktober 1571 een lening gesloten om de uitrusting van zijn vloot te bekostigen. Hij leende 100 pond van Jean de Beaulieu, van Valenciennes naar Engeland uitgeweken; de kapiteins beloofden het bedrag terug te betalen zodra de omvang van de genomen prijzen dit toeliet, anders in 1572³¹. Van de Watergeuzen die in 1571 kaapvaart vanuit La Rochelle bedreven weten we dat Utenhove kapitein was op een eigen schip; bovendien bezat hij een ander vaartuig en was nog deelhebber in een derde. Ook Philippe van Tongerlo voerde het commando op zijn eigendom, de Carvelle. Hun uitrusting werd bekostigd met privé-kapitaal: Pierre Sterlin, een koopman van Antwerpen die zich of in La Rochelle gevestigd had of daar vaak kwam, leende de Vlaamse kapiteins Cortewylle en Van Tongerlo

²⁷ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 272; *Franz*, p. 212-217.

²⁸ N.N.B.W., VI, 522.

²⁹ *J. Smit*, Den Haag, p. 164; N.N.B.W., VI, 1156; een andere muiter Frans Claesz uit Purmerend, werd voorjaar 1572 in Amsterdam gevonnist (N.N.B.W., VIII, 287).

³⁰ Zie hiervoor p. 26.

³¹ In 1581 vroeg Charles de Beaulieu, zoon van Jean, aan de Staten van Zeeland nog f 300 van dit geld terug. Hij meende dat zonder het geleende bedrag Lumey niet had kunnen uitvaren om Den Briel te nemen (*Prims*, *Beelden*, p. 201-202, *Notulen Zeeland*, 1581, p. 401-402).

in het najaar van 1571 in totaal 537 pond voor de aankoop van victualiën. Een kleermaker in de Franse Hugenotenhaven Pierre Taillard, leende de Zeeuw Gelein Bouwensz 800 pond en twee opvarenden van diens schip deden daar resp. 200 en 270 Doornikse ponden bij. Ten slotte leende de secretaris van Lodewijk van Nassau Guillaume David, 800 Doornikse ponden aan Tseraerts voor een tocht in september 1571³².

Andere gegevens ontbreken, maar uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat vele Geuzenschepen door privé-kapitaal waren uitgerust en bevoorraad. Deze omstandigheid accentueerde in sterke mate het karakter van de Watergeuzen als *kapers* en deed afbreuk aan het streven van Oranje naar een oorlogsvloot. De hier genoemde gevallen stammen uit La Rochelle waar zij officieel getolereerd werden en waar Lodewijk van Nassau een redelijke controle op de vrijbuiters kon uitoefenen. Maar we mogen aannemen dat ook in andere bases van de Watergeuzen hun kaapvaart een commercieel karakter had.

Het rantsoeneren

De wijze waarop de buit door de Watergeuzen werd behaald is in het eerste hoofdstuk enkele malen ter sprake gekomen³³. Zij pasten twee methoden toe: ten eerste het in bezit nemen van schip en lading, waarna beide werden verkocht of het schip aan de vloot werd toegevoegd, en ten tweede het rantsoeneren, waarbij zij schip en lading vrijlieten nadat bruikbare zaken als geschut, zeilen en victualiën eraf waren gehaald en één of meer opvarenden aan boord van de kaper waren gebracht, die met hun leven instonden voor de tijdige betaling van het vastgestelde rantsoenbedrag. Een andere methode van rantsoeneren was het meevoeren van schip en lading naar de Eems of een Engelse haven, waar de Geuzen dan enige weken wachtten of de eigenaar met voldoende geld kwam opdagen om zijn bezit los te kopen. Kwam hij niet, dan kon de buit alsnog verkocht worden³⁴.

In vele gevallen was het in bezit nemen van schip en lading voor de Geuzen geen aantrekkelijke procedure. Bij de verkoop van het roofo goed was de prijs vaak noodgedwongen laag omdat dit in Oost-Friesland en Engeland min of meer in het geheim moest gebeuren. In het algemeen was rantsoenering zowel voor de kapers als voor de benadeelden te prefereren. De eersten waren dan zeker van een bepaald bedrag terwijl het in beslag nemen van de buit door de autoriteiten onmogelijk was. De benadeelden konden dicht bij huis betalen: in Oost-Friesland of op de Eems;

³² *Dietz*, p. 324-325; *Van Enst Koning*, p. 183. Vgl. voor de uitrusting en financiering van Hugenotenkapers in La Rochelle, *Delafosse*, passim en *Dietz*, p. 33-38; voor de financiering van kaapvaart in Engeland in de tweede helft van de 16de eeuw, zie *Andrews*, p. 100 e.v.

³³ Zie hiervóór p. 14, 27 e.v., 47, 55, 56, 74, 75.

³⁴ Dit gebeurde b.v. met de in september 1571 genomen Hamburgse boeiers (*Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 267-268).

zij konden altijd nog proberen de goederen bij aankomst in het vaderland tegen een hogere prijs te verkopen om zo iets van de geleden schade goed te maken. Toen september 1569 een gehele graanvloot de Geuzen in handen viel was rantsoenering de enige mogelijkheid; aan meevoering naar een haven, waar lading en vaartuigen verkocht konden worden, viel niet te denken. Bovendien zou de grote aanvoer de prijs hebben gedrukt.

Twee andere categorieën werden ook bij voorkeur gerantsoeneerd: beurtschepen en vissersvaartuigen. Van de eerste werden de opvarenden meegenomen en eerst tegen een hoog losgeld vrijgelaten³⁵. Vissersschepen hadden weinig van waarde aan boord en het was voordeliger de schipper of stuurman gevangen te houden en zijn verwanten of collega's te dwingen een losprijs bijeen te brengen³⁶. Vissersvaartuigen die alleen maar vis aan boord hadden, lieten de kapers soms gewoon doorvaren³⁷. De bij een rantsoenering geëiste bedragen liepen sterk uiteen en hingen af van de grootte van het schip, de waarde van de lading, de draagkracht van het slachtoffer en de redelijkheid van de Geuzenkapitein. Grote graanschepen moesten meer dan duizend daalders opbrengen en na zijn slag in het Vlie verwachtte Dolhain meer dan 350.000 daalders te kunnen innen³⁸. De prijs voor een visser was ongeveer 200 daalders³⁹; Ruychaver vroeg eens slechts 150 karolusguldens voor een schipper uit Veere⁴⁰. De opvarenden van het Delfzijls beurtschip werden in november 1571 voor duizend daalders gerantsoeneerd⁴¹ en een Amsterdams schip bracht ruim een jaar daarvoor duizend karolusguldens op⁴².

De vraag is of deze bedragen inderdaad werden betaald. De dreigementen waren ernstig genoeg: Ruychaver dreigde bij nalatigheid zijn slachtoffer op te hangen zoals Jan van Troyen was gehangen en kapitein De Loye schreef de verwanten van een schipper uit Sluis dat het geld binnen tien dagen in Dover betaald moest worden „oft wy sullen met hem doen alzo duc d'Alve ofte zyn officiers met ons doen”⁴³. Ondanks de strenge verbodsbepalingen van Alva op dit punt⁴⁴ zullen de Watergeuzen meestal hun zin hebben gekregen want zij hadden de reputatie niet voor een moord terug te deinzen. Twee vissers van Brouwershaven die in mei 1571 door soldaten van Robles werden bevrijd, verklaarden dat zij gevangen hadden gezeten „mit dagelix vrese van gehangen te worden”⁴⁵. Toch zijn voor zover bekend maar enkele gijzelaars omge-

³⁵ Zie hiervóór p. 74-75.

³⁶ Zie voor het rantsoeneren van vissers hiervóór p. 55 en hierna p. 300¹⁴⁰.

³⁷ Harlingen-Hof van Friesland, 31.12.71, Aud. 297, fol. 2.

³⁸ Zie hiervóór p. 34.

³⁹ Rantsoenbriefje van Jean de Loye, 6.4.71, Aud. 286, fol. 53.

⁴⁰ Zie hiervóór p. 55.

⁴¹ Zie hiervóór p. 74.

⁴² Getuigenis van Pieter Jacobsz Rotgans e.a., 28.10.70, Aud. 336, fol. 148.

⁴³ Aud. 286, fol. 53.

⁴⁴ Zie hierna p. 187 e.v.

⁴⁵ R.A. Groningen, Charters van de Hove, I, no. 133.

bracht; een lijk bracht geen duit meer op en door aanhoudend dreigen kon misschien nog betaling worden afgedwongen. Het kan zijn dat men van executies afzag om zich in de Nederlanden niet al te zeer gehaat te maken. In dit verband is het opmerkelijk dat van de ons bekende moorden en martelingen door de Watergeuzen bedreven, twee priesters, een schout, een baljuw en een Spaanse spion het slachtoffer werden. Lieden dus die wegens hun functie als echte „aanhangers” van Alva als vijanden beschouwd konden worden. Daar staat slechts de moord op één „onschuldige” Hoornse zeeman tegenover, begaan door een razende Entens⁴⁶.

Aard van de buit.

We moeten onderscheid maken tussen de gijzelaars die met hun leven instonden voor de betaling van het rantsoen dat voor *schip en lading* was geëist, en de slachtoffers die zelf als buit werden beschouwd en een losgeld moesten opbrengen. Tot deze laatste categorie hoorden de vissers, geestelijken, passagiers van beurtschepen en overheidsdienaren die bij landgangen gevangen werden genomen. Mensen als buit — in de zestiende eeuw een normale zaak⁴⁷. Wat betreft de overige buit, deze was van zeer uiteenlopende aard. Alles wat over zee werd vervoerd, het zij stuk-, hetzij massagoederen kon de Watergeuzen in handen vallen: granen, wijn, vis, bier, laken en wol vormden de meest voorkomende prijzen. De burgers van Dantzig verloren vooral rogge, vlas, hennep, bier en leer aan de kapers⁴⁸. Een enkele maal bestond de buit uit kostbaarder waren zoals de Hamburger boeiervloot die opleverde in september 1571 of de twee schepen, gekaapt kort voor de aanslag op Den Briel, die waardevol stukgoed, suiker, specerijen en andere tropische produkten vervoerden⁴⁹. Ook kunstwerken waren niet veilig: eind 1570 werden Hamburgse burgers „etliche schoene schilderyen midt olifarwe” en tachtig tapijten ontnomen⁵⁰, dieren evenmin: de Watergeus Jelmer van Ameland roofde zomer 1571, behalve een pak lijnwaad, ook een kanarievogel ter waarde van een daalder uit een Emdens schip⁵¹; Lancelot van Brederode liet een vaartuig uit Dieppe pas doorvaren nadat hij er een aantal apen en papagaaïen af had gehaald⁵².

Controle en sancties.

Het kostte Oranje en Lodewijk van Nassau betrekkelijk weinig moeite door het uitreiken van commissies een zwerm kapers op zee te doen

⁴⁶ Zie hiervoor p. 51 en hierna p. 177.

⁴⁷ Het rantsoeneren van vrouwen werd niet geoorloofd geacht, zie hierna p. 139.

⁴⁸ *Dietz*, p. 321.

⁴⁹ Zie hiervoor p. 93.

⁵⁰ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 291³.

⁵¹ *Collectie Vogels*, 69 D 17.

⁵² *Bekentenis van Frederik Hendriksz*, 3.10.71, Aud. 296, fol. 289.

verschijnen. Zelfs kon de fictie van een vloot gevormd worden door het aanstellen van een opperbevelhebber en het geven van allerlei voorschriften. Maar wat konden zij doen tegen de vrijbuiters die hun commissie overtraden door het nemen van neutralen en die zich van de admiraal en voorschriften niets aantrokken?

Vooraf moet nadrukkelijk gesteld worden: „de kaperij bergt de kiem tot onmatigheid in zich”⁵³. Iedere regering die in de loop der tijden naar het wapen van de kaapvaart heeft gegrepen, moest ervaren dat de vrijbuiters moeilijk in de hand te houden waren en dat beroving van neutralen, bondgenoten, ja zelfs landgenoten, aan de orde van de dag was. En dan beschikten die regeringen nog over een prijzenrechtspraak in havens waar de kapers hun buit binnen moesten brengen en over oorlogsschepen, mogelijkheden om overtreders van de commissies te grijpen en te bestraffen. Na al het voorafgaande hoeft het geen betoog dat Oranje de mogelijkheden om controle uit te oefenen en sancties toe te passen nagenoeg ontbraken en dat dit het zwakste punt was in de gehele organisatie van zijn vloot.

Van een echt prijzengerecht waaraan de Watergeuzen zich moesten onderwerpen, is noch in Oost-Friesland, noch in Engeland en La Rochelle ooit sprake geweest. Wèl functioneerde gedurende de jaren 1568-1570 een efficiënt, betrekkelijk onpartijdig prijzenhof in La Rochelle, waaraan de Hugenenkapers onderworpen waren⁵⁴, maar dit had waarschijnlijk geen zeggenschap over de Geuzen. Ongetwijfeld oefende Lodewijk van Nassau er enige controle uit op de kapers die daar hun buit binnenbrachten. Mei 1571 vermaande hij één van hen die zich aan het eigendom van Franse kooplieden vergrepen had, het gekaapte schip en de lading in de haven van La Rochelle te brengen⁵⁵, kennelijk met de bedoeling het begane onrecht te herstellen. Maar berechting kan men zulk een oordeel van een directe belanghebbende, wiens verontwaardiging in dit geval duidelijk politieke motieven had, niet noemen. Graaf Lodewijk liet zijn kapiteins trouwens een grote vrijheid en daartoe was hij wel gedwongen want een te strenge controle zou hen voor de verkoop van de buit naar de Engelse kust drijven waar zij goede markten hadden.

In Engeland konden Oranje of zijn commissarissen geen enkele controle uitoefenen op het binnenbrengen en verkopen van de buit. De kapiteins traden hier geheel eigenmachtig op en verkochten de buitgoederen aan Engelsen of uitgeweken Nederlanders. In Oost-Friesland daarentegen hebben Basius en Cant in 1570 en 1571 enige controle op de Watergeuzen uitgeoefend en het aandeel van Oranje in de buit geïnd. Ruychaver, een gedisciplineerd kapitein, bood Basius 21 juli 1570 zelfs een afrekening aan betreffende genomen goederen en gerantsoeneerde personen⁵⁶. Of dit

⁵³ *Van Hamel*, p. 92.

⁵⁴ *Diets*, p. 357 e.v.

⁵⁵ *Van Herwerden*, *Verblijf*, p. 111.

⁵⁶ R.A. Haarlem, *Ruychaver-papieren*, no. 2.

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE COMMISSIE VOOR ZEEGESCHIEDENIS

XIV

J. C. A. DE MEIJ

DE WATERGEUZEN EN DE NEDERLANDEN
1568-1572

uitzondering of regel was kan niet worden nagegaan, maar het eerste ligt voor de hand. De toch ook als betrouwbaar bekend staande Lancelot van Brederode verkeerde in 1571 in zorgen omdat hij geen kans zag Oranje een correcte afrekening aan te bieden ⁵⁷. Hij zat er tenminste nog over in, de meeste kapiteins zullen minder scrupules hebben gekend. Gezien de moeilijke omstandigheden waaronder de buit in Oost-Friesland moest worden verkocht ⁵⁸, gezien de weinig ontzag inboezemende persoon van de prinselijke commissaris Basius ⁵⁹ en gezien de klachten die werden geuit, moeten we aannemen dat de Watergeuzen in Oost-Friesland bij het aanvoeren en verkopen van de buit veelal deden wat goed was in hun ogen.

Najaar 1570 tijdens de voorbereiding van de aanval op Enkhuizen, heeft de prins zeer serieuze pogingen gedaan de kaapvaart onder controle te krijgen. Alle oude commissies werden gecasseerd, zij die geen bestelling van Basius en Lumbres bezaten moesten behandeld worden als „openbare zeerovers” ⁶⁰. In oktober en november reikte Basius herhaaldelijk nieuwe commissies uit ⁶¹. Maar het uitvoeren van sancties was toevertrouwd aan de kapers zelf; reeds in juni had Ruychaver opdracht ontvangen alle rovers die ten onrechte onder Oranjes vlag voeren te grijpen ⁶² en de kapiteins onder Lancelot van Brederode kregen 15 november dezelfde taak ⁶³. Hoe moeilijk zo een situatie was kan gedemonstreerd worden aan de daden en woorden van de beruchte Entens: najaar 1569 verklaarde hij, naar aanleiding van klachten over de beroving van neutralen, op hoge toon tegenover de raad van Emden dat hij het zeer betreurde dat er lieden met Oranjes commissie plunderden „niet ansiende frundt oder vyandt” maar hij had zich voorgenomen hen „mit aller flydt und naerstigheid tho achtervolgen, umme damidt tho handelen nhar recht” ⁶⁴. Over dezelfde Entens zal Oranje een jaar later, juist tijdens de opbouw van de vloot, vernemen dat hij „hem zoe qualycken schijckt”; Basius moest maar zien hoe met hem te handelen ⁶⁵. Uit niets blijkt dat er inderdaad opgetreden is.

Ik houd het niet voor onmogelijk dat enkele kleine rovers soms door invloedrijke kapiteins tot de orde geroepen zijn maar de hoge heren zelf bleven buiten schot. De gang van zaken bij het ontslag van Dolhain, zomer 1570, toen zijn onbetrouwbaarheid en onbekwaamheid zich duidelijk hadden gemanifesteerd, spreken in dit opzicht duidelijke taal ⁶⁶. En

⁵⁷ Secr. 190, fol. 125.

⁵⁸ Zie hierna p. 117-118.

⁵⁹ Memorandum van Dirk Cater voor Oranje, 15 (?) 7.70, *Van Someren*, p. 39.

⁶⁰ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 3.

⁶¹ Verklaring van een onbekende Hollandse schipper, 9.11.70, Aud. 336, fol. 177; vgl. ook de reeds genoemde commissies voor Ruychaver en Van Bremen van 15.11.70.

⁶² R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 1.

⁶³ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 5.

⁶⁴ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 264-265.

⁶⁵ *Van Someren*, p. 156.

⁶⁶ Zie hiervóór p. 137.

wat te zeggen van de wijze waarop Lumey najaar 1571 het gezag over de vloot usurpeerde?

Konden Oranje en Lodewijk van Nassau bij gebrek aan middelen dus geen effectieve controle op de Watergeuzen uitoefenen, er waren instanties die daartoe meer mogelijkheden bezaten: de overheden van hoog tot laag, in Oost-Friesland, Engeland en La Rochelle. Al waren zij niet in staat of bereid de kapers van hun grondgebied te verdrijven, zij konden in ieder geval corrigerend optreden, waarbij vooral gedacht moet worden aan acties om beroofde neutralen schadeloos te stellen. Wat betreft Frankrijk kunnen we kort zijn. Catharina de Medici en Karel IX hadden geen enkele reden om de kapers uit La Rochelle te verdrijven. Hun verhouding met Philips II was voortdurend gespannen en om zich te verontschuldigen voor de aanwezigheid van de Watergeuzen, voerden zij hun machteloosheid en de binnenlandse tegenstellingen aan, die kaperuitrustingen in de hand werkten⁶⁷. Onmacht en eigenbelang vielen hier voor de Franse koning samen. Zijn gezant in Spanje kon Philips II er dan ook op wijzen dat er geen aanleiding was hen te verdrijven „n'ayant ledict prince d'Orengé jamais offensé Sadicte Majesté (d.i. Karel IX) ny ses subgectz”⁶⁸. Ten slotte vaardigde Karel IX voorjaar 1571 toch edicten tegen de kapers uit maar dit was een „schijnvertoning”, alleen bedoeld om de Spaanse regering tevreden te stellen⁶⁹. Het kan zijn dat de kooplieden in La Rochelle, beducht voor concurrentie in de vorm van handel in buitgoederen, soms hebben bewerkt dat de Watergeuzen niet vrijelijk van de Hugenotenhaven gebruik mochten maken en gedwongen werden hun buit buiten de stad te verkopen⁷⁰. Maar, voor zover bekend, zijn er in Frankrijk door de autoriteiten geen pogingen gedaan de Geuzen te verdrijven, te controleren of hun misslagen te corrigeren.

De situatie in Engeland, in hoofdstuk I reeds besproken, was enigszins anders. Ook daar zag de vorstin in de Watergeuzen een wapen tegen Philips II en ook daar speelde het gebrekkige gezag van het centrale bestuur over lokale autoriteiten een belangrijke rol. Elizabeths politiek was echter subtieler dan die van Karel IX. Uiteraard wachtten de Geuzen er zich voor de Engelse handel aan te tasten, maar de buit die op neutralen, vooral Hanze-kooplieden, werd behaald konden zij veelal zonder moeite in de Cinque Ports kwijt. Dit geschiedde zonder toestemming van Elizabeth en haar regering maar het kon zover komen dat de „Mayor” van Dover zout kocht dat de Geuzen uit een Emdens schip hadden genomen⁷¹. De klachten van neutralen werden door de Engelse regering soms echter serieus genomen en wanneer deze al te luid opklonken, zoals in het voorjaar van 1570, volgden maatregelen om het roofgoed te achterhalen en de

⁶⁷ Zie hiervóór p. 58.

⁶⁸ *Gachard*, Bibliothèque nationale, II, p. 363.

⁶⁹ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 115-116.

⁷⁰ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 112.

⁷¹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 297.

wettige eigenaars terug te geven; tevens werden enkele hoofddaders onder arrest gesteld ⁷². Al werd zulk een optreden niet consequent doorgevoerd en bovendien tegengewerkt door de plaatselijke machthebbers, toch kan het een zekere preventieve werking gehad hebben. In die omstandigheden vond er inderdaad rechtspraak plaats, maar dan alleen wanneer dit in de politiek van de Engelse overheid te pas kwam èn na klachten van de benadeelden. Zo moest „the Couourte of Depredacions” in februari 1572 Ruychaver berechten die een Frans schip, de Marie, had genomen ⁷³. Dit was een actie die volgde na een petitie van de eigenaars van de Marie en die paste in het kader van de algehele verdrijving van de Watergeuzen. Ook toen saboteerden de autoriteiten van de Cinque Ports de procesvoering.

Zoals betoogd, vormde de wens van de Engelsen de verhouding met Spanje te verbeteren de wezenlijke oorzaak van de acties tegen de vloot onder Lumey, najaar 1571; de klachten van Hanzeaten en Oostfriezen waren slechts bijkomende factoren. Wèl had dit optreden voor Hamburgse kooplieden de prettige consequentie dat zij hun bezittingen terugkregen ⁷⁴. Het is overigens interessant ook in dit verband te wijzen op de instemming die Lodewijk van Nassau betuigde met Elizabeths maatregelen, daarmee ruiterslijk zijn eigen onmacht om de Watergeuzen onder controle te krijgen erkennend ⁷⁵.

Ten slotte Oost-Friesland dat bij het bestrijden van de kapers en het corrigeren van hun daden een principiële andere politiek voerde dan Frankrijk en Engeland. Het spreekt vanzelf dat de Oostfrieze overheid, die de vrijbuiters zelfs in haar havens en wateren niet tolereerde en herhaaldelijk gewapenderhand tegen hen optrad, alle buitgoederen waar zij beslag op kon leggen aan de oorspronkelijke eigenaars trachtte terug te geven, óók als dit Nederlanders waren ⁷⁶. In Emden was handel in gekaapte waar in het geheel niet mogelijk door de strenge voorschriften die daar voor goederenverkeer golden. Elke schipper moest verschillende documenten betreffende zijn lading overleggen: papieren waaruit de eigenaar en de aard van de lading bleek, voorts vracht- en koopbrieven. Kon hij deze niet tonen dan moest hij het verlies ervan kunnen verantwoorden. Was de schipper naar de mening van de ambtenaren ook hiertoe niet in staat dan werden de goederen in beslag genomen totdat de eigenaar zich meldde ⁷⁷. Zoals betoogd hadden de Oostfriezen politieke en economische motieven te over voor hun optreden tegen de Watergeuzen maar ook daar wreekte zich het geringe gezag van de centrale overheid.

⁷² *Blok*, Watergeuzen, p. 246-247.

⁷³ Acts Privy Council, VIII, p. 69-70.

⁷⁴ Zie hiervóór p. 81.

⁷⁵ Zie hiervóór p. 90.

⁷⁶ Meer over de verhouding tussen Oost-Friesland en de Watergeuzen op p. 126 e.v.

⁷⁷ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 264.

In de kleinere plaatsen en op het platteland bleef afzet van buit altijd mogelijk, zij het in geringe hoeveelheden en tegen een lage prijs. Al met al werd de verkoop van roofgoed in Oost-Friesland zó bemoeilijkt, dat de Watergeuzen het graafschap steeds meer gingen mijden en de Engelse havens hun belangrijkste afzetgebied werden ⁷⁸.

We kunnen concluderen dat Oranje en zijn broer bij hun pogen de Geuzen onder controle te krijgen nauwelijks steun ondervonden van de overheden die de jurisdictie bezaten over de bases van waaruit de kapers opereerden. Karel IX deed er praktisch niets aan; de Engelse regering trad bij vlagen corrigerend op, maar toen zij dit consequent ging doen was het een onderdeel van een actie die gericht was op een gehele verdrijving van de Watergeuzen, met als doel Philips II en Alva tegemoet te komen, hetgeen onmogelijk gestrookt kan hebben met Oranjes wensen. In Oost-Friesland poogde men van meet af aan de vrijbuiters van zich af te schudden, waarbij het streven niet alleen de benadeelde neutralen maar ook de beroofde Nederlanders recht te doen wedervaren, in strijd was met de bedoelingen van de prins.

De verkoop van de buit.

De wijze waarop de buit door de Watergeuzen werd verkocht hing nauw samen met de houding die de autoriteiten in hun bases tegenover hen aannamen. Alleen in La Rochelle kon de verkoop praktisch op een legale wijze plaatsvinden; in Engeland en Oost-Friesland moest het min of meer in het geheim gebeuren. Geen enkel prijsgerecht heeft ooit door de Geuzen genomen schepen en goederen tot goede prijs verklaard. Het gevolg was dat de overheden de binnengebrachte buit altijd naar willekeur in beslag konden nemen, hetzij op eigen initiatief, hetzij na een klacht van de gedupeerde. In Engeland was dit gevaar dankzij de houding van de plaatselijke machthebbers aanzienlijk minder groot dan in Oost-Friesland. Zelfs in Londen waren de Geuzen actief. Dover, Med Hole en Wight waren hun belangrijkste markten. In 1571 fungeerde het parlementslid Thomas Cobham, die eerst zelf de vrijbuit had beoefend, als hun agent en opkoper waarbij hij grote winsten maakte. Ook twee Nederlandse uitgewekenen, Jan Baptist de Trière en Jean de Beaulieu, die we reeds als geldschieder van Lumey hebben ontmoet, profiteerden op die wijze van de Geuzenactiviteit ⁷⁹.

Een enkele maal heeft een rijke buit van Oost- of Westindische waren veel opgebracht. Zo verkocht Lumbres in Engeland eens specerijen aan 17 gegadigden waarbij de grootste afnemer meer dan £ 100 betaalde ⁸⁰. Maar als gevolg van het onwettige karakter van de transacties zullen de Geuzen vaak met een spotprijs genoegen hebben moeten nemen. Kapitein

⁷⁸ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 266.

⁷⁹ *Dietz*, p. 325-327; zie hiervóór p. 78 e.v.

⁸⁰ *Dietz*, p. 385.

Willem de Grave kreeg in Dover voor een lading zout uit een Emdens schip slechts twee daalders per last ⁸¹ en de opkoper van een partij haring die Jacques van Antwerpen in Duins had binnengebracht verkocht de vaten vis door met ongeveer 50 % winst ⁸². In Oost-Friesland vond men soms in het geheel geen koper en werden de goederen overboord gegooid, weggegeven of geruild tegen etenswaren ⁸³.

Ook wanneer veel van de opbrengst werd verwacht, viel het uiteindelijke resultaat soms bitter tegen. Lodewijk van Nassau meende eens 800 balen wol voor 15.000 pond te kunnen verkopen, maar hij heeft dit bedrag nooit in handen gekregen ⁸⁴. Een complot, najaar 1570 door Sonoy en enkele Amsterdammers gesmeed om een schip van 115 last, de Fortuna, met de lading in bezit te nemen, leverde minder op dan was gedacht. De goederen behoorden aan Spaanse en Italiaanse kooplieden en moesten door de samenzweerdere van Antwerpen en Zeeland naar Italië vervoerd worden. Zij wilden het vaartuig naar Emden loodsen waar de lading zou worden verkocht. De prins zou de helft van de opbrengst krijgen, Sonoy en de samenzweerdere de andere helft, waarvan de gemaakte kosten afgetrokken werden. De Fortuna kwam niet in Emden terecht maar in La Rochelle waar de goederen voor slechts de helft van de waarde werden verkocht: totale opbrengst bijna 21.000 gulden. Lodewijk van Nassau nam hiervan namens zijn broer, de helft in ontvangst en voor de samenzweerdere bleef na aftrek van de kosten, o.a. gemaakt voor de uitrusting van het schip, slechts 2400 gulden over; Sonoy zelf kreeg ten slotte 650 gulden in handen ⁸⁵.

Verdeling van de opbrengst.

Hoe kon onder de geschetste omstandigheden — geen controle en sancties, geen prijzenrechtspraak en grote moeilijkheden bij de afzet van de buit — iets terechtgekomen zijn van de verdeling van de opbrengst zoals die door Oranje was vastgesteld? We moeten dan ook niet uit het oog verliezen dat de hieronder genoemde bepalingen grotendeels papieren maatregelen zijn gebleven.

In zijn represailleoorlog verleende de prins de commissies als soeverein en als zodanig had hij in principe recht op *alle* buit die werd binnengebracht, al kon hij een gedeelte of zelfs de gehele buit aan de kaper afstaan ⁸⁶. Natuurlijk moest hij aan de kapiteins en de manschappen een flink part gunnen en alleen op de genomen schepen heeft hij, waar-

⁸¹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 297.

⁸² *Dietz*, p. 385-386.

⁸³ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 267; volgens Mepsche verkochten de Geuzen hun buitgoederen tegen 1/5 van de normale prijs aan Oostfriezen (*Mepsche-Alva*, 8.9.69, Aud. 294, fol. 368).

⁸⁴ *Van Herwerden*, Verblijf, p. 111.

⁸⁵ *Bor*, I, fol. 235.

⁸⁶ *De Groot*, p. 145-149, 282.

schijnlijk tijdelijk, najaar 1570 het volledige eigendomsrecht laten gelden ⁸⁷. In de commissiebrief voor Bonga en Hettinga van februari 1569 wordt het part dat Oranje toekwam niet genoemd. De verbonden edelen van augustus 1569 beloofden geheel vrijwillig hem de helft van hun prijzen af te staan. Een jaar later, bij de benoeming van Lumbres en de algehele reorganisatie van de vloot, werden voor het eerst algemeen geldende voorschriften gegeven voor de verdeling van de buit: het aandeel van Oranje werd vastgesteld op $\frac{1}{3}$ deel. In de artikelbrief van 10 augustus 1570 was ook bepaald hoe na aftrek van deze $33\frac{1}{3}$ % de buitgelden moesten worden verdeeld. De helft was voor de kapiteins die daarvan hun schepen dienden te onderhouden en bevoorraden, de andere helft was voor de officieren en het volk. Hiervan werd nog tien procent afgetrokken voor de admiraal ⁸⁸. Deze reservering van de tiende penning voor de opperbevelhebber was in de Nederlanden ⁸⁹ en ook in Engeland ⁹⁰ gebruikelijk. Het is niet duidelijk of deze gelden eveneens aan Oranje ten deel vielen als admiraal van Holland of aan Lumbres die als opperbevelhebber was aangewezen.

Reeds enkele weken later wordt in een artikelbrief voor de kapiteins die onder het commando van Brederode stonden een andere verdeling vermeld ⁹¹. De prins was nu 20 % toebedacht van het geheel, wel kreeg hij $\frac{1}{3}$ deel van de opbrengst van brandschattingen. Ook volgens dit document kwam de kapitein de ene en de rest van de bemanning de andere helft toe, maar de officieren en bootsgezellen moesten hiervan nog eens 10 % aan de kapitein afstaan. Bovendien werd vastgesteld hoe de onderlinge verdeling zou zijn: de luitenant van de kapitein kreeg vier „mansdelen”, de schipper en de stuurman elk drie, de schrijver, de hoogbootsman en de konstabel elk twee, de provoost, de bottelier, de kok, de kwartiermeesters, de hoogbootsmansmaat en de zeilmaker elk anderhalf en twee jongens samen één. Waarschijnlijk was de tiende penning die de kapitein van de 50 % der bemanning ontving bedoeld als zijn persoonlijk aandeel, terwijl hij van de andere helft het schip moest onderhouden en bevoorraden. Ook Treslong kreeg dit aandeel in de buit die behaald werd bij de landgang tegen Schellingwoude hoewel hij zelf niet aan de operatie had deelgenomen maar deze wel had gefinancierd ⁹². Op het vaartuig van de Watergeus Jan Simonsz gold in

⁸⁷ Zie hiervóór p. 105-106.

⁸⁸ *Bor*, I, fol. 234.

⁸⁹ *Broers*, p. 60 e.v., Ordonnantie van 8 jan. 1487 op de Admiraliteit der Nederlanden, art. VIII.

⁹⁰ *Andrews*, p. 24.

⁹¹ *Van Vloten*, Opstand, p. 309-311.

⁹² *Vogels*, Schellingwoude, p. 90; Derick Poppe bekende 28.2.71 dat de kapiteins van alle buit de helft kregen „ende die ander helfte die knechten under malckanderen deelen” (Secr. 193, fol. 381); de gevangen Hendrick Joens zei 16.9.71 dat kapitein Jelmer Jelmersz de helft kreeg, de provoost, de busschieter, de bottelier en de hoogbootsman elk twee mansdelen en de stuurman drie (Secr. 193, fol. 157vo).

1571 de volgende regeling: voor de prins was 20 % gereserveerd, een gewoon soldaat kreeg één of twee mansdelen, een korporaal drie, evenals de provoost; de schrijver kreeg er vier en de kapitein zes⁹³. Waarschijnlijk kregen de bemanningsleden lang niet altijd geld in handen maar een gedeelte van de gekaapte goederen die ze zelf moesten zien te verkopen. Zo verkocht Bruin Jansz, een bootsgezel van Focke Abels, vijftien dekens in Emden, zijn aandeel in de buit toen Abels een Bremer schip geladen met dekens had genomen⁹⁴.

Het verlenen van vrijgeleiden.

Oranje en zijn broer konden vrijgeleiden verlenen aan schippers en kooplieden om beroving door de Watergeuzen te ontgaan. Waarschijnlijk waren deze paspoorten oorspronkelijk alleen bestemd voor uitgeweken aanhangers van de prins. De kapiteins onder Lancelot van Brederode kregen in de artikelbrief van 15 november 1570 opdracht niet alleen neutralen te ontzien maar „oick die uyt Nederlant ons hulp doende, daarvan bescheyt van onse commissaris verthonende”⁹⁵. Een dergelijk vrijgeleide van 26 december 1571, bestemd voor de Leidse balling Pieter Adriaansz van de Werff en zijn twee broers is bewaard gebleven⁹⁶. De belanghebbenden zo luidde het, omwille van de godsdienst uitgeweken, dienden in hun onderhoud te voorzien door het drijven van handel ter zee voornamelijk in Hollandse en „oistersche” waren. Zij waren bevreesd dat hun goederen door de Watergeuzen genomen zouden worden „nyet-teenstaende sy der christelycke religie ende der gemeyne sake toegedaen syn”. Daarom hadden zij Oranje om een vrijgeleide verzocht voor hun goederen en personen. De prins stond dit toe, mits de waren in „vrije” (d.i. niet-Nederlandse) schepen werden getransporteerd, alleen aan de begunstigten toebehoorden en niet naar vijandelijk gebied werden vervoerd. Misschien werd zulk een paspoort kosteloos verstrekt evenals de paspoorten, bestemd om de bevoorrading van neutrale vorsten en heren te verzekeren⁹⁷.

Of de prins en zijn broer tegen betaling ook vrijgeleiden verschafte aan niet-uitgeweken Nederlanders en neutralen is niet duidelijk. Bor zegt dat maart 1571 bij Tessel acht schepen werden gerantsoeneerd, ondanks de paspoorten van graaf Lodewijk die de schippers konden tonen⁹⁸. Maar het is mogelijk dat dit vaartuigen van uitgewekenen waren die hun recht op vrije doorvaart hadden verspeeld door handel op de vijand. Wel staat het vast dat sommige Geuzenkapiteins docu-

⁹³ Bekentenis van Jelys Deren, 12.5.71, Secr. 193, fol. 148.

⁹⁴ Bekentenis van Bruin Jansz, 4.1.71, Secr. 193, fol. 137 en 377.

⁹⁵ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 5.

⁹⁶ *Kluit*, I, p. 509-511.

⁹⁷ Brieven van Oranje aan Wesenbeke over dit onderwerp bij *Kervyn de Lettenhove*, Documents inédits, p. 160-162.

⁹⁸ *Bor*, I, fol. 242.

menten verkochten aan Nederlandse kooplieden waarmee zij zich voor één reis tegen plundering vrijwaarden, als zij zich tenminste niet van Nederlandse schepen bedienden. Deze rantsoenering bij voorbaat werd toegepast op de Deventer Bergenvaarders die in 1571 met Oostfriesche vaartuigen vis en andere goederen transporteerden⁹⁹. Sommige kapiteins verstrekten ook een „sauf conduit” aan neutralen die zij hadden beroofd van levensmiddelen en scheepsgerei om hen zo te beschermen tegen andere Watergeuzen¹⁰⁰. Maar regel kan dit niet geweest zijn. Dergelijke beveiligingen zullen tegen de weinig gedisciplineerde Watergeuzen niet steeds afdoende zijn geweest. De enige zekere bescherming werd geboden door een goede bewapening van de koopvaarders en een consequente konvoovaart¹⁰¹.

b. De Watergeuzen en de neutralen.

Gaan wij er van uit dat de Watergeuzen rechtsgeldige commissies of aanstellingen ten oorlog bezaten, dan waren zij kapers of oorlogvoerenden, tenzij zij hun commissie overtraden en daardoor — strikt juridisch gerekend — tot zeerovers werden. Die overtreding van de commissie bestond meestal uit het nemen van schepen en goederen die het eigendom waren van onderdanen van neutrale of bevriende vorsten. Omdat de Watergeuzen op grond van deze misstappen vaak gezien zijn als zeerovers, als misdadigers dus, is het noodzakelijk hun optreden tegenover neutralen aan een korte analyse te onderwerpen.

Welke schepen en goederen mochten de Watergeuzen wèl nemen? Als voorbeeld halen we de commissiebrief aan die Oranje 15 november 1570 aan Dirck van Bremen verstrekke¹⁰²: Van Bremen kreeg toestemming „op see by alle middelenn tho krencken ende tho beschadigenn den vorg. herthoge van Alva und seinen anhanck”. Nadrukkelijk werd gesteld dat hij onderdanen van de Duitse keizer, de Engelse, Franse, Deense en andere neutrale of bevriende vorsten moest ontzien. De „anhanck” van Alva bestond in de eerste plaats uit Nederlanders die niet waren uitgeweken, maar ook de ballingen die weigerden de prins in zijn streven te steunen werden er toe gerekend. Gemeenteleden van de Nederduits hervormde gemeente in Londen die geen financiële hulp aan Oranje wensten te verstrekken werden door Lumbres uitgemaakt voor „rebellens, verlaeters vande ghemeene saeke, vijanden des vaederlandts, hemlieden interdicierende alle trafficque te watere ofte te lande”¹⁰³. Reinier Cant

⁹⁹ *Häpke*, II, p. 272; *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 269^a; *Vreede*, p. 519-520, meent dat dit systeem de voorloper was van de licenten die in 1572-73 in Holland en Zeeland werden ingevoerd.

¹⁰⁰ Wacken-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 149; *Häpke*, II, p. 236.

¹⁰¹ Zie hierna p. 189 e.v., 196 e.v.

¹⁰² Zie hiervóór p. 106.

¹⁰³ *Fruin*, Nederlandsche ballingen, p. 70.

uite najaar 1570 hetzelfde dreigement tegen ballingen in Hamburg, Bremen en Emden¹⁰⁴.

Er zijn ook aanwijzingen dat sommigen de strijd opvatten als een godsdienstoorlog waarin alle rooms-katholieken of onderdanen van rooms-katholieke vorsten beroofd mochten worden¹⁰⁵. Dat Spanjaarden, onderdanen van Philips II, tegen wie de oorlog niet ging, toch zonder scrupules werden uitgeplunderd, hoeft geen betoog. Het is daarnaast opvallend dat in de commissie-brieven Italiaanse en Portugese onderdanen nooit met name worden genoemd als personen die de Watergeuzen moesten ontzien. Stond Oranje kaapvaart tegen deze Zuid-Europeanen stilzwijgend toe? Dat zijn zaak in het algemeen en het belang van de Geuzen in het bijzonder hierdoor weinig schade leden, kan de leiders van de opstand ertoe hebben gebracht zulk een uitbreiding van de potentiële slachtoffers te accepteren.

In theorie moesten de Watergeuzen dus alle niet-Nederlandse vaartuigen en goederen ontzien. In de praktijk werden zeer vele neutrale schepen genomen, waarbij vooral de Hanze het moest ontgelden. Men moet echter niet menen dat iedere Geus alles kaapte wat hij op zee tegenkwam. De Engelse en aanvankelijk ook de Oostfrieese scheepvaart werden ontzien omdat deze landen de vrijbuiters bases verschaften; ook de klachten van Frans en zijn vrij zeldzaam. De gevallen dat een neutraal vaartuig bij een ontmoeting met de Geuzen *niet* werd beroofd, zijn weliswaar schaars in de bronnen maar dat bewijst niet dat ze ook werkelijk zeldzaam zijn geweest: het gekaapte of gerantsoeneerde schip dringt nu eenmaal eerder tot ons door dan het vaartuig dat na een confrontatie met de kapers toch onbeschadigd zijn reisdoel bereikte. Toch kunnen enkele voorbeelden genoemd worden. Weliswaar nam Jan Abels al bij zijn eerste optreden neutralen, maar in februari 1569 liet hij Hamburgs bezit ongemoeid¹⁰⁶. Roobol liet zomer 1571 twee Schotse schepen vrijuit gaan¹⁰⁷, evenals vaartuigen uit Emden, Hamburg, Bremen en Denemarken¹⁰⁸. Brederode nam in dezelfde tijd uit een schip van Dieppe enige papagaaien en apen en liet het daarna vrij doorvaren¹⁰⁹.

Juni 1571 hadden de Watergeuzen een Hamburgs schip naar de Eems opgebracht onder verdenking dat het vijandelijk goed aan boord had; toen was gebleken dat dit niet het geval was werd het vrijgegeven¹¹⁰. In de winter van 1571 dwong Entens op Ameland een schipper hem vier last Hamburgse rogge te verkopen, waarschijnlijk omdat hij gebrek aan

¹⁰⁴ Verklaring van Quirijn Albertsz, 28.9.70, Aud. 336, fol. 130.

¹⁰⁵ Zie hierna p. 166, 169.

¹⁰⁶ Zie hiervóór p. 14.

¹⁰⁷ Bekentenis van Boudewijn Hart, 13.7.71, Secr. 192, fol. 27.

¹⁰⁸ Bekentenis van Antoine de Pomereaulx, 19.7.71, Secr. 190, fol. 125.

¹⁰⁹ Zie hiervóór p. 113.

¹¹⁰ *Häpke*, II, p. 287.

voedsel had¹¹¹. Hier dus zelfs geen beroving voor eigen gebruik, maar een gedwongen verkoop. De Watergeuzen achtten het overigens hun goed recht de neutralen proviand, scheepsbenodigdheden en munitie te ontnemen, zaken die zij voor zichzelf nodig hadden; schip en lading werden daarbij ongemoeid gelaten¹¹².

Bij de rantsoenering van de graanvloot door Dolhain bleek hoe onberekenbaar het optreden van de Geuzen was. Sommige Hamburgse goederen werden genomen, maar Dolhain liet persoonlijk een schipper en zijn schip uit die stad vrij „avecq menasses que s'il le rencontroit jamais en mer amenant quelque chose ès pays de Sa Ma té, il le feroit pendre”¹¹³. Hier duikt een argument op dat het kapen van neutralen in vele gevallen verklaart, ja zelfs tot een bijna geoorloofde handeling maakt. Vast staat dat gedurende de Middeleeuwen en de zestiende eeuw het als voor oorlogvoerenden geoorloofd gold het verkeer van neutralen met havens van hun vijand te onderscheppen en dat de kapers van de belligerenten toestemming hadden alle neutralen die handel op de vijand drevén in bezit te nemen¹¹⁴. Accepteren wij het recht van Oranje tegen Alva en de gezagsgetrouwe Nederlanders kaperbrieven uit te geven, dan zou dat eveneens een aanvaarding moeten betekenen van het pogen alle handel op de Nederlanden door de Watergeuzen onmogelijk te laten maken. Dat dit door sommige kapers ook zo werd gevoeld blijkt uit hun antwoord op een verzoek om teruggave van neutraal goed: zij waren „ennemiz de tous les pays et subiectz de Sa Maiestie, comme aussi de tous . . . ceulx qui avoyent furny vivres et donne ayde et assistance” aan Alva en zijn aanhangers¹¹⁵.

Dat de Watergeuzen ook neutrale goederen aan boord van Nederlandse schepen en Nederlandse goederen aan boord van neutrale vaartuigen niet ontzagen, volgt uit de regel dat een vijandelijke bodem de goederen aan boord tot vijandelijk goed maakte en omgekeerd¹¹⁶. In 1571 liet een Schot met een Vlissings schip Engels laken van Calais naar Hamburg vervoeren; onderweg werd het vaartuig achtervolgd door de vrijbuiters

¹¹¹ *Häpke*, II, p. 277. Ook de Geuzen die begin januari in het Vlie lagen betaalden voor het voedsel dat ze van de bewoners van de eilanden namen (collectie Vogels, 69 D 20).

¹¹² *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 271; 22.7.69 schreef Bossu aan Alva dat de Geuzen de buitenlanders niet spaarden maar zij behandelden hen „plus gracieusement car ils les laissent passer après avoir prins ce que leur vint le mieulx à propos soit vivres ou quelque autre marchandise”. Daarna ontvingen de benadeelden een „saufe-conduite” om hen tegen collega's te beschermen (*Häpke*, II, p. 236). De kapers ontnamen een Emdens schipper voorjaar 1571 enige wijn, „sans luy faire autre mal”; daarna had hij een paspoort gekregen. Een Bretons scheepje werd in diezelfde tijd slechts beroofd van scheepsgerei en levensmiddelen (Wacken-Alva, 20 en 25.4.71, Aud. 338, fol. 149 en 170).

¹¹³ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 294.

¹¹⁴ *Sandbergen*, p. 17 e.v.

¹¹⁵ *Dietz*, p. 247.

¹¹⁶ *Sandbergen*, p. 24.

en het week uit naar Walcheren. Daar wilde de Schotse koopman zijn goederen overladen in Schotse schepen, want hij „hadde sorge dat onvry bodem onvry goet maken soude tegens de Gheusen”¹¹⁷.

Uitgaande van de zestiende-eeuwse rechtsopvattingen komt de houding van de Geuzen tegenover de neutralen dus wel in een ander licht te staan. Maar Oranje had alle kaapvaart tegen neutralen uit politieke overwegingen verboden. Dit verbod was in de commissiebriefven vastgelegd; door overtreding ervan werden de Geuzen formeel tot zeerovers.

Natuurlijk is het vele malen voorgekomen dat de Watergeuzen ook buitenlandse schepen namen die niet op weg waren naar de Nederlanden. Zo heeft de vloot onder De Bergues, voorjaar 1570 waarschijnlijk zonder veel onderscheid geplunderd¹¹⁸. Ook de kleine Watergeus die voor enkele tientallen daalders een commissiebrief van Basius had gekocht en in een gehuurde schuit aan het vrijbuiten sloeg, zal daarbij weinig genuanceerd te werk zijn gegaan. Afgezien van de Nederlanders hebben ongetwijfeld Hanzeaten en Oostfriezen het meest van de kaapvaart te lijden gehad en het is voor een goed inzicht in de houding van de Geuzen tegenover de neutralen dan ook noodzakelijk aan hun verliezen nadere aandacht te besteden.

Wat betreft de Hanze moeten we ons bij gebrek aan gegevens beperken tot enkele algemene opmerkingen en cijfers van de geleden schade zoals de Hanzeaten die zelf hebben opgegeven. Dat vooral de vaartuigen van deze Duitse stedenbond het slachtoffer werden van de Watergeuzen heeft enkele voor de hand liggende oorzaken. Ten eerste bezat hij een betrekkelijk groot aantal schepen waarvan een aanzienlijk deel op de Nederlanden handelde. Ten tweede waren de Geuzen volkomen onafhankelijk van de Hanze terwijl zij de Franse, Engelse en soms de Oostfrieze scheepvaart om begrijpelijke redenen moesten ontzien. Ten derde werden Nederlandse schepen met zeebrieven van Hanzesteden waarschijnlijk zonder pardon door de kapers genomen, welk verlies toch als Hanzeatisch werd genoteerd — bij de behandeling van de relaties tussen Geuzen en Oostfriezen zal op dit probleem nader worden ingegaan. Ten slotte was de politieke en militaire macht van het Duitse rijk in het algemeen en van de Hanze in het bijzonder gering, zodat de kapers van die zijde geen eensgezind diplomatiek en militair optreden tegen zich hoefden te vrezen¹¹⁹. Het waren dan ook de Hanzeaten die, nog jaren later, zich over de geleden schade beklagden en berekeningen maakten van de totale verliezen. Deze berekeningen zijn naast de opgaven van Emden die hierna genoemd zullen worden, de enige concrete gegevens die we over de door Watergeuzen aan neutralen veroorzaakte schade

¹¹⁷ R.A. Middelburg, Register van voor de vierschaar afgelegde verklaringen, 1566-1571, 13.6.71, fol. 40, *Lasonder*, reg. no. 403.

¹¹⁸ Zie hiervoor p. 38.

¹¹⁹ Zie ook hierna p. 129.

bezitten. Volgens een opgave uit 1576 leden de Hanzekooplieden alleen bij de rantsoenering van de graanvloot door Dolhain een verlies van 80000 gulden¹²⁰. Eenendertig benadeelden uit Dantzig verloren in de jaren 1569-1571 in totaal 25000 thalers; dit verlies ontstond vooral in 1569 door het optreden van Dolhain in het Vlie en in 1571 toen de schade 10000 thalers bedroeg. Daarentegen werden in 1570 slechts goederen ter waarde van 700 thalers aan Dantzigers ontnomen¹²¹. Bij een raming in september 1571 van de schade door alle Hanzekooplieden tot dan toe geleden als gevolg van het optreden der Geuzen, sprak men van „etliche tunne goldtz”¹²².

Wat betreft de houding van de Watergeuzen tegenover de Oostfriesche handel beschikken we dankzij Hagedorn's *Ostfrieslands Handel und Schifffahrt im 16. Jahrhundert* over interessante gegevens. Deze zijn vooral ontleend aan de zogenaamde „Freibeuter-Schaden Protokolle” die aanvankelijk om juridische redenen werden opgesteld maar later moesten dienen om de onhoudbaarheid van Alva's verwijten tegen Oost-Friesland te bewijzen. In deze „Protokolle” werd iedere beroving door de kapers van een Oostfries ingezetene aangetekend; in juni 1571 werden alle burgers nog eens nadrukkelijk opgeroepen hun geleden verliezen te laten noteren, ook die welke zij in de voorafgaande jaren hadden geleden¹²³. Hierdoor zijn er wel onnauwkeurigheden in de „Protokolle” geslopen als dubbele vermelding en onjuiste datering, maar het beeld van de relaties tussen Watergeuzen en Oostfriezen is er goed uit op te maken en is ons door Hagedorn geschetst.

Jan Abels had al in 1568 een Emderschipper van zeven last rogge beroofd¹²⁴ maar eerst in het najaar van 1569, toen de Geuzen onder Dolhain in de Eems verschenen, werden de klachten talrijker. Zij namen een karveel mee uit de haven van Greetsiel, Douwe Glins beroofde een schipper van zijn kleding en levensmiddelen, een lading bier werd in beslag genomen evenals een schuit door Jan van Troyen, Brederode dwong een Oostfries hem vijf rollen zeildoek af te staan¹²⁵. Dit waren meest berovingen op kleine schaal van zaken die de Watergeuzen zelf nodig hadden¹²⁶; schip en lading gingen veelal vrijuit. Dat dit optreden toch veel schade veroorzaakte en soms overging in plundering spreekt haast vanzelf. In de eerste maanden van 1570 werd een Emdens vaartuig van 150 last van alle levensmiddelen, zeilen en ankers ontdaan en volkomen onttakeld achtergelaten. Entens verfijnde zijn keuken aan boord

¹²⁰ *Höhlbaum*, Kölner Inventar, II, p. 420-421.

¹²¹ *Dietz*, p. 320; *Kernkamp*, Baltische archivalia, p. 233. Voor de grote schade die de neutralen in 1571 leden, zie hierna p. 301-302.

¹²² *Höhlbaum*, Kölner Inventar, I, p. 610-612.

¹²³ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 222³ en 304.

¹²⁴ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 226⁵.

¹²⁵ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 236².

¹²⁶ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 271.

door uit een Oostfries schip op weg naar Amsterdam, Griekse en Spaanse wijnen, brandewijn, koeken, vijgen en specerijen te kiezen. En zo verging het velen¹²⁷. Toch verklaarde Feyke Martens, juni 1571 op de Eems gevangen genomen, dat de Geuzen de schepen van Oostfriezen ontzagen „vermitz se vrunden” waren¹²⁸. Ten eerste moeten we hierbij bedenken dat deze bekentenis door Martens werd afgelegd tegenover Robles die er op uit was zoveel mogelijk voor Oost-Friesland belastende verklaringen te verzamelen. Ten tweede maakten de Watergeuzen terdege onderscheid tussen de schepen van oorspronkelijke Oostfrieze onderdanen en die van Nederlanders die een Oostfrieze zeebrief hadden verkregen of nieuwbakken Emdense burgers waren¹²⁹.

Laatstgenoemden werden zonder meer als vijanden gezien. Zo plunderden de kapiteins Pieter van Holthen, Jacques van Antwerpen en Govert van Veldhuysen in de eerste dagen van 1572 dan ook zonder scrupules vier Spanjevaarders met een zeebrief van het Oostfrieze dorp Oldersum omdat zij Nederlands eigendom waren¹³⁰. Ook van de Emdense schepen die voorjaar 1571 door Gerrit van Gorcum, Jurriaan Wybrantsz, Willem de Grave en Cornelis Roobol werden genomen en waarvan de lading in Dover werd verkocht, waren er verschillende Nederlands eigendom. Voor de Oostfrieze overheid maakte dit geen verschil; om de commerciële expansie veilig te stellen nam zij het ook op voor de Nederlandse immigranten en hun verliezen werden als Oostfries geboekt. De zoëven vermelde plunderingen van voorjaar 1571 waren voor Oost-Friesland aanleiding om Waelwyck naar het Franse en Engelse hof te zenden waar hij moest klagen over de steun die de vrijbuiters in beide koninkrijken ontvingen; tevens was het zijn taak zoveel mogelijk gekaapte goederen en schepen vrij te krijgen¹³¹.

Na juni 1571 werd de situatie echter ook voor de oorspronkelijk Oostfrieze schippers en kooplieden hachelijk. Het begon met een korte uitbarsting tegen de Emdense scheepvaart na de nederlaag van de Watergeuzen op de Eems waarbij de Oostfriezen een voor de kapers noodlottige rol hadden gespeeld. Roobol, Focke en Tamme Abels namen als wraak elk een vaartuig, maar ondanks de vreselijke dreigementen die aanvankelijk waren geuit, bleef het daarbij¹³². De belediging die de Oostfrieze graven Lumey en Treslong aandeden, door de eerste Emden uit te zetten en de tweede onder arrest te plaatsen, bracht een definitieve ommekeer ten kwade: in februari 1572 werden in enkele dagen meer dan honderd

¹²⁷ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 279.

¹²⁸ Bekentenis van Feyke Martens, 9.7.71, *Secr.* 192, fol. 22.

¹²⁹ In hoofdstuk V, p. 275 e.v., zal uitvoerig ingegaan worden op het uitwijken van de Hollandse scheepvaart naar Oost-Friesland.

¹³⁰ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 243.

¹³¹ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 297 e.v.; voor de missie van Waelwyck, zie hiervóór p. 89-90.

¹³² *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 303.

nieuwe schadeprotokollen opgesteld. Lumey, in de eerste maanden na de verovering van Den Briel op het toppunt van zijn macht, bleef ook toen tegen de Emdenaren woeden; hij gaf zelfs bestellingen tegen hen uit die eerst door toedoen van Oranje en de Hollandse Staten werden gecasseerd ¹³³.

De indirecte schade door de belemmering van de handel aan de Emdenaren toegebracht, werd geschat op gemiddeld 100000 gulden per jaar; gedurende de jaren 1571-1573 leed zij directe verliezen tot een totaal van 156000 gulden, waarvan 35000 gulden voor rekening kwam van de acties van Lumey ¹³⁴. We moeten hierbij aantekenen dat de schade die geleden werd door Nederlanders met een Oostfrieze zeebrief daarbij inbegrepen is. Bovendien dienen we deze getallen te zien tegen de achtergrond van de geweldige opbloei van de Oostfrieze handel in die jaren, die Emden tot de grootste rederijstad van Europa maakte.

Ten slotte de vraag: hebben de Watergeuzen door hun kaapvaart in het algemeen en door het nemen van neutralen in het bijzonder, de zaak van Oranje, de zaak van de Opstand geschaad? Fruin, met een typisch negentiende-eeuwse afkeer van kaapvaart, zegt: „alleen voor hetgeen zij deden, voor het fnuiken van de scheepvaart en den handel, deugden zij, hetgeen hem (d.i. Oranje) niet veel baatte en des te meer zijn goeden naam bezoedelde” ¹³⁵. Ik ga hier voorbij aan de omstandigheid dat de Geuzen door hun belemmering van de Nederlandse handel en visserij bijdroegen aan de economische teruggang in deze gewesten, wat de haat tegen Alva aanwakkerde omdat hij niet in staat was de vrijbuiters te vernietigen ¹³⁶. De opstand van 1572 werd mede hierdoor mogelijk. Dat de Watergeuzen door de meeste Nederlanders werden gevreesd hoeft m.i. geen betoog, maar dat Oranje in de jaren 1568-1572 meer steun van hen had ontvangen indien hij *niet* het wapen van de kaapvaart had gehanteerd is zeer onwaarschijnlijk. Bovendien, het beroven en rantsoeneren van *Nederlanders* moet men niet zozeer de Geuzen verwijten, als wel Oranje, die zijn aanhangers daartoe machtigde.

Rest de vraag of het nemen van neutralen de goede naam van de prins en zijn zaak in het *buitenland* heeft geschaad en zo ja, of dat zijn kansen op hulp van die zijde heeft doen verminderen of te niet heeft gedaan. Me dunkt dat het antwoord ontkennend moet zijn. Zouden Frankrijk en Engeland meer voor Oranje hebben gedaan als de Watergeuzen de neutralen absoluut hadden ontzien of geheel op het strijdtoneel hadden ontbroken? Voor de Franse regering betekenden zoals we zagen, de vrijbuiters geen enkel probleem en de Engelsen hebben hen ten slotte

¹³³ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 316-318.

¹³⁴ *Franz*, p. 365-366.

¹³⁵ *Fruin*, V.G., II, p. 179.

¹³⁶ Zie hierna p. 267.

verdreven om hun goede wil te tonen tegenover Alva die het beëindigen van de zeeroverij gesteld had als een belangrijke voorwaarde voor de verbetering van de betrekkingen. Ook zonder de klachten van Oost-friezen en Hanzeaten zou Elizabeth dezelfde politiek hebben gevolgd. Als zij de harde lijn tegenover Alva en de Nederlanden had willen voortzetten had zij andere middelen kunnen toepassen om de Watergeuzen in te tomen, zoals zij ook eerder had gedaan: gevangen zetten van kapiteins, tijdelijke arresten op schepen en dwang de buitgoederen terug te geven.

Voor de twee landen waarvan Oranje het meest verwachtte en die hem ook inderdaad het krachtigst hebben gesteund betekende het optreden van de Watergeuzen dus allermint een reden om de steun in te trekken of te verminderen. Integendeel, hun welwillende houding tegenover de zaak van de opstand werd in de jaren 1568-1572 juist geconcretiseerd in het openstellen van hun havens voor de kapers.

Maar ook uit het oosten verwachtte Oranje steun, hetzij van de Duitse protestantse vorsten, hetzij van het keizerrijk als geheel. Ongetwijfeld heeft de overlast die de Watergeuzen het Rijk bezorgden, door een dreigende interventie van Alva tegen Oost-Friesland en door de beroving van Hanzeaten, Oranjes zaak in Duitsland geen goed gedaan. Aanvankelijk toonden keizer, keurvorsten en rijksstanden stellig sympathie voor de Nederlandse zaak al was van effectieve hulp nauwelijks sprake. Na de Rijksdag te Spiers, 1570, is deze sympathie verdwenen en de Watergeuzen zijn daar niet geheel onschuldig aan geweest¹³⁷. Maar — en dat is de kardinale vraag — heeft de prins hierdoor reële bijstand verspeeld? Ik meen van niet: tot meer dan eindeloze besprekingen en briefwisselingen was het keizerrijk in deze jaren niet in staat en protesten en juridische vertogen maakten op Alva weinig indruk. De protestantse vorsten die het meest voor directe steunverlening in aanmerking kwamen, hadden weinig van de kaapvaart te lijden en kunnen er hun politiek niet door hebben laten beïnvloeden. Wel keerden zij zich van Oranje af omdat deze meer en meer toenadering zocht tot de calvinisten en zijn zaak zó slecht stond dat een afwachtende houding het veiligst leek¹³⁸. Ten slotte de Hanzesteden. Had Oranje van hen meer te verwachten dan een vage sympathie en meer te vrezen dan machteloze protesten? Toch probeerde hij ook hun vijandigheid te vermijden door het zenden van gezanten die schadevergoeding beloofden en de Hanzeaten moesten overtuigen dat de plunderingen tegen zijn nadrukkelijke bevelen in plaatsvonden¹³⁹. Daarnaast poogden zij op de Hanzedag in Lübeck, februari 1571, zonder resultaat de zeesteden te bewegen Alva niet meer te steunen met toevoer en andere dienstverlening¹⁴⁰.

¹³⁷ Zie voor deze materie *Franz*, p. 267-282. Een nieuw onderzoek naar de verhouding Nederlanden-Alva-Duitse Rijk in die jaren is zeer gewenst.

¹³⁸ *Franz*, p. 330.

¹³⁹ *Kernkamp*, *Baltische archivalia*, p. 138, 233-235; *Dietz*, p. 320.

¹⁴⁰ *Franz*, p. 330.

4. LANDGANGEN EN KNEVELARIJEN

Om buit te behalen en de onderdanen van Alva te benadelen opereerden de Watergeuzen ook te land. Nadat de grote aanvallen over land, die de bedoeling hadden steden te bezetten en vandaar uit verder te opereren in 1568 waren mislukt, bleef het ondernemen van landgangen en knevelarijen de enige methode om het vijandelijk gebied direct te bestoken. Gebleken was ook dat het Nederlandse grondgebied zich niet leende voor een guerrilla door de aard van het landschap en de betrekkelijk dichte bevolking die de opstandelingen niet gunstig gezind was. De Bosgeuzen hadden dit ondervonden; hun activiteiten waren bovendien te veel gericht op plundering en wraakoefening en zij hadden een te geringe discipline om enig succes tegen Alva's troepen te kunnen behalen die vooral in de zuidelijke gewesten waren gelegerd¹⁴¹. Een guerrilla zonder steun van de bevolking en zonder strenge discipline, kon alleen volgehouden worden als de strijders of liever plundersaars, na iedere actie de gelegenheid hadden zich op zee terug te trekken.

Het uitvoeren van „raids” op de vijandelijke kust was altijd een geliefd strijdmiddel toen de techniek, de mankracht en de organisatie ontbraken om zulke strooptochten te verhinderen. Ook de Hollandse kust was er in de zestiende eeuw niet voor gespaard gebleven: in 1536 werd in Scheveningen een wachtdienst georganiseerd om tegen te gaan dat Franse kapers een inval deden „om bij nacht ende ontijde d'ingesetenen van den dorpen opte seecant gelegen, te overvallen en van den bedde te haelen”¹⁴².

Oranje kon de plunderingen te land met een geruster hart aan de Watergeuzen overlaten dan het kapen ter zee, omdat weinig gevaar bestond dat neutralen het moesten ontgelden. In de commissies werden de landgangen dan ook niet verboden. Integendeel: de bestelling die Jan Bonga en Homme van Hettinga februari 1569 ontvingen stond hun toe Alva te bestrijden „zu wather und zu lande”¹⁴³. Joost Faes kreeg september 1570 toestemming Alva en zijn adherenten „aan lyff ende goet” aan te tasten „by alle middelen, die hy daertoe nut ende bequaem vinden zal”¹⁴⁴. Slechts tijdens zijn vergeefse poging najaar 1570 de Watergeuzen tot een zeemacht te vormen verbood Oranje tijdelijk het ondernemen van landgangen, welk verbod ook blijkt uit de commissie voor Dirk van Bremen van 15 november 1570, die alleen toestemming kreeg Alva en zijn aanhang te krenken „op see”¹⁴⁵. Ook te land gaf de prins zijn vrijbuiters dus meestal vrij spel. Hoe hebben zij daarvan gebruik gemaakt?

¹⁴¹ Over de Bosgeuzen bestaat weinig literatuur, zie *Bor*, I, fol. 158, *Van Vloten*, *Opstand*, p. 73-74; stukken over de Bosgeuzen in *De Coussemaker*, I.

¹⁴² *J. Smit*, Den Haag, p. 8-9.

¹⁴³ Zie hiervóór p. 17.

¹⁴⁴ *Oudendijk*, *Kaperbrieven*, p. 140.

¹⁴⁵ Zie hiervóór p. 106.

We moeten bij de operaties te land onderscheid maken tussen landgangen en knevelarijen. Bij een landgang plunderden de Geuzen gedurende korte tijd, meestal slechts enkele uren, een eiland, een stadje, dorp of klooster, waarna zij met de buit en gevangenen aan boord terugkeerden. Deze plunderingen zijn als duidelijk afzonderlijke gebeurtenissen in de bronnen doorgedrongen. De activiteit van de knevelaars die vrijwel uitsluitend in Friesland opereerden, is voor ons veel minder goed zichtbaar. Zij vormden groepjes van hoogstens tien man en zwierven langere tijd, misschien wel enkele weken, rond waarbij zij inbraken pleegden en geld afpersten van invloedrijke personen. Zij hielden zich schuil bij medestanders onder de bevolking en drongen niet alleen vanaf de kust, maar ook vanuit Oost-Friesland het land binnen.

In het eerste hoofdstuk heb ik de meeste landgangen vermeld, maar voor een goed inzicht in de uitvoering en het karakter ervan is bijlage I, een lijst van landgangen uitgevoerd tussen augustus 1569 en 1 april 1572, onontbeerlijk¹⁴⁶. Waarschijnlijk is deze lijst niet compleet¹⁴⁷ maar we mogen aannemen dat alle landgangen van enige omvang waarbij schade werd aangericht erin zijn opgenomen.

In het overzicht zien we duidelijk de grote lijnen uit de geschiedenis der Watergeuzen terug. Uit de eerste perioden zijn ons geen landgangen overgeleverd, maar het najaar van 1569 bood het toneel van Dolhains vloot en het eskader van Entens in de noordelijke wateren en daarmee samenhangend invallen op de Waddeneilanden en het Groningse platteland. Deze laatste zijn misschien bedoeld geweest als voorbereiding tot een grotere invasie die Delfzijl als doelwit had, maar de afweer van Robles maakte deze onmogelijk. Nadat in de wintermaanden 1569-1570 de landgangen tijdelijk achterwege waren gebleven, werden zij in het voorjaar hervat door de kapiteins onder Brederode die zonder echte opperbevelhebber en zonder vast voornemen voor ogen rondzwierven; hun enige doel was plunderen. De verdediging van Groningen en Friesland was, hoe gebrekkig ook, toch sterk genoeg om de Geuzen af te schrikken en in de zomer en de herfst van 1570 zijn de landgangen zeldzaam geworden; misschien had ook het bevel van Oranje deze plundertochten te staken enig effect. Nadat de aanval op Enkhuizen mislukt en de overwintering achter de rug was, volgde 22 februari 1571 de verpletterende nederlaag tegen de Walen van Robles op Ameland. Dit fiasco heeft de Watergeuzen ertoe gebracht de noordelijke provincies sindsdien te mijden en hun activiteit te richten tegen Holland: van de ruim twintig landgangen die daarna nog werden uitgevoerd waren er 13 tegen dit gewest gericht, slechts vier tegen Friesland terwijl Groningen geheel gespaard bleef. Vooral in het voorjaar van 1571 kwam de kwetsbaarheid van het Hollandse platteland aan het licht en het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat

¹⁴⁶ Zie hierna p. 310-312.

¹⁴⁷ Vgl. *Woltjer*, p. 198.

de Watergeuzen die de winter 1571-1572 moesten zien door te komen dat liever deden op Hollands, dan op Gronings of Fries gebied. Toch baatte dit niet geheel: ook van Vlieland werden zij door Robles' soldaten verdreven.

De landgangen vonden dus op een enkele uitzondering na (de landgangen in Vlaanderen, mei 1571) plaats in Friesland, Groningen en Holland. Verschillende factoren hebben dit veroorzaakt: ten eerste besteedde Alva meer aandacht aan de verdediging van Vlaanderen en Zeeland dan aan de defensie van de noordelijke gewesten¹⁴⁸ en ten tweede lagen deze laatste dichter bij het uitgangspunt van de meeste invallen, de Oostfriese wateren.

Uit het overzicht blijkt dat vooral plundering het doel was van de landgangen. Er waren uitzonderingen: het is mogelijk dat de invallen in Groningen van oktober 1569 voorbereidingen waren voor een grotere invasie die nooit is gekomen. Menninck en Brederode hebben Tessel december 1570 stellig bezet als een springplank voor de aanval op Enkhuizen. Het verblijf van Treslong op Wieringen, dat van Bruin van Utrecht op Tessel en Gerrit van Gorcum en Spiering op Vlieland was hun door het winterweer opgedrongen. Toch heeft Bruin van de gelegenheid gebruik gemaakt het eiland te brandschatten. In alle andere gevallen ging het alleen om het behalen van buit en ik wil er in dit verband nog eens met nadruk op wijzen dat Alva op goede gronden mocht veronderstellen dat ook Lumey Den Briel na een plundering zou ontruimen.

Bezien we de objecten waartegen de Geuzen zich richtten dan valt op dat bij 19 van de 34 landgangen, waarvan we weten welke schade werd aangericht, geestelijk bezit het moest ontgelden: kerken, kloosters, pastoorswoningen. Natuurlijk was dit niet alleen te wijten aan de haat van de Watergeuzen tegen de rooms-katholieke kerk, maar ook aan de betrekkelijke rijkdom van kerken en kloosters op het eenvoudige platteland. Plaatselijke autoriteiten, een schout, rentmeester of baljuw, vormden eveneens een geliefd doelwit. Niet alleen golden zij als vertegenwoordigers van Alva's verafschuwde gezag, maar bovendien brachten zij bij rantsoenering het meeste op. Ook de gewone man heeft, zij het in mindere mate, van de landgangen te lijden gehad. December 1569 werden op het Groningse platteland enkele boerderijen geplunderd en andere gebrandschat. Ook in Hindelopen moesten mei 1571 burgerwoningen het ontgelden evenals in Workum (november 1570), Monnickendam en Schellingwoude (maart 1571). Bij de grootscheepse landgang op het Hollandse platteland van april 1571 werden zeker 16 dorpen als geheel gebrandschat.

Ik wil deze beschouwing over de landgangen besluiten met een beschrijving van de best georganiseerde inval die de Watergeuzen ooit hebben ondernomen: de verrassing van Monnickendam in de nacht van 2 op 3 maart 1571. Tussen 9 en 10 uur, toen de meeste ingezetenen al

¹⁴⁸ Zie hierna p. 227.

naar bed waren, verschenen voor de gesloten poort van Monnickendam twee mannen die zich voordeden als burgers van het stadje en toegang verzochten omdat zij zich toevallig wat verlaat hadden. De argeloze poortwachtersweduwe deed open, de mannen liepen haar onder de voet en verwondden haar deerlijk. Vervolgens lieten ze ongeveer 300 Geuzen binnen van wie een deel onmiddellijk de strategische punten in en om de stad bezette: de poorten, de dijk, de belangrijkste straten en het stadhuis, zodat niemand de alarmklok kon luiden. De cipier van de gevangenis werd overvallen en gewond, 15 gevangenen kregen de vrijheid. Daarna werd het huis van de baljuw van Waterland, Wolfert Michielszoon, geplunderd; de man zelf, die zij ongetwijfeld hadden willen rantsoeneren, wist zich in een varkenskot onvindbaar te maken. De Geuzen haalden ook de kostbaarheden uit de kerk en braken er beelden, een kapelaan viel in hun handen terwijl de pastoor kon ontsnappen. Na de plundering van ruim 70 huizen vertrokken de invallers om kwart voor twee, behalve de buit en de kapelaan ook nog zes stukken geschut met munitie uit het stadhuis meevoerend. Alles ging aan boord van de drie krabschuiten waarmee ze gekomen waren en van twee schepen die zij bij Monnickendam aantroffen en die een welkome aanvulling van de buit en de scheepsruimte vormden ¹⁴⁹.

Wie deze overval beraamd en uitgevoerd hebben is niet bekend, maar vast staat dat onder hen zich een aantal mannen bevonden die zelf uit Monnickendam afkomstig waren. Al zouden de getuigenverklaringen op dit punt zwijgen dan zou het blijken uit de opzet en de uitvoering: de bezetting van de strategische punten vóór de plundering en de directe aantasting van het huis van de baljuw. Bij meer landgangen zijn er aanwijzingen dat enige van de aanvallers goed op de hoogte waren van de situatie in het te plunderen dorp of stadje. Juli 1571 antwoordde een gevangen Watergeus op de vraag of de kapers contact hadden met de bevolking in Holland, Zeeland en Friesland, dat hem daar niets van bekend was maar dat „de vrybuyters selfs van de plaetsen sinnen daer de roevingen sinnen geschiett” ¹⁵⁰. Bij de overval op Schellingwoude die in dezelfde nacht plaatsvond als de plundering van Monnickendam, diende een vroegere inwoner van het dorp Dicke Botter, de Geuzenleider Roobol tot gids ¹⁵¹. Eén van de eerste langangen waarbij Terschelling september 1569 werd gebrandschat, stond onder leiding van de voormalige geestelijke van het eiland Jarichsz. Jelmer Jelmersz van Ameland rantsoeneerde juni 1571 de rentmeester van Ameland en ook Treslong gebruikte zijn bekendheid met de plaats om Den Briel te veroveren. Ongetwijfeld heeft bekendheid met de situatie meer dan eens het doelwit bepaald; voor een aanval op een versterkte plaats (Den Briel, Monnicken-

¹⁴⁹ *Van Vloten, Opstand*, p. 172-173, 317-319.

¹⁵⁰ *Bekentenis van Feyke Martens*, 9.7.71, Secr. 192, fol. 21.

¹⁵¹ *Vogels, Schellingwoude*, p. 90.

dam) was ze onontbeerlijk, voor de plundering van een dorp niet omdat de gebouwen waar het om ging, de kerk, de huizen van de pastoor, schout of andere aanzienlijken, dadelijk opvielen.

In het eerste hoofdstuk zijn de knevelaars ter sprake gekomen die gedurende de eerste maanden van 1570 in opdracht van Homme van Hettinga Friesland onveilig maakten¹⁵². Maar al eerder waren hun acties begonnen: 27 januari 1569 werd in Friesland een ordonnantie uitgevaardigd tegen de „gewaldenaers, knevelaers ende andere rabauwen” die de ingezetenen veel last bezorgden¹⁵³. Nu was zulk een ordonnantie in de zestiende eeuw niets bijzonders. Geheel Europa werd toen geteisterd door rondzwervende groepen bedelaars, invalide of werkloze soldaten, aangevuld met arbeidsschuwe elementen, die vaak door intimidatie en geweldpleging de plattelandsbevolking dwongen tot het afstaan van voedsel en onderdak. Zulke ontwortelde benden waren gevoelig voor nieuwe godsdienstige stromingen met een revolutionair karakter en het is te begrijpen dat de overheid scherp tegen de zwervers en vagebonden optrad¹⁵⁴.

Het staat geenszins vast of de lieden tegen wie de ordonnantie van januari 1569 was gericht enige binding hadden met de Watergeuzen of met andere tegenstanders van Alva's bewind die in Oost-Friesland verbleven. De Friese overheid maakte er geen gewag van en de plunderingen namen vóór de winter 1569-1570 geen verontrustende vormen aan. Maar in die maanden werd het anders; de mannen van Homme van Hettinga hielden danig huis en toen enige van hen de autoriteiten in handen vielen, bleek ook hun band met de Geuzen¹⁵⁵.

Horen deze knevelaars thuis in de geschiedenis van de Watergeuzen? Ik meen dat het verantwoord is hen in dit kader te behandelen, in de eerste plaats omdat vele Friezen de vrijbuitery afwisselden met het ondernemen van plundertochten in hun vroegere woongebied. Beide activiteiten waren dus te verenigen en waren gebaseerd op dezelfde motieven: uit haat, wraakzucht en economische noodzaak afbreuk doen aan allen die onder Alva's bestuur bleven en speciaal aan de roomse kerk¹⁵⁶. Ten tweede is reeds gebleken dat Hettinga een commissie bezat die het hem mogelijk maakte zowel op zee als te land zijn plundersaars

¹⁵² Zie hiervóór p. 34-35.

¹⁵³ Charterboek, III, fol. 763.

¹⁵⁴ A.G.N., IV, p. 245; vgl. *Cornelissen*, passim. Genoemd kunnen worden de ordonnanties van Karel V van 28.6.35 „gemaict op de rabauwen ende arme lieden” en van Philips II van 8.3.63 (*Van den Eerenbeemt*, p. 176 en 183).

¹⁵⁵ Zie hiervóór p. 35.

¹⁵⁶ De volgende Friezen hebben op de vloot gediend en als knevelaars gewerkt: Douwe Berents, Haye Feyckesz, Gerbren Hansz, Peter Hendricks, Rewert Jansz, Melchior, Heercke Piersz, Berent Sackedraeger, Wicke Tjebbesz (gebaseerd op de naamlijst van Watergeuzen, collectie Vogels, 69 D 1-7, vgl. hierna p. 318-328).

uit te sturen. De Friese edelman organiseerde de strooptochten op dezelfde wijze als de kaapvaart, een wezenlijk onderscheid werd tussen beide activiteiten niet gemaakt¹⁵⁷. Ook tegenstanders en slachtoffers maakten geen verschil: de grietman van Oost-Dongeradeel sprak na een plundertocht over de daders als „zeker piraten, knevelaers oft kerckschenders”¹⁵⁸. Ten slotte hadden kaapvaart en knevelarij dezelfde basis: Oost-Friesland. Er zal daar ongetwijfeld veel contact zijn geweest tussen de bedrivers van de verschillende strijdwijzen en misschien werd de keuze van de ballingen tussen de twee grotendeels bepaald door toevallige factoren als onbekendheid met de zeevaart en verlangen in het geheim achtergebleven familieleden te bezoeken.

Toch waren de knevelaars een aparte groep die zich door een grotere homogeniteit van de andere Watergeuzen onderscheidde. Van de 70 knevelaars die ons met name bekend zijn geworden waren er zeker 62 uit Friesland zelf afkomstig. Twintig van hen hadden zich voorjaar 1568 onder de vaandels van Lodewijk van Nassau geschaard en zij waren daarom verbannen met verbeurdverklaring van goederen¹⁵⁹. Deze ballingen trokken voordeel uit hun bekendheid met het terrein en waren bezielde van een grote haat tegen hen die zich onder Alva's bewind schikten en dit steunden door het betalen van extra belastingen en het verrichten van wachtdiensten.

Zonder risico waren de rooftochten niet. Men opereerde langer op het land en in kleinere bendes dan bij de landgangen zodat er meer kans was gesnapt te worden: van de 70 bekende knevelaars zijn er 33 gegrepen en terechtgesteld. Hoewel er rekening mee moet worden gehouden dat juist de geëxecuteerden ons door de processtukken bekend zijn geworden en we dus niet kunnen stellen dat de helft van alle knevelaars de justitie in handen viel, is het toch duidelijk dat het ondernemen van plundertochten in Friesland tot de gevaarlijkste aspecten van het Watergeuzenbedrijf behoorde¹⁶⁰. De straffen die de gevangenen wachtten waren hard: op 26 september 1570 werd Juv Tammes, die deelgenomen had aan de slag bij Jemmingen en zich daarna bij de plundersaars had gevoegd, veroordeeld om „mit een gloyende tanghe driemaal in zijn lichaem genepen” te worden; vervolgens werd hij geworgd waarna zijn lichaam werd verbrand; vier kornuiten ondergingen hetzelfde lot¹⁶¹.

Over de knevelarijen zelf is weinig bekend; we kennen een paar namen van bendeleiders, we beschikken over een aantal bekentenissen van gevangene rovers en korte verslagen van hun daden. Over het optreden van de mannen van Hettinga is al enkele malen gesproken; zelf heeft hij niet deelgenomen aan de tochten. Eén van de gevangene bendeleden

¹⁵⁷ Zie hiervóór p. 17, 130.

¹⁵⁸ Douwe Sierksma-Hof van Friesland, 14.4.71, Aud. 296, fol. 69.

¹⁵⁹ Gebaseerd op collectie Vogels, 69 D 1-7.

¹⁶⁰ Gebaseerd op collectie Vogels, 69 D 1-7.

¹⁶¹ Collectie Vogels, 69 D 14.

verklaarde dat hij op grond van een commissie van Lodewijk van Nassau bestellingen uitgaf aan knevelaars, van wie hij tien procent van de buit als tegenprestatie ontving. Deze Gerolcke Rynthiesz bekende verder dat vooral kerken het moesten ontgelden en dat het roofgoed in Emden werd verkocht aan een goudsmid met medeweten van de Oostfrieze graven¹⁶². De leider van Hettinga's mannen was Marten Cornelisz Broekensz uit Workum die onder Lodewijk van Nassau had gediend en toen Hettinga zal hebben leren kennen¹⁶³. Een andere belangrijke figuur was Sybolt Aysma, ondertekenaar van het Compromis en in 1568 verbannen¹⁶⁴. Jan van Troyen noemde zomer 1570 in zijn bekentenis Ellert Jansz „met den crommen hals van Enckhuysen” — de bekende kapitein Ellert Vliechop — en heer Godinck van Harlingen — waarschijnlijk een gevluchte geestelijke — als leiders van benden van ongeveer 50 man die vanuit Emden Friesland onveilig maakten¹⁶⁵. Ook een zekere Berent Moller uit Wirdum had de leiding van een bende knevelaars¹⁶⁶. Deze bendehoofden waren verantwoordelijk voor de beroving van een aantal kerken en pastorieën in de dorpen Indijk, Uitwellingerga, Hommerts, Heeg, Joure en Gaastmeer gedurende de wintermaanden 1569-1570. Die golf van plunderingen werd door de Friese overheid beantwoord met een tegenactie die volgens Megen meer dan 30 gevangenen opleverde¹⁶⁷.

Hierdoor schijnt Hettinga's bende grotendeels te zijn vernietigd en de edelman zocht sindsdien zijn geluk op zee, maar andere adellijke ballingen namen zijn werk over en deinsden er niet voor terug zelf Fries grondgebied te betreden om hun wraak te koelen: Bernardus Roorda en de gebroeders Hartman en Watze Gauma, ook genaamd Hoeckesz¹⁶⁸. Zij organiseerden plunderbenden uit zeer uiteenlopende elementen. Zo hadden de Gauma's zich voorjaar 1570 verzekerd van de hulp van Agge Hillesz, een voormalig priester uit Sloten, die met zijn vijf kinderen naar Emden was uitgeweken, daar behoorde tot de bedeeden van de diaconie der Gereformeerde gemeente, in schijn als schipper werkzaam was, maar in feite met de Watergeuzen heulde en deelnam aan de knevelarijen. Omdat hij derhalve in slecht gezelschap verkeerde en bovendien vaak dronken was werd hij met zijn hele gezin augustus 1570 uit Emden verbannen¹⁶⁹.

¹⁶² Bekentenis van Gerolcke Rynthiesz, jan. 70, Secr. 193, fol. 261; N.N.B.W., VIII, 1280.

¹⁶³ Collectie Vogels, 69 D 1.

¹⁶⁴ N.N.B.W., VI, 156.

¹⁶⁵ *Van Vloten*, Opstand, p. 291; N.N.B.W., VI, 588 en 1304-1305.

¹⁶⁶ Collectie Vogels, 69 D 4.

¹⁶⁷ *Woltjer*, p. 198-200.

¹⁶⁸ Zie voor Roorda N.N.B.W., VIII, 1271-1272 en voor de Gauma's N.N.B.W., VI, 543.

¹⁶⁹ N.N.B.W., VI, 785-786. Enkele andere bendeleden van de Gauma's en Roorda waren: Laurens Coster een schoolmeester uit Sexbierum, Sythe Feddes, Riemer Feytes, Oene Geerts, Hinne Hillesz, Hans van Holsteyn, Johan Jelckesz een bakker uit Leeuwarden, Melchior een wever uit Sexbierum, Claes Pietersz een wever uit Franeker (gebaseerd op collectie Vogels, 69 D 1-7).

Zeker waren er meer van zulke ontwortelden, maar de leiders zelf waren zoals gezegd van adel en daarbij mannen van beschaving. De jongste der Gauma's Hartman, wiens oudere broer Watze hem in alles volgde, was zowel rover als renaissance-intellectueel; hij uitte zijn gevoelens in latijnse verzen¹⁷⁰. Bernardus of Binnert Roorda, waarschijnlijk een zoon van de grietman van Idaarderadeel en broer van de meer bekende Karel Roorda¹⁷¹, vluchtte in 1567 al naar Emden, streed daarna onder Lodewijk van Nassau en organiseerde in 1570 kneveltochten, maar in de winter van 1570-1571 studeerde hij samen met Karel bij Beza in Genève¹⁷².

Deze overtuigde protestanten meenden stellig het recht aan hun zijde te hebben bij hun daden op het Friese platteland. In ongeveer 20 dorpen beroofden zij de kerken waarbij ze het vooral op zilverwerk hadden gemunt¹⁷³. Misschien waren het ook hun bendeleden die zich in de nacht van 9 op 10 juli 1570 meester maakten van twee zilveren monstransen en vier zilveren olievaten uit de Sint-Vituskerk in Leeuwarden, welke diefstal grote opschudding veroorzaakte¹⁷⁴.

Ondanks het vatten en terechtstellen van vele plunderaars bleef Friesland voortdurend in onrust. November 1571 werden 35 personen door het Hof van Friesland vogelvrij verklaard en op hun hoofd werd een prijs gesteld. Onder hen de gebroeders Gauma die in de winter 1571-1572 juist zeer actief waren¹⁷⁵. In februari 1572 hoopte de Friese overheid hen, samen met de vroegere wever Melchior, in handen te krijgen toen men vernam dat ze in Emden gevangen zaten; om hun uitlevering werd verzocht. Het Hof schreef aan Alva dat het hier ging om „die verneemste ende principaelste knevelaers, die de meeste ende quaetste feyten als menichvuldige knevelaryen ende oock moirderyen hier te lande hebben aangericht”. Drie ondergeschikten die „een van aedel in den nacht binnen zyn eigen huys opt bedde deerlick vermoort” hadden, werden in Friesland zelf gegrepen. Twee zijn geradbraakt, de derde „wesende noch zeer jonck ende onervaren” eindigde zijn leven aan de galg¹⁷⁶.

Deze Friese Geuzen beperkten zich dus niet tot het plunderen van kerken en pastorieën maar beoefenden ook het echte knevelwerk: het rantsoeneren van aanzienlijke en rijke personen om hen tegen een losgeld vrij te laten. Ook kon dit losgeld ter plaatse gevraagd worden waarbij het slachtoffer soms van geld en leven beide werd beroofd. Zo rantsoeneerden knevelaars juni 1570 de grietman van West-Dongeradeel Reinier Fritema, tegen een hoog bedrag. Dat de keus op hem was gevallen is goed verklaarbaar: hij was een zwager van Viglius van Ayta en boven-

¹⁷⁰ *Van Groningen*, p. 53, 391-392; *Jurien de la Gravière*, p. 165-166.

¹⁷¹ Zie voor hem *Woltjer*, p. 248, 273, 274 en 290.

¹⁷² N.N.B.W., VIII, 1271-1272.

¹⁷³ *Andrae*, p. 101-102.

¹⁷⁴ *Bor*, I, fol. 230.

¹⁷⁵ *Winsemius*, fol. 562; *Woltjer*, p. 214.

¹⁷⁶ Hof van Friesland-Alva, 12.2.72, Aud. 297, fol. 41.

dien had hij de Watergeus Jan Bonga als grietman opgevolgd zodat hij gold als een collaborateur bij uitstek¹⁷⁷. Viglius' broer Rintzius, een veelbelovende prooi, die geweldig zijn best had gedaan om de knevelaars uit Friesland te weren, werd zijn tegenstanders niet gegund. Hij stierf voorjaar 1570 tengevolge van de ongewone inspanning die de strijd tegen de rebellen had gekost¹⁷⁸. Winter 1571-1572 mislukte een poging om de grietman van Rauwerderhem van zijn bed te lichten, maar een andere vooraanstaande figuur, Watse van Hania, wiens zoon Hieronymus raadsheer was van het Friese Hof, werd vermoord¹⁷⁹. Riemer Feytes, die aan de moord medeschuldig was en 30 daalders als zijn aandeel in de buit had ontvangen, werd gegrepen en 12 februari 1572 ter dood veroordeeld. Hij had ook meegedaan aan het knevelen van enige personen bij Cambuur, evenals Sythe Feddes die bovendien betrokken was geweest bij de plundering van een schip bij Irnsum en de aanslag op de grietman van Rauwerderhem; zijn doodvonnis werd 31 januari getekend¹⁸⁰.

De knevelaars bleven invallen doen zolang Friesland of delen ervan onder Spaans bestuur stonden. Nadat in de laatste maanden van 1572 Robles erin geslaagd was de aanvankelijk succesvolle opstand te onderdrukken en vele Friezen opnieuw moesten uitwijken, ditmaal naar Holland, werden er vele acties ondernomen die tot 1576 voortduurden, toen bij de Pacificatie van Gent ook Friesland de zijde van Oranje koos¹⁸¹.

De plunder-guerrilla die de knevelaars tegen de gezagsgetrouwen voerden en waarbij zij ieder contact met Spaanse of Waalse troepen meden, zou nog riskanter voor hen zijn geweest indien ze niet hadden kunnen rekenen op de sympathie van een deel der bevolking. Hoe groot dit deel is geweest, is onmogelijk vast te stellen¹⁸². Slechts weinigen zullen de sympathie die zij voor de zaak der Geuzen koesterden in daden hebben durven omzetten, uit angst voor de maatregelen van de overheid. Anderzijds zullen ook slechts weinigen de overheid daadwerkelijk hebben gesteund bij de bestrijding van de invallers omdat zij hun represailles vreesden. Zo moet de meerderheid van de bevolking betrekkelijk passief en afzijdig zijn gebleven, in de hoop op deze wijze leven en goed veilig te stellen. Sommigen hebben uit overtuiging of uit baatzucht de plundersaars geholpen. Tjaert Geertsz verborg hun roofgoederen in zijn huis, bracht brieven voor hen over en herbergde hun leiders. Bij een huiszoeking bleek zijn band met de rebellen en de ketters: men vond naast het roofgoed „veel ende diversche boecken, liedekens ende schandaleuse geschriften,

¹⁷⁷ *Woltjer*, p. 198.

¹⁷⁸ *Hoynck*, I, p. 563.

¹⁷⁹ *Woltjer*, p. 199-200. Het was deze daad die het Friese Hof 12.2.72 aan Alva meldde.

¹⁸⁰ N.N.B.W., VIII, 534 en 542.

¹⁸¹ *Woltjer*, p. 227 e.v.

¹⁸² Vgl. *Woltjer*, p. 201.

zoe van Menno Simonsz als van andere sectarissen". Geertsz eindigde zijn leven februari 1571 op het schavot ¹⁸³.

Het operatiegebied van de echte knevelaars was in hoofdzaak beperkt tot Friesland, maar ook in Groningen, Holland en de noordwesthoek van Brabant vonden incidentele plunderingen plaats die aan het knevelwerk doen denken. Zo sleepten september 1570 de Groningse ballingen Herman Ulgers en Tamme Grus uit hun vroegere woongebied enige vrouwen weg naar Norden in Oost-Friesland waar zij een hoog losgeld in ontvangst hoopten te nemen. Maar de Oostfriezen accepteerden deze daad tegen weerloze slachtoffers niet, bevrijdden hen en namen de daders gevangen; zij stierven in de kerker ¹⁸⁴. Een enkele overval was niet meer dan diefstal, ingegeven door wraak en armoede. Een schoenmaker uit Harlingen, Peter Hendricksz, was door Spaanse soldaten van zijn bezit beroofd en trok naar Oost-Friesland om zich bij de Geuzen aan te sluiten. Onderweg vroeg hij bij het klooster Selwert in Groningen om voedsel waarop een monnik hem toevoegde dat hij een Geus was „seggende dat alle Westvriesen goesen weren". Om zich voor dit ongastvrije onthaal te wreken besloot hij in Emden samen met een vroegere stadgenoot Willem Taeckesz en een derde man het klooster te beroven. Half juli 1570 trachtte het drietal twee paarden weg te halen, wat jammerlijk mislukte. Soldaten namen twee van hen gevangen terwijl de derde op de vlucht verdronk ¹⁸⁵.

Ook in Holland vonden geen systematische en goed georganiseerde plundertochten plaats. Wèl werd, indien we het Amsterdamse stadsbestuur mogen geloven, het Hollandse platteland onveilig gemaakt door vagebonden die dreigden Jan van Troyen, de gevangen Watergeus, te bevrijden wanneer hij van Amsterdam naar Brussel zou worden gevoerd om zijn executie te ondergaan ¹⁸⁶. Ook opereerden op de grote rivieren tussen Holland, Brabant en Zeeland stroomrovers die ongetwijfeld in contact stonden met de Watergeuzen. Op 16 februari 1570 werd een beurtschip dat van Dordrecht was afgevaren naar Antwerpen, even buiten eerstgenoemde plaats overvallen door een schuit met vijf personen aan boord. Deze joegen onder psalmgezang en de kreet „vive les gueux" de bemanning in het vooronder, beroofden het schip van de lading, namen het roer er uit en zetten het op een afgelegen plek aan de grond ¹⁸⁷. De buit was aanzienlijk: er werd gesproken over 5000 daalders in baar geld, voor het grootste deel belastinggelden die de centrale regering in Holland had geïnd en die op weg waren naar het zuiden ¹⁸⁸. De daders ontkwamen

¹⁸³ N.N.B.W., VIII, 588.

¹⁸⁴ N.N.B.W., VI, 648 en 1290; *Franz*, p. 285.

¹⁸⁵ Bekentenis van Peter Hendricksz, 15.7.70, Secr. 190, fol. 61; Robles-Alva, 19.7.70, Aud. 295, fol. 270; *Woltjer*, p. 197.

¹⁸⁶ Amsterdam-Alva, 9.10.70, Aud. 336, fol. 142.

¹⁸⁷ Verklaring van de bemanning van het beurtschip, *Van Hasselt*, I, p. 329.

¹⁸⁸ Antwerpsch Chronykje, p. 203.

naar het oosten, via Gelderland leidde het spoor naar Emmerik. Uit deze stad werd 28 februari bericht dat er „moetwillige roevers” geweest waren die inmiddels de wijk hadden genomen naar Keulen. Men kon vijf namen noemen van mannen die bij de plundering betrokken waren geweest¹⁸⁹. Eén van hen was Bruin van Utrecht die spoedig daarna als Watergeus carrière zou maken. Dat de beroving bij Dordrecht wel te verwachten was blijkt uit het bericht dat de Franse ambassadeur in de Nederlanden Ferrals, 4 februari 1570, dus nog geen twee weken voor die daad, aan zijn vorst deed toekomen. Volgens hem verschenen de Watergeuzen „journallement jusques près de Dordrech en Zélande, ou l'on va d'Anvers en huit ou dix heures”¹⁹⁰.

Hoe zeer de rovers overigens met de Watergeuzen verbonden werden geacht, blijkt ook uit het *Antwerpsch Chronykje* dat de daad toeschreef aan „elf Watergeusen, smalle Jonkers” die uit Engeland waren overgestoken en met de buit naar dit land terugkeerden¹⁹¹. En de Oostfriese graven wezen de bekende kapitein Willem van Hembyze uit Gent als hoofdschuldige aan; zij hielden Alva verontwaardigd voor dat hij de rovers in zijn eigen gebied niet kon bedwingen terwijl hij dit wel van de Oostfriese overheid verwachtte¹⁹².

Toen de Watergeuzenvloot voorjaar 1571 zich lange tijd in het Kanaal en het zuidelijk deel van de Noordzee ophield, werden ook in meer zuidelijke gewesten landgangen en strooptochten ondernomen; de invallen in Vlaanderen en in Zuid-Holland bij Ooltgensplaat en Katwijk zijn vermeld¹⁹³. „Quaetdoeners ende roovers” haalden in de noordwesthoek van Brabant de vruchten van de akkers en maakten de godsdienstoefeningen onmogelijk¹⁹⁴. Enkele maanden later, augustus 1571, werden maatregelen genomen tegen het „quaet regiment ende periculen van diversche persoonen ende ballingen hantierende t dorp ende tlant van de Ruygenhill by gedoogen van Willem Pietersz als stadthouder aldaer”. De trouweloze gezagsdrager werd in Bergen op Zoom opgesloten en zijn opvolger kreeg de opdracht alle ballingen en misdadigers zijn rechtsgebied uit te werken of hen te grijpen¹⁹⁵. Het staat geenszins vast of het in dit geval ging om lieden die met de Watergeuzen in contact stonden of vanaf hun schepen

¹⁸⁹ R.A. Arnhem, Thomas Gramaye-Hof van Gelderland, 20.2.70, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3248; Hof van Gelderland-Emmerik, 23.2.70, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3249; Emmerik-Hof van Gelderland, 28.2.70, Hof van Gelderland, no. 1072, regest Van Veen, 3255.

¹⁹⁰ *Gachard*, Bibliothèque nationale, II, p. 481.

¹⁹¹ *Antwerpsch Chronykje*, p. 203.

¹⁹² U.B. Utrecht, H.G. 131, Defensionales und Gegenarticul, art. 151.

¹⁹³ Zie hiervoor p. 62.

¹⁹⁴ G.A. Bergen op Zoom, Archief van de Raad en Rekenkamer van het Markiezaat van Bergen op Zoom, voorl. inv. no. 257, 10.5.71, fol. 26.

¹⁹⁵ G.A. Bergen op Zoom, Archief van de Raad en Rekenkamer van het Markiezaat van Bergen op Zoom, voorl. inv. no. 257, 8.8.71, fol. 92; *Van Ham*, p. 111-112.

opereerden, maar hun optreden was gelijk aan dat van de knevelaars in Friesland.

Hoe nauw het plunderen op het platteland en het Watergeuzenwerk wat betreft de uitvoerders verwant waren, blijkt ook uit de overval op het dorp Berchem bij Antwerpen, door 13 man gepleegd in de paasnacht van 1571¹⁹⁶. Eén van hen was Ananias van Cruyningen, een rusteloze rebel gezien zijn avontuurlijke loopbaan. In 1567 en 1568 diende hij bij Hendrik van Brederode en Oranje, onder Dolhains admiraalschap verbleef hij op de vloot, in 1570 liet hij zich in met de mislukte aanslag op Deventer. Na de plundering bij Berchem kwam hij in contact met Lumey, werd commandant van diens Walen en hield zich bezig met spionage en het werven van troepen aan de Duitse grens, wat misschien verband hield met een voorgenomen grootscheepse aanval op Den Briel. Bij deze laatste activiteiten werd hij november 1571 in Arnhem gevangen en twee maanden later terechtgesteld¹⁹⁷.

Bij de overval in Berchem waren twee geestelijken vermoord en Alva was hierover zó ontstemd dat hij op 19 april 1571 een plakkaat uitvaardigde tegen de „geweldenaryen” die geestelijken aangedaan werden: kwaadwillige ketters in alle Nederlanden belaagden de geestelijken, zij werden beroofd, verminkt en vermoord. Hierdoor ontstond het gevaar dat zij hun parochianen in de steek zouden laten en deze zonder zorg van de kerk „den wolffven overghelaten ende gheëxposeert zouden weesen”¹⁹⁸.

De plunderingen op het platteland vervulden de regering met grote zorg omdat zij in het bijzonder gericht waren tegen de kerk en een duidelijk ketterse inslag hadden. De ketters onder de zwervers en bedelaars zouden hele benden kunnen besmetten met hun ideeën en hen omvormen tot verzetshaarden waaruit de Watergeuzen bemanningsleden en knevelaars konden recrutereren. Om de voedingsbodem aan deze ontwikkeling te ontnemen maande Alva op 27 november 1571 alle rechtbanken en stadhouders van de gewesten streng op te treden tegen „les vagebondes, bélistres, mauvais garnemens, souldats cassez, fugitifz banniz, bringans, gens ramassez, tenans les bois et courrans le plat pays et aultrement, et généralement contre tous ceulx qui vivent en oysivité à l'adventaige et à la charge du peuple . . .”¹⁹⁹. Het is de vraag of deze aansporing heeft geholpen maar het Friese Hof meldde 2 januari 1572 in ieder geval triomfantelijk aan de landvoogd dat het plakkaat tegen de vagebonden onmiddellijk vrucht had afgeworpen: enige van de ergste knevelaars waren gevangen en berecht²⁰⁰.

¹⁹⁶ *Bor*, I, fol. 243.

¹⁹⁷ *Van Hasselt*, II, p. 105-109; *N.N.B.W.*, VI, 366-367; hiervóór p. 84.

¹⁹⁸ *Charterboek*, III, fol. 842.

¹⁹⁹ *Compte-rendu*, 2, VIII, p. 134.

²⁰⁰ *Hof van Friesland-Alva*, 2.1.72, Aud. 297, fol. 1.

De plunderingen te land hebben minder aandacht getrokken dan de vrijbuit van de Watergeuzen, omdat zij grotendeels beperkt bleven tot het platteland van Friesland, Groningen en Holland. De slachtoffers waren geen rijke kooplieden, die hun stem konden verheffen of uitwijken, maar eenvoudige dorpsgeestelijken, plattelandsautoriteiten en boeren. Weliswaar is het overdreven om te stellen dat de tijd van de Noormannen scheen teruggekeerd²⁰¹, toch mag de betekenis van de landgangen en knevelarijen niet worden onderschat. De materiële schade die erdoor werd veroorzaakt was wellicht niet zo groot, maar een veel belangrijker effect was de verlamming, het gevoel van machteloosheid onder de bevolking en vooral het besef dat Alva met zijn stadhouders en soldaten niet in staat was het land afdoende te beveiligen. Dit besef bleef niet beperkt tot het platteland, het drong ook door in de steden waar het de onwelwillende houding tegen de landvoogd hielp versterken. Het land bleef door de invallen in onrust en de overheid werd tot maatregelen gedwongen ter bescherming van dorpen en kleine steden. Maar deze maatregelen waren nieuwe bronnen van ergernis en verzet.

5. CONCLUSIE

De kaapvaart en de landgangen waren voor de Geuzen en Oranje meer een middel om geleden schade te verhalen, om wraak te nemen en in eigen onderhoud te voorzien, dan wapenen ter hand genomen om Alva te verdrijven. De prins moet de plunderingen hebben gezien als een noodzakelijk kwaad; niet alleen belemmerden zij de vlootconcentraties die een invasie ten doel hadden, ook meende hij dat de hulp van het buitenland, een onontbeerlijke voorwaarde voor succes, erdoor in gevaar kwam.

Stellig werden neutralen vaak beroofd van levensmiddelen en scheepsbenodigdheden en werd hun handel op de Nederlanden bemoeilijkt. Stellig werden Nederlanders met Oostfriese en Hanzeatische zeebrieven niet gespaard. De Watergeuzen handelden zo in strijd met hun commissies; maar waren zij daarom zeerovers, misdadigers? Ik meen van niet. Niet alleen dat de zestiende-eeuwse rechtsopvattingen hun daden deels billijkten, we moeten ook rekening houden met de omstandigheden waaronder zij opereerden. De bepaling dat de neutrale scheepvaart geheel moest worden ontzien, het ontbreken van een basis onder controle van de prins, diens onvermogen om sancties toe te passen, alles dreef de kapers, vaak berooide ballingen, tot het overtreden van hun commissies. Plaats daarachter het decor van de godsdiensttwisten waarbij het martelen en moorden van onschuldigen een normaal verschijnsel was, en het is duidelijk dat we de Geuzen niet zonder meer in de beklagdenbank kunnen zetten en veroordelen. In plaats van verontwaardiging over hun uitspattingen kan men juist bewondering hebben voor *die* kapers die de neutralen ontzagen of hun slechts wat victualiën en scheepsgerei afnamen. Me dunkt,

²⁰¹ *Jurien de la Gravière*, p. 176.

dat zij hierin toonden dat het hen niet alleen ging om het behalen van buit, maar ook om de bestrijding van een bepaalde vijand.

Hoe dit zij, de geschiedschrijver dient zich meer met de *historische betekenis* van de Watergeuzen bezig te houden dan met de morele beoordeling van hun daden. We hebben die betekenis hier nog niet geschetst al zou voor de verovering van Den Briel een uitzondering gemaakt kunnen worden. In de volgende hoofdstukken zal, temidden van allerlei soms uitvoerige beschrijvingen en analyses, hun betekenis voor de Opstand centraal staan; het karakter van de Geuzen als groep binnen die Opstand en de repercussies van hun optreden in de Nederlanden vormen de onderwerpen van die hoofdstukken.

III

HERKOMST, MOTIEVEN, MENTALITEIT

1. INLEIDING

De eerste hoofdstukken van deze studie, een kroniekmatig verslag van de lotgevallen der Geuzenvloot en een analyse van de door haar gehanteerde wapenen, hebben ons doen kennismaken met de daden, de plannen, de organisatie van de Watergeuzen en hun verhouding tot Oranje. Over hun afkomst, motieven en mentaliteit is niet of slechts terloops gesproken. Toch zijn deze punten van groot belang. Immers, hoe men hen ook mag zien, algemeen wordt aangenomen dat de Watergeuzen een belangrijke rol in de Opstand hebben gespeeld. Het kennen van hun persoonlijke achtergronden kan daarom bijdragen tot een beter inzicht in de aard van het verzet tegen kerk en koning.

Natuurlijk kan de mentaliteit van de groep als geheel mede afgelezen worden uit haar optreden, maar voor het kennen van de afkomst en motieven is een andere benadering noodzakelijk. Baseren we ons op de uitlatingen van tijdgenoten, dan worden we geconfronteerd met verwarrende gegevens die ons niet of nauwelijks verder brengen. In de eerste plaats hebben deze uitlatingen vrijwel steeds betrekking op een klein gedeelte van de vloot (één of enkele schepen) en wanneer zij over de Watergeuzen als totaliteit spreken, is dat in vage termen. Ten tweede waren de Watergeuzen zulk een omstrede groep dat de verklaringen van tijdgenoten verre van objectief zijn, vooral de tegenstanders laten zich denigrerend over hen uit en zij vormen de belangrijkste bron.

Hoe moeilijk het is om direct uit de bronnen een antwoord te formuleren op de toch niet aan emoties gebonden vraag naar de geografische herkomst van de vrijbuiters, moge blijken uit de volgende opsomming van ooggetuigenverklaringen. September 1569 verklaarde een Fries dat Dolhains vlootbemanning grotendeels bestond uit Walen, Fransen en Engelsen¹. Maar het staat vast dat dit haakschutters waren die oorspronkelijk naar La Rochelle zouden worden vervoerd en ten slotte in Oostfriese dienst overgingen; Watergeuzen kan men hen niet noemen. In mei 1570 werd een Emdense schipper aangehouden door een kaper uitsluitend bemand door Nederlanders². Volgens de gevangene Engelse Watergeus Jan Best bestond de bemanning van zijn schip, eind 1570, uit 80 Engelsen en 40 Nederlanders³. Enkele maanden later berichtte

¹ Zie hiervóór p. 29.

² Wacken-Alva, 2.5.70, Aud. 335, fol. 136.

³ Voormalig G.A. Middelburg, Register crimineel der stad Middelburg, II, fol. 302vo e.v., *Visliet en Swaving*, no. 26 (afschrift in collectie Vogels, 69 D 15).

Despes dat de Geuzen op ieder schip slechts twee of drie „Vlamingen” hadden, de anderen waren Engelsen ⁴. Ook aan de landgang bij Katwijk op 24 mei 1571 namen veel Engelsen deel ⁵. Daarentegen meldde een visser uit Sluis dat kapitein Jean de Loye die hem april 1571 had ge-rantsoeneerd, op zijn schip „meest Hollanders” had ⁶. Op het vaartuig van Ellert Vliechop dienden zomer 1571 40 man, „duetschen ende waelen ende allerhande volck” ⁷. De gevangen genomen kapitein Anthoine des Pomereaulx vertelde zomer 1571 dat hij in Emden maar drie bemannings-leden had kunnen werven; in Dover nam hij 17 man aan boord, twee Engelsen, de rest Vlamingen, van wie sommigen goed Frans spraken ⁸. Een andere gevangene, de Briellenaar Jan Claesz, bekende november 1571 tegenover het stadsbestuur van Oostende dat op zijn schip 43 man dienden: 18 „duetschen”, de rest Fransen ⁹. Ten slotte de veroveraars van Den Briel: we hebben gezien dat onder hen ca. 200 Franstalige haakschutters waren, de anderen werden door ooggetuigen gekwalificeerd als ballingen en lieden van allerhande slag ¹⁰.

Hoe gemengd de bemanning van een schip in regionaal opzicht kon zijn, blijkt uit de monsterrol van het vaartuig dat onder commando stond van Jan van Ransdorp. Augustus 1571 namen vissers uit Oostende, geholpen door Spaanse soldaten, de gehele bemanning gevangen. De kapitein zelf was geboren in Darmstad maar had, gezien zijn naam, waarschijnlijk geruime tijd in Holland gewoond. Ook zijn concubine Cornelia of Neelke was aan boord; zij kwam uit het Hollandse IJsselstein. De schrijver, Herman Jansz, was geboren in Leeuwarden maar had als palfrenier bij de Spaanse gezant in Londen gediend en was naar zijn zeggen door de Geuzen geprest. Cornelis Hendricksz, een smid uit Vianen, had meegedaan met de troebelen en was in 1567 gevlucht en verbannen. Olivier Uyter Wulghen, een barbier, Adolf de la Croix en Adriaan Huelbloc kwamen uit Gent; Hans Fries en Rochus Pietersz beiden uit het Friese Winaldum; Jan van Wingen was een uitgeweken kleermaker uit Ronsse. De bemanning werd gecompleteerd door Falckaert Arentsz van Ameland, Adriaan Hubrechtsz uit Oirschot en Jacob van Dolderen uit Delft ¹¹.

De concrete vragen waar het ons om gaat: uit welke landen, gewesten, steden en dorpen waren de Watergeuzen afkomstig, wat was hun beroep of sociale status, welke motieven hebben hen tot het dienst nemen op de

⁴ Despes-Philips II, 10.3.71, Coleccion, XC, p. 438-439.

⁵ Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285vo.

⁶ Verklaring van gevangen genomen vissers, april 71, Aud. 286, fol. 53.

⁷ Bekentenis van Feyke Martens, Secr. 192, fol. 21vo.

⁸ Bekentenis van Anthoine des Pomereaulx, Secr. 190, fol. 125.

⁹ Bekentenis van Jan Claesz, november 71, Aud. 286, fol. 281.

¹⁰ Zie hiervóór p. 96.

¹¹ R.A. Brussel, Chambre des Comptes, acquits de Lille, nr. 155 de la série des cartons, Oostende, 11.3.69-15.3.72, fol. 6vo e.v.

vloot gebracht, door welke overtuiging werden zij beziel — kunnen alleen beantwoord worden met behulp van biografische gegevens betreffende een vrij groot aantal individuen dat bij de Watergeuzen heeft gediend. Vooral dank zij het geduldige speurwerk van F. Vogels die een lijst heeft aangelegd van een 700-tal namen van Watergeuzen, kunnen we ons een beeld vormen van de samenstelling van het kapiteinscorps en de vlootbemanning¹². In sommige gevallen is alleen de naam van de kaper overgeleverd, daarnaast bezitten we ook van eenvoudige matrozen een compleet curriculum vitae. Meestal is dit te danken aan de omstandigheid dat de betrokkene in handen van de justitie is gevallen en de verhalen bewaard zijn gebleven.

2. HERKOMST EN MOTIEVEN

Voor een juist inzicht in de samenstelling van de vlootbemanning is het noodzakelijk de kapiteins en de manschappen afzonderlijk te behandelen. Wat betreft de laatsten, het bleek niet mogelijk onderscheid te maken tussen schippers, onderofficieren en gewone manschappen. Ten eerste door gebrek aan informatie op dit punt, ten tweede door het ontbreken van een duidelijke hiërarchie op vele Geuzenvaartuigen. Ten slotte wisselden de functies voortdurend; ook sommige kapiteins duiken na enige tijd op als ondergeschikten aan boord van een ander schip. Uiteraard treft men hen alleen op de kapiteinslijst aan. De kapiteins, 170 zijn ons bekend, zijn door hun functie stellig in overgrote meerderheid in de bronnen doorgedrongen en het is daarom mogelijk een goed beeld te krijgen van de geografische en in mindere mate de sociale herkomst van het kapiteinscorps. Ook is in vele gevallen iets bekend van hun wederwaardigheden gedurende de jaren 1566-1568 wat licht kan werpen op de motieven voor hun toetreding tot de Watergeuzen. Van de manschappen zijn ons bijna 500 namen overgeleverd, een onbekend percentage van het totaal aantal bemanningsleden dat ooit op de schepen is geweest. Over hen hebben we veel minder gegevens dan over de kapiteins. Bij een ongescheiden verwerking van de gegevens betreffende meerderen en ondergeschikten ontstaat een scheef beeld omdat de bevelhebbers dan relatief oververtegenwoordigd zijn.

Als bijlagen II en III heb ik een kapiteinslijst (inclusief admiraals en vice-admiraals) en een manschappenlijst opgenomen. Op deze lijsten, grotendeels opgebouwd uit een kritische verwerking van het door Vogels verzamelde biografische materiaal, zijn de nu volgende berekeningen, tabellen en conclusies gebaseerd. Van de kapiteins heb ik *alle* namen opgenomen, van de bemanningsleden alleen dan wanneer naast de naam tenminste ook de geografische afkomst bekend was.

¹² Deze lijst in collectie Vogels, 69 D 1-7; ca 300 biografieën van Watergeuzen in N.N.B.W., VI, VIII, IX, X. Wat betreft de kapiteins heb ik ook gebruik gemaakt van de kapiteinslijst bij Dietz, p. 410-421, die de namen geeft van enkele verder onbekende Engelse Geuzenkapiteins.

Bij het samenstellen van de lijsten deed zich allereerst het probleem voor wie tot de Watergeuzenkapiteins gerekend moesten worden. Formeel zouden slechts zij die een commissiebrief van Oranje of van één zijner admiraals verkregen en die metterdaad het commando over een schip gevoerd hadden, tot deze groep gerekend kunnen worden. Omdat maar van enkele kapiteins met zekerheid vaststaat dat zij een bestelling bezaten is dit criterium losgelaten. Allen die in contemporaine bronnen één of meerdere malen als bevelvoerders in enige relatie tot Oranje of Lodewijk van Nassau werden genoemd, zijn in de lijst opgenomen. Uitgesloten zijn zij die wel een commissie hadden verkregen, maar die nooit als commandant worden genoemd¹³. Bovendien heb ik niet opgenomen degenen, die op een klein schuitje met enkele manschappen korte tijd de Wadden of de Eems onveilig hebben gemaakt. Bij deze plundersaars is het vaak onduidelijk wie het commando voerde, terwijl van enige band met Oranje en zijn admiraals meestal geen sprake is¹⁴. Wel heb ik de leiders van de benden knevelaars in Friesland in de lijst opgenomen; waarom dat verantwoord is, heb ik aangetoond¹⁵.

In de onderstaande tabellen zijn de volgende gegevens verwerkt: 1. geografische herkomst, 2. oorspronkelijk beroep of sociale status, 3. activiteiten of omstandigheden die het dienstnemen bij de Watergeuzen kunnen verklaren. In de tabellen is onder geografische herkomst het gewest of het land vermeld, in de lijsten vindt men ook stad of dorp genoemd. In de tabellen zijn kapiteins en manschappen naar beroep of status in vijf groepen verdeeld: 1. edelen, 2. gegoede burgers, 3. zee-lieden, 4. handwerkers, 5. andere beroepen. De problemen bij deze indeling waren talrijk. Ten eerste bleek het niet mogelijk de edelen te verdelen in plattelandsadel en verstedelijkte adel. Indien een edelman uitgesproken tot de stadsadel behoort, blijkt dat veelal uit zijn woonplaats of beroep vermeld in de bijlagen. Ten tweede was het ondoenlijk het onderscheid tussen gegoede burgers en handwerkslieden scherp te trekken. Classificaties als verver, mandenmaker en zeepzieder zeggen weinig over welstand en status. Wanneer naast het beroep andere gegevens bekend zijn maken die ons duidelijk hoe willekeurig de indeling is van hen over wie die gegevens ontbreken. Zo zijn ons bekend: twee kistenmakers, beiden ballingen, Aem Claesz uit Amsterdam en Paulus Evertsz uit 's-Gravenhage. De eerste was ongetwijfeld in goede doen want hij bezat enkele huizen, maar de tweede behoorde tot de schamele gemeente. Alle kooplieden, winkeliers, herbergiers en zij die één of meer huizen bezaten of

¹³ Nl. de edelen: Pieter van Berchem, Bernard van Deynse, Frederik van Dorp, Duco en Taco van Hettinga, Charles de Montfalcon, Adriaan van Swieten en Jacques de la Planche (geen edelman). Zij waren wel op de vloot en zijn derhalve in de manschappenlijst opgenomen.

¹⁴ Nl. Renke Eggens, Marten uit Vlissingen en Pieter Nannenz, ook zij zijn als manschappen beschouwd.

¹⁵ Zie hiervóór p. 134-135.

van wie gezegd wordt dat zij welgesteld waren, werden in de categorie „gegoede burgers” geplaatst. Allen van wie alleen een beroep is overgeleverd dat daarvoor in aanmerking kwam, heb ik tot de handwerkers gerekend. Bij de groepen „zeelieden” en „andere beroepen” deed zich hetzelfde probleem voor: matrozen, schippers, schuitvoerders en schippersknechten komen naast elkaar voor, hoewel er ongetwijfeld grote verschillen zijn geweest in hun sociale status. Onder de groep „zeelieden” van de kapiteins treffen we voornamelijk schippers aan. In de groep „andere beroepen” van de manschappen zien we o.a.: zes voormalige geestelijken, drie schoolmeesters, twee artsen, twee schrijvers, een rechtsgeleerde, een trommelslager, en een palfrenier.

Bij de activiteiten of omstandigheden die hebben geleid tot het dienstnemen op de vloot heb ik onderscheid gemaakt tussen: A. verbanning door de Raad van Beroerten, B. vlucht zonder veroordeling, C. deelneming aan gewapende acties van de rebellen in de jaren 1566-1568 (dienen onder Hendrik van Brederode, Lodewijk van Nassau en Oranje). Het spreekt vanzelf dat deze laatste categorie grotendeels is verbannen, dus ook voorkomt onder A. De categorieën D en E vinden we alleen bij de manschappen. Het gaat hier om mannen die waarschijnlijk niet als tegenstanders van Alva's bewind hebben dienstgenomen, maar geheel vrijwillig (D) of gedwongen door de Geuzen (E). De categorie *, alleen bij de adellijke kapiteins, omvat edelen die het Compromis hebben ondertekend. Als ik een balling heb kunnen naspeuren in Verheydens lijst van veroordeelden door de Raad van Beroerten is het nummer waaronder hij daar staat vermeld, in de lijsten van kapiteins en manschappen opgenomen ¹⁶. In de laatste kolom van deze lijsten treft men de aanduiding aan van de biografieën van Vogels in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*.

Alvorens deze tabellen afzonderlijk te bespreken wil ik drie opvallende aspecten van de herkomst van zowel kapiteins als manschappen belichten. Ten eerste: zonder rekening te houden met de correctie die bij de manschappen zal moeten worden toegepast, is het grote aantal Friezen en Hollanders zowel bij kapiteins als manschappen frappant. We moeten

¹⁶ Dit naspeuren stuitte soms op grote moeilijkheden omdat sommige personen onder hun bijnaam stonden vermeld, die mij alleen met hun patronymicum bekend waren en omgekeerd. Bovendien bevat Verheydens lijst waarschijnlijk vele fouten: b.v. nr. 872, Bouga, Jan, moet zijn: Bonga, Jan; nr. 4.748, Geelveter, Cornille, is waarschijnlijk identiek met nr. 5.543, Hillebrantszone, Cornelis, alias Geelveter; nr. 6.430, Koman, Jacques-Manche, is waarschijnlijk identiek met nr. 7.304, Manche, Jacques; nr. 7.261, Magere Selle moet zijn Magere Jelle en is waarschijnlijk identiek met nr. 6.224, Jelle, Mazeere; nr. 8.697, Robaert, Jehan, is waarschijnlijk identiek met nr. 8.771, Roobaert, Jehan; nr. 8.860, Ruychaure, Claes, moet zijn Ruychaver, Claes; nr. 9.182, Seerpszone, Syverdt, is waarschijnlijk identiek met nr. 9.210, Serpszone Suyvert; nr. 10.902, Van Haelen, Adam, moet zijn Van Haeren, Adam. Gezien het feit dat alleen bij het onderzoek naar verbannen Watergeuzen deze fouten aan het licht traden, dient deze lijst met de nodige voorzichtigheid gehanteerd te worden.

TOELICHTING BIJ DE TABELLEN 1 EN 2

Bij de geografische herkomst zijn de grenzen van 1570 aangehouden. Luik is wegens de nauwe banden die toen al met de Nederlanden bestonden (Lumey!) niet bij het Duitse Rijk getrokken, maar als Nederlands gewest gerekend. Oost-Friesland is om zijn bijzondere relaties met de Watergeuzen apart vermeld.

Criterium bij de indeling naar geografische herkomst was de laatste *woonplaats*, voor ballingen en vluchtelingen uiteraard de woonplaats in de Nederlanden. Vindt men in de bijlagen II en III achter een naam twee plaatsen, dan is de tweede in de tabellen verwerkt; de eerste is veelal de geboorteplaats.

TABEL 1
Herkomst en motieven van de kapiteins

	Edelen				Gegoede burgers			Zeelieden			Handwerkers			Andere beroepen			Onbekend			Totaal							
	A	B	C	*	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	*				
Holland	4	4	4	4	20	14	3	2	5	1	3		3	2	1	3	2	1	17	6	4	3	52	29	11	10	4
Friesland	12	10		9	8	1	1		3	2	1	1	3	2		3	1		17	5	1	6	37	20	3	19	8
Vlaanderen	10	6	3	1	3	1	1		-				-			-			2		1		13	7	4	1	3
Zeeland	-					-			2				1			-			7	1	1	1	10	1	1	1	-
Groningen	3	2	1	2	1	1			-				-		1				4				9	3	1	2	1
Brabant	1		1		2	2	1		-				-						5	1	1		8	2	2	-	2
Artois	5	4	1		2	-			-				-						-				5	4	1	-	2
Doornik	2	2		1	1	1	1		-				1		1				-				4	4	-	-	1
Gelderland	2	2		1	2	1	1	1	-				-						-				3	3	-	2	2
Overijssel	-					-			-				-						1				1	-	-	-	-
Utrecht	-					-			-				-						1	1		1	1	1	-	1	-
Limburg	1	1			1	-			-				-						-				1	1	-	-	1
Henegouwen	-					-			-				-	1	1				-				1	1	-	-	-
Luik	1	1		1	1	-			-				-						-				1	1	-	1	1
Buitenland	2			1		-			-				-						9				11	-	-	1	-
Onbekend	-					-			-				-						13				13	-	-	-	-
Totaal	43	32	6	19	25	27	20	3	3	10	3	4	1	7	4	-	4	7	76	14	8	11	170	77	23	38	25

TABEL 2
Herkomst en motieven van de manschappen

	Edelen					Gegoede burgers					Zeelieden					Handwerkers					Andere beroepen					Onbekend					Totaal											
	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E							
Friesland	6	6	3			4	3	1	4		6	3	2	3	2	12	9	2	9		8	5	1	4	1	139	28	13	31	5	5	175	54	19	54	5	8					
Holland	9	4	4	2		19	11	4	1		20	6		4	4	21	8	4	2	1	1	4	2	2			69	13	9	3	6	5	142	44	23	8	11	10				
Groningen	10	9	1	8		-					4	1	1		1	1	1				-					18	4	4	5	1		33	15	6	13	1	1					
Vlaanderen	1	1				2	2		1		-					5		2		3	2	1		1	1	9	1	2		1		19	5	4	2	5	-					
Brabant	3	2		1		-					1	1				1					-					11	1	2	1			16	4	2	2	-	-					
Zeeland	1		1	1		1	1				1				1	1	1				1					8	1	2				13	3	3	1	-	1					
Gelderland	2		2	2		1	1				2				1	-					-					1					1	6	1	2	2	-	2					
Doornik	2	2				1			1		-					-					1					2						6	2	-	1	-	-					
Drente	-					-					-					1			1		-					3		1		1		4	-	1	-	2	-					
Luik	-					-					-					1				1	2		1		1	1						4	-	1	-	1	1					
Overijssel	-					-					-					-					-					4		1	1			4	-	1	1	-	-					
Henegouwen	-					1		1	1		-					-					-					2						3	-	1	1	-	-					
Utrecht	-					-					-					-					-					3	1		1			3	1	-	1	-	-					
Artois	-					-					-					-					-					1						1	-	-	-	-	-					
Limburg	-					-					-					-					-					1		1				1	-	1	-	-	-					
Rijssel	-					-					-					1			1		-					-						1	-	-	-	1	-					
Waalse gew.	-					-					-					-					-					6		2		1		6	-	2	-	-	1					
Oost-Friesland	1		1	1		-					1			1		-					-					17			5	2		19	-	1	1	6	2					
Duitse Rijk	-					-					3			3	1	1		1			1					13			4	1		18	-	1	-	4	4					
Engeland	-					1			1		4			1	3	-					-					10			3	2		15	-	-	-	5	5					
Overig buitenl.	-					-					2			2	1	1			1		1				1	1						5	-	-	-	2	2					
Totaal	35	24	9	18	-	-	30	18	6	8	1	-	44	11	3	3	6	17	46	19	9	11	7	2	20	8	4	5	3	1	319	49	37	42	26	17	494	129	68	87	43	37

ervoor waken hierin een afspiegeling te zien van de verspreiding van de „opstandigheid” in de Nederlanden gedurende de jaren 1566-1568. Wanneer we de geografische herkomst van de veroordeelden door de Raad van Beroerten hiervoor als maatstaf nemen, dan blijkt dat in de zuidelijke Nederlanden beneden de grote rivieren een aanzienlijk grotere groep opposanten tegen kerk en koning werd aangetroffen dan in de noordelijke. De som van de veroordeelden uit de tegenwoordige Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen, Brabant, Limburg, Henegouwen, Luik, Namen, Antwerpen en Luxemburg, de gebieden die thans deel uitmaken van Frankrijk en de tegenwoordige Nederlandse provincies Noord-Brabant en Limburg, bedraagt 8.687 op een totaal van ruim 12.000¹⁷. Deze gewesten leverden slechts 33 kapiteins van het totale aantal van 170 en 57 manschappen van de 494. Gelderland, Overijsel, Utrecht en Drente kenden 627 slachtoffers van Alva's rechtbank en brachten het tot 5 kapiteins en 17 manschappen. Holland, Friesland, Zeeland en Groningen, de echte kustprovincies, leverden 2152 veroordeelden, 108 kapiteins en 363 manschappen.

Het grote aantal Friezen en Hollanders moet aan verschillende factoren worden toegeschreven. In de eerste plaats waren de inwoners van deze gewesten het best vertrouwd met de zee. Toch staan slechts vijf Hollanders en drie Friezen onder de kapiteins als zeelui te boek. Het lijkt mij echter waarschijnlijk dat onder de 35 commandanten uit Holland en Friesland van wie het vroegere beroep onbekend is, zich een groot aantal zeelieden bevindt. Ten tweede hadden Friezen en Hollanders bij het uitwijken voor Alva veelal het nabijgelegen Oost-Friesland als toevluchtsoord gekozen. Zoals we gezien hebben waren die streek en de aangrenzende wateren bij uitstek geschikt om als uitgangspunt te dienen voor plundertochten te land en ter zee tegen Alva's onderdanen. En al verminderde in de loop der jaren de aantrekkelijkheid van Oost-Friesland als basis sterk door de afwijzende politiek van de stad Emden en graaf Edzard tegenover de Watergeuzen, in het geheim bleven zij er komen. Ten slotte speelde ook de inval van Lodewijk van Nassau in Groningerland van 1568 een rol. Veel Friezen schaarden zich onder zijn vaandels; na de nederlaag was terugkeer onmogelijk geworden en de Watergeuzenvloot bood gelegenheid de strijd voort te zetten¹⁸. Dat we onder de Watergeuzen zoveel Friezen en Hollanders aantreffen is dus geen bewijs voor een vuriger haat tegen Alva, een grotere sympathie voor het protestantisme of een sterkere bereidheid de strijd voort te zetten, maar het gevolg van factoren als bekendheid met de zee, de ligging van het ballingsoord en de plaats van Lodewijks inval.

Ten tweede treft het geringe aantal buitenlanders zowel bij kapiteins als manschappen, hetgeen in strijd is met de vaak gehoorde opvatting

¹⁷ Gebaseerd op *Verheyden*, lijst van gemeenten met aantal ballingen.

¹⁸ Van de Friese kapiteins b.v. vochten er 18 onder Lod. v. Nassau.

dat de Geuzenvloot bemand was met het schuim van alle naties. Wat betreft de kapiteins zou men dit kunnen toeschrijven aan Oranjes bevelschrift van 10 augustus 1570 waarbij het kapiteinschap aan Nederlanders werd voorbehouden. Maar men dient te bedenken dat ook vòòr die datum nauwelijks niet-Nederlandse kapiteins voorkwamen en dat Oranje ont-heffing van het voorschrift kon verlenen. We moeten dus aannemen dat het voor een buitenlander niet zeer aantrekkelijk was Geuzenbevelhebber te worden. Engelsen en Hugonoten konden op eigen kapers een plaats vinden en zich dan uitsluitend wijden aan de vrijbuit. De kapiteins in dienst van Oranje waren verplicht de strategische plannen ten uitvoer te brengen wat ten koste ging van het buit behalen. Het risico dat men als Watergeus liep was groot; het ontbreken van een thuishaven, de harde maatregelen van Alva en de wisselende sympathie van de overheden in de kustgebieden van Europa maakten het Geuzenbestaan onzeker. Wat betreft de manschappen zou men het geringe aantal buitenlanders kunnen toeschrijven aan een afkeer van de Watergeuzen of aan het tegengaan van dienstnemen door de buitenlandse autoriteiten. Ook zou zelfs de mogelijkheid opgeworpen kunnen worden dat de kapiteins bij het werven van manschappen de voorkeur gaven aan Nederlanders. Dit laatste is echter niet waarschijnlijk gezien de moeite die de bevelhebbers hadden om geschikte manschappen te vinden: herhaaldelijk werden gevangen zeelui tot dienstneming geprest. Ook afkeer van de Geuzen kan m.i. geen rol hebben gespeeld; hun optreden verschilde in niets van andere zestiende-eeuwse kapers en zeeschuimers. Evenmin kunnen de autoriteiten in eigen land het dienst nemen effectief hebben bestreden, zeker niet in Engeland waar zij vrije toegang hadden in de havens aan de zuidkust en waar de lokale overheden met de vrijbuiters sympathiseerden. We moeten dus wel aannemen dat het dienen bij de Watergeuzen voor buitenlanders niet aantrekkelijk was: geen veilige en zekere basis, kans op maandenlange passiviteit in verband met Oranjes plannen. De factoren die buitenlanders het kapiteinschap deden versmaden golden ook voor hen die als schepe-lingen in aanmerking kwamen: werklozen en avonturiers.

Ten derde valt bij de bestudering van de naamlijsten de totale afwezigheid van agrarische beroepen op. Het merendeel van de ons bekende Nederlandse Watergeuzen, zowel kapiteins als manschappen, kwam uit de steden.

Een uitzondering vormen Friesland en Groningen waar juist de dorpen meer rebellen leverden. Waarschijnlijk zouden de Friese getallen een nog duidelijker overwicht van het platteland demonstreren wanneer we de 56 Friezen zouden kunnen lokaliseren van wie nu alleen bekend is dat ze uit Friesland kwamen. Dit opvallende verschil met b.v. Holland is goed verklaarbaar. Van laatstgenoemd gewest kwam bijna de helft van alle „stedelijke” Geuzen uit Amsterdam. Hier immers had Hendrik van Brederode voorjaar 1567 geruime tijd vertoefd, de inwoners hadden alle gelegenheid gehad hun gevoelens te tonen en velen hadden daarom

TABEL 3
Afkomst Nederlandse Watergeuzen naar stad of platteland¹⁹

	<i>Stad</i>		<i>Platteland</i>	
	kapiteins	manschappen	kapiteins	manschappen
Friesland	16 ²⁰	54 ²¹	16	65 ²²
Holland	48 ²³	115 ²⁴	4	19
Groningen	2	5	7	27
Vlaanderen	11 ²⁵	13 ²⁶	1	4
Brabant	7 ²⁷	14 ²⁸	1	2
Zeeland	8 ²⁹	10 ³⁰	1	1
Overige gew.	7 ³¹	24 ³²	8 ³³	14 ³⁴
Totaal	99	235	38	132

Brederode in ballingschap moeten volgen. Zelfs de optimistische Wesenbeke constateerde in 1570 dat maar weinig Amsterdammers waren achtergebleven die de zaak van de opstand goed gezind waren³⁵. Daarentegen waren de omstandigheden in Groningen en Friesland juist gunstiger geweest voor recrutering op het platteland. We hebben gezien dat veel noordelingen aangeworven werden door Lodewijk van Nassau, die na zijn nederlaag de Watergeuzen kwamen versterken. Het spreekt vanzelf dat deze werving plaats vond buiten de steden, zodat vooral dorpelingen zich lieten overhalen.

Het niet voorkomen van boeren in ons materiaal wil natuurlijk niet zeggen dat er in het geheel geen boeren, hun zonen of knechten op de vloot hebben gediend. Maar de boer, sterk aan zijn onroerend bezit gebonden, zal zich niet licht tot het Geuzenbestaan hebben laten verleiden, ook al heerste er ellende op het platteland na de Allerheiligenvloed. Het

¹⁹ Geuzen van wie alleen het *gewest* van oorsprong bekend is, zijn uiteraard niet opgenomen.

²⁰ O.a. Dokkum 6.

²¹ O.a. Dokkum, Leeuwarden en Workum met elk 13.

²² Zeer verspreid, opvallend is Hallum 9.

²³ O.a. Amsterdam 24.

²⁴ O.a. Amsterdam 47, Medemblik 10, Delft, Gorcum, Leiden, Haarlem en Enkhuizen met elk 7.

²⁵ O.a. Gent 6.

²⁶ O.a. Gent 6.

²⁷ O.a. Antwerpen 6.

²⁸ O.a. Antwerpen en Breda met elk 5.

²⁹ O.a. Vlissingen 6.

³⁰ O.a. Middelburg en Vlissingen met elk 3.

³¹ O.a. Doornik 4.

³² O.a. Doornik 6.

³³ O.a. Artois 5.

³⁴ O.a. Drente 4.

³⁵ *Van Someren*, p. 34-37.

bekende conservatisme van de boer is misschien de oorzaak geweest van een gering verzet van die kant tegen de kerk en het Spaanse gezag. De opstandigheid op het platteland ging vooral uit van de adel en de niet-agrarische beroepsbevolking. Een vluchtig onderzoek van de lijst der veroordeelden door de Raad van Beroerten wijst uit dat minstens driekwart van hen uit de steden afkomstig was. Stellig waren de Nederlanden in de zestiende eeuw sterk verstedelijkt, maar toch niet in die mate dat deze cijfers de verhouding stad-platteland juist weergeven³⁶. Maar ook een sterkere bemoeiing van Alva's rechtbank met de steden kan tot het grote overwicht van de stedelingen bij de veroordeelden hebben geleid. Een nauwkeurige bestudering van de werkzaamheden van de Raad en een analyse van de lijst van zijn slachtoffers kan zeker nieuwe gegevens opleveren over de aard en de verspreiding van de opstandigheid in de Nederlanden.

a. *De kapiteins*

Over het grote aantal Hollanders en Friezen onder de kapiteins heb ik gesproken. Hun Zuidnederlandse collega's, veelal edellieden, begonnen hun activiteit steeds in Engelse havens. Hun optreden lijkt minder „spontaan”; bij de door de admiraals georganiseerde vloten (Dolhain in 1569 en Lumbres in 1570) traden zij op de voorgrond. Een Zuidnederlands georiënteerde Kanaalvloot en een Noordnederlands georiënteerde Eemsvloot tekenden zich in 1569 af. Toch is er tussen de bevelhebbers onderling nooit sprake geweest van onenigheid die voortsproot uit regionale tegenstellingen. De moeilijkheden die in 1569 bestonden tussen Dolhain, Brederode en Entens lagen geheel op het terrein van de competenties³⁷.

De sociale herkomst van de Watergeuzenkapiteins is slechts ten dele bekend: van ruim 50% kunnen we aangeven wat vóór hun toetreden tot de vloot beroep of status was. Dat de adel bij de Geuzen een belangrijke rol speelde was al geconstateerd door Van Groningen³⁸ en Van Gelder kon in zijn studie over het aandeel van de adel in de Opstand met recht wijzen op de vele kapiteins die deze stand had opgeleverd³⁹. Enerzijds wekt het feit dat 25% van de bevelhebbers waaronder drie admiraals en enkele vice-admiraals, van adel was, verbazing. Zij hadden immers op enkele uitzonderingen na (Blois van Treslong, Meinert Friese) geen ervaring in zeezaken. Toch is hun dienst nemen bij en leiding geven aan de kapers goed verklaarbaar. Uitgeweken kooplieden, schippers en handwerkers konden ook in het ballingsoord hun oude beroep hervatten. De edelen echter, beroofd van hun inkomsten, waren niet in staat of

³⁶ In Holland leefde meer dan de helft van de bevolking in de steden, in Brabant en Vlaanderen ongeveer 1/3 (A.G.N., IV, p. 230).

³⁷ Zie hiervóór p. 28-29; vgl. *Altmeyer*, p. 57.

³⁸ *Van Groningen*, p. 19.

³⁹ *Van Gelder*, Nederlandse adel, p. 20.

bereid werkzaamheden te verrichten die zij beneden hun stand achtten. Maar niet alleen hun berooidheid en trots bracht hen tot de vrijbuit. Dat zij ondanks hun gebrek aan ervaring ter zee toch als leiders werden geaccepteerd, wijst op het grote prestige dat de adel vooral op militair gebied nog bezat⁴⁰, al was zijn vroegere aanzien en invloed bij de glans van het Bourgondische hof en de Nederlandse steden verbleekt. We moeten bovendien bedenken dat de zeemacht in de zestiende eeuw het „drijvende-forten-principe” nog niet was ontgroeid en dat de aanvoerder daarom meer soldaat en troepenleider dan zeeman moest zijn⁴¹. In hoeverre sommige nederlagen van de Watergeuzen aan de onbekwaamheid van hun kapiteins waren te wijten kunnen we niet nagaan. Ongetwijfeld zullen de meesten zich hebben laten leiden door de adviezen van ervaren zeelieden.

Dat het Watergeuzenbestaan een voortzetting en een consequentie was van hun vroegere houding blijkt uit de activiteiten van de adellijke kapiteins in de jaren 1566-1568. Van de 42 waren er 32 verbannen. Vast staat dat 25 van hen op enigerlei wijze sympathie hadden getoond voor het protestantisme en dat een even groot aantal het Compromis had ondertekend. Negentien hadden vòòr of in 1568 de wapenen tegen de centrale regering gevoerd. Van de overigen zijn op deze punten geen gegevens bekend, wat niet betekent dat onder hen geen opstandigheid is voorgekomen. Ik heb geen aanwijzingen gevonden dat ook maar één van de kapiteins-edellieden zich eerst later vanuit de Nederlanden vrijwillig bij de Watergeuzen heeft aangesloten louter uit begeerte naar buit. Het waren vrijwel allen ballingen, berooid, vervolgd, bezielde van haat en wraakzucht, maar ook van de vurige wens hun vijand te benadelen en te verdrijven.

Stellig vinden we onder de andere groepen in het kapiteinscorps (de zeelieden, de kooplieden, de handwerkers en hen van wie ons geen beroep bekend is geworden) mannen met hetzelfde verleden en dezelfde mentaliteit. De groep „onbekend” is te groot om een juist beeld van de afkomst der niet-adellijke kapiteins te vormen: van 76 kapiteins, waaronder 66 Nederlanders, beschikken we over geen enkel gegeven op dit punt. Naast de 15 kooplieden die naar we mogen aannemen niet onbemiddeld waren, kunnen we aangaande nog eens 12 mannen dezelfde conclusie trekken. Hoewel hun eigenlijke beroep niet steeds is overgeleverd, wettigen gegevens betreffende bezit van onroerend goed, beroep van de vader of een hogere functie in de schutterij deze gevolgtrekking. Ook onder deze groep burgers was het aantal principiële tegenstanders van Alva's regime groot. Weliswaar hadden weinigen reeds eerder de wapenen tegen het wettige gezag opgenomen, maar 20 van hen hadden sympathie voor het protestantisme getoond en waren verbannen. Zij vormden met de adellijke kapiteins een stevige kern van de vloot.

⁴⁰ Vgl. A.G.N., IV, p. 288.

⁴¹ *Mollema*, II, p. 99.

De groepen zeelieden en handwerkslieden zijn te klein om er bepaalde conclusies aan te kunnen verbinden. Zoals gezegd moeten we aannemen dat in de groep „onbekend” veel zeelieden schuilgaan. De minder aanzienlijken moeten in deze groep talrijk zijn geweest; het is nu eenmaal zo dat zij als individuen nauwelijks sporen in de geschiedenis achterlaten. Ballingen en actieve tegenstanders van Alva vòòr 1568 treffen we betrekkelijk weinig onder hen aan: van de 66 Nederlandse kapiteins van wie de sociale herkomst onbekend is, waren er slechts 14 verbannen. Het voorgaande wettigt de voorzichtige conclusie dat zich in deze groep de minder waardevolle kapiteins bevinden. Hun naam wordt maar een enkele keer genoemd, zij hadden een gering prestige, voerden, soms voor korte tijd, het bevel op kleine schepen en veelal stredden zij niet tegen Alva uit overtuiging of door de omstandigheden gedwongen maar in de hoop zich op deze wijze een fortuin te vergaren. Dit verlangen was uiteraard bij de meeste kapiteins aanwezig, maar zij die voor Alva hadden moeten vluchten en hun bezittingen hadden verloren, konden de kaapvaart terecht beschouwen als een middel om zich schadeloos te stellen⁴². Anderzijds: in de groep „onbekend” gaan stellig ook energieke, bekwame figuren schuil die, ondanks hun lagere plaats op de maatschappelijke ladder, zich een kapiteinspositie hadden weten te verwerven dank zij hun kennis van de zeevaart, hun persoonlijk overwicht, hun brutaliteit misschien, zodat zij de gelijken werden van edelen en welgestelde burgers. Een dergelijke „selfmade man” was wellicht de Zeeuwse dijkwerker Marinus Brand met wie de edelman Van Haren kort voor de verovering van Den Briel zijn laatste kaas deelde.

Ten slotte, aan de hand van deze gegevens kan het oordeel over het kapiteinscorps betrekkelijk gunstig zijn. In de eerste plaats was zoals gezegd het aantal buitenlanders, moeilijk te controleren elementen die het slechts om de buit ging, onder hen gering. Van de Nederlandse kapiteins was bijna de helft door verbanning overtuigd tegenstander van het Spaanse gezag in de Nederlanden. Weliswaar werkten wraakzucht en begeerte naar buit ongedisciplineerdheid in de hand, maar daartegenover stond dat zij als ballingen de terugkeer naar het vaderland en dus het verdrijven van de tegenstander als het hoogste goed beschouwden⁴³. Dit verlangen maakte hen ondanks alles toch geschikt als uitvoerders van Oranjes plannen.

⁴² Zie hierna p. 171.

⁴³ De geschiedenis kent vele voorbeelden van ballingen die, soms gespeend van iedere werkelijkheidszin, streefden naar omverwerping van een vijandig regime in hun vaderland: Atheners onder Philippus van Macedonië, R.K. Engelsen in de 17de en 18de eeuw, Franse edelen tijdens de Revolutie, de tegenstanders van het Tsaristische bewind in Rusland vòòr 1917 en de tegenstanders van de communistische regering nà dat jaar. Als recent voorbeeld kunnen de Cubanen genoemd worden die zich in de V.S. onledig houden met samenzweringen tegen het regime van Castro.

b. *De manschappen*

We mogen aannemen dat nagenoeg alle Geuzenbevelhebbers in de bronnen zijn doorgedrongen. Van de manschappen zijn ons de namen en woonplaatsen van 493 man en één vrouw overgeleverd die soms enkele jaren, vaak maar een paar dagen op de Geuzenvloot hebben gediend. Welk percentage zij vormen van alle bemanningsleden die ooit in de periode 1568-1572 op de schepen zijn geweest, kan onmogelijk worden vastgesteld. Er is al gesteld dat de vloot op één moment maximaal 1400 koppen telde⁴⁴, maar de bemanningen wisselden snel en hun samenstelling bleef door de jaren heen zeker niet gelijk. Tijdens de operaties van voorjaar en zomer 1568 onder leiding van Lodewijk van Nassau voegde zich een groot aantal Friezen, Groningers en Hollanders vanuit Oost-Friesland bij de rebellen. De vloot onder Dolhain, in Engeland uitgerust, heeft meer Vlaamse en Waalse elementen geteld. Van periode tot periode, van schip tot schip zijn er grote verschillen geweest. De bijna 500 namen die we kennen stammen uit het gehele Watergeuzentijdperk 1568-1572; wel hebben de laatste twee jaren de grootste bijdrage geleverd omdat toen veel kapers in handen van de autoriteiten vielen (o.a. bij de nederlaag op de Eems, juni 1571) waardoor hun namen bekend werden.

Bij het bestuderen van de manschappenlijst en -tabel rijst de vraag: in hoeverre zijn deze 494 schepelingen representatief voor de totale vlootbemanning tussen mei 1568 en 1 april 1572? Alvorens op dit probleem in te gaan geven we de geografische samenstelling van deze groep in percentages.

TABEL 4
Geografische herkomst van de manschappen

Friesland	175 = 35,5 %	} 88,5 %
Holland	142 = 28,8 %	
Groningen	33 = 6,7 %	
Vlaanderen	19 = 3,8 %	
Brabant	16 = 3,2 %	
Zeeland	13 = 2,6 %	
Overige Ned. gewesten	39 = 7,9 %	} 11,5 %
Duitse Rijk*	37 = 7,5 %	
Engeland	15 = 3,0 %	
Overig buitenland	5 = 1,0 %	
Totaal	494 = 100,0 %	

* inclusief Oost-Friesland.

Uit de Nederlanden kwamen dus 437 of 88,5 % van de ons bekende Watergeuzen, 57 of 11,5 % waren afkomstig uit het buitenland. Indien deze cijfers een juist beeld zouden geven van de samenstelling der bemanningen in de jaren 1568-1572, zou het Noordnederlandse karakter

⁴⁴ Zie hiervóór p. 97.

van de vloot dat zich ook aftekende in de samenstelling van het kapiteins-corps, nog sterk geaccentueerd worden: 70 % van de schepelingen was afkomstig uit Friesland, Holland en Groningen!

Het lijkt mij echter onjuist de lijst van 500 namen zonder meer als representatief te beschouwen voor het totale aantal Watergeuzen. De Nederlanders onder hen zijn makkelijker in de bronnen doorgedrongen dan de buitenlanders: een groot aantal was verbannen of werd door de autoriteiten gezocht. Anderen duiken op wanneer zij na 1 april 1572 in het vaderland terugkeren. Ook door intensiever contact met andere bemanningsleden en soms met achtergebleven relaties in eigen land had een Nederlandse Watergeus minder kans om anoniem te blijven dan een buitenlandse. Toch is er uit de bekend geworden Geuzen een groep aan te wijzen die in redelijke mate representatief geacht moet worden voor de totale bemanning van de vloot. Ik doel op die bemanningsleden, die in handen van de Nederlandse of Spaanse gezagsdragers zijn gevallen tijdens de door ons behandelde periode of kort daarna. Hun aantal is betrekkelijk groot, 192 en zij vormen een willekeurige staal uit de manschappen. Een buitenlander had evenveel kans gevangen genomen te worden als een Fries, Hollander of Vlaming. Bij de verhoren kwam van velen afkomst, motieven en andere gegevens aan het licht. Mede door deze kennis van de omstandigheden vormt de groep gevangenen een uitnemend onderwerp van nadere analyse en zij stelt ons in staat bepaalde conclusies te trekken omtrent de totale vlootbemanning.

TABEL 5

Geografische herkomst van gevangen Watergeuzen (uitgezonderd de kapiteins)

Friesland	61 = 31,9 %	} 80,8 %
Holland	41 = 21,4 %	
Groningen	14 = 7,2 %	
Vlaanderen	10 = 5,2 %	
Brabant	7 = 3,6 %	
Luik	4 = 2,1 %	
Zeeland	3 = 1,6 %	
Overige Ned. gewesten.	15 = 7,8 %	} 19,2 %
Duitse Rijk *	19 = 9,9 %	
Engeland	14 = 7,2 %	
Overig buitenland	4 = 2,1 %	
Totaal	192 = 100,0 %	

* inclusief Oost-Friesland.

Onder de gevangen Watergeuzen was het percentage buitenlanders dus aanzienlijk hoger: bijna 20. Het verdient de aandacht dat alle ons bekende Engelse Geuzenmanschappen op één na bekend zijn geworden door hun gevangenneming. De uitzondering wordt gevormd door de schipper Willem Laboen, wiens naam door een gevangene werd genoemd. Het aantal Friezen blijft met $\frac{1}{3}$ van het totaal bijzonder groot. Toch

is hier m.i. nog sprake van enige vertekening. Gesteld is dat de Nederlandse en de buitenlandse Watergeuzen een gelijke kans hadden gevangen genomen te worden. Voor één groep gaat dit echter niet op: de Friese knevelaars. Zij liepen een groot risico bij hun langdurige plundertochten, niet minder dan 30 Friezen hebben deze activiteit met de dood moeten bekopen ⁴⁵.

Het lijkt mij niet juist uit deze cijfers te concluderen dat de buitenlanders die de vloot bevolkten vrijwel uitsluitend Duitsers en Engelsen zijn geweest. Op de schepen die in La Rochelle werden uitgerust zullen zich ongetwijfeld veel Fransen hebben bevonden. Maar deze vaartuigen verschenen zelden voor de Nederlandse kust en de bemanningen namen niet deel aan landgangen, zodat geen van hen gevangen genomen werd. Ook het percentage Engelsen lijkt me aan de lage kant gezien de betrouwbare mededelingen van ooggetuigen over het grote aantal Engelsen op verschillende schepen gedurende de eerste helft van 1571 ⁴⁶. Misschien was het percentage buitenlanders dan ook wat hoger dan de hier berekende 20 %.

Conclusies aangaande de geografische samenstelling van de totale vlootbemanning op grond van deze berekeningen en overwegingen moeten voorzichtig getrokken worden en openstaan voor correctie: 25 à 30 % was afkomstig uit het buitenland, onder de Nederlanders vormden de Friezen verreweg de grootste groep, ca. $\frac{1}{3}$; het Hollandse aandeel kan op een kwart geschat worden; de aantallen van de andere gewesten zijn te gering om conclusies te wettigen, al wil ik voor Groningen met ca 10 % van de Nederlandse Geuzen een uitzondering maken. Vergelijken we deze cijfers met de gegevens betreffende de kapiteins, dan constateren we dat Friesland relatief minder bevelhebbers dan manschappen leverde, hetzelfde geldt voor Groningen en het buitenland. Holland en de zuidelijke gewesten daarentegen hadden een groter aandeel in het kader dan in de ondergeschikten; in het laatste geval moet dat toegeschreven worden aan de 15 adellijke bevelhebbers uit Vlaanderen en Artois.

Van 175 Geuzenmanschappen is naast de geografische herkomst ook iets van de sociale herkomst bekend. Kunnen we aan de hand van die gevallen enige conclusie trekken aangaande de samenstelling van de totale vlootbemanning in dit opzicht? Als deze 175 representatief zouden zijn voor het geheel, zou meer dan 40 % van de Geuzen behoord hebben tot de adelstand of de gegoede burgerij. Het is echter evident dat aanzienlijken eerder in de bronnen doordrongen dan vertegenwoordigers van de lagere standen. We dienen dus ten tweede male gebruik te maken van de gekozen „sample”, de 192 gevangenen.

Het percentage „onbekend” is dermate hoog dat ons „sample” dreigt te falen. We kunnen nu drie dingen doen: ten eerste er van uitgaan dat

⁴⁵ Zie hiervóór p. 135.

⁴⁶ Zie hiervóór p. 144-145.

TABEL 6

Sociale herkomst van gevangen manschappen

Edelen	2 =	1 %
gegoede burgers	6 =	3 %
zeelieden	26 =	13 %
handwerkers	21 =	11 %
andere beroepen	8 =	5 %
onbekend	129 =	67 %
Totaal	192 =	100 %

het hanteren van de „sample” hier geen effect heeft en dat het onmogelijk is iets zinnigs te zeggen over de herkomst van de manschappen in sociaal opzicht. Gezien de toch wel interessante uitkomsten van het $\frac{1}{3}$ deel dat wel bekend is (de groep adel-gegoede burgerij sterk ingekrompen, zeelieden en handwerkers naar voren gekomen), lijkt me dit niet nodig: er tekenen zich duidelijk verschuivingen af ten opzichte van het totale aantal van 175, m.a.w. de „sample” vervult zijn corrigerende functie ondanks het onbekende $\frac{2}{3}$ deel. We gaan dus door met de tweede mogelijkheid. Laten we aannemen dat de verhoudingen in het $\frac{2}{3}$ onbekende deel gelijk zijn aan die van het bekende $\frac{1}{3}$ deel. Om de zaak nog wat scherper te stellen kunnen we dan de rubriek „andere beroepen” opsplitsen en verdelen over de rubrieken „gegoede burgerij” en „handwerkers”. Een arts en een kanunnik gaan naar de eerste, twee schrijvers, een hulp in een herberg, een bediende van een koopman, een palfrenier en een soldaat naar de tweede groep. We zouden dan de volgende uitkomst krijgen, representatief dus voor de gehele vlootbemanning: adel en goeode burgerij samen ca 16 %, zeelieden ca 40 % en handwerkers ca 44 %. Deze percentages lijken aanvaardbaar. Zo kunnen we ons voorstellen dat het voor de goede gang van zaken op een vaartuig noodzakelijk was dat bijna de helft van de manschappen terzake kundig was.

Maar — en hier duikt de derde mogelijkheid op — we mogen niet zonder meer aannemen dat de verhoudingen in de groep „onbekend” gelijk zijn aan die van de bekenden. Er dient een correctie toegepast te worden. Ten eerste moeten we stellen dat er zich onder de 129 „onbekende” gevangenen geen edelen hebben bevonden, ten tweede dat er onder de onbekende buitenlanders, 23, geen welgestelden schuil gaan gezien de omstandigheden waaronder zij op de vloot kwamen, nl. door pressing of door aanwerving. Ten derde meen ik dat van de gevangen Nederlandse Geuzen een hogere status makkelijker in de bronnen is doorgedrongen dan een lagere. Op grond van deze overwegingen mag verondersteld worden dat het percentage zeelieden en handwerkers en vooral het eerste, onder de 129 onbekenden hoger is geweest dan onder de 63 bekenden.

Al met al lijkt me de volgende grove schatting verantwoord: de totale bemanning van de Geuzenschepen bestond voor ca 10 % uit welgestelden

en edelen, de resterende 90 % werd gevormd door zeelieden en handwerkers e.d., waarbij eerstgenoemden misschien iets in de meerderheid waren.

Zijn woonplaats en beroep of sociale status min of meer vaststaande „objectieve” gegevens, van de motieven die tot het dienst nemen bij de Watergeuzen hebben geleid, kan dit geenszins gesteld worden. *Waarom* meldde Pieter Claesz, een sjouwer uit Amsterdam, zich in 1571 in Oost-Friesland op de schepen? Wat waren zijn werkelijke motieven? Was hij uitgeweken en wilde hij door het dienst nemen bij de Watergeuzen een bijdrage leveren tot de bevrijding van zijn vaderstad? Was hij werkloos? Dacht hij rijk te worden door de buit? Werd hij in dronkenschap overgehaald? Gaf aanwezigheid van bekenden op de schepen de doorslag? Of speelde een aantal factoren tegelijk? Nooit zullen we het weten, zelfs niet wanneer Pieter Claesz uitvoerige mémoires had geschreven waarin hij zijn leven minutieus ontleedde.

Het enige wat we kunnen doen is zoeken naar omstandigheden en achtergronden door welke het dienst nemen mogelijk, soms waarschijnlijk en in enkele gevallen noodzakelijk werd. De meest duidelijke omstandigheid is in dit verband verbanning door de Raad van Beroerten wegens rebellie of protestantse sympathieën in de jaren 1566-1567. Van 129 manschappen weten we dat zij door zulk een vonnis zijn getroffen, maar daar moet het bij blijven. *Waarom* zij in Emden, Norden, Dover of La Rochelle in dienst traden blijft in de meeste gevallen een raadsel. Soms spelen werkloosheid en gebrek een aanwijsbare rol, soms wraakzucht en begeerte naar buit. Maar deze gegevens blijven uitzonderingen zodat het zinloos is ze te verwerken. Dicht bij deze groep van ballingen staan zij, 68 in getal, die waren uitgeweken zonder door een vonnis getroffen te zijn⁴⁷. Veelal is hier sprake van een vlucht wegens rebellie, maar emigranten uit economische overwegingen kunnen onder hen schuil gaan.

In beide groepen, A en B, treffen we mannen aan die al eerder de wapenen tegen het gezag hadden opgenomen (C); 72 van hen, bijna allen Friezen en Groningers⁴⁸, hadden onder Lodewijk van Nassau gediend bij zijn inval in Groningerland, zes hadden Hendrik van Brederode gesteund⁴⁹ en negen hadden in Oranjes leger gediend⁵⁰ terwijl vier tot

⁴⁷ Misschien gaan in deze groep toch wel enkele veroordeelden schuil die ik in de lijst van Verheyden niet heb kunnen naspeuren door verschillen in spelling van de namen of een geheel andere benaming.

⁴⁸ Van hen waren er 46 (40 Friezen en 6 Groningers) waarschijnlijk uitsluitend verbannen wegens dienst nemen bij Lodewijk van Nassau, dus zonder voordien zich aan rebellie te hebben schuldig gemaakt.

⁴⁹ De ballingen: Wensel Berchmans (Gorcum), Hendrick Lambertz (Hilversum), Hans Onversaeght (Schalkwijk); de vluchtelingen: Cornelis Claesz (Hoorn), Claes Heeres (Friesland), Ananias van Cruyningen (Zeeland).

⁵⁰ De ballingen: Jan Blommaert (Oudenaarde), Jan Gruys (Nijkerk), Johan Jelkesz (Leeuwarden), Jurgen Ottensz Kattenblock (Leeuwarden), Adriaan van Swieten (Holland), Hans van Vierssen (Delft); de vluchtelingen: Jan van der Beke (Antwerpen), Ananias van Cruyningen (Zeeland), Cornelis Fransz (Leiden).

de Bosgeuzen gerekend konden worden ⁵¹. Zeker 16 hadden zich schuldig gemaakt aan iconoclasmie ⁵² en 13 van de edelen hadden het Compromis ondertekend ⁵³. De verleiding is groot deze mannen als principiële tegenstanders van kerk en koning een ereplaats te geven en hun optreden als Watergeuzen te zien als een consequentie van hun vroegere houding. Maar omdat noch de motieven die tot het eerste rebelse optreden hebben geleid, noch die welke hen bij de Watergeuzen hebben gebracht bekend zijn, blijft zulk een kwalificatie een dubieuze zaak. Dat zij zich in de praktijk als principiële tegenstanders gedroegen moet in dezen de doorslag geven, waarover aan het eind van dit hoofdstuk meer.

Naast ballingen en uitgewekenen staan zij wier toetreden tot de Watergeuzen geen verband houdt met hun houding tijdens de troebelen, maar die vrijwillig of gedwongen dienst namen, 80 namen zijn ons overgeleverd. Van hen namen 43 uit vrije wil dienst, een bont gezelschap: zes waren gevlucht wegens misdrijven of schulden ⁵⁴, vier drosten van Hollandse konvooiers ⁵⁵, vijf werden aangeworven bij een landgang ⁵⁶, de meesten namen dienst in Engelse of Oostfriesche havens. Onder hen kunnen zich uitgewekenen bevonden hebben, maar uit de bronnen spreekt slechts begeerte naar buit of werkloosheid.

Van 37 mannen heb ik genoteerd dat zij volgens eigen zeggen op de Geuzenschepen geprest waren, soms door kapiteins of ronselaars in een havenstad, meest nadat hun schip door de kapers genomen was. Dit aantal is echter hoogst onbetrouwbaar want bijna al deze Geuzen tegen wil en dank kennen wij omdat ze gevangen genomen werden. De enige kans om het er levend af te brengen was de ondervragers te overtuigen dat zij zelf slachtoffers waren van de misdadigers. In enkele gevallen hebben hun

⁵¹ De ballingen: Jan Blommaert (Oudenaarde), Jan Michielsz (Belle); de vluchtelingen: Gauthier Herlin (Valenciennes), Jacques Olivier (Doornik).

⁵² De ballingen: Arend van Duvenvoorde (Holland), Paulus Evertsz ('s-Gravenhage), Wolter Heegeman (Harderwijk), Joost (Groningen), Willem Lievensz (Middelburg), Frans van Nes (Schoonhoven), Adriaan Pietersz (Brielle), Tjaard Rengers (Groningen), Asinghe en Pieter Ripperda (Winsum), Herman Ulgers (Groningen), Hans van Vierssen (Delft); de vluchtelingen: Dirck Cock (Brielle), Claes Jansz (Amsterdam), Evert Jansz (Amsterdam), Dirck Witteloo ('s-Gravenhage).

⁵³ Pieter van Berchem (Breda), Foppe van Camstra (Deinum), Frederik van Dorp (O.-Friesland), Willem van Dorp (Delft), Arend en Johan van Duvenvoorde (Holland), Hermes de Landres (Doornik), Charles de Montfalcon (Antwerpen), Nicolaas van Sandyeck (Brielle), Jan Simonsz (Friesland), Adriaan van Swieten (Holland), Wigger van Sytzama (Franeker), Popko Ufkens (Appingedam).

⁵⁴ Dirck Doeckesz (Friesland), Wouter Geertsz (Kollum), Johan Hesselinck (Meppel), Cornelis Hooschaert (Duinkerke), Dirck van Nierop (Nieuwe Niedorp), Ellert Simonsz (Amsterdam).

⁵⁵ Cornelis Claesz (Monster), Frans Claesz (Purmerend), Jan Joosten (Friesland), Jan Quirijnsz (Noordwijk).

⁵⁶ Joris Claesz (Hillegom), Roeland van der Duyn (Holland), Pieter Jansz (Tessel), Claes Koene (Leiden, naar eigen zeggen geprest), Dirck van Nierop (Nieuwe Niedorp).

woorden en smeebeden resultaat gehad of wellicht waren er bewijzen voor hun onschuld, maar de meesten eindigden hun leven op het schavot ⁵⁷.

Indien we de omvang van de genoemde groepen — 129 ballingen, 68 uitgewekenen, 43 vrijwillig aangeworvenen en 37 gepresten — zonder meer als representatief zouden beschouwen voor de gehele vlootbemanning, zou er een bijzonder gunstig beeld ontstaan: bijna de helft door Alva verbannen, dus overtuigde tegenstanders van zijn bewind, daarbij nog eens 25 % die dan wel niet verbannen maar toch uitgeweken waren. Ook hier dient een correctie te worden toegepast: veroordeelden en uitgewekenen bereikten de bronnen eerder dan zij die zich niet met de troebelen ingelaten hadden en vrijwillig of gedwongen dienst namen. Ten derden male verlenen zij wier leven als Watergeus een triest einde nam ons als „sample” een dienst.

TABEL 7

„Motieven” van gevangenen manschappen

A. Verbannen	29 = 15 %
B. gevluht	32 = 16 %
D. vrijwillig aangeworven . .	28 = 15 %
E. geprest	31 = 16 %
onbekend	72 = 38 %
Totaal	192 = 100 %

Evenals bij de sociale afkomst speelt het grote percentage „onbekend” ons parten. Ook nu mogen we niet zonder meer aannemen dat onder de 72 gevangenen van wie het „motief” niet is overgeleverd de verhoudingen dezelfde zijn geweest als onder de 120 van wie op dit punt wel iets bekend is. Ten eerste kunnen de niet-Nederlandse onbekenden, 15 stuks, niet tot de categorieën verbannen en gevluht behoord hebben. Ten tweede: drongen ballingschap en uitwijken als motieven ook bij de gevangenen eerder in de bronnen door dan vrijwillige dienstneming en geprest zijn? Men is geneigd dit aan te nemen. Anderzijds kan men zich voorstellen dat ballingen of uitgewekenen zich bij hun gevangenneming niet als zodanig aan hun ondervragers voorstelden, maar zich als slachtoffers van de Geuzen afschilderden. In dit verband is het geval van de Medemblikse balling Jan Claesz interessant. Hij werd bij de grote nederlaag van de Geuzen op de Eems van 23 juni 1571 gevangen genomen, maar toch vrijgelaten omdat hij kon aantonen dat hij geprest was. Misschien had hij gelijk, misschien heeft hij geprofiteerd van de administratieve verwarring die op de schepen van Boschuyzen is ontstaan toen meer dan

⁵⁷ Vrijgelaten werden Jan Claesz (Medemblik), Job Dircksz (Gorcum), Aert Hendricksz (Gorcum), Jan Jacobsz (Enkhuizen), Hans Jaspersz (Soest, Dld), Claes Jorisz (Langezwaag), Jan Kerstensz (Emden). De Amsterdamse schuitvoerder Magerman, schipper bij Jan Abels, wist uit zijn Groningse gevangenis te ontsnappen.

100 gevangen Watergeuzen berecht moesten worden. Toch geloof ik niet dat zulke „vergissingen” vaak zijn voorgekomen want de pijnbank bracht veel aan het licht en de ondervraging en berechting, gecontroleerd vanuit Brussel⁵⁸, geschiedde in het algemeen zeer degelijk. Waarschijnlijk komen in de categorie onbekend veel mannen voor die uit begeerte naar buit of uit armoede dienst hebben genomen, b.v. bij landgangen. Stellig zitten er ook wel emigranten uit economische overwegingen onder, maar slachtoffers van de Raad van Beroerten lijken me betrekkelijk zeldzaam in dit gezelschap: de namen van deze 72 heb ik in de lijst van Verheyden tevergeefs gezocht.

Als we de 72 of 38 % gaan opdelen over de categorieën A, B, D en E dan ben ik ervan overtuigd dat we vooral de categorie „vrijwillig aangeworven” moeten bedenken. Niet de categorie „geprest” want, zoals gezegd is die gebaseerd op verklaringen van gevangenen die probeerden hun huid te redden. Zestien procent „onwilligen” op een kapervloot lijkt me wel voldoende. Gunnen we de categorie vrijwillig aangeworven 30 van de 38 %, dan zou 45 % van de totale vlootbemanning tot deze categorie behoord hebben. Acht procent moet dan toegewezen worden aan A en B, de ballingen en de uitgewekenen, waarvan laat ons zeggen drie voor A (totaal 18 %) en vijf voor B (totaal 21 %).

De cijfers: A 18 %, B 21 %, D 45 % en E 16 % voor de gehele vlootbemanning lijken misschien slagen in de lucht, maar het is in ieder geval een beredeneerde schatting die toch enige basis vindt in cijfermateriaal. Hoewel minder betrouwbaar dan de berekeningen van de regionale en sociale herkomst, is ook het resultaat van deze schatting niet onlogisch: bijna 40 % van de manschappen had al eerder reden gehad Alva's toorn te duchten en had de Nederlanden gedwongen of vrijwillig verlaten, een krachtige kern waar omheen zich avonturiers en berooiden konden scharen en waar gevangen zeelieden onder bedreiging aan werden toegevoegd.

3. MENTALITEIT EN KARAKTER

We hebben nagegaan uit welke elementen het kapiteinscorps en de bemanning waren opgebouwd. De kennis van regionale en sociale afkomst en omstandigheden die tot aansluiting bij de Watergeuzen hebben geleid geeft weliswaar een beeld van deze mannen, maar het blijft een kleurloos en statisch beeld, tenzij we hun optreden als kapers, als rebellen en medestanders van Oranje er nauw mee verbinden. Want ook uit hun daden als groep bedreven blijken hun mentaliteit en motieven. Dit optreden is in de eerste hoofdstukken beschreven, maar daar waren zij als personen ondergeschikt aan de loop van het chronologische of systematische betoog. Het is daarom wenselijk dat we aan de hand van beken- tenissen, verklaringen van tijdgenoten en andere bronnen het beeld van de Watergeuzen meer leven geven. Ik wil proberen iets zichtbaar te

⁵⁸ Zie hierna p. 204.

maken van hun drijfveren, hun mentaliteit, hun karakter. Dit zal niet mogelijk blijken te zijn voor alle groepen die we onder de Watergeuzen hebben kunnen onderscheiden. Bovendien moeten we steeds in het oog houden dat een enkel ons bekend geworden interessant geval niet zonder meer representatief is voor de groep waarbij het door ons is ingedeeld.

Eerst zal enige aandacht geschonken worden aan het protestantse karakter van de vloot, dat uiteraard werd bepaald door de ballingen. Hun beroidheid en hun wraakzucht mogen daarnaast niet onvermeld blijven. Aan de hand van enkele navrante gevallen zullen we vervolgens nader kennis maken met vrijwillig aangeworvenen en een gepreste. Als sluitstuk zal ik proberen een antwoord te geven op de vraag: *wat was de Watergeus?*

Hoewel van maar weinigen der ons bekende Watergeuzen vast staat dat zij protestant waren is het evident dat de vloot als geheel een protestants en, nog meer, een anti-rooms karakter had⁵⁹. Dit blijkt in de eerste plaats uit de plunderingen van kerkelijk bezit en het gevangennemen en martelen van geestelijken. Dat bij terechtstellingen de kapers hun leven als „goede katholieken” eindigden, zegt in dit verband weinig⁶⁰. Misschien hoopten ze bij een bekering op gratie en bovendien: de ontboden priester zal zijn falen niet licht hebben toegegeven.

Het protestantse karakter van de vloot werd bepaald door de ballingen en geaccentueerd door de leiding: Oranje, zijn admiraals en bevelhebbers. In de commissiebriefven die het bestaan en de daden van de kapers rechtvaardigden, kwam het religieuze motief slechts een enkele maal voor. In Oranjes bestelling voor Johan Syvertsz van 15 mei 1571 wordt Alva niet alleen uitgemaakt voor de vijand „van alle vryheyden ende welvaren”, maar ook „vanden waerachtighe religie ende woirde Goidts”⁶¹. Het lijkt vreemd dat de prins, die in 1568 de Nederlanders herhaaldelijk opwekt de wapens op te nemen tegen Alva in een strijd voor „de ware religie”⁶², in de commissies met geen woord hierover rept. Toch is dit verklaarbaar indien we bedenken dat deze brieven vooral, zo niet uitsluitend, een *juridische* rechtvaardiging van zijn optreden dienden te bevatten: als souverein had hij zonder meer het recht commissies te verlenen in zijn persoonlijke represaillestrijd tegen Alva. De bevrijding

⁵⁹ Vgl. de opvatting van *Van Schelven*, *Nederduitsche vluchtelingenkerken*, p. 47, 48, 193, 204 en van *Rogier*, *Ned. emigratie*, p. 17-18.

⁶⁰ B.v. 13.1.71 zijn vijf te Groningen geëxecuteerde Watergeuzen in het r.k. geloof gestorven (*Diarium van Egbert Alting*, p. 184); over de 30 gevangenen die begin maart 1572 op Vlieland waren gemaakt, schreef Robles aan Alva dat de priester zó zijn best deed, dat de „pouvres prisonniers” die afgedwaald waren „du droit chemin”, bijna allen als „bons catholiques” stierven (23.3.72, Aud. 297, fol. 81). Ook Ananias van Cruyningen stierf 12.1.72 te Arnhem als een goed katholiek (*Van Hasselt*, II, p. 109).

⁶¹ R.A. Haarlem, Ruychaver-papieren, no. 8.

⁶² *Van Schelven*, Willem van Oranje, p. 170; *De Vrankrijker*, p. 60. Het is een omissie dat De Vrankrijker Oranjes bestellingen buiten beschouwing heeft gelaten.

van de Nederlanden en de verdediging van het protestantisme waren van dit oogpunt uit bezien irrelevante zaken; zo zij al in de documenten werden vermeld gebeurde dit ten onrechte⁶³.

Bij de reorganisatie van de vloot in augustus 1570 blijkt echter hoezeer Oranje het „religionis causa” voor de Geuzen op de voorgrond stelde. In zijn commissie wordt Lumbres opgedragen niet alleen de onderdanen van het Duitse Rijk, Engeland en Denemarken te ontzien, maar ook de onderdanen van „alle Princen, Heeren ende andere Dienaren Godts ende liefhebbers der warer Christelijcke Religie”⁶⁴. Het is opvallend dat katholieke vorsten niet met name worden genoemd, terwijl zij evenmin gerekend kunnen worden onder de aanhangers van de „ware religie”. In het vervolg komen we hier nog op terug. Ten tweede schrijft de prins in een brief aan alle kapiteins dat hij niets achterwege heeft gelaten om „’t suyver woort Godts” herplant te zien in de Nederlanden; het herstel van de oude vrijheid en privileges komt op de tweede plaats. Ten derde opent de artikelbrief, bestemd voor alle schepelingen, met de woorden: „Eerst alsoo het aengaet die glorie van Godt ende rust vande arme ghelovige van ’t Nederlandt, so sal een jehelijck van hem setten alle ambitie ende eyghen baet . . .”. Ook bepaalt Oranje dat op ieder schip een „minister Godts” dient te zijn⁶⁵.

Het is duidelijk dat de prins hierbij aansloot en voortbouwde op een bestaande situatie. Hij moet de overtuiging hebben gehad dat verwijzen naar het „herstel” van de protestantse godsdienst de kapiteins aansprak. Zijn verzekering dat ook hij voor deze zaak streed, diende de Geuzen te bewegen hem als hun leider te accepteren en te gehoorzamen. Hij zou tot deze overtuiging kunnen zijn gekomen door de tekst van het verbond dat ruim een jaar eerder door zes Nederlandse edelen was gesloten en dat boven is besproken⁶⁶. Naast het koelen van hun wraak op de tiran Alva die hen had verdreven en van hun goederen beroofd, wensden zij, ik herhaal deze woorden, „weder in te voeren het waeraftighe woert Goedes, ende dat over alle te doen predicken ende alsoe weder te mogen ghenieten onsen vaders landen ende vryheden . . .”.

Ook uit het paspoort dat Oranje eind december 1571 aan de Leidse gebroeders Van der Werff verstrekke en dat hun schepen en goederen moest beveiligen tegen de Watergeuzen, blijkt dat de prins van oordeel was dat de kapers allereerst van hun eventuele agressieve daden konden worden afgehouden door de verzekering dat de houders van het vrijgeleide de „christelycke religie” waren toegedaan⁶⁷.

Maar ondanks dat alles hadden de meeste stemhebbende uitgeweken Nederlandse protestanten weinig met de Watergeuzen op en zij demon-

⁶³ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 145.

⁶⁴ *Bor*, I, fol. 233.

⁶⁵ *Bor*, I, fol. 234.

⁶⁶ Zie hiervóór p. 22.

⁶⁷ *Kluit*, I, p. 509-511.

streerden dat bij verschillende gelegenheden. In de ballingengemeenten zocht het Nederlandse calvinisme gedurende deze jaren nog naar zijn vorm en inhoud en gezien de vaak fel tegenover elkaar staande opvattingen kan men niet volstaan met het aangeven van één enkele oorzaak van de afkeer van de vrijbuiters. Dat Calvijn ieder ongeregeld verzet tegen de overheid ten scherpste had veroordeeld en alleen een statenvergadering een beperkt verzetsrecht had toegekend, mag als bekend worden verondersteld⁶⁸. In de Nederlanden was dit voorschrift van de Geneefse hervormer in de eerste jaren na 1560 nauwlettend in het oog gehouden, al ging men in het zuiden met de „effracties”, de bevrijding van gevangenen om des geloofs wille, reeds verder dan Calvijn geoorloofd had geacht⁶⁹. De turbulente gebeurtenissen van 1566 en 1567 tonen echter duidelijk aan dat grote groepen bewuste calvinisten, ook predikanten, een andere richting waren ingeslagen; de opstand werd door hen georganiseerd en geleid⁷⁰.

Toen deze felle, strijdbare mannen moesten uitwijken, kregen zij in hun ballingsoorden te maken met hen die reeds eerder waren gevluht en nog vasthielden aan Calvijns ideeën over het verzet. Vooral in de Nederduits hervormde gemeente te Londen leidde dit, samen met andere tegenstellingen, tot grote spanningen en onverkwikkelijke ruzies. De meerderheid der gemeenteleden behoorde tot de „nieuwe” partij. Maar de „oude” partij onder leiding van de predikant Van Wingen beheerste de kerkeraad en genoot de steun van de Londense bisschop; vanaf de preekstoel werd gefulmineerd tegen beeldenstorm en „geuserie”⁷¹. Tot de „oude” partij behoorden ongetwijfeld de gemeenteleden die najaar 1570 in verzet kwamen tegen Lumbres' eis dat alle ballingen geld moesten bijdragen ten behoeve van Oranjes optreden. Zij schreven de kerkeraad dat sommigen niet bereid waren enige lening te verstrekken „om der conscientie wille, die sij in dien deele niet vrij en hebben”. Zij wensten dat er tegen Lumbres werd opgetreden: hij had hen uitgemaakt voor rebellen en vijanden van het vaderland. De klagers meenden dat de prins zijn boekje te buiten ging en op velerlei wijze in de rechten van de vorst trad; zij vreesden verwarring en de ondergang van het land. „'t En es niet enough”, besluiten zij, „dat de saeke recht is, diemen begheert, maer men moet oock rechte middelen bruycken om daertoe te commen”⁷². Het optreden van de Watergeuzen stond uiteraard lijnrecht tegenover deze mentaliteit maar, nogmaals, de aanhangers daarvan waren te Londen in de minderheid.

Ook de „revolutionaire” calvinisten moesten na 1567 aanvankelijk

⁶⁸ Zie *Bohatec*, hoofdstuk III Das Widerstandsrecht.

⁶⁹ *Van Schelven*, Begin gewapend verzet, p. 150.

⁷⁰ *Van Herwerden*, Oorsprong, p. 18 e.v.; A.G.N., IV, p. 295-296.

⁷¹ *Kuyper*, p. 169 e.v.; *Van Schelven*, Nederduitsche Vluchtelingenkerken, p. 169 e.v.

⁷² *Fruin*, Nederlandsche ballingen, p. 70.

weinig van Oranje hebben; zijn houding bij de slag van Oosterweel en zijn pogingen calvinisten en lutheranen te verzoenen hadden hem als leider van het verzet bij hen in diskrediet gebracht⁷³. Vooral dank zij het werk van Marnix van Sint-Aldegonde kwamen de prins en deze groep steeds nader tot elkaar en op de provinciale synode te Bedburg in het bisdom Keulen waar Marnix als zijn vertegenwoordiger optrad werd, naast de rechtmatigheid van de oorlogvoering, Oranje 4 juli 1571 erkend als de leider van het verzet⁷⁴. Het ging hier voornamelijk om Zuidnederlandse ballingen die zich in de Rijnstreek ophielden en we moeten aannemen dat zij toen geen principiële of praktische bezwaren hadden tegen het bedrijf van Oranjes vrijbuiters.

Hoe anders was het in Emden! De Nederlandstalige ballingen hadden er geen eigen kerk maar waren opgenomen in de stedelijke gereformeerde gemeente. In de kerkeraad kwamen de Watergeuzen herhaaldelijk ter sprake en veel goeds werd er dan niet gezegd. Toen Reinier Cant, de commissaris van Oranje, najaar 1570 aan het avondmaal had deelgenomen, rezen daar ernstige bezwaren tegen omdat hij in nauw contact stond met de kapers „dar doch alle fromen over klagen”. Men verzocht Cant zich van het avondmaal te onthouden „um veler fromen argernisse willen”; hij werd echter niet door de kerkeraad uitgesloten. Een andere afgezant van de prins, Johan Condes, werd januari 1572 vermaand zich niet aan het avondmaal te vertonen wegens hetzelfde feit. Maar Condes verweerde zich: hij had juist de opdracht de Watergeuzen in te tomen en de vermaning werd ingetrokken⁷⁵. In de maanden augustus-september 1571 werd een tuchtprocedure gevoerd tegen een zekere Tanneke Bleekster omdat zij „myt vrybuiteren grote ummeganck holt” en door geloofwaardige broeders op de vloot was gezien⁷⁶. Kan deze actie nog verklaard worden uit bezorgdheid voor het zedelijk leven van Tanneke, het feit dat ook de drost Unico Manninga oktober 1570 ter verantwoording werd geroepen wegens zijn steun aan de Watergeuzen⁷⁷, geeft zekerheid: fatsoendelijke Christenen dienden zich van de Geuzen te distancieren.

Vanwaar deze negatieve houding? In tegenstelling tot de felle, streng-religieuze Zuidnederlandse ballingen in het Rijnland bestond de Emdense gemeente uit meer verdraagzame elementen, vooral afkomstig uit Holland. Door de inschakeling in de stadskerk „die was gegroeid uit de intense gedachtenwisseling en konfrontatie met de Augsburgse Confessie”, bleef „het fanatisme en de „preciesheid”, het opstandige meer achterwege”. Men was toleranter tegenover de lutheranen en voelde weinig of niets voor een algemene synode die een „nieuw pausdom” zou brengen. Men wilde de strijd meer op het politieke en diplomatieke niveau voeren dan

⁷³ *Van Herwerden*, Oorsprong, p. 59 e.v.

⁷⁴ *Van Herwerden*, Oorsprong, p. 81; *Van Roosbroeck*, Emigranten, p. 73-74.

⁷⁵ *Van Toorenebergen*, p. 109-111.

⁷⁶ *Van Schelven*, De Watergeuzen, p. 45.

⁷⁷ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 289.

op het zuiver religieuze. Zo wenste de Hollandse natie te Emden in 1570 bij de Rijksdag te Spiers begrip te kweken voor de zaak van de Opstand door in een vertoog de nadruk te leggen op de schending van de privileges en de tirannie van Alva. Hoewel men geweld niet principieel afwees en van Oranje werd gezegd dat hij „ons van God als een instrument tot wettelijke bescherming is overgelaten”, was de in de Emdense kerk heersende politieke en religieuze mentaliteit niet te rijmen met het radicalisme der Watergeuzen ⁷⁸.

Letten we echter op de economische belangen van de toonaangevende Emdense gemeenteleden enerzijds en van de Watergeuzen anderzijds, dan is dit te zwak uitgedrukt en moeten we spreken van een onverzoenlijke tegenstelling. De Oostfriese kooplieden en hun uitgeweken Hollandse collega's vonden hun bestaan in de handel die zij grotendeels nog op de Nederlanden richtten ⁷⁹. En hun schepen werden nu eenmaal niet door de kapers ontzien. Zo kon het gebeuren dat de uitgeweken Amsterdamse schipper Dierick Allertzoon zomer 1569 bij Emden als een „papist” door de Watergeuzen werd aangehouden en beroofd, hoewel men van hem getuigde dat hij zich niet alleen van de „papistische afgoderije” had afgewend, maar dat hij ook de ware religie had omhelsd ⁸⁰.

Vrijbuiters en kooplieden hadden hetzelfde verlangen: terugkeer naar een bevrijd vaderland waar zij hun godsdienst konden belijden. Beide groepen waren niet in staat dit verlangen te realiseren en zolang zij in ballingschap en onzekerheid leefden moesten zij op enige wijze in hun onderhoud voorzien. De Watergeuzen deden dit door de kaapvaart, de kooplieden door het voortzetten van hun handel. Deze activiteiten kwamen onvermijdelijk met elkaar in conflict. Uit het feit dat de kerkeraden van burgers-kooplieden zich tegenover de kapers opstelden, mogen we dus niet concluderen dat de Geuzen religieus onverschillig waren. Dat zij zich met het kerkelijk leven „bitter weinig hebben ingelaten” zoals Van Schelven verzucht ⁸¹, zal wel waar zijn. Hun militante calvinisme zocht een andere uitweg.

Het protestantse karakter van de vloot was in aanleg stellig internationaal. Het ging niet alleen tegen de Nederlandse en Spaanse katholieken, maar tegen alle papisten. Een aanwijzing daarvoor ontwaarden we al in Oranjes bevelschrift van 10 augustus 1570. Dat sommige tijdgenoten het ook zo voelden blijkt uit de klacht van Hanzeaten, geuit op de Hanzedag van 1576, dat Dolhain in 1569 hen had beroofd „unter dem schein erlaubter represalien und briefen von marken gegen der pabstlichen religion” ⁸². Zo namen Hugenotekapers ook onderdanen

⁷⁸ *Van Roosbroeck*, Emigranten, p. 69-72.

⁷⁹ Zie hierna p. 290.

⁸⁰ Twee predikanten schrijven vanuit Emden over deze zaak aan de kerkeraad te Londen (*Fruin*, Nederlandsche ballingen, p. 67-69).

⁸¹ *Van Schelven*, Nederduitsche vluchtelingenkerken, p. 204.

⁸² *Höhlbaum*, Inventare, II, p. 420.

van Alva „pour se revanger des grandes pertes” die zij hadden geleden „par les papistes durant les guerres”, zoals kapitein Launay het uitdrukte nadat hij mei 1570 een Zierikzeese vissersboot had gekaapt⁸³. Zeker in 1569 maakte vriend noch vijand een duidelijk onderscheid tussen Engelsen, Hugenoten en Nederlanders onder de kapers. Zij waren immers „tous de la nouvelle religion” om met De la Mothe Fénelon te spreken⁸⁴. Het pakket maatregelen van Brussel ter beveiliging van de handel tegen de piraterij, maart 1569, was gericht tegen Engelsen en Fransen maar werkte evenzeer tegen de Geuzen⁸⁵.

Het nog nauwelijks ontloken nationale besef, overspoeld als het was door religieus fanatisme, stond de vorming van een internationale protestantse kapervloot zeker niet in de weg. Zo ver is het echter niet gekomen; al waren er Engelse en Franse kapiteins met een commissie van Oranje, hun aantal bleef betrekkelijk klein. Alleen in La Rochelle kan men korte tijd spreken van een innige samenwerking tussen Geuzen en Hugenoten. Het uiteenlopen van de belangen van de verschillende groepen heeft de vorming van een internationaal calvinistisch Barbarije verhinderd. De Engelsen immers, reeds in het bezit van een zich in protestantse richting ontwikkelende staat, ging het alleen om de buit. De Hugenoten, na de vrede van Saint-Germain (augustus 1570) in het bezit van „places de sûreté” waarvan La Rochelle de belangrijkste was en zich koesterend in de sympathie van Karel IX, waren er vooral op uit hun positie te consolideren. Zij stonden in zoverre dicht bij de Nederlandse ballingen dat zij in de strijd tegen Spanje een middel zagen om hun doel te verwezenlijken. De Wterageuzen vormden het zwakste element; hun doel, de verdrijving van Alva en zijn „adherenten” leek niet te verwezenlijken, zij waren voor hun bases en bevoorrading van Franse en Engelse geloofsgenoten afhankelijk. Toch verhinderde dit hooggestelde, irreële doel dat zij opgingen in hun buitenlandse collega's en een instrument werden van de Franse en Engelse politiek. Het gaf een band, onderling en met Oranje.

Het protestantisme in de Nederlanden kon alleen „hersteld” worden na de verdrijving van Alva. Omdat de landvoogd ook de terugkeer van alle ballingen in de weg stond was de strijd om de religie onverbreekelijk verbonden met het verlangen naar eigen stad of dorp, voorvaderlijk slot en huis.

Zolang de terugkeer onmogelijk was plunderde men. Dit plunderen kan op drie manieren verklaard, verdedigd worden: ten eerste was er de bittere noodzaak om in eigen levensonderhoud en dat van vrouw en kinderen te voorzien, ten tweede de wens zich schadeloos te stellen voor

⁸³ Copie van het rantsoenbriefje, 7.5.70, Aud. 285, fol. 73.

⁸⁴ *De la Mothe Fénelon*, I, p. 90-91.

⁸⁵ Zie hierna p. 187 e.v.

het verlies van inkomsten en bezittingen die door Alva waren geconfisqueerd en ten derde dienden de gezagsgetrouwe Nederlanders, d.w.z. zij die niet waren uitgeweken, voor hun houding als onderdanen van de tiran te boeten.

Een goed voorbeeld van een berooide balling die zich ten einde raad bij de Watergeuzen aansloot, is jonker Boudewijn Hart van Abbenbroek uit Delft. Hij werd gevangen genomen bij de nederlaag die de vrijbuiters juni 1571 leden tegen de Hollandse vloot voor Emden. Tijdens de verhoren verklaarde hij verbannen te zijn omdat hij in Delft de hervorming had gesteund, in dronkenschap. Deze laatste toevoeging zal wel een onhandige poging zijn geweest zich vrij te pleiten. In ieder geval weten we dat Boudewijn Hart 26 augustus 1566 behoorde tot de zes of zeven mannen die met de wapens in de hand de regering van Delft verzochten de twee parochiekerken voor de protestantse eredienst in gereedheid te mogen brengen⁸⁶. Hij week uit. Na een verblijf van enkele maanden in Emden was hij teruggekeerd naar Holland en hij had de winter bij vrienden in Lisse doorgebracht. Kennelijk werd dit te riskant en hij vertrok naar Wezel vanwaar hij zich opnieuw in Emden vestigde. Ten slotte had jonker Boudewijn zich geheel platzak, na „groete armoede ende ellende” geleden te hebben, in Norden bij de Watergeuzen gevoegd⁸⁷.

De represaillegedachte die vele verbannen Watergeuzen bezielde, treffen we het minst gemaskeerd aan in de verklaring die Jan Abels mei 1569 in Lincolnshire tegenover Engelse autoriteiten aflegde. Hij bezat toen een represaillebrief, verstrekt door Lodewijk van Nassau om zich schadeloos te stellen voor de goederen die hem door Alva waren ontnomen. Het is zeer goed mogelijk dat ook andere Geuzen van het eerste uur zoals Jan Broeck, een dergelijke „lettre de marque” zonder rechtsgeldigheid bezaten⁸⁸. Duidelijk was ook kapitein Douwe Glins toen hij zich april 1570 verdedigde tegen de beschuldiging dat hij geplunderd had op de stromen die onder de jurisdictie van de Vrouwe van Esens, een heerlijkheid in het noorden van Oost-Friesland, vielen: de Vrouwe moest het hem niet euvel duiden dat hij zijn vijanden, de onderdanen van Alva, beroofde want men had hem in strijd met ieder recht goed en vaderland ontnomen⁸⁹. In september van hetzelfde jaar sprak Ellert Vliechop dreigende woorden over Enkhuizen en Amsterdam: de „bloethunden ende papisten sullen wy noch wel anders hebben. Sy hebben my dus schandelyeken uth myn gueden gestoten soe dat myn kinderkens niet behouden en hebben dan die klederkens die sy ant lyff draegen”⁹⁰. De wraakzucht tegen hen die onder Alva's regime gebleven waren barstte ook uit bij Dirck van Bremen, toen hij oktober 1570 enkele gevangen Amsterdamse

⁸⁶ *J. Smit*, Hagepreken, p. 238-239.

⁸⁷ Bekentenis van Boudewijn Hart, 13.7.71, Secr. 192, fol. 27.

⁸⁸ *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 149-150; hiervóór p. 102.

⁸⁹ Douwe Glins-Vrouwe van Esens, 19.4.70, Aud. 295, fol. 134.

⁹⁰ Getuigenis van Jan van Achtervelt, 28.9.70, Aud. 336, fol. 128.

zeelieden, vroegere stadgenoten, toebeet dat zij „papisten, dyefven ende schelmen” waren. Hij dreigde hen om te brengen wanneer hij vernam dat de gevangen Watergeus Jan van Troyen terechtgesteld was ⁹¹.

De volgende woorden van Coornhert, tijdens zijn ballingschap in 1570 geschreven, zullen bij de Watergeuzen weinig weerklank hebben gevonden:

„Vergheven wy niet menschen ons ghelijck
Sal Godt vergheven zijn maecksel van slijck?
Neen hij voorwaer; dus doet van u de wraeck;
Bidt Godt, dat hy u Vyant beter maeck” ⁹².

Ongetwijfeld handelden de vrijbuiters meer in de zin van Laurens Reaels regels uit 1571:

„So treet dan henen, gy die de galg zyt ontvloten
Gedenct wat Babel nu myn volk heeft begaen
Wreect u aen haer als myn getrouwe Boden
Vergelt haar dobbelt, so sy u heeft gedaen” ⁹³.

Naast de tegenstanders van kerk en koning, de protestanten, de veroordeelden, staat de omvangrijke groep schepelingen die niet waren verbannen of uitgeweken wegens politieke of religieuze oppositie. Een groot aantal van hen had werkloos en berooid, vaak na lange omzwervingen, een toevlucht gezocht op de schepen. Dat de Nederlanden en geheel West-Europa in die jaren werden bezocht door een chronische werkloosheid die leidde tot bedelarij en opstandigheid is genoegzaam bekend. Bovendien kromp de werkgelegenheid gedurende de periode 1569-1572 sterk in ⁹⁴. Tijdgenoten hadden zeker oog voor het gevaar dat de werklozen zich bij de kapers zouden aansluiten; in de correspondentie van Granvelle is herhaaldelijk sprake van zeelieden uit Holland en Zeeland en Waalse arbeiders die zich bij de Watergeuzen voegden ⁹⁵. Het Gelderse Hof meldde Alva februari 1572 dat in Keulen uit de dienst ontslagen soldaten overwogen dezelfde stap te ondernemen ⁹⁶. Ook de zeelui die op 's lands vloot dienden en die bij de oplegging van de schepen zonder werk kwamen, konden de zijde van de tegenstander kiezen. De overheid hield deze mannen scherp in het oog en de baljuw van Dreischor liet mei 1569 twee van hen arresteren die verdacht werden „vagabont te loopen van teen lant in tandere, teerende op de huysman, zonder te wercken . . .”. Nadat was gebleken dat zij „eerlijke bootsgezellen” geweest waren, werden ze vrijgelaten „op hoope van goede beteringhe” ⁹⁷.

⁹¹ Getuigenis van Pieter Jacobsz Rotgans e.a., 23.10.70, Aud. 336, fol. 148-149.

⁹² *Kuiper*, I, p. 76.

⁹³ *Kuiper*, I, p. 90.

⁹⁴ Zie hierna p. 295.

⁹⁵ Corr. de Granvelle, IV, p. 213, 217, 249.

⁹⁶ Hof van Gelderland-Alva, 14.2.72, Aud. 313, fol. 40.

⁹⁷ R.A. Middelburg, Rekenkamer B, no. 1560, rekening van Bruningh van Wijngaerden, baljuw van Dreischor (waarschijnlijk verloren gegaan, alleen de extra-ordinair rekening van 1569 is bewaard; afschrift in collectie Vogels, 69 D 10).

Zij bleven wellicht in het gareel, maar hoevelen kozen misschien uit wanhoop de andere zijde? Bijvoorbeeld: Folckert Jansz Cattendyck uit Enkhuizen, zeilmaker, nam hoewel sympathiserend met de hervorming in 1568 dienst op de schepen van Boschuyzen. Nadat hij was afgedankt vestigde hij zich in Emden en diende aanvankelijk op koopvaardij-schepen. Een jaar later, na een ongelukkige handelstransactie, werd Cattendyck in Norden aangeworven door Ellert Vliechop⁹⁸. De Amsterdammer Willem Cornelisz, 26 jaar, gehuwd, vader van twee kinderen. Hij verklaarde november 1571 tegenover het stadsbestuur van Oostende dat zijn schip twee maal door de Geuzen was genomen en dat hij zich ten einde raad bij hen had aangesloten „overmits hy gheen ghelt en hadde”⁹⁹. Adriaan de Grouwe, ongeveer 30 jaar, geboren in Sint-Winoksbergen, bakker, vertrok in 1568 naar Middelburg waar hij twee jaar zijn beroep uitoefende. Vervolgens ging hij naar Antwerpen waar hij geen baan kon vinden, daarna vertoefde hij korte tijd in Amsterdam, Emden, Hamburg en Wezel. Terug in Emden werd De Grouwe dijkwerker. Met een koopvaardij-schip naar Londen: geen werk omdat hij de taal niet verstond. Ten slotte kwam hij in Dover waar hij enkele bakkers vergeefs zijn diensten aanbood. Zijn laatste toevlucht waren de Watergeuzen die in ieder geval genoeg te eten en te drinken hadden¹⁰⁰. Pierre Waudry, 30 jaar, geboren in Abbeville, verliet 1565 zijn geboorteplaats en was achtereenvolgens wapensmid in Brussel, Antwerpen en opnieuw Brussel waar hij in dienst trad bij het Spaanse leger. Hij was aanwezig bij Heiligerlee en diende in 1569 de Deense koning. Waudry werd ontslagen en kwam na enige omzwervingen in Emden waar hij door de Geuzen werd aangeworven¹⁰¹.

Het staat vast dat de vloot bij landgangen of een oponthoud voor de Nederlandse kust regelmatig versterking kreeg. Maart 1569 voegden zich 50 mannen vanuit Groningen bij Jan Abels¹⁰² en toen Dolhain met zijn schepen in het Vlie lag, stroomden Friezen en Hollanders toe¹⁰³. Februari 1571 opereerden Ruychaver, Entens en Vliechop in het Vlie; alle schepen die zij namen konden onmiddellijk van bemanningen worden voorzien „soe hemluyden veel volcx toeliep uuyt Vrieslant ende andere plaetsen”¹⁰⁴. Tijdens de geruchtmakende landgangen in Noord-Holland, april 1571, werden bij Petten 50 man aangeworven. Een Hollandse jongeman verklaarde in die dagen: „de geusen zyn upt lant gecomen ende daer loopen veel jonge gesellen met haer tscheep”¹⁰⁵. Twee van hen zijn ons bekend geworden: Joris Claesz uit Hillegom, aangeworven bij Huis-

⁹⁸ Bekentenis van Cattendyck, 14.7.71, Secr. 192, fol. 29-31vo.

⁹⁹ Bekentenis van Cornelisz, nov. 71, Aud. 286, fol. 281 e.v.

¹⁰⁰ N.N.B.W., VIII, 637.

¹⁰¹ Bekentenis van Waudry, 11.8.71, Secr. 190, fol. 129 e.v.

¹⁰² Zie hiervóór p. 14.

¹⁰³ Zie hiervóór p. 29.

¹⁰⁴ Bericht van de schout van Tessel, 24.2.71, Aud. 338, fol. 74

¹⁰⁵ *Osinga en Gelinck*, p. 234.

duinen en Claes Koene uit Leiden, aangeworven bij Katwijk. Beiden werden december 1571 door Robles' soldaten gevangen en in Groningen terechtgesteld¹⁰⁶. Waarschijnlijk trokken de Watergeuzen juist in het eerste half jaar van 1571 talrijke bewoners van de kuststreken tot zich. De slechte economische situatie was hieraan schuldig maar ook de Allerheiligenvloed van 1 november 1570 die velen van huis en haard beroofde¹⁰⁷.

De tot nu toe besproken individuen, representanten van bepaalde groepen waren, hoezeer ook soms onder dwang van de omstandigheden, uiteindelijk vrijwillig op de vloot gekomen. Ik heb al gezegd dat we niet altijd geloof moeten hechten aan de woorden van de gevangenen die hun leven probeerden te redden door de bewering dat zij geprest waren, hetzij in een haven hetzij op zee. Het is uiteraard onmogelijk om nu uit te maken wie toen loog of de waarheid sprak. Soms heeft men het gevoel dat een verklaring oprecht klinkt zoals de bekentenis van de Dalmatiër Joanne de Nicollo. Hij kwam aan boord van een schip uit Zante bij de Engelse zuidkust en kreeg opdracht naar land te roeien om water te halen. Bemanningsleden van kapitein Spiegel namen hem gevangen en hij bleef bij de Geuzen „deur vreesse om qualyck ghehandelt ofte buyten boort geworpen te worden”. Toen Spiegel november 1571 een buis had genomen, moesten Joanne en vier anderen daarop overspringen en de vloot volgen. De slimme vissers manoeuvreerden hun scheepje na een dag buiten het zicht van de hoofdmacht en draaiden de rollen om: de Watergeuzen werden als gevangenen het Vlie binnengebracht. De Dalmatiër werd tot de strop veroordeeld¹⁰⁸.

Moeten we nu een scherp onderscheid maken tussen de verbannen Watergeuzen, kapers uit overtuiging, en de andere groepen? Het lijkt me niet juist dit te doen al moet een uitzondering gemaakt worden voor hen, die werkelijk onder dwang gedurende een reis van enkele dagen of weken aan boord bleven om het schip varende te houden en die in de eerste de beste haven zich uit de voeten maakten, nog nahuiverend van het doorstane avontuur. In de eerste plaats is voor velen, zowel ballingen als nietballingen, het primaire motief om dienst te nemen hetzelfde geweest: de noodzaak in het levensonderhoud te voorzien. Ten tweede heeft het samenleven en -werken in een zo kleine ruimte als het zestiende-eeuwse schip, dat daarbij geen echte thuishaven had, een sterk amalgamerende werking gehad op de bemanningsleden¹⁰⁹. Niet alleen dat regionale en

¹⁰⁶ Voor Joris Claesz zie N.N.B.W., IX, 147; hun bekentenissen van 13 en 14.12.71, Secr. 193, fol. 189.

¹⁰⁷ Vgl. *Fockema Andreae*, p. 14-15.

¹⁰⁸ A.R.A., Grafelijkheidsrekenkamer van Holland, rekeningen, no. 4488, fol. 106vo-107vo.

¹⁰⁹ Vgl. *Huizinga*, II, p. 438. Interessant is in dit verband ook Boogmans opmerking dat de weerstand van de Hollandse stadsbesturen tegen de Watergeuzen

sociale verschillen werden opgeheven of verkleind — een schamele gedroste matroos kon meer waarde hebben dan een verbannen edelman —, er moet ook sprake geweest zijn van beïnvloeding in ideëel opzicht. En daarbij is de invloed van de minderheid van ballingen en protestanten op de rest zonder twijfel het grootst geweest. Zij hadden een overtuiging en bepaalden het karakter en de doelstellingen van de vloot. Verbleef men langere tijd op de schepen dan moest men de rooms-katholieke kerk, Alva en de Hollandse kooplieden wel leren haten. Daarbij kwam dat men zich door het dienst nemen, uit welke overweging dan ook, in de rijen van de oppositie schaarde en dat het gezag in de Nederlanden slechts met een schavot geassocieerd kon worden. Zo zat men in hetzelfde schuitje als de ballingen, men moest meevaren. Ten slotte zal na de verovering van Den Briel en de inneming of overgang van andere Hollandse en Zeeuwse steden het superioriteitsgevoel der overwinnaars geheerst hebben zowel bij de vroegere verdrevenen als bij hen die uit armoede of hebzucht dienst genomen hadden.

Wat deden de Watergeuzen? Wie waren de Watergeuzen? We hebben geprobeerd op deze vragen een antwoord te geven. Maar daarmee hebben we nog geen oplossing gevonden voor de vraag: *wat* waren de Watergeuzen? De Watergeuzen zijn veelvuldig en zeer verschillend gekwalificeerd waarbij de toonaangevende liberale negentiende- en twintigste-eeuwse historiografie hen doorgaans afschilderde als een woeste, godloze troep van edelen en allerhande uitvaagsel. Jacob Simonsz de Rijk en Blois van Treslong waren nobele uitzonderingen en de vermeestering van Den Briel vormde een gewichtige, maar toevallige bekroning van de activiteiten der rovers. Donker steken zij af tegen de nijvere uitgeweken burgers die, afkerig van geweld, in den vreemde hun werkzaamheden voortzetten ¹¹⁰.

Alleen al uit de lijsten van kapiteins en manschappen blijkt dat deze opvatting niet juist is terwijl ze evenmin voedsel vindt in het optreden van de Watergeuzen. Te veel zijn zij beoordeeld naar het woeden van Lumey tegen Hollandse priesters in 1572.

In de ogen van Alva en vele andere tijdgenoten waren de Geuzen niets anders dan zeerovers, „volleurs”, geen „ennemiz légitimes” ¹¹¹. Maar Hendrik van Brederode, Oranje en zijn broers waren dat evenzeer. Waren de Watergeuzen inderdaad uitzonderlijk woest en wreed geweest, dan zou dit door de hertog stellig breder zijn uitgemeten in zijn beschuldigingen. Schavuiten kwamen onder hen zeker voor, maar op welke vloot was dat anders? De Amsterdammers die oktober 1570 in handen

na 1 april 1572 misschien deels ook te verklaren is uit hun overtuiging: „die Geusen seien allzusehr niederländisch und zu wenig holländisch gesinnt” (*Boogman, Tradition*, p. 100).

¹¹⁰ *De Meij*, passim.

¹¹¹ Alva-Bossu, 22.10.71, Aud. 339, fol. 166.

vielen van Dirck van Bremen en Nicolaes Ruychaver, ontwaarden bij een vijftal Geuzen brandmerken waaruit zij concludeerden „dattet nyet en waren dan schuymse van boeven ende rabauwen”¹¹². Het komt me voor dat vijf gebrandmerkten op een bemanning van 60 koppen geen buitensporig groot aantal is. Anti-roomse demonstraties als het drinken uit miskelken, het hijsen van misgewaden in de mast en het zich hullen in gestolen papenrokken en nonnenkleding, waren in de ogen van vrome katholieken uiteraard afschuwelijke misdaden, maar in een godsdienstoorlog tamelijk onschuldige verschijnselen.

Wat betreft het dagelijks leven van de Geuzen op de schepen en in de havens beschikken we over weinig gegevens. Drankzucht en ongedisciplineerdheid werden door vriend en vijand veelvuldig gesignaleerd. De gevangen Geus Joris de Heges uit het Vlaamse Nieuwpoort, vatte het doen en laten van de vrijbuiters in Emden samen met de woorden: „drincken, klincken ende maecken goet syr, dach ende nacht”¹¹³. We hoeven er niet aan te twijfelen dat dit regel was al waren er uitzonderingen; een andere Vlaming, Jelys Deren, verklaarde „daegelicx het Evangelien nae den text gelesen toe hebben ende volgens psalmen gesungen, nochtans gheen Latijn toe konnen”¹¹⁴. De vrouwen die we zo nu en dan op de schepen aantreffen, zullen wel meest prostitute's zijn geweest¹¹⁵ al had Neelke uit IJsselstein het gebracht tot concubine van de kapitein Jan van Ransdorp¹¹⁶. Bij de landgang op Tessel, 25 maart 1571, sneden de invallers vrouwen de kleren van het lijf¹¹⁷, maar andere gevallen van aanranding zijn niet bekend. Wel moeten individuele staaltjes van wreedheid, al of niet bedreven in dronkenschap, veelvuldig zijn voorgekomen. Zo zou kapitein Gerrit van Gorcum het been van een vrouw die van zijn avances niet gediend was, met een mes hebben bewerkt en haar met bier hebben begoten¹¹⁸. Enerzijds moet het onzekere vrijbuitersbestaan tot verruwing hebben geleid, anderzijds waren er in de Engelse havens, La Rochelle en in Oost-Friesland mogelijkheden voor rust en bezinning en zelfs tot stichting van een gezin: de kapiteins Focke Abels en Aeris Elbertsz, uit Nijkerk in Gelderland, traden eind 1571 te Norden in het huwelijk¹¹⁹.

Met hun optreden tegenover vrouwen komen we op het moeilijke terrein van de relaties tussen de Watergeuzen en de Nederlanders die

¹¹² Getuigenis van Pieter Jacobsz Rotgans e.a., 23.10.70, Aud. 336, fol. 148, 151.

¹¹³ 22.5.71, Secr. 193, fol. 149vo.

¹¹⁴ 12.5.71, Secr. 193, fol. 148vo.

¹¹⁵ Vgl. de bekentenis van Anthonis Cornelisz uit Veere, 12.5.71, Secr. 193, fol. 148vo: „secht die gevangen vrouwen niet toe kennen, dan eene uit schip gekant toe hebben, die daer guet syr gemaect heeft”.

¹¹⁶ Zie hiervóór p. 145.

¹¹⁷ Aud. 338, fol. 101.

¹¹⁸ G.A. Amsterdam, bekentenis van Anthonisz Cornelisz Wisselaersz, juni 1572, Confessieboek 1567-1572, fol. 338.

¹¹⁹ Collectie Vogels 69 D 19.

onder het gezag van Alva waren blijven wonen. Gezegd is reeds dat de laatstgenoemden beschouwd werden als „adherenten” van Alva en dus beroofd mochten worden. Toch blijkt bij nadere beschouwing duidelijk dat de Geuzen in de praktijk onderscheid maakten tussen de gewone bevolking en hen, die door hun functies en daden als dienaren van Alva golden¹²⁰. Slechts enkele malen horen we — uit de mond van tegenstanders! — de beschuldiging dat de Watergeuzen gevangen scheepsbemanningen hebben omgebracht¹²¹. Nederlandse zeelieden werden wel uitgescholden en bedreigd, maar brachten het er meestal levend af. Stadjes en dorpen werden wel gerantsoeneerd en geplunderd, maar de inwoners bleven veelal ongedeerd. Vergelijken we het optreden van de Geuzen met de massale moordpartijen uit de Gelders-Friese zee-strijd, een halve eeuw eerder¹²², dan constateren we een wezenlijk verschil. Soms is er sprake van medelijden met arme vissers: de Franse Geuzenkapitein Jean de Loye liet een visser gaan toen hij en zijn twee kinderen „was zeer om ghena biddende . . . hem alleenlyk afnemende twee riemen”¹²³. In december 1571 lieten de kapers visjagers die slechts vis aan boord hadden zonder meer passeren¹²⁴.

Eind 1571—begin 1572 bestond er tussen de Watergeuzen die onder Treslong voor de kust lagen en de bevolking een soort „modus vivendi” — er is een bericht dat zij betaalden voor het voedsel dat ze van de inwoners namen¹²⁵. De boeren van Wieringen bewaakten maart 1572 zelfs de in het ijs vastzittende schepen tegen een Spaanse aanval¹²⁶. Op Vlieland waren de Geuzen diezelfde maand kind aan huis bij de bevolking, al kozen de eilandbewoners schielijk de andere partij toen Robles' Walen de vrijbuiters aanvielen¹²⁷.

Het aantal moorden en martelingen door de Watergeuzen in koelen bloede bedreven is betrekkelijk gering en het betrof bijna steeds geestelijken en gezagsdragers, mannen die bij uitstek als „adherenten”, dienaren van Alva, beschouwd konden worden¹²⁸. Bij de landgangen ging men

¹²⁰ Vgl. hiervóór p. 113, 132.

¹²¹ Despes-Philips II, 27.4.71, Coleccion, XC, p. 453: bemanning van een Spaans schip door de Geuzen overboord gegooid; Wacken-Alva, 2.5.71, Aud. 338, fol. 216: van een vissersboot uit Duinkerke is de schipper overboord gegooid, de bemanning in het schip opgesloten en levend verbrand.

¹²² *Kalma*, p. 96 e.v., 111.

¹²³ 6.4.71, Aud. 286, fol. 53.

¹²⁴ Harlingen-Hof van Friesland, 31.12.71, Aud. 297, fol. 3.

¹²⁵ Collectie Vogels, 69 D 20.

¹²⁶ 15.3.72, Aud. 297, fol. 77.

¹²⁷ Robles-Alva, 23.3.72, Aud. 297, fol. 81.

¹²⁸ April 1570: twee priesters gemarteld, één van hen gedood (p. 39); najaar 1570: Entens martelt een Spaanse spion en vermoordt een Hoornse zeeman (p. 51); begin 1572: moord op de schout van Schellinkhout door Gerrit van Gorcum en moord op de baljuw van Zijpe (p. 75, 76). De gruwelijke behandeling, de bemanning van Hamburger schepen september 1571 aangedaan, komt zoals gezegd grotendeels op naam van Wurster kapiteins die zich bij de Watergeuzen hadden aangesloten (p. 73).

selectief te werk: in Monnickendam, 2 maart 1571, werd behalve de kerk het huis van de baljuw aangetast en woningen van lieden die te kwader naam bij hen bekend stonden¹²⁹. Drie weken later beroofden de Geuzen op Tessel niet alleen twee kerken en een klooster, maar werd ook het huis van de bevelhebber van de Hollandse vloot Boschuyzen in de as gelegd, evenals enige andere adellijke behuizingen¹³⁰.

Naast uitgesproken tegenstanders hadden de rebellen ook vele medestanders die bij de landgangen hun gelederen kwamen versterken. Spionnen, in de maanden april-mei 1571 door Zeeland uitgezonden om de Geuzenvloot voor de Engelse kust op te nemen, verklaarden: „die geussen weten beter al wat men hier doet dan die luyden dier wonen, zoeveel bespieders hebben se hier int landt”¹³¹. Ongetwijfeld vreesden echter de meeste Nederlandse kustbewoners de Watergeuzen en terecht, want hun bezit was niet veilig. Het burgeroorlog-element, schrill en zolang door velen in de Opstand ontkend, komt hier duidelijk naar voren. Het ging theoretisch om de verdrijving van Alva, het „herstel” van het protestantisme en de oude vrijheden. Maar de kaapvaart en de landgangen, het was onvermijdelijk, werden vrijwel uitsluitend tegen Nederlanders gericht en troffen vooral hen die iets te verliezen hadden, hetzij aan macht, hetzij aan goederen. Toen de afkeer van Alva groeide en de economische situatie slechter werd¹³² konden dus vooral mingevoeden zich ontpoppen als aanhangers van de Opstand. Een onverzoenlijke haat was voorkomen omdat de Watergeuzen zich niet schuldig hadden gemaakt aan zinloze bloedbaden.

Ik meen dat juist door het optreden van de Watergeuzen de Opstand tot een werkelijke burgeroorlog is geworden en als we die gedachte accepteren komen we dicht bij de oplossing van de vraag: wat waren de Watergeuzen? We moeten daarbij uitgaan van een elite die de vloot voortdurend heeft geleid en bijeen gehouden, die de aard van de operaties bepaalde en invloed uitoefende op de mentaliteit en het handelen van de gehele bemanning. Op de achtergrond stonden Oranje, Lodewijk van Nassau, Dolhain en Lumbres die, hoe gespannen hun verhouding met de vloot vaak ook mocht zijn, in theorie althans door bijna alle kapiteins als hun meerderen werden erkend. Een directer invloed op het karakter van de vloot hadden belangrijke kapiteins als Jan Abels, Lancelot van Brederode, Hendrik Thomasz Laers, Barthold Entens, Jan Claesz Spiegel, Nicolaes Ruychaver, Blois van Treslong, Dirck van Bremen, Willem van Hembyze, Cornelis Roobol, Jan van Troyen, Anthonie van Utenhove en Ellert Vliechop. Deze elite bestond geheel uit overtuigde tegenstanders van het Spaanse gezag, was verbannen en had uitgesproken protestantse

¹²⁹ *Van Vloten*, Opstand, p. 317-319.

¹³⁰ *Van Vloten*, Opstand, p. 173.

¹³¹ 14.5.71, Aud. 338, fol. 270.

¹³² Zie hierna p. 290, 291, 295, 298, 299 e.v.

sympathieën. Hun toetreden tot de Watergeuzen was een consequentie van hun vroegere houding. Zij zetten zich in voor de verdrijving van Alva, want alleen daardoor zouden zij in de Nederlanden kunnen terugkeren. Onder de schepelingen bevond zich een soortgelijke groep: felle, berooide ballingen met een onverzoenlijke haat tegen de Spaanse tirannie, de rooms-katholieke kerk en, naarmate zij hun ballingschap bewuster beleefden, tegen de gezagsgetrouwe Nederlanders.

Mijn conclusie van dit hoofdstuk moet zijn dat deze kapiteins, een kleine meerderheid, en deze schepelingen, waarschijnlijk een vijfde van de totale bemanning, in de jaren 1568-1572 de revolutionairen van de Nederlandse Opstand waren. Revolutionairen omdat zij, een kleine minderheid, bezielde van een ideologie, op gewelddadige wijze probeerden de bestaande orde in hun land te vernietigen en bewust nieuwe verhoudingen te scheppen, zich daarbij niet alleen richtend tegen de vreemde overheersers maar ook tegen hun gezagsgetrouwe landgenoten. Van de andere uitgewekenen onderscheidden sommigen zich door hun militante calvinisme, velen door hun berooidheid, allen door hun niet-berusten in de ballingschap. Een vraagteken zou men kunnen plaatsen bij hun bewuste verlangen naar verandering en vernieuwing. Maar het is duidelijk dat de omwenteling in het kerkelijk leven die zij wensten, ook politieke en sociale verschuivingen zou veroorzaken. Tussen de Watergeuzen en de aan de Spaanse koning trouw gebleven Nederlanders was door plunderingen en executies zulk een diepe kloof ontstaan dat de rebellen zich geen bevrijd vaderland konden voorstellen waarin zij papisten en collaborateurs, hun beulen, naast zich zouden moeten dulden ¹³³.

De Watergeus als revolutionair: het beeld is geenszins nieuw. In de vorige eeuw hebben Nuyens en Busken Huet het als eersten gevormd ¹³⁴ en nu is het volledig geaccepteerd. Huizinga, Geyl, Rogier, Van Gelder, Presser en Schöffer, aanhangers van de „conservatieve” of „moderne” revolutie-idee, voor allen zijn de Watergeuzen de stoottroepen van de revolutie. Van buitenlandse zijde is gepoogd de Nederlandse Opstand ook theoretisch en internationaal als revolutie erkend te krijgen door hem in het procrustes-bed van Crane Brinton's *Anatomy of Revolution* (New York 1938) te passen ¹³⁵. Zo werden de Watergeuzen tot de Jacobijnen van de zestiende eeuw.

¹³³ Vgl. Schöffer, *Ned. Revolutie*, p. 23.

¹³⁴ *De Meij*, p. 366, 370.

¹³⁵ Griffiths, *passim*; Nadel, *passim*; Koenigsberger, p. 335, 340 e.v.; Schöffer, *Dutch revolt*, *passim*. In dit verband wil ik ook wijzen op het recente werk van de Hongaar Wittman. Ongehinderd door enige kennis van de materie laat hij de Watergeuzen bij voorkeur *Spaanse* schepen nemen en aanvallen doen op *Spaanse* soldaten; hij betreurt de organisatiepogingen van Oranje, heeft geen oog voor hun afhankelijkheid van het buitenland en slaat een slag naar hun afkomst: „pecheurs pauvres, des marins, des réfugiés auxquels s'étaient joints plusieurs nobles” (p. 148). Dit laatste kennelijk gebaseerd op *Van Meteren* (1623), fol. 70, al noemt hij zijn bron niet.

Ik ben met deze conclusie dus geen spelbreker. Toch zijn naar mijn mening ook nieuwe elementen naar voren gebracht. Voor de meeste schrijvers komen de Watergeuzen pas binnen het gezichtsveld na 1 april 1572 wanneer zij de steden van Holland en Zeeland veroveren. Hoe deze revolutionaire groep was gevormd, uit welke elementen zij was opgebouwd, welke opvattingen de revolutionairen zich eigen hadden gemaakt gedurende hun ballingschap en hoe zij hun tijd hadden doorgebracht, het blijft alles in nevelen gehuld. Plotseling, 1 april 1572, zijn ze er. Schöffer stelt zelfs dat „tussen 1568 en 1572 tijdelijk de gehele opstand stil viel”¹³⁶. Men moet daarbij bedenken dat de Watergeuzen zodra zij in Holland en Zeeland voet aan wal hadden gezet van karakter veranderden, dat zij geen pure revolutionairen meer waren. Zij moesten zich aanpassen aan de omstandigheden, zodat men geenszins meer kan spreken van „godsrijken stichtende piraten”¹³⁷. Bovendien voegden zich andere elementen bij hen: meelopers, profiteurs of, gunstiger: revolutionairen van het tweede of derde uur.

Ten slotte nog dit: ik heb gesteld dat het aanwijsbare revolutionaire element van de Watergeuzen school in hun militante protestantisme en hun vastberaden wil Alva te verdrijven om het calvinisme te „herstellen”, hetgeen moest leiden tot een politieke en sociale omwenteling. Alva verdween en het calvinisme kwam, maar toch: bereikten de revolutionairen hun doel? Of werden zij ingekapseld en gebruikt door de „politiques” en de gematigde, erasmiaans denkende burgerijen die met hulp van de Geuzen iets anders tot stand brachten dan de revolutionairen zelf voor ogen had gestaan? Het is duidelijk dat deze boeiende vraag buiten het kader van dit onderwerp valt en dat een antwoord misschien alleen mogelijk is na een diepgaand onderzoek naar het verloop van de revolutie in vele steden en streken van de Nederlanden¹³⁸.

¹³⁶ Schöffer, *Ned. Revolutie*, p. 13.

¹³⁷ Omschrijving van de Watergeuzen van Rogier, *Karakter van de opstand*, p. 239.

¹³⁸ Vgl. *J. W. Smit*, p. 24.

IV

HET VERWEER TEGEN DE WATERGEUZEN

1. INLEIDING

Bij een beschrijving van het verweer tegen de Watergeuzen zijn de kapers zelf slechts als een dreigende macht op de achtergrond aanwezig. Toch is dit hoofdstuk onontbeerlijk. In de eerste plaats omdat de historische betekenis van de Watergeuzen nu eenmaal grotendeels schuilt in de repercussies die zij in de Nederlanden veroorzaakten. En zijn de Geuzen, de uiteindelijke overwinnaars, in de geschiedschrijving al niet erg aan hun trekken gekomen, hun slachtoffers en de gesmade verliezer zijn nog sterker verwaarloosd. Verwonderlijk, want bij een systematische behandeling van de verdediging van het Nederlandse grondgebied en de Nederlandse belangen tegen de vrijbuiters ontstaat een facettenrijk beeld van de landvoogd, zijn stadhouders en hun betrekkingen met de aan hun zorgen toevertrouwde onderdanen. We ontmoeten de regeerders, onder wie Alva in vele opzichten een dominerende positie innam, als politici, strategen, economen en rechters. Natuurlijk konden zij voortbouwen op de ervaringen die in vroegere oorlogen, speciaal tegen Frankrijk, waren opgedaan met de verdediging van kusten, koopvaardij en visserij. Helaas is daar weinig over gepubliceerd. Wel levert de memorie van de Vlaamse marinedeskundige Cornelis de Schepper van 12 februari 1552 over de verdediging van Holland, Zeeland en Vlaanderen tegen Franse aanvallen, boeiend vergelijkingsmateriaal¹; in het vervolg zal daar enkele malen op gewezen worden.

Het verweer tegen de Watergeuzen was geen eenvoudige zaak. Hoewel het land niet in oorlog was, moest het in staat van verdediging gebracht worden tegen invasies; het platteland diende tegen landgangen en knevelarijen, de koopvaardij en visserij tegen kaapvaart beschermd te worden. Een oorlogsvloot moest permanent in zee zijn om de vrijbuiters op te sporen en uiteen te slaan. Omdat deze echter voortdurend hun toevlucht zochten in buitenlandse havens was bovendien een politiek offensief nodig tegen de staten die hen op hun grondgebied tolereerden.

Achtereenvolgens zullen de volgende acties tegen de Watergeuzen worden behandeld: 1. het politieke optreden tegen Frankrijk, Engeland en Oost-Friesland; 2. de preventieve maatregelen om de beroving van koopvaarders en vissers te voorkomen; 3. het strafrechtelijk optreden tegen gevangen Watergeuzen; 4. de offensieve acties met zeegaande vloten om de Watergeuzen te vernietigen; 5. de defensieve maatregelen ter bescherming van de kust en de kustwateren.

¹ *Warnsinck*, Memorie, passim.

2. HET POLITIEKE OPTREDEN TEGEN FRANKRIJK, ENGELAND EN OOST-FRIESLAND

De moeilijkheden die tussen de Nederlanden en Spanje enerzijds en Frankrijk, Engeland en Oost-Friesland anderzijds rezen over het tolereren van de Watergeuzen waren slechts één facet van de gespannen verhouding die tussen de drie staten en de Spaanse Habsburgse macht bestond. Wat betreft Frankrijk en Engeland, zij zagen in de Watergeuzen slechts een instrument om Philips II en Alva dwars te zitten. Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat zij dit instrument niet volledig onder controle hadden. Engeland niet wegens het belang dat de lokale machthebbers en de kustbevolking hadden bij de handel in buitgoederen, Frankrijk nog minder omdat de kapers opereerden vanuit La Rochelle dat als „place de sûreté” een aanzienlijke autonomie bezat. Toch kan men zeggen dat de betrekkingen tussen de Geuzen en de regeringen van beide landen een goede graadmeter zijn voor hun relaties met Habsburg.

Voor de Oostfriezen lag de zaak anders: zij stonden, afgezien van hun band met het Duitse Rijk, zó zwak tegenover Alva en zij hadden zoveel redenen de hertog te vrezen, dat de graven noch het stadsbestuur van Emden enig motief hadden de Watergeuzen welgezind te zijn, te minder omdat de Oostfrieze economische expansie dat niet gedoogde.

Het politieke offensief dat de Spaanse landvoogd tegen de drie staten voerde om de verdrijving van de rebellen te bewerkstelligen, moet dus bezien worden in het kader van de gehele buitenlandse politiek. Deze politiek was erop gericht Spanjes vijanden te isoleren en daarbij een oorlog te voorkomen. Immers, de problemen waarmee de Spaans-Bourgondische macht worstelde — conflicten met Engeland en Frankrijk, strijd tegen de Turken en rebellie van de Nederlanden — hadden zich zó opgestapeld dat een grote oorlog in West-Europa een ineenstorting tengevolge kon hebben. Deze beperking betekende uiteraard een ernstige verzwakking voor Alva's politieke offensief tegen de bases van de Watergeuzen. Diplomatieke druk en dreigementen hebben nu eenmaal geen of weinig effect wanneer de klagende en dreigende partij niet in staat is sancties toe te passen als uiterste consequentie van haar woorden en wanneer de andere zijde deze zwakheid beseft.

Dit gold in sterke mate voor de verhouding tussen Frankrijk en Spanje. De Spaanse ambassadeur in Parijs Alava, bestookte het Franse hof met talloze klachten en protesten over de kaapvaart van de Hugenoten en de Watergeuzen. Hij kreeg slechts uitvluchten en betuigingen van machteloosheid ten antwoord. Hendrik van Navarre, één van de leiders der Hugenoten bestond het zelfs hem tijdens een audiëntie belachelijk te maken. De Franse regering was na de vrede van Saint-Germain niet geneigd iets tegen de Hugenoten te ondernemen en Karel IX had er geen enkel belang bij de spanning tussen zijn land en Spanje te verminderen. Integendeel, een conflict met de erfvijand zou zijn positie slechts ver-

sterken, meende hij ². Al sproot deze Franse politiek dus meer voort uit innerlijke zwakte dan uit kracht, toch kon Alva's papieren offensief tegen Frankrijk geen enkel resultaat hebben: de Geuzen werd in La Rochelle niets in de weg gelegd. Het was daarom verstandig van de landvoogd dat hij in de verhouding tot Frankrijk een crisis vermeed en zijn energie besteedde aan een andere taak: het verbeteren van de verstandhouding met Engeland, opdat Elizabeth geen bondgenote zou worden van Karel IX.

Aan de relaties tussen Engeland en de Nederlanden, in zoverre die beïnvloed werden door de Watergeuzen, is voldoende aandacht besteed ³. Ik wil hier volstaan met het aanbrengen van enkele accenten en grote lijnen. Alva's politiek tegenover Engeland is altijd gekenmerkt geweest door een grote bezonnenheid ⁴. Het in beslag nemen van het Spaanse goud, de weergalozе provocatie van eind 1568, werd weliswaar beantwoord met een embargo op alle Engelse goederen, maar dat geschiedde op advies van de fanatieke Despes en binnen een maand zond Alva zijn eerste afgezant naar Elizabeth om de breuk te herstellen. Natuurlijk gold ook voor de Engelse koningin de overweging dat Philips II geen openlijke strijd kon beginnen wegens andere conflicten binnen en buiten zijn rijk, maar zij stond in enkele opzichten zwakker dan de Franse koning. De laatste kon, na de godsdienstvrede, rekenen op de steun van rooms-katholieken en Hugenoten, terwijl Elizabeth ernstig rekening moest houden met roomse oppositie in haar rijk die door Despes werd aangewakkerd. Ook leed haar land door het stilleggen van de handelsbetrekkingen met de Nederlanden. Engeland was minder rijk aan bevolking en middelen dan Frankrijk en meer aangewezen op commerciële contacten. Deze punten en de afkeer die de Watergeuzen opriepen door hun uitspattingen tegen de Hanzeaten, verklaren de gevoeligheid van de voorzichtige koningin voor de Spaanse argumenten in 1571.

Alva's afgezant Zwevegem kreeg in zijn instructie van februari 1571 opdracht het uitroeien van de piraterie als voorwaarde te stellen voor het herstel van de handelsbetrekkingen ⁵. Bij de onderhandelingen die sindsdien werden gevoerd kon Elizabeth wijzen op de maatregelen die zij tegen Oranjes vrijbuiters had genomen. Hoewel haar tegenstanders geen geloof hechtten aan de oprechtheid van haar pogingen de Watergeuzen te verdrijven en haar zelfs verweten dat zij deze had aangemoedigd Den Briel te nemen, staat het vast dat Elizabeth uit verlangen de Spanjaarden tegemoet te komen de kapers de toegang tot haar havens heeft ontzegd. Op dit punt boekte de Spaans-Nederlandse diplomatie dus een belangrijk succes, dat echter door de verrassing van Den Briel in een ernstige tegenslag verkeerde.

² *Van Herwerden*, Verblijf, p. 112-118.

³ Zie hiervoor p. 78 e.v.

⁴ Vgl. *Kirchner*, p. 58.

⁵ Zie hiervoor p. 80.

Hoewel Oost-Friesland militair gezien geen partij was voor Alva, kon hij het net zo min tuchtigen als Frankrijk en Engeland. Het graafschap ontleende zijn kracht aan het grote geheel waar het evenals Alva's gewesten deel van uitmaakte: het Duitse Rijk. De ontstemming van de keizer en de rijksvorsten kon de landvoogd zich niet op de hals halen en bij een inval in Oost-Friesland zouden de Duitse protestanten misschien partij kiezen voor de Nederlandse rebellen. Alva's actie tegen de aanwezigheid van de Watergeuzen vormde het belangrijkste onderdeel van zijn campagne tegen Oost-Friesland. Zijn andere grief, het asiel verlenen aan de Nederlandse kettters en de dubieuze aanspraken van Philips II op het graafschap⁶, konden nooit zo'n indruk maken op keizer en Rijksdag als het optreden der kapers. Hartstochtelijk verzamelde Alva het voor de graven belastende materiaal om daarmee de Duitsers aan zijn zijde te krijgen. Daarnaast uitte hij aan het adres van de Oostfriezen directe dreigementen die hun uitwerking niet misten.

Ik heb al aangegeven dat de hertog na de gewonnen slag bij Jemmingen serieuze plannen had Oost-Friesland te overweldigen als straf voor de hulp die van daar aan Lodewijk van Nassau was geboden en dat de graven sindsdien angstvallig hebben geprobeerd de „burgundische argwohn" weg te nemen⁷. Zij verboden de bevolking de Geuzen te bevoorraden en roofgoederen op te kopen; met geweld verdreven zij soms de kapers van de Eems en bevrijdden zij hun slachtoffers. Zelfs werden sommige vrijbuiters gevangen gezet of terechtgesteld. Natuurlijk speelde de beveiliging van eigen soevereiniteit en handel hierbij ook een rol, maar het belangrijkste motief was steeds het voorkomen van Alva's ontstemming. De intimidatiepolitiek had dus stellig succes, al schreef de landvoogd de voortdurende terugkeer van de Watergeuzen op Oostfries gebied toe aan de onwil van de graven en niet aan hun machteloosheid die, zoals we zagen, de werkelijke oorzaak was van hun falen de kapers radicaal te verdrijven. Door deze machteloosheid kon Alva steeds nieuwe bezwaren en dreigementen aanvoeren en bij een verandering van de politieke toestand in Europa zou hij voldoende motieven hebben gehad met Oost-Friesland af te rekenen en het wellicht aan de Nederlanden toe te voegen.

Het liefst had hij zulk een operatie uitgevoerd met toestemming of in opdracht van het Duitse Rijk. In de instructie voor de Bourgondische afgevaardigden naar de Rijksdag te Spiers van 1570 werden de Oostfriesse graven afgeschilderd als „manifestes ennemyz" van de Spaanse koning, zich schuldig makend aan vredebreuk „par où nous avions plus que bonne occasion de les pourchasser et poursuyvre leurs personnes, pays et subiectz comme autres rebelles et ennemyz publicq" ⁸. Maar het zware geschut dat

⁶ *Franz*, p. 72; aan *Franz* is veel voor het nu volgende ontleend.

⁷ Zie hiervóór p. 12, 31 e.v.

⁸ Instructie van Alva voor Chantonnay, Mepsche en Van der Aa, 6.7.70, Secr. 807, fol. 32.

Alva in stelling bracht had niet de gewenste uitwerking. Wèl verlieten de graven de Rijksdag als aangeklaagden en bijna als veroordeelden⁹ en wèl oefende sindsdien ook de keizer zware druk op hen uit om zich van de piraten te ontdoen en ook ondervonden de Watergeuzen de gevolgen van deze druk direct na Edzards terugkeer uit Spiers, maar het Rijk was niet bereid de machtige Bourgondische Kreits met de vooral bij de protestanten gevreesde Spaanse landvoogd, te laten ingrijpen.

Toen Alva bemerkte dat er slechts een volkomen machteloze commissie was ingesteld om tussen Oost-Friesland en de Nederlanden te bemiddelen, gooide hij het voorjaar 1571 over een andere boeg. Op 1 april had keizer Maximiliaan een andere commissie benoemd bestaande uit de bevelhebbers van de drie Kreitsen die aan zee lagen: Alva voor de Bourgondische, Victor Knipping voor de Westfaalse en hertog Adolf van Holstein voor de Nedersaksische Kreits, die tot taak hadden een rijksadmiraal te benoemen die de Oostzee moest beveiligen¹⁰. Nu waren de Kreitsen machteloze lichamen, tenzij de delen een onderlinge band bezaten zoals dat bij de Bourgondische het geval was. In deze periode was de Westfaalse Kreits waarvan Oost-Friesland deel uitmaakte, onmachtig gebleken het graafschap te beschermen tegen Alva's dreigementen. Troepen bezat hij niet; slechts in de maanden juni en juli 1572 is een legertje van 1500 man gevormd om het gebied te beschermen tegen de doortrekkende legers van Oranje en Alva. Enkele jaren had de Westfaalse Kreits zelfs geen bevelhebber gehad. In 1569 werd als zodanig Victor Knipping benoemd een man van gering aanzien die in Gulikse dienst drost was in Hamm¹¹. Met hem zou Alva dus weinig moeite hebben. De Nedersaksische Kreits probeerde hij in te palmen door aan zijn bevelhebber, Adolf van Holstein, het admiraalschap op te dragen. Hierin echter vond de argwaan van de protestantse vorsten en steden nieuw voedsel: de hertog was een partijganger van de Nederlandse landvoogd¹². Het was, gezien de voosheid van de andere Kreitsen, vanzelfsprekend dat de machtige Bourgondische gewesten het vlootbeleid zouden bepalen en dat Alva's politieke doeleinden erdoor zouden worden gediend. Onder het mom van een rijksvloot en een rijksadmiraal zou tegen de Watergeuzen en Oostfriezen opgetreden worden. De instructie voor de Bourgondische afgevaardigden naar de eerste, te Groningen gehouden, vergadering van de drie Kreitsen laat op dit punt geen twijfel bestaan¹³.

Toch wisten Alva en Robles tijdens de tweede bijeenkomst van de Kreitsen, augustus 1571 wederom in Groningen, de anderen voor hun

⁹ *Franz*, p. 280.

¹⁰ *Franz*, p. 276.

¹¹ *Franz*, p. 75, 77.

¹² *Franz*, p. 277.

¹³ Instructie van 20.6.71, Secr. 190, fol. 96-100; zie ook de brieven die Alva over deze voorgenomen uitrusting schreef aan Philips II, *Epistolario*, II, p. 690-691, 734, 774 en III, p. 24-25.

voorstellen te winnen: de Bourgondiërs zouden 13 schepen uitrusten en het Rijk zou er zeven aan toevoegen. Bovendien besloot men de keizer aan te bevelen commissarissen naar de Duitse zeesteden te sturen, waaronder Emden, om er op toe te zien dat geen Watergeuzen op Duitse bodem kwamen. Hij zou ook Oranjes bestellingen moeten wraken door hem, wegens rebellie tegen zijn wettige vorst, als verstoorder van de rijksvrede aan te wijzen. Ten slotte diende de keizer Frankrijk en Engeland te verzoeken de vrijbuiters geen verdere steun te verlenen¹⁴. Ook op diplomatiek niveau werd het Rijk dus voor Alva's karretje gespannen. Maar de Westfaalse en Nedersaksische Kreits weigerden ten slotte toch de zeven rijks-schepen alleen te bekostigen omdat zo „das Reichswerk zu einem Partikularwerk” gemaakt zou worden. En op een bijeenkomst van rijksafgevaardigden in Frankfort leed het hele plan schipbreuk omdat men niet bereid was voldoende geld beschikbaar te stellen en de protestanten er een machinatie in zagen om de rooms-katholieke macht te vergroten¹⁵. Alleen de Nederlanden bleven dus belast met het bestrijden van de Watergeuzen. Alva hervatte toen zijn dreigementen tegen Oost-Friesland met nieuwe kracht en februari 1572 voelden de graven zich weer zó in het nauw gebracht, dat zij een burgerwacht instelden en de hulp van hun Kreitsgenoten inriepen¹⁶. Maar de gebeurtenissen van de aprilmaand noopten de hertog van ieder gewapend optreden tegen Oost-Friesland af te zien en zich te beperken tot de gebruikelijke aantijgingen.

Er was in 1570 ook sprake van dat de Watergeuzen in Noorwegen aan land gingen, daar hun buit van de hand deden en proviand insloegen. Vijftien juli 1570 schreef het Amsterdamse stadsbestuur hierover aan Frederik II van Denemarken; het was er van overtuigd dat de koning hier niets van wist en het niet toestond. Het vroeg hem zijn onderdanen alle contact met de piraten te verbieden en deze nergens in zijn rijk toe te laten¹⁷. Maar deze klacht staat op zichzelf en we weten dat de Denen, zonder daartoe door Alva te zijn aangespoord, de Watergeuzen in hun rijk geen kans gaven. Het gezantschap van Oranje werd zomer 1571 bijna vijandig ontvangen en verscheidene kapers werden gevangen gezet¹⁸.

Overzien we Alva's diplomatieke offensief tegen Frankrijk, Engeland en Oost-Friesland, dan dient erkend te worden dat hij ermee bereikt

¹⁴ *Franz*, p. 278; *Oudendijk*, Kaperbrieven, p. 149.

¹⁵ *Franz*, p. 279.

¹⁶ *Franz*, p. 351-352.

¹⁷ Rigsarkivet København, Amsterdam-Frederik II, 15.7.70, T.K.U.A., A I, 7. Vgl. *Warnsinck*, Memorie, p. 264-265, waar de mogelijkheid wordt genoemd dat Franse kapers (1552!) zich in Noorwegen zouden nestelen om vandaar de Nederlandse handel te benadelen.

¹⁸ Rigsarkivet København, Oranje-Frederik II, 3.1.72 en 1.4.72, T.K.U.A., A I, 1; (laatste brief vermeld in *Kernkamp*, Onderzoek Zweden, p. 260) handelend over het arrest van Jacques Hennebert en zijn schip in Denemarken; voor het gezantschap zie hiervóór p. 64.

heeft wat mogelijk was. Frankrijk en Engeland waren nu eenmaal moeilijk te treffen, maar zijn voorzichtige houding tegenover Elizabeth, die scherp in tegenstelling stond tot de bigotte doordrijverij van Despes, heeft ertoe geleid dat de Watergeuzen uit Engeland werden verdreven. Ook de brutale druk op de Oostfriezen had resultaat. Uitsluitend door politieke acties had Alva voorjaar 1572 bereikt dat de Watergeuzen in hun twee belangrijkste toevluchtsoorden niet meer werden getolereerd.

3. PREVENTIEVE MAATREGELEN OM BEROVING VAN KOOPVAARDIJ EN VISSERIJ TE VOORKOMEN

Niet alleen hun bases, ook hun voedingsbodem probeerde Alva aan de Watergeuzen te ontnemen. Zij waren kapers en moesten in hun onderhoud voorzien door de plundering van de Nederlandse koopvaardij en visserij. Werd hen dat onmogelijk gemaakt, dan waren ze gedoemd te verdwijnen. Van deze logische redenering ging de landvoogd uit bij zijn pogingen handel en scheepvaart tegen de Geuzen te beschermen. De meest voor de hand liggende maatregel in dit verband was het verbod de Watergeuzen rantsoen te betalen. Ten tweede kon alle scheepvaart gedurende een bepaalde periode op een gevaarlijke route verboden worden. Ten derde werden voorschriften gegeven voor een goede uitrusting en een sterke bewapening van de koopvaarders om de kapers te ontzeilen of af te schrikken. Ten vierde gold, om de laatstgenoemde voorschriften meer kracht te geven, gedurende anderhalf jaar een verbod zeeverzekeringen af te sluiten; later werden deze aan beperkende bepalingen onderworpen. Ten vijfde dwong de overheid de schippers en kooplieden hun schepen slechts in vlootverband te laten uitvaren, waarbij voorschriften werden gegeven voor onderlinge bijstand in geval van een aanval door vrijbuiters. Ten slotte konden handel en visserij beschermd worden door oorlogsschepen.

Al deze maatregelen golden niet alleen tegen de Watergeuzen, maar ook tegen de Engelse kapers en de Franse Hugonoten. Het pakket voorschriften van maart 1569 — we komen er uitvoerig op terug — was in eerste aanleg zelfs uitsluitend tegen laatstgenoemde groepen gericht; de Geuzen waren toen nog van weinig betekenis.

a. Het verbod om rantsoen te betalen

Het probleem van het rantsoeneren werd najaar 1569 plotseling acuut toen de Hollandse graanvloot Dolhain in handen viel. Op 26 september schreef Bossu aan Alva dat hij met de strengste straffen had bedreigd tegen het afdragen van gelden in Emden¹⁹. Maar we hebben al gezien hoe weinig effect deze woorden hadden en van enige maatregel tegen de overtreders is ons niets gebleken.

¹⁹ *Van Vloten*, *Opstand*, p. 296.

Het verbod om rantsoen te betalen werd vastgelegd in de ordonnantie op de zeeverzekering van 27 oktober 1570. Hierin werd bepaald dat men, wanneer schip en lading door piraten waren genomen, niet mocht proberen met hen tot een vergelijk te komen. De rovers moesten vervolgd en gestraft worden volgens het recht, waarbij de overheid behulpzaam zou zijn door middel van haar „ambassadeurs, briefven van recommandatien, represalien ofte andere wettige ende behoirlycke wegen”. Hij die toch met hen in contact trad, zou niet alleen het geld verliezen dat met de transactie gemoeid was, maar bovendien gestraft worden „als den voirscreven roovers occasie gevende om in hun roveryen ende diefveryen te continueren”²⁰.

Soms sloten benadeelde schippers speurtochten naar hun genomen vaartuig af met een schikking, waarschijnlijk omdat ze weinig heil zagen in een diplomatieke actie van de overheid. Zo had een Zeeuw, wiens schip genomen was door Meinert Friese, het gekaapte vaartuig ontdekt in een Schotse haven. Hij ging een proces aan bij de admiraliteit van Edinburgh om zijn bezit terug te krijgen, maar na enkele maanden moest hij toestemmen in een „appointement” met de Schotse viceadmiraal, die hem 120 daalders liet betalen, waarna hij met zijn schip kon vertrekken — aan de uitrusting ontbrak veel en de lading was bijna geheel verdwenen²¹.

Bij verschillende gelegenheden keerde Alva persoonlijk zich fel tegen het betalen van losgeld. Eind november 1570 werd door kapitein Egbert Wybrantsz 6000 daalders geëist als losprijs voor de abt van het klooster Hemelum bij Staveren. Was het bedrag binnen twee weken niet betaald dan wachtte hem de strop. Roerend is het briefje dat de in doodsangst verkerende geestelijke zijn kloosterlingen deed toekomen: hij verzocht hun het gevraagde geld zo spoedig mogelijk naar Emden te brengen „anders soe sal ick arme mensch moeten hangen”. Om de 6000 daalders bij elkaar te krijgen wilden de monniken de goederen van de abdij belenen maar Alva, toch al in een barse stemming door de verrassing van Loevestein, schreef dat zij geen penning aan de piraten mochten uitkeren²². Ten slotte werd de abt door de Oostfriezen uit zijn benarde positie bevrijd. Een Veerse visser, die januari 1571 door Ruychaver was gevangen en 350 karolusguldens moest opbrengen, was het onderwerp van een briefwisseling tussen de gouverneur van Zeeland Wacken, en Alva. De eerste had geschreven dat de Veerenaars hun stadgenoot niet voor zulk een bedrag in levensgevaar wilden laten en toestemming vroegen om te betalen. In zijn antwoord toonde de landvoogd zijn principe en zijn hardheid: „je vous ordonne que defendez bien expressement de payer

²⁰ Raetz, p. 99-100.

²¹ R.A. Middelburg, Register van voor de vierschaar afgelegde verklaringen, 1566-1571, sept. 1569, *Lasonder*, reg. no. 403.

²² *Van Vloten*, Opstand, p. 163; Alva-Megen, 15.12.70, Aud. 310, fol. 108.

ladite rancon et autres semblables, car c'est ce que nouroit ces pirates et leur faict continuer leurs roberies" ²³.

Of deze hardheid, die door de betrokkenen als onmenselijkheid zal zijn ervaren, geleid heeft tot vervolging van de overtredders, lijkt mij niet waarschijnlijk. Het was een principiële uitspraak die Alva's populariteit geen goed deed, maar die niet in de praktijk werd gebracht, ook omdat Wacken er niet achter stond.

b. De voorschriften betreffende de bewapening en de bemanning en het varen in vlootverband; tijdelijke vaarverboden op bepaalde routes

Deze maatregelen ter bescherming van handel en scheepvaart hingen nauw met elkaar samen en moeten daarom in hetzelfde kader besproken worden. Ik hoop aan te tonen dat het stuk voor stuk diepe ingrepen waren in het economische leven; op de gevolgen ervan voor de Nederlandse welvaart kan eerst in het laatste hoofdstuk ingegaan worden, al zal in het volgende een enkele opmerking dienaangaande onontbeerlijk zijn.

31 maart 1569 vaardigde Alva het eerste pakket voorschriften uit naar aanleiding van de moeilijkheden ter zee ²⁴. Het valt op dat in de considerans van deze besluiten de Watergeuzen niet worden genoemd; er is alleen sprake van Engelse zeeroovers die door hun overheid oogluikend worden geduld en de Nederlandse handel veel schade doen. Bij de Engelsen hebben zich Franssen gevoegd „tegen hueren coninck wederspannich ende rebel zijnde". Om zich deze piraten van het lijf te houden dienen de koopvaarders goed voorzien te zijn van volk, geschut, munitie, en andere wapens. Nauwkeurige voorschriften zullen nog gegeven worden. In hetzelfde plakkaat wordt tevens bepaald dat particulieren schepen tegen de vrijbuiters mogen uitrusten en eveneens van 31 maart 1569 is het zeeverzekeringsverbod; op beide laatste punten zal ik nog terugkomen.

De bepalingen zelf waren geenszins origineel; het waren nagenoeg copieën van ordonnanties die Karel V en Philips II in de jaren 1550 an 1563 hadden gegeven en die nu opnieuw van kracht werden of nog altijd hadden gegolden zonder dat zij strikt werden nageleefd ²⁵. Het was al vóór 1550 gebruikelijk dat de schippers voor een reis naar het zuiden zich vrijwillig tot een vloot aaneensloten, een admiraal kozen en zich tot onderlinge bijstand verplichtten, wat door een eed en notariële acte werd bekrachtigd. Maar er waren altijd kooplieden die zich hieraan

²³ Het rantsoenbriefje van Ruychaver bij *Van Vloten*, Opstand, p. 169; Wacken-Alva, 27.1.71, Aud. 338, fol. 36; Alva-Wacken, 31.1.71, Aud. 338, fol. 46; 24.5.71 verbod Alva de Zierikzeese vissers 150 gouden kronen te betalen voor twee stadgenoten die Hugenotenkapers in Rye (Engeland) gevangen hielden (verslag van de Zierikzeese vissers, 15.5.70, Aud. 285, fol. 75-78; Wacken-Alva, 18.5.71, Aud. 285, fol. 71; Alva-Wacken, 24.5.71, Aud. 285, fol. 92).

²⁴ De Nederlandse tekst in Bronnen handel Engeland, II, 2, p. 1003 e.v.; de Franse tekst in *Raetz*, p. 81 e.v.

²⁵ Plakkaat van 31.9.63 in *Cau*, I, k. 796-829; *Goris*, p. 141 e.v.

onttrokken omdat de massale aankomst van een vloot in het zuiden de prijs van de aangevoerde goederen uiteraard drukte en de te kopen waren duurder maakte. De verplichting om ook de terugreis gezamenlijk te ondernemen was eveneens een bezwaar; het noopte de schippers te wachten op collega's die hun zaken minder snel hadden afgehandeld, waardoor kostbare tijd verloren ging. Het was vooral dit argument dat reders en schippers te Antwerpen in 1550 aanvoerden tegen de ordonnantie van Karel V ²⁶.

De voorschriften betreffende het varen in vlootverband en de bewapening hadden in 1552 geleid tot de creatie van een complete oorlogsvloot van koopvaarders, die een landsvloot overbodig maakte en de Franse kapers en marineschepen zelfs binnen hun havens hield ²⁷. Waarschijnlijk heeft Alva dit voorbeeld willen volgen. Wat kon hem meer welkom zijn dan een vloot die het land welvaart bracht, zichzelf beschermde en de vijand afbreuk deed zonder dat het de centrale overheid een duit kostte?

Maar in 1569 was het nog niet zover. De bewapeningsvoorschriften waren vrijwel gelijk aan die van 1563 ²⁸ en ze werden in de eerste maanden na maart nader gepreciseerd. Zo beval de Hollandse stadhouder Bossu 24 juni dat men een admiraalschap van minstens zes schepen moest vormen om naar de Oostzee te varen. Ook stelde hij de minimumeisen vast voor bewapening en bemanning: een vaartuig van 160 last of groter diende 24 man aan boord te hebben, een van 60 tot 100 last 14 man en een van minder dan 40 last zes man ²⁹. Op 14 september zond Bossu zijn bevelen betreffende de vaart naar het noorden en het oosten door aan Alva ³⁰, zodat we mogen aannemen dat de centrale regering op dit punt het initiatief aan de stadhouder had gelaten.

Kort daarvoor was er echter in Brussel een veel vèrstrekkender beslissing genomen: de westvaart was tijdelijk geheel verboden ³¹. Waarschijnlijk was men hiertoe overgegaan omdat de voorschriften betreffende bewapening en bemanning werden ontdoken en de schepen een te gemakkelijke prooi vormden voor de protestantse kapers. Nu waren deze voorschriften ook uitzonderlijk zwaar en de capaciteit van de vaartuigen werd er met zeker 30 % door verminderd ³². In afwachting van de organisatie van een grote vloot naar het westen waardoor de uitrusting van elk schip afzonderlijk kon worden ingekrompen, had Alva nu deze radicale

²⁶ *Goris*, p. 146-147; *Hagedorn*, *Betriebsformen*, p. 401-402.

²⁷ *Snapper*, p. 10.

²⁸ *Goris*, p. 150.

²⁹ Ordonnantie van Bossu, 24.6.69, Aud. 334, fol. 160-162: voor een overeenkomst van zeven Hollandse schippers over hun admiraalschap naar de Oostzee, afgesloten 24.6.69, zie *Häpke*, II, p. 234.

³⁰ *Häpke*, II, p. 239.

³¹ Alva-Bossu, 1.9.69, Aud. 334, fol. 139.

³² *Goris*, p. 154, spreekt over maatregelen „terriblement lourdes”.

maatregel genomen. Aanvankelijk legden de Hollanders het bevelschrift naast zich neer omdat het was uitgevaardigd door de zojuist benoemde admiraal, tevens gouverneur van Zeeland Anthonie van Bourgondië en zij, traditiegetrouw, niet aan een admiraal wensten te gehoorzamen tenzij hij tevens stadhouder was van hun gewest. Maar Alva deed ook de Hollanders het hoofd buigen³³. De Oostzeehandel bleef ondertussen doorgang vinden, al was de regering van Amsterdam bang dat de landvoogd ook daaraan belemmeringen in de weg zou leggen. Toen in juni enkele gevallen van beroving hadden plaatsgevonden op de Waddenzee, besloot de vroedschap om hiervan in Brussel niet „veel feesten te maicken, omme de zeylage gheen belet te doen”. Men troostte zich met de gedachte dat alleen kleine schepen waren geplunderd zonder bewapening en een bemanning van twee of drie koppen³⁴. Het optreden van Dolhain in september zou dit optimisme beschamen.

Aan het eind van het jaar begonnen de klachten over de stopzetting van de westvaart zich op te hopen. Aanvankelijk hadden vreemdelingen als Hanzeaten, Bretons en Schotten van de stopzetting geprofiteerd en de handel van de Nederlanders overgenomen³⁵. Het was hun echter verboden goederen die aan Nederlanders toebehoorden uit te voeren en Hanzeaten die zulke lading hadden, werden op de rede van Walcheren vastgehouden. Een „Schutzhaft” die Hamburg ernstig verontrustte³⁶. 15 december gaf Alva de vreemde schepen toestemming te vertrekken, hetzij ledig, hetzij geladen met haring en andere hun toebehorende goederen³⁷. De Vlaamse zeesteden voelden zich gedupeerd omdat hun haring-export naar Frankrijk stillag en zij wendden zich met een verzoekschrift tot de landvoogd om deze te mogen hervatten³⁸. Ten slotte kwam er beweging in diens starre standpunt en op de laatste dag van 1569 schreef hij Wacken dat alle belanghebbenden zich dienden te bezinnen op de vaart naar Spanje en Portugal „sans tomber ès mains de la reyne d'Angleterre”³⁹. Het resultaat van deze bezinning was de „Ordonnantie achtervolgende den welcken toegelaten wordt te vaeren uuyt de havenen van dese landen by forme ende manyere van provisie ter tyt ende weylen toe anders in deselve sal wesen geordonneert” van 14 januari 1570⁴⁰. De bewapening van de schepen moest zijn als was vastgesteld in het plakkaat van 1551. Men mocht slechts uitvaren in een admiraalschap van minstens acht schepen waarvan er geen kleiner mocht zijn dan 50 last;

³³ Wacken-Alva, 6.9.69, Aud. 334, fol. 144; Wacken-Berty, 26.11.69 en Alva-Bossu 29.11.69, *Höpke*, II, p. 247-248.

³⁴ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 17.6.69, fol. 120.

³⁵ Wacken-Alva, 5.10.69, Aud. 335, fol. 10; Bronnen handel Frankrijk, I, p. 565.

³⁶ *Höpke*, II, p. 248-250.

³⁷ Bronnen handel Frankrijk, I, p. 566.

³⁸ *Vlietinck*, p. 181-182.

³⁹ G.A. Vlissingen, Alva-Wacken, 31.12.69, lijst no. 386, inv. no. 190.

⁴⁰ A.R.A., Vijfde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst, 14.1.70, fol. 95vo-97vo; Franse tekst 14.1.70, Aud. 338, fol. 27-29.

een van de kapiteins diende als admiraal te fungeren. Het bleef echter strikt verboden Engelse havens aan te doen tenzij gedwongen door noodweer en nadat men zich ervan overtuigd had dat „die van Engelandt ofte zeeroevers” er geen kwaad in de zin hadden.

Alva controleerde de naleving persoonlijk; er moesten meer dan 30 schepen in Antwerpen verzameld zijn al eer de vloot mocht vertrekken. Fransen en Hanzeaten liet hij vrijelijk gaan omdat de piraten hen niet hinderden. Hij benoemde twee personen om na te gaan of de bemanning, de uitrusting en de bewapening van de vloot aan de voorschriften voldeden en tevens werd een admiraal benoemd⁴¹. Zo kon de handel weer op gang komen. Maar dat niet alleen, ook creëerde de landvoogd op die manier op kosten van de kooplieden zelf een krachtige strijdmacht die zich de Engelsen, Hugenoten of Watergeuzen van het lijf kon houden, ja hun zelfs afbreuk kon doen. Misschien om de kooplieden te laten merken dat er ook radicalere maatregelen mogelijk waren en hen zo te dwingen zich aan de uitrustingsvoorschriften te houden, werd in juli 1570 de westvaart opnieuw voor korte tijd geheel verboden⁴².

Een complete verzameling van alle voorschriften betreffende de grootte, de bewapening en de bemanning van de schepen en het varen in admiraalschap vinden we in een „Projet d'édit contre les pirates maritimes de l'année 1571”⁴³. In de considerans is nu wel degelijk sprake van „aucunes rebelles et banniz à cause des troubles passez” die de onderdanen van Philips II op zee beroven. Het geheel is vrijwel een herhaling van de voorschriften van 1549, 1551 en 1563. Aan het plakkaat van 31 oktober van het laatstgenoemde jaar is de opsomming ontleend van de goederen die wél een speciale bescherming verdienen en de goederen waarvoor dat niet nodig is. Schepen geladen met textiel, tapijten, metalen, specerijen, suiker, olie, wijn en zout dienen aan de voorschriften te voldoen, terwijl het vervoer van minder kostbare waren als graan, hout, steenkool, teer, vis en inlands fruit vrij is. Hierbij valt op dat in het plakkaat van 1563 graan onder de waardevolle goederen wordt gerekend en in dat van 1571 niet⁴⁴. Controleurs zullen de overtreders die worden bedreigd met hoge boetes, opsporen. Ook voor vissersschepen wordt enige bewapening voorgeschreven. Er waren Hollanders die zonder de voorgeschreven uitrusting toch kostbare goederen vervoerden. Kooplieden van Antwerpen en Walcheren ontmoetten hen in Lissabon waar zij specerijen laadden die zij naar Frankrijk brachten; vandaar gingen ze met zout terug naar Holland. Wacken meldde deze ontduiking aan Alva die hem geruststelde: de overtreders zouden opgespoord en gestraft worden⁴⁵.

⁴¹ Alva-Philips II, 15.1.70, *Gachard*, Corr. Philippe II, II, p. 119-120; Alva-Wacken, 23.1.70, Aud. 335, fol. 87; *Häpke*, II, p. 151.

⁴² *Häpke*, II, p. 255.

⁴³ A.R.A. Brussel, Conseils et sièges d'amirauté, carton no. 107.

⁴⁴ *Ter Gouw*, VI, p. 59-60.

⁴⁵ Wacken-Alva, 17.1.71, Aud. 338, fol. 25; Alva-Wacken, 31.1.71, Aud. 338, fol. 46.

Het is duidelijk dat de westvaart naar de mening van Brussel de meeste bescherming nodig had: zij werd enkele malen stopgezet. Niet ten onrechte want een tiental piraten in het Kanaal maakte iedere passage zeer riskant. Dat bleek voorjaar 1571 opnieuw toen de Watergeuzen op bevel van Lodewijk van Nassau zich in en bij het Kanaal concentreerden om misschien vandaar een invasie in de Nederlanden uit te voeren. Korte tijd werd alle oost- en westvaart verboden: 8 april beval Alva dat geen enkel koopvaardijship uit Zeeland mocht vertrekken omdat er piraten voor de Zeeuwse kust waren gesignaleerd⁴⁶ en op 16 april besloot de Amsterdamse vroedschap, volgens bevel van Bossu, alle schepen de afvaart „nair oisten ofte westen” tot nader order te verbieden⁴⁷. Een week later werd in Holland dit verbod verzacht, volgens voorschrift uitgeruste schepen mochten vertrekken; bij overtreding verbeurde men zijn schip⁴⁸. In Zeeland bleef de situatie ongunstig; Wacken hield alle schepen op de rede van Walcheren vast, ook de Hanzeaten en Emdenaren hoewel zij protesteerden en betoogden dat ze geen goederen aan boord hadden die eigendom waren van de onderdanen des konings. Op 20 april zette de landvoogd de redenen van het arrest nog eens uiteen: er waren 24 piraten voor Vlissingen gezien en hij wilde voorkomen dat hun ook maar één schip in handen viel. Wél kon Wacken laten nagaan of de buitenlanders sterk genoeg waren om een ontmoeting met de Geuzen te doorstaan⁴⁹.

De altijd actieve Alva zond zelf iemand om de schepen te controleren; Jean Baptist de Tassis kreeg hiervoor een instructie⁵⁰. Op 28 april deed hij de hertog verslag: hij had alle schepen — in totaal 78 — gecontroleerd; de meeste waren groot genoeg, maar sommige moesten wat munitie aanvullen. Om zich te verzekeren van de „courage, humeur ou intencion des matelots, qu'est bien la principale partye de la force des flottes”, had hij de bootsgezellen een eed laten zweren dat zij hun meerderen op deze reis loyaal zouden gehoorzamen. Wacken had een Hollander als admiraal aangewezen. De Tassis vroeg toestemming om de vloot te laten vertrekken, aangezien er anders moeilijkheden zouden ontstaan bij de betaling van de bemanningen⁵¹. Twee dagen later gaf Alva zijn fiat op het vertrek „mais en bon ordre de guerre avec avantgarde, bataille et arrière garde”. Toch schijnt De Tassis nog fouten te hebben ontdekt; eerst liet hij de Hanzeaten en Fransen onder ede beloven dat zij in vlootverband zouden varen en 8 mei deed hij andermaal verslag van een inspectie waarbij gebleken was dat de Hollandse schepen in het algemeen het slechtst

⁴⁶ Alva-Wacken, 8.4.71, Aud. 1724/26.

⁴⁷ G.A. Amsterdam, Willekeuren G, 16.4.71, fol. 50vo. Dit verbod hing ook samen met Bossu's voornemen uit de aanwezige schepen een oorlogsvloot samen te stellen, zie hierna p. 220.

⁴⁸ G.A. Amsterdam, Willekeuren G, 23.4.71, fol. 51.

⁴⁹ *Häpke*, II, p. 273.

⁵⁰ Instructie voor J. B. de Tassis, 20.4.71, Aud. 338, fol. 146-147.

⁵¹ *Häpke*, II, p. 274-275.

waren uitgerust, op de Vlissingse was daarentegen niets aan te merken. Hij had de gebreken in orde laten maken en meende dat de vloot nu spoedig zee kon kiezen; 13 mei kon Wacken Alva melden dat zij was vertrokken ⁵².

Ook in het najaar van 1571 werd een grote vloot bij Walcheren verzameld voor een reis naar het westen. Hoewel er in september al 90 schepen bijeen waren, mochten de meeste eerst in november of december vertrekken. Ondanks dit sterke admiraalschap werden enkele koopvaarders uit de achterhoede genomen. Half december gaf Alva 50 andere schepen die alleen ballast in hadden, toestemming zee te kiezen nadat de schippers beloofd hadden een achttal vaartuigen te bewapenen ter bescherming ⁵³.

Uit deze episodes blijkt hoe krachtig Alva ingreep om de Nederlandse handel tegen de piraten te beschermen en hoe hij naging of zijn bevelen werden opgevolgd. Het was uitsluitend aan hem te danken dat het varen in admiraalschap en met voldoende bewapening werkelijk werd doorgevoerd, de kooplieden zelf hadden er zich het liefst aan onttrokken ⁵⁴.

Het varen in admiraalschap had stellig succes. Februari 1571 kwamen zeker 200 geladen schepen uit Frankrijk en Spanje behouden aan op de Walcherse rede ⁵⁵. Begin juni van hetzelfde jaar keerde een vloot van bijna 30 Hollandse schepen met zout in Zeeland terug. Zij waren in het Kanaal door 15 piraten aangetast maar door een gemeenschappelijke verdediging was de aanval afgeslagen en de Watergeuzen hadden verliezen geleden ⁵⁶. Maar slechte weersomstandigheden konden het vlootverband vernietigen en achtergebleven of ontredderde schepen waren dan een makkelijke prooi voor de rovers; zo gingen vier vaartuigen verloren, die najaar 1571 in een machtige vloot waren uitgezeild ⁵⁷ en maart 1572 nam Lumey twee rijkbeladen schepen die op de Nederlandse retourvloot uit Spanje waren achtergeraakt ⁵⁸.

c. Het verbod van 31 maart 1569 om zeeverzekeringen af te sluiten

Dit verbod moet gezien worden als een ander radicaal middel dat Alva heeft toegepast om te verhinderen dat Nederlandse schepen verloren gingen. Het was hem gebleken dat de verzekerden, om de uitrustingskosten laag te houden, hun schepen slecht bewapenden en bemanden; bij schade of verlies van het vaartuig betaalde de verzekering immers toch ⁵⁹. Inder-

⁵² Alva-Wacken, 30.4.71, Aud. 338, fol. 209; De Tassis-Alva, 3 en 8.5.71, Aud. 338, fol. 220 en 214-215; Wacken-Alva, 13.5.71, Aud. 338, fol. 254.

⁵³ Zie de correspondentie tussen Alva en Wacken, *Häpke*, II, p. 288-91.

⁵⁴ Protest van Amsterdam tegen de bewapening wegens de hoge kosten daaraan verbonden, Res. St. v. H., 1569, p. 30; protesten tegen en overtredingen van soortgelijke maatregelen, *Craeybeckx*, Organisatie, p. 192, 194.

⁵⁵ *Höhlbaum*, Inventare, I, p. 285; Bronnen handel Frankrijk, I, p. 569.

⁵⁶ Wacken-Alva, 5.6.71, Aud. 338, fol. 290.

⁵⁷ *Häpke*, II, p. 290-291.

⁵⁸ *De la Mothe Fénelon*, IV, p. 427.

⁵⁹ *Raetz*, p. 81-89.

daad waren er in de nog jonge praktijk van deze assurantie veel misbruiken te bespeuren; zij was niet in handen van gespecialiseerde maatschappijen die de risico's hadden berekend, maar zij werd als speculatieobject verzorgd door vele vaak kleine kooplieden en was vrijwel zonder controle. Keizerlijke ordonnanties in de jaren twintig en dertig van de zestiende eeuw hadden geen effect gehad⁶⁰. Ook een poging van de Italiaan Ferrufini om door de oprichting van een registratiebureau voor zeeverzekeringsspolissen een eind te maken aan de fraude, was op niets uitgelopen⁶¹. Het bleef voorkomen dat vaartuigen dubbel werden verzekerd en dat schipbreuken werden geënsceeneerd⁶². Alva's maatregelen moeten dan ook niet alleen als een beveiliging tegen de protestantse kapers beschouwd worden, maar ook als eerste aanzet om tot een betere regeling van het zeerecht te komen. Het is niet waarschijnlijk dat van 31 maart 1569 tot 27 oktober 1570, toen de assurantie weer werd toegestaan, geen verzekeringen zijn afgesloten. De kooplieden zullen ongetwijfeld wel middelen hebben gevonden om de bepaling te ontduiken. Bovendien was het beginsel van het gemeenschappelijk eigendom, waardoor het risico was gespreid, in de Nederlandse rederij algemeen⁶³.

Toch was het probleem zo nijpend dat zowel de landvoogd als de kooplieden naar een oplossing zochten; 17 oktober 1569 nodigde Alva enkele vooraanstaande Antwerpse handelaars uit met hem over het verbod te komen praten⁶⁴. Er moest echter nog een jaar verstrijken aler een aanvaardbare regeling was getroffen: 27 oktober werd een „placaet provisioneel” afgekondigd dat de zeeverzekering weer toestond, maar alle belanghebbenden op straffe des doods verbood zich schuldig te maken aan ernstige misbruiken⁶⁵. Een commissie die vooral rekening hield met een request van Antwerpse kooplieden, werkte aan de opstelling van een definitieve ordonnantie die 20 januari 1571 kon worden afgekondigd⁶⁶. Het is een buitengewoon belangrijk document omdat het in grote lijnen enkele eeuwen lang de verzekeringen in de Nederlanden heeft bepaald. „Steunend op strenge morele principes”⁶⁷ heeft de ordonnantie de misbruiken tegengegaan. In artikel III werd totale verzekering verboden, de verzekerde hield altijd een eigen risico van 10 %. Indien de voorschriften betreffende bewapening en bemanning werden nageleefd, waren er aan de verzekeringen verder geen beperkende bepalingen verbonden.

⁶⁰ *Van der Wee*, Growth, II, p. 365-366; zie voor de zeeverzekering in de 16de eeuw *Verlinden*, Zeeverzekering, passim.

⁶¹ *Génard*, passim.

⁶² *Goris*, p. 180 e.v.

⁶³ *Christensen*, p. 110.

⁶⁴ Alva-Antwerpen, 17.10.69 Aud. ? (collectie Vogels, 69 D 11; ik heb deze bron in Brussel niet kunnen terugvinden).

⁶⁵ Nederlandse tekst van dit plakkaat in *Raetz*, p. 89-105.

⁶⁶ Nederlandse tekst in *Cau*, I, k. 828-841; Franse tekst in *Raetz*, p. 106-118; *Ter Gouw*, VI, p. 338.

⁶⁷ *Verlinden*, Zeeverzekering, p. 199.

Alle schade kon worden vergoed: „vander zee, van viere, winde, vrienden, vyanden, van briefven van marque en contramarque, van arresten, ophoudingen ende detenties van coningen, princen ende heeren, hoedanich die zyn, ende van alle andere perijelen ende fortuynen dier soudon mogen toecommen . . .”⁶⁸. Men kan zich voorstellen hoe belangrijk het voor de Nederlandse handel is geweest dat in deze onzekere tijden, gekenmerkt door kaapvaart en gespannen betrekkingen met Engeland en Frankrijk, de zeeverzekering weer werd toegestaan.

d. De konvooiering van koopvaardij en visserij door oorlogsschepen

Zoals Alva bij zijn voorschriften voor bewapening, bemanning en het varen in admiraalschap kon voortbouwen op het beleid van Karel V, zo had hij dat ook kunnen doen bij de konvooiering van de koopvaardij en vooral van de visserij. Deze bescherming was omstreeks 1445 voor het eerst op grote schaal ter hand genomen en werd in de eerste 60 jaar van de zestiende eeuw een staatszaak; gedurende de oorlogsperiodes 1521-25, 1536-38, 1542-43, 1547-51, 1552-55 en 1557-60 bestond er een goede konvooiering van de zeevisserij. Na de vrede van Cateau-Cambrésis (1559) geraakte de bescherming in verval, ondanks de dreiging van Franse en Engelse kapers en, enige jaren later, van de Watergeuzen. De overheid verleende weinig steun en het ontbrak de belanghebbende gewesten Holland, Zeeland en Vlaanderen, aan samenwerking; wel rustte de Hollandse visserij in 1567 op eigen initiatief drie konvooiers uit⁶⁹.

Al op 9 februari 1568 hadden afgevaardigden van de Staten van Holland die Alva in Brussel kwamen begroeten, hem gewezen op het grote belang van de bescherming van de visserij juist in „deese turbulente tyden”⁷⁰. De Hollanders drongen er bij de nieuwe landvoogd op aan de belangrijkste Vlaamse visserssteden Duinkerke, Nieuwpoort en Oostende over te halen aan een gemeenschappelijke regeling deel te nemen. Maar op een bijeenkomst te Middelburg die geleid werd door de vice-admiraal Anthonie van Bourgondië-Wacken, konden Vlamingen en Hollanders het niet eens worden. De eersten verkozen een eigen zelfstandige verdediging boven samenwerking met Holland. Alva droeg de Vlaamse zeesteden toen op een klein konvooschip uit te rusten en inderdaad besloten ze op 18 juni 1568 een jacht te huren. Het kwam echter nooit in zee omdat de Hollanders

⁶⁸ *Cau*, I, k. 828-841.

⁶⁹ *Degrjse*, p. 11 e.v.; *Bijl.*, p. 167-168; dit laatste werk zwijgt overigens geheel over de konvooiering in de jaren 1569-1571 tegen de Watergeuzen. De Schepper achtte in zijn memorie van 1552 konvooiering van de *handelsvloot* door oorlogsschepen niet noodzakelijk. Hij was de man die de grote koopvaardijvloot van 1552 organiseerde die zichzelf kon verdedigen. De toenmalige admiraal Maximiliaan van Bourgondië wilde de Oostzeevloot wèl van 10 à 12 konvooiers voorzien, wegens het belang van de graanaanvoer en om Holland en Zeeland tot medewerking te bewegen (*Warnsinck*, *Memorie*, p. 265-266, 268).

⁷⁰ *Res. St. v. H.*, 1567, 9.2.68, p. 157.

ook niets aan het konvooi deden. Zo was de visserij in 1568 geheel zonder bescherming ⁷¹.

Het jaar daarop bleek de landvoogd zeer begaan met het lot van de vissers; 31 maart 1569, ook de dag van de andere maatregelen ter bescherming van de Nederlandse zeevaart, deed hij een schrijven toekomen aan alle visserijsteden in de Nederlanden. Door de roverijen van de piraten zag men „un grand retardement et diminution de ladite pescherye, et conséquamment grand préjudice à la chose publique tellement que le commun peuple en auroit grandement à souffrir”. Hij deed een beroep op de rijkere kooplieden om hun arme stadgenoten-vissers te helpen bij de bewapening van hun scheepjes en de door hen gevangen vis in grotere hoeveelheden op te kopen ⁷². Enkele weken later hield Bossu de landvoogd voor dat de kleinere vissersboten zoals de pinken, wegens de hoge kosten onmogelijk bewapend konden worden; bij een ontmoeting met de piraten mochten de vissers alleen hopen hun belagers te ontzeilen. Hoewel hij 13 april ook de vissers nog nadrukkelijk had verboden zonder verdedigingsmiddelen uit te varen ging Alva op deze klacht in: de voorschriften werden beperkt tot „navires marchands” ⁷³. Wijst deze soepelheid er misschien op dat hij aanvankelijk het belang van de Hollandse visserij, die toen 400 grote buizen telde, onderschatte? De belanghebbenden bracht hij er niet door tot samenwerking; zelfs de Vlaamse steden waren het onderling oneens. Toen greep Wacken in: 5 september, bij het begin van de haringteelt, beval hij dat de schepen voorzien moesten zijn van een boevenet, spiesen en enige lichte kanonnen ⁷⁴.

In 1569 vond dus geen enkele konvooiering plaats. De overheid ont-hield zich van steun en dwong na lange aarzeling tot een bewapening van de schepen. Het enige wat Bossu bij de nadering van de Watergeuzen onder Dolhain in september kon doen, was het uitzenden van twee scheepjes om de haringvissers te waarschuwen ⁷⁵.

Ook in 1570 werd aanvankelijk niets ondernomen. Toen in mei enige Zierikzeese vissers in de handen van piraten vielen, geen Watergeuzen maar Hugenoten met commissie van de koning van Navarre, was dit voor Wacken aanleiding om namens deze „povres pescheurs” Alva te verzoeken tegen de rovers op te treden ⁷⁶. Het gevaar dat de gehele vissersvloot de havens niet meer zou kunnen verlaten dwong

⁷¹ *Vlietinck*, p. 180; *Degrijse*, p. 20. Anthonie van Bourgondië was vice-admiraal onder zijn broer Adolf die de titel admiraal droeg en superintendent van Zeeland was. Toen Adolf 6.7.68 overleed volgde Anthonie hem drie dagen later op als superintendent. Het admiraalschap kreeg hij eerst mei 1569.

⁷² Alva-visserijsteden in de Nederlanden, 31.3.69, Aud. 1711/2.

⁷³ Bossu-Alva, 23.4.69, Aud. 334, fol. 92; Alva-Bossu, 29.4.69, Aud. 334, fol. 98; *Vlietinck*, p. 180.

⁷⁴ Bevelschrift van Wacken, 5.9.69, Aud. 334, fol. 146; *Vlietinck*, p. 181.

⁷⁵ Bossu-Alva, 12.9.69, Aud. 334, fol. 156.

⁷⁶ Verklaring van de vissers, 15.5.70, Aud. 285, fol. 75-78; Wacken-Alva, 24.5.70, Aud. 285, fol. 93.

Holland, Zeeland en Vlaanderen ten slotte tot samenwerking. In juli vond te Veere overleg plaats tussen hun afgevaardigden onder voorzitterschap van Bossu en Wacken⁷⁷. De centrale regering was bereid haar steentje bij te dragen, Alva stelde de uitrusting van drie schepen van 100 last en een jacht in het vooruitzicht. Holland diende voor hetzelfde aantal te zorgen, Zeeland werd geacht twee schepen in zee te brengen en Vlaanderen een schip en een jacht. Vóór 1 augustus moest alles gereed zijn. Eind juli waren de eisen van de hertog veranderd; van de Vlaamse visserij werden twee schepen van 70 à 80 ton en een jacht verlangd en van de Zeeuwen een schip van 120 ton en een jacht. Nu was 1 september de streefdatum. Tegen deze regeling maakte Zeeland bezwaar, het wilde zijn aandeel beperkt zien tot één vaartuig⁷⁸. Hoewel de Vlamingen het opnieuw onderling oneens waren, brachten zij ten slotte één vaartuig in zee waarmee zij een prestatie leverden gelijkwaardig aan die van de Zeeuwen⁷⁹. Voorzover bekend maakte Holland geen moeilijkheden over zijn aandeel. Het financierde de konvooiers op twee manieren; ten eerste door de heffing van 5 schellingen op ieder vat wijn dat sedert januari 1570 was aangevoerd. Deze heffing was reeds in 1569 ingesteld om oorlogsschepen uit te rusten en te onderhouden⁸⁰. Ten tweede bepaalde Bossu dat van iedere aangevoerde last haring 10 stuivers betaald moesten worden⁸¹. Dit bedrag werd verminderd tot 7 stuivers en ook hiervan verzochten „die van de Visscherye” vrijgesteld te worden. Als dat niet mogelijk was wilden zij de heffing niet toegepast zien op haring die voor export was bestemd terwijl zij ook de garantie wilden ontvangen dat het geld inderdaad voor de vier konvooiers werd besteed. Om de visserij niet verder te bezwaren besloten de Staten van Holland 23 augustus dat de 7 stuivers per last betaald zouden worden door de eerste verkoper van de haring en niet door de vissers zelf. Een nieuw request van de visserij om de gehele heffing ongedaan te maken en in plaats daarvan een subsidie van 2000 pond te ontvangen, werd door de Staten afgewezen⁸².

Eenmaal uitgerust, werden de Hollandse konvooiers enige tijd tegengehouden door de noordwesten wind, maar het Zeeuwse vaartuig was half september in zee en bracht spoedig een klein piratenschip binnen⁸³.

⁷⁷ *Degrijse*, p. 20.

⁷⁸ Alva-Bossu, 27.7.70, Aud. 1728/2, fol. 53; Alva-Bossu, Wacken, 28.7.70, Aud. 1728/2, fol. 39-40; Bossu-Alva, 16.8.70, Aud. 336, fol. 74; Alva-Bossu, 19 en 29.8.70, Aud. 1728/2, fol. 41 en 42.

⁷⁹ *Vlietinck*, p. 182.

⁸⁰ Res. St. v. H., 1570, 22.8.70, p. 435, 443. Dezelfde heffing vond plaats in Zeeland (*Fruin*, Archief prelaat en edelen, reg. 625, 626, p. 182).

⁸¹ A.R.A., Vijfde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst, 16.8.70, fol. 183vo-184vo.

⁸² Res. St. v. H., 1570, 22 en 23.8.70, p. 443; 14.9.70, p. 448. Najaar 1551 toen Karel V in oorlog was geraakt met Frankrijk, besloten de Staten van Holland 12 stuivers per last te heffen om zes konvooiers te kunnen uitrusten (*Warnsinck*, Memorie, p. 248).

⁸³ Wacken-Alva, 21.9.70, Aud. 336, fol. 122; Bossu-Alva, 20.9.70, Aud. 336,

Op 11 november verzocht het Hof van Holland aan Alva om, nu de haringvloot binnen was, de konvooschepen aanvullenderwijs tegen de kapers te gebruiken die door de storm van Allerheiligen in ernstige moeilijkheden waren geraakt en makkelijk vernietigd konden worden. Maar dit verzoek was overbodig: de landvoogd was waarschijnlijk nooit iets anders van plan geweest. In september had hij al het voornemen de Hollandse schepen naar de Eems te sturen en in oktober joegen de konvooiers van alle drie gewesten op kapers in het Vlie en de Oostereems⁸⁴. Succesvol waren ze niet; ze kwamen te laat in zee om een groot aantal plunderingen in september te voorkomen⁸⁵. Evenmin werden in oktober en november resultaten tegen de Watergeuzen gemeld. Natuurlijk hebben ook deze vaartuigen veel te lijden gehad van de storm van 1 november en twee weken later konden ze niet verhinderen dat een kaper twee boten en bijna 20 smakschuiten in het Vlie nam⁸⁶. Zo ontdekten de vissers en de reders dat Alva bereid was de visserij te laten beschermen indien zij er zelf voor wilden betalen. Ook bleek dat de landvoogd in staat was de konvooiers voor andere doeleinden te gebruiken dan waarvoor ze waren uitgerust.

Voorjaar 1571 werd wederom niets voor de visserij gedaan; de konvooiers waren allang weer afgedankt en de concentraties van vijanden in het Kanaal bezorgden Alva en zijn stadhouders zoveel zorgen, dat Wacken slechts in een postscriptum van een brief van 20 april de landvoogd wees op de noodzaak de visserij te beschermen⁸⁷. Enkele weken eerder hadden Brugge en het Vrije hetzelfde gedaan; naar hun mening was de visserij zó zwaar belast, dat alleen de bescherming van 's lands oorlogsvloot haar kon baten. Op 1 juni werd dit verzoek, naar aanleiding van klachten uit Sluis, herhaald en de toon tegen Alva was kritisch: wat baten al die soldaten in de steden waar de Geuzen toch niet komen, terwijl handel en visserij stilliggen⁸⁸?

In mei was het uitvaren nagenoeg onmogelijk. Nu werd er een sterke Hollandse vloot onder Boschuyzen uitgerust⁸⁹ en in Holland kwam men op het idee deze vloot enige weken langer in zee te houden tot 20 oktober, wat ongeveer 25.000 gulden extra zou kosten, om de haringvangst te beschermen. Alva keurde het Hollandse plan tot grote vreugde van Bossu goed: nu zouden de vissers weer moed vatten⁹⁰.

fol. 120. De kapitein van het piratenschip was een Engelsman; de bemanning bestond voor een deel uit Schotten en Ieren.

⁸⁴ Hof van Holland-Alva, 11.11.70, Aud. 336, fol. 175; Hof van Holland-Alva, 14.11.70, Aud. 336, fol. 179 (herhaling van het verzoek); Bossu-Alva, 17.9.70, Aud. 336, fol. 108; Wacken-Alva, 26.10.70, Aud. 336, fol. 152-153.

⁸⁵ Zie hiervóór p. 47.

⁸⁶ Hof van Holland-Alva, 14.11.70, Aud. 336, fol. 179.

⁸⁷ Wacken-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 150.

⁸⁸ Brugge en het Vrije-Alva, 7.4.71, Aud. 286, fol. 51; *De Schrevel*, p. 518².

⁸⁹ Zie hierna p. 220 e.v.

⁹⁰ Bossu-Alva, 14 en 21.6.71, Aud. 338, fol. 342 en 364; Alva-Bossu, 20.6.71, Aud. 338, fol. 360.

Toch moest er vanuit de visserij zelf ook iets gebeuren en de Zeeuwse gouverneur nodigde voor 3 juli vertegenwoordigers van Holland, Zeeland en Vlaanderen uit om in Middelburg te spreken over het konvooi voor het komende haringseizoen. De bijeenkomst eindigde in grote onenigheid; Vlamingen en Zeeuwen meenden dat hun bijdragen onevenredig zwaar waren in vergelijking met de Hollandse. In een uitvoerige remonstrantie zette de Zeeuwse visserij uiteen dat ter bescherming wel 24 schepen nodig waren. De helft zou voor rekening komen van de drie gewesten, de andere helft moest de centrale regering bekostigen. Het belangrijkste was echter dat „die van Hollandt jeghenwoordelyck excederen die van Zeelandt zes mael in nombre ende grootte vanden schepen mitsgaders in 'tgetal vanden netten”⁹¹. Holland zou dus zes schepen moeten uitrusten tegen Zeeland één. De uitrusting van het vorige jaar was de Hollanders op 12 stuivers per last en de Zeeuwen op 30 stuivers per last gekomen. Wacken ondersteunde de klacht; zijn arme vissers zouden nu een schip van ongeveer 100 last met 80 koppen uitrusten en dit was in verhouding nog meer dan de drie schepen en het jacht die zijn noorderburen, met hun overvloed aan haringbuizen, in zee brachten. Alva berustte, maar dat ene schip moest snel komen want het haringseizoen stond voor de deur⁹².

In Holland had men 24 juli besloten vier konvooiers uit te rusten; om de kosten te bestrijden zou maar liefst 42 stuivers op elke last aangevoerde haring geheven worden. Tevens werd de Staten in augustus om een subsidie of een lening van 6000 gulden gevraagd, die echter werd geweigerd⁹³. Vlaanderen rustte wederom één schip uit⁹⁴. Zo schenen de vissers onder bescherming van zes konvooiers en een sterke oorlogsvloot een veilige haringvangst tegemoet te gaan.

Boschuyzens vloot begeleidde midden augustus een 30-tal koopvaarders een eindweegs naar het westen, waarna hij een aanval uitvoerde op de Watergeuzen die hun toevlucht zochten in de haven van Dover⁹⁵. Maar de vissers klaagden een maand later dat zij geen steun ondervonden

⁹¹ G.A. Vlissingen, Wacken-Vlissingen, 20.6.71, lijst no. 462, inv. no. 245; Wacken-Alva, 5.7.71, Aud. 339, fol. 16-18; de remonstrantie van de Zeeuwse visserij, 5.7.71, Aud. 339, fol. 32-27. Waarschijnlijk gaven de Zeeuwen hun aantal schepen te laag op. Volgens een betrouwbare schatting van 1562 waren in Holland 400 buizen, in Zeeland 200 en in Vlaanderen 100. Wel waren de Hollandse buizen aanzienlijk groter, zodat de schatting dat de Hollandse vissersvloot drie maal zo groot was als de Zeeuwse, wel verantwoord is (*Dotd van Flensburg*, III, p. 78; *Kranenburg*, p. 25).

⁹² Wacken-Alva, 26.7.71, Aud. 339, fol. 62; Alva-Wacken, 9.8.71, Aud. 339, fol. 80.

⁹³ A.R.A., Zesde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst, 24.7.71, fol. 35-36; Res. St. v. H., 1571, 11 en 30.8.71, p. 555, 564; het verzoek werd 15.9.71 herhaald, Res. St. v. H., 1571, p. 73-74.

⁹⁴ *Vlietinck*, p. 183.

⁹⁵ Wacken-Alva, 17.8.71, *Häpke*, II, p. 288; hiervóór p. 68.

van de schepen ⁹⁶. Toch waren het Kanaal en de Noordzee die herfst tot begin november tamelijk veilig, hetzij omdat de Geuzen uit angst voor Boschuyzen het niet waagden uit te varen, hetzij omdat de nieuwe admiraal Lumey zijn schepen uitrustte en onder controle bracht. Maar 5 november werden de haringbuizen door de kapers de havens in gejaagd, hoewel de konvooiers nog in zee waren ⁹⁷.

Dit overzicht van de konvooiering tegen de Watergeuzen zou niet compleet zijn zonder de vermelding van enkele gevallen dat een *handelsvloot* door oorlogsschepen werd bijgestaan. Zoals gezegd zocht Alva het vooral in voorschriften betreffende bewapening, bemanning en het varen in vlootverband, welke de centrale regering geen geld kostten. Soms kon de koopvaardij profiteren van een vloot die voor andere doeleinden was uitgerust; ik noemde al Boschuyzens konvooiering van de vloot naar het westen, augustus 1571. Bekender is de vloot onder Bossu die najaar 1570 de bruid van Philips II naar Spanje moest begeleiden. Er was Alva natuurlijk veel aan gelegen de keizersdochter veilig bij haar echtgenoot te brengen en hoewel Oranje de Watergeuzen nadrukkelijk had verboden iets tegen haar te ondernemen, liet de landvoogd bij Vlissingen 26 oorlogsschepen samen brengen die hij onder bevel stelde van Bossu ⁹⁸. Onder de hoede van deze scheepsmacht kozen 90 koopvaarders 26 september zee en reeds tien dagen later kwam de gehele armada behouden in Spanje aan ⁹⁹. Maar dit waren uitzonderingen; overigens hield Alva zijn onderdanen het motto „helpt u zelf” voor. Handel en visserij brachten naar zijn mening zoveel op dat zij zichzelf tegen de aanvallen van de piraten konden beveiligen.

Bij alle hier besproken maatregelen ging het Alva niet zozeer om de bescherming van de handel, maar om de bestrijding van de rovers die moesten verdwijnen als ze geen buit behaalden. Daarom was hij zo fel tegen het betalen van rantsoen, daarom hield hij de neutralen in de Nederlandse havens vast tenzij hij er van overtuigd was dat de Geuzen hen ontzagen, daarom werden de beide vloten van westvaarders tot oorlogsvloten omgevormd die de kapers niet alleen konden afweren, maar indien mogelijk vernietigen. Ook het offensieve optreden van de konvooiers past in die conceptie. Kortom, Alva's maatregelen waren niet beschermend en defensief bedoeld, maar juist offensief; de voedingsbodem moest de piraten ontnomen worden. De bestrijding ging boven de handelsbelangen. De vraag rijst of zowel de bestrijding als de handelsbelangen niet meer gebaat zouden zijn geweest bij het permanente optreden van een krachtige marine. Welke problemen er rezen bij de creatie van zulk een zeemacht hoop ik in het volgende duidelijk te maken.

⁹⁶ Wacken-Alva, 16.9.71, Aud. 339, fol. 105-106.

⁹⁷ G.A. Vlissingen, Wacken-Vlissingen, 8.11.71, inv. no. 245.

⁹⁸ *Bor.* I, fol. 233; zie voor deze vloot onder Bossu hierna p. 216 e.v.

⁹⁹ *Ter Gouw*, VI, p. 342-343.

4. HET OPTREDEN VAN DE JUSTITIE

Zonder ons in de zestiende-eeuwse rechtspraak in het algemeen en die van Alva's regime in het bijzonder te verdiepen is het toch mogelijk een duidelijk beeld te vormen van het optreden der justitie tegen de Watergeuzen. Men ging hierbij uit van enkele eenvoudige principes die algemeen geldig waren in vroeger en later tijd en waarvan nagenoeg niet werd afgeweken.

Het hoeft geen betoog dat de berechting van de Geuzen een onderdeel was van hun bestrijding door de overheid. Niet alleen werd daardoor de misdaad gestraft, maar vooral werd door de straf een afschrikwekkend voorbeeld gesteld. Dit blijkt uit de plaats waar en de wijze waarop verschillende vonnissen werden voltrokken. Zo hing men de Geuzen, die bij de slag op de Eems juni 1571 gevangen waren genomen, aan de raas van de Hollandse schepen op in het gezicht van Emden, zodat hun collega's die ontkomen waren en de uitgeweken Nederlanders konden zien welk lot rebellen wachtte. Enkele gevangenen werden naar Katwijk gebracht waar zij in het voorjaar deelgenomen hadden aan een landgang, om op de plaats van hun misdrijf hun leven te eindigen aan de galg die op de hoogste duin was opgericht, goed zichtbaar vanuit zee¹⁰⁰. Ook de Watergeuzen van het schip van Jan van Ransdorp, augustus 1571 door vissers van Oostende gevangen genomen, werden in de duinen gehangen. Toen het lichaam van één van hen, Olivier Uyter Wulghen, een „homme corpulent”, na enkele dagen door een krachtige wind omlaag kwam, werd het opnieuw opgeknoopt, waarvoor de beul 24 stuivers extra in rekening bracht¹⁰¹. Dat de lichamen en hoofden van terechtgestelde Geuzen niet alleen op de plaatsen van executie maar ook bij stadspoorten tentoongesteld werden, kwam herhaaldelijk voor. Het rondragen van de hoofden van gesneuvelde piraten door hun gevangen lotgenoten, begin maart 1572 in Groningen, moest eveneens een afschrikwekkend effect hebben.

De berechting geschiedde steeds door de rechtbanken van de steden en de gewesten waar de gevangenen werden binnengebracht of waren gegrepen. Alva hoefde er zich maar enkele malen mee te bemoeien al was hij, zoals we zullen zien, hevig geïnteresseerd in de berechting en vooral in de afgelegde bekentenissen, waarvan hij zich voortdurend op de hoogte liet stellen.

Zoals uit het voorafgaande al is gebleken wachtte gevangen Watergeuzen uitsluitend de dood, hetzij door ophanging, hetzij door onthoofding. Al mocht Oranje dan theoretisch het recht hebben kaperbrieven tegen Alva en zijn onderdanen uit te geven, deze documenten gaven de houders ervan geen enkele zekerheid omdat de landvoogd de prins en diens aanhangers als rebellen beschouwde, in opstand tegen het wettige gezag.

¹⁰⁰ *J. Smit*, Den Haag, p. 150-151.

¹⁰¹ A.R.A. Brussel, Chambre des comptes, acquits de Lille, nr. 155 de la série des cartons, Oostende, 11.3.69-15.3.72, fol. 6vo e.v.

De Watergeuzen bezaten in zijn ogen dan ook geen geldige commissie en zij werden gestraft als zeeroovers, dieven, niet als „ennemiz légitimes” of „gens de guerre”¹⁰². Uitgaande van dit standpunt was de doodstraf volkomen vanzelfsprekend en gerechtvaardigd. Slechts indien een gevangene kon aantonen dat hij met geweld door de Geuzen in hun dienst gedwongen was en nog geen gelegenheid had gehad eraan te ontkomen, bestond een kleine kans dat hij werd vrijgesproken. Velen probeerden deze kans te grijpen, maar hun dure eden werden veelal tevergeefs gezworen¹⁰³. Zo in het geval van de reeds genoemde Olivier Uyter Wulghen, die zichzelf na zijn gevangenneming in een verzoekschrift aan Alva afschilderde als een „povre jeusne homme à marier, barbier de son stil”, die volkomen onwetend bij de Geuzen aan boord was gekomen. Hij betuigde zijn trouw aan de rooms-katholieke kerk en beweerde zelfs als soldaat tegen de rebellen te hebben gediend. Ook verschillende goede getuigenissen van burgers uit zijn woonplaats Gent, die verklaarden dat hij „een eerlic payselic ende catholyeq joncman” was, konden Olivier niet redden van de galg¹⁰⁴. Meer geluk had de Veerse visser Jan Pietersz, die maart 1571 door de Watergeuzen was gevangen en twee maanden later door Robles' soldaten nog op een schip werd aangetroffen. Hij werd, verdacht van samenwerking met de piraten, in Groningen opgesloten. Maar de Zeeuwen die van hem getuigden „dat men van hem noyt gehoirt heeft eenige saken weerdich van punitie oft correctie, maer dat hy hem altyts eerlick ende wel gedragen heeft”, hebben waarschijnlijk zijn vrijlating bewerkt¹⁰⁵. Ook van de gevangenen die maart 1572 op Vlieland waren gemaakt, werden er twee na het verhoor onschuldig bevonden en vrijgelaten¹⁰⁶. Maar in alle andere gevallen gold de aanwezigheid op een piratenschap, tenzij men er duidelijk kenbaar als gevangene was opgesloten, als afdoende bewijs voor heulen met de rovers, wat de doodstraf betekende.

Een jeugdige leeftijd was een enkele maal reden voor begenadiging of verlichting van het vonnis. Zo kregen twee Engelse jongens mei 1570 gratie; ze werden in Brugge ondergebracht bij Engelse Chartreusen om in het katholieke geloof opgevoed te worden¹⁰⁷. De stad Duinkerke vroeg en kreeg augustus 1570 van Alva pardon voor een Engelse jongen van 13 jaar¹⁰⁸. Ten slotte een geval van „begenadiging” in het noorden: eind januari 1572 raakten in Friesland drie knevelaars gevangen, twee

¹⁰² Alva-Bossu, 22.9.71, Aud. 339, fol. 166.

¹⁰³ Zie hiervóór p. 174.

¹⁰⁴ A.R.A. Brussel, Conseil des troubles, 2, fol. 353-355.

¹⁰⁵ R.A. Middelburg, Register van voor de vierschaar afgelegde verklaringen, 1566-1571, 15.5.71, getuigenissen over Jan Pietersz, *Lasonder*, reg. no. 403.

¹⁰⁶ Uittreksel van de verhoren van enige op Vlieland gevangen Watergeuzen, maart 1572, Secr. 193, fol. 399.

¹⁰⁷ *Piot*, Vlaamsche Kronyk, p. 375-376.

¹⁰⁸ Duinkerke-Alva, 31.8.70, Aud. 285, fol. 252.

van hen werden geradbraakt, de derde, „wesende noch zeer jonck ende onervaren”, werd opgehangen¹⁰⁹.

Bij deze harde maatregelen tegen de piraten gaf Alva zelf de toon aan. Hij zette er zich verschillende malen persoonlijk voor in dat de zwaarste straf ten uitvoer werd gelegd. In de eerste plaats denk ik hierbij aan het gesol met kapitein Jan van Troyen die zomer 1570 door de Amsterdammers was gevangen. Toen het stadsbestuur de vangst aan Alva had gemeld en hem had gevraagd hoe in deze zaak te handelen, was het antwoord van de landvoogd kort: na zijn blijdschap en zijn dank aan het betrokken krijgsvolk te hebben geuit, beval hij dat de gevangene onmiddellijk terechtgesteld moest worden¹¹⁰. Maar onheilspellende berichten die Amsterdam daarna bereikten, deden het stadsbestuur van de executie afzien. De Watergeuzen hadden gezworen Van Troyens dood te wreken en alle Amsterdammers die hen in handen vielen overboord te werpen. Men vroeg Alva de voltrekking van het vonnis in ieder geval te mogen uitstellen tot de Oostzeevloot was binnengelopen. Geprikkeld door deze zwakheid antwoordde de hertog dat, als de Geus direct was gevonnist zoals hij had geordonneerd, iedereen Jan van Troyen allang vergeten zou zijn. Nu moest hij onder goede bewaking opgestuurd worden naar Brussel waar Alva zelf het karwei zou laten opknappen. Dreigend eindigde hij zijn schrijven: „Ende des en syt niet gebreckelyek”. Nog maakten de Amsterdammers bezwaren omdat het platteland onveilig werd gemaakt door lieden die zich aanhangers van Van Troyen noemden en gezegd hadden hem tijdens het transport te bevrijden¹¹¹. Maar zij wilden nu toch zelf voor de executie zorgen want in verband met het jaargetijde (het was inmiddels half oktober geworden) kon de handel van de piraten weinig meer te lijden hebben¹¹². Ten slotte eindigde de Geuzenkapitein eind november zijn leven aan de Amsterdamse galg nadat het stadsbestuur dapper had besloten de dreigementen van de piraten naast zich neer te leggen¹¹³.

Mei 1570 stelde de magistraat van Duinkerke Alva voor om enkele kapers die door vissers waren gevangen, te gebruiken als galeislaven aangezien het krachtige mannen waren. Maar de landvoogd ging hier niet op in en beval allen terecht te stellen¹¹⁴. Ook de executie van de gevangenen na de slag op de Eems juni 1571 werd door hem nadrukkelijk bevolen¹¹⁵.

¹⁰⁹ Hof van Friesland-Alva, 12.2.72, Aud. 297, fol. 41.

¹¹⁰ Amsterdam-Alva, 23.6.70, Aud. 336, fol. 45; Alva-Amsterdam, 28.6.70, Aud. 336, fol. 62.

¹¹¹ *Van Vloten*, Opstand, p. 108, 305-307.

¹¹² Amsterdam-Alva, 9.10.70, Aud. 336, fol. 142.

¹¹³ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 20.11.70, fol. 158.

¹¹⁴ Duinkerke-Alva, 7.5.70 en Alva-Duinkerke, 24.5.70, Aud. 1711/2; Alva-Duinkerke, 5.6.70, Aud. 285, fol. 106.

¹¹⁵ Alva-Boschuyzen, 30.6.70, Aud. 338, fol. 377.

De landvoogd kende maar één reden om de tenuitvoerlegging van een vonnis op te schorten: als de gevangene bij een nader verhoor meer kon meedelen over de plannen van de Geuzen en de hulp die zij uit de Nederlanden of Oost-Friesland ontvingen. Vooral op bewijsmateriaal tegen zijn oosterburen was Alva bijzonder gesteld en men krijgt soms de indruk dat het hem daar uitsluitend om te doen was¹¹⁶. Hij verzamelde de voor de graven belastende verklaringen en gebruikte die in zijn diplomatieke offensief tegen hen bij de andere rijksvorsten. Het hoeft geen betoog dat deze veelal op de pijnbank afgelegde bekentenissen voor onze begrippen een geringe bewijskracht bezaten.

De vraag of de juridische maatregelen van Alva's regime de afschrikwekkende uitwerking hadden die ermee werd beoogd, is moeilijk te beantwoorden. Men deed op dit punt wat men kon: de consequente toepassing van de zwaarste straf en daarmee deed men meer dan in andere landen waar zeeroovers om politieke, economische of andere redenen vaak werden ontzien. De beschuldiging van de Oostfriese graven in hun „Defensionales” dat gevangen Watergeuzen in Holland en Friesland meermalen „allein mit Bezalung der Kosten uund ein gerings widerumb seindt losz gelassen”¹¹⁷, kan niet bevestigd worden en is, gezien de felle tegenstelling tussen kapers en autoriteiten, ook niet waarschijnlijk.

Bijna 30 % van alle ons bekende Watergeuzen is de overheid in handen gevallen en terechtgesteld. De tientallen hangende lichamen en op staken gespietste hoofden tussen Groningen en Duinkerke hebben sommigen wellicht ervan weerhouden zich bij de kapers aan te sluiten. Maar zoals het galgenveld in die eeuwen moord en plundering niet voorkwam, zo konden de terechtgestelde Geuzen versterking van hun overgebleven makkers vanuit de Nederlanden niet verhinderen.

5. OFFENSIEVE ACTIES MET ZEEGAANDE VLOTEN

De Jonge meent dat tijdens de latere regeringsjaren van Karel V in de Nederlanden een vaste marine is ontstaan — en deze mening is tot nu toe niet bestreden¹¹⁸. In ieder geval is het bestaan van zulk een zee-macht onder Philips II in 1557 aantoonbaar; misschien wel een tiental grote oorlogsschepen was toen in dienst. Zij hadden hun basis te Veere, de zetel van de admiraal en het admiraliteitshof. In 1564 liet Margaretha van Parma in deze stad nog een nieuw arsenaal bouwen voor al wat 's konings schepen aan uitrusting en bewapening nodig hadden¹¹⁹. Maar gedurende de korte periode van betrekkelijke rust ter zee vóór de komst van Alva moeten zij geruisloos zijn verdwenen. Hoewel tijdens het bewind

¹¹⁶ Alva-Robles, 14.7.71, Aud. 296, fol. 188; Alva-Robles, 22.8.71, Aud. 296, fol. 235; Berty-Megen, 18.10.71, Aud. 339, fol. 162; Alva-Robles, 2.4.72, Aud. 297, fol. 90.

¹¹⁷ U.B. Utrecht, H.G. 131, Defensionales und Gegenarticul, art. 153.

¹¹⁸ *De Jonge*, I, p. 131-134.

¹¹⁹ *De Jonge*, I, p. 134, 140.

van de landvoogd de betrekkingen met Engeland meer en meer verslechterden, had hij daarin geen aanleiding gevonden opnieuw een koninklijk eskader te creëren. Toen de Watergeuzen voorjaar 1568 de kop opstaken was er dus geen marine om hen te weerstaan.

Onmiddellijk na de invasie van Lodewijk van Nassau in Groningerland deed Alva een beroep op Holland. Hij gaf Bossu bevel enkele schepen in zee te brengen om de Zuiderzee te beveiligen; het ging niet alleen om de bescherming van de Hollandse kust tegen een inval, maar vooral om het zekerstellen van de verbindingen tussen Holland en de noordelijke gewesten¹²⁰. Een direct Hollands belang dus. We zien dan ook dat de steden waaraan Bossu de uitrusting delegeerde, weinig bezwaren maakten: 10 mei waren de eerste drie Amsterdamse schepen, karvelen met elk 27 man, gereed en de volgende dag kozen ze zee. Op 16 mei voegde er zich een Amsterdamse boeier met 60 man bij, weldra gevolgd door twee schepen uit Hoorn, één uit Monnickendam en één uit Edam. Enkhuizen verzorgde drie vaartuigen en Grootebroek een roeibaars die echter bij de eerste storm verging. Het commando over deze schepen berustte bij François van Boschuyzen, de schout van Tessel; hij werd bijgestaan door de Amsterdamse schepen Jan Pijl Claesz als vice-admiraal¹²¹.

Toen medio mei bleek dat de Zuiderzee voorlopig weinig gevaar liep en offensieve acties tegen de rebellen in Groningen werden voorbereid, kreeg ook de vloot een andere taak. Op 15 mei stelde Aremberg aan Alva voor de schepen te gebruiken tot begeleiding van het regiment van Bracamonte dat in de omgeving van Amsterdam werd ingescheept en dat in Groningen of Friesland, dicht bij de verzetshaard, aan land gezet zou worden. Daarna zou de vloot naar de Eems moeten zeilen „pour regarder d'oster aux ennemyz, y estans à l'entour, les vivres et autres munitions que leur viengnent de ce costel-là, et aussi les endommaiger, en cas ilz voulissent prendre leur fuyte ou retraiete par ledict Empden”¹²². Nadat tegenwind de landing in het noorden had verhinderd en de Spanjaarden bij Zwartsluis waren ontscheept vanwaar zij over land naar Groningen moesten trekken, gaf Aremberg Boschuyzen bevel direct naar de Eems te komen¹²³. Dit zinde de kapiteins allerminst; zij betoogden dat er gebrek aan proviand was en dat de burgemeesters van Amsterdam hun beloofd hadden „niet vorder te seylen dan in der Suydersee”. Zelfs maakten enkele vaartuigen rechtsomkeerd, volgens de bevelhebbers waren ze

¹²⁰ 15.5.68 schreef Aremberg aan Alva dat de vloot was uitgerust „pour la garde et seurté de la Zuyderzee” (*Gachard*, Correspondance du duc d'Albe, p. 55). Voor het volgende is veel ontleend aan *Vogels*, Vloot Bossu, passim.

¹²¹ *Vogels*, Vloot Bossu, p. 305-308. In 1552 adviseerde De Schepper om tot de uitrusting van een dergelijk eskader over te gaan, ook op kosten van Amsterdam en de andere Zuiderzeesteden, om de Fransen uit Oost-Friesland te verdrijven als ze zich daar zouden nestelen (*Warnsinck*, Memorie, p. 264-265).

¹²² *Gachard*, Corr. du duc d'Albe, p. 55; *Ter Gouw*, VI, p. 299.

¹²³ Aremberg-Alva, 16.5.68, *Gachard*, Corr. du duc d'Albe, p. 63-64.

door het scheepsvolk daartoe gedwongen. Enige dagen lag de vloot in onzekerheid voor Harlingen zonder dat de Friezen tot het verlenen van steun in de vorm van versterkingen en het meegeven van een loods voor de Wadden bereid waren¹²⁴. Misschien heeft het nieuws dat de Geuzen enkele Hollandse koopvaarders hadden genomen de doorslag gegeven: er bleek weer een duidelijk Hollands belang met de strijd te zijn gemoeid en 7 juni verscheen Boschuyzen in de Eems. Megen meende dat de vloot aangevuld moest worden met enkele jachten en schuiten uit Groningen die door hun geringe diepgang geschikt waren voor het operatiegebied, zodat alle toevoer van Lodewijk van Nassau uit Oost-Friesland afgesneden kon worden¹²⁵.

Maar Boschuyzen had een andere tactiek, die weinig succesvol was; hij veroverde 17 juni Delfzijl dat echter spoedig weer verloren ging en 10 juli volgde de nederlaag tegen de sterkere Geuzenvloot onder Sonoy¹²⁶. Van een afsluiting van Lodewijks troepen was sindsdien geen sprake meer, maar ook daarvoor was ze niet effectief geweest omdat de rebellen hun goederen met schuiten over de ondiepten aanvoerden waar de grotere Hollandse schepen niet konden komen¹²⁷.

Eind juli was de vloot in Holland terug. Daar werd inmiddels gewerkt aan de uitrusting van een tweede eskader, ditmaal grotere schepen om de Watergeuzen en hun zo gevreesde medestanders uit Engeland het hoofd te bieden. De verdediging ter zee bleef dus alleen op de schouders van de Hollanders rusten. Wël heeft Alva de vorming van een algemeen Nederlandse vloot overwogen. Op 1 juni schreef hij de admiraal Adolf van Bourgondië, heer van Wacken dat hij de uitrusting van tien grote oorlogsschepen wenste „tant pour la seureté de la mer du costé de Frize que ailleurs pour toutes occurences”. Wacken moest hem alle gegevens doen toekomen over zulk een vloot, vooral de kosten. Uit Alva's formulering blijkt dat hij de vaartuigen niet alleen wilde gebruiken om de Geuzen uit het noorden te verdrijven, maar dat hij ze ook daarna in dienst wilde houden. Wacken zond een lijst met gegevens over de zeeschepen die op dat moment in de Zeeuwse havens lagen en voegde een soort begroting toe. Maar het door de landvoogd gewenste eskader heeft de zeeën nooit bevaren. Misschien heeft hij zich laten overtuigen door Wacken die meende dat men in verband met de diepgang meer nut zou hebben van kleinere vaartuigen. Misschien is Alva geschrokken van de kosten; een schip van 100 ton zou aan huur, gages van de bemanning, victualiën en kruut bijna 2500 pond per maand kosten¹²⁸. Was het niet beter het aan schepen zo

¹²⁴ Boschuyzen-Megen, 6.6.68, Aud. 306, fol. 60; *Vogels*, Vloot Bossu, p. 309.

¹²⁵ Megen-Alva, 5.6.68, *Gachard*, Corr. du duc d'Albe, p. 125-126.

¹²⁶ Zie hiervóór p. 9.

¹²⁷ Megen-Alva, 27.6.68, *Gachard*, Corr. du duc d'Albe, p. 143.

¹²⁸ Alva-Wacken, 1.6.68, Aud. 333, fol. 128; Wacken-Alva, 7 en 17.6.68, Aud. 333, fol. 133-136 en 153.

rijke Holland, en speciaal Amsterdam, voor de beveiliging van de zeeën te laten opdraaien — hun eigen belang!

En zij stelden de landvoogd niet teleur, want voor de tweede uitrusting tegen de Geuzen namen de Amsterdammers twee grote razeilen voor hun rekening van 120 en 100 last met respectievelijk 150 en 130 man, bovendien een boeier met 60 en een grote loodsmanboot met 40 koppen ¹²⁹. Hoorn maakte een boeier gereed evenals Medemblik en Grootebroek zorgde ook ditmaal voor een scheepje dat zijn voorganger weldra in de diepte volgde. Op 27 juli kozen de eerste vaartuigen zee, opnieuw onder het commando van Boschuyzen ¹³⁰. Half augustus ontwaarden de verschrikte Oostfriezen tien Nederlandse oorlogsschepen met wel 2000 man aan boord dreigend voor hun kust ¹³¹. Maar behalve deze intimidatie was er weinig werk voor de Hollanders en om de kosten niet onnodig te laten oplopen kreeg Boschuyzen eind augustus bevel de thuishaven op te zoeken. De heer van Groesbeek die bij afwezigheid van Megen het bevel in Groningen voerde, was het hier niet mee eens; volgens hem vormden de rebellen, vooral Jan Abels, nog wel degelijk een bedreiging en hij wenste de Hollandse vloot dan ook niet van zijn kust te laten vertrekken. Het schijnt dat Groesbeek de schepen zelfs eigenmachtig voor Delfzijl heeft vastgehouden en 20 september moest Alva hem gelasten hun afvaart niet te verhinderen ¹³².

Half oktober was de vloot weer in Holland terug en direct was het betalingsprobleem aan de orde. Tot dan toe hadden de steden waar de schepen waren uitgerust, de kosten voorgeschoten en toen de bemanningen werden afgemonsterd, wenste Alva dat de Hollanders de achterstallige gage eveneens voorschoten. Amsterdam dat het leeuwendeel moest opbrengen, sputterde slechts even tegen en de vroedschap besloot te gehoorzamen om „eenige indignatie van Zijnder Genade” te ontgaan. Ook toen korte tijd later Bossu opnieuw bij het stadsbestuur aanklopte, ditmaal om 4000 gulden voor de kapiteins van de schepen die hiervan waarschijnlijk de leveranciers moesten betalen, werd het gevraagde toegestaan. De angst dat de landvoogd hun stad met een garnizoen zou belasten deed de heren voorlopig nog de beurs trekken. In de Westfrieze steden kregen Alva en Bossu minder makkelijk hun zin; Medemblik veilde eerst 28 november de inventaris van het door de stad uitgeruste schip tot dekking van de gemaakte onkosten ¹³³.

Het tweede bedrijf van de financiële afwikkeling werd januari en februari 1569 opgevoerd in de vergadering van de Staten van Holland. Alva verzocht de Staten de totale kosten van de scheepsuitrustingen in

¹²⁹ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 1 en 19.7.68, fol. 102.

¹³⁰ *Vogels*, Vloot Bossu, p. 313.

¹³¹ *Franz*, p. 79, 206.

¹³² Groesbeek-Alva, 31.8.68, Aud. 294, fol. 153; Alva-Groesbeek, 20.9.68, Aud. 307, fol. 190.

¹³³ *Vogels*, Vloot Bossu, p. 315-317; *Ter Gouw*, VI, p. 304-305.

het voorafgaande jaar voor te schieten: 48.744 pond. Tegelijkertijd wenste hij dat de Zuiderzeesteden wederom een eskader in zee brachten omdat het de centrale regering aan geld hiervoor ontbrak. Bossu ondersteunde het verzoek; de Staten konden naar zijn mening moeilijk weigeren omdat de vloot speciaal had gediend „tot bewairnisse ende beschermnisse” van Holland. Op 26 februari bewilligden de afgevaardigden in de lening, al verklaarde Dordrecht somber dat het aan de landvoogd en zijn stadhouder voor de oorlogsschepen die de Lek moesten bewaken al veel geld had voorgeschoten, waarvan nog geen penning was terugbetaald¹³⁴.

Was het verstandig en billijk van Alva de hele last van de vlootuitrustingen op Holland af te wentelen? Deze vraag is niet met een eenvoudig ja of nee te beantwoorden. We moeten onderscheid maken tussen de uitrusting van kleinere schepen die een beperkte taak hadden als het bewaken of schoonvegen van de zeegaten enerzijds en de uitrusting van een sterke vloot die de zeeën moest beheersen anderzijds. Dat Alva Holland liet opdraaien voor het in zee brengen en onderhouden van eerstgenoemde vaartuigen, lijkt me zonder meer juist. Niet alleen dat het gewest er het meeste belang bij had en door zijn rijkdom aan schepen er het best toe in staat was, maar ook was, zoals we zullen zien, Holland in tegenstelling tot de andere gewesten steeds zonder Spaanse bezetting. Kon Alva dan niet als tegenprestatie eisen dat het de kleine uitrustingen verzorgde? Voor deze „overeenkomst” heb ik geen directe bewijzen kunnen vinden, maar het lijkt mij een aanvaardbare hypothese, die tevens de vaak aan Alva verweten verwaarlozing van de Hollandse defensie verklaart. Een aanwijzing vormt ook een besluit van de vroedschap van Leiden van 17 januari 1572 om in de Staten te pleiten voor een scheepsuitrusting tegen de Watergeuzen „ende deurdyen mede te beletten dat dese stede nyet meer met Spaensche soldaten belast en soude werden tot grondelicken bederffnisse van de ingesetenen derzelfder stede”¹³⁵. Minder gelukkig lijkt me Alva's beslissing om ook grote vloten, waartoe de tweede uitrusting van Boschuyzen gerekend kan worden, door Holland te laten verzorgen. Terecht konden de Hollanders betogen dat deze vloten een zaak waren die alle Nederlanden betrof en hun draagkracht te boven ging. Zo lag de stof voor een conflict gereed; de landvoogd had vrij makkelijk zijn zin gekregen en hij meende op de ingeslagen weg te kunnen voortgaan, maar de Hollandse Staten zouden in het vervolg weigeren hem op deze weg te volgen.

Toch heeft Alva in de eerste maanden van 1569, het oog gericht op de moeilijkheden met Engeland, waarschijnlijk opnieuw de uitrusting van een grote algemeen Nederlandse vloot overwogen. Eind februari verzocht hij Bossu om gegevens over alle vaartuigen in Holland die geschikt zouden

¹³⁴ Res. St. v. H., 1569, p. 247-249, 254.

¹³⁵ G.A. Leiden, Vroedschapsboek H, 17.1.72, fol. 150.

zijn als oorlogsschepen¹³⁶. De Zeeuwse gouverneur Anthonie van Bourgondië had zulk een verzoek al eerder ontvangen en hij antwoordde 21 februari dat er in de Walcherse havens 80 à 90 schepen lagen, maar in Holland zouden het er zeker 3 à 400 zijn¹³⁷. Tevens hield hij een dag later een bespreking met enige kapiteins over de verdediging ter zee in geval van oorlog met de Engelsen¹³⁸. De baljuw van Waterland Wolffert Michielsz, maakte een lijst van alle razeilen in zijn gebied en kwam tot een totaal van ongeveer 200; de meeste waren tussen de 100 en 50 last, 53 waren 100 last of groter¹³⁹. Materiaal was er dus voldoende, maar tot een uitrusting is het in het voorjaar noch in de zomer gekomen.

Wèl werden, toen de Watergeuzen met Jan Abels vooraan in maart en april kwamen opzetten, in Amsterdam, Groningen en Friesland jachten en schuiten uitgerust ter beveiliging van de kusten, de Zuiderzee en de Wadden¹⁴⁰. En wèl werd in mei Anthonie van Bourgondië heer van Wacken, tot admiraal-generaal benoemd met als zetel Middelburg¹⁴¹, maar handel en visserij waren hier niet of nauwelijks mee geholpen. De kleinere vaartuigen, in het noorden uitgerust, durfden zelfs niet meer uitvaren omdat zij niet tegen de Geuzen waren opgewassen en de stad Groningen klaagde bij Megen dat de scheepjes volkomen nutteloos waren en dat hulp van grotere dringend nodig was. De stadhouder gaf de klacht door aan Alva, die op zijn beurt Holland en in het bijzonder Amsterdam tot de uitrusting van een nieuw eskader aanspoorde¹⁴². Inderdaad dacht men ook in Amsterdam gedurende de tweede helft van juli aan een gewapend optreden tegen de piraten, maar slechts „tot laste vant gemeen landt van Hollandt”¹⁴³ en daarvoor was uiteraard een bijeenroeping van de Hollandse Staten noodzakelijk. Toen Bossu echter Alva toestemming vroeg voor de vergadering, was diens antwoord bijzonder bits; het doel van de bijeenkomst zou ongetwijfeld zijn „jecter ceste charge en tout ou partie sur le Roy notre Sire et vous scavez fort bien combien d'aautres grandes et insupportables Sa Majesté a de tous costez”. Het was z.i. logisch dat Amsterdam en het Waterkwartier de kosten zouden dragen omdat zij het meeste profijt van de zeevaart hadden¹⁴⁴.

Dat de hertog deze beschuldiging niet zonder grond uitte, blijkt niet

¹³⁶ Alva-Bossu, 26.2.69, Aud. 334, fol. 54.

¹³⁷ Wacken-Alva, 21.2.69, Aud. 334, fol. 45-46.

¹³⁸ A.R.A. Brussel, Conseils et sièges d'amirauté, carton no. 107.

¹³⁹ A.R.A. Brussel, Conseils et sièges d'amirauté, carton no. 107.

¹⁴⁰ Zie hierna p. 232.

¹⁴¹ Alva-Bossu en Groesbeek, 18.5.69, Aud. 1695 (collectie Vogels, 69 D 10; ik heb deze bron in Brussel niet kunnen terugvinden).

¹⁴² G.A. Groningen, Protocol van uitgaande brieven van secretaris E. Alting, memorie van de stad Groningen aan Megen, 16.7.69, fol. 153; Megen-Alva, 22.7.69, Aud. 308, fol. 189; Alva-Groesbeek, 27.7.69, Aud. 308, fol. 307.

¹⁴³ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 21.7.69, fol. 123.

¹⁴⁴ Bossu-Alva, 22.7.69, Aud. 334, fol. 115; Alva-Bossu, 28.7.69, Aud. 334, fol. 120.

alleen uit het vervolg, maar ook uit de pogingen door een Amsterdamse afvaardiging in maart 1569 te Brussel aangewend om terugbetaling te verkrijgen van de kosten der uitrustingen in 1568 door de stad gemaakt¹⁴⁵. Ook de Zeeuwen hadden in januari en februari om restitutie verzocht van gelden die zij aan de bestrijding van de Geuzen sinds mei 1568 hadden besteed¹⁴⁶. Alva was dus op zijn hoede en zijn waakzaamheid tegen de onwillige Hollanders werd door het verhandelde in de Statenvergadering nieuw voedsel gegeven. Tijdens deze bijeenkomst in de tweede helft van augustus stelde Amsterdam voor enige schepen op kosten van het hele gewest in zee te brengen. De stad had zelf al een schip en platboomde schuiten uitgerust om tenminste de Zuiderzee en de Wadden te beveiligen, maar het Waterkwartier had geweigerd in de kosten bij te dragen¹⁴⁷. Ondertussen nam de druk van de landvoogd en de andere gewesten op de stad Amsterdam toe: alleen haar bijdrage van grote schepen zou in staat zijn aan de plaag een eind te maken¹⁴⁸. Bossu werd 23 augustus nog eens opgedragen „de presser desdits d'Amstelredamme au soubdain envoy de leursdits batteaulx en mer". In zijn antwoord zette de Hollandse stadhouder de bezwaren van de stad uiteen: in principe was zij voorstander van een uitrusting tegen de Watergeuzen, maar deze moest bekostigd worden door heel Holland, Friesland en de delen van Utrecht en Gelderland die belang hadden bij de veiligheid van de Zuiderzee. Werd aan deze eis voldaan dan zouden de Amsterdammers hun aandeel zonder morren dragen, hoewel zij de uitrusting van 1568 tegen alle recht en billijkheid vrijwel alleen hadden betaald. Maar hun belangrijkste argument tegen het alsnog gereedmaken van een eskader was het vervorderde seizoen; er zou vóór de winter geen gelegenheid meer zijn iets van belang met de schepen te ondernemen. Zo hoopten de Amsterdammers dat het uitstel tot afstel zou worden. Toen Alva zijn bevreemding uitsprak over deze argumentatie, betoogde Bossu dat hij de stad herhaaldelijk had gewezen op de gevaren die handel en visserij bedreigden, maar men had niet geluisterd omdat men meende dat de koning de kosten moest dragen en niet enkele afzonderlijke steden of de Staten als geheel¹⁴⁹. Hier kwam dus de aap uit de mouw. Andere Hollandse steden verklaarden meer openlijk dat naar hun mening de centrale regering moest betalen¹⁵⁰ en 7 september besloten de Staten dat de bestrijding van de piraten „een zaecke es die zoowel andere landen aengaet als tlant van Hollant.

¹⁴⁵ *Ter Gouw*, VI, p. 300°.

¹⁴⁶ R.A. Middelburg, Eerste register van Mr. Christoffel Roels, ca. 9.1.69, fol. 52-54 en 23.2.69, fol. 75-76 (*Fruin*, Prelaat en edelen, regist no. 104 en 124).

¹⁴⁷ Res. St. v. H., 1569, p. 310.

¹⁴⁸ Mepsche-Alva, 16.8.69, Aud. 294, fol. 344; Hof van Friesland-Alva, 24.8.69, Aud. 294, fol. 350; Megen-Alva, 26.8.69, Aud. 308, fol. 224.

¹⁴⁹ Alva-Bossu, 23.8 en 1.9.69, Aud. 334, fol. 132 en 139; Bossu-Alva, 27.8 en 9.9.69, Aud. 334, fol. 137 en 151.

¹⁵⁰ *Meerkamp van Embden*, p. 349.

Dat de Staeten oick geen middel en weten om de remedies daer tegens te becostigen, dat oick een yegelick is gehouden ontrent syn quartier tbeste te doen" ¹⁵¹.

In feite werd zo de verdediging van het gewest — en ook van de andere gewesten — en de bescherming van koopvaart en visserij overgelaten aan de regionale en lokale autoriteiten. Zouden deze falen, dan konden de Hollandse Staten hun handen in onschuld wassen omdat de regering in Brussel verantwoordelijk werd gesteld voor de bestrijding van de piraten. Maar de landvoogd heeft waarschijnlijk beseft dat de Hollanders bij zouden draaien wanneer zij de terreur van de Geuzen zouden hebben gevoeld en als antwoord op een klacht van het Hof van Friesland volstond hij met de mededeling dat de Hollandse oorlogsschepen door „eenige zwaerichyeyt" van Amsterdamse zijde nog niet spoedig te verwachten waren en dat de Friezen maar „goede en sorchvuldige waecke ende wacht" moesten houden. Ruim twee weken later, 19 september, kreeg het Hof hetzelfde te horen: de Hollanders waren nog steeds weerspanning en men diende zich te beperken tot de verdediging van de kust ¹⁵². Voor een serieuze invasie was Alva niet beducht en een harde klap toegebracht aan de handelsvloot zou de Hollanders op de knieën brengen. Als de landvoogd zo heeft geredeneerd is hij door het verloop der gebeurtenissen in het gelijk gesteld; de Watergeuzen onder Dolhain, op de hoogte van het ontbreken van een oorlogsvloot ¹⁵³, speelden hem door het rantsoeneren van de graanvloot in de kaart.

Bossu moest 21 september, gelijktijdig met de eerste jobstijdingen, Alva nog melden dat de zeesteden niets voor een nieuwe uitrusting voelden zolang de regering de kosten van de vorige niet had terugbetaald. Twee dagen later had hij met de magistraten van Amsterdam en Enkhuizen over de bestrijding van de Watergeuzen gesproken „mais", kreeg de hertog te horen, „jusques icy ils ne se sont encoires resolutus". Op 25 september spartelden de Amsterdammers nog steeds tegen: de uitrusting was een zaak die het hele land aanging en zij waren verplicht noch in staat deze last alleen te dragen ¹⁵⁴. Maar toen de omvang van het verlies volledig tot hen was doorgedrongen haalden zij bakzeil; 28 september, de dag dat Dolhain het Vlie verliet, bewilligden Amsterdam en het Waterkwartier in de uitrusting van 12 oorlogsschepen ¹⁵⁵. Nu de Oostzeevloot echter binnen was en het gunstige seizoen meer en meer verstreek, had het weinig zin de vloot dat najaar nog in zee te brengen, vooral omdat dit twee à drie weken zou vergen. Wèl wilde Bossu voorbereidingen hiertoe treffen om het „canaille fugitive" af te schrikken. Geschut, munitie en

¹⁵¹ Res. St. v. H., 1569, p. 315.

¹⁵² Alva-Hof van Friesland, 1 en 19.9.69, Aud. 294, fol. 367 en 381.

¹⁵³ *Van Vloten*, Opstand, p. 293.

¹⁵⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 293-295.

¹⁵⁵ Amsterdam zou er 7 uitrusten, Enkhuizen 3 en Hoorn 2 (*Ter Gouw*, VI, p. 328).

kruit konden uit de Hollandse steden komen. Het financiële probleem bleef overheersen, het eskader zou iedere maand 20.000 gulden kosten¹⁵⁶. Hoewel de stadhouder meende dat hij de vloot half oktober in zee kon hebben, achtte Amsterdam, over de eerste schrik heen, de uitrusting eerst voor het volgend voorjaar nodig; bovendien stelde de stad als voorwaarde dat de gelden door de koning zouden worden terugbetaald¹⁵⁷. Zo beperkte men zich dat jaar tot het verzamelen van geschut uit verschillende Hollandse steden¹⁵⁸ en het deels gereedmaken van de schepen.

Het gerucht dat een Amsterdamse vloot op komst was veroorzaakte schrik onder de Watergeuzen, zodat zij zich terugtrokken op Oostfries gebied om te overwinteren¹⁵⁹. Maar in werkelijkheid kregen zij alleen te kampen met de energieke Robles die zijn Walen herhaaldelijk op hen afzond. In december staakte men de uitrusting van de Hollandse schepen zelfs tijdelijk; zij werden opgelegd tot hernieuwde activiteit van de piraten hun uitvaren noodzakelijk zou maken¹⁶⁰.

Hoeft het ons te verbazen dat Alva na zijn ervaringen met de Watergeuzen en de Hollanders 25 september 1569 aan Philips II schreef dat het zenden van een Spaanse vloot ter beveiliging van de handel zeer gewenst was?¹⁶¹ Maar zal de koning dit verzoek van zijn gouverneur niet met een verbaasde glimlach terzijde hebben geschoven: de scheeprijke Nederlanden konden zich ter zee toch zelf wel redden?

Het was op sterke aandrang vanuit het noorden dat Alva besloot de 13 Hollandse schepen al in januari 1570 gereed te laten maken. Robles, minder kortzichtig dan de Amsterdammers, begreep dat de Geuzen, verdeeld, onzeker en wegens het seizoen weinig op hun hoede, nu waren te slaan en hij vroeg de landvoogd de hulp van het eskader bij zijn voor-nemen; snel optreden was nodig omdat de zeeën nog ijsvrij waren en de vrijbuiters niet de gelegenheid mochten krijgen te ontsnappen¹⁶². Robles' denkbeeld werd 26 januari als een bevel aan Bossu doorgegeven; de uitrusting zou van korte duur zijn maar men moest rekening houden met een extra bevoorrading. De schepen dienden zich indien mogelijk voor het eind van de maand naar Delfzijl te begeven, waar Robles de leiding van de operatie op zich zou nemen. Strikte geheimhouding was een voorwaarde voor succes. Alva, wijs geworden door vroegere moeilijkheden zond een vertrouwde Brusselse ambtenaar, Albert van Loo, naar Amster-

¹⁵⁶ Bossu-Alva, 29.9.69, Aud. 334, fol. 206-207.

¹⁵⁷ *Ter Gouw*, VI, p. 328.

¹⁵⁸ R.A. Haarlem, Bossu-Edam, 7.11.69, collectie aanwinsten, no. 1263 (collectie Vogels, 69 D 11; dit document bleek sept. 1970 in het R.A. Haarlem onvindbaar).

¹⁵⁹ Robles-Alva, 29.10.69, Aud. 294, fol. 415; Mepsche-Alva, 29.10.69, Aud. 294, fol. 417.

¹⁶⁰ *Relations politiques*, V, p. 559.

¹⁶¹ *Coleccion*, XXXVIII, p. 195.

¹⁶² Robles-Alva, 19.1.70, Aud. 295, fol. 19.

dam om de uitrusting te bespoedigen¹⁶³. Zowel de Amsterdammers als de Hollandse stadhouder zullen met deze gang van zaken weinig ingenomen zijn geweest. Voor de eersten kwam de uitrusting eerder dan ze gedacht hadden, terwijl in de wintermaanden van de Geuzen weinig te duchten was. De controle vanuit Brussel was hinderlijk en Bossu zag zich de leiding ontnomen door Robles. Hij wierp terwijl hij in Brussel verbleef daarom zichzelf als bevelhebber van het eskader op, hetgeen Alva moeilijk kon weigeren¹⁶⁴.

Met grote haast werd de uitrusting nu voltooid; de straatstenen werden in Amsterdam opgebroken om de zeven schepen van ballast te voorzien¹⁶⁵. Op 16 februari kozen de vaartuigen zee en twee dagen later voegden er zich twee uit Hoorn onder bevel van Jan Simonsz Rol en drie uit Enkhuizen bij. Maar daarna was het met de voorspoed gedaan; 2 maart lag Bossu door tegenwind nog steeds in het Vlie. Deze wind was gunstig voor de Geuzen en hij vreesde dat ze er gebruik van zouden maken. Zijn vrees werd bewaarheid want diezelfde dag kozen de vrijbuiters in allerijl zee, bij welke operatie enkele vaartuigen verloren gingen¹⁶⁶. Robles' opzet was dus mislukt maar ditmaal trof Amsterdam geen schuld; zelfs de landvoogd had zich verheugd getoond over de betrachte ijver bij de uitrusting¹⁶⁷.

Welke taak had de vloot nu? Reeds op 10 februari had Alva Bossu geadviseerd dat hij de Watergeuzen, indien ze uit het Eemsgebied zouden ontsnappen, moest achtervolgen „quelque part qu'ilz se retirent jusques à les jecter hors de mer pour la rendre libre et seure aux navigans". Hij had echter verboden Oostfries gebied aan te vallen, tenzij de graven de kapers hielpen of de Hollanders in hun taak belemmerden¹⁶⁸. Maar de Hollandse stadhouder toonde weinig lust zijn admiraalstaak voort te zetten en de Geuzen na hun aftocht te volgen naar de Franse of Engelse kust. De stormen die eind februari en begin maart hadden gewoed en de omstandigheid dat van Robles geen concurrentie meer was te duchten, hadden Bossu's enthousiasme voor het karwei bekoeld. Hij meende dat de vijand zoveel schrik was aangejaagd en zoveel schade berokkend, dat deze voorlopig weinig meer zou willen of kunnen uitrichten. Met enkele schepen kon daarom de zee worden beveiligd en hij vroeg Alva toestemming om terug te keren, waarna het bevel aan de oudgediende

¹⁶³ Alva-Bossu, 26 en 28.1.70, Aud. 335, fol. 89-90 en 92; instructie voor Van Loo, 28.1.70, Aud. 335, fol. 95-96; Alva-Amsterdam, 28.1.70, Aud. 335, fol. 94.

¹⁶⁴ Alva-Robles, 1.2.70, Aud. 295, fol. 49.

¹⁶⁵ *Ter Gouw*, VI, p. 329-330.

¹⁶⁶ Bossu-Alva, 2.3.70, Aud. 336, fol. 24. Velius' voorstelling van zaken dat de Hollandse vloot de Watergeuzen op de Eems overviel, twee van hun schepen veroverde en de andere op de vlucht joeg, is onjuist. Misschien een poging om Rol, een Hoorns burgemeester, op te hemelen? (*Velius*, p. 318); zie ook hiervóór p. 36.

¹⁶⁷ Alva-Bossu, 10.2.70, Aud. 335, fol. 111.

¹⁶⁸ Alva-Bossu, 12.2.70, Aud. 336, fol. 8.

Boschuyzen zou worden overgedragen. De landvoogd stelde vertrouwen in Bossu's inzicht en de vijf grootste schepen mochten met hem terugkeren, mits zij gereed bleven om onmiddellijk weer uit te zeilen; 23 en 24 maart arriveerden zij in Amsterdam. De zeven andere onder Boschuyzen moesten niet in de zeegaten blijven maar de volle zee opzoeken ten teken dat zij niet slechts dienden om de Eems van piraten te zuiveren „mais aussy pour garantir la mer contre tous autres de tel estoffe”¹⁶⁹.

Dat klonk mooi, maar de middelen voor deze demonstratie van kracht waren volstrekt ontoereikend, de overgebleven vaartuigen waren klein en hadden weinig bemanning. Met de oorspronkelijke vloot zou een aanval op de verdeelde vrijbuiters stellig succes hebben gehad, tenzij zij zich in Engelse havens hadden kunnen redden. Maar nu overtroffen zij de Hollanders verre, zowel in de noordelijke wateren als in het Kanaal. Voor de Wadden waren de Hollandse oorlogsschepen ook ongeschikt en Bossu wilde daar twee schuiten ieder met 25 man leggen die ook geroeid konden worden¹⁷⁰.

Eind april treffen we Boschuyzens eskader aan voor Vlissingen en al spoedig blijkt dat zijn verblijf daar meer te maken heeft met het komende vertrek van Philips' bruid dan met de bestrijding van de vrijbuit. Enkele weken lagen de vaartuigen werkloos en Wacken, die slechts één jacht had om zijn gebied te bewaken, stelde Alva voor met een deel van de Hollandse oorlogsschepen de kapers op te jagen. De landvoogd keurde het plan goed en hoewel Boschuyzen gebrek had aan proviand en munitie, omdat zijn uitrusting maar voor twee maanden bestemd was geweest en hij zijn meeste schepen te groot achtte voor een optreden tegen de Watergeuzen die hij onderschatte, moest hij natuurlijk aan de wens van de admiraal en de landvoogd voldoen: 9 mei waren vier Hollandse schepen en het Zeeuwse jacht buitengaats¹⁷¹. Behalve het vangen van Watergeuzen had het eskader opdracht de kust van Engeland te verspieden; hierbij diende men alle Engelse onderdanen te ontzien, tenzij het „openbaer piraten” betrof die in handen van de admiraal in Zeeland gesteld moesten worden¹⁷². Zowel deze verkenning als het nadrukkelijke bevel Engelsen te ontzien vormden een voorbereiding tot de overtocht van Philips' bruid; er moest nagegaan worden of er iets tegen de expeditie werd be- raamd, maar een conflict met Engeland moest tegen elke prijs vermeden worden.

¹⁶⁹ Bossu-Alva, 1.4.70, Aud. 335, fol. 112; Bossu-Alva, 5.3.70, Aud. 336, fol. 26; Alva-Bossu, 11.3.70, Aud. 336, fol. 28.

¹⁷⁰ Bossu-Alva, 2.4.70, Aud. 335, fol. 114.

¹⁷¹ Wacken-Alva, 23.4. en 2, 6, 7 en 11.5.70, Aud. 335, fol. 130, 136-137, 140, 142 en 147-148; Boschuyzen-Alva, 7.5.70, Aud. ? (collectie Vogels, 69 D 13; ik heb deze bron in Brussel niet kunnen terugvinden).

¹⁷² „Informatie ende seynen die de vier schepen van oorloghe observeren sullen tegens de schadelycke piraten die hem onthouden omtrent den Canale van Engelant”, opgesteld door Wacken en Boschuyzen, Aud. ? (collectie Vogels, 69 D 13; ik heb deze bron in Brussel niet kunnen terugvinden).

Nauwelijks was Boschuyzen zonder zich op succes te kunnen beroemen voor Walcheren teruggekeerd, of hij kreeg van de landvoogd eind mei bevel zich met zijn zeven schepen naar de noordelijke kustwateren en de Zuiderzee te begeven omdat de vrijbuiters daar actief waren geworden. Marsdiep en Vlie dienden te worden schoongeveegd waarna hij zó tijdig naar Zeeland moest terugkeren dat hij het bruidskonvooi kon vergezellen¹⁷³. Zeker was dit bericht naar de zin van Friezen, Groningers en Hollanders¹⁷⁴. Amsterdam dat de kosten van de uitrusting vrijwel alleen had gedragen, had er nog weinig profijt van gehad en was genoopt midden mei in samenwerking met het Waterkwartier drie nieuwe oorlogsschepen naar het Vlie te zenden om de vrije vaart naar de stad te verzekeren. Deze vaartuigen behaalden de maand daarop de overwinning op Menninck, Ruychaver en Van Troyen, waarbij de laatste gevangen werd genomen¹⁷⁵. Boschuyzen zeilde naar het noorden, kruiste tot bij Noorwegen, nam daarna een zuidelijker koers en splitste het eskader in twee delen die Vlie en Marsdiep volgens Alva's bevelen met goed gevolg bewaakten. Half juni werd een piraat op het strand van Terschelling gejaagd, waar de bemanning zich echter aan land kon redden. In het Westvlie verdreven de Hollanders drie kleinere roofschepen, waarvan er een bij Huisduinen op de kust liep, het tweede werd genomen en het derde waar Jan van Troyen kapitein op was geweest, ontkwam. Alva had de vloot na deze resultaten langer in het noorden willen houden, maar op aandrang van Bossu die hem er op wees dat de schepen vòòr het konvooi naar Spanje nog nagezien en bevoorraad moesten worden, gaf hij 27 juni Boschuyzen bevel naar Zeeland terug te keren. Toch hield vervolgens de Hollandse stadhouder het eskader nog enige dagen op om een verwachte afsluiting van de zeegaten te voorkomen. Spoedig daarna waren de schepen waarvan er vier aan het konvooi zouden deelnemen, voor Walcheren terug¹⁷⁶.

Daar werden al enige weken voorbereidingen getroffen voor de overtocht van de keizersdochter. Aanvankelijk had Alva de koning verzocht hemzelf als commandant van het konvooi aan te wijzen om zo aan zijn onaangename taak in de Nederlanden te ontkomen. Philips had dit geweigerd en Bossu, wiens kwaliteiten Alva hoog aansloeg, was de eer te beurt gevallen¹⁷⁷. Het probleem een zo sterk mogelijke vloot te formeren met de minste kosten voor overheid en onderdanen werd op de voor die tijd gebruikelijke wijze aangepakt. Verschillende steden in Holland, Zeeland en Vlaanderen kregen bevel geschut, munitie, werktuigen en gebruiks-

¹⁷³ Alva-Boschuyzen, 29.5.70, Aud. 285, fol. 98.

¹⁷⁴ 5.6.70 sprak Megen tegenover Alva de hoop uit dat de Hollandse schepen spoedig in het noorden zouden verschijnen (Aud. 309, fol. 250).

¹⁷⁵ *Ter Gouw*, VI, p. 330; hiervóór p. 41.

¹⁷⁶ Boschuyzen-Hof van Holland, 18.6.70, Aud. 337, fol. 43; Alva-Bossu, 23.6.70, Aud. 336, fol. 42; Bossu-Alva, 23.6.70, Aud. 337, fol. 41; Alva-Bossu, 27.6.70, Aud. 337, fol. 58; Bossu-Alva, 3.7.70, Aud. 337, fol. 74.

¹⁷⁷ *Ter Gouw*, VI, p. 344; *Epistolario*, II, p. 399.

voorwerpen ter beschikking te stellen; koninklijke commissarissen zochten het beste uit voor gebruik op de vloot. Na afloop van de operatie werden de geleende goederen teruggegeven, voor hetgeen was verbruikt of verloren gegaan kreeg men schadevergoeding¹⁷⁸. Konden uitrusting en bewapening dus door de Nederlanders zelf verzorgd worden, de schepen huurde Alva het liefst van buitenlanders¹⁷⁹. Een speciaal voor deze gelegenheid benoemde vlootcommissaris, Nicolaas Micault, nam juni 1570 op de rede van Walcheren meer den 90 schepen in beslag, vooral behorende aan Emdenaren, Hamburgers en andere Hanzeaten¹⁸⁰. Een protest van de Hanze had enig resultaat want zes van haar schepen werden vrijgegeven. Een prachtig razeil uit Dantzig behield de admiraal omdat het al uitgerust was en de stad Emden moest in 1570 zeker vijf van haar beste koopvaarders aan de Nederlandse marine afstaan¹⁸¹. Uit deze vaartuigen vormde Micault een machtige vloot van 26 oorlogs- en 10 transportschepen. Om een eventueel tekort aan bekwame bemanningen te ondervangen werd eind juli alle koopvaarders in Holland verboden uit te varen totdat het konvooi was vertrokken¹⁸².

Na een voorspoedige reis, niet belaagd door zeeroovers en met grote voorkomendheid behandeld door de Engelsen die zelfs een geleide van oorlogsschepen hadden aangeboden¹⁸³, kwam de bruid 5 oktober in Spanje aan en was de taak van de sterkste vloot die Alva gedurende zijn gouverneurschap in zee heeft gebracht, geëindigd. Wat Bossu het laatste kwartaal van 1570 met de schepen heeft gedaan is niet duidelijk. Van een optreden tegen de Watergeuzen die zich toen in het Eemsgebied concentreerden voor de grote invasie in Holland, is me niets gebleken. De gevangen Jan van Troyen kon zijn ondervragers zonder bluf antwoorden dat de Watergeuzen geen vrees hadden voor de oorlogsbodems omdat deze voor zover hij wist, uitsluitend bestemd waren voor de begeleiding van de bruid „ende alsulcx heur geen schade souden doen”¹⁸⁴. Eind december dook de vloot op voor La Rochelle en Bossu heeft getracht in het protestantse kapersnest, waar Lodewijk van Nassau verbleef, binnen te lopen. Het is onzeker of hij van plan was de stad te tuchtigen

¹⁷⁸ Voor hetgeen Amsterdam beschikbaar stelde en als vergoeding ontving, zie *Ter Gouw*, VI, p. 343-344; G.A. Goes, Alva-Goes, 23.5.70, voorlopig no. 70 (verzoek aan Goes om behulpzaam te zijn bij de uitrusting); Alva-Yperen, 26.6.70, *Kronijk*, 1860, p. 48-49.

¹⁷⁹ In 1547 bedroeg de huurprijs die de staat voor een oorlogsschip moest betalen 30 stuivers per ton per maand (*Mollema*, I, p. 155). In 1568 was deze prijs nog dezelfde: Wacken rekende Alva voor dat de huur van een schip van 100 ton per maand 150 pond bedroeg (7.6.68, Aud. 333, fol. 135).

¹⁸⁰ *Häpke*, II, p. 257¹.

¹⁸¹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 280.

¹⁸² G.A. Amsterdam, Willekeuren G, 28.7.70, fol. 43; Vroedschapresoluties, 2, 30.7.70, fol. 156.

¹⁸³ *Van Bruyssel*, p. 225.

¹⁸⁴ G.A. Amsterdam, Confessieboek 1567-1572, fol. 253vo.

of dat hij slechts als vriend en gedwongen door het slechte weer beschutting zocht in de haven, zoals hij zelf later beweerde. In ieder geval vuurden de Hugenoten voor alle zekerheid hun geschut op de schepen af en er ontstond een artillerieduel dat door beide partijen hoog werd opgenomen. Ten slotte kreeg Bossu gelegenheid de opgelopen stormschade op de rede te herstellen; deze gunst moest hij kort na de afvaart bekopen met het verlies van drie transportschepen die de Rochellanen kaaptten. Uiteraard was de kous hier niet mee af; op diplomatiek niveau werd verder getwist en de protectie die Karel IX hierbij zijn protestantse onderdanen bood, wekte de woede van Alva in hoge mate¹⁸⁵. In de eerste helft van januari 1571 keerde Bossu terug, vijf vaartuigen had hij op de terugreis verloren¹⁸⁶.

Hoe verbazingwekkend het ook klinkt, najaar 1570 werd niets tegen de Watergeuzen ondernomen, hoewel zij een strategische macht vormden en hun invasieplannen de regering bekend waren¹⁸⁷. Er werd in Holland wèl over vlootuitrustingen gesproken in 1570, maar dan over de betaling van die van 1568 en over een toekomstige die men niet meer wenste te betalen. Weliswaar had Amsterdam zoals we zagen, in juni de zeegaten door drie schepen laten beschermen toen Boschuyzen bij Zeeland lag, maar in juli legden de Staten van Holland en Alva hun standpunten definitief vast. De eersten stelden dat Holland zware lasten had gedragen, maar dat het gewest daartoe niet meer in staat en bereid was. De koning zelf diende voor de bescherming van het land te zorgen tot welk doel de onderdanen belasting betaalden. Alva's antwoord luidde: de vlootuitrustingen geschieden tot bescherming van de Hollandse burgers en hun handel en het was billijk dat de belanghebbende steden de lasten droegen. Van de centrale regering was niets te verwachten in de strijd tegen de zeerovers. Wel zou Alva alle autoriteiten in de Nederlanden opdracht geven ieder voor zich maatregelen te nemen die voor de verdediging nodig waren¹⁸⁸. Ook Amsterdam wilde nu van geen wijken meer weten; toen eind 1570 enige burgers het stadsbestuur voorstelden om tenminste een aantal kleinere vaartuigen tegen de vrijbuiters uit te rusten, ook ter bescherming van de stad zelf, achtte de raad dit „oerbaer noch geraeden” omdat ieder initiatief voor de landsverdediging behoorde uit te gaan van de koning of de Staten¹⁸⁹.

In de noordelijke gewesten, geteisterd door de Allerheiligenvloed en invallen, werd men ondertussen radeloos en men smeekte Alva de piraten met een vloot te lijf te gaan, de enige mogelijkheid om hen te verdrijven

¹⁸⁵ *Van Herwerden*, *Verblijf*, p. 112-114.

¹⁸⁶ *Relations politiques*, VI, p. 37.

¹⁸⁷ Jan van Troyen en zijn medegevangene Willem Jansz hadden in hun verhoren van juni/juli 70 al gesproken over de voorgenomen aanslag op Enkhuizen (G.A. Amsterdam, *Confessieboek 1567-1572*, fol. 252-253).

¹⁸⁸ *Res. St. v. H.*, 1570, p. 421.

¹⁸⁹ G.A. Amsterdam, *Vroedschapresoluties*, 2, 5.12.70, fol. 158-159.

en het land te redden ¹⁹⁰. Maar het antwoord van de landvoogd was weinig bemoedigend; hij kon de noorderlingen alleen maar vermanen „scherpelyck toe te sien ende goede hoede ende wacht te houden” ¹⁹¹.

Aanvankelijk beperkte Holland zich in 1571 tot aan Alva gerichte klaagzangen over de Watergeuzen. Op 18 maart kwam er een vaag verzoek om hulp, men trachtte de hertog tot medelijden en bijstand te bewegen: de rovers moeten verdwijnen, klonk het „opdat die negotiatie zyn beoorlicke voortganck mach hebben ten eynde die goede onderzaten heur neeringhe vryelicken moegen plegen ende voor hen, heure wyff ende kinderen die cost moeghen winnen”. Een week later, toen de Geuzen het gewest zelf bedreigden, volgde een uitvoerig gemotiveerd verzoek om de uitrusting van oorlogsschepen ter bescherming van handel en grondgebied, maar van enig eigen initiatief in die richting werd niet gerept ¹⁹². In Amsterdam was men inmiddels, opgeschrikt door de overvallen op Monnickendam en Schellingwoude, tot het inzicht gekomen dat de Hollandse steden zelf iets moesten doen zolang de centrale regering in gebreke bleef. De vroedschap besloot 5 maart de steden van het Waterkwartier uit te nodigen voor een bespreking over de beveiliging van de Zuiderzee en de zeegaten ¹⁹³. Drie weken later toen alleen uiterst snel optreden redding kon brengen, stelde de stad voor een twintigtal koopvaarders dat in Holland en een gelijk aantal dat in Zeeland gereed lag om uit te varen, van een dubbele bemanning te voorzien en de zeerovers met deze macht aan te vallen. Men zou in beide gewesten een overvloed aan volk kunnen krijgen „alsmen henluiden vrie beute gunneren zoude willen” ¹⁹⁴. Het denkbeeld van strijd tegen de kapers met hun eigen wapen is meer geopperd maar, zoals we zullen zien, was Alva er geen voorstander van en het Amsterdamse plan is dan ook niet in de praktijk gebracht ¹⁹⁵.

Toen het Hollandse platteland werd aangetast richtte het gewest opnieuw zijn noodkreten tot Alva; het ging vooral om de terugkeer van Bossu, die voor overleg in Brussel vertoefde, maar voor de organisatie van de Hollandse verdediging niet gemist kon worden. Het koele antwoord van de landvoogd, dat hij met Bossu had gesproken en dat tot „zeker middel” was besloten waardoor de „inconvenienten corts geremedieert”

¹⁹⁰ G.A. Groningen, Groningen-Alva, 17.9.70, Protocol van uitgaande brieven van secretaris E. Alting, fol. 205vo; Hof van Friesland-Alva, 2.12.70, Aud. 295, fol. 331; Megen-Alva, 10.12.70, Aud. 295, fol. 334.

¹⁹¹ Alva-Hof van Friesland, 15.12.70, Aud. 295, fol. 340.

¹⁹² Hof van Holland-Alva, 18 en 26.3.71, Aud. 338, fol. 89 en 93. Ook Megen had 6.3.71 om de uitrusting van oorlogsschepen gevraagd; hij meende dat enkele van de schepen die uit Spanje waren teruggekeerd hiervoor in aanmerking kwamen (Aud. 311, fol. 186).

¹⁹³ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 5.3.71, fol. 168.

¹⁹⁴ Amsterdam-Hof van Holland, 25.3.71, Aud. 338, fol. 98.

¹⁹⁵ Zie hierna p. 222 e.v.

zouden worden, bood de Hollanders aanvankelijk schrale troost¹⁹⁶. Het „zeker middel” bestond, naast de legering van troepen in bedreigde steden¹⁹⁷, uit een krachtige oorlogsvloot. Niet alleen het belang, ook het prestige van Holland eiste dit; in april waren de Hamburgers genoopt geweest hun koopvaardij schepen tot in de Amsterdamse haven door oorlogsbodems te laten konvoieren, wat een goed katholiek tijdgenoot „eene groote vercleyninge van dese moghende landen” achtte¹⁹⁸.

Het touwtrekken om de betaling van de uitrusting begon direct. Alva schreef Bossu nauwkeurig voor hoe hij het hebben wilde: in de Hollandse havens moesten de koopvaarders tijdelijk worden vastgehouden om de stadhouder de gelegenheid te geven vier grote schepen van ongeveer 100 last en zes loodsmansboten van 35 last uit te zoeken. Bovendien verzocht de hertog de Staten van Holland om 72.000 pond voor de zeezaken: 30.000 ter betaling van het volk dat gediend had bij de konvoiering van de koningin en 42.000 voor de uitrusting van de nieuwe vloot voor de duur van drie maanden. Van dit bedrag was 6000 pond als eerste betaling onmiddellijk vereist. Daar bleef het niet bij, want Bossu achtte het noodzakelijk de vloot uit te breiden met een groot schip en twee boten, wat nog eens 9247 pond extra zou kosten. Alva nam dit plan over en de Staten hadden hier geen bezwaar tegen, gezien zijn toezegging dat dit bedrag op Hollands aandeel in de afkoopsom van de tiende penning in mindering mocht worden gebracht, terwijl met de besteding zozeer een Hollands belang was gediend¹⁹⁹. Maar daarvoor had een poging om bij betaling van de 72.000 pond geheel vrijgesteld te worden van de 100.000 pond die Holland als tweede termijn in de afkoopsom moest betalen, schipbreuk geleden²⁰⁰. De landvoogd had dit onaanvaardbaar geacht en zijn motivering was als vanouds: de vloot diende bij uitstek het welzijn van Holland, dus moest dit gewest de kosten dragen²⁰¹. De Staten moesten wel toegeven, zijzelf erkenden dat veiligheid en welvaren van hun gewest van de uitrusting afhingen²⁰² en toch hielden zij hardnekkig vol, om met de Leidse vroedschap te spreken, dat deze „defensie generael” was „ende sulcx by consequencie die andere staten van de Nederlanden van Zyne Majesteyt mede schynt te concerneren”²⁰³.

Omdat in juni besloten werd de vloot na de oorspronkelijke termijn

¹⁹⁶ Hof van Holland-Alva, 30 en 31.3.71 en 4.4.71, Aud. 338, fol. 106, 108 en 112; Alva-Hof van Holland, 5.4.71, Aud. 338, fol. 116.

¹⁹⁷ Zie hierna p. 250 e.v.

¹⁹⁸ *Ter Gouw*, VI, p. 372.

¹⁹⁹ Alva-Bossu, 6.4.71, Aud. 338, fol. 118; Bossu-Alva, 11.4.71, Aud. 338, fol. 125; Res. St. v. H., 1571, p. 514, 527, 531-532.

²⁰⁰ In totaal moest Holland van de afkoopsom voor de tiende penning van 2 miljoen, 271000 pond opbrengen, verdeeld in twee termijnen van elk 100000 en één van 71000 pond.

²⁰¹ Alva-Bossu, 21.4.71, Aud. 338, fol. 256.

²⁰² Res. St. v. H., 1571, p. 531-532.

²⁰³ G.A. Leiden, Vroedschapsboek H, 18.4.71, fol. 133vo.

van drie maanden nog een kwartaal, tot 20 oktober, in zee te houden ter bescherming van de visserij, was een aanvulling van de begroting vereist. Bossu wees Alva 20 juli op de noodzaak binnen een maand gelden beschikbaar te stellen voor de nieuwe bevoorrading van de schepen en midden september zegden de Staten de landvoogd op zijn verzoek voor dit doel 28.000 pond toe, mits eenzelfde bedrag van de tweede afkoopsom van 100.000 pond voor drie maanden werd geprolongeerd ²⁰⁴.

Terwijl de betaling nog een twistpunt vormde was de vloot waar het allemaal om draaide, al geruime tijd in een succesvolle strijd gewikkeld met de Watergeuzen. Het vinden van voldoende bemanning voor de schepen had geen probleem opgeleverd, omdat zowel in Holland als in Zeeland onder de vissers en andere zeelieden grote werkloosheid heerste. Vooral de roerige inwoners van Walcheren had Alva graag een plaats op de vloot gegeven, maar omdat de kapiteins meest zelf hun bemanningen meebrachten en ook in Holland weinig werk was, zal hier niets van gekomen zijn. Bovendien voelden de Zeeuwen weinig voor dienst onder de Hollanders, ook omdat de vissers als eigenaars van of aandeelhouders in de boten liever het resultaat van de oorlogsvloot afwachtten om bij veilige zee hun beroep onmiddellijk te kunnen hervatten ²⁰⁵. Het geschut voor de vloot werd opnieuw van de steden geleend ²⁰⁶ en 21 mei kon zij, 11 schepen sterk, evenals in vorige jaren onder bevel van Boschuyzen zee kiezen. Aanvankelijk was het de bedoeling geweest de vloot de kust te laten bewaken in verband met de geruchten dat de Geuzen een groot-scheepse invasie van plan waren. Alva wilde vooral Zeeland beschermen waar hij het meest een inval vreesde ²⁰⁷. Maar toen de schepen in het Marsdiep lagen te wachten op gunstige wind kreeg Boschuyzen bevel van Bossu de piraten op te zoeken en slag met hen te leveren, waar dat ook mocht zijn ²⁰⁸. In feite betekende dit een volmacht voor de admiraal waar hij dankbaar gebruik van maakte zodra hij in staat was het zeegat te verlaten. Op 23 juni werden de Geuzen in de Eems verslagen. De overwinning, mede behaald door Robles' haakschutters en het geschut van Emden, had slechts een deel van de vrijbuiters getroffen en nadat Boschuyzen het beulswerk voltooid en de genomen schepen in Enkhuizen afgeleverd had, kreeg hij opdracht naar de Engelse kust te vertrekken ²⁰⁹. We hebben reeds gezien dat zijn taak inmiddels was uitgebreid met de

²⁰⁴ Bossu-Alva, 14.6.71, Aud. 338, fol. 342; Alva-Bossu, 20.6.71, Aud. 338, fol. 360; Bossu-Alva, 20.7.71, Aud. 339, fol. 60; Res. St. v. H., 1571, p. 566-567.

²⁰⁵ Alva-Bossu, 26.4.71, Aud. 338, fol. 174; Bossu-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 199; Wacken-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 202.

²⁰⁶ G.A. Haarlem; 30.4.71 verzocht Bossu Haarlem om 4 stukken geschut met munitie, *Enschedé*, I, 839.

²⁰⁷ Bossu-Alva, 14.5.71, Aud. 338, fol. 260; Alva-Bossu, 23.5.71, Aud. 338, fol. 284.

²⁰⁸ Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285.

²⁰⁹ Bossu-Alva, 20.7.71, Aud. 339, fol. 60.

bescherming van de visserij en de konvooiëring van een koopvaardijvloot van 36 schepen door het Kanaal. Dit verhinderde de admiraal niet half augustus voor Dover opnieuw slag te leveren, bij welke gelegenheid slechts het Engelse ingrijpen een nieuw succes in de weg stond²¹⁰. Het is de vraag of Boschuyzen met de achtervolging van de Geuzen in de Engelse wateren wel handelde overeenkomstig Alva's bedoeling, want evenals bij vroegere operaties had de landvoogd ook ditmaal opdracht gegeven Elizabeths kusten en onderdanen te ontzien²¹¹. Half september werd de vloot naar het Vlie ontboden om plunderingen tegen te gaan²¹² en daarna vernemen wij niets meer van haar daden. Omstreeks 20 oktober toen de vastgestelde periode van zes maanden verstreken was, moeten de Hollandse schepen naar de thuishavens zijn teruggekeerd.

Bij de verdeling van de buit die Boschuyzen op de Watergeuzen behaalde ontstond een conflict dat onze aandacht verdient omdat het Alva's strenge rechtvaardigheidsgevoel zo treffend demonstreert. Op 31 maart 1569, de dag van het grote plakkaat ter bescherming van de zeevaart, stond de landvoogd zijn onderdanen toe op eigen kosten oorlogsschepen uit te rusten tegen de piraten. Ieder die zo het land wilde dienen en zichzelf bevoordelen, moest een eed afleggen en een borgtocht stellen als garantie dat hij neutralen en landgenoten zou ontzien²¹³. We moeten hierbij bedenken dat de strijd toen nog uitsluitend scheen te zullen gaan tegen Engelsen en Fransen. Naar mijn weten is van deze kans door de Nederlanders geen gebruik gemaakt. De felle tegenstand die van de vreemde vrijbuiters te verwachten was en de onzekerheid omtrent de waarde van hun lading, speelden hierbij ongetwijfeld een rol. Belangrijker was dat Alva de kandidaat-kapers in het ongewisse liet over het deel van de buit dat zijzelf zouden mogen behouden.

Het behalen van buit mocht dan voor oorlogsvloten niet het hoofddoel zijn, het was voor alle opvarenden, van de admiraal tot de matrozen, het plezierigste aspect van hun harde zeemansleven en een aanmoediging om de strijd voort te zetten, indien zij tenminste deze buit onderling mochten verdelen. Wanneer het een oorlog tegen een buitenlandse vijand betrof en de behaalde buit vijandelijk eigendom was, hoefde dit geen probleem op te leveren, al kon de overheid als uitreder van de schepen, een bepaald deel voor zich opeisen. De toepassing van dit oorlogsrecht werd door Bossu bepleit voor de buit die Boschuyzen in 1571 op de Watergeuzen had behaald. Hij wilde ze tot „bonne prinse” laten verklaren; de kooplieden die de goederen aan de Geuzen hadden verloren, konden er geen recht meer op laten gelden omdat zij lange tijd in het bezit van de kapers waren geweest en de kapiteins „au dangier de leur vie” de buit

²¹⁰ Zie hiervóór p. 68.

²¹¹ Alva-Bossu, 23.5.71, Aud. 338, fol. 284.

²¹² Bossu-Alva, 19.9.71, Aud. 339, fol. 110.

²¹³ Bronnen Handel Engeland, II, 2, p. 1003.

hadden veroverd. Bossu meende dan ook dat de helft van het genomen goed de koning „comme équipateur” toekwam en dat de andere helft tussen kapiteins en scheepsvolk verdeeld moest worden „pour les encourager davantaige à rechercher ceste canaille”. In september herhaalde de Hollandse stadhouder zijn argumenten, al vroeg hij voor de opvarenden nu niet meer dan $\frac{1}{3}$ deel van de buit. Hij had het plakkaat van 31 maart 1569 nog eens bekeken en was tot de conclusie gekomen dat niemand er aan zou denken schepen tegen de piraten uit te rusten, als niet alles wat in hun bezit was tot vrije buit werd verklaard ²¹⁴.

Alva's antwoord was teleurstellend voor de Hollandse bemanningen en bemoedigend voor de slachtoffers van de Geuzen. Na rijp beraad was besloten dat alles wat op de piraten hernomen werd aan de wettige eigenaars zou worden teruggegeven. Twee argumenten voerde hij daarvoor aan; ten eerste: de vloot dient ter bescherming van de onderdanen die voor dit doel geld beschikbaar stellen en dus het recht hebben de voordelen ervan te genieten; ten tweede: de piraten zijn geen „ennemis légitimes”, voor wie het oorlogsrecht geldt maar „volleurs”, die bij gevangenneming worden opgehangen. Om hun strijdlust aan te wakkeren krijgen de soldaten en zeelui echter 25 % van de buit toegezegd, als die vier dagen of langer in het bezit van de rovers is geweest of afgenomen wordt in een haven „estans comme en leur fort”. In andere gevallen wordt 20 % beloofd ²¹⁵.

Of Alva dezelfde beslissing genomen heeft in het conflict tussen de Vlissingse visser Cornelis Franz en de soldaten van Robles, is me niet bekend. Cornelis' boot was door de Geuzen gekaapt, als oorlogsschip uitgerust en door Robles' Walen hernomen. Deze weigerden het vaartuig af te staan hoewel de schipper bereid was hun een redelijke vergoeding te geven. Wacken nam het op voor zijn Zeeuwse visser en Robles voor zijn soldaten. Laatstgenoemde betoogde dat het scheepje als oorlogsbuit beschouwd moest worden omdat het voorzien was van een boevenet, geschut en 25 man die zich flink hadden geweed. Hij smeekte Alva dat de soldaten die even arm waren als de visser, hun buit slechts zouden hoeven af te staan tegen een bedrag dat ook een ander ervoor zou willen geven ²¹⁶.

De genoemde percentages van de buit, 20 of 25, werden najaar 1571 slechts bij uitzondering als aanmoediging aan de bemanning van de landsvloot toegezegd. Overbodig was dit waarschijnlijk niet. Er zijn geen aanwijzingen dat de strijdlust tegen de Geuzen hoog onder de Hollandse zeelieden oplaaide en dat is stellig ook te wijten geweest aan de onmogelijkheid om buit te behalen. Gezien de grote werkloosheid waren de manschappen er alleen maar op uit de operaties te rekken om langer in dienst

²¹⁴ Bossu-Alva, 20.7 en 13.9.71, Aud. 339, fol. 60 en 99.

²¹⁵ Alva-Bossu, 22.10.71, Aud. 339, fol. 165.

²¹⁶ Wacken-Alva, 27.7.71, Aud. 339, fol. 66; Robles-Alva, 17.8.71, Aud. 296, fol. 222.

te kunnen blijven. Een oplossing zou ongetwijfeld zijn geweest voor iedere gevangen of gedode piraat en voor elk genomen schip een premie te verstrekken die echter niet aan de behaalde buit zou worden onttrokken, maar door de overheid betaald ²¹⁷. Maar extra kosten waren niets voor Alva en hij zocht de oplossing in een verzwakking van zijn principiële beslissing dat alle hernomen goederen aan de wettige eigenaars moesten worden teruggegeven. Ondanks dat acht ik zijn bemoeiingen in dezen een staaltje van Alva's bewind op zijn best: een strakke juridische redenering waarbij het belang van de onderdanen voorop stond.

De Watergeuzen beseften terdege hoe weinig Alva zonder vloot tegen hen kon beginnen. Spionnen, mei 1571 door Wacken uitgezonden om de kracht van de vrijbuiters te onderzoeken, meldden dat de kapers „wel weten dat op de frontyeren Spagnaerden zyn ende datse voor heurlieder neuse de scepen vande stroomen zullen haelen, seggende wat comen zy ons doen zoe lange zyluiden geen schepen en hebben” ²¹⁸? Maar de successen van Boschuyzens vloot in 1571 kunnen er toe hebben bijgedragen dat Alva en zijn stadhouders het nut van een permanente scheepsmacht gingen inzien. De kosten bleven een probleem, dat in 1571 of 1572 tot een oplossing had kunnen worden gebracht door de vorming van een rijksvloot die geheel aan de Bourgondische doelstellingen zou zijn onderworpen. Maar we zagen al dat deze onderneming enerzijds door de onmacht van het Duitse Rijk in het algemeen, anderzijds door de achterdocht van de protestanten in het bijzonder, tot mislukking was gedoemd.

Bossu had eind mei 1571 Amsterdam gepolst over medewerking aan de toekomstige rijksvloot, maar men begreep daar zeer wel dat opnieuw een zware aanslag gepleegd zou worden op de stedelijke financiën en het verzoek werd terzijde geschoven ²¹⁹. Op 14 juni ontvouwde de Hollandse stadhouder aan Alva een plan dat een begin van uitvoering heeft gekregen en de uitroeiing van de piraten had kunnen betekenen. Met een sterke vloot van 18 à 20 schepen zouden de Watergeuzen worden aangetast, maar niet aler was bewerkt dat zij geen toegang meer kregen in de Engelse havens ²²⁰. De juistheid van dit denkbeeld werd die zomer geaccentueerd door de overwinning op de vrijbuiters voor Emden, waar zij werden geweerd en hun vlucht in de haven van Dover, waar zij nog welkom waren. Ook de afgevaardigden bij de besprekingen over de uitrusting van de rijksvloot spraken als hun mening uit dat de zeerovers vanzelf moesten verdwijnen wanneer de havens voor hen gesloten werden. Zij verlangden dat de keizer bij koningin Elizabeth zou aandringen op zulk een sluiting ²²¹. We hebben gezien dat Alva's onderhandelingen met Engeland ten slotte tot succes leidden en dat de Geuzen langzaam

²¹⁷ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 239-240.

²¹⁸ Spionnenverslag voor Wacken, 14.5.71, Aud. 338, fol. 270.

²¹⁹ G.A. Amsterdam, *Vroedschapresoluties*, 2. 1.6.71, fol. 172vo.

²²⁰ Bossu-Alva. 14.6.71, Secr. 151, fol. 162.

²²¹ Verslag van de besprekingen over de rijksvloot, juni (?) 71, Secr. 190, fol. 102.

maar zeker uit hun Engelse toevluchtsoorden werden verdreven. Omdat de kapers van Lumey zich niet licht onder het gezag van Lodewijk van Nassau in La Rochelle wilden stellen en ook in Oost-Friesland verre van welkom waren, zagen zij zich van iedere basis beroofd en een krachtige Hollandse vloot had voorjaar of zomer 1572 de hoofdmacht der Geuzen kunnen vernietigen als zij op 1 april Den Briel niet hadden verrast en behouden.

Voordat deze gebeurtenis de situatie totaal wijzigde, waren in de eerste maanden van 1572 plannen beraamd voor een actieve verdediging tegen de piraten zoals Robles die al enkele jaren met succes had toegepast. Het ging daarbij om de uitrusting van twee of drie kleinere schepen bemand met haakschutters; zulk een uitrusting moet tot de kustverdediging gerekend worden en komt dus in het volgende gedeelte aan de orde. Ik volsta hier met de opmerking dat het gereedmaken van deze scheepjes in Holland tot dezelfde moeilijkheden leidde als de uitrusting van grotere vloten in voorafgaande jaren ²²². Het was de bedoeling dat dit eskadertje voor de kustbewaking in het voorjaar of de zomer uitgebreid zou worden tot een krachtige vloot die de Geuzen opnieuw harde slagen kon toebrengen of zelfs vernietigen. Maar zoals we zullen zien, kwamen door allerlei factoren de scheepjes met de haakschutters niet gereed en begin april was men ook nog niet begonnen aan de verwezenlijking van de plannen voor een grotere vloot.

Overzien wij Alva's vlootpolitiek in de Watergeuzenperiode, dan kunnen we concluderen dat hij de bestrijding van de piraten door een koninklijke vloot die ter zee het equivalent had kunnen zijn van zijn Spaanse troepen, niet noodzakelijk achtte. We moeten er echter voor waken de landvoogd van kortzichtigheid en onderschatting van zijn tegenstanders te beschuldigen. Zijn vlootpolitiek kan alleen beoordeeld worden in het kader van de andere bestrijdingsmaatregelen. Het verdwijnen van de Geuzen achtte Alva een kwestie van tijd als zijn maatregelen ter bescherming van de handel eenmaal goed functioneerden en zij hun bases hadden verloren. Diplomatieke druk op Engeland en Oost-Friesland en incidentele uitrustingen van Holland en — indien mogelijk — van het Duitse Rijk onder Bourgondische controle waren voldoende, temeer omdat hij een conflict met het buitenland tegen elke prijs wilde vermijden. Bovendien is het de vraag of een grote, kostbare vloot wèl effectief tegen de Geuzen had kunnen optreden. Hoe hen op te sporen in de onmetelijke zeeën? Zochten zij hun toevlucht in ondiepe wateren en buitenlandse havens, dan bleven ze ongrijpbaar. Een echte koninklijke vloot, direct betaald door de centrale regering, diende alleen gecreëerd te worden als het land door buitenlandse vijanden werd bedreigd. Deze dreiging heeft Alva in de jaren 1568-1572 kennelijk nooit zo reëel geacht dat hij tot de

²²² Zie hierna p. 261.

vorming van zulk een vloot is overgegaan. De Hollandse eskaders, aangevuld met kleine schepen en boten voor de kustverdediging zoals Robles die in het noorden hanteerde, waren voor de bestrijding van de Geuzen een redelijk goede oplossing. Ter voorkoming van een grote invasie waren zij natuurlijk ongeschikt, maar zo een inval verwachtte Alva niet van de Watergeuzen; hij zag hen uitsluitend als piraten ²²³.

De gebeurtenissen van 1571, ik heb het al gezegd, schenen Alva in het gelijk te stellen: tegen de toch niet zo formidabele vloot van Boschuyzen leden de Watergeuzen vernietigende nederlagen en hun bases in Engeland raakten ze kwijt. Maar de inneming van Den Briel en Vlissingen en de heimelijke of openlijke steun die vanuit Frankrijk en Engeland daarna aan de opstandelingen werd verleend, doorkruisten de Spaanse illusies.

Deze conclusie is echter niet compleet als ik geen melding maak van Alva's brief van 2 april 1572 aan Bossu, geschreven toen hij nog niet wist van Den Briel ²²⁴. Nooit eerder had de landvoogd zich met zulk een kracht ingezet voor de uitrusting van een sterke vloot. In plaats van de gebruikelijke minachting toonde hij beduchtheid voor de plannen der kapers. Dit verrassende ingrijpen staat niet op zichzelf want in diezelfde dagen maakte Alva zich plotseling ook grote zorgen over de verdediging van Zeeland. Welke de oorzaken waren van deze bezorgdheid zullen we zien in de nu volgende beschouwing over de kustverdediging.

6. DE VERDEDIGING VAN DE KUST EN DE KUSTWATEREN

Zoals we zagen kwamen de vlootuitrustingen tegen de Watergeuzen geheel ten laste van Holland. De andere aan de zee grenzende gewesten beperkten zich tot de verdediging van hun grondgebied tegen landgangen en invasies en tot het aanvallen van piraten die zich dicht bij de kust waagden, met schuiten of jachten. Hierbij hadden zowel de troepen van de overheid als de bevolking een taak. Alvorens onze aandacht op deze taak te richten is het nodig ons een voorstelling te maken van de militaire middelen waarover Alva beschikte voor de verdediging van de Nederlanden tegen aanvallen van buitenaf en binnenlandse opstanden. Naast de 10 000 man sterke Spaanse en Italiaanse benden met wie hij augustus 1567 deze gewesten betrad, beschikte hij aanvankelijk ook over een gelijk aantal Waalse en Duitse huursoldaten. Dit totaal van 20 000 man verminderde geleidelijk in de periode 1568-1572 en was in laatstgenoemd jaar tot de helft teruggebracht, welke vermindering ten koste ging van beide categorieën ²²⁵.

Toen Alva's landvoogdij begon was zijn primaire taak, de onderdrukking van rebellie en ketterij, grotendeels al uitgevoerd door de troepen van

²²³ Zie ook hierna p. 266. Ook in 1552 achtte De Schepper de bestrijding van Franse kapers een zaak voor boten en middelgrote schepen (*Warnsinck*, *Memorie*, p. 267).

²²⁴ Alva-Bossu, 2.3.72, Aud. 340, fol. 68; zie hierna p. 264.

²²⁵ *Fruin*, V.G., II, p. 140; *Blok*, *Ned. Volk*, II, p. 43.

Noircarmes. Deze had, nadat de tuchtiging van Valenciennes het zuiden tot onderwerping had gebracht, zijn soldaten naar het noorden gedirigeerd. Ieder verzet smolt weg; Brederode vluchtte naar Duitsland en mei 1567 werden garnizoenen gelegd in Amsterdam, Delft, Leiden, Haarlem, Den Briel en andere steden²²⁶ om, zoals Margaretha van Parma aan Philips schreef, „dompter les rebelles et pacifier les affaires, au moins déchasser ces predicans et reneger les sectaires attendant l'ordre général”²²⁷. Deze „ordre général” moest gebracht worden door Alva, die echter weinig gevaar zag in de noordelijke gewesten en zijn Spaanse en Italiaanse keurtroepen uitsluitend in de grote steden van Vlaanderen en Brabant in garnizoen legde. Niet zonder goede redenen want Gent, Brugge, Antwerpen en Brussel vormden vanouds roerige gemeenschappen waar het protestantisme grotere aanhang had gekregen dan in het noorden. Bovendien was een versterking van de zuidgrens niet overbodig gezien de slechte verstandhouding met Frankrijk.

De twee belangrijkste steden in Holland en Zeeland, Amsterdam en Middelburg, waren wel onrustig geweest, maar de regeringen hadden, zodra de macht van de rebellen was gebroken, zich ijverige aanhangers van de koning getoond. Nadat Amsterdam mei 1567 met zes vendels Duitsers was belast, werd deze bezetting twee maanden later al gehalveerd en augustus 1568 kon de stad zich in het vertrek van het gehele garnizoen verheugen. Sindsdien heeft Amsterdam geen bezetting meer gehad behoudens enkele malen de inkwartiering van doortrekkende troepen²²⁸. Het hele gewest Holland werd op dezelfde wijze bevoordeeld en alleen in 1569 en 1571 lagen tijdelijk soldaten afkomstig uit Utrecht in enkele steden om de invallen van de Watergeuzen tegen te gaan. Ik heb er al op gewezen dat deze gunst waarschijnlijk werd verleend omdat Holland in die jaren de uitrustingen ter zee verzorgde. Dreigde er gevaar dan was het mogelijk snel troepen uit Utrecht aan te voeren waar sinds augustus 1569 tien vendels Spanjaarden waren gelegerd als straf voor het verzet van de stad tegen de tiende penning²²⁹. Deze overmatige bezetting vormde dus tevens de bescherming van Holland. Verder naar het noorden waren alleen Deventer en Groningen van een sterk garnizoen voorzien. Na de slag bij Jemmingen waren in de laatste stad Duitsers gelegerd die zich echter zo misdroegen dat Alva, om de stad voor zich in te nemen, hen verving door zes vendels Walen onder Robles²³⁰. In Friesland bevond zich na het terugtrekken, zomer 1568, van vier vendels voetvolk uit Leeuwarden en Sneek²³¹, incidenteel een zwakke troepenmacht, soms

²²⁶ Corr. de Granvelle, II, p. 457.

²²⁷ *Theissen*, I, p. 362.

²²⁸ *Ter Gouw*, VI, p. 217-218, 223, 239.

²²⁹ *Bor*, I, fol. 207.

²³⁰ *Bor*, I, fol. 192-193; Robles' aanstelling van 31.12.68 bij *Van Vloten*, Opstand, p. 287.

²³¹ *Woltjer*, p. 196.

niet meer dan een dertigtal Duitsers. Gelijk Holland vanuit Utrecht, zo moest Friesland vanuit Groningen worden verdedigd. Zeeland was daarentegen beter voorzien; in mei 1567 had Margaretha al gewezen op het belang van Vlissingen als „une entrée du pays par la mer”²³² en zowel deze plaats als Middelburg en Veere bleven dan ook niet zonder bezetting, die tussen 1567 en 1572 varieerde van enkele honderden tot enkele tientallen²³³. De verdeling van de troepen over de Nederlanden bleef gedurende de periode 1568-1572 in grote lijnen ongewijzigd en is mede bepalend geweest voor de strategische plannen en de landgangen van de Watergeuzen.

Het is interessant deze verdeling van troepen over de Nederlanden te vergelijken met de memorie aangaande de kustverdediging tegen de Fransen, die De Schepper in 1552 in opdracht van de landvoogdes Maria van Hongarije heeft opgesteld. Uiteraard was de situatie toen gevaarlijker omdat de Nederlanden in oorlog waren met Frankrijk, maar in de periode 1568-1572 dreigde toch ook een conflict met dat land en bovendien met Engeland.

De Schepper achtte legering van troepen in Groningen, Friesland, langs de Zuiderzee en de Hollandse kust tot de mond van de Maas niet nodig: de kusten waren voor grote schepen ongeschikt om te landen, er waren vele ondiepten en men kon volstaan met een kustwacht van burgers en boeren, verkenningen uitgevoerd door vissers en, in geval van gevaar, met het opnemen van tonnen en bakens. Voorts was het raadzaam dat Amsterdam en de andere Zuiderzeesteden roeibaarsen in gereedheid hielden om te waken tegen kleine rovers en verkenningen uit te voeren. De Maasmonding achtte De Schepper echter een kwetsbaar punt; hij ging uitvoerig in op de versterking van Den Briel en adviseerde daar 300 man te legeren. Ook Wester-Schouwen en Walcheren moesten zorgvuldig verdedigd worden. De Vlaamse kust had daarentegen geen extra defensie nodig omdat grote schepen daar vrijwel niet dicht onder de wal konden komen²³⁴. Het onbezet laten van Den Briel en Schouwen waren dus de essentiële punten waarop Alva afweek van De Scheppers advies van 1552.

Naast Alva's eenheden was het vooral in Holland en Friesland noodzakelijk de bevolking voor de verdediging van de kust tegen de piraten in te schakelen. Welke middelen Brussel en de gewestelijke overheden hiertoe beraamden en hoe die werden uitgevoerd zal ik trachten te schetsen.

Voordat de Watergeuzen als zelfstandig opererende macht het Nederlandse grondgebied bedreigden, werden in 1567 en 1568 enkele invallen gedaan door kleine groepen rebellen die naast de invasies van Lodewijk van Nassau en Oranje de autoriteiten tot maatregelen noopten. Niet alleen moesten de invallers worden verdreven, ook diende verhinderd te

²³² *Theissen*, I, p. 367.

²³³ *Ermerins*, V, p. 127.

²³⁴ *Warnsinck*, Memorie, p. 251-262.

worden dat de bevolking hen steunde of zich bij hen aansloot. Vòòr Alva's komst, toen Oranje en Brederode in de verwarde toestand nog een zekere rol speelden, werd in het vroege voorjaar van 1567 vanuit Antwerpen een aanslag beproefd op Walcheren²³⁵. De leiding hiervan berustte bij Jan van Marnix, heer van Thoulouse en Pieter Haak, de gewezen baljuw van Middelburg. Met drie schepen verschenen zij achtereenvolgens voor Vlissingen en Arnemuiden waar men echter, evenals in Middelburg, van hun komst op de hoogte was en hun de toegang weigerde. Na deze mislukking gingen de Geuzen bij Oosterweel aan land waar op 13 maart het bekende bloedbad plaatsvond. Het falen van de aanslag was niet te wijten geweest aan de aanwezigheid van regeringstroepen, maar aan de houding van de magistraat van Middelburg die 60 schutters dag en nacht de poorten liet bewaken in gezelschap van vooraanstaande burgers „zonder onderscheyt te maecken oft die van de oude oft van de nieuwe religie waren, 't welck zy sulcx benodicht syn geweest te doen, om alle ialosie ende oorsaecke van twisten ende oproer te scuwen". Bovendien werd het stadhuis voortdurend door 30 man beschermd²³⁶. In Goes had men, toen de inval van Haak c.s. dreigde, eveneens poorten en stadhuis bewaakt; de grachten waren uitgediept en de muren hersteld. Zelfs bestond het plan om bij voortdurend van het gevaar zes schepen uit te rusten ter bescherming van heel Zuid-Beveland²³⁷. Zulke maatregelen, genomen toen Alva nog honderden kilometers ver was, beloofden weinig goeds voor plannen van de rebellen in de toekomst.

De inval in Vlaanderen die de predikant Jan Michielsz januari 1568 met 1500 uitgewekenen vanuit Engeland ondernam, was dan ook een wanhoopsdaad. Weliswaar vormden zij aanvankelijk een te groot probleem voor de 400 man die tegen hen werden ingezet²³⁸, maar als Bosgeuzen moesten zij zich beperken tot terrorisering van het platteland. De sympathie van de bevolking, zo zij die ooit hadden genoten, was daardoor spoedig verspeeld en overal in Vlaanderen verrezen burgerwachten om de geestelijken en eigen goed en bloed tegen de overvallers te beschermen²³⁹.

Gedurende 1568 bleven de stadsbesturen in alle Nederlanden paraat om verrassing van hun steden te voorkomen; in Amsterdam, Kampen, Arnhem en Brugge, overal werden extra wachten geplaatst, het geschut gecontroleerd en verdachte individuen uit de stad geweerd²⁴⁰. Een goed

²³⁵ Uitvoerig bij *Wagenaar*, VI, p. 223-225.

²³⁶ Voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, 4 en 11.10.67, fol. 40vo (afschrift in collectie Vogels, 69 D 8).

²³⁷ G.A. Goes, Register van ordonnantiën en publicatiën van de magistraat van Goes, 1562-1649, fol. 78.

²³⁸ *De Coussemaker*, I, p. 21 e.v., 162 e.v.

²³⁹ A.R.A. Brussel, *Chambre des comptes*, reg. no. 42431, rekening van het Bonchanterambacht, 17.5.67-17.5.68, fol. 9vo; *Vlietinck*, p. 196.

²⁴⁰ Voor Amsterdam: *Ter Gouw*, VI, p. 298; voor Kampen: G.A. Kampen, stadsrekening 1568, d.d. 2 mei; voor Arnhem: *Kronijk*, 1862, p. 355; voor Brugge: *Vlietinck*, p. 196.

voorbeeld van deze maatregelen vormen de bevelen van de Vlissingse magistraat van 19 oktober „omme te voorsien ende verhueden jegens de surprinsen ende anslagen die eeneghe quaetwilleghen vianden der Conincklycke Majesteit” in zin hebben: 1. iedere avond moeten de herbergiers de namen van hun gasten met eventuele andere inlichtingen, aan het stadsbestuur meedelen; 2. schippers en voerlieden mogen geen „bedelaers ofte persoonen van lichtverdege conditien” in de stad brengen zonder toestemming van de baljuw; 3. koopvaarders die uit het buitenland komen mogen zonder medeweten van de baljuw geen passagiers aan land zetten ²⁴¹.

Mochten Oranje en Lodewijk van Nassau in de loop van dat jaar nog de illusie hebben gehad dat de bevolking hun zaak zó goed gezind was dat burgers de poorten van hun steden voor hen zouden openen en een algemene opstand tegen de Spaanse overheersing zou uitbarsten, dan kwamen zij bedrogen uit. Hun werkelijke aanhangers waren al gedood, gevangen of uitgeweken, een voorhoede die de eerste stoot had moeten geven ontbrak dus. Zij die waren gebleven betoonden zich, hetzij uit overtuiging hetzij uit angst, regeringsgetrouw. Hierbij kwam dat Alva's bewind zich nog niet in al zijn facetten aan de bevolking had getoond en de grieven ertegen nog niet zo uitgesproken waren als na 1570. Zelfs toen graaf Lodewijk gedurende mei, juni en juli een deel van het Groningse platteland beheerste, was de bevolking hem daar niet welgezind en kon zij slechts onder dreiging met geweld tot betaling worden gedwongen ²⁴². De bende van Dirk Maertensz van Schagen, die oktober 1568 enkele dagen het Noordhollandse platteland terroriseerde in naam van Oranje, kreeg in het geheel geen steun van de bevolking en werd spoedig door een deel van de Hoornse schutterij gevangen genomen ²⁴³. De Watergeuzen die in de komende jaren op het platteland dezelfde daden zouden bedrijven: afpersing van de dorpelingen, beroving van geestelijken en kerken, moesten daarbij eveneens op tegenstand rekenen.

De Amsterdamse magistraat was al in mei 1568 beducht geweest voor een overval van Lodewijks kapers op de haven en zij had de schippers die op het IJ lagen gelast hun buskruit en de kamers van hun geschut binnen de stad te brengen „ten eynde gheen vianden, die alhyer over zee uyt Vrieslant souden moghen arriveeren, daermede eenich quaet aenrechten” ²⁴⁴. Maar de eerste maatregelen tegen de Watergeuzen als zelfstandig opererende groep, dus na de nederlaag bij Jemmingen, werden genomen in Groningen. Stad en Ommelanden hadden vóór augustus al enkele maanden onder de plaag van de vrijbuiters geleden en na Lodewijks

²⁴¹ G.A. Vlissingen, Bevel magistraat, 19.10.68, lijst no. 336, inv. no. 144.

²⁴² *Van Herwerden*, Lod. v. Nassau, p. 107, 115.

²⁴³ *Dresch*, p. 320-321.

²⁴⁴ *Ter Gouw*, VI, p. 298.

aftocht bleven Jan Abels en anderen actief. Op 14 augustus kreeg een zekere Albert Gheerdts als eerste een bestelling om de rebellen te bestrijden en een maand later werd Johan Kremer kapitein op een schip dat de stad Groningen uitrustte voor hetzelfde doel²⁴⁵. Groesbeek had zoals we zagen, de vloot van Boschuyzen nog graag ter bescherming voor de kust gehouden, maar Alva gelastte de terugkeer naar Holland en het noorden was op zichzelf aangewezen. Aanvankelijk had dat geen nadelige gevolgen want de Watergeuzen schenen de laatste maanden van 1568 te zijn verdwenen en de Groningse scheepjes zijn afgedankt zonder iets te hebben uitgericht.

Elders waren dat jaar geen maatregelen tegen de kapers nodig. Wel werd zoals gezegd, overal goede wacht gehouden, maar Alva was de toestand na Jemmingen en Oranjes aftocht volkomen meester en hij meende zich aan een verdere onderwerping van de Nederlanden te kunnen wijden, waarbij zijn troepen alleen als dreigende macht tegenover onwilligen dienst zouden doen. Het voorkomen en bestrijden van kleine invallen en plunderingen achtte de hertog primair de taak van de bevolking, maar de Nederlanders waren het hier niet mee eens. Zo klaagden de Staten van Zeeland in november dat ze 2000 gulden moesten opbrengen voor de kustbewaking, wat hun draagkracht te boven ging. Bovendien verlangden ze teruggaaf van gelden die ter betaling van de garnizoenen waren voorgesloten. Bleef de centrale regering in gebreke, dan dreigden de Zeeuwen „hun borse te sluyten ende de zeevaert open ende zonder wacht te laten”²⁴⁶. De kosten van de kustbeveiliging en de noodzaak de garnizoenen van soldij te voorzien om plundering en muitery te voorkomen, schiepen tussen de landvoogd en zijn onderdanen problemen die veel bijdroegen tot de wederzijds groeiende wrevel.

Gedurende de eerste maanden van 1569 eiste de gespannen verhouding met Engeland alle aandacht op. Het was ongetwijfeld met het oog hierop dat Anthonie van Bourgondië enkele jachten wilde uitrusten om de Zeeuwse eilanden te bewaken²⁴⁷. In maart kwamen de eerste Watergeuzen onder aanvoering van Jan Abels op de Wadden en voor de zeegaten; voor Holland, Friesland en Groningen begon een periode van onrust. Amsterdam greep als eerste in: 30 maart besloot het stadsbestuur na plunderingen op de Zuiderzee, enkele kleine schepen met geschut uit te rusten. Het vlootje van twee karvelen en zes platboomde schuiten liep al op 1 april uit en beantwoordde aan het beperkte doel dat er aan was gesteld. De piraten werden van de Zuiderzee verdreven waarbij de

²⁴⁵ G.A. Groningen, Reg. Feith 1569, no. 73, bestelling voor Albert Gheerdts, 14.8.68 (no. 3) en bestelling voor Johan Kremer, 11.9.68 (no. 4).

²⁴⁶ R.A. Middelburg, Eerste register van Mr. Christoffel Roels, ca. 9.1.69, fol. 52-54 en 23.2.69, fol. 75-76 (*Fruin*, Prelaat en edelen, regist. no. 102 en 124).

²⁴⁷ Wacken-Alva, 1.1.69 en 17.2.69, Aud. 334, fol. 1-2 en 32-33; Alva-Wacken, 7.1.69, Aud. 334, fol. 5-6.

Amsterdammers een nietig bootje met drie opvarenden buitmaakten ²⁴⁸. Het is ondenkbaar dat zij meenden hierdoor het gevaar bezworen te hebben. Toch dankten zij na nog geen maand dienst de vaartuigen af; de kosten, ongeveer 185 pond Vlaams, gaven de doorslag ²⁴⁹. Moest Amsterdam alleen betalen wat heel Holland of nog liever de vorst op, zich diende te nemen? En konden de andere belanghebbende gewesten ook niet iets ondernemen? Amsterdam slaagde erin Groningen en Friesland tot acties te bewegen: Groningen bracht eind april twee jachten met 30 man in zee, Friesland rustte drie scheepjes met 50 man tegen de vijand uit. Zelfs werden in deze gewesten vier commissarissen benoemd om de uitrusting te regelen, contact te onderhouden met Wacken, het hoofd van de admiraliteit, en overleg te plegen over maatregelen in de toekomst ²⁵⁰. Maar alles tevergeefs, want half juni schreef het Friese Hof aan Alva dat de vaartuigjes alleen het land tegen een aanval konden beschermen, maar onvoldoende waren „om die vianden te vervolgen buyten landts”. De Amsterdammers, die tot de uitrusting hadden aangespoord, hadden zelf hun eskader opgelegd. De kosten, 2000 gulden, waren in het water gegooid ²⁵¹. Bitter klonk de Groningse klacht aan Megen dat hun uitrusting „gaer gheen voordeel”, maar slechts nutteloze onkosten had meegebracht, omdat de zeeroovers zo sterk waren „dat men se mit yacht ende clener thorustinge inder zee nicht letten noch wederstaen kan” ²⁵². De roep om hulp van grotere schepen uit Holland was algemeen ²⁵³.

De komst van de vloot van Dolhain in het Vlie veroorzaakte eind september grote opschudding; niet alleen werd Amsterdam erdoor bewogen toe te stemmen in een nieuwe vlootuitrusting, maar bovendien moesten Holland, Friesland en Groningen zich bezinnen op middelen ter verdediging van platteland en steden. Zodra Alva op de hoogte was van Dolhains zee kiezen en zijn plannen zich te verenigen met de Watergeuzen voor de Friese kust, waarschuwde hij zijn stadhouders Bossu, Megen en

²⁴⁸ G.A. Amsterdam, Vroedschapresoluties, 2, 30.3.69, fol. 113-114; Alva-Groesbeek, 5.4.69, Aud. 294, fol. 221; *Ter Gouw*, VI, p. 323. De gevangenen, Cornelis Wesselsz, Lieuwe Broersma en Pieter Nannensz, waren de eerste Watergeuzen die de vijand in handen vielen; 24.5.69 werden ze terechtgesteld (*Vogels*, Terechtstelling, p. 15-19).

²⁴⁹ G.A. Amsterdam, Rekeningen van ontvangst en uitgaaf der thesaurieren ordinarij, 1569, fol. 186.

²⁵⁰ G.A. Groningen, Amsterdam-Groningen, 5.4.69, Reg. Feith 1569, no. 73 (no. 5); Hof van Friesland-Alva, 18.6.69, Aud. 294, fol. 261; Groesbeek-Alva, 5.6.69, Aud. 294, fol. 252; *Van Vloten*, Opstand, p. 146.

²⁵¹ Groesbeek-Alva, 5.6.69, Aud. 294, fol. 252; Hof van Friesland-Alva, 18.6.69, Aud. 294, fol. 261.

²⁵² G.A. Groningen, Memorie van de stad Groningen voor Megen, 16.7.69, Protocol van uitgaande brieven van secretaris E. Alting, fol. 153.

²⁵³ Mepsche-Alva, 12 en 16.8.69, Aud. 294, fol. 332 en 344; Hof van Friesland-Alva, 24.8.69, Aud. 294, fol. 350; Megen-Alva, 26.8.69, Aud. 308, fol. 224.

Wacken dat „quelque exploit” tegen de Nederlanden en speciaal tegen Holland te vrezen was. De kustplaatsen moesten dus op hun hoede zijn, onderling contact houden en in gevaar elkaar bijstaan ²⁵⁴. In Holland werd al vanaf 7 september langs de kust een waarschuwingdienst georganiseerd die overdag met rook- en 's nachts met vuursignalen werkte ²⁵⁵. Vijf dagen later vroeg Bossu alle dorpen die aan zee lagen een opgave van de strijdbare mannen, tevens gaf hij de vissers bevel hem zo spoedig mogelijk de nadering van de vijand te berichten — als beloning werd „een behoorlyck pot wijns ofte drinckpenninck” uitgelooft ²⁵⁶. De eerste landgangen brachten Bossu tot het inzicht dat alleen een wacht van boeren en burgers zijn geweest niet voldoende bescherming kon bieden en 19 september kreeg hij toestemming van Alva uit Utrecht zoveel soldaten te laten overkomen als hij voor de verdediging van Holland nodig oordeelde. Aanvankelijk wilde de stadhouder zes vendels voor legering in Alkmaar, Enkhuizen en Medemblik; bezetting op de eilanden achtte hij zinloos. Nadat de Geuzen de Oostzeevloot hadden genomen was hij minder bevreesd voor een inval, omdat zij veel mannen nodig zouden hebben om hun eigen en de gekaapte schepen te bewaken. Zo vertrokken 23 september slechts vier vendels uit Utrecht, 800 man, twee bestemd voor Alkmaar en twee voor Medemblik, omdat Bossu bij nader inzien Enkhuizen sterk genoeg achtte ²⁵⁷. In de nacht van 24 op 25 september verbleven de 400 Spanjaarden op weg naar Medemblik toch korte tijd in Enkhuizen waar de burgers bemerkten „wat beleefde en dankbare gasten” ze waren, zoals Velius ironisch opmerkt ²⁵⁸. Toen de Watergeuzen waren weggezeild trok Bossu alle Spanjaarden in Alkmaar samen; slechts voor kort, want spoedig was het gevaar voor zijn geweest geheel geweken en 28 oktober passeerden de troepen Amsterdam op weg naar Utrecht ²⁵⁹. In Alkmaar hebben de verdedigers van Holland ook geen beste indruk achtergelaten, want enkele jaren later toen de toestand opnieuw het opnemen van Spanjaarden vereiste, ontstond daartegen groot verzet ²⁶⁰. De verdediging van West-Friesland en de kop van Noord-Holland rustte nu op de schouders van 3000 boeren in wie Bossu een redelijk groot vertrouwen stelde ²⁶¹. Dat ook elders de defensieve taak van de bevolking serieus werd opgevat blijkt uit de monstering van de burgerwacht in

²⁵⁴ Alva-Bossu, Megen en Wacken, 10.9.69, Aud. 334, fol. 154.

²⁵⁵ *J. Smit*, Den Haag, p. 131-132.

²⁵⁶ A.R.A., Vijfde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst, missive van Bossu aan de kustdorpen, 12.9.69, fol. 56vo. Een dergelijke kustwacht en het gebruik van vissers als verkenner was in 1552 ook door De Schepper voorgesteld (*Warnsinck*, Memorie, p. 263).

²⁵⁷ Alva-Bossu, 19.9.69, Aud. 334, fol. 181; Bossu-Alva, 21 en 23.9.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 293, 294.

²⁵⁸ *Velius*, p. 316-317.

²⁵⁹ Bossu-Alva, 2.10.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 297; *Ter Gouw*, VI, p. 328.

²⁶⁰ Zie hierna p. 250.

²⁶¹ Bossu-Alva, 2.10.69, *Van Vloten*, Opstand, p. 297.

's-Gravenhage; 8 oktober om 7 uur 's morgens moesten alle mannen tussen 18 en 60 jaar hiertoe opkomen ²⁶². Maar in Holland hoefde op de moed van boeren en burgers in 1569 geen beroep te worden gedaan.

De Friezen en vooral de Groningers kregen het moeilijker. De noordelijke gewesten smeekten al verscheidene maanden om bijstand van een Hollandse vloot, maar kregen van Alva aanvankelijk slechts de raad goede wacht te houden en te pogen de Geuzen tijdens een inval te grijpen. Het aanvallen van de piraten had volgens hem alleen zin als men er zeker van was hen geheel te kunnen vernietigen en dit advies was bepaald geen aanmoediging om over te gaan tot het uitrusten van twee karveelschepen met 100 man, zoals in Friesland midden september werd overwogen ²⁶³. Braaf volgde Megen de raadgevingen van zijn meerdere op; de Friese bevolking was naar zijn mening „sur sa garde avecq bonne vigilance pour aider l'ung à l'autre à la resistance et repression des pirates de la mer s'ils descendoient ailtrefois en terre". Eind september werd Megens optimisme dat de Geuzen wel naar Frankrijk zouden zeilen, beschaamd. De hele Geuzenvloot lag voor de Groningse kust, naar hij meende 4 à 5000 man sterk; hij vreesde een herhaling van de inval van 1568, dringend vroeg hij om versterking ²⁶⁴. Zijn angst was, hoewel overdreven, niet ongegrond: wekenlang bedreigden de kapers Delfzijl, verscheidene landgangen werden uitgevoerd ²⁶⁵.

Maar Robles leidde de heterogene defensie zó goed, dat de invallers niet verder kwamen dan wat plunderingen ²⁶⁶. Naast zijn zes vendels Walen kon hij beschikken over een groot aantal boeren die voor de bewaking van dijken, dorpen en kloosters waren opgeroepen. Megen verzuchtte echter bij voorbaat dat hij liever over 50 goede soldaten beschikte dan over alle Groningse boeren. Hoe waardeloos de landlieden inderdaad waren, bleek bij de plundering van een abdij der Grijeze monniken bij Termunten op 5 oktober. De wachten hadden niets gedaan: „ny sonnè cloche, ny faict chose quelquonque pour faire resistance". Alva gaf opdracht de onwilligen streng te straffen om een voorbeeld te stellen ²⁶⁷. Voor Robles was deze opdracht niet nodig want toen een schipper uit Appingedam niet bereid was transportdiensten te verrichten, knoopte hij de ongelukkige eigenhandig aan een brug op. Het is echter de vraag of de Groningse bevolking als geheel zo Geusgezind was als de kroniekschrijver Rengers van ten Post ons wil doen geloven ²⁶⁸. De adel had op

²⁶² G.A. 's-Gravenhage, Register van lopende keuren, 1567-1579, 8.10.69, fol. 25.

²⁶³ Alva-Hof van Friesland, 1 en 19.9.69, Aud. 294, fol. 367 en 381; Hof van Friesland-Alva, 10.9.69, Aud. 294, fol. 372.

²⁶⁴ Megen-Alva, 6, 15, 26 en 27.9.69, Aud. 308, fol. 235, 255, 269 en 272.

²⁶⁵ Zie hiervóór p. 29.

²⁶⁶ Zie voor deze verdediging vooral *Vogels*, Verdediging Ommelanden, passim.

²⁶⁷ Megen-Alva, 28.9 en 7.10.69, Aud. 308, fol. 274 en 286; Alva-Megen, 14.9.69, Aud. 308, fol. 292.

²⁶⁸ „... alle lueden weren entens vnd de sake gunstig..." zegt *Rengers van ten Post*, p. 343.

het platteland een groot gezag²⁶⁹ en waar een edelman zijn onderhorigen tot gehoorzamen aan de Spanjaarden dwong, was het met de weerspanningheid afgelopen²⁷⁰. Uitgeweken of in stilte met de zaak van Oranje sympathiserende edelen konden daarentegen Robles' bevelen laten saboteren. Ook de houding van de Groningse bevolking gedurende Lodewijks inval wijst zoals gezegd, niet op grote sympathie voor de rebellen. Het zich onttrekken aan de vermoeiende en gevaarlijke wachtdiensten moet vooral voortgekomen zijn uit bezorgdheid voor eigen welzijn en geringe genegenheid voor de kloosters en kerken die het slachtoffer van de plunderingen dreigden te worden. Ideologisch gebonden voelde de boer zich echter noch aan deze, noch aan gene zijde.

De gevechtswaarde van de 24 haakschutters die de stad Groningen 10 oktober op eigen kosten in dienst nam, was eveneens twijfelachtig. De bedoeling was dat zij de dijken zouden bewaken, maar ze werden zo slecht van kleding, brandstof en voedsel voorzien dat hun bevelhebber het stadsbestuur uitsluitend jammerklachten deed toekomen²⁷¹. Meer indruk maakten de 300 haakschutters onder bevel van Mondragon, die Alva half oktober vanuit Deventer naar Groningen stuurde. Megen had voortdurend om versterking gevraagd en toonde zich verheugd over hun komst²⁷². Maar Robles was er minder mee ingenomen. Hij liet Alva weten dat de troepen niet meer nodig waren omdat de Watergeuzen het plan hadden naar La Rochelle te zeilen en vervolgens meldde hij dat ze zich hadden teruggetrokken op Emden om te overwinteren²⁷³. Beide berichten waren onjuist; duidelijk is dat Robles geen lust had zijn gezag te delen met Mondragon, die even als hij de rang van kolonel had. Toch kwam de concurrent 13 november in Delfzijl aan. Zodra de Geuzen maart 1570 uit de buurt waren schreef Robles de landvoogd: „pour n'avoir icy plus de besoign des gens du coronel M., je les faisois cheminer droict à Deventer”²⁷⁴. Een formulering die ons niets te raden laat omtrent zijn gevoelens.

Toen Robles eind oktober deze hulp afwees, had hij al bewezen de situatie meester te zijn. Na de landgangen aan het begin van de maand waren geen nieuwe pogingen door de Geuzen ondernomen. Delfzijl was versterkt en strategische punten op de kust, Reide, Oterdum, Farmsum en Appingedam hadden bezetting gekregen, terwijl ook de kloosters werden bewaakt. Robles voelde zich zó sterk, dat hij half november met zijn Walen in de aanval ging. Hij beproefde toen voor de eerste maal een strijdmethode die ook later veel succes zou hebben. Op vier karvelen,

²⁶⁹ *Van Gelder*, Friesche en Groningsche edelen, p. 87 en 92.

²⁷⁰ „Jacob Ripperda was willig, dwong sijn bureu darto, dat mosten darna anderen mitter tijt volgen” (*Rengers van ten Post*, p. 343).

²⁷¹ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 150-151.

²⁷² Alva-Philips II, 31.10.69, Coleccion, XXXVIII, p. 211; Megen-Alva, 9 en 25.10.69, Aud. 308, fol. 288 en 304.

²⁷³ Robles-Alva, 25 en 29.10.69, Aud. 294, fol. 413 en 415.

²⁷⁴ *Van Vloten*, Opstand, p. 151³.

kleine schepen met een geringe diepgang, werden ongeveer 200 haakschutters geplaatst die de kapers onverhoeds overal op de Wadden en de Eems op het lijf konden vallen, zodat ze zich daar niet meer veilig voelden. Zulk een uitrusting vormde een noodzakelijke aanvulling op de Hollandse vloten die de Watergeuzen op volle zee bestreden, maar met hun grote diepgang voor het operatiegebied aan de noordkust ongeschikt waren. Op 12, 15 en 19 november ondernamen de Walen acties die zich tot op Oostfries grondgebied, waar de Geuzen zich hadden teruggetrokken, uitstrekten. Zeker hoopten zij hierbij Dolhain en zijn rantsoengelden buit te maken, maar behalve enkele gevangenen, een hernomen vaartuig en de tijdelijke heerschappij op de Eems leverde hun ijver niets op ²⁷⁵. Zelfs sloegen de Watergeuzen 20 en 21 december, toen de waakzaamheid van de verdedigers door enkele dagen vorst was verslapt, weer terug; „raids” op de dorpjes Oterdum en Reide werden echter in de kiem gesmoord. Hierna maakte Robles de prijzende woorden die Johan de Mepsche tegenover Alva had gesproken, definitief waar ²⁷⁶. Overal op de dijken werden wachten geplaatst, in Reide 70 man gelegerd, in Termunten 50, in Oterdum, Farmsum en Appingedam elk 150, in het Oldeklooster bij Appingedam en in Watum elk 10. Bovendien kregen de bewoners van het Oldambt bevel in de drie eerstgenoemde plaatsen schansen op te werpen. Een nieuw alarmstelsel langs de kust door middel van klokgelui en vuren en seinposten van de kust naar de stad Groningen om vandaar troepen te ontbieden naar een bedreigd punt, completeerden de verdediging ²⁷⁷.

De verspreiding van het merendeel der troepen over het platteland trekt hierbij de aandacht. In Stad en Lande had men een belasting „mit vremde Nationen van krychsvolck” in december nog willen voorkomen door het organiseren van een goede burgerwacht ²⁷⁸. Ook Alva had weinig op met deze strategie en hij liet Robles weten dat hij zijn hoofdmacht in de stad Groningen moest houden omdat het bezit van deze sterkte voor alles ging ²⁷⁹. Toch had de kolonel stellig juist gehandeld: hij kende de goede gezindheid van de stedelingen en de geringe waarde van de boeren als bewakers van het platteland. Hij vreesde dat de Geuzen de dijken zouden doorsteken ²⁸⁰ en invallen doen die konden leiden tot vorming van een bruggehoofd vanwaaruit de Groningse handel zou worden afgesneden. Deze gevaren wist Robles te bezweren dankzij een betrekkelijk sterke troepenmacht die de invallers geen gelegenheid gaf zich meer dan enkele uren aan land op te houden. Dat dit gepaard ging met overlast voor de

²⁷⁵ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 153-157.

²⁷⁶ Mepsche-Alva, 8 en 21.12.69, Aud. 294, fol. 441 en 447.

²⁷⁷ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 160-161.

²⁷⁸ R.A. Groningen, Stadsdocumenten in conventie, I^a, fol. 696, 700.

²⁷⁹ Alva-Robles, 30.12.69, Aud. 294, fol. 459.

²⁸⁰ Deze vrees was in 1569 algemeen: Mepsche-Alva, 31.12.69, Aud. 294, fol. 462; Alva-Bossu en Wacken, 7.2.69, Aud. 334, fol. 22; *Van Haecht*, II, p. 105.

bevolking was onvermijdelijk, zij was genoodzaakt de slecht betaalde soldaten grotendeels te onderhouden ²⁸¹.

In tegenstelling tot Groningen had Friesland de laatste maanden van 1569 weinig van de Watergeuzen te lijden. Nadat de 2000 gulden die de steden in het voorjaar gefourneerd hadden voor de uitrusting van de drie scheepjes waren opgebruikt, gaven de Staten in juni 5000 en in oktober nog eens 6000 gulden voor de verdediging van het gewest. Bedragen, die zonder morren werden opgebracht ²⁸²; het jaar daarop werden ze besteed aan een honderdtal haakschutters en de uitrusting van twee jachten ²⁸³. In ieder geval hield men overal goede wacht en 16 december werden de plakATEN tegen de vagebonden en tegen het verlenen van steun aan de rebellen hernieuwd, terwijl tevens werd besloten „de wagt ten platten Lande te verstercken en met schietgeweer te voorzien, en alle passagien wel te bezetten” ²⁸⁴.

Hoewel de acties van de Geuzen zich in het noorden concentreerden, werd het strategisch belangrijke Zeeland voldoende van troepen voorzien en door Wacken energiek bewaakt. Niet alleen het optreden van de kapers, ook de gespannen verhouding met Engeland speelde hierbij een rol. Evenals Robles had Wacken zijn troepen gedeeltelijk over het platteland van Walcheren verspreid, niet zozeer uit tactische motieven als wel om Middelburg, Vlissingen en Veere verlichting van lasten te schenken. Ook hem waarschuwde Alva tegen deze versnippering en 6 november gaf de landvoogd bevel de soldaten opnieuw in de drie steden samen te trekken. Drie weken later werd dit bevel gewijzigd: de garnizoenen moesten verdeeld worden over alle ommuurde Zeeuwse steden ²⁸⁵. Daarnaast was ook in Zeeland de bevolking bij de verdediging ingeschakeld. Te Goes werden de „weerachtige mannen” 1 oktober opgeroepen zich te voorzien „van geweer ende wapenen soe sy best heurl. lyff, goet ende landt sullen willen beschermen” en zich voor een monstering gereed te houden ²⁸⁶. Precies twee maanden later liet Wacken Goes weten dat het, in het kader van de verdeling van de troepen, met een half vendel was bedacht ²⁸⁷.

²⁸¹ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 158-159; Noordgroningers klaagden maart 1570 (?) over de daar gelegerde Walen die „sich up sommige plaetsen bijden huislyden seer moetwillich angestellt, groete onnutte onkosten in beer ende coste gedaen, de huislyden gestobt unde geslaegen” (R.A. Groningen, Charters van de Hove, I, no. 106).

²⁸² *Woltjer*, p. 201-202.

²⁸³ Zie hierna p. 238, 240.

²⁸⁴ Charterboek, III, fol. 774.

²⁸⁵ Alva-Wacken, 1.10 en 6, 27 en 29.11.69, Aud. 335, fol. 7, 24, 34 en 37; Wacken-Alva, 24.10.69, Aud. 335, fol. 20.

²⁸⁶ *Te Water*, Eeuwfeest, p. 26.

²⁸⁷ G.A. Goes, Register van ordonnantiën en publicatiën van de magistraat van Goes, 1562-1649, 1.10.69, fol. 119 en 1.12.69, fol. 121. Ondanks deze regeling lagen tussen 22.12.69 en 12.1.70 350 soldaten in Westkapelle, Domburg en Zoutelande (*Unger*, Bronnen Middelburg, I, p. 258).

In 1569 werd dus alleen in Groningen de verdediging op de proef gesteld en dankzij de energieke Robles met zijn Walen bleef men er de Watergeuzen de baas. Het was gebleken dat Holland in geval van nood kon rekenen op het garnizoen van Utrecht, maar de vraag bleef onbeantwoord of dit voldoende zou zijn indien werkelijk verrassende invallen werden uitgevoerd. Ook de Friese en Zeeuwse defensie hadden nog niet hoeven op te treden. Maar de in Zeeland gelegerde troepen die door Wacken weloverwogen werden geleid, gaven groter zekerheid dan de voornamelijk uit boeren opgebouwde verdediging van Friesland. Want één ding was in het eerste jaar van strijd tegen de Watergeuzen duidelijk geworden: op de plattelandsbevolking hoefden Alva en zijn stadhouders niet te rekenen. Omdat de steden niet waren aangetast was de moed der burgerijen nog niet getest, maar Alva's wens de troepen toch vooral in de ommuurde plaatsen te houden, duidt erop dat hij hun strijdlust of goede gezindheid wantrouwde.

Aanvankelijk waren in 1570 geen buitengewone verdedigingsmaatregelen nodig. Wèl bleven overal de wachtdiensten gehandhaafd, maar alleen in Friesland moesten ze in actie komen tegen de knevelaars die juist in deze wintermaanden hun bedrijf op grote schaal begonnen. Op 3 januari kregen de magistraten van de Friese steden opdracht de huizen van alle verdachte inwoners te doen doorzoeken om de rabauwen op te sporen. Ook dienden de herbergiers de namen van hun gasten aan de stadsbesturen mee te delen²⁸⁸. Meer effect dan deze papieren maatregel hadden de 100 haakschutters die de Friese Staten in dienst hadden genomen en die werden betaald met de in 1569 voor de verdediging opgebrachte gelden. Volgens Megen hadden ze eind januari 30 of 40 plunderaars gevangen en aangemoedigd door deze successen wilden de Friezen het aantal soldaten verdubbelen. Maar Alva achtte het niet raadzaam het gewest „met sullicken nyeuwe cost te bezwaeren” omdat de Hollandse vloot die op aandrang van Robles in allerijl werd uitgerust, voldoende bescherming zou bieden. Had Bossu succes dan zouden in Friesland zelfs geheel geen soldaten meer nodig zijn²⁸⁹. De landvoogd begreep niet dat een vloot de knevelaars weinig deerde; slechts een goede kustbewaking en waakzaamheid van de bevolking kon hen bedwingen. Het Friese Hof liet zich echter overhalen²⁹⁰ en eind maart werden tijdens de afwezigheid van Megen en waarschijnlijk tegen zijn zin alle troepen in Friesland afgedankt²⁹¹. In plaats van de kostbare soldaten moesten de inwoners

²⁸⁸ Charterboek, III, p. 775.

²⁸⁹ Hof van Friesland-Alva, 4.2.70, Aud. 295, fol. 53; Megen-Alva, 25.1.70, Aud. 309, fol. 137; Alva-Hof van Friesland, 16.2.70, Aud. 295, fol. 72; Alva-Megen, 24.2.70, Aud. 309, fol. 185.

²⁹⁰ Hof van Friesland-Alva, 27.2.70, Aud. 295, fol. 77.

²⁹¹ 25.3.70 had Megen nog aan Alva geschreven dat de 100 haakschutters op advies van het Hof in dienst werden gehouden (Aud. 309, fol. 216), maar blijktens

zelf voor de bewaking zorg dragen, meende de luitenant-stadhouder Groesbeek. Hij was tot de conclusie gekomen dat de knevelaars zoveel succes konden hebben „deur die sobere opsicht van den officiers, ende deur die cleyne affectie die de Gemeente tot haeren eygen welvaeren zyn draegende”. Niemand deed zijn plicht, men hoorde slechts van „slap-picheyt ende negligentie”; kwam hier geen verandering in, dan zou een groot aantal vreemde troepen in het gewest gelegerd worden. Om deze woorden meer kracht bij te zetten volgde 17 april een „nadere ordonnantie” gericht tegen de knevelaars en moordbranders. Indien bij een overval de dorpelingen niet voldoende weerstand boden, zouden ze gestraft worden en verplicht zijn de aangerichte schade te vergoeden. Grietmannen die niet tegen de plundersaars optraden, zouden als hun medestanders beschouwd worden²⁹². Deze maatregel werd wel in de praktijk gebracht²⁹³ maar Megen, misschien gepikeerd door het eigenmachtig optreden van zijn plaatsvervanger en zeer sceptisch ten aanzien van de militaire capaciteiten van zijn onderdanen, zag er weinig heil in. Meer verwachtte hij van het optreden van twee jachten die, volgens advies van Bossu, op de Waddenzee moesten patrouilleren. Op 20 april had men nog geen aanstalten gemaakt de scheepjes uit te rusten en Megen maande de landvoogd tot spoed. Voorzichtig opperde hij de gedachte dat de centrale regering de equipage zou bekostigen. Hij had zojuist gehoord dat Alva ook in zijn gewest de tiende, twintigste en honderste penning wilde eisen²⁹⁴ en hij vroeg zich af of het billijk was het daarnaast nog extra te belasten. Ook herinnerde de stadhouder aan de verplichting die Karel V bij Frieslands onderwerping had aangegaan, om op zijn eigen kosten het gewest te beschermen²⁹⁵.

Het Friese Hof zag de hachelijkheid van de situatie in; het land was na het afdanken van de troepen geheel weerloos, op hulp vanuit Groningen of van de Hollandse oorlogsschepen durfde men niet meer te rekenen en men vroeg Alva „alder spoedelixt” om hulp. Een belofte dat hij met Megen die juist in Antwerpen was de toestand zou bespreken, was het enige antwoord. Op 6 mei gaf de hertog aan Megen toestemming de twee jachten uit te rusten; de kosten mochten afgetrokken worden van de algemene betaling die de Friezen moesten doen. Dit middel, meende Alva, zou definitief een eind aan de knevelarijen maken²⁹⁶. Het Hof dacht daar anders over: naar aanleiding van de plundering van Hindelopen in de

een ordonnantie van 28 maart, gedurende Megens afwezigheid uitgevaardigd door de luitenant-stadhouder Groesbeek, waren ze toen al afgedankt (Charterboek, III, p. 781).

²⁹² Charterboek, III, p. 781, 783.

²⁹³ *Woltjer*, p. 200^{7a}.

²⁹⁴ Dit gebeurde inderdaad in juni 1570 op een landdag in Leeuwarden (*Woltjer*, p. 202).

²⁹⁵ Megen-Alva, 25.3 en 20.4.70, Aud. 309, fol. 216 en 227; Bossu-Alva, ca. 30.3.70, Aud. 335, fol. 135.

²⁹⁶ Hof van Friesland-Alva, 20.4.70, Aud. 295, fol. 125; Alva-Hof van Friesland, 28.4.70, Aud. 295, fol. 135; Alva-Megen, 6.5.70, Aud. 309, fol. 234.

nacht van 17 op 18 mei, nog voordat de scheepjes gereed waren, liet het de landvoogd weten dat de jachten onvoldoende zouden zijn om de Watergeuzen „den inval op alle plaetse te prohiberen ende beletten”²⁹⁷. Alva reageerde door Boschuyzen bevel te geven met zijn vloot naar het noorden te zeilen; ook gaf hij Robles opdracht aan Megen alle soldaten ter beschikking te stellen die deze voor de verdediging van Friesland nodig had²⁹⁸. Inmiddels was de stadhouder begin juni in zijn ambtsgebied teruggekeerd en hij trof daar de twee jachten aan, gehuurd van iemand uit Dokkum²⁹⁹. Dertig soldaten, de enige die hij had, waren erop geplaatst zodat de verdediging van het gewest zelf geheel op de schouders van de boeren rustte. Megen deelde met zijn onderdanen de vrees dat de Watergeuzen die met een tiental vaartuigen om Friesland lagen, een groot-scheepse inval zouden ondernemen. Boschuyzen was er niet in geslaagd hun hoofdmacht te onderscheppen, al had hij in de zeegaten successen geboekt tegen kleinere roofscheepen. Het enige wat Megen overbleef was de wachtdiensten van de boeren zo sterk mogelijk te maken. Alva had hem aangeraden wachten uit te zetten die bij onraad de klokken moesten luiden, waarop alle mannen naar het bedreigde punt zouden snellen. Hetzelfde middel was enige jaren eerder in de omgeving van Rijssel met succes toegepast tegen plunderende benden. Natuurlijk nam de Friese stadhouder het advies beleefd in ontvangst, maar het was hem liever geweest wanneer de landvoogd duizend haakbussen naar Friesland had gezonden, waarvoor in Harlingen of Leeuwarden een depot aangelegd kon worden om in geval van nood tijdig voldoende wapens te bezitten. Nu was zelfs de uitrusting van de jachten vertraagd omdat er geen haakbussen voor de bemanning waren. Verder vroeg hij Alva toestemming iedere derde man te bewapenen en Dokkum te versterken, terwijl hij ook het plan opperde de Watergeuzen op Oostfries gebied aan te tasten³⁰⁰.

Ambitieuze plannen, maar de landvoogd wilde van de laatste onderneming natuurlijk niets weten, de bewapening van de derde man echter werd 1 juli in een ordonnantie geregeld. Om hun plichtsbef te vergroten moesten de wachten zweren dat zij Friesland, zijn ingezetenen en hun bezittingen en speciaal de kerken en kloosters, zouden beschermen tegen de vijanden van de koning „die hen noemen te weesen Geusen ende vrybuyters”³⁰¹. Zo was Friesland aangewezen op de waakzaamheid van

²⁹⁷ Hof van Friesland-Alva, 20.5.70, Aud. 295, fol. 156.

²⁹⁸ Zie hiervóór p. 216; Alva-Robles, 17.6.70, Aud. 295, fol. 218.

²⁹⁹ R.A. Leeuwarden, Memorie voor Groesbeek en Megen, 10 of 15.7.70, Chron. Reg. no. 534. De eigenaar bedong voor ieder jacht 10 carolusguldens huur per maand. Ze waren ook te koop voor 87 carolusguldens per stuk; Megen wilde slechts de helft van de huursom betalen. De bootsgezellen op de vaartuigen, die nooit meer dan 3 à 4 uur varens van de kust gingen, verdienden 5½ stuiver per dag.

³⁰⁰ Megen-Alva, 5, 7, 14, 16 en 18.6.70, Aud. 309, fol. 250, 253, 260, 262 en 265; Alva-Megen, 1 en 20.6.70, Aud. 309, fol. 246-247 en 267.

³⁰¹ Charterboek, III, p. 794.

de inwoners. Deze klaagden op de landdag in juni steen en been over de „grooten kosten ende moeyten int waecken ende bewaeren van deesen landen, nyettegenstaende die toezegginghe van bescherming by de Mat. ende Syn voorsaete tzelfde landt gedaen”. De ingezetenen van Baarderaardeel waren gedupeerd „oermits sy alle nachten seer veel persoenen . . . met paerden ende andere geweer moeten holden op den zeedycken ofte aen de strandt”. West-Dongeradeel had sinds enkele maanden „grote sware kosten gedaen int onderhouden van diversche krychsluyden . . .”. Daarnaast moest men de oorlogsschepen onderhouden, versterkingen aanleggen en had men last van „leedychgangers ende vagebunden”³⁰². Hoewel de afgevaardigden in verband met Alva's financiële eisen stellig overdreven, is het duidelijk dat de wachtdiensten een zware taak vormden die met tegenzin en, evenals in Groningen, soms met laksheid werden verricht. Maar uit dit gebrek aan geestdrift mag men ook in Friesland geen algemene sympathie voor de Geuzen afleiden. Zoals ik al heb gezegd was hier eerder sprake van vrees voor de plundersaars en van de gewone menselijke eigenschap de lasten zoveel mogelijk af te schuiven op overheid of naburen. Een eigenschap die ook het onderhoud en herstel van de zeedijken nadelig beïnvloedde en leidde tot rampzalige overstromingen³⁰³.

In Groningen bezat de verdediging gedurende het eerste halfjaar van 1570 een veel grotere rust en stabiliteit dan in Friesland, dank zij de daar gelegerde bezetting en Robles' kundige organisatie. Nadat zijn plan om de Watergeuzen in februari met de Hollandse vloot op de Eems te overvallen was mislukt, moest de kolonel zich weer beperken tot een defensieve tactiek. Opnieuw werd hij hierbij tegengewerkt door de passiviteit van de boeren die bij de plundering van de abdij Oldeklooster begin april geen hand uitstaken. Ook de abt ging niet vrijuit want hij had de bezetting van 15 soldaten die Robles in ieder klooster had gelegd, geweigerd³⁰⁴. Toen de waakzaamheid na deze gebeurtenis weer was verhoogd, liepen verschillende aanslagen op niets uit en de kansen op succes voor de vrijbuiters daalden nog meer omdat Stad en Lande een verrassende activiteit tegen hen aan de dag legden. Eind april werden voor enkele dagen zes kleine scheepjes uitgerust en midden juni namen de Groningers op eigen kosten 41 soldaten in dienst³⁰⁵. Hierbij heeft Robles ongetwijfeld gestimuleerd. We zagen al dat hij zijn troepen beschikbaar moest houden om Friesland in geval van nood bij te staan. Maar voorlopig was die hulp niet nodig omdat omvangrijke „raids” achterwege bleven.

Holland kon zich de eerste helft van 1570 vrijwel uitsluitend bezig-

³⁰² R.A. Leeuwarden, Chron. Reg. no. 552; zie voor deze landdag, *Woltjer*, p. 201.

³⁰³ *Woltjer*, p. 201.

³⁰⁴ Zie hiervóór p. 39.

³⁰⁵ Mepsche-Alva, 1.5.70, Aud. 295, fol. 139. Het resultaat van de uitrusting, één genomen boot (Robles-Alva, 5.5.70, Aud. 295, fol. 143), was niet geweldig, maar de scheepjes waren nu eenmaal niet geschikt voor operaties in volle zee. G.A. Groningen, Stadsrekening 1570, d.d. 21.6.70.

houden met de vlootuitrusting waarmee men al in januari moest beginnen. Van een dreigende invasie was geen sprake en extra verdedigingsmaatregelen werden derhalve niet nodig geacht. Er waren uitzonderingen: 11 januari werd Amsterdam gealarmeerd dat de Watergeuzen van plan waren in de haven de schepen in brand te steken, wat aanleiding was de bewaking te verscherpen³⁰⁶. De overval op het beurtschip in de buurt van Dordrecht leidde niet alleen tot een speurtocht naar de daders tot in Duitsland³⁰⁷, maar deed Alva ook besluiten de steden aan de grote rivieren opdracht te geven elk een schuit, voorzien van zes tot acht manschappen en geschut, uit te rusten. Bovendien moesten ze goed contact met elkaar houden en alle schepen en vreemdelingen in hun gebied controleren³⁰⁸. Het gebeurde, midden juni klaagden althans Dordrecht, Delft en Gouda dat zij „ter verseekertheid van de gemeene Passanten” op bevel van de landvoogd schepen op de stromen onderhielden die eigenlijk door de centrale regering betaald moesten worden³⁰⁹. Ook werd een incidentele actie ondernomen tegen Jan van Troyen die 10 maart in het Goedereese Gat het marktschip van Amsterdam kaapte. Den Briel rustte één schip tegen hem uit, Rotterdam, op aandrang van het Hof van Holland, zelfs twee. Tevergeefs, want door een zware storm konden de vaartuigen niets uitrichten en het Brielse belandde zó ongelukkig op een zandbank dat het uitgegraven moest worden³¹⁰. In Noord-Holland nam Hoorn begin april een vendel soldaten in dienst dat werd verdeeld over de dorpen in de omgeving om die tegen eventuele landgangen te beschermen³¹¹. Als sluitstuk van deze onsamenhangende reeks maatregelen gaf het Hof van Holland in juni opnieuw bevel „goede scerpe wacht langens den zeestrangen te houden jegens de piraten ende rebellen”³¹². Misschien gebeurde dit naar aanleiding van de bekentenis van de gevangene Jan van Troyen, waaruit de autoriteiten de eerste inlichtingen ontvingen over de invasieplannen van de Watergeuzen³¹³.

In Zeeland vormt de toenemende ontevredenheid van de bevolking over de daar gelegerde troepen voor ons het interessantste aspect van de verdedigingsmaatregelen gedurende 1570. Het begon in Veere, waar men in april het garnizoen na drie jaar danig beu was. Toen hopman Raphaël met zijn vendel naar Antwerpen werd ontboden, wilde hij het vervangen door troepen die tot dan toe in Arnemuiden waren gelegerd.

³⁰⁶ *Ter Gouw*, VI, p. 329.

³⁰⁷ Zie hiervoor p. 139-140.

³⁰⁸ Deze opdracht van 18.3.70 was gericht aan Haarlem (G.A. Haarlem, *Enschede*, I, no. 829), Middelburg, Dordrecht, Amsterdam, Delft, Gouda, Nijmegen, Deventer, Kampen, Zwolle, Den Briel, Rotterdam en — in het Frans gesteld — aan Antwerpen en Gent (*Altmeyer*, p. 35-36).

³⁰⁹ Res. St. v. H., 1570, p. 414.

³¹⁰ *Van Floten*, Opstand, p. 297-298.

³¹¹ *Veliüs*, p. 318.

³¹² Collectie Vogels, 69 D 13.

³¹³ *Van Floten*, Opstand, p. 298-304.

Het stadsbestuur nam deze garnizoenswisseling te baat om tegen Wacken te betogen dat iedere bezetting overbodig was; de Veerenaars zelf hielden „goede wacht”, ook in de polder. Bovendien was er een „convoyeerboot ter oorlogen toegerust,” die dagelijks voor Veere patrouilleerde. Natuurlijk verzuimde men ook niet de „grootte armoede vander gemeente” naar voren te brengen. Het mocht alles niet baten, opnieuw kreeg de stad soldaten binnen haar muren³¹⁴. Het vaartuig waarvan in deze klacht sprake is, was een in het voorjaar voor de kustbewaking uitgerust jacht. Het had tien man en twee jongens aan boord, welk aantal Wacken tot 14 man wilde uitbreiden toen het scheepje in mei korte tijd moest samenwerken met de vloot van Boschuyzen. Twee maanden later vroeg de Zeeuwse stadhouder Alva geld voor de bemanning „tous povres compaignons chargez la pluspart de femme et enfans”, zij hadden in vier maanden geen betaling ontvangen³¹⁵.

Ook Middelburg had reden tot klagen want 17 juni kwam een vendel Walen onder Mondragon in de stad terwijl het volk van Lodron bleef³¹⁶. Maar het meest gespannen werd de situatie in Vlissingen. Deze stad was sinds 1567 voortdurend van een garnizoen voorzien en had daartegen regelmatig geprotesteerd; vooral het wangedrag van de slechtbetaalde Duitsers en Walen was een bron van ergernis en leidde tot moeilijkheden tussen de bevolking en de soldaten. Op 2 augustus ontstonden er relletjes en Wacken zag zich aan het eind van de maand, na een door hemzelf geleid onderzoek, genoodzaakt een ordonnantie uit te vaardigen waarbij de bevolking streng werd verboden met hout en stenen te werpen, met wapens rond te lopen, aan geschut te raken, „oploop te doen oft oproer te maecken, oft oock in eeniger manieren questie te nemen, te aggresseren, aenvallen ofte misdoen, noch in gevecht commen (met) yemant van den soldaden”³¹⁷. In september werden Walcheren en ook Vlissingen tijdelijk nog zwaarder belast door inkwartiering van de troepen die zich zouden inschepen op de vloot naar Spanje. Deze Walen waren bijzonder slecht betaald en hun commandant liet Wacken weten „dat indien daerinne nyet en versien en werde, hy dezelve knechten nyet langer en zoude connen onthouden, zonder deselve te laeten den cost gaen zoeken”. Deze regelrechte dreiging met plundering werd door de superintendent aan de magistraat van Vlissingen doorgegeven met het verzoek geld voor te schieten „om eenige schade, onverstant of oproer” te vermijden. Hij verwachtte spoedige betaling van Alva; Middelburg had onmiddellijk

³¹⁴ G.A. Veere, Veere-Wacken, 7 en 28.4.70 (afschrift in collectie Vogels, 69 D 13; wegens reorganisatie van het G.A. Veere heb ik deze brieven niet onder ogen gehad); *Ermerins*, V, p. 140-141.

³¹⁵ Wacken-Alva, 7.5.70, Aud. 335, fol. 142; Wacken-Alva, 15.7.70, Aud. 337, fol. 86.

³¹⁶ *'s Gravezande*, p. 133.

³¹⁷ G.A. Vlissingen, 28 en 30.8.70, Stukken betr. ongeregeldheden tussen burgers en soldaten voorgevallen, lijst nos. 417, 418 en 419, inv. no. 131.

30 daalders gegeven. Afgezien van deze eis had de Vlissingse raad op 19 september al 1040 daalders aan de onwelkome gasten besteed³¹⁸.

De noodzakelijke verdedigingsmaatregelen tegen de Watergeuzen en andere vijanden veroorzaakten tussen overheid en bevolking dus een spanning die zich in 1570 duidelijk aftekende. Waar de defensie was toevertrouwd aan de ingezetenen klaagden zij over de lasten die dit met zich meebracht, maar de buitenlandse garnizoenen riepen ongetwijfeld nog sterkere onwil en haatgevoelens op.

Zo zijn we genaderd tot de nazomer en de herfst van 1570 toen de Watergeuzen zich in de Eems verzamelden voor een invasie in Holland, terwijl ook aanslagen op andere steden werden beraamd. Vanzelfsprekend hielden Oranje en de zijnen bij het maken van hun plannen terdege rekening met de spreiding van Alva's troepen in de Nederlanden. Het aanvallen van de zuidelijke gewesten, Zeeland, Utrecht en Groningen was door de aanwezigheid van sterke garnizoenen zinloos, daarentegen was Holland het aangewezen doelwit wegens het ontbreken van iedere bezetting. Het besluit van Oranje, de hele onderneming te laten afhangen van de verrassing van Deventer waar sinds 21 augustus 1570 vier vendels onder de bekwame Pacheco waren gelegerd, is dan ook op zijn minst aanvechtbaar te noemen³¹⁹.

Even opvallend als Oranjes misrekening was Alva's verwaarlozing van de Hollandse defensie, hoewel hij zoals gezegd, reeds in de zomer van de plannen der rebellen tegen Enkhuizen op de hoogte was. Eerst in april 1571, na de plundering van het Noordhollandse platteland, werden weer troepen uit Utrecht in de Hollandse kuststeden gelegerd. De landvoogd heeft de dreiging kennelijk niet ernstig opgevat; in brieven aan Philips II en Despes verhaalde hij uitvoerig over Loevestein en de voorgenomen aanslag op Deventer, maar over de plannen van de Watergeuzen tegen Holland werd met geen woord gerept³²⁰. Daarbij kwam dat hij over onvoldoende troepen beschikte om tegelijk de Nederlanden tegen een aanval van buitenaf te beschermen en binnenlandse oproerigheid te onderdrukken. Van de 20000 man die in 1568 onder de wapenen waren geweest, had hij wegens geldgebrek meer dan de helft moeten afdanken. Zeven-duizend Spanjaarden waren voor het grootste deel van de zuidgrens gelegerd; daarnaast beschikte hij over enkele vendels Duitsers en Walen en duizend man van de benden van ordonnantie. Zelf achtte Alva dit wel voldoende³²¹. Omdat in het algemene defensiepatroon van de Nederlanden in 1570 dus geen verandering werd gebracht, moeten we de versterking

³¹⁸ G.A. Vlissingen, *Wacken-Vlissingen*, 3, 17 en 23.9.70, lijst nos. 421, 427 en 431, inv. nos. 243 en 82.

³¹⁹ Zie hiervóór p. 49.

³²⁰ Alva-Philips II, 29.12.70 en 22.1.71, *Gachard*, *Corr. Philippe II*, II, p. 165, 169; Alva-Despes, 4.1.71, *Relations politiques*, VI, p. 16-17.

³²¹ *Fruin*, V.G. II, p. 140².

van de verdediging uitsluitend zoeken in gewestelijke en lokale maatregelen, al of niet door de centrale regering bevolen of aangemoedigd.

In Holland was men er zich terdege van bewust dat de Watergeuzen iets in hun schild voerden tegen het gewest: verschillende personen die met de kapers in contact geweest waren, legden gedurende september, oktober en november over de voorgenomen aanslagen verklaringen af tegenover Hollandse autoriteiten³²². Zowel op 16 als op 25 oktober schreef het Hof van Holland — op aandrang van Amsterdam — hierover aan Alva zonder in details te treden³²³. Eind oktober kreeg de kastelein van Muiden van het Hof opdracht zijn slot te versterken „overmits oproerighe ende quade gheesten spargeerende eenige aenslagen te doen aen den casteelen vander Coninglicke Majesteits”³²⁴. Na de aanslag op Loevestein heeft het Hof de kasteleins van Muiden, Medemblik en andere sterkten nogmaals gewaarschuwd. Ook enige steden, met name Den Briel, werd aangeraden goede wacht te houden en het stadje aan de Maas bleek zich bij een controle door één van de raadsheren goed van zijn taak te kwijten³²⁵.

Alva zelf bemoeide zich pas 8 januari 1571 — dus een maand na de aanslag op Loevestein — met de versterking van de Hollandse sloten toen hij de kasteleins van Muiden en Medemblik, Paulus van Loo en Cornelis van Rijswijk, en hun collega's in Gouda, Gorcum en Abcoude opdracht gaf hun kastelen met een burgerwacht te bezetten³²⁶. Maar ook hier toonde de bevolking weinig animo; Van Rijswijk wierf voor zijn slot dat normaal slechts een bezetting had van drie man en diende ter bescherming van Medemblik en 16 omringende dorpen, acht man extra aan, terwijl hij klaagde over de ongehoorzaamheid van de burgers en dorpelingen. Van Loo kreeg van de omwonenden van zijn slot te horen „dat hun voerzaten noch zyluyden noeyt van ouden tyden beswaert waeren geweest met bewaringe van zyn Majesteyts huys tot Muyden, maer dat in periculose ende noodiche tyden tselfde huys bewaert was geweest bij soldaten tot costen van Zyne Majesteit”. Zij hadden ernstig te lijden gehad van de watersnood — een excuus dat we in deze maanden veel tegenkomen — en moesten ook eigen dorpen en steden bewaken³²⁷. Maar de landvoogd achtte het gevaar alweer geweken en 7 februari gaf hij de kastelein van Medemblik opdracht de acht juist aangeworven mannen te ontslaan. Zij waren zó kort in dienst geweest „dattet die

³²² *Van Vloten*, Opstand, p. 306-308.

³²³ Hof van Holland-Alva, 16 en 25.10.70, Aud. 336, fol. 144 en 147.

³²⁴ Van Loo-Raad van Financiën, 30.10.70, Aud. 338, fol. 9.

³²⁵ Hof van Holland-Alva, 20.12.70, Aud. 336, fol. 238; zeer gedetailleerde gegevens over de verdediging van Holland in deze maanden in collectie Vogels, 69 D 22.

³²⁶ Memorandum van Alva, 8.11.71 en Alva-Van Loo en Van Rijswijk, 10.1.71, Aud. 338, fol. 8 en 14.

³²⁷ Van Rijswijk-Alva, 18.1.71, Aud. 338, fol. 30; Van Loo-Alva, 29.1.71, Aud. 338, fol. 43.

ondersaeten aldaer denselven betaelende sullicx nyet en sullen voelen''³²⁸. Een kleine wraak voor de ongehoorzaamheid? Naast deze rijkelijk late versterking van de kastelen kennen we nog enkele ordonnantiën op de wacht: 13 december 1570 beval de regering van 's-Gravenhage dat iedere nacht 32 man moesten waken³²⁹, in Amsterdam werd tien dagen later de burgerwacht versterkt³³⁰ en in Delft werd een extra wacht ingesteld van 40 man die tot 28 februari in dienst bleef en de stad 349 pond kostte³³¹. Ongetwijfeld zal ook in andere kustplaatsen verscherpte wacht gehouden zijn want de Geuzenplannen waren nu eenmaal niet geheim gebleven. Maar gezien de houding van de bevolking bij andere gelegenheden, zouden de Watergeuzen bij een doorgezette aanval op Holland waarschijnlijk weinig tegenstand hebben ontmoet. Wat de defensie van dit gewest betrof had Den Briel ruim een jaar eerder kunnen plaatsvinden.

Voor Friesland toonde Alva in deze maanden dezelfde onverschilligheid — indien we het zo mogen noemen — als voor Holland. Begin december 1570 was de toestand er volstrekt hopeloos: de Allerheiligenvloed had vooral het noorden van het gewest ernstig getroffen, bijna 3000 doden waren te betreuren en de schade was groot³³². Ook de verdediging was ontwricht; door het water waren steden en dorpen geïsoleerd zodat de inwoners bij een aanval elkaar geen hulp konden bieden. Als gevolg van de voortdurende dreiging zouden zij evenmin in staat zijn de dijken te herstellen. „Binnen slandts'' vermocht men niets, afweer was slechts mogelijk „mit macht van scheepen buyten in zee'' zoals het Friese Hof betoogde³³³. Het is begrijpelijk dat Megen klacht na klacht uitte; hij vreesde een aanval over de toegevroren wateren en meende dat de verdediging van boeren en monniken nu volkomen onbetrouwbaar was, want met hun bezittingen hadden ze ook hun wapenen verloren³³⁴. Alva's antwoord bestond uit een vage belofte van bijstand en het gebruikelijke advies „goede hoede ende wacht te houden''; de jeremiërende stadhouder werd toegevoegd dat een aanval op Friesland over het ijs niet te verwachten was omdat het weer van de ene dag op de andere kon omslaan³³⁵. Dat Megens verzoek na de aanslag op Loevestein, om het slot te Vollenhoven van minstens tien man te voorzien werd afgewezen, hoeft ons niet te verbazen³³⁶.

³²⁸ Alva-Van Rijswijk, 7.2.71, Aud. 338, fol. 54.

³²⁹ *J. Smit*, Den Haag, p. 133.

³³⁰ G.A. Amsterdam, Willekeuren G, 23.12.70, fol. 48.

³³¹ Collectie Vogels, 69 D 22.

³³² *Woltjer*, p. 204.

³³³ Hof van Friesland-Alva, 2.12.70, Aud. 295, fol. 331.

³³⁴ Megen-Alva, 10.12.70, Aud. 295, fol. 334; Megen-Alva, 16 en 18.12.70, Aud. 310, fol. 112 en 120.

³³⁵ Alva-Hof van Friesland, 15.12.70, Aud. 295, fol. 340; Alva-Megen, 18.12.70, Aud. 310, fol. 118.

³³⁶ Megen-Alva, 24.12.70, Aud. 310, fol. 170; Alva-Megen, 31.12.70, Aud. 310, fol. 207.

Hoe anders reageerde de landvoogd toen hij diezelfde decembermaand Zeeland in gevaar achtte! Op 20 december bewogen „causes urgentes” hem Wacken te waarschuwen geheel Zeeland goed te bewaken; de havens, de poorten van de steden en alle binnenlopende schepen dienden te worden gecontroleerd. Rammekens — evenals Loevestein een versterking met een geringe bezetting — werd speciaal genoemd. Alva zag zich genoodzaakt in Vlissingen opnieuw een vendel Walen in te kwartieren, hoezeer hem dit voor de bewoners aan het hart ging³³⁷. In Arnemuiden werd de wacht door de schutterijen geïntensiveerd. Men was vooral bang voor een verrassing van de steden door binnengeslopen vreemdelingen; de Middelburgse magistraat had vernomen „dat diverssche quaeddoeners, fugitiven, gebannen ende andere delinquanten hen vervorderen binnen deser steden te komen logeren, soe by dage als by nachte en dat deselve heymelick onderhouden, versteken, gelogeerd ende verswegen worden ende op haar schoonste voorgenoemen aenslagen bedriven ende committeren diverssche dieverien ende quade feyten”. Niet alleen in Middelburg, maar in alle steden was men verplicht de namen van zijn gasten aan het stadsbestuur mee te delen³³⁸.

Naast deze papieren maatregel waren er de Walen van vlees en bloed die, twee jaar soldij ten achter, 12 januari vanuit Philippeville in Vlissingen arriveerden. Hun kapitein verzocht de stad om verzorging. Nu was de maat vol: het stadsbestuur beklagde zich bij de Staten van Walcheren en Wacken en zond zelfs de burgemeester Andries Pietersz voor een persoonlijk onderhoud naar Alva. De Vlissingers wezen op de vele garnizoenen die de kleine stad met slechts 700 huizen hadden bezwaard, op de extra kosten voor de dijkwerken, op de zware belastingen, de kwijnende visserij en handel, de schade door de Allerheiligenvloed en daarnaast op de grote buur Middelburg „hebbende meer dan genouchsame commoditeyt ende ryedom”. Alva, het oproer van het vorig jaar gedachtig, liet zich vermurwen: 29 januari schreef hij de stad dat maar 50 soldaten daar zouden blijven, de rest werd binnen Middelburg gelegerd. Men behoefde de knechten slechts te voorzien van „bedden met slaepelaeken ende deken” en hun toe te staan „des weerdts vuer te moegen mede genieten ende een keersken om tsavondts slaepen te gaan en anders ter werelt nyet”³³⁹. Dat deze „verlichtinghe der stadt” de onrust die mede veroorzaakt werd door de economische nood niet wegnam zou spoedig blijken.

Kreeg Zeeland dus voldoende aandacht van de landvoogd, ook de Vlaamse kust mocht zich in zijn voortdurende zorgzaamheid koesteren.

³³⁷ Alva-Wacken, 20.12.70, Aud. 336, fol. 257.

³³⁸ *Unger*, Bronnen Middelburg, I, p. 263, 665; G.A. Veere, Register van plakaten (1555-1586), 26.12.70, fol. 79.

³³⁹ G.A. Vlissingen, Vlissingen-Wacken (?), 12.1.71, lijst no. 445; Wacken-Vlissingen, 22.1.71, lijst no. 447; Vlissingen-Wacken, 23.1.71, lijst no. 448; Alva-Vlissingen, 29.1.71, lijst no. 449, alles inv. no. 243. *Van Grol*, p. 32, plaatst deze garnizoensvermindering ten onrechte in januari 1570.

Veel hoefde daar niet te veranderen, de garnizoenen in de steden bleven en bezorgden de burgers grote last³⁴⁰. Langs de stranden waren de wachten permanent in actie³⁴¹ en in november liet de magistraat van Duinkerke, toen hij een aanval van de Watergeuzen vreesde, alle binnenlopende schepen controleren³⁴².

Door het mislukken van hun invasieplannen was Alva's minachting voor de piraten alleen maar groter geworden. Toch hadden zij een zekere reputatie opgebouwd; de verovering van 's-Heerenberg en Loevestein werd door Ferrals, de Franse gezant in de Nederlanden, toegeschreven aan „Watterqueux”. Hij meende bovendien dat Alva gedwongen was 12 à 15 vendels Spanjaarden langs de kust te legeren om hun invallen af te weren³⁴³. Juist waren deze berichten niet, maar zij bewijzen wel dat de Watergeuzen beschouwd werden als Alva's meest actieve en effectieve bestrijders. De groeiende toenadering tussen Oranjes rebellen en de Hugenoten, gepaard gaande met een zich steeds duidelijker manifesterende verwijdering tussen Frankrijk en Spanje, bracht in 1571 ook de landvoogd zelf tot dit inzicht. Niet dat hij de Watergeuzen op zichzelf een gevaar voor de Nederlanden achtte, alleen door hun samenwerking met Frankrijk en misschien Engeland vormden zij in zijn ogen een reële bedreiging. Het is daarom bij de behandeling van de verdediging van de Nederlanden vanaf april 1571 noodzakelijk onderscheid te maken tussen enerzijds de gebruikelijke lapmiddelen tegen landgangen en knevelarijen, die Alva graag aan de bevolking overliet en anderzijds de werkelijk serieuze verdediging van de gewesten die hij door een mogelijk bondgenootschap van Frankrijk en de Geuzen bedreigd achtte, een verdediging die uitsluitend aan koninklijke troepen kon worden toevertrouwd.

Toen de Geuzen hun aanslagen op Holland hadden opgegeven, dachtte Alva aanvankelijk noch plunderingen, noch een grote invasie. Zoals wij zagen liet hij de extra bezetting van het kasteel te Medemblik vertrekken en zijn optimisme werd nog versterkt door de overwinning die de Walen van Robles eind februari met hun gebruikelijke strijdwijze op Ameland behaalden³⁴⁴. Hij beantwoordde de Hollandse klachten over de afsluiting van de zeegaten en de aanwas van de piraten — „voir een te voeren zijn wel drie verreesen” —³⁴⁵ dan ook slechts met een opbeurend woord: bij de nederlaag op Ameland zou Entens verdronken zijn „soe dattet te hopen staet dat andere van hoeren aenhanck nyet lichtelyck hen sullen wagen eenigen aentast oft invall te doen. Nyetemin is van noode altyd

³⁴⁰ B.v. *Heinderycx*, III, p. 83: in 1570 was er een grote bezetting in Veurne, „die de borgers uutmene tot last was ende hun groote costen aendeed . . .”.

³⁴¹ A.R.A. Brussel, Chambre des comptes, reg. no. 43264, rekening van Veurnambacht, 1570, fol. 47.

³⁴² *Malo*, I, p. 166.

³⁴³ *Gachard*, Bibl. nat., II, p. 481.

³⁴⁴ Zie hiervóór p. 55.

³⁴⁵ Hof van Holland-Alva, 26.2.71, Aud. 338, fol. 73-74.

op syn hoede te wesen . . ." ³⁴⁶. Een ernstige misrekening, want voordat Alva dit had geschreven hadden de goed georganiseerde plunderingen van Monnickendam en Schellingwoude plaatsgevonden. Hoewel dit gebeuren enige ontsteltenis veroorzaakte, werd aanvankelijk vrijwel niets ondernomen. Amsterdam, door goede wacht en artillerie dag en nacht beveiligd ³⁴⁷, nam alleen contact op met de Westfriesse steden over de uitrusting van een eskader ³⁴⁸. De afwezigheid van Bossu zal aan deze laksheid wel mede schuldig zijn geweest. Zelfs een waarschuwing, midden maart vanuit Gelderland gegeven dat de Watergeuzen van plan waren „gravenhage ende meer vleckten daer ontrent in de nacht te spoliëren", deed het Hof van Holland slechts aan Alva vragen hier acht op te slaan ³⁴⁹.

De overval op Tessel van 25 maart verlamde de bevolking; aan weerstand werd niet gedacht, ook omdat de aanzienlijken onder wie twee burgemeesters en enige schepenen, „schandelyck gewecken" waren. Deze verlamming sloeg over op het Noordhollandse platteland toen de Watergeuzen daar eind maart begonnen te plunderen, men kreet slechts om hulp van Brussel en de terugkeer van Bossu ³⁵⁰. Nu bewezen ook de Hollandse boeren hun geringe waarde als verdedigers van huis en haard: de baljuw van Schagen Sebastiaan Craenhals, verzamelde in zijn rechtsgebied een aantal mannen om weerstand te bieden, maar zij waren „gelyck boeren plegen", „van anxte bijnaest doot" zodat de moedige Craenhals de rantsoenering van Kamp, Groet en Schoorl niet kon afwenden en zelfs Bergen moest ontruimen ³⁵¹. Toen de stadhouder 6 april in Den Haag aankwam was de storm voorbij en kon hij beginnen maatregelen te nemen om herhaling te voorkomen. Een vloot zou de piraten van de zee jagen en vernietigen, maar alvorens deze was uitgerust moest Holland tegen verdere invallen worden beschermd. Het was gebleken dat dit niet aan de inwoners kon worden toevertrouwd, dus was legering van Spaanse troepen uit Utrecht in de kuststeden onvermijdelijk. Haarlem had deze nieuwe dreiging voorzien; 6 april besloot de vroedschap voorlopig op eigen kosten 116 soldaten in dienst te nemen en de schutterij goed te doen waken „opdat dese stadt mit geen Spaensche soldaten soude belast werden" ³⁵².

³⁴⁶ Alva-Hof van Holland, 7.3.71, Aud. 338, fol. 81.

³⁴⁷ *Ter Gouw*, VI, p. 370.

³⁴⁸ Zie hiervoor p. 219. Het is me niet gebleken dat al op 6 maart 400 Spaanse haakschutters uit Utrecht naar West-Friesland zijn gegaan zoals in de Utrechtsche Kroniek, p. 107, is vermeld.

³⁴⁹ Een zekere Pieter van Dorp had in Xanten een balling uit Deventer ontmoet, Hans van Vierssen. Van Vierssen, die inderdaad op de Geuzenvloot is geweest, had met hem over de plannen gesproken. Hierop lichtte het Gelderse Hof Alva en het Hollandse Hof in (Hof van Gelderland-Alva, 16.3.71, Aud. 311, fol. 207-209; Hof van Holland-Alva, 18.3.71, Aud. 338, fol. 89).

³⁵⁰ Schout van Tessel-Hof van Holland, 22.3.71, Aud. 338, fol. 94; Hof van Holland-Alva, 30 en 31.3.71, Aud. 338, fol. 106 en 108; *Hoynck*, I, p. 621-622.

³⁵¹ Craenhals-Hof van Holland, 3.4.71, Aud. 338, fol. 113-114.

³⁵² G.A. Haarlem, Resolutiën der vroedschap, aug. 1563-sept. 1577, 6.4.71, fol. 243-244.

Enkele dagen later werd door Holland in Zandvoort een vendel knechten aangeworven en onder bevel gesteld van meergenoemde Craenhals, wiens manhaftigheid zo werd beloond. Ook hierbij was het doel veeleer het ontgaan van vreemde troepen dan afweer tegen de piraten; de manschappen waren merendeels afkomstig uit Holland zelf³⁵³. Eind april betoogde het Hof van Holland tegen de landvoogd dat het deze troepen waren geweest die de Watergeuzen van verdere invallen hadden doen afzien en men waagde het hem de rekening van totaal 2664 pond aan te bieden³⁵⁴.

Het is niet waarschijnlijk dat Alva heeft betaald en de Hollanders zullen hun troepen wel spoedig afgedankt hebben toen bleek dat de Spanjaarden toch kwamen. Alkmaar had temidden van de plundering gelegen en dus kreeg deze stad aanvankelijk de volle laag: alle 400 Spaanse haakschutters die 7 april uit Utrecht vertrokken werden er ingekwartierd. Wel had Bossu eerst het plan de helft van hen op Tessel te legeren, maar omdat dit eiland geheel leeggeplunderd was en de mannen er gebrek zouden moeten lijden zag hij daar van af³⁵⁵. Zonder moeilijkheden ging de legering in Alkmaar niet gepaard; de burgers hielden de Spanjaarden enige tijd buiten de poort en Bossu zelf moest er aan te pas komen om de verhitte gemoederen te kalmeren³⁵⁶. De ontevredenheid in de stad bleef groot omdat de slechtbetaalde soldaten allerlei eisen stelden op het punt van voedselvoorziening en onderdak. Bovendien was de vroedschap gedwongen de bevelhebber verschillende malen geld te lenen; ten slotte schonk zij hem 15 juli de geleende bedragen, totaal f 800, om onenigheid te vermijden³⁵⁷. Maar toen was Alkmaar al van de helft der bezetters verlost en de rest zou ook spoedig vertrekken.

Begin april had Bossu alleen troepen in Alkmaar en Leiden willen leggen en hoewel Alva hiermee aanvankelijk zijn instemming had betuigd³⁵⁸, zond hij de stadhouder 25 april een uitgewerkt plan voor de verdediging van Holland die aanzienlijk moest worden versterkt. De samentrekking van alle piraten deed de landvoogd een grote aanval vrezen, die echter alleen de kust kon bedreigen omdat zij het niet zouden wagen de rivieren op te zeilen. Aangezien bij een invasie een aanzienlijk deel van de bemanning op de schepen moest achterblijven om die te bewaken, zou het aantal werkelijke aanvallers betrekkelijk gering zijn. Op grond van deze overwegingen wenste Alva 250 Spanjaarden in Den Briel te legeren, 200 op de andere Maasoever in het dorp 's-Gravenzande, 300 in Delft van waaruit Den Haag kon worden verdedigd en 200 verdeeld over Alkmaar

³⁵³ Rekening en naamlijst van de manschappen, 9.4.71, Aud. 338, fol. 179-184.

³⁵⁴ Hof van Holland-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 204.

³⁵⁵ Bossu-Alva, 7 en 11.4.71, Aud. 338, fol. 119 en 125; Utrechtsche Kroniek, p. 107.

³⁵⁶ Bossu-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 152; *Van der Woude*, p. 62.

³⁵⁷ G.A. Alkmaar, Resolutiën van de vroedschap, 2, fol. 34vo; *Boonkamp*, p. 173.

³⁵⁸ Bossu-Alva, 7.4.71, Aud. 338, fol. 119; Alva-Bossu, 10.4.71, Aud. 338, fol. 122.

en Beverwijk. „Je croy bien”, voegde hij eraan toe, „que il y pourra avoir mescontentement où ces soldatz iront, mais le pays ne se peult defendre et garder contre les ennemiz sans gens de guerre”. De burgers moeten begrijpen dat het lichter valt de lasten van een garnizoen te dragen dan bij een overval alles te verliezen³⁵⁹. Het is duidelijk dat deze ingrijpende troepenverplaatsing niet diende om plunderingen te voorkomen, maar om een grote aanval van de Geuzen in samenwerking met Fransen of Engelsen, te weerstaan.

Bossu kon bij de hertog een potje breken en hij waagde het de waarde van diens gehele plan in twijfel te trekken. Hij begon met een schampere opmerking over de invasiegeruchten die al vier maanden de ronde deden zonder dat van een werkelijke dreiging sprake was. Den Briel was een strategisch belangrijk punt dat stellig bezetting nodig had, maar het was tevens „une fort pauvre ville” die ieder jaar meer in verval raakte en onmogelijk 250 onbetaalde soldaten kon onderhouden zonder dat er grote moeilijkheden ontstonden. Voorst achtte de Hollandse stadhouder het niet nodig troepen naar Delft en 's-Gravenzande te sturen; in de verdediging van Den Haag werd voorzien door het garnizoen van Leiden dat eventueel met 40 man vergroot kon worden. Bovendien had Delft een sterke burgerwacht die in geval van nood bereid was Den Haag bij te staan. Soldaten in 's-Gravenzande waren zinloos want het was een klein dorp zonder enige versterking. Evenzo Beverwijk; men kon beter alle 200 haakschutters in Alkmaar laten³⁶⁰.

Maar Alva liet zijn gezag gelden en de troepen kwamen waar hij wenste. Zes mei trokken alle overgebleven Spanjaarden uit Utrecht³⁶¹ naar Den Briel, Delft en de rechter Maasoever bij 's-Gravenzande, Naaldwijk en Maasland, terwijl Alkmaar en Leiden hun garnizoen hielden. Of Beverwijk nog een bezetting heeft gekregen, zoals Alva wilde, is me niet bekend. De weerstand was overal groot. Over Alkmaar heb ik al gesproken; toen de troepen Den Briel naderden vluchtten vele burgers met hun bezittingen en de magistraat moest het uit de stad voeren van goederen verbieden op straffe van verbeurdverklaring. De vluchtelingen kregen bevel onmiddellijk terug te keren om het garnizoen te ontvangen en het werd streng verboden de Spanjaarden te beledigen en te kwetsen³⁶². Het stadsbestuur van Delft beraadde zich 21 juli op welke wijze men de bezetting kon kwijtraken waarmee de burgers sedert 11 mei „zeer zwaerliken ghechargeert ende belast” waren. Men besloot met Alva of zijn zoon te gaan praten en „deur belofte van seeckere grote merckelicke somme van penninghen” het doel te bereiken. Inderdaad trokken twee magistraten naar Antwerpen waar zij Don Frederiks secretaris honderd

³⁵⁹ Alva-Bossu, 25.4.71, Aud. 338, fol. 169.

³⁶⁰ Bossu-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 205-206.

³⁶¹ Utrechtsche kroniek, p. 107; *Bor*, I, fol. 241.

³⁶² Collectie Vogels, 69 D 17.

koningskronen toestopten „om de saeck te recommanderen”³⁶³. Succes had deze omkoping niet: Delft hield zijn garnizoen even lang als de andere Hollandse steden.

De bestuurders van het ambacht van Maasland klaagden 22 juni bij het Hof van Holland over de 600 Spanjaarden die daar gelegerd waren en gedeeltelijk door de bevolking moesten worden onderhouden; men had er al 3000 gulden aan ten laste gelegd³⁶⁴. Dat op het platteland zo een aanzienlijke troepenmacht was gelegerd was te wijten aan de wens van Bossu Den Briel zoveel mogelijk te ontzien. Alva had daar naast het garnizoen dat er al was, nog twee vendels uit Gent willen leggen, die echter na hun aankomst — ongeveer 20 mei — door de stadhouder naar de noordelijke Maasoever waren gedirigeerd³⁶⁵.

Op 5 juli kwam er een nieuwe klachtenbron bij. Haarlem, dat zoals we zagen alle moeite had gedaan van een bezetting verschoond te blijven, kreeg „tot wederstandt vande piraten upden zee wesende” de helft van de Spanjaarden uit Alkmaar, honderd man, ingekwartierd. Eind augustus voegde zich daar de andere helft van het vendel onder Rodrigo Capata bij³⁶⁶. Naast de rechtvaardige overweging ook het grotere Haarlem in de lasten te laten delen, kan Alva bij dit besluit misschien mede beïnvloed zijn door het gerucht dat de Watergeuzen duizend haakschutters zouden doen landen op de Hollandse kust in de omgeving van Haarlem³⁶⁷.

Zo werd Holland eind augustus 1571 verdedigd door meer dan duizend Spaanse soldaten verdeeld over Leiden, Delft, Haarlem, Den Briel en het platteland ten zuiden van Den Haag en Delft. Het valt op dat Den Briel, in De Scheppers memorie van 1552 met zoveel zorg omringd, nu ook door Alva van groot belang werd geacht. Niet de landvoogd maar Bossu wilde de bezetting van het Maasstadje verzwakken. De Spanjaarden hoefden slechts één maal in actie te komen toen 24 mei kapitein Wybe Sjoerds met 125 man aan lang ging, eerst Katwijk aan Zee plunderde en daarna optrok naar het klooster Rijnsburg. Voordat de Geuzen daar hun vernieling en roof konden beginnen werden zij door de Spanjaarden uit Leiden zonder strijd op de vlucht gedreven³⁶⁸. Niet iedere landgang kon dus worden tegengegaan, maar een grootscheepse plundering van het platteland was onmogelijk geworden. Het primaire doel van de bezetting van Holland was echter het voorkomen van een verrassing door met Fransen of Engelsen samenwerkende Geuzen en voor dat doel was de

³⁶³ G.A. Delft, Resolutiebouck van veertigen, 1566-1581, 21.7.71, fol. 22-23; *Soutendam*, p. 137.

³⁶⁴ A.R.A., Zesde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst, 22.6.71, fol. 24.

³⁶⁵ Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285-286.

³⁶⁶ G.A. Haarlem, Resolutiën der vroedschap, 1563-1577, 5.7.71, fol. 250; Alva-Haarlem, 25.8.71, Aud. 339, fol. 87.

³⁶⁷ Alva-Bossu, 2.6.71, Aud. 338, fol. 288.

³⁶⁸ Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285-286; Alva-Bossu, 30.5.71, Aud. 338, fol. 287; hiervóór p. 62.

bezetting stellig afdoende. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat de overval op Den Briel die Brederode en Treslong voor eind oktober 1571, en Lumey kort daarna, in zin hadden, succes zou hebben gehad als zij een begin van uitvoering had gekregen.

Ook de Hollanders zelf hadden na de gebeurtenissen van maart en april maatregelen genomen, niet zozeer om een verovering van het gewest te verhinderen als wel om herhaling van de plunderingen te voorkomen en, zoals gezegd, een Spaanse bezetting te ontgaan. De door Haarlem en het hele gewest Holland aangeworven soldaten heb ik al genoemd. In Medemblik werd al op 31 maart een uitvoerige ordonnantie op de burgerwacht uitgevaardigd, die in de zomer verder werd uitgebouwd³⁶⁹. Toch was het nodig dat Bossu de stad 12 december vermaande over „de seer slappe ende quade waecke” waardoor een aanval van de rebellen bij nacht en ontij makkelijk succes zou kunnen hebben³⁷⁰. Verslapping van de waakzaamheid was overal merkbaar zodra het onmiddellijke gevaar geweken was en voortdurend moesten oude voorschriften worden herhaald of nieuwe uitgevaardigd. Zo werd in het onversterkte 's-Gravenhage dat, gezien zijn ligging, betekenis en de geuite dreigementen een aangewezen doelwit vormde, 18 mei een nieuwe ordonnantie op de wacht gedecreteerd; let wel: „tegens de oproerte ende onrust die deur de rebellen ende Watergeusen soude moeghen oprysen”³⁷¹. Uit deze formulering spreekt niet alleen vrees voor de Geuzen zelf, maar ook voor hun sympathisanten onder de bevolking die bij een inval hun zijde zouden kiezen. Geen ongegronde vrees, want zoals we hebben gezien maakten waarschijnlijk vele mannen bij de landgangen in Holland van de gelegenheid gebruik zich bij de invallers aan te sluiten³⁷².

Nog meer dan Holland golden de invasiegeruchten voorjaar 1571 Zeeland. Vanzelfsprekend beantwoordde Alva deze dreiging met een nieuwe versterking van Walcheren en nu ook van Schouwen. Het feit dat de bevolking, door het optreden van de Watergeuzen toch al in haar middel van bestaan, de visserij, bedreigd, deze zware belasting met ernstige tegenstand begroette, geeft de geruchten over een aanval een grotere betekenis dan men er oppervlakkig gezien aan zou toekennen.

Aanvankelijk zochten de Zeeuwen hun toevlucht tot verdedigingsmaatregelen op eigen kracht: 13 april werd een versterkte wacht in Veere ingesteld³⁷³, twee dagen eerder had de Middelburgse magistraat besloten het stadhuis te laten bewaken³⁷⁴ en 21 april liet hij alle geschut nazien en in gereedheid brengen. Tevens sprak men met Wacken over het

³⁶⁹ G.A. Medemblik, berg-no. 1475, Stukken betreffende de wapening der burgers, 1571-1572.

³⁷⁰ G.A. Medemblik, berg-no. 1237, Bossu-Medemblik, 12.12.71.

³⁷¹ G.A. 's-Gravenhage, Register van lopende keuren, 1567-1570, 18.5.71, fol. 46.

³⁷² Zie hiervóór p. 173.

³⁷³ G.A. Veere, Root Costuumboek, 13.4.71, fol. 157vo.

³⁷⁴ *Unger*, Bronnen Middelburg, I, p. 265.

gerucht „dat de geusen souden hebben ontrent de Duyns onder Ingelandt seker vyfftych scepen van oorloghe in meyninghe soe men seght om het eylandt van Walcheren te invaderen ofte bescadigen”. De stad wilde de dijken laten bewaken door burgers en soldaten, voorzien van geschut en jachten uitrusten om de Watergeuzen te verkennen. De superintendent had inmiddels al wachten geplaatst bij Zoutelande en Westkapelle en zou met Alva overleggen over verdere maatregelen ³⁷⁵. Deze wachtdiensten werden vervuld door de plattelandsbevolking, die eigenlijk elk moment dat ze niet sliep nodig had voor het verdienen van haar karige boterham. Wacken wilde deze wakers dan ook vervangen door mannen die vroeger bij de marine hadden gediend, tegen hetzelfde loon als zij daar hadden genoten. Verder stelde hij de landvoogd voor de bezetting van Rammekens te versterken en enkele jachten uit te rusten om de eilandengroep te bewaken. Ten slotte dienden spionnen naar de Engelse en Franse kust gezonden te worden om een onderzoek in te stellen naar de werkelijke kracht van de Watergeuzen, wier sterkte zijns inziens overdreven werd ³⁷⁶. Allemaal maatregelen die de bevolking niet extra zouden belasten; om versterking van de troepenmacht op Walcheren heeft Wacken zeker niet gevraagd.

Maar Alva besliste anders. Reeds op 16 april schreef de Vlissingse pensionaris Jan Herry vanuit Mechelen aan de stadssecretaris Van der Zickele die juist in Brussel de belangen van Vlissingen behartigde, dat hij „mit geturbeerde zinnen” vernomen had dat men een dubbel vendel in de stad wilde legeren ³⁷⁷. Aanvankelijk had Alva inderdaad twee vendels Walen uit het zuiden naar Walcheren willen dirigeren, maar omdat dat te veel tijd kostte, liet hij omstreeks 25 april drie vendels Spanjaarden uit Breda aanrukken. Deze dienden het eiland te beschermen tot de Walen waren gearriveerd om hun taak over te nemen. De Spanjaarden zouden daarop verder gaan naar Schouwen dat tot dan toe geen bezetting had gekend. Ook nu toonde de landvoogd begrip voor de ontevredenheid van de bevolking „mais”, voegde hij eraan toe, „enfin le pays et les subjectz ne se peult laisser à l'abandon de telz mechans et vault trop myeulx endurer la discommodité que amenant gens de guerre que de se perdre du tout” ³⁷⁸.

Ongelukkig genoeg viel de uitbreiding van de garnizoenen juist samen met een periode van werkloosheid en sociale onrust onder de vissersbevolking van Walcheren en Schouwen, zodat Wacken zeer bezorgd was over de reacties „entre les povres pesceurs par faulte de negociation”.

³⁷⁵ Voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, fol. 88 (collectie Vogels, 69 D 17).

³⁷⁶ Wacken-Alva, 19, 20 en 21.4.71, Aud. 338, fol. 132, 149 en 158; 23.4.71 besloot de Middelburgse raad twee spionnen naar Calais te zenden om de kracht van de Geuzen op te nemen (*Unger*, Bronnen Middelburg, I, p. 483).

³⁷⁷ *Van Grol*, p. 33.

³⁷⁸ Alva-Wacken, 25 en 25.4.71 en 13.5.71, Aud. 338, fol. 168, 172 en 252.

Misschien zouden ze uit ellende het land verlaten. Alva kon de soldaten nu wel opdragen „toute modestie et discipline” te betrachten, maar het zou beter zijn hen voldoende te betalen ³⁷⁹. Op 30 april kwamen de tijdelijke gasten uit Breda op Walcheren aan; behalve de drie steden kregen ook Vrouwenpolder, Westkapelle, Domburg, Arnemuiden en Zoutelande inkwartiering. Deze vissersdorpen waren arm en konden de soldaten moeilijk onderhouden. Toen de Spanjaarden half mei naar Schouwen gingen namen de Walen ook op het platteland hun plaats in ³⁸⁰. Middelburg was gedwongen gedurende het korte verblijf aan de kapitein van het garnizoen twee maal geld te lenen „om alle inconvenienten ende faullen te schuwen”, maar later kreeg de stad het geld terug ³⁸¹.

Dat deze Spanjaarden mannen waren die hun verplichtingen nakwamen was slechts een schrale troost voor Schouwen dat met 500 soldaten te zwaar belast werd, vooral nu de visserij volkomen stil lag ³⁸². Alva vond het dan ook nodig de inkwartiering op het eiland te laten regelen door zijn vertrouweling De Tassis die juist in Zeeland het vertrek van een grote koopvaardijvloot had georganiseerd ³⁸³. Naar het schijnt heeft deze zonder veel moeilijkheden zijn taak volbracht, al bracht Zierikzee tegenspuiterend in het midden dat de komst van de troepen het werk aan de dijken bemlemmerde. Waarop de landvoogd zich met oprechte verbazing kon afvragen „quelle chose les dicqueurs ont à faire avec les soldatz, ou quel empeschement iceulx leur peuvent faire” ³⁸⁴. De Spanjaarden zijn niet lang op Schouwen gebleven; het was een tijdelijke noodmaatregel en voor de herfst moeten zij naar Breda zijn teruggekeerd. Op 19 oktober was het in ieder geval weer nodig dat de bevolking zelf wacht hield „binnen de stad [nl. Zierikzee], op de dyken, buyten de poorten en ten plattelande” ³⁸⁵.

Walcheren hield zijn Walen echter en kreeg er nog een kasteel bij: 6 juni werd in Vlissingen begonnen met de bouw van de versterking die Amsterdam voor f 200.000 had afgekocht ³⁸⁶. De afkeer onder de Vlissingers van Alva's bewind kon er slechts door toenemen, vooral omdat het kasteel zou verrijzen op de plaats waar zij een nieuwe haven wensten te graven ³⁸⁷.

³⁷⁹ Wacken-Alva, 27.4.71, Aud. 338, fol. 175.

³⁸⁰ Wacken-Alva, 1.5.71, Aud. 338, fol. 212.

³⁸¹ Twee maanden eerder had men de kapitein van het Waalse garnizoen dat toen in de stad lag 80 daalders geleend; dit bedrag werd 28 mei terugbetaald (voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, fol. 87, 89-90, afschrift in collectie Vogels 69 D 16).

³⁸² Volgens Wacken konden begin mei 124 vissersschepen van het eiland niet uitvaren (Wacken-Alva, 3 en 9.5.71, Aud. 338, fol. 218 en 238). N.B. deze bezetting was ook in overeenstemming met De Scheppers memorie van 1552 (*Warnsinck*, Memorie, p. 258).

³⁸³ Alva-De Tassis, 14.5.71, Aud. 338, fol. 256.

³⁸⁴ Alva-Wacken, 23.5.71, Aud. 338, fol. 283.

³⁸⁵ Collectie Vogels, 69 D 19.

³⁸⁶ *Ter Gouw*, VI, p. 359-367.

³⁸⁷ *Van Grol*, p. 33.

En nog was de maat niet vol: eind juni dreigde volgens Alva een aanval op Vlissingen door een gecombineerde vloot van Hugenoten en Watergeuzen en de stad diende daarom twee vendels Walen binnen haar muren te nemen. Wacken sprong voor zijn onderdanen in de bres. De burgers van Vlissingen, betoogde hij, maakten een zware tijd door; de stad had grote schulden en de verbetering van de zeeweringen was kostbaar. Naast de slechtbetaalde soldaten verbleven er nu ook de werklieden die aan de vestingbouw werkten. Alva moest hun maar eens „quelcque honneste et gracieuse lettre” doen toekomen „pour les reconforter et encourager”. De troost van de landvoogd bestond uit zijn toestemming om van de drie vendels die op Walcheren waren er twee over Veere en Middelburg te verdelen en slechts één in Vlissingen te leggen. Bovendien mochten de soldaten van die afdeling op het platteland gelegerd worden indien zij binnen twee uur binnen de muren konden zijn ³⁸⁸.

Al had Vlissingen dan maar een klein garnizoen, makkelijke gasten waren de Walen niet. Eind juni klaagde Wacken over „mes povres compagnies hallebardiens” die in tweeënehalf jaar geen soldij gezien hadden en in november was de nood hoog gestegen ³⁸⁹. Opnieuw was het rijke Middelburg gedwongen enkele malen bedragen te lenen aan de commandanten ³⁹⁰. Over dit alles spuwden de Zeeuwse Staten hun gal toen zij ook nog twee jachten moesten uitrusten ter bewaking van de kustwateren. Eigenlijk had Holland dit moeten doen, maar Bossu zag geen kans ook hiervoor geld bijeen te krijgen. Eind mei kozen de scheepjes vanuit Veere zee ³⁹¹. De Zeeuwen jammerden over de malaise, de hoge belastingen, de overstromingen en de garnizoenen — zij konden de kosten voor de jachten niet meer opbrengen, de koning moest maar betalen ³⁹².

Tot eind oktober bleef de toestand ongewijzigd. Toen werd het vendel van baron De Licques dat grotendeels in Middelburg was gelegerd, overgeplaatst naar Saint-Omer. Wacken wilde het vendel van Steenbeke waarmee Domburg, Westkapelle en Zoutelande belast waren, daarop in Middelburg en Veere leggen om het platteland te ontlasten, maar op

³⁸⁸ Alva-Wacken, 27 en 29.6.71, Aud. 338, fol. 363 en 374; Wacken-Alva en Wacken-Berty, 3.7.71, Aud. 339, fol. 6 en 8; Alva-Wacken, 7.7.71, Aud. 339, fol. 30.

³⁸⁹ Wacken-Alva, 29.6.71, Aud. 338, fol. 375; Alva-Wacken, 31.7.71, Aud. 339, fol. 70; Wacken-Alva, 9.11.71, Aud. 339, fol. 189.

³⁹⁰ Voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, 21.7.71 en 16.2.72, fol. 92 en 102 (collectie Vogels, 69 D 18 en 69 D 20).

³⁹¹ Wacken-Alva, 3.5.71, Aud. 338, fol. 218; Alva-Wacken, 9.5.71, Aud. 338, fol. 237; Alva-Bossu, 8.5.71, Aud. 338, fol. 229; Bossu-Berty, 10.5.71, Aud. 338, fol. 242; Wacken-Alva, 22.5.71, Aud. 338, fol. 281. De jachten achtervolgden het schip van Roobol (confessie van Boudewijn Hart, 13.7.71, Secr. 192, fol. 27vo) ter hoogte van Den Briel; in het gezicht van die stad ontstond een artillerieduel dat in het voordeel van de Watergeus scheen te zullen eindigen. Maar nadat een zwaarder stuk geschut uit Den Briel op één van de Zeeuwse jachten was geplaatst, moest hij wijken (Bossu-Alva, 25.5.71, Aud. 338, fol. 285).

³⁹² Advies van de Staten van Zeeland, 28.7.71, Aud. 339, fol. 73 (copie).

9 november zag hij hier van af³⁹³. Drie weken later smeekten de dorpen hem om bevrijd te worden van de soldaten „overmidts de groote pauperteyt, schameltheyt ende verbysterheyt”; de visserij was nu al jarenlang onmogelijk geweest en begin november waren de buizen opnieuw door de Watergeuzen van zee gejaagd. De superintendent stuurde de bede door aan Alva, die volstond met het uitspreken van de hoop dat de troepen spoedig betaald zouden worden³⁹⁴. De Walen bleven dus op het platteland maar ook Middelburg hield garnizoen binnen de muren, gezien het besluit van de stadsregering van 16 februari 1572 de kapitein 60 daalders te lenen³⁹⁵. Met twee of drie slechtbetaalde Waalse vendels waarvan er één niet binnen ommuurde plaatsen was gelegerd, was het strategisch belangrijke Walcheren begin 1572 onvoldoende verdedigd.

We kunnen uit deze ontwikkeling opmaken dat Alva oktober 1571 het gevaar van een invasie geweken achtte: de bezetting van Schouwen werd toen teruggetrokken en de Walcherse verdediging werd belangrijk verzwakt. Hetzelfde geldt voor Holland: 28 oktober stelde Alva Utrecht in kennis van de op handen zijnde terugkeer van de acht vendels³⁹⁶ en in de loop van de volgende maand verlieten de Spanjaarden Haarlem, Leiden en Delft. Ten slotte vertrokken 19 november uit Den Briel de twee vendels van de regimenten van Gonzalo de Bracamonte en Rodrigo de Toledo³⁹⁷ „twellic naderhant gecauseert heeft het verlies van geheel Hollant ende Zeelant deur het innemen van Den Briel by de rebellen, twellic die principale plaetse was, die de Keyser Carolus in tyden van oirloghe tusschen die Franchoisen oft Engelschen met voir het aldereerste mit garnison plach te doen besetten ende bewaren, als wesende die slutele van dese landen”, zoals de Utrechtse kroniekschrijver niet zonder leedvermaak opmerkte³⁹⁸.

Vanwaar deze zorgeloosheid, zelfs ten aanzien van het anders zo gekoesterde Walcheren? Ten eerste was de gevaarlijke concentratie van piraten die een aanval had doen vrezen, weggesmolten; ten tweede wenste de landvoogd Holland, dat voor de vlootuitrustingen moest zorgen, niet voortdurend met een bezetting te belasten terwijl Utrecht opnieuw zijn straf voor het gepleegde verzet moest ondergaan. Ten derde was er Alva's minachting voor de piraten, laagstaande lieden, die het niet waagden twee gewapende koopvaarders aan te vallen zoals hij december 1571

³⁹³ Alva-Wacken, 23.10.71, Aud. 339, fol. 166; Wacken-Alva, 31.10 en 9.11.71, Aud. 339, fol. 175 en 189.

³⁹⁴ Rekest van Westkapelle etc. aan Wacken, 1.12.71, Aud. 339, fol. 246; Wacken-Alva, 11.12.71, Aud. 339, fol. 244; Alva-Wacken, 19.11.71, Aud. 339, fol. 251.

³⁹⁵ Voormalig G.A. Middelburg, Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584, 16.2.72, fol. 102 (collectie Vogels, 69 D 20).

³⁹⁶ Alva-Utrecht, 28.10.71, Aud. 339, fol. 171.

³⁹⁷ *Bor*, I. 252; *Van Wijn*, p. 82.

³⁹⁸ Utrechtsche kroniek, p. 110-111.

aan zijn opvolger Medina Celi schreef³⁹⁹. Het verdient de aandacht dat hij nog wel beducht was voor een inval vanuit Duitsland. Dit op grond van de gebeurtenissen in december van het voorafgaande jaar, toen de rebellen niet vanuit zee maar te land successen hadden geboekt: Loevestein, 's-Heerenberg, Ulft. Hij gaf Megen dan ook 1 december opdracht om vier compagnieën Spanjaarden in Nijmegen samen te trekken die een verrassing vanuit het oosten direct de kop in konden drukken. De landvoogd zag nu ook in dat zijn tegenstanders zich niet stoorden aan de klassieke wapenstilstand in het winterseizoen, ja bij voorkeur juist in die maanden opereerden⁴⁰⁰.

Hoe zeer Alva, door het nauwere samengaan van Hugenoten en Watergeuzen en door de gespannen verhouding tussen Spanje en Frankrijk, voorjaar 1571 een grote invasie had gevreesd, blijkt ook uit de verdediging van de Vlaamse kust. Dertig april schreef hij Blankenberge, Oostende, Nieuwpoort en Sluis dat zij een bezetting kregen „pour le grand nombre des batteaulx piraticques que l'on entend estre et se mettre encoires ensembles en la mer d'Angleterre”. Brugge moest maar liefst zeven vendels Spaanse infanterie binnen zijn muren nemen van het regiment van Bracamonte dat in Valenciennes lag. Duinkerke kreeg een vendel Spanjaarden, Oostende 100 en Sluis 50 haakschutters⁴⁰¹. In Brugge ontstonden spoedig moeilijkheden met de burgerij en het stadsbestuur merkte begin juni sceptisch op dat een vlootuitrusting tegen de Watergeuzen meer zin zou hebben dan de legering van soldaten op de kust, waar de „roovers niet an en quamen”⁴⁰². De troepen die naar Blankenberge waren gedirigeerd wensten wegens de ellende die daar heerste en het slechte logies dat hen wachtte, de stad niet binnen te komen en bleven in de dorpen in de omgeving⁴⁰³. Oostende trachtte enkele malen het garnizoen kwijt te raken door een beroep op zijn „groote armoede”; meer dan een kwart van de inkomsten der stad moest aan de troepen worden besteed⁴⁰⁴. De enige landgang die de Watergeuzen op de Vlaamse kust hebben uitgevoerd, eind mei 1571, deed het bestuur van Veurnambacht besluiten 80 man in dienst te nemen om dit gebied te bewaken⁴⁰⁵. Begin november toen Alva, zoals we zagen, het gevaar geweken achtte, verdwenen de Spanjaarden ook uit Brugge⁴⁰⁶.

Rest ons nog een blik te werpen op de verdediging van het noorden gedurende 1571. Het spreekt vanzelf dat de angstige Megen zijn gewesten voortdurend het object van de Geuzenaanvallen waande en Alva smeekte

³⁹⁹ Alva-Medina Celi, 24.12.71, Calendar of St. P. Sp., 1568-79, p. 361.

⁴⁰⁰ Alva-Megen, 1.12.71, Aud. 312, fol. 240.

⁴⁰¹ Alva-Blankenberge, 30.4.71, Aud. 286, fol. 63.

⁴⁰² *Custis*, III, p. 10.

⁴⁰³ *Delepierre*, IV, p. 32.

⁴⁰⁴ A.R.A. Brussel, Chambre des comptes, reg. no. 37393, stadsrekening Oostende, 1.4.70-1.4.71, fol. 61vo; *Vlietinck*, p. 171-174.

⁴⁰⁵ *Heinderycx*, III, p. 84.

⁴⁰⁶ *Weydts*, p. 1.

Afb. 10.

Prins Willem van Oranje.

Penning van Coenraad Bloc, 1577.

Koninklijk Penningkabinet 's-Gravenhage.

Afb. 11.

De Hertog van Alva.

Penning toegeschreven aan Jacob Jonghelinck, 1571.

Koninklijk Penningkabinet 's-Gravenhage.

Afb. 12. De monding van de Maas ca. 1570. Blad 13a uit Christiaan Sgroten's *Kaarten van de Nederlanden*. Ed. E. J. Brill, Leiden 1961.

om versterking. Zijn eerste verzoek gold 31 maart Harderwijk, dat een kasteel had waar wel dertig soldaten gelegerd konden worden. Om een bezetting durfde Megen niet te vragen, wel om wapens voor de burgerij. Enkele weken later sprak hij opnieuw zijn bezorgdheid uit over de veiligheid van de stad „en grand dangier d'estre quelque jour aussy pillée et saccagée". Ten slotte liet hij op eigen initiatief de betrouwbare burgers van Harderwijk begin mei bewapenen ⁴⁰⁷.

Begin april vernam Megen uit „goede bron" dat de dertig schepen die Lodewijk van Nassau bij La Rochelle verzamelde, de volgende maand Holland en Friesland zouden aanvallen. Zijn gewest was volkomen onverdedigd; zodra de boeren een zeil van de Watergeuzen bespeurden sloegen zij op de vlucht. Alva trachtte hem gerust te stellen: de piraten waren afgeschrikt door de bezetting van Holland en de vlootuitrusting. Het schouderklopje dat de landvoogd erbij voegde — „toutes fois il n'est bien que l'on soit sur sa garde" — had de stadhouder van het noorden wel nodig, want enkele dagen daarvoor hadden de Geuzen twee succesvolle landgangen ondernomen in Oost-Dongeradeel en Ferwerderadeel ⁴⁰⁸. Opnieuw waren er klachten over de „cleynmoedicheyt der huysluyden" en het Hof van Friesland verzocht Megen om hulp ⁴⁰⁹. Er was sprake van dat 200 haakschutters uit Groningen in Oostmahorn zouden worden gelegerd om herhaling te voorkomen. Alva onthield echter zijn toestemming aan deze verplaatsing en Friesland bleef aangewezen op de waakzaamheid van zijn bewoners, die er begin mei zowaar in slaagden twee of drie landingen van plundersaars te verhinderen ⁴¹⁰.

De Watergeuzen in het noorden werd ook in 1571 het meeste afbreuk gedaan door de Walen van Robles, waarvan de volgende reeks successen mag getuigen. Op 11 mei verdreven zij enkele kapers die bij Borkum voor anker lagen, er werden gevangenen gemaakt ⁴¹¹. Bijna een maand later moest de Spaanse hopman Bustamente die met 200 haakschutters een gelijke operatie wilde uitvoeren, onverrichterzake terugkeren omdat de Geuzen bij Borkum te sterk bleken ⁴¹². Midden juni voegde Robles vier karvelen met 200 man toe aan de vloot van Boschuyzen, zodat zijn onderbevelhebbers Bustamente en Mandeville deelden in de overwinning die de Hollanders voor Emden behaalden ⁴¹³. Toen in de eerste helft van

⁴⁰⁷ Megen-Alva, 31.3.71, Aud. 296, fol. 53; Megen-Alva, 8 en 19.4.71, Aud. 311, fol. 232 en 253; Megen-Alva, 5.5.71, Aud. 312, fol. 6.

⁴⁰⁸ Megen-Alva, 8 en 13.4.71, Aud. 311, fol. 232 en 244; Alva-Megen, 18.4.71, Aud. 311, fol. 252; hiervóór p. 62.

⁴⁰⁹ Douwe Sierksma (grietman van Oost-Dongeradeel)-Hof van Friesland, 14.4.71, Aud. 296, fol. 69; Hof van Friesland-Megen, 15.4.71, Aud. 296, fol. 68.

⁴¹⁰ Alva-Megen, 18.4.71, Aud. 311, fol. 252; Megen-Alva, 2 en 5.5.71, Aud. 312, fol. 1 en 6.

⁴¹¹ Zie hiervóór p. 63.

⁴¹² Robles-Alva, 9.6.71, Aud. 296, fol. 148.

⁴¹³ Alva-Bossu, 29.6.71, Aud. 338, fol. 373; Robles-Alva, 26.6.71, Aud. 296, fol. 162.

augustus 40 Watergeuzen in drie boten „ce pouvre peuple de Frize” lastig vielen, rustte Robles op eigen kosten drie scheepjes uit, bemand met 30 haakschutters. Wederom had de onderneming een goede afloop; meer dan de helft van de piraten werd gevangen of gedood⁴¹⁴. Het laatste succes van 1571 boekte hij in december toen kapitein Gautan en zijn mannen een boot met drie stukken geschut namen; tien Watergeuzen werden gevangen en terechtgesteld⁴¹⁵.

De prestaties van Robles en zijn Walen moeten te meer gewaardeerd worden omdat Alva de kolonel gedurende zijn verblijf in Groningen tot dan toe — 34 maanden lang — geen enkele betaling had gedaan⁴¹⁶. De stad Groningen heeft stellig een deel van de soldij bijgepast, maar daarnaast waren de soldaten vooral aangewezen op de opbrengst van de buit die zij op de Geuzen behaalden. Het spreekt vanzelf dat zij in het najaar van 1569 felle jacht maakten op Dolhain die volgens de geruchten over een grote goudschat beschikte, verworven door de rantsoenering van de Hollandse graanvloot⁴¹⁷. Bovendien moet Robles de gave hebben gehad zijn mannen te inspireren. In opofferingsgezindheid gaf hij hun het voorbeeld door de operatie van augustus 1571 uit eigen zak te betalen en in het najaar stonden Mepsche en hij borg voor hun voedselvoorziening⁴¹⁸. Het herstel van de versterkingen bij Delfzijl die door de Allerheiligenvloed ernstig waren beschadigd, wist hij zonder kosten voor de centrale overheid te voltooien, hetgeen hem de sympathie van Megen opleverde⁴¹⁹.

Uit de verdedigingsmaatregelen van 1571 kunnen we dus concluderen dat Alva de kusten van Holland, Zeeland en Vlaanderen van april tot oktober 1571 bedreigd achtte door een grote invasie. Het noorden liep naar zijn mening geen gevaar, al was Megen het daar niet mee eens — waarschijnlijk ten onrechte.

Ik heb al uiteengezet op welke gronden de landvoogd meende dat eind oktober, begin november het gevaar geweken was. Ik meen dat men hem het terugtrekken van de troepen in de oorspronkelijke garnizoensplaatsen redelijkerwijs niet kan verwijten. Hij heeft geweten dat het bondgenootschap tussen Fransen, Engelsen en Geuzen niet tot stand was gekomen, dat de Geuzen onderling verdeeld waren en op eigen kracht tot weinig meer in staat dan plunderingen.

Uit de correspondentie van Alva en zijn stadhouders spreekt tussen oktober 1571 en eind maart 1572 nergens beduchtheid voor een invasie. Men hield zich bezig met de enkele vaartuigen van Treslong en de zijnen die voor de Hollandse kust overwinterden, niet met de vloot onder Lumey

⁴¹⁴ Robles-Alva, 14.8.71, Secr. 192, fol. 41.

⁴¹⁵ Robles-Alva, 13.12.71, Aud. 296, fol. 363.

⁴¹⁶ *Van Vloten*, Opstand, p. 322-324.

⁴¹⁷ *Vogels*, Verdediging Ommelanden, p. 156.

⁴¹⁸ *Van Vloten*, Opstand, p. 322.

⁴¹⁹ Megen-Alva, 19.6.71, Aud. 312, fol. 94.

die bij Engeland lag. Toen ongeveer tien Geuzenschepen begin januari in het Vlie verschenen, in de omgeving bleven hangen en landgangen werden uitgevoerd, vroeg Bossu direct toestemming 2 à 300 haakschutters uit Utrecht te laten komen om het platteland te beschermen⁴²⁰. Maar terzelfder tijd opperde Amsterdam in de Staten van Holland het denkbeeld een zes- of zevental roeibaarsen bemand met enkele honderden soldaten, uit te rusten. Deze schepen zouden de Zuiderzee, de Wadden en het Eemsgebied moeten beschermen en apart voor deze taak worden gebouwd⁴²¹. Waarschijnlijk heeft men zich bij dit voorstel laten inspireren door de successen die Robles met dergelijke vaartuigen tegen de Watergeuzen had behaald. De komst van Bustamente naar Holland, begin januari, om op aandrang van Alva met Bossu over coördinatie van de verdediging van de gewesten te spreken, zal het plan stellig hebben begunstigd⁴²².

Men kon met de bestrijding van de piraten echter niet wachten tot het Amsterdamse voorstel was aangenomen en de roeibaarsen waren gebouwd; Bossu probeerde dan ook al in januari 5 à 6000 gulden van de Hollandse Staten los te krijgen om enkele kleinere schepen van de vloot van 1571 die in Enkhuizen waren opgelegd, in zee te brengen⁴²³. In het voorjaar kon het eskader uitgebreid worden om zijn defensief optreden in een offensief te wijzigen en de zeeën geheel schoon te vegen. Aanvankelijk voelde Alva niet veel voor een uitrusting zo vroeg in het jaar, maar Bossu drong aan en de landvoogd vond begin februari goed dat zijn stadhouder de Staten de kosten zou laten dragen. Hij zegde hem tevens als bemanning van de vaartuigen, het Waalse vendel van Steenbeke toe dat op het platteland van Walcheren was gelegerd. Zijn Spaanse infanterie achtte hij te kostbaar voor dit karwei. Omdat Robles in Friesland een soortgelijke equipage voorbereidde, diende Bossu contact met hem te houden⁴²⁴.

Maar met Robles' plannen ging het vlotter dan met de Hollandse. Nadat hij er 24 januari Alva over had geschreven en deze 4 februari zijn toestemming had gegeven, trok tien dagen later kapitein Moncheau met 150 Walen er op uit; Robles zou zich zelf aan het hoofd van zijn mannen hebben gesteld als ziekte dit niet had verhinderd⁴²⁵. Weliswaar maakte het ijs een aanval voorlopig onmogelijk, maar zodra de toestand het toeliet werden de Geuzen begin maart op Vlieland overvallen en verslagen⁴²⁶.

⁴²⁰ Bossu-Alva, 9.1.72, Aud. 340, fol. 3.

⁴²¹ *Ter Gouw*, VI, p. 373-374.

⁴²² Alva-Bossu, 9.1.72, Aud. 340, fol. 2.

⁴²³ Bossu-Alva, 9.1.72, Aud. 340, fol. 3.

⁴²⁴ Alva-Bossu, 23.1 en 24.2.72, Aud. 340, fol. 15 en 22; Bossu-Alva, 30.1.71, Aud. 340, fol. 19.

⁴²⁵ Robles-Alva, 24.1 en 14.2.72, Aud. 297, fol. 38 en 52; Alva-Robles 4.2.72, Aud. 297, fol. 40.

⁴²⁶ Zie hiervóór p. 76-77.

De Staten van Holland voerden tweeërlei bezwaar aan tegen de voorgenomen uitrusting: ten eerste voelden zij niets voor de Walen op hun schepen⁴²⁷ en voorts waren vele steden van mening dat de koning zelf moest betalen⁴²⁸. Andere steden waren bereid de equipage te aanvaarden om een bezetting met Spaanse troepen te ontgaan⁴²⁹. Zeven feburari moest Bossu Alva melden dat hij nog geen toezegging van de Staten had ontvangen en dat hij erover dacht 1500 gulden op eigen risico te lenen ten behoeve van de uitrusting om niet meer tijd te verliezen⁴³⁰. De vorst hield lang aan zodat het vendel van Steenbeke, dat sinds half februari gereed lag om met schuiten naar Delfshaven te worden vervoerd, op 6 maart wegens het ijs nog niet kon vertrekken⁴³¹.

Inmiddels waren de Geuzen echter door de acties van Robles' Walen en Bossu's vice-admiraal Jan Simonsz Rol van de Wadden en de Hollandse kust verdreven naar Engeland. De vier vendels van Rol die begin maart Treslong bij Wieringen verjoegen, zullen wel grotendeels zijn samengesteld uit de scheepsbemanningen van 1571, gezien de functie van hun aanvoerder en de basis van waaruit zij opereerden: Enkhuizen waar de Hollandse oorlogsschepen waren opgelegd⁴³². Deze successen moeten voor de Staten aanleiding zijn geweest nog minder enthousiasme voor de plannen van de stadhouder ten toon te spreiden. Deze was de recalcitrantie van de steden die niet direct bij de zeehandel betrokken waren, danig moe. Toen één der Amsterdamse burgemeesters eind maart kwam klagen dat het uitleggen van de zeetonnen door de vrijbuiters werd verhinderd, zei hij hem kortaf dat Amsterdam zelf met de steden van het Waterkwartier tot overeenstemming moest komen over de beveiliging van de kustwateren⁴³³.

Holland bleef tot 1 april voor zijn verdediging op eigen kracht aangewezen. Niet dat men dit betreurde: het motief van Leiden om half januari toe te stemmen in de uitrusting en bovendien ruiters in dienst te nemen voor de kustbewaking, was de vurige wens van Spaanse troepen verschoond te blijven⁴³⁴. Na de landgang bij Schoorl door Pieter Simonsz Meyns⁴³⁵ bestond in Haarlem grote vrees voor meer plunderingen

⁴²⁷ *Ter Gouw*, VI, p. 374.

⁴²⁸ De Goudse vroedschap b.v. besloot 30.1.72 Bossu te antwoorden „dat wy nyet en kunnen noch en vermogen ons te conformeren met de andere steden ende dat overmits de desolatie deser stede ende oick om der consequentie wille”. Wel was de stad bereid haar goedkeuring te geven aan een lening van 6000 pond aan de koning (*Meerkamp van Embden*, p. 396).

⁴²⁹ G.A. Leiden, Vroedschapsboek H, 17.1.72, fol. 150.

⁴³⁰ Bossu-Alva, 7.2.72, Aud. 340, fol. 26.

⁴³¹ Wacken-Alva, 16.2.72, Aud. 340, fol. 32; Alva-Wacken, 6.3.72, Aud. 340, fol. 39.

⁴³² Zie hiervóór p. 76; vgl. *Velsius*, p. 325-326.

⁴³³ *Ter Gouw*, VI, p. 374-375.

⁴³⁴ G.A. Leiden, Vroedschapsboek, H, 17.1.72, fol. 150.

⁴³⁵ Zie hiervóór p. 76.

„angesien de eleyne resistencie die by den ingesetenen gedaen worde”. Bossu had de stad verzocht om 50 gewapende burgers naar Zandvoort te sturen, waarop afgevaardigden van dit dorp en Wijk aan Zee de vroedschap smeekten niet met soldaten of burgers belast te worden. Men zou zelf goede wacht houden en wenste alleen steun in de vorm van wapenen en munitie. Het stadsbestuur bracht het verzoek over aan Bossu en besloot tevens in Haarlem de waakzaamheid van de schutterij te verhogen⁴³⁶.

Overzien wij nog eenmaal de oorzaken van de onverdedigde staat van Holland, voorjaar 1572. Bossu had als enige gepleit voor het legeren van troepen in zijn gewest. Het vendel van Steenbeke dat Alva hem begin februari had beloofd, wilde hij ook voor de kustbewaking gebruiken. Eerder had hij zoals we zagen, voor dit doel om enkele honderden haak-schutters uit Utrecht gevraagd, terwijl hij ook graag een vendel van Robles uit Groningen had geleend. Maar de Spaanse infanterie kreeg hij niet en Alva schreef hem 13 februari dat om allerlei redenen „que n'est besoing réciter icy” Groningen geen vendel kon missen⁴³⁷. De Walen uit Walcheren werden opgehouden door het ijs en toen hun overkomst mogelijk was geworden, achtte men het gevaar voor Holland geweken en bleven zij in Zeeland. Op 1 april moesten de Spanjaarden uit Utrecht de defensie voor de derde maal op zich nemen.

Naast de Hollandse verdient uiteraard de Zeeuwse verdediging bijzondere aandacht omdat ook daar begin april de Geuzen met hulp van de inwoners van Vlissingen voet aan wal zetten. Middelburg had minstens één vendel Walen binnen de muren, terwijl ook de koningsgezinde magistraat en de weinig roerige bevolking een garantie boden tegen een verrassing. Ook Vlissingen had nog een bezetting maar de 50 of 60 Walen speelden op 6 april en de dagen daarna geen enkele rol; volkomen passief hebben zij de gebeurtenissen gadeslagen en 13 april werden zij zonder wapenen naar Sas van Gent verscheept. Ten slotte bevonden er zich Walen in Arnemuiden, waarschijnlijk behorend tot het vendel van Steenbeke dat naar Holland verscheept had moeten worden. Ook zij werden zonder moeite door de Geuzen verdreven⁴³⁸. In andere Zeeuwse steden bevond zich begin april geen garnizoen. Al bezat Zeeland in tegenstelling tot Holland in die dagen dus enige mogelijkheid tot verdediging, deze was volslagen ontoereikend en om tot die conclusie te komen hoeft men werkelijk niet alleen op de afloop van de gebeurtenissen te letten. Hoe ontevreden de Vlissingse bevolking was wegens de voortdurende bezetting, de economische teruggang en de bouw van het kasteel hebben we gezien. Daarbij kwam de algemene wrevel over de heffing van de nieuwe belastingen. Juist dit korzelige Vlissingen, verdedigd door een vijftigtal slecht-betaalde soldaten, was herhaaldelijk genoemd als het doelwit van een

⁴³⁶ G.A. Haarlem, Resolutiën der vroedschap, 1563-1577, 6.2.72, fol. 285vo.

⁴³⁷ Bossu-Alva, 7.2.72, Aud. 340, fol. 26; Alva-Bossu, 13.2.72, Aud. 340, fol. 31.

⁴³⁸ *Van Vloten*, Opstand, p. 212.

invasie. De landvoogd moet de eerste drie maanden van 1572 wel geen enkel gevaar hebben geducht; de Watergeuzen die toch met ongeveer 20 schepen voor de Engelse kust lagen, konden hem niet imponeren.

Eind maart is zijn ongeïnteresseerdheid echter verdwenen; hij zond toen de bouwkundige Scipio Campi naar Vlissingen, niet alleen om het kasteel te voltooiën maar ook om de andere versterkingen van de stad, die volgens een ooggetuige in bijzonder slechte staat verkeerden, te herstellen. Bovendien wilde de landvoogd er drie vendels Spanjaarden uit Breda legeren — de eis van hun inkwartiering bracht 6 april de bevolking in beweging⁴³⁹.

Alva's bezorgdheid voor Vlissingen trekt wel de aandacht maar hoeft ons niet te verbazen gezien de hertogelijke belangstelling waarin deze stad zich voortdurend had mogen verheugen. Veel opzienbarender is Alva's plotselinge angst voor een invasie die blijkt uit brieven van 2 en 4 april, respectievelijk gericht aan Bossu en Wacken. Het schrijven aan de Hollandse stadhouder heb ik al kort vermeld⁴⁴⁰ en we moeten bij lezing ervan bedenken dat hij toen nog geen weet had van de verrassing van Den Briel. Van verschillende zijden had hij berichten gekregen over verontrustende vlootuitrustingen in La Rochelle en bij Engeland, waarbij soldaten werden ingescheept zonder dat men wist waartoe zij zouden dienen. Alva zag dit alles niet zonder „véhéménte souspicon”; tegenaanregelen waren dringend geboden: het eskader van 1571 moest uitgroeien tot een vloot van 20 schepen⁴⁴¹. De brief van 4 april aan Wacken had dezelfde teneur; ook hier is sprake van geruchten over schepen voor de Engelse en Franse kust, die de landvoogd hadden doen besluiten Vlissingen „tout incontinent et en grande diligence” te versterken⁴⁴².

Over welke vloot of vloten had Alva berichten gekregen? Waarom deze grote bezorgdheid? „'t Werd tijd” of „te laat” is men geneigd te denken: de Watergeuzen zaten al in Den Briel en de val van Vlissingen was twee dagen later een feit! Maar had de landvoogd het in die brieven wel over de Watergeuzen onder Lumey, die in de eerste plaats voor deze daden verantwoordelijk waren? Het is waar: op 25 maart had de gezant Zweveghem hem vanuit Londen gewaarschuwd dat Lumey openlijk verkondigde dat hij versterkingen verwachtte om een aanval op Den Briel te ondernemen⁴⁴³. Maar uit niets blijkt dat Alva *dit* bericht al had ontvangen of dat het, indien hij het had ontvangen, door hem serieus genomen werd. Niet het stadje aan de Maas maar Walcheren werd immers versterkt. Had de landvoogd zich ooit zo opgewonden uitgelaten over een dreiging van de *Geuzen*? Had hij Friesland en Holland niet maandenlang onver-

⁴³⁹ Alva-Wacken, 29.3.72, Aud. 340, fol. 58; *Van Vloten*, Opstand, p. 208.

⁴⁴⁰ Zie hiervóór p. 98, 226.

⁴⁴¹ Alva-Bossu, 2.4.71, Aud. 340, fol. 68.

⁴⁴² Alva-Wacken, 4.4.71, Aud. 340, fol. 70; vgl. ook Alva-Philips II, 3.4.72, *Epistolario*, III, p. 76.

⁴⁴³ *Relations politiques*, VI, p. 350-352.

dedigd gelaten terwijl de kapers voor de kust lagen? Had hij de Watergeuzen niet steeds geminacht en alleen gezien als plunderaars van onverdedigde koopvaarders en dorpen? Lumey en Treslong waren het niet die hem vrees aanjoegen, er was een andere dreiging die hem veel gevaarlijker voorkwam: de vlootuitrusting voor de kust van Guyenne onder commando van Philippe Strozzi, waar de Watergeuzen slechts een gering aandeel in hadden, maar waar Alva terecht de hand van Frankrijk achter bespeurde ⁴⁴⁴.

Toen Lumey Den Briel had genomen kon hij nog volstaan met een „no es nada”: het zou wel niets anders zijn dan een voorbijgaande plundering gelijk de piraten er zovele hadden uitgevoerd. Maar de overgang van Vlissingen zou hem tot razernij gebracht hebben waarbij hij zich hoofd- en baardharen uitrukke ⁴⁴⁵. Niet alleen dat hij aan Vlissingen meer waarde toekende dan aan Den Briel, belangrijker was dat hij juist Vlissingen het doelwit achtte van een grote aanval. Het spookbeeld van Franse interventie dreigde werkelijkheid te worden. Deze interventie lokte bovendien steun van Elizabeth aan de rebellen uit omdat zij een Franse overheersing van de Nederlanden gevaarlijker vond dan het Spaanse bestuur ⁴⁴⁶. Het is echter de vraag of Alva deze complicatie heeft voorzien.

Weliswaar had Frankrijk met het bemachtigen van de steden niets te maken gehad, maar zijn steun aan de zaak van de opstand stelde het verlies in een gevaarlijk perspectief. De verdedigingsmaatregelen, door de landvoogd eind maart, begin april beraamd om een aanval vanuit het zuiden te weerstaan, zouden waarschijnlijk voor dat doel tijdig genoeg zijn geweest maar zij kwamen te laat om een verrassing door de geminachte piraten te voorkomen ⁴⁴⁷.

7. CONCLUSIE

We mogen Alva's verdedigingsmaatregelen tegen de Watergeuzen niet elk afzonderlijk beoordelen, maar alleen als geheel. In het beschreven complex van maatregelen zat niet slechts een systeem, er school ook een conceptie achter. Deze conceptie werd bepaald door Spanjes eeuwige zorg: geldgebrek en, daarmee samenhangend, door Alva's wens de Nederlanden grotendeels zelf voor de beveiliging van de zee te laten opdraaien. Het geldgebrek bracht de landvoogd ertoe in principe middelen te hanteren die de centrale regering weinig of niets kostten: ten eerste diplomatieke

⁴⁴⁴ Dit blijkt ook uit Alva's brieven van 4, 5, 7 en 17 april aan Philips II; de nadruk ligt daar steeds op de grote vlootuitrusting in Frankrijk en de steun die de Geuzen krijgen in dat land. Zoals gezegd meldde Alva de gebeurtenissen in Holland en Zeeland eerst op 26 april (*Epistolario*, III, p. 77-94).

⁴⁴⁵ *Relations politiques*, VI, p. 390.

⁴⁴⁶ *Black*, p. 45-47.

⁴⁴⁷ Vermeldenswaard is in dit verband dat De Schepper in zijn memorie van 1552 een Franse poging tot een invasie op de Nederlandse kust vóór half mei niet waarschijnlijk achtte wegens de weersgesteldheid.

acties tegen de regeringen die de Watergeuzen bases verschaften en ten tweede voorschriften om handel en visserij voor beroving te vrijwaren. De verdediging van de kust en de bestrijding van de piraten door een vloot waren eigenlijk slechts aanvullende activiteiten, zij het ook dat de marine de kroon moest zetten op beide eerste maatregelen; zij moest het ziel-togende, radeloos rondzwervende overschot der rovers de doodsteek toebrengen.

Theoretisch klopte deze conceptie voortreffelijk, want zij was niet alleen gebaseerd op het Spaanse geldgebrek, maar ook gericht tegen de twee levensvoorwaarden van de Geuzen: hun buitenlandse bases en hun kaapvaart. Helaas waren het acties die zeer moeilijk succes konden hebben. Zoals betoogd zat achter Alva's diplomatieke druk, in het bijzonder tegen Frankrijk, te weinig stootkracht omdat hij zich geen wapengeweld kon veroorloven, ja zelfs iedere provocatie wilde vermijden. De preventieve maatregelen om koopvaardij en visserij te beschermen werden door de onderdanen ontdoken (ik kom hier direct nog op terug) en bleken niet afdoende. Bovendien hadden de Geuzen het meer en meer voorzien op neutralen. Hierdoor was het noodzakelijk het accent allengs te verschuiven naar de oorspronkelijk als aanvullend bedoelde maatregelen: de verdediging van de kust en de uitrusting van een vloot.

Deze taken waren in principe opgedragen aan de gewestelijke en lokale overheden en drukten dus op de bevolking. Alleen in Groningen werden de koninklijke soldaten regelmatig ingeschakeld bij het tegengaan van landgangen en knevelarijen. De troepen, voortdurend in Vlaanderen en Zeeland en bij tijd en wijle in Holland aanwezig, dienden om een *grote invasie* te voorkomen. Maar zulk een invasie verwachtte Alva niet van de Watergeuzen; uitsluitend in combinatie met Fransen of Engelsen achtte hij hen hiertoe in staat. Dit verklaart de verwaarlozing van de Hollandse defensie najaar 1570, toen de dreiging alleen van de Geuzen kwam en de legering van Spaanse troepen voorjaar 1571 toen er wel degelijk sprake was van een internationaal complot tegen de Nederlanden. De landvoogd zag de Watergeuzen uitsluitend als piraten, als plundersaars, niet als een strategische macht. De inwoners zelf moesten met hen afrekenen, de koning was slechts verplicht troepen en een vloot in te zetten wanneer er een buitenlandse vijand in het spel was.

De vraag is of we hier van onderschatting van de Geuzen door Alva mogen spreken. Als kapers heeft hij hen zeker *niet* onderschat, de stringente voorschriften aangaande handel en visserij wijzen dit uit. Dat hij hun strategische kracht gering of zelfs nihil achtte, mogen we hem niet euvel duiden want deze kracht was in de jaren 1569-1572 steeds gering gebleken. En daarop baseerde Alva zijn oordeel en daarop moeten ook wij ons oordeel baseren. Wat hij waarschijnlijk niet voldoende heeft doorgrond was de ballingenmentaliteit die kon leiden tot een wanhoopsdaad met verrassende gevolgen. Maar deze verrassende gevolgen waren alleen mogelijk dank zij de steun die de Geuzen vanuit het buitenland ontvingen en dank zij de

hulp die zij ten slotte ondervonden van een ontevreden deel der bevolking. Ongetwijfeld heeft Alva die ontevredenheid onderschat. Hij meende dat ketterij en opstandigheid waren onderdrukt en dat ook de Nederlanders de Watergeuzen haatten omdat zij de schade van kaapvaart en landgangen ondervonden. De bestrijding van die rebellen en kapers kon derhalve zonder bezwaren aan de „gezagsgetrouwen” worden opgedragen. Van sympathie onder de bevolking voor de Geuzen is in de perioden 1568-1572 inderdaad weinig te bespeuren, maar vrijwel allen koesterden daarnaast in meer of mindere mate grieven tegen Alva's landvoogdij. Zijn onvermogen of onwil de rovers te vernietigen en het opleggen van deze taak aan de bevolking nam onder deze grieven een belangrijke plaats in ⁴⁴⁸.

Het is duidelijk dat een succesvolle verdediging zowel van de kust als van de handel en visserij, gebaseerd moest zijn op een goede samenwerking tussen de centrale overheid, de regionale en de lokale autoriteiten en de bevolking. Uit de bronnen blijkt van deze samenwerking niets. Men constateert voor alles een sterke centralisatie: alles werd vanuit Brussel geregeld en bevolen. De duizenden minuten van Alva's brieven bewaard in het Brusselse archief, laten geen twijfel bestaan aan zijn werkkraft en zijn intensieve bemoeienis met alle grote en kleine problemen waar Groningers, Friezen, Hollanders en Zeeuwen mee kampten bij hun strijd tegen de Watergeuzen. Het contact verliep vooral via Megen, Robles, Bossu en Wacken die in grote lijnen de aanwijzingen van de landvoogd nauwlettend volgden. Bossu en Robles ontwikkelden daarnaast wel eens eigen initiatieven die door Alva werden gewaardeerd, al aarzelde hij niet zijn eigen opvatting door te zetten als hij dat nodig achtte. Megen toonde zich voortdurend vreesachtig, zijn klachten werden door Alva vaak genegeerd, soms korzelig weerlegd. Megens bezorgdheid voor de Friezen en de Groningers doet stellig sympathiek aan. Hetzelfde kan gezegd worden van Anthonie van Bourgondië heer van Wacken, die het herhaaldelijk voor zijn arme vissers opnam, maar ook hij was niet meer dan een nederige smekeling tegenover de ijzeren hertog. Wacken was sinds mei 1569 admiraal-generaal, maar belangstelling voor de marine, een Hollandse zaak in die jaren, bracht dit niet met zich mee.

Ongetwijfeld had de landvoogd in deze mannen welwillende, gehoorzame en soms ijverige dienaren. Omdat zij zich echter niet tegen zijn dominerende persoonlijkheid durfden te keren, leverden zij geen wezenlijke bijdrage aan de bepaling van het Brusselse beleid, zij waren niet meer dan uitvoerders. De krachtige centralisatie werd door deze omstandigheid nog bevorderd.

⁴⁴⁸ April 1586 schreven de Gecommitteerde Raden van Zeeland aan Leicester dat hij meer aandacht moest schenken aan de werkloosheid van het Zeeuwse vissersvolk, veroorzaakt door de Duinkerker kapers, want „de eerste ende eenighe oirsaecke, daerdoore dese landen ten tijde van den hertoghe van Alva (. . .) tot eene generale revolte ende crijch syn ghecommen”, was de „cleynachinghe” die Alva had voor het „nemen ende rooven van de voors. visschers . . .”. (Cor. Leicester, I, p. 110).

Ging van de stadhouders en hun medewerkers dus weinig uit, de verschillende regionale en lokale autoriteiten en de Nederlandse burgers en boeren gedroegen zich bij de bestrijding van de Watergeuzen nog aanzienlijk passiever. De onderdanen moesten koopvaardijochepes bewapenen, admiraalschappen vormen, kusten bewaken, garnizoenen onderhouden en vlootuitrustingen betalen. Zij klaagden, mopperden, schoven de lasten af of voerden, op z'n best, laks uit wat Alva gebod. De samenwerking ontbrak geheel. De oorzaak van deze onwil was, dat de verdediging van de Nederlandse belangen een factor was geworden in het gevecht om de invoering van de vorstelijke alleenheerschappij.

Door gebrek aan financiële middelen was Alva gedwongen de onderdanen taken op te leggen die eigenlijk door de centrale regering hadden moeten worden vervuld. In het gedecentraliseerde middeleeuwse staatsverband was dit op geringe bezwaren gestuit. De grotere politieke zelfstandigheid van de organisch gegroeide delen, het geringe gezag van de vorst en diens bescheiden fiskale eisen, maakten regionale en lokale verplichtingen ook op militair gebied tot een vanzelfsprekende zaak. Maar Alva was juist begonnen het gedecentraliseerde staatsverband van de Nederlanden te vernietigen en de alleenheerschappij van de vorst te vestigen, een werk dat een voorlopige bekroning vond in de heffing van een algemene permanente belasting, de tiende penning. Hij ontnam de Nederlanden hun middeleeuwse zelfstandigheid en vrijheden, maar was niet in staat de bescherming van de onderdanen door de centrale overheid als tegenprestatie aan te bieden omdat het ambtelijke, militaire, juridische en vooral fiskale apparaat dat het absolutisme zou gaan dienen, nog uiterst gebrekkig was. De pretenties van de regering manifesteerden zich alleen in eisen, niet in verplichtingen. Het is opvallend dat het krachtige verzet tegen Alva's voorschriften en bevelen zich eerst uitte na maart 1569, toen de tiende penning werd aangekondigd. Voor een „natie-in-wording” verbonden met een nationaal vorst zou deze ontwikkeling al moeilijk genoeg zijn geweest, voor het groepje gewesten dat de Nederlanden heette en dat bestuurd werd door een vreemdeling, een harde dienaar van een verre vorst, was deze ontwikkeling onaanvaardbaar. Van enige identificatie met de overheid kon geen sprake zijn.

De verdediging tegen de Watergeuzen werd gelijk de Spaanse bezetting en de tiende penning een strijdpunt in het gevecht om de vestiging van het absolutisme. Iedere poging die Alva deed om de Hollanders voor de vlootuitrusting te laten opdraaien, zag men als een manoeuvre in dit gevecht. Hollands hardnekkig volgehouden maar uit eigenbelang niet steeds in de praktijk gebrachte principe dat de centrale regering de kosten moest dragen, werd door de landvoogd als tegenzet geregistreerd. Beide partijen zagen in de kapers misschien zelfs een middel om elkaar onder druk te zetten. Het verlies van de Hollandse graanschepen kwam Alva in ieder geval gelegen om Amsterdam tot de uitrusting van een vloot te doen besluiten en de Hollanders op hun beurt verknokelden zich waar-

schijnlijk in de moeilijkheden die de volhardende vrijbuiters de hertog bezorgden.

Zo is verklaard waarom voorjaar 1572 de Watergeuzen nog de zeeën bevoeren, ja zelfs hun slag konden slaan. Want waarlijk tegen een eens gezinde actie van de Brusselse organisatie, het Antwerpse kapitaal en de Amsterdamse scheepsmacht zouden zij kansloos zijn geweest. De nederlagen van 1571 tegen Boschuyzens eskader spreken in dit verband duidelijke taal.

In dit historisch perspectief is het stellen van een schuldvraag zinloos.

DE ECONOMISCHE SITUATIE IN DE NEDERLANDEN
GEDURENDE DE PERIODE 1568-1572

1. INLEIDING

Algemeen wordt in de laatste decennia aangenomen dat het optreden van de Watergeuzen een nadelige uitwerking heeft gehad op de Nederlandse economie: handel en visserij leden ernstige schade; werkloosheid, vooral onder het zeevolk en prijsstijgingen waren het gevolg¹. De opvatting dat daardoor de opstand van 1572 in de gewesten Holland en Zeeland meer kans kreeg, is eveneens gemeengoed geworden². Toch is er nooit een onderzoek ingesteld naar aard en omvang van de aangerichte schade, naar de vermindering van de handelsactiviteit en de prijsstijgingen. Steeds heeft men zich vergenoegd met de inderdaad duidelijke teruggang van het aandeel van Nederlandse schepen in de Sontdoorvaarten en de talloze klachten uit de meeste gewesten over slapte, werkloosheid en duurte, waarbij terecht werd aangetekend dat zulke klaagzangen niets bijzonders waren en vooral opklonken toen de heffing van de tiende penning op handen was.

Het is mijn bedoeling wat meer gegevens over de economische toestand in de jaren 1568-1572 te vermelden en te verwerken. Maar mocht zich daaruit een beeld vormen van teruggang en verval, dan dienen we er rekening mee te houden dat niet uitsluitend, of bij uitstek, de Watergeuzen hieraan schuldig zijn geweest. Andere factoren hebben ook een rol gespeeld: de zevenjarige oorlog tussen Denemarken en Zweden (1563-1570), het verbreken van het handelscontact met Engeland, de psychologische druk van de Spaanse bezetting, de aangekondigde belastingen, de catastrofale Allerheiligenvloed en het ingrijpen van Alva in het economische leven.

Alvorens de periode 1568-1572 aan een nader onderzoek te onderwerpen, is het wenselijk een schets te geven van de economische toestand in de zestiende-eeuwse Nederlanden. Dat hierbij sterk de nadruk zal liggen op de scheepvaart en de overzeese handel is logisch, niet alleen gezien de aard van ons onderwerp, maar ook omdat de Nederlandse welvaart van deze bedrijfstakken zo sterk afhankelijk was.

De stormachtige ontwikkeling van de Nederlandse economie waarbij Antwerpen verre vooraan ging, gepaard gaande met een snelle stijging van prijzen en lonen, is in de eerste helft der zestiende eeuw een spectaculair verschijnsel. De oorzaken van die ontwikkeling zijn voldoende

¹ A.G.N., V, p. 22, 34, 210, 212-214; *Van Houtte*, p. 110; *Craeybeckx*, Tiende penning, p. 22 e.v.; *Snapper*, p. 21-22.

² *Geyl*, I, p. 220, 226 e.v.; *De Pater*, p. 168 e.v.; *Boogman*, Overgang, p. 83.

bekend: de gunstige ligging van deze gewesten tussen de zuidelijke landen met hun exportprodukten zout, wijn en olie en de noordelijke met hun graan en hout, maakten de Nederlanden tot een aangewezen stapelplaats. Dit werd nog gestimuleerd door de nauwe relaties met Engeland en de natuurlijke verbinding met Duitsland over de grote rivieren. Toch zou de handelsbeweging zich misschien niet juist zó in onze streken hebben geconcentreerd indien eigen nijverheid, in het bijzonder de textielproductie, niet mede de nodige kapitaalcracht had geleverd. Een omvangrijke visserij die aanleiding gaf tot de import van zout en export van het verwerkte produkt, vormde eveneens een stimulans en zorgde bovendien voor een belangrijke aanvulling op de koopvaardijvloot buiten het vangstseizoen.

Over Antwerpen zijn we stellig het best ingelicht. De studies van Brulez en Van der Wee geven een goed beeld van het conjunctuurverloop in de Scheldestad. Antwerpen was een stapelmarkt voor waren uit geheel Europa, Zuid-Amerika en Azië en het bankcentrum van West-Europa. Bij de heffing van uitvoerrechten in de jaren 1543-1545 haalde Antwerpen een opbrengst van 5½ miljoen gulden, gevolgd door Middelburg-Arnhem met 254000 en Amsterdam met 226000 gulden³. Geen andere cijfers kunnen de superioriteit van de gigant beter demonstreren. In de actieve handel, zowel over land als over zee, had Antwerpen een veel groter aandeel dan vroeger werd aangenomen, al waren slechts weinig schepen en schippers uit de stad zelf afkomstig. Daarbij moet worden opgemerkt dat achter de Hollandse scheepvaart naar de Oostzee en achter de Amsterdamse graanhandel vaak Antwerps kapitaal heeft gestaan en dat veel aan- en verkopen geschieden voor rekening van Antwerpse kooplieden⁴.

Volledig op Antwerpen geïntereerd was Middelburg, dat zich in de zestiende eeuw tot een voorhaven van de Scheldestad had ontwikkeld. Op de rede van Walcheren werden de van buitengaats komende goederen overgeladen in rivierschepen die zorgden voor verder transport naar Antwerpen. Deze functie van voorhaven was veel gewichtiger dan de wijnstapel van de Scheldemond die ook in Middelburg was gevestigd. Een eigen overzeese handel van betekenis had Walcheren niet⁵. De kleinere Zeeuwse steden deden ver voor Middelburg onder; Veere en Vlissingen hielden zich vooral bezig met visserij, een nering die ook op het platteland velen brood verschaft⁶. Wel was in Veere de Schotse stapel gevestigd, maar tussen 1561 en 1568 kwamen jaarlijks niet meer dan 25 à 30 Schotse schepen in de haven aan⁷. De Vlaamse zeesteden Oostende, Duinkerke, Nieuwpoort en Sluis vielen bij Antwerpen eveneens in het niet. Ook daar

³ *Van Houtte*, p. 117.

⁴ *Brulez*, *Firma Della Faille*, p. 450-452.

⁵ In 1568 passeerden 33 vaartuigen uit Zeeland de Sont, tegen 1823 uit Holland en 574 uit Friesland (*Bang*, I, p. 54).

⁶ *Unger*, *Steden van Zeeland*, I, p. 84-85 en 2, p. 10-11, 35.

⁷ *Unger*, *Middelburg als handelsstad*, p. 133.

was visserij en de ermee verbonden handelsactiviteit het belangrijkste middel van bestaan.

Holland ontleende zijn economische betekenis vooral aan vrachtvaart en visserij. In 1562 namen 400 Hollandse buizen deel aan laatstgenoemde nering tegen 200 Zeeuwse en 100 Vlaamse. Bovendien bezat alleen Holland grote vissersschepen van ongeveer 40 last⁸. De enige stad in Holland die er op handelsgebied uitsprong was Amsterdam. Gelijk Antwerpen een generale stapelplaats was voor alle andere waren, zo was Amsterdam dat voor de produkten uit de Oostzeelanden, speciaal voor het graan⁹. Maar deze groei tot de grootste graanmarkt van West-Europa zou onmogelijk geweest zijn zonder een opbloei van de westvaart waarbij zout en wijn tegen de Baltische produkten werden uitgewisseld.

Hoe belangrijk de Hollandse vrachtvaart was blijkt uit de Sonttolregisters: van de 3600 doorvaarten in 1568 bijvoorbeeld nam Holland er 1823 voor zijn rekening¹⁰. De meeste graanschepen hadden Amsterdam tot bestemming en het eigen aandeel van de stad in de doorvaarten — 333 in 1568 — geeft geen juist beeld. De schippers waren veelal afkomstig van het Noordhollandse platteland en gaven aan de tolbeambten de naam van hun eigen dorp als „hjemsted” op, terwijl de schepen ongetwijfeld grotendeels Amsterdams eigendom zijn geweest. De raadselachtige rijkdom aan schepen van de Noordhollandse dorpen die uit de Sonttabellen zou blijken, is dus meer een teken van economische afhankelijkheid van Amsterdam dan van eigen kracht¹¹. Naast Amsterdam hadden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik een belangrijk aandeel in de Oostzeehandel: in 1568 komen zij met resp. 190, 140 en 268 doorvaarten in de registers voor.

Aan de andere zijde van de Zuiderzee hoorde eveneens een koopvaardijvloot van meer dan regionale betekenis thuis. Van alle Nederlandse gewesten nam Friesland met 574 Sontpassages in 1568 na Holland duidelijk de tweede plaats in. Het waren hier Harlingen en Stavoren die met resp. 180 en 186 doorvaarten verre in de meerderheid waren. Maar ongetwijfeld stonden ook vele Friese schippers in Amsterdamse dienst. In de oostelijke gewesten waren steden als Groningen, Kampen en Deventer belangrijker als interregionale markten dan als havens met overzeese handel. Maar toch hadden zij juist voor de goede functionering van hun markten, de eigen scheepvaart nodig die zich, wat Kampen en Deventer betrof, vooral richtte op Bergen in Noorwegen. De Groningse handel hield zich voornamelijk bezig met de uitvoer van agrarische produkten uit de Ommelanden, waarvan de stad het stapelrecht bezat, naar de Noordduitse kustgebied¹².

⁸ *Kranenburg*, p. 25.

⁹ A.G.N., V, p. 210-213; *Van Houtte*, p. 116-117.

¹⁰ *Bang*, I, p. 54.

¹¹ *Van Ravestejn*, p. 44; *Christensen*, p. 60 e.v.; A.G.N., V, p. 212-214.

¹² *Van Houtte*, p. 118.

Uit deze korte schets blijkt hoe gewichtig overzeese handel, scheepvaart en visserij voor de Nederlanden waren. Maar door de afhankelijkheid van het buitenland en van het vrije gebruik van de zee was deze economie, in de van conflicten overlopende zestiende eeuw, uiterst kwetsbaar.

Omdat het gehele land voor de afzet van zijn produkten en de toevoer van levensbehoeften op de scheepvaart was aangewezen deden zich soms plotseling crises voor die grote werkloosheid en honger tengevolge hadden. Daarnaast waren er minder heftige conjuncturele inzinkingen als onvermijdelijke reacties op de perioden van geweldige expansie. De derde rem op de groei van de Nederlandse economie werd gevormd door de verouderde institutionele structuren, die te traag en onvoldoende werden aangepast aan de kwantitatieve groei¹³. Hierdoor ontstonden conflict-situaties waarop de Spaanse xenocratie het juiste antwoord schuldig moest blijven omdat zij het karakter van de moeilijkheden niet begreep en deze slechts kon zien als uitingen van politieke en religieuze ongehoorzaamheid.

Buitenlandse conflicten, onvermijdelijke conjuncturele inzinkingen en botsingen tussen overheid en onderdanen waren dus de factoren die de expansie van de Nederlandse economie bedreigden. Tussen 1565 en 1572 deden deze factoren zich gelijktijdig en in hevige mate voor, hetgeen resulteerde in een politieke en religieuze omwenteling. In de voorafgaande jaren — van ca. 1540 tot ca. 1565 — had de Antwerpse economie, zo bepalend voor de welstand van de Nederlanden, een opgaande lijn vertoond die na de vrede van Cateau-Cambrésis zelfs overging in een „koortsige boom”¹⁴. Maar tegelijkertijd waren de tekenen van een naderende inzinking te bespeuren: de opheffing van de Portugese specerijenmarkt in 1548 en de achteruitgang van de stad als bankcentrum. Deze inzinking had wellicht een natuurlijk en betrekkelijk onschuldig verloop kunnen hebben, ware het niet dat een aantal exogene factoren haar tot een catastrofe hebben doen uitgroeien. Het conflict met Engeland speelde hierbij de belangrijkste rol. De stapel van het Engelse laken werd eerst verlegd naar Emden, keerde in 1564 naar Antwerpen terug en ging in 1569 voorlopig naar Hamburg. Engelse kapers bedreigden de westvaart. De oostvaart werd sinds 1563 eveneens ernstig gehinderd door een oorlog tussen Denemarken en Zweden al bleef het aantal Sontpassages hoog¹⁵. Daarbij kwamen de strenge winter van 1564-1565 en een „politiek gezagsvacuum”¹⁶ door het vertrek van Granvelle, zodat ontevredenheid en

¹³ *Van der Wee*, Economie, p. 19.

¹⁴ *Van der Wee*, Economie, p. 22-26.

¹⁵ In de zomer van 1566 hield Zweden 50 met zout beladen Nederlandse schepen vast; de vaartuigen kwamen vrij, maar de lading werd niet betaald (Bronnen handel Frankrijk, I, p. 560). Het jaar daarvoor waren de Nederlandse schippers lang opgehouden toen de Deense koning de zeeëngte in mei en juni gesloten hield omdat hij de Nederlanders verdacht van wapentoevoer aan zijn tegenstanders (*Kuttner*, p. 194-195).

¹⁶ *Van der Wee*, Economie, p. 30.

opstandigheid concrete vormen konden aannemen. Als gevolg van deze omstandigheden dreigde de Zuidnederlandse middenstand en arbeidersklasse, die in de voorafgaande jaren ondanks de prijsrevolutie een reële lotsverbetering hadden verkregen door een geweldige loonstijging¹⁷, teruggestoten te worden naar een sociaal niveau dat grensde aan het bestaansminimum. Aangewakkerd door een militant calvinisme liep het onbehagen uit op de gebeurtenissen van 1566 en 1567. Werkloosheid en honger, zegt Van der Wee, „had pushed the rich economy of the towns of the southern Netherlands to its final turning-point”¹⁸. We mogen uit dit alles niet concluderen dat de Nederlanden en speciaal Antwerpen na 1567 een gestadige, onvermijdelijke teruggang hebben doorgemaakt. De Scheldestad zou, hoewel haar positie als stapelmarkt was aangetast, door een intensieve oriëntatie op de actieve handel een positie hebben kunnen innemen als Amsterdam in de zeventiende eeuw. De achteruitgang van de internationale stapelmarkt stimuleerde juist de opbloei van de actieve handel¹⁹ en Antwerpen had al bewezen dat het voorafgaande crisisjaren, 1521-1523, 1552-1557, kon overwinnen²⁰.

Het zou grotendeels van Alva's bestuur afhangen of betere tijden zouden aanbreken. Zou hij door het herstel van rust en orde de basis daarvoor kunnen leggen? Kon hij de betrekkingen met Engeland verbeteren of de Engelse kaapvaart effectief bestrijden? Was hij in staat het vertrouwen van de onderdanen in de overheid te herstellen door de politieke en economische structuren aan te passen aan de nieuwe ontwikkelingen? Zo was de situatie toen de eerste Watergeuzen in mei 1568 actief werden, kritiek, maar niet hopeloos.

We kunnen het effect van het optreden der Watergeuzen op de Nederlandse handel en scheepvaart op verschillende manieren trachten te meten. In de eerste plaats staan ons talloze klachten over berovingen, duurte en werkloosheid uit alle gewesten ter beschikking. Zonder de waarde van deze bron geheel te ontkennen kunnen de jeremiades, vooral gezien de omstandigheden waaronder ze werden geuit, nooit dienen als een goede graadmeter. Elke stad zal haar economische situatie zo zwart mogelijk afschilderen om kwijtschelding of verlichting van belastingen te verkrijgen en een garnizoen te weren. Ten tweede kunnen we proberen uit alle mogelijke bronnen het totale aantal Nederlandse schepen dat door de Watergeuzen is genomen of gerantsoeneerd, bij elkaar te halen om zo tot een conclusie te komen over de schade die werkelijk werd geleden. Maar zelfs een zeer globale schatting daarvan kan niet worden gemaakt omdat bij lange na niet alle kaapgevallen zijn overgeleverd en bovendien gegevens

¹⁷ Van der Wee, Growth, II, p. 387; Scholliers, p. 130-131, 138.

¹⁸ Van der Wee, Growth, II, p. 232.

¹⁹ Van Houtte, p. 108.

²⁰ Van der Wee, Growth, II, p. 143 e.v., 213 e.v.

over de grootte van de schepen en de waarde van de lading meestal ontbreken. Evenmin weten we hoeveel scheepsruimte aan de wal werd gehouden uit angst voor de Watergeuzen. Verder is het ook niet mogelijk de schade te becijferen die de kooplieden leden tengevolge van de verplichte bewapening, de vaarverboden en het assurantieverbod; we kennen alleen de algemene klachten.

Ten derde hebben we de beschikking over een aantal gegevens omtrent de handelsbeweging naar of vanuit de Nederlanden die een beeld geven van de economische activiteit. Omdat hierbij sprake is van concreet cijfermateriaal moet aan deze bron een grotere waarde worden toegekend dan aan beide vorige. Helaas speelt het fragmentarische karakter ervan — van de Sonttabellen ontbreken de jaren 1570-1573 — ons hier parten. Ten slotte staan ons een redelijke hoeveelheid gegevens ten dienste die het loon- en prijsverloop gedurende onze periode duidelijk maken. Maar in hoeverre het optreden van de *Watergeuzen* van invloed was op dit statistische materiaal is vaak moeilijk na te gaan. Omdat gegevens over werkloosheid nagenoeg ontbreken, zeggen deze cijfers nog niet alles over de materiële toestand van het Nederlandse volk.

Aangezien factoren als het conflict met Engeland en de dreigende invoering van de tiende penning van groot belang waren, zal ik deze voortdurend in het betoog betrekken. Dit zal zó veelvuldig en intensief gebeuren dat de Watergeuzen er soms achter schuil gaan.

2. HET UITWIJKEN VAN NEDERLANDSE SCHEPEN NAAR NOORD-DUITSLAND, 1569

De Sonttabellen zijn nog steeds de betrouwbaarste en meest continue bron voor de geschiedenis van de Europese handel. Het blijft daarom raadzaam deze tabellen als uitgangspunt te nemen voor een betoog over de Nederlandse economie gedurende de eerste jaren van de Opstand, zeker als dat betoog zich speciaal richt op de overzeese handel en de invloed die de Watergeuzen daarop hebben uitgeoefend.

De gevoelige teruggang van het Hollandse aandeel in de Sontdoorvaarten die zich in 1569 voordeed, heeft de Nederlandse historici verbaasd en naar oorzaken doen zoeken. Het is logisch dat men, het oog gericht op Dolhains onverwachte slag in het Vlie, de Watergeuzen hiervoor verantwoordelijk heeft gesteld²¹. Daarna was het een kleine stap de hele recessie van die jaren aan hun optreden te wijten. We zullen nu proberen na te gaan of deze opvatting juist is en zo niet, of er dan andere oorzaken van de teruggang van het aantal Nederlandse Sontdoorvaarten aan te wijzen zijn en of deze teruggang ook verband houdt met de recessie in de Nederlandse economie.

Op grond van de Sonttabellen²² kan het volgende overzicht samen-

²¹ *Kernkamp*, *Nederlanders*, p. 82-83; *De Pater*, p. 167-170; A.G.N., V, p. 32; *Snapper*, p. 23-24.

²² Gebaseerd op *Bang*, I, p. 30-58.

gesteld worden van het aantal doorvaarten in zowel oost- als westwaartse richting.

TABEL 8

Aantal Sontdoorvaarten, zowel in oost- als in westwaartse richting, 1562-1569

Herkomst van de schepen	1562	1563	1564	1565	1566	1567	1568	1569
Nederlanden	2382	2845	2425	2996	3035	2732	2588	1044
Oost-Friesland	98	159	137	152	190	183	137	781
Noord-Dld. ²³	888	826	535	175	337	345	497	745
Denemarken	67	44	31	27	44	66	91	222
Engeland	103	144	66	53	164	104	98	148
Frankrijk	19	22	4	34	51	46	114	27
Schotland	84	139	61	36	93	48	59	96
Andere landen	66	63	24	12	6	6	16	17
Totaal	3707	4242	3283	3485	3920	3530	3600	3080

Naast de daling van het aantal Nederlandse doorvaarten was er dus in 1569 een stijging van het Oostfrieze, Deense en Duitse of Hanzeatische aandeel in de passages. Het is zonder meer duidelijk dat er een verband bestaat tussen deze beide verschijnselen.

Aangezien het ondenkbaar is dat Oostfriezen, Hanzeaten en Denen in één jaar hun vloot met enkele honderden schepen hadden uitgebreid door de bouw van nieuwe, moet het om dezelfde vaartuigen gaan. Met andere woorden: de schepen waarvan de schippers in de jaren daarvoor aan de tolbeambten opgaven dat zij afkomstig waren uit de Nederlanden, hetgeen zij met documenten konden staven, werden in 1569 als Oostfries, Deens of Duits aangemeld. Het ging hierbij, er zij nogmaals met nadruk op gewezen, om de woonplaats, de „hjemsted“, van de schipper en de gegevens zeggen weinig of niets over de woonplaats van de eigenaars van schip en lading²⁴.

Wat hield deze „verandering van vlag“ in? Allereerst zouden we ons kunnen voorstellen dat de Nederlandse reders en schippers hun vaartuigen aan buitenlanders hadden verkocht. Uit de Emders „Schiffskaufprotokolle“ van 1570 weten we dat dit inderdaad is voorgekomen: Emders burgers verwierven dat jaar acht zeeschepen van totaal 464 last van Hollanders en Friezen. Naast de aankoop van hele schepen kwam het verwerven van aandelen in Nederlandse schepen veelvuldig voor. Deze aankopen waren mogelijk door de gebruikelijke kleine aanbetaling en de over een lange periode uitgestrekte afbetaling²⁵. Maar — en het getal van de Emders

²³ Uitgezonderd Oost-Friesland. Het betreft hier vnl. Hanzesteden als Hamburg, Bremen, Lübeck, Dantzig en Stettin.

²⁴ Met die restrictie dat de schippers zelf vaak een aandeel hadden in schip en lading.

²⁵ Over de jaren 1569 en 1571 ontbreken deze „Protokolle“ (*Hagedorn, Ostfrieslands Handel*, p. 250).

„Protokolle” wijst daar al op — het Duitse en Deense kapitaal was stellig niet in staat meer dan enkele procenten van de Nederlandse koopvaardijvloot op te kopen.

We moeten dus concluderen dat de vaartuigen voor het overgrote deel in het bezit van Nederlandse reders en schippers bleven. Kan er sprake van zijn geweest dat vooral Hollandse kooplieden naar Oost-Friesland zijn uitgeweken? Een vlucht voor Alva's komst kan dit niet zijn geweest gezien de betrekkelijk hoge Hollandse doorvaartcijfers van 1567 en 1568 ²⁶. Hagedorn meent dan ook dat de bedreiging van de Nederlandse koopvaardijvloot door de kaapvaart van Watergeuzen, Engelsen en Hugenoten „im Frühjahr 1569 eine allgemeine Massenauswanderung der niederländischen Schiffer” tengevolge had. Hij maakt onderscheid tussen de eerder gevluchte en verbannen kooplieden, die nu ook hun schippers met de schepen lieten nakomen en de schippers die alleen om de beveiliging door de neutrale vlag de wijk naar Oost-Friesland namen. Of dit motief, angst voor de kaapvaart, wel het belangrijkste was, wordt hier in het midden gelaten; in het vervolg kom ik er uitvoerig op terug. Maar, en dit klinkt in strijd met zijn bewering over de emigratie, Hagedorn meent ook dat vele Nederlandse schippers „nichts anderes als den Seepass mit den ostfriesischen Orten” gemeen hadden. Deze plaatsen, Norden, Greetsiel en Oldersum komen in 1569 met resp. 120, 28 en 83 doorvaarten in de Sonttolregisters voor, terwijl in de voorafgaande jaren eigenlijk alleen Emden aan de Oostzeehandel deelnam ²⁷. Om schip en lading voor Oostfries te laten doorgaan had men niets anders nodig dan een zeebrief of zeepas van één van deze stadjes. Deze zeebrief waarvan er ons uit deze periode geen is overgeleverd, was een identificatiedocument voor schipper en schip. Omstreeks 1562 kwam dit document in zwang en bij Sontpassages moest het aan de Denen worden overgelegd. De Hollandse schippers dienden ieder jaar een nieuwe zeebrief aan te schaffen in hun vaderstad ²⁸. De heer van Oldersum en de overheden van de andere stadjes verkochten de papieren aan Hollandse en Friese schippers, hetzij om de handel te stimuleren, hetzij om het geldelijk gewin. Maar het merendeel van de aldus aangetrokken schepen zal nooit in deze haventjes hebben geankerd: zij bleven handel drijven tussen de Nederlanden, de Oostzee en het westen ²⁹. Waarschijnlijk bezat een aantal schippers naast de Oostfriesse zeebrief eenzelfde document dat in Holland was uitgegeven. Uit de onkostenrekening van de Schiedamse schipper Lenert Pietersz blijkt dat hij in hetzelfde jaar een zeebrief kocht in Norden en een in Schiedam ³⁰. Volgens de Sonttabellen van 1569 voer hij zowel in oostwaartse als in

²⁶ Vgl. *Kernkamp*, *Nederlanders*, p. 82-84.

²⁷ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 240-241.

²⁸ *Christensen*, p. 74-78.

²⁹ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 241.

³⁰ *H. E. van Gelder*, *Vrachtvaartbescheiden*, p. 153; vgl. *Christensen*, p. 77.

westwaartse richting door de zeeëngte als Lenert Pietersz uit Norden³¹. Christensen komt dan ook tot de conclusie dat slechts enkele schippers zich met hun schepen werkelijk in Oost-Friesland hebben gevestigd en dat de overgang van de meeste zonder twijfel „only formally” is geweest³².

Toch geldt dit voor Emden niet in die mate. Daar kon men minder gemakkelijk een zeebrief verkrijgen dan in de kleinere Oostfriesche plaatsen. Maar een Emdens document was betrouwbaarder, bood meer zekerheid tegenover hen die er van overtuigd moesten worden dat zij niet te doen hadden met een Nederlands, maar met een Oostfries vaartuig. Zowel de Engelsen als de Watergeuzen en Alva's ambtenaren moeten spoedig ontdekt hebben, zo ze het al niet bij voorbaat wisten, dat vrijwel ieder schip van Oldersum of Norden in feite Nederlands bezit was. Alleen in de zeebrief van Emden stonden de eigenaars van het schip vermeld³³ en wanneer daar geen Nederlanders onder waren had men een goede kans zijn tegenstanders te misleiden. Dit verklaart waarom van de 542 schepen die in 1569 als Emdens de Sont passeerden er slechts vier waren, waar Hollanders een aandeel in hadden³⁴.

Er was de Hollandse schippers dus veel aan gelegen een Emdense zeebrief te verwerven. Maar daarvoor moest aan verschillende eisen worden voldaan. In de eerste plaats was het nodig dat de schipper en de reders in Emden woonden terwijl de geloofwaardigheid van het document sterk werd vergroot indien zij zelfs Emdens burger waren. We zien dan ook dat er zich onder de 129 nieuwe burgers in 1569 68 schippers bevinden; van hen kwamen er 48 uit Holland, 12 uit Friesland, 3 uit Groningen en een uit Zeeland, dus 64 uit de Nederlanden. De overige 4 waren Duitsers. Van de 127 nieuwe burgers in 1570 waren er 47 schipper: 30 uit Holland, 5 uit Friesland en een uit Groningen, dus 36 uit de Nederlanden. De overige 9 waren Duitsers³⁵. In de jaren 1569-1570 werden zo honderd Nederlandse schippers Emdens burger en — waar het om ging — hun schepen kregen een zeebrief van die stad. Daarbij kwamen dan nog de schippers die het burgerschap niet verwierven maar zich wel in Emden vestigden.

De bestuurders van Emden wilden de garantie hebben dat deze nieuwe inwoners hun stad ook werkelijk voordeel brachten. Aan gehuwde schippers werd daarom eerst dan een zeebrief uitgereikt, wanneer zij beloofden zich binnen een maand met hun gezin in de stad te vestigen. Soms kregen zij het document pas wanneer de verhuizing had plaatsgevonden. Vrijgezellen werden alleen als burger geaccepteerd en van een zeebrief voorzien, als een aantal kooplieden borg voor hen stond. De schippers van de Amsterdamse kooplieden-emigranten en de Waalse graanhandelaars — allen

³¹ *Christensen*, p. 450.

³² *Christensen*, p. 83⁴.

³³ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 245; *Christensen*, p. 78.

³⁴ *Bang*, I, p. 60.

³⁵ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 243-244.

vrijgezellen — zagen zich nog verdergaande verplichtingen opgelegd: zij moesten beloven met hun schip de eerstkomende vier, vijf of zeven jaar in Emden te blijven. Soms werd ook geëist dat het schip alleen in Emden zou lossen; de reders moesten hiervoor borg staan³⁶. Al met al wilde de raad van de stad verhinderen dat het verblijf van de Nederlanders tijdelijk zou zijn.

Het lijkt er dus op dat de uitbreiding van de Emdense koopvaardijvloot reëel is geweest, vooral door de verplichting dat reders en schippers in de stad moesten wonen. Er zijn echter aanwijzingen dat hiermee op grote schaal de hand werd gelicht. Ten eerste werd de raad door de drost van de stad gedwongen zeebrieven te geven aan schippers aan wie ze eerst waren geweigerd. Ten tweede verleende graaf Johan de papieren zonder medeweten van de raad. Verder kwam aan het licht dat Emdenaren die geen schip bezaten, zeebrieven in handen kregen die ze aan Nederlanders doorverkochten. Anderen hadden voor één schip twee brieven verkregen en de overtollige van de hand gedaan. De bepaling dat de reders in Emden moesten wonen werd ontdoken door op het schip een Emdense burger als zetschipper te plaatsen, die tegenover de raad verklaarde de enige eigenaar te zijn³⁷. Zo werd het streven van het stadsbestuur de goede naam van Emden hoog te houden, de koopvaardij te stimuleren en tegen plundering te vrijwaren, tegengewerkt. Maar we kunnen aannemen dat de stad in tegenstelling tot de kleinere Oostfriesse plaatsen inderdaad de vruchten van de vlucht van de Nederlandse schippers en reders heeft geplukt. Weliswaar verminderde het Emdense aandeel in de Sontdoorvaarten aanmerkelijk toen Holland geheel in handen van de opstandelingen was geraakt, maar de stad bleef toch jarenlang aan de spits wat het aantal passages betreft.

Nu rijst de vraag: hoeveel Nederlandse schepen hadden in 1569 een Oostfriesse zeebrief verworven en welk percentage vormden zij van de vloot die de oost- en westvaart bedreef? Het gaat hierbij niet alleen om het aantal, maar ook om de grootte van de schepen. De volgende berekeningen en beschouwing bevatten veel onzekerheden en kunnen misschien als „gewaagd” gebrandmerkt worden; de uitkomsten en conclusies staan dan ook open voor kritiek en correcties. We baseren ons op de Sonttolregisters en enkele uitgangspunten die zijn geformuleerd in het baanbrekende artikel van W. Vogel, *Zur Grösse der europäischen Handelsflotten im 15., 16. und 17. Jahrhundert* (1915). Om het aantal schepen te berekenen dat jaarlijks aan de Oostzeehandel deelnam, moet het aantal doorvaarten worden getiërceerd omdat ieder vaartuig althans in gunstige jaren gemiddeld drie maal per jaar de tollën passeerde³⁸. Dat is stellig zo geweest in 1565: we noteren dan 2996 doorvaarten van Nederlandse schepen, zodat de conclusie getrokken kan worden dat ongeveer 1000 vaar-

³⁶ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 245; *Hagedorn*, *Betriebsformen*, p. 271.

³⁷ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 245-248.

³⁸ *Vogel*, p. 305-306.

tuigen in deze jaren op de route oost-west in gebruik waren. Wat betreft de grootte onderscheiden de Sonttolregisters drie klassen: de grote schepen boven 100 last, de middelgrote tussen 30 en 100 last en de kleinere van minder dan 30 last. De gemiddelde inhoud van klasse I stelt Vogel op 120 last, van klasse II op 60 last en van klasse III op 20 last³⁹.

De middelgrote klasse was verreweg de belangrijkste: 825 schepen, totaal bijna 50 000 last behoorden daartoe. De grootste schepen, 129 in getal, brachten het tot 15 500 last en de kleinste vaartuigen speelden op deze route met hun 880 last, 44 stuks, nauwelijks een rol. Al met al bedroeg de inhoud van deze schepen dus tussen de 65 en 70 000 last. Volgens Vogel was dit 2/3 van de totale Nederlandse koopvaardijvloot, die bij het uitbreken van de Opstand ongeveer 100 000 last groot geweest zou zijn, de vissersvloot niet inbegrepen⁴⁰.

In de jaren 1566, 1567 en 1568 daalde het aantal doorvaarten van grote schepen flink⁴¹. We mogen hier geen vermindering van het *aantal* schepen uit afleiden en zelfs niet een minder intensief gebruik. Wel voeren deze schepen in plaats van gemiddeld drie maal, twee maal per jaar door de Sont, maar dit had te maken met de omstandigheid dat zij „deurgaande reizen” maakten, d.w.z. dat zij de waren rechtstreeks uit de Oostzeehavens naar Frankrijk, Spanje en Portugal brachten. Hiermee hing samen een sterke stijging in dezelfde periode van het aantal schepen dat de Sont *geladen* in oostwaartse richting passeerde⁴². Er was in de jaren 1566-1568 dus een levendige oost-westhandel, waarbij vooral de grote schepen het Oostzeegebied en Zuidwest-Europa rechtstreeks met elkaar in contact brachten. Ik leg hier de nadruk op, omdat een oppervlakkige beschouwing van de cijfers tot de conclusie zou kunnen leiden dat de Nederlandse oostvaart ook al vóór 1569 een langzame teruggang doormaakte.

Nu de cijfers van 1569: totaal aantal Nederlandse doorvaarten 1044, waarvan 69 door grote, 877 door middelgrote en 98 door kleine vaartuigen. Het lijkt me juist het gemiddelde aantal passages van de Nederlandse schepen dat jaar niet op drie, maar op twee te stellen. In de eerste plaats moet het varen in vlootverband en de verwarring die ontstond na de

³⁹ Vogel, p. 306. Deze gemiddelde grootte voor de drie klassen wordt min of meer bevestigd door de inventarisatie van alle schepen met razeilen „in den bedrijve van Waterlandt ende Zeevanck” die de baljuw van dit gebied, Wolfert Michielsz, in maart 1569 had gemaakt. Hij kwam tot een totaal van 53 schepen van elk 100 last of meer, met een inhoud van 6540 last of 123 last per vaartuig en 122 schepen van elk 30-100 last met een inhoud van 8790 last of 72 last per vaartuig. Van de kleinste schepen worden er in deze inventaris maar enkele genoemd zodat op grond daarvan geen berekening mogelijk is (A.R.A. Brussel, Conseils et sièges d'amirauté, carton no. 107).

⁴⁰ Vogel, p. 306.

⁴¹ 1565: 387; 1566: 282; 1567: 242; 1568: 249.

⁴² In 1565 passeerden 1251 Nederlandse schepen met ballast de Sont in oostwaartse richting en 314 geladen; 1566: 1038 met ballast en 460 geladen; 1567: 740 met ballast en 640 geladen; 1568: 594 met ballast en 694 geladen.

aankondiging van Alva's maatregelen tot vertraging hebben geleid. Als tweede oorzaak kan de complete stagnatie van de Oostzeehandel nà september genoemd worden. Ik wil dus aannemen dat in 1569 ongeveer 520 Nederlandse schepen met een totale inhoud van 31 500 last aan de oostvaart hebben deelgenomen. 480 schepen met een inhoud van 35 000 last hebben dientengevolge óf in het geheel niet op die route gevaren óf zijn gepasseerd onder een andere vlag. Waar kunnen we die naspeuren?

In het zeer gunstige jaar 1566 noteren we 190 Oostfriese doorvaarten, zodat ongeveer 60 Oostfriese, of liever Emdense, vaartuigen op de Oostzee voeren. In 1569 komen 781 Oostfriese passages voor. Indien we aannemen dat de oorspronkelijke 60 Oostfriese schepen ook dat jaar drie maal passeerden, dan resteren ongeveer 600 doorvaarten die werden uitgevoerd door Nederlandse schepen met een Oostfriese zeebrief. Maar deze vaartuigen kunnen, gezien de moeilijkheden die de overschrijving met zich meebracht, niet drie maar twee maal zijn gepasseerd, zodat ongeveer 300 Nederlandse schepen in Oost-Friesland hun toevlucht gevonden moeten hebben. Het betrof hier vooral middelgrote vaartuigen waarvan de totale inhoud berekend kan worden op ruim 16 000 last⁴³.

Behalve het aantal Oostfriese passages vertoonde ook het aantal Noordduitse of Hanzeatische en Deense in 1569 een opvallende stijging. Is dit verschijnsel eveneens te danken geweest aan het uitwijken van Nederlandse vaartuigen of was hier sprake van een normaal profiteren door de concurrentie van de Nederlandse moeilijkheden? Uit de cijfers blijkt dat de Hanzeatische handel in de voorafgaande jaren ernstig te lijden had gehad van de zevenjarige oorlog tussen Denemarken en Zweden, zodat ons hier geen normaal beeld voor ogen staat. Maar het snelle herstel van de jaren 1568-1569 is, dunkt me, toch wel mede veroorzaakt door het uitwijken van Nederlandse kooplieden en schippers. Het optreden van Oranjes geldinzamelaars in de verschillende Duitse steden wijst op het verblijf van min of meer kapitaalkrachtige lieden daar⁴⁴. Gezien de cijfers en rekening houdend met het waarschijnlijke eigen herstel van de Hanzesteden wil ik 100 van hun passages in 1569 op naam van oorspronkelijk Nederlandse schepen schrijven, zodat ongeveer 50 Nederlandse schepen daarheen uitgeweken zouden zijn. Een schatting die, gezien de Oostfriese aanwas, aan de lage kant is. Omtrent de oorzaken van de Deense stijging bestaat evenmin zekerheid. Stellig waren er ook in Denemarken Nederlandse ballingen, gedwongen of vrijwillig⁴⁵, die hun handel probeerden

⁴³ Het aantal passages van grote Oostfriese schepen bleef van weinig belang: 1562: 4; 1563: 0; 1564: 6; 1565: 9; 1566: 10; 1567: 12; 1568: 4; 1569: 13; 1574: 5. Het aantal doorvaarten van kleine schepen nam toe van ca. 10 in de voorafgaande jaren tot 90 in 1569.

⁴⁴ Zie hiervoor p. 48.

⁴⁵ Men denke hierbij aan de geruchten van 1571 dat de Geuzenvloot een aanzienlijke versterking vanuit Denemarken zou krijgen (zie hiervoor p. 59) en de werkelijke steun die de opstand vandaar ontving na 1 april 1572 (zie de „Belijdenisse van Peeter de Jonghe" bij *Van Vloten*, Friesche briefwisseling, p. 403-404).

voort te zetten. Passen we hier dezelfde berekening toe als op de Oostfriesche doorvaarten, dan zouden ongeveer 60 Nederlandse schepen onder Deense vlag zijn gaan varen.

Naast 300 vaartuigen naar Oost-Friesland dus 110 naar Noordduitse steden en Denemarken. Dit laatste getal is niet meer dan een schatting waaraan nog een element van onzekerheid moet worden toegevoegd, omdat de Sonttolregisters geen gegevens verstrekken over de grootte van de Deense en Hanzeatische vaartuigen. Wèl staat vast dat het hier gaat om grote of middelgrote schepen omdat de kleine, onder 30 last dus, hetzij als Nederlands, hetzij als Oostfries passeerden. Het is verleidelijk te veronderstellen dat het schepen van de grootste klasse waren omdat die in het Oostfriesche totaal nauwelijks voorkomen. Anderzijds is het ook mogelijk dat deze grote vaartuigen in 1569 in het geheel niet aan de handel hebben deelgenomen. Zij waren wegens hun zeewaardigheid en grote laadvermogen bij uitstek geschikt voor de „deurgaande reizen” tussen het westen en de Oostzee. Maar de vaart naar Zuidwest-Europa ondervond in 1569 zulke grote moeilijkheden dat vrijwel geen zout door de Sont werd gevoerd: tegen 40 geladen schepen passeerden er 476 met ballast in oostwaartse richting. Omdat de grote vaartuigen — met veel bemanning en een zware bewapening volgens Alva's voorschriften — zo niet rendabel waren kunnen we ons voorstellen dat de reders ze liever aan wal hielden.

Onze uiterst voorzichtige conclusie is dus dat van de 1000 Nederlandse vaartuigen die in de voorafgaande jaren aan de oostvaart hadden deelgenomen, er in 1569 nog 520 over waren die niet drie, maar slechts twee maal de Sont passeerden. Van de overige 480 hadden er 300 een Oostfriesche zeebrief verworven terwijl er, onder het grootste voorbehoud, 110 voor Hanzeatisch of Deens doorgingen. De resterende 70 zouden dan niet gevaren hebben. Ik teken hier nogmaals bij aan dat dit niet wil zeggen dat de reders van alle uitgeweken schepen in Noord-Duitsland of Denemarken woonden: de schippers gaven immers als „hjemsted” hun eigen domicilie op⁴⁶. Maar ook daarmee werd, zoals we gezien hebben, de hand gelicht. Nog belangrijker is dat de schippers aanvankelijk ook hun vroegere route handhaafden en het graan rechtstreeks naar de Nederlanden voerden. Het feit dat de graanprijs in de jaren 1569-1570 nauwelijks steeg is hiervoor een afdoend bewijs. In het vervolg kom ik hier nog op terug.

Rest nog de vraag waarom de Nederlandse reders en schippers in eigen persoon uitweken of hun schepen voor Oostfries, Deens of Duits lieten doorgaan. De komst van Alva en de vervolging van allen die zich met de troebelen hadden ingelaten hebben, gezien de Sonttolcijfers nauwelijks invloed uitgeoefend. Wèl hadden zich vóór 1560 al enkele Zuidnederlandse graanhandelaars van de onderling verwante families Commelin en Du Gardin omwille van het geloof in Emden gevestigd,

⁴⁶ Vgl. *Christensen*, p. 834.

maar hun hele handelsbeweging bleef op de Nederlanden gericht en zelfs vertrok één van hen, Willem du Gardin, in 1560 als factor naar Amsterdam; eerst bij Alva's komst keerde hij naar Emden terug⁴⁷.

Zoals gezegd heeft men veelal de Watergeuzen de schuld gegeven van het uitwijken van de Hollandse scheepvaart. Dit lijkt mij echter niet juist: het optreden van de kapers was tot september 1569 nog van te weinig betekenis om zulke belangrijke gevolgen te kunnen hebben. In 1568 was hun activiteit beperkt tot het Eemsgebied en een normale consequentie van Lodewijks invasie in Groningerland. Alleen de stad Groningen had hiervan ernstig te lijden: de toevoer van levensmiddelen werd belemmerd⁴⁸. Volgens een Engelse opgave namen Jan Abels en de zijnen vóór de slag bij Jemmingen in totaal 15 Hollandse en 10 Groningse schepen, geladen met graan en victualiën⁴⁹. Na de nederlaag bleven Sonoy en enkele andere kapiteins kaperen; toen zij begin augustus in Emden binnenliepen hadden zij zes op volle zee genomen Friese schepen bij zich die echter, samen met twee Hollandse vaartuigen, door de raad van Emden onmiddellijk aan de eigenaars werden teruggegeven⁵⁰. In oktober horen we alleen nog van het nemen van een schip uit Enkhuizen door de Watergeus Van der Nieuwenburgh in de buurt van Plymouth⁵¹, maar niets wijst er op dat men een verdere uitbarsting van kaapvaart heeft gevreesd. Van klachten over stilliggen van de handel, werkloosheid en economische teruggang was in 1568 nog geen sprake.

Ook in de eerste maanden van 1569 waren de daden van de Geuzen, vergeleken met de ramp die de breuk met Engeland betekende, slechts speldeprikken, vooral uitgedeeld door Jan Abels. Na drie schepen in februari nam de Fries er in de tweede helft van maart vijf voor de Groningse kust, wat Mepsche aan Alva deed schrijven dat, als het zo doorging, „menniger Kaufman ein bedencken” zou hebben „das Wasser zu gebrauchen”⁵². Ook op de Zuiderzee vormde Abels met Cornelis Wesselsz korte tijd een bedreiging voor de Amsterdamse handel, maar een klein eskader van de Amsterdammers maakte daar spoedig een einde aan⁵³. Eerst met het verschijnen van Jan Broeck en Jan Bonga in juni beginnen

⁴⁷ *Hagedorn*, Betriebsformen, p. 268-273.

⁴⁸ *Gachard*, Corr. du due d'Albe, p. 125¹.

⁴⁹ Lord Cobham-Cecil, 23.7.68, Relations politiques, V, p. 133. De volgende kaapgevallen zijn geregistreerd: het Vliegend Hert, het grootste schip van de Geuzen, volgens *Bor*, I, fol. 169, genomen van een Gronings burger voor de stad Emden (vgl. echter *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 400-401 en hiervóór p. 9); Bossu-Alva, 1.6.68, *Häpke*, II, p. 226: 2 of 3 schepen uit Hoorn genomen; Bossu-Alva, 21.7.68, *Häpke*, II, p. 227: 5 of 6 Hollandse schepen genomen. Volgens *Bor*, I, fol. 168, namen Sonoy en Gerrit Sebastiaansz 4 razeilen, waaronder één van 100 last en twee van ongeveer 65 last, en twee „geweldige hulken”.

⁵⁰ *Hagedorn*, Erste Erscheinen, p. 403; *Franz*, p. 206.

⁵¹ Zie hiervóór p. 16.

⁵² Mepsche-Alva, 22.3.69, Secr. 190, fol 45.

⁵³ Zie hiervóór p. 16.

de plunderingen een verontrustende omvang aan te nemen⁵⁴. Al verdween Jan Broeck voorgoed van het toneel, door het optreden van de verbonden edelen was er in augustus van opluchting geen sprake. Brederode kaapte nog voor het verbond gesloten werd vier schepen⁵⁵. Maar nog steeds was dit kaapvaart op kleine schaal die beperkt bleef tot de Friese en Groningse kust en waarvan, volgens de Amsterdamse vroedschap, uitsluitend kleine, onbewapende schepen met twee of drie man aan boord het slachtoffer werden⁵⁶. De grote handelsbeweging kan er niet of nauwelijks door zijn verstoord. Het was dan ook opnieuw alleen de stad Groningen die zich 24 september met een rekest tot de landvoogd richtte om hem er op te wijzen dat „die Zeevaart doer mennichfoldigen roverie” was komen stil te liggen”⁵⁷.

De onverwachte slag van Dolhain in het Vlie eind september 1569, bezorgde de Watergeuzen in één keer een reputatie. Men kon hen niet meer zien als een deel van de Engelse rovers of als een paar lastige desperado's die kleine scheepjes op de Wadden plunderden. Zij waren een zelfstandige kracht geworden waarmee men in het vervolg rekening zou moeten houden. Was nu zelfs deze ramp niet de oorzaak van de teruggang in de Nederlandse Sontdoorvaarten, dat wil zeggen van het uitwijken van de scheepvaart naar Noordduitsland en Denemarken? Ik meen van niet. Zouden de Watergeuzen inderdaad hieraan schuldig zijn geweest, dan zou de schepenvlucht nà september plaatsgevonden moeten hebben omdat, zoals gezegd, de acties van de kapers vóór die tijd dergelijke maatregelen niet wettigden. Nu kochten in normale tijden — voor zover daar in de tweede helft van de zestiende eeuw ooit van gesproken kan worden — Nederlandse schippers ook in oktober graan te Dantzig⁵⁸. In 1569 is dit niet gebeurd; men voer toen uitsluitend in grotere eenheden en er waren na het binnenvallen van de door Dolhain beroofde vloot geen schepen meer uit het oosten te verwachten⁵⁹. Maar het ontbreken van graan-

⁵⁴ Ca. 10 juni nemen Jan Bonga, Jelte Eelsma en Melchior enige Hollandse, Friese en Groningse vaartuigen, waarschijnlijk kleinere, bij het eiland Spyckeroog (Hof van Friesland-Alva, 18.6.69, Aud. 294, fol. 261; G.A. Amsterdam, Vroedschap-resoluties, 2, 17.6.69, fol. 120; Alva-hertog van Kleef, 23.6.69, Secr. 18, fol. 341-342; verklaring van de beroofde schippers, Aud. 294, fol. 264). Van meer belang was het nemen van 8 Amsterdamse schepen die uit Dantzig en Le Havre kwamen, 30 juni door Jan Broeck (Relations politiques, V, p. 417; G.A. Amsterdam, Vroedschap-resoluties, 2, 12.7.69, fol. 121-122; *Ter Gouw*, VI, p. 324). Broeck kaapte eind juni eveneens 3 vaartuigen uit Emden, die met graan, as en teer op weg waren naar de Nederlanden (*Franz*, p. 215).

⁵⁵ Een Hollands karveel, een Deventer wijschip, en 2 schepen met graan onderweg naar Enkhuizen en Dokkum (Mepsche-Alva, 10.8.69, Aud. 294, fol. 332; *Franz*, p. 217; *Van Vloten*, Opstand, p. 148, 289). Zie voor het verbond, hiervóór p. 22 e.v.

⁵⁶ G.A. Amsterdam, Vroedschap-resoluties, 2, 17.6.69, fol. 120.

⁵⁷ Stad Groningen-Alva, 24.9.69, Aud. 294, fol. 435-437.

⁵⁸ *Christensen*, p. 403; *Posthumus*, Uitvoer, p. 109.

⁵⁹ Bossu-Alva, 29.9.69, Aud. 334, fol. 206-207.

aankopen in het najaar kan niet veroorzaakt zijn door Dolhains optreden. Immers, ook de schepen die eerst in oktober in Dantzig of elders lading zouden hebben ingenomen, zouden vóór eind september ongehinderd uit Nederland vertrokken zijn en dus stellig de Sont in oostwaartse richting hebben gepasseerd en zijn geregistreerd. Nu komen er in de tolregisters van 1569 516 oostwaartse doorvaarten van Nederlandse schepen voor en 528 westwaartse, waaruit blijkt dat van een overwintering van vaartuigen in de Oostzeelanden uit angst voor de Watergeuzen geen sprake geweest kan zijn.

Er moeten dus andere oorzaken van het uitwijken aangewezen worden. Oorzaken die we dienen te zoeken in de eerste maanden van 1569. Indien we onze aandacht uitsluitend op de oostvaart richten komen we geen stap verder. We moeten de westvaart in onze beschouwing betrekken: oost- en westvaart hingen nauw samen, ja waren van elkaar afhankelijk zodat een storing in één van beide routes een weerslag had op de andere. De samenhang kan het best aangetoond worden aan de hand van de cijfers betreffende het vervoer van zout door de Sont in oostwaartse richting. Dit produkt uit Frankrijk, Portugal en Spanje was verreweg het belangrijkste „ruilobject” voor graan en hout. In de jaren 1562-1568 voerden Nederlandse schepen ruim 160 000 last zout door de Sont, 2/3 van het totaal ⁶⁰. Van deze hoeveelheid was ruim 35 000 last — bijna 22 % — in een Nederlandse haven geladen; 75 000 last — ongeveer 47 % — was in Franse havens geladen; 43 500 last — ongeveer 27 % — in Portugese havens en de resterende 6 765 last in Spaanse. Ongeveer 80 % van het zout was dus direct uit het westen aangevoerd. Bovendien zal het zout dat in de Nederlandse havens na raffinering was geladen ook grotendeels uit Zuidwest-Europa afkomstig zijn geweest. Bij deze cijfers moet wel aangetekend worden dat van de 9587 Nederlandse schepen die gedurende de periode 1562-1568 de Sont in oostwaartse richting passeerden, er slechts 3002 of 30 % geladen waren; de rest voer in ballast. De met zout geladen schepen maakten in meerderheid een „deurgaande reis”, dat wil zeggen dat zij meestal in het vroege voorjaar naar het westen waren gezeild om zout te halen dat in de Oostzeelanden werd afgeleverd, waarna ze met graan naar de Nederlanden terugkeerden. Vanuit het moederland was dan nog een enkele reis naar de Oostzee mogelijk, soms geladen met geraffineerd zout of haring maar meestal in ballast, om het broodgraan van de nieuwe oogst te importeren. Een enkele maal werd hier weer een „deurgaande reis” van gemaakt door het graan naar Frankrijk te brengen ⁶¹.

De relatie tussen oost- en westvaart kan dus wat betreft de zouthandel met cijfers worden aangetoond. Van het graantransport hebben we dit

⁶⁰ Cijfers gebaseerd op *Bang*, II B. De doorvoer van het tweede produkt, haring, bedroeg in dezelfde jaren totaal 21.389 last, waarvan 17.138 last door Nederlandse schepen werd vervoerd.

⁶¹ *Christensen*, p. 245-246.

materiaal niet; wel kennen we uit de Sonttolregisters de hoeveelheden graan die de Nederlandse schepen jaarlijks westwaarts voerden, maar hoeveel daarvan in de Nederlanden zelf bleef en hoeveel werd doorgevoerd is niet met zekerheid te zeggen ⁶².

Dat de westvaart in 1569 grote belemmeringen ondervond die hun weerslag hadden op de Sonthandel, blijkt zonneklaar uit de cijfers. In dat jaar daalde, zoals we gezien hebben, het aantal Nederlandse doorvaarten tot 1044, terwijl het jaargemiddelde in de periode 1562-1568 2714 had bedragen. Het aantal Nederlandse passages in oostwaartse richting was in de genoemde periode gemiddeld 1370 per jaar, waarvan 430 door geladen schepen. In 1569 passeerden er 516 in oostwaartse richting waarvan slechts 40 geladen. Deze 40 schepen vervoerden o.a. 549 last zout en 387,5 last haring. In de jaren 1562-1568 werd gemiddeld 23 110 last zout per jaar vervoerd. Hieruit moeten we concluderen dat of de westvaart in 1569 ernstig heeft gestagneerd, of dat de Nederlandse kooplieden wel dezelfde hoeveelheid zout uit het westen hebben gehaald maar dat zij het niet doorvervoerden en het dus in eigen land hielden. Dit laatste is echter onmogelijk gezien de zoutprijs in 1569: gedurende de periode 1560-1568 kostte een vat geraffineerd Frans zout in Mechelen en Antwerpen gemiddeld 30 Brabantse groten, in 1569 steeg de prijs tot 45 groten ⁶³.

Kunnen de belemmeringen die de westvaart in 1569 ondervond de Hollandse schippers ertoe hebben gebracht de bescherming van een buitenlandse zeebrief te zoeken? Gezien de aard van de moeilijkheden lijkt me dit zeer waarschijnlijk. De westvaart was gedurende deze periode veelal kwetsbaarder dan de oostvaart. De reis voerde door het Kanaal dat voortdurend door Engelse kapers onveilig werd gemaakt. Het klinkt paradoxaal, maar juist de omstandigheid dat Dolhain een graanvloot uit de Oostzee kaapte en dat nooit een groter aantal westvaarders tegelijk in handen van de Watergeuzen is gevallen, toont aan dat de westvaart het meest bedreigd werd geacht. Aan de beveiliging daarvan werd zoals we gezien hebben, zoveel aandacht besteed, dat de kapers haar nooit een grote slag hebben kunnen toebrengen. De belemmering van de westvaart in 1569 was volledig te wijten aan de openlijke breuk met Engeland. Op de oorzaken van het conflict en andere gevolgen die het had, zal nog teruggekomen worden; hier wordt alleen gewezen op de uitbarsting van de Engelse kaapvaart. Nu waren de Engelsen op dit punt al jaren buiten hun boekje gegaan. In de merkwaardige dertien artikelen, die het volk

⁶² Volgens *Verlinden*, *Mouvements*, p. 178-179, bleef 80.000 ton, d.i. 80 %, van het aangevoerde graan in de Nederlanden; deze hoeveelheid zou 13 à 14 % van de jaarlijkse consumptie hebben bedragen. *Unger*, *Hollandse graanhandel*, p. 362-363, meent dat 23 % van het aangevoerde graan in Amsterdam en omstreken werd geconsumeerd; het overige werd doorgevoerd, maar welk deel daarvan in de Nederlanden bleef en welk deel naar het buitenland ging, neemt hij in de schattingen niet op.

⁶³ *Van der Wee*, *Growth*, I, p. 292.

— ten onrechte — toeschreef aan Granvelle, werd gesteld dat de koning een vloot van 20 tot 30 oorlogsschepen moest uitrusten, betaald uit belastingen op handel en scheepvaart. Volgens de opsteller hadden de Nederlanders in de voorafgaande zes of zeven jaar meer verloren door de roverijen van de Engelsen dan het onderhoud van zulk een vloot zou kosten ⁶⁴.

In de eerste drie maanden van 1569 overtrof de directe schade onze handel en scheepvaart door de Engelsen toegebracht, verre het nadeel dat de Watergeuzen berokkenden. Het is dan ook geen wonder dat in de considerans van de maatregelen van 31 maart 1569 uitsluitend sprake is van Engelsen en Franse Hugenoten die het op de Nederlandse schepen voorzien hadden ⁶⁵. Het was dus om de *Engelse* kaapvaart te ontgaan dat men een verandering van vlag verkoos.

Maar hadden schippers, reders en kooplieden dan geen vertrouwen in Alva's maatregelen? Integendeel, deze voorschriften waren een aansporing temeer voor de Hollanders om een Oostfrieze zeebrief te verwerven: de extra bewapening en bemanning en het varen in vlootverband betekenden lastenverzwaring en oponthoud, ongemakken die men als buitenlander kon ontlopen ⁶⁶. Het ontduiken van deze voorschriften was door Alva's strenge controle een riskante zaak. Misschien nog nadeliger was het verbod om zeeverzekeringen af te sluiten. Waarschijnlijk hebben vele weinig kapitaalkrachtige kooplieden hun overzeese handel, die nu zulke risico's liep, geheel gestaakt. In zijn werk over de machtige Antwerpse firma Delafaille constateert Brulez dat zelfs *haar* handel op Spanje in de jaren 1570-1573 grotendeels kwam te vervallen en dat die op Lissabon en Narva eveneens stakte. Na 1571 vernemen we niets meer van Oostzeehandel. Rond 1570 verdwijnt het avontuurlijke element uit de handelsactiviteit van Jan Delafaille ⁶⁷. Men kon ook anders reageren: een buitenlandse zeebrief betekende vrijwaring tegen het verzekeringsverbod.

De breuk met Engeland en de nasleep van maatregelen, bedoeld als bescherming maar ervaren als een verzwakking van de concurrentiepositie, waren dus oorzaken van de schepenvlucht. Omdat deze bij uitstek aan het licht trad in de Sonttolcijfers, heeft men verzuimd de westvaart als de achillespees aan te wijzen, en kregen de Watergeuzen de schuld. Maar ook als we toch een plaatsje voor de Geuzen als boosdoeners willen inruimen, komt het Spaans-Engelse conflict onvermijdelijk aan de orde. Hadden zij dank zij dat conflict niet in Engeland hun veiligste basis gevonden? Was daar Dolhains vloot niet uitgerust?

⁶⁴ *Bor*, I, fol. 179; *De Vrankrijker*, p. 23.

⁶⁵ Zie hiervóór p. 189.

⁶⁶ Hoe kostbaar de bewapening van schepen was blijkt uit het feit dat voor reizen naar Italië in 1592 en 1594 de bewapening ca. 20 % van de totale uitrustingskosten opslokte (*H. E. van Gelder*, *Vrachtvaartbescheiden*, p. 131, 253, 286-287).

⁶⁷ *Brulez*, *Firma Della Faille*, p. 29-34; overigens noemt Brulez het ontbreken van de zeeverzekering niet als oorzaak van deze inkrimping.

Het is echter onjuist ons met deze éne, zij het ook complexe, oorzaak tevreden te stellen. Er waren in de eerste maanden van 1569 meer factoren die bijdroegen tot een sfeer van pessimisme en wantrouwen. Het is raadzaam om het oor te lenen aan de tijdgenoten. Zij gaven meest een geheel andere oorzaak op voor het uitwijken van de handel: in een stroom van vertogen werden zij niet moe Alva voor te houden dat de heffing van de tiende penning zou leiden tot „banissement du commerce; cessation de manufactures et dépopulation du pays”⁶⁸. Nu heeft Craeybeckx er op gewezen dat de tiende penning eigenlijk nooit is geïnd en dat daarom de economische crisis in de Nederlanden gedurende Alva's bewind onmogelijk aan de nieuwe belasting kan worden geweten. Hij haalt als oorzaken van de crisis de ons bekende punten naar voren: onderbreking van de handelsbetrekkingen met Engeland, de kaperij van de Watergeuzen en Engelsen, de moeilijkheden in de Sont, de noodzakelijke maar kostbare beveiliging van de westvaart, de overstromingen van 1570, het juk van de Spaanse soldaten en „het klimaat van onveiligheid verwekt door de geloofsvervolgingen”⁶⁹. Voor de tiende penning is in dit rijtje geen plaats.

Van Gelder had al eerder betwijfeld of de nieuwe belasting een zo nadelige invloed op de handel heeft gehad als door de tegenstanders van de hertog werd beweerd. Ook hij noemt de onveiligheid ter zee, de moeilijkheden met Engeland, Frankrijk en in de Sont als de belangrijkste oorzaken. Maar, voegt hij er aan toe, „daarbij kwamen nu de dreiging van nog zwaarder lasten en de berichten en geruchten dat men zijn inkomen en zijn omzet aan de collecteurs zou moeten openbaar maken”⁷⁰.

Zowel Van Gelder als Craeybeckx erkennen dat de tiende penning „zelfs in zijn meest gemodereerde vorm nog altijd een buitensporig hoge belasting” zou zijn en „onze exportpositie zou verzwakken”⁷¹. Dit beseften de tijdgenoten ook en voor de situatie van voorjaar 1569 was dat van wezenlijke betekenis. Letten we toch vooral op de datum waarop Alva zijn belastingplannen aan de Staten-Generaal voorlegde: 20 maart 1569. De betrekkingen met Engeland hadden een dieptepunt bereikt, oorlogsgeruchten deden de ronde; binnen twee weken volgden de kostbare handelsvoorschriften en het verzekeringsverbod. In deze omstandigheden moest alleen de aankondiging van de heffing al een grote onrust veroorzaken. Zonder de tiende penning als de belangrijkste boosdoener in ere te willen herstellen, acht ik het toch juist, naast de reeds genoemde oorzaken van het uitwijken van de Nederlandse koopvaardijvloot ook de nieuwe belasting een plaats te geven. Niet alleen de klaagzangen van de benadeelden, de gevoeligheid van Alva voor hun betogen en de algehele kritieke situatie van maart 1569 dienen hiervoor als argumenten. De niet-

⁶⁸ *Van Gelder*, Tiende penning, p. 179.

⁶⁹ *Craeybeckx*, Tiende penning, p. 10-11, 22-23, 25.

⁷⁰ *Van Gelder*, Tiende penning, p. 183.

⁷¹ *Van Gelder*, Tiende penning, p. 183; *Craeybeckx*, Tiende penning, p. 32.

patrimoniale gewesten Gelderland, Friesland en Overijsel waren aanvankelijk van de tiende penning vrijgesteld. Holland heeft de vrees geuit dat de handel zich naar deze bevoordeelde gebieden zou verplaatsen ⁷². In dit licht bezien zijn de volgende cijfers van Sontpassages interessant: in de periode 1562-1568 bedroeg het gemiddelde aantal jaarlijkse doorvaarten van Hollandse vaartuigen 1 903 en van Friese vaartuigen 604. In 1569 noteren we 616 Hollandse passages, een daling met bijna 70 %, en 310 Friese, een daling van nog geen 50 %. Kampen was de enige stad buiten Holland en Friesland die een oostvaart van enige omvang had; in de genoemde periode passeerden gemiddeld jaarlijks 68 schepen uit deze Overijsselse plaats de tolleren. In 1569 waren het er 65. We zien dus dat het aantal doorvaarten van het gewest waar de tiende penning wél geheven zou worden een aanmerkelijk sterkere daling vertoonde dan het aantal passages van de gewesten die van de belasting waren vrijgesteld.

Maar de Hollandse reders en schippers hadden nóg een motief om hun schepen buiten het breik van Alva te brengen. Een motief dat waarschijnlijk voor hun collega's in de andere gewesten evenmin heeft gegolden. Eind februari 1569 kreeg Bossu opdracht de landvoogd gegevens toe te zenden over alle vaartuigen in Holland die geschikt waren voor de uitrusting van een oorlogsvloot ⁷³. Binnen tien dagen werd het rapport naar Brussel verzonden en de Hollanders moeten zich hebben gerealiseerd dat hun kostbare vaartuigen spoedig voor 's lands dienst in beslag genomen konden worden ter bestrijding van Engelsen en kapers.

Zo kunnen we binnen die ene maand, maart 1569, maar liefst vijf oorzaken noemen voor het uitwijken van de Hollandse koopvaardijvloot: de kaapvaart van Engelsen en Hugenoten, de voorschriften voor bewapening en bemanning van koopvaardijschepen en het varen in vlootverband, het verbod om zeeverzekeringen te sluiten, de aankondiging van de tiende penning en de dreigende inbeslagneming van schepen voor een oorlogsvloot. Niet zozeer de Watergeuzen moesten in 1569 misleid worden door de Oostfriese zeebrievens als wellicht de Engelse kapers en Alva's ambtenaren.

Bij het vaststellen van de *gevolgen* die de schepenvlucht voor de Nederlandse samenleving had, moet vooral gelet worden op de graanprijs. Graan, voor het overgrote deel in Dantzig geladen, was immers verreweg het belangrijkste produkt dat de Nederlandse koopvaarders naar hun thuishavens vervoerden. Hoewel waarschijnlijk slechts 10 à 20 % van het totale verbruik in de Nederlanden uit de Oostzeelanden werd aangevoerd, bepaalde deze aanvoer in sterke mate de prijs. Oponthoud bij het transport leidde tot het vasthouden van de voorraden om de prijzen op te drijven. Deze speculatie was grotendeels verantwoordelijk geweest

⁷² *Van Gelder*, Tiende penning, p. 182.

⁷³ Zie hiervóór p. 209-210.

voor de prijsstijgingen van 1565⁷⁴. Het opvallende is nu dat in de periode 1566-1570 de graanprijzen een constant niveau vertonen⁷⁵. We moeten hieruit concluderen dat de graanaanvoer vanuit Dantzig de Nederlanden in deze jaren vrijwel onbelemmerd heeft kunnen bereiken, ondanks het feit dat in 1569 slechts 14 841 last rogge en 851 last tarwe met Nederlandse schepen door de Sont werd gevoerd tegen resp. ruim 42 000 en 3 253 last gemiddeld per jaar in de voorafgaande periode 1562-1568⁷⁶. Wèl is het *totale* roggetransport door de Sont in 1569 lager dan in de zeven voorafgaande jaren⁷⁷, maar de afname bedraagt vergeleken bij 1567 en 1568 nauwelijks 10 %. De gevolgtrekking moet zijn dat het graantransport in 1569 in handen van de Nederlandse schippers bleef en dat zij, gezien het constante peil van de prijzen, het produkt evenals vroeger direct naar de Nederlanden brachten ook al waren zij „uitgeweken”. Dat het graan eerst naar Emden werd gebracht en vervolgens over land naar de Nederlanden is vrijwel onmogelijk gezien de veengebieden die men bij een dergelijk transport moest passeren: een wagen kon dan hoogstens één last graan vervoeren⁷⁸. Zelfs de rantsoenering van de Oostzeevloot door Dolhain heeft geen aanwijsbare gevolgen gehad voor de prijzen.

Het is ook niet waarschijnlijk dat het uitwijken van de koopvaardij werkloosheid heeft veroorzaakt. De bemanningen konden immers bij hun schippers in dienst blijven; vestiging buiten de Nederlanden was hiervoor niet nodig. De vaartuigen hielden ons land als bestemming en voor het verkrijgen van de zeebrief was alleen het domicilie van de schipper relevant. Wèl hebben de geschetste omstandigheden de commerciële expansie van de zeevarende gewesten geremd: in Amsterdam werden weinig of geen schepen gebouwd, vele huizen stonden er leeg en de huren waren sterk teruggelopen. De migratie van schippers en schepen was hier stellig mede schuldig aan. De klachten over de „sobere nering”, al werden die in verband met de heffing van de tiende penning geuit⁷⁹, klinken dan ook bepaald geloofwaardig.

Ook Groningen maakte, vooral toen de Geuzen zich najaar 1569 voor de kust ophielden, slechte tijden mee. Twee november verbood het stadsbestuur alle handel met het als vijandig beschouwde Emden⁸⁰. Onder

⁷⁴ *Verlinden*, *Mouvements*, p. 178-179; *Kuttner*, p. 54.

⁷⁵ *Scholliers*, p. 138. Enkele voorbeelden: roggeprijs in Antwerpen, in Brabantse groten per Antwerps viertel (= 79.627 liter): 1566: 95.25; 1567: 90.—; 1568: 97.50; 1569: 90.—; 1570: 93.75 (*Van der Wee*, *Growth*, I, p. 177-178); roggeprijs in Utrecht, in stuivers van de rijnsse gulden per mud (= 81.02 kg.): okt. 1566-sept. 1567: 47; okt. 1567-sept. 1568: 42; okt. 1568-sept. 1569: 47; okt. 1569-sept. 1570: 38 (*Sillem*, tabel IV); tarweprijs in Leiden, in groten per zak: 1566: 87; 1567: 122; 1568: 89; 1569: 88; 1570: 85 (*Posthumus*, *Prijsgeschiedenis*, II, p. 450-451).

⁷⁶ *Unger*, *Hollandse graanhandel*, bijlage II, p. 488.

⁷⁷ 35.824,5 last in 1569 tegen 48.852 last gemiddeld per jaar in de periode 1562-1569.

⁷⁸ *Hagedorn*, *Betriebsformen*, p. 188.

⁷⁹ *Ter Gouw*, VI, p. 389-391.

⁸⁰ R.A. Groningen, *Stadsdocumenten in conventie*, I^A, 2.11.69, fol. 690.

de bevolking heerste een défaitistische stemming⁸¹ en men voorzag „groet jammer ende elende” door de blokkade⁸².

3. ANTWERPEN EN DE OVERZEESE HANDEL IN DE JAREN 1569-1570; MALAISE EN BEDRIEGELIJK HERSTEL

Van het noorden naar het zuiden, van de zeevarende gewesten naar Antwerpen. Hoe reageerde de economie van de bedrijvigste stad van Europa op Alva's landvoogdij, op de breuk met Engeland en de schepenvlucht naar Noord-Duitsland? We hebben gezien dat de toestand in Antwerpen gedurende de jaren zestig niet rooskleurig was maar dat de mogelijkheden tot herstel ruimschoots aanwezig waren. Waarschijnlijk heeft de komst van Alva in 1567 een lichte opleving van de Antwerpse bedrijvigheid veroorzaakt: de hertog herstelde het gezag van zijn vorst en deze nieuwe stabiliteit en orde waren gunstig voor handel en nijverheid⁸³.

Dit herstel was echter van korte duur: algemeen wordt het jaar 1569 gezien als een dieptepunt in de geschiedenis van de Scheldestad. Vele factoren droegen hiertoe bij en zij zijn niet onopgemerkt gebleven: Alva's terreur, de drukkende Spaanse bezetting, de confiscaties, de dreigende belastingen, de militaire operaties van Oranje in het voorafgaande jaar, de oorlog tussen Zweden en Denemarken, de onrust in Frankrijk, maar voor alles de breuk met Engeland in het voorjaar⁸⁴. Eind 1568 had de Engelse regering Spaanse schepen met geld bestemd voor Alva, in beslag genomen⁸⁵. Diens antwoord was op 29 december een embargo op de Engelse bezittingen in Antwerpen, welk voorbeeld enkele dagen later overal in de Nederlanden werd nagevolgd. Zes januari 1569 liet Elizabeth 43 Nederlandse schepen aan de ketting leggen. Engeland was bij deze acties in het voordeel: de goudschat niet meegerekend, had het voor £ 100 000 in zijn greep tegen eigen verbeurd verklaard bezit ter waarde van £ 85 000 in de Nederlanden en Spanje⁸⁶. Na 1 maart was elk handelscontact tussen Engeland en deze gewesten verbroken⁸⁷.

We dienen hierbij te bedenken dat de jaarlijks uit Engeland geïmporteerde wol en het laken in die tijd een waarde hadden van ca. 3³/₄ miljoen gulden en ons belangrijkste importartikel vormden. Daarbij komt dat de

⁸¹ Megen-Alva, 9.10.69, Aud. 308, fol. 288.

⁸² Stad Groningen-Alva, 5.12.69, Aud. 294, fol. 433.

⁸³ *Van der Wee*, Growth, II, p. 236; *Coornaert*, I, p. 100-101.

⁸⁴ *Van der Wee*, Growth, II, p. 236; *Coornaert*, I, p. 101; *Craeybeckx*, Tiende penning, p. 22.

⁸⁵ Zie hiervóór p. 78.

⁸⁶ *De Smedt*, I, p. 347-350.

⁸⁷ Na januari 1569 kwamen er geen Engelse schepen meer aan in Arnemuiden, Middelburg, Veere, Vlissingen, Antwerpen en Bergen op Zoom, terwijl het er in de periode 1.10.66-30.9.67: 347 en in de periode 1.10.67-30.9.68: 387 waren geweest (Bronnen handel Engeland, II, 2, p. 975, 993-994, 1005 e.v., 1010-1011, 1020, 1028). Eerst op 1 mei 1573 werd de handel hervat (*De Smedt*, I, p. 369).

handelsbalans met Engeland positief was — zeker een kwart van de export ging er heen — zodat ook een belangrijk afzetgebied verloren ging⁸⁸. Speciaal voor Antwerpen had dit funeste gevolgen: in 1569 besloten de Merchant Adventurers de gehele lakenvloot naar Hamburg te zenden. Midden mei maakten 28 koopvaarders met laken en andere goederen ter waarde van ongeveer £ 150 000 een veilige overtocht naar de Hanze-stad, vanwaar drie maanden later het gros van de vloot terugkeerde met goederen ter waarde van £ 10 000⁸⁹. De Duitsers die belang hadden bij de lakenhandel waren de beweging van Antwerpen naar Hamburg gevolgd⁹⁰. Het gemis van deze belangrijke import die de basis was geweest van een bloeiende verwerkingsindustrie, heeft ongetwijfeld een grote weerslag gehad op Antwerpens welvaart en werkloosheid veroorzaakt⁹¹.

Hoe moeilijk de *westvaart* het in die maanden had blijkt niet alleen uit de reeds genoemde prijsstijging van het zout, uniek in deze periode. Ook het cijfermateriaal betreffende de handelsbeweging in de Scheldedelta laat daaraan geen twijfel bestaan. Zo bedroeg de opbrengst van de import van 5 sc. per vat geheven op de westerse wijnen aangevoerd te Middelburg, Vlissingen, Arnemuiden en Veere over de periode 1 september 1565-31 augustus 1566 ruim 3292 pond, over 1 september 1566-31 augustus 1567 4112 pond en over het *kalenderjaar 1569 slechts 2034 pond*⁹². De opbrengst van de tol van Iersikeroord, de grote Zeeuwse tol die sinds 1532 ook in Antwerpen zelf geheven werd en die waarschijnlijk 5 % van de waarde van de aangevoerde goederen bedroeg⁹³, vertoonde het volgende beeld: 1568: 45 451 pond; 1569: 25 171 pond; 1570: 41 166 pond; 1571: 40 012 pond en 1572: 4734 pond⁹⁴. Ten slotte de cijfers van de niet-Nederlandse schippers die ankerage betaalden te Arnemuiden en Middelburg⁹⁵:

periode	Arnemuiden	Middelburg
1 okt. '64-9 sept. '65	140	275
1 okt. '65-9 sept. '66	331	296
1 okt. '66-9 sept. '67	300	320
1 okt. '67-9 sept. '68	284	382
1 okt. '68-9 sept. '69	165	147
1 okt. '69-9 sept. '70	337	214
1 okt. '70-9 sept. '71	518	256

⁸⁸ *Brulez*, Handelsbalans, p. 296, 306-307.

⁸⁹ *De Smedt*, I, p. 370-371; *Van der Wee*, Growth, II, p. 236-238.

⁹⁰ *Van Houtte*, p. 109.

⁹¹ *Scholliers*, p. 138.

⁹² Bronnen handel Frankrijk, I, p. 492 e.v., 532 e.v., 564.

⁹³ *Unger*, Tol, p. 131-132; *Koppe*, p. 242.

⁹⁴ *Unger*, Tol, p. 163-164.

⁹⁵ *Unger*, Bronnen Middelburg, III, appendix, p. 820 en 826; zie voor deze ankeragelijsten ook *Unger*, Middelburg als handelsstad, p. 51 e.v. en Bronnen Middelburg, III, p. X-XI.

Er is gezegd dat de handel in Antwerpen enkele maanden „completely dead” was⁹⁶ en dat de Schelde gesloten bleef⁹⁷. Schijnbaar in tegenstelling tot deze beweringen en de bovengenoemde cijfers staat een bericht van Engelse zijde, half september 1569 opgesteld te Antwerpen. De rapporteur maakt melding van de uitrusting van een Hollandse vloot om de Oostzeehandel tegen de Watergeuzen te beschermen; maar, voegt hij er aan toe, de kooplieden in Antwerpen doen goede zaken met Frankrijk, Spanje en Noord-Afrika: „they care not how long this trouble continueth”⁹⁸. Het zou wat al te lichtvaardig zijn uit deze éne uitlating te concluderen dat zich in de tweede helft van 1569 een plotseling herstel heeft voltrokken, maar er zijn sterke aanwijzingen dat dit inderdaad is gebeurd. Aan een verrassende opbloei van de Nederlandse, speciaal Hollandse, scheepvaart is dat niet te danken geweest: de westvaart werd juist begin september geheel verboden⁹⁹. Maar het verbod gold alleen Alva's onderdanen en spoedig kwamen er klachten dat Hanzeaten, Schotten en Fransen in groten getale zout aanvoerden en Nederlandse waren als retourvracht naar het westen innamen. Zowel Wacken als de Nederlandse schippers maakten Alva op deze misstand attent¹⁰⁰.

Weliswaar werden toen ook de neutralen enige tijd op de Walcherse rede vastgehouden en mochten zij eerst half december ledig of met goederen die hun toebehoorden vertrekken, maar er was een ontwikkeling op gang gekomen die niet te stuiten was zolang de Nederlandse scheepvaart werd bedreigd door de kaapvaart en haar concurrentiepositie werd geschaad door Alva's maatregelen. We constateren hier hetzelfde verschijnsel als in de Sonttabellen: de buitenlanders of Nederlanders onder vreemde vlag namen de handel van de Hollanders over en zorgden ervoor dat de aanvoer naar Antwerpen werd hervat, zodat de toestand daar tekenen van herstel begon te vertonen. Dat het goeddeels ging om Hollandse schepen die een andere zeebrief hadden verkregen hoeft, na hetgeen is betoogd in het voorafgaande, geen toelichting. De schokken in de eerste maanden van 1569 en de problemen rond de overschrijving van de schepen hadden aanvankelijk een stagnatie veroorzaakt in het overzeese transport, een stagnatie die ook verantwoordelijk was voor het teruglopen van het totale aantal Sontpassages. Maar de kooplieden en schippers hadden zich eruit gered en deze voor Antwerpen gunstige ontwikkeling zette zich in 1570 krachtig voort.

Januari 1570 bleef Alva de Nederlandse schepen op de rede van Walcheren vasthouden, maar de Fransen en Hanzeaten konden vrijelijk

⁹⁶ *Van der Wee*, Growth, II, p. 237.

⁹⁷ *Coornaert*, I, p. 153.

⁹⁸ *Relations politiques*, V, p. 459.

⁹⁹ Zie hiervoor p. 190.

¹⁰⁰ Wacken-Alva, 5.10.69, Aud. 335, fol. 10; Wacken-Geheime Raad, 27.10.69, Bronnen handel Frankrijk, I, p. 565; ca. 17.10.69, verzoekschrift van Nederlandse schippers en kooplieden aan Alva, *Häpke*, II, p. 243-244.

vertrekken ¹⁰¹. Hoe zeer vaartuigen onder vreemde vlag de vrachtvaart op Antwerpen gingen overnemen, blijkt uit een analyse van de cijfers van de tol van Iersikeroord over 1570 ¹⁰². In Arnemuiden werden toen 423 inkomende schepen geregistreerd, alle betrokken bij de overzeese handel. Zij waren uit de volgende thuishavens afkomstig:

Duitse havens	213	(o.a. Hamburg 87, Emden 60, Bremen 11)
Nederlandse havens	95	(vooral de dorpen rond Amsterdam)
Franse havens	73	
Spaanse havens	37	
Deense havens	2	
Venetie	2	
Schotse havens	1	
<hr/>		
Totaal	423	

Vierhonderd van deze schepen voerden produkten uit het westen aan, voor 75 % zout. Het Duitse aandeel in deze zoutaanvoer bedroeg 60 %, het Nederlandse slechts 35 % en het Franse 5 %. Van de tol van Ierikeroord beschikken we niet over vergelijkingsmateriaal uit andere jaren, daarom is het nodig deze cijfers aan te vullen met gegevens uit de statistiek van vreemde schippers die ankerage hebben betaald in Arnemuiden. Daaruit blijkt dat in de jaren 1540-1568 jaarlijks gemiddeld 20 Duitse schippers voor Arnemuiden ankerden met als topjaar 1563 met 49 stuks. In de periode 1 oktober 1568-30 september 1569 waren het er 58, van 1 oktober 1569-30 september 1570 210 (hetgeen nagenoeg overeenkomt met het cijfer van de tol van Iersikeroord over 1570) en van 1 oktober 1570-30 september 1571 269 ¹⁰³.

Ook het aantal Franse en Bretonse schippers was in de periode 1570-1571 veel groter dan in de voorafgaande jaren, maar het betrof kleine tot zeer kleine schepen die gemiddeld slechts 3¹/₄ honderd zout vervoerden, tegen de Hollandse vaartuigen 21 honderd en de Duitse 13 ¹⁰⁴. In de jaren twintig en dertig van de zestiende eeuw kwamen er jaarlijks honderden Bretonse scheepjes met zout op de Walcherse rede met als topjaar 1533-34: 808 vaartuigen. Deze geweldige bloei van de Franse vrachtvaart was echter definitief afgelopen, de grotere Hollandse en Hanzeatische vaartuigen die, in tegenstelling tot de Bretonse, doorvoeren naar de Oostzee, hadden hen verdrongen ¹⁰⁵.

De Antwerpse kooplieden begrepen zeer wel dat hun welvaren afhankelijk was geworden van het transport van grondstoffen en produkten door de neutralen en juni 1570 verzonden zij een rekest aan Philips II met het verzoek het plakkaat betreffende bewapening, bemanning en

¹⁰¹ Alva-Philips II, 15.1.70, *Gachard*, Corr. Philippe II, II, p. 119.

¹⁰² *Koppe*, p. 242-244.

¹⁰³ *Unger*, Bronnen Middelburg, III, appendix, p. 820.

¹⁰⁴ *Koppe*, p. 243.

¹⁰⁵ *Unger*, Scheepvaart Bretons, p. 229.

grootte van de vaartuigen die vanuit de Nederlanden afvoeren, niet voor buitenlanders te laten gelden omdat deze dan Antwerpen zouden mijden¹⁰⁶. Het herstel van de handel der Scheldestad in 1570 is duidelijk¹⁰⁷, maar het is evenzeer evident dat het maar een gedeeltelijk en wankel herstel was: het contact met Engeland bleef verbroken al zullen neutralen ook hier wel voor enig soelaas hebben gezorgd. Het prijsniveau van het graan en andere essentiële voedingsmiddelen bleef gelijk en ook de lonen handhaafden zich — voor zover bekend — op hetzelfde peil¹⁰⁸, zodat van een werkelijke noodsituatie geen sprake geweest kan zijn. Heeft er in 1570 sociale ellende bestaan, dan moet deze veroorzaakt zijn door een grotere werkloosheid. Het constante loonpeil in een eeuw van voortdurende stijging wijst al op een ruime arbeidsmarkt en vooral de breuk met Engeland — er is reeds op gewezen — moet de werkgelegenheid hebben beperkt. Een grafiek van het aantal gezinnen dat te Lier door de armenverzorging geheel of gedeeltelijk werd onderhouden, vertoont in 1570 een aanzienlijke stijging¹⁰⁹, maar verdere gegevens ontbreken op dit punt.

In Antwerpen dus een herstel, maar hoe was de toestand in de andere gewesten, speciaal in het van de zeevaart afhankelijke Holland en Zeeland? Chaunu stelt dat Antwerpen en deze zeegewesten in een „étroite symbiose” leefden en dat iedere teruggang in de Scheldestad ook in Holland en Zeeland een slappe tijd moest veroorzaken¹¹⁰. Maar we mogen daarbij niet vergeten dat de malaise in Antwerpen van 1569 grotendeels veroorzaakt werd door de moeilijkheden ter zee die primair de Hollandse scheepvaart troffen en *daardoor* de toevoer naar de handelsmetropool. Zodra echter de scheepvaart door buitenlanders zonder belemmeringen kon plaatsvinden terwijl de Nederlandse nog aan vele beperkingen was onderworpen, was het logisch dat deze uitheemsen de functie van de Hollandse vrachtaarders overnamen. Een herstel in Antwerpen impliceert dus geen herstel in Holland, omdat dit gewest geen onmisbare partner was in de symbiose.

Er zijn sterke aanwijzingen dat de plotselinge terugval van 1569 zich het jaar daarna in Holland voortzette en dat de welvaart ernstig werd bedreigd. Van de Sontdoorvaarten kunnen we niets zeggen omdat de

¹⁰⁶ Aud. 335, fol. 159-160.

¹⁰⁷ Volgens *Prims*, *Gesch. van Antwerpen*, VIII, p. 114, wekt het Antwerpse archief over de jaren 1570-71 een indruk van „rust en herleving”.

¹⁰⁸ Voor de graanprijzen zie hiervóór p. 290; haringprijzen hierna p. 300; de zoutprijs bleef vrij hoog (*Van der Wee*, *Growth*, I, p. 282). Lonen van bouwvakarbeiders te Antwerpen bij *Van der Wee*, *Growth*, I, p. 461-462; het reële loon van metselaars te Antwerpen en Lier, uitgedrukt in rogge, bij *Van der Wee*, *Growth*, I, p. 542-543.

¹⁰⁹ *Van der Wee*, *Growth*, III, p. 84-85.

¹¹⁰ *Chaunu*, p. 283.

registers over de jaren 1570-1573 ontbreken, maar de reeds genoemde voortgaande vestiging van Nederlandse schippers in Emden spreekt boekdelen¹¹¹. Duidelijk is ook dat de Watergeuzen nu een factor van betekenis gingen vormen bij de afbraak van de Nederlandse handel en dat de angst voor de kapers schippers aan de wal hield, bewoog tot uitwijken naar Duitsland of tot verkoop van hun schip aan buitenlanders. Het is zinloos een opsomming te geven van alle ons bekende berovingen. Ik noem slechts enkele gevallen. Opvallend niet zozeer door de omvang van het verlies als wel door de brutaliteit, was in de eerste maanden van het jaar het nemen van de beurtschepen van Dordrecht en Amsterdam in de Hollandse binnenwateren¹¹². Het gevoel van onveiligheid moet hierdoor sterk toegenomen zijn. Begin februari werden enkele Spanjevaarders, juist uit Emden vertrokken, op de Eems uitgeplunderd; waarschijnlijk waren het Hollanders met een Oostfriesche zeebrief¹¹³. In mei kaaptten de Geuzen drie hulken voor de Engelse kust, twee werden in Dover binnengebracht¹¹⁴; vijf vaartuigen die uit Noorwegen kwamen vielen bij Oost-Friesland in hun handen¹¹⁵. Brederode en zijn kapiteins namen in september een tiental Deventer Bergenvaarders en 20 haringbuizen; Amsterdamse schippers werden voor ettelijke duizenden guldens gerantsoeneerd¹¹⁶. In november bracht Caron zes rijkgeladen Hollandse smakken op naar Wight waar de lading onmiddellijk werd verkocht¹¹⁷ en in het Vlie werden diezelfde maand twintig kleinere schepen genomen¹¹⁸.

Hoewel de neutralen die handel dreven op de Nederlanden door de Geuzen niet geheel werden ontzien¹¹⁹, zijn zij er in 1570 in het algemeen genadig afgekomen. Een uitzondering vormde het optreden van De Bergues in het Kanaal gedurende het voorjaar; zijn voornaamste vergrijp bestond uit het nemen van zes Franse schepen met wijn geladen op weg naar Engeland¹²⁰. Van een systematische afsluiting van de Nederlandse kust die ook gericht was tegen neutralen, was geen sprake. Hierdoor kregen deze een nog grotere voorsprong op hun Hollandse concurrenten. Beveiliging van schip en lading door een formele overschrijving van de schipper naar een buitenlandse haven, heeft tegen de Watergeuzen weinig uitgehaald: in 1571 is het in ieder geval duidelijk dat de kapers deze

¹¹¹ Zie hiervóór p. 278.

¹¹² Zie hiervóór p. 38, 139.

¹¹³ *Hagedorn*, *Ostfrieslands Handel*, p. 279.

¹¹⁴ Geheime Raad-Cobham, 18.5.70, *Calendar State Papers foreign, 1569-1571*, p. 251.

¹¹⁵ Mepsche-Alva, 27.5.70, Aud. 295, fol. 172.

¹¹⁶ Amsterdam-Alva, 12.9.70, Aud. 336, fol. 97; verklaringen van beroofde schippers, 23.10.70, Aud. 336, fol. 148.

¹¹⁷ Despes-Philips II, 28.11.70, *Coleccion*, XC, p. 419.

¹¹⁸ Hof van Holland-Alva, 14.11.70, Aud. 336, fol. 179.

¹¹⁹ Zie hiervóór p. 125 e.v.

¹²⁰ *Dieltz*, p. 252.

nieuwbakken Oostfriezen en Hanzeaten op dezelfde wijze tracteerden als de Hollanders die hun eigenlijke nationaliteit niet camoufleerden¹²¹.

Al met al was de achteruitgang van de Hollandse handel in 1570 aanzienlijk reëler dan in het voorafgaande jaar en dat is ook af te lezen uit de klachten die werden geuit. Uit een remonstrantie van de Staten van Holland van 4 april 1570 spreekt geen onderschatting meer van de kapers als in 1569, maar een bitter beklag met een ondertoon van machteloosheid en *défaitisme*¹²². Zeker, aanleiding tot het klaaglied was de dreigende heffing van de tiende penning, maar het klinkt geloofwaardig en wordt bevestigd door de ons bekende gegevens. Volgens de Staten waren veel schippers vertrokken „overmits den kranken en sooberen staat” waarin Holland verkeerde „ende boovenal door den turbulenten tyd van de geusen andere rebellen ende zeerooveren, die in den jaare voorleden in de haaven van het Vlie de Hollanders seer groote schaade gedaen hebben in haere scheepen en goederen”. Meer dan 200 Hollandse vaartuigen waren de laatste tijd aan Hanzeaten verkocht. In mei of juni richtten enige Amsterdamse burgers een rekest aan stadhouder Bossu: door de piraten lopen „de tyden jegenwoordelicken zeer vreempt”¹²³; Alva kreeg middels een rekest van de Staten op 28 juli hetzelfde te horen¹²⁴. Aan het eind van het jaar concludeerden de Hollandse heren dat er in hun gewest „noch neeringe, noch welvaren is overmits die spoliatiën ende roverijen die daegelicx ter zee geschieden” terwijl „die van Hollant zonder de zeevaerende neeringhe nyet en moegen langen tyd subsisteren”¹²⁵.

In 1571 hielden de klachten aan¹²⁶ en vooral een memorandum uit april (volgens Häpke van de hand van Bossu) verdient de aandacht. Er is sprake van „zeeroovers onder Engelandt” die de westvaart onmogelijk maken; de reders houden daarom hun schepen thuis wat tot grote werkloosheid leidt. Bovendien worden de uit het westen afkomstige waren duurder, met name het zout, waardoor de haringvisserij in moeilijkheden komt. De oostvaart heeft door de oorlog tussen Denemarken en Zweden schade geleden; wel is het nu vrede maar men vreest nieuwe belemmeringen. Ten slotte wordt een punt genoemd dat ik elders niet ben tegengekomen maar dat inderdaad de Hollandse vrachtvaart benadeeld kan hebben: de ballingen, die wegens de troebelen het land hebben verlaten, bezitten vaak aandelen in Nederlandse schepen en deze worden nu aan de wal gehouden uit angst voor arresten die de vluchtelingen in buitenlandse havens kunnen laten uitvoeren¹²⁷.

¹²¹ Zie hiervóór p. 127.

¹²² Res. St. v. H., 1570, p. 373.

¹²³ G.A. Amsterdam, 2de Groot memoriaal, 1545-1624, fol. 133.

¹²⁴ Res. St. v. H., 1570, p. 421.

¹²⁵ Res. St. v. H., 1570, p. 477.

¹²⁶ Hof van Holland-Alva, 26.2.71, Aud. 338, fol. 73; Res. St. v. H., 1571, p. 531-532, 579; Hopperus-Philips II, 23.5.71, *De Reiffenberg*, p. 225.

¹²⁷ Häpke, II, p. 268-270.

Vanuit Zeeland ontbreken de klachten evenmin in 1570: 7 april sprak het stadsbestuur van Veere over de „grootte armoede vander gemeente” zonder dat de omvang en de oorzaken van de ellende werden genoemd. Het verband waarin deze bewering is geuit moet ons echter sceptisch stemmen: het was een laatste smeekbede om het stadje voor een garnizoen te vrijwaren¹²⁸. Weliswaar spraken de Staten van Zeeland in september — zonder argumentatie en bewijzen — over de „notoire armoede, desolatie ende gebrecke van neringhe ende hunne zware menichfuldige lasten”¹²⁹, maar toch was de toestand van Zeeland wezenlijk anders dan die van Holland. Hoewel beide gewesten vaak in één adem worden genoemd, vertoonde hun economische structuur in deze periode fundamentele verschillen. De overzeese vrachtvaart was in Zeeland van geringe betekenis. Walcheren was in principe een voorhaven van Antwerpen en gezien de behoorlijke inkomsten van de tol van Iersikeroord en de ankeragelijsten moet op de rede van het eiland in 1570 een normale bedrijvigheid hebben geheerst. De Zeeuwse nijverheid hield zich bezig met de raffinering van het aangevoerde zout en dit produkt werd, zoals we zagen, ruimschoots door de Hanzeaten aangevoerd. De prijs van het eindprodukt lag op een hoog niveau, al zullen de bewerkers voor de grondstof ook een flinke prijs hebben moeten betalen. Ongetwijfeld leed een derde bron van inkomsten schade door de zeeschuimers: de visserij werd herhaaldelijk in het nauw gedreven. Van een werkelijk stilliggen der haringvisserij was in 1570 echter geen sprake; klachten hierover ontbreken geheel en ook de prijzen van de haring wijzen er niet op¹³⁰. Er zijn dus verschillende redenen om aan te nemen dat de economische situatie in Zeeland gunstiger was dan in Holland. Wel had men in het eerste gewest te lijden van de garnizoenen, van welke last Holland was vrijgesteld.

Onze kennis van de toestand in Groningen en Friesland berust volledig op de klachten van de inwoners. Gezien de landgangen die daar plaatsvonden, de bewegingen van de Geuzenvloot en de zware wachtdiensten, doen deze klachten geloofwaardig aan. Vooral Groningen, dat nu al drie jaar achtereen van de rebellen te lijden had, bezat waarlijk wel reden tot klagen. We moeten daarbij bedenken dat de Groningse handel, gedreven met kleinere schepen en gericht op de nabij gelegen regionen, minder makkelijk beveiligd kon worden door het varen in admiraalschap en het voeren van sterke bewapening dan de overzeese handel van Holland. Bovendien waren de omringende wateren, de Wadden en de Eems, bij uitstek het domein van de roofzuchtige Geuzen. Op 12 september richtte de bisschop van Groningen zich tot Alva met het verzoek zijn arme kudde

¹²⁸ G.A. Veere, Veere-Wacken, 7.4.70 (collectie Vogels, 69 D 13; wegens reorganisatie van het G.A. Veere heb ik deze brief niet onder ogen gehad).

¹²⁹ *Fruin*, Archief prelaat en edelen, regest 625 en 626, p. 182.

¹³⁰ Op p. 300 wordt nader ingegaan op de moeilijkheden die de visserij ondervond.

„myt einige troistelike middelen” te helpen¹³¹. Enkele dagen later volgde het stadsbestuur met de bede de handel te beveiligen en de Watergeuzen op kosten van de koning te bestrijden¹³². De Allerheiligenvloed veroorzaakte in het noorden ten slotte een rampzalige toestand die het best geschilderd wordt in een brief van het Hof van Friesland aan Alva: de piraten bevinden zich voortdurend in groten getale voor de kust tot „grondelicke bederffenisse ende irreparable schaede” van de inwoners. Door de dijkdoorbraken kunnen de landgangen niet verhinderd worden en de voortdurende aanvallen bemoeilijken het herstel van de zee-weringen¹³³.

4. DE INEENSTORTING VAN 1571-1572; ZEEROOF, MISOOGST EN BELASTINGEN

Gedurende de eerste maanden van 1571 zette de gunstige tendens van het voorafgaande jaar in Antwerpen door. De handel op het westen ontwikkelde zich krachtig¹³⁴, de tol van Iersikeroord behield zijn normale peil¹³⁵. „Numerous factors”, zegt Van der Wee, „suggested that the tide has turned and that Antwerp could look forward to a real revival”¹³⁶. Wel blijkt uit de ankeragelijsten van Arnemuiden dat het aandeel van de buitenlanders in de westvaart nog aanzienlijk groter werd. We moeten teruggaan tot 1540 om meer dan 500 buitenlandse schepen op de rede van Walcheren aan te treffen. Toen werd dit aantal echter vooral bereikt door de vele kleine Bretonse scheepjes, terwijl gedurende de periode 1 oktober 1570-9 september 1571 maar liefst 269 Hanzeatische en Oost-friese vaartuigen bij Arnemuiden hun anker lieten vallen¹³⁷. Dit ging ten koste van de Hollandse vrachtvaart maar, ik herhaal het, voor Antwerpen maakte het geen verschil wie de aan- en afvoer verzorgde. Eind 1571-begin 1572 volgde een plotselinge ineenstorting: de handelsactiviteit kwam volgens ooggetuigen praktisch stil te liggen¹³⁸, de prijs van het graan steeg sterk.

Kwam voor Antwerpen deze klap als een onverwachte onderbreking van een gunstige ontwikkeling, voor Holland en de noordelijke gewesten

¹³¹ Bisschop van Groningen-Alva, 12.9.70, Aud. 295, fol. 277.

¹³² G.A. Groningen, Protocol van uitgaande brieven van secretaris E. Alting, fol. 205vo.

¹³³ Hof van Friesland-Alva, 2.12.70, Aud. 295, fol. 331.

¹³⁴ Van der Wee, Growth, II, p. 239; Vazquez de Prada, I, p. 57. Gedurende de eerste helft van februari kwamen 150 à 200 schepen in de Scheldehavens aan (Bronnen handel Frankrijk, I, p. 569).

¹³⁵ Na 1 oktober 1571 ontbreekt deze bron.

¹³⁶ Van der Wee, Growth, II, p. 239; hij noemt: het herstel van de Vlaamse linnennijverheid, de stijging van de prijs van het laken uit Weert, het feit dat de bouwbedrijvigheid in Antwerpen het dieptepunt was gepasseerd en het oplopen van de huurprijs van gebouwen voor handelsdoeleinden.

¹³⁷ Unger, Bronnen Middelburg, III, appendix, p. 820.

¹³⁸ Vazquez de Prada, I, p. 28-29, II, p. 76; Van der Wee, Growth, II, p. 240.

betekende het een verdere inzinking van een reeds slechte conjunctuur. Maar dan wel een inzinking die door de prijsstijging van het graan catastrofale vormen aannam.

In Holland liep, we zagen het reeds, de handelsactiviteit en de werkgelegenheid in 1571 verder terug. Door de landgangen in het voorjaar maakten de bewoners nader kennis met de Watergeuzen en met de Spaanse garnizoenen. Daarbij deden zich de gevolgen van de Allerheiligenvloed voelen: sommige belastingpachters vroegen en kregen van de Staten kwijtschelding van hun pacht wegens de overstromingen en de plunderingen¹³⁹. Ook de visserij leed meer schade dan ooit, vooral in Zeeland werd dat gevoeld¹⁴⁰. Hoe de toestand van de haringvisserij in het algemeen die jaren is geweest blijft echter onduidelijk. Hoewel de klaagzangen vanuit Holland¹⁴¹, Vlaanderen¹⁴² en Zeeland¹⁴³ luide opklinken en de vissers begin november 1571 van de zee werden gejaagd zonder dat zij iets gevangen hadden¹⁴⁴, zien we geen grote stijging van de haringprijs¹⁴⁵. Dit frappeert te meer wanneer we bedenken dat de zoutprijs flink was gestegen. In een tabel van de opbrengst van de vis te Oostende verkocht komen weliswaar sterke schommelingen voor — die trouwens ook door „natuurlijke” factoren veroorzaakt kunnen zijn — maar van een ineensstorting van de visserij in deze jaren kan gezien de cijfers toch geen sprake zijn geweest¹⁴⁶. Uit deze gegevens kunnen we slechts concluderen dat de

¹³⁹ Res. St. v. H., 1571, p. 551-552, 557.

¹⁴⁰ Enkele voorbeelden van gedupeerde Zeeuwse vissers: jan. 71, Ruychaver rantsoeneert Veerse schipper voor 350 carolusguldens (*Van Vloten*, Opstand, p. 109); maart 71, Veerse schipper Jan Pietersz gevangen, in mei bevrijd voor de Groningse kust (R.A. Middelburg, Register van voor de vierschaar afgelegde verklaringen, 1566-1571, Lasonder, reg. no. 403); mei 71 werden twee vissers uit Brouwershaven, die een rantsoen van 200 pond moesten opbrengen, samen met vijf vissers uit Zierikzee, een uit Oostende en een uit Vlissingen voor de Groningse kust bevrijd (R.A. Groningen, Charters van de Hove, I, no. 133); juli 71, schip van de Vlissingse visser Cornelis Fransz gekaapt, door de soldaten van Robles hernomen (Wacken-Alva, 27.7.71, Aud. 339, fol. 66).

¹⁴¹ Zie hiervóór p. 297.

¹⁴² Brugge en het Vrije-Alva, 7.4.71, Aud. 286, fol. 51; *De Schrevel*, p. 518²; juni 71, Oostende klaagt bij Alva dat de vissers van hun broodwinning zijn beroofd (*Vlietinck*, p. 174).

¹⁴³ G.A. Vlissingen, Vlissingen-Staten van Walcheren, 12.1.71, inv. no. 243, lijst no. 445; Wacken-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 201; Remonstrantie van de Zeeuwse visserij, 5.7.71, Aud. 339, fol. 23.

¹⁴⁴ Oostende-Alva, 10.11.71, Aud. 286, fol. 280; G.A. Vlissingen, Wacken-Vlissingen, 8.11.71, inv. no. 245, lijst no. 475.

¹⁴⁵ Haringprijs te Antwerpen en Mechelen per ton — iedere ton bevat 833 haringen — in Brabantse groten, steeds berekend in de vastentijd: 1567: 504; 1568: 510; 1569: 555; 1570: 555; 1571: 510; 1572: 540 (*Van der Wee*, Growth, I, p. 282); haringprijzen te Leiden, groten per vat: 1567: 178.4; 1568: 250; 1569: 276.8; 1570: 240; 1571: 241.2; 1572: ontbreekt (*Posthumus*, Prijsgeschiedenis, II, p. 499); haringprijzen te Utrecht, guldens per vat: 1567: 6.75; 1568: 7.50; 1569: 7.50; 1570: 7.00; 1571: 7.75; 1572: ontbreekt (*Posthumus*, Prijsgeschiedenis II, p. 275).

¹⁴⁶ *Vlietinck*, p. 121.

Watergeuzen en andere kapers de visserij wel bemoeilijkten maar zeker niet onmogelijk maakten. Hiernaar hebben zij ook niet gestreefd: niet het fnuiken van de Nederlandse economie was hun doel, maar het behalen van een zo groot mogelijke buit en daartoe kon een gevangen visser slechts weinig bijdragen¹⁴⁷.

Terug naar de economische crisis van de laatste maanden van 1571. Waarom kwam er een eind aan de opleving in Antwerpen, waardoor werd de overzeese handelsactiviteit sterk gereduceerd? In de eerste plaats moet de intensivering van de kaapvaart genoemd worden. Het staat vast dat de scheepvaart van de neutralen in 1571 veel meer van de Watergeuzen te lijden heeft gehad dan in de voorafgaande jaren¹⁴⁸. De rovers namen in aantal toe, de Nederlandse schepen waren zeldzamer geworden, voeren in konvooi en waren volgens Alva's voorschriften sterker bewapend. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de Geuzen Oostfriesche vaartuigen die eigendom waren van Nederlandse immigranten in het geheel niet meer ontzagen: alle Emdense zoutvaarders hebben in 1571 bezoek van kapers gehad, sommige zelfs drie of vier maal¹⁴⁹. Burgers van Dantzig leden dat jaar voor 10 000 thalers schade, in 1570 slechts voor 700 thalers¹⁵⁰. De veronderstelling dat de toenemende beroving van neutralen gepaard ging met een daling van het aantal Nederlandse slachtoffers is echter onjuist. Integendeel, al bleef Dolhains operatie van september 1569 in het Vlie ongeëvenaard, we zien dat gedurende 1571 bijzonder veel onderdanen van Philips II van schip en goederen werden beroofd of gerantsoeneerd¹⁵¹. We kunnen dus vaststellen dat de Nederlandse handel, of deze vanuit het moederland werd gedreven of vanuit Oost-Friesland en de Hanzesteden, meer schade van de Geuzen ondervond

¹⁴⁷ Vissersschepen werden soms door de Geuzen ontzien (zie hiervóór p. 112); van een „trefve pescheresse”, waarbij de belligerenten elkaars visserij ontzagen, wat in de oorlogen tegen Frankrijk gedurende de 16de eeuw wel is voorgekomen, vindt men echter bij de Watergeuzen geen spoor (*Posthumus*, Uitvoer, p. 13, 99).

¹⁴⁸ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 295; *Dietz*, p. 321.

¹⁴⁹ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 295-297.

¹⁵⁰ *Dietz*, p. 320.

¹⁵¹ Maart: bij Noord-Holland ongeveer 40 schepen genomen (Bossu-Alva, 7.4.71, Aud. 338, fol. 119); april: meer dan 20 Nederlandse schepen genomen die uit Rouaan kwamen (Bossu-Alva, 20.4.71, Aud. 338, fol. 152); mei: 9 schepen genomen van een vloot van 30 die uit Spanje kwam (*De la Mothe Fénelon*, IV, p. 105); Lumbres neemt 3 hulken met waren uit de Oostzeelanden (Alva-Bossu, 2.6.71, Aud. 338, fol. 288); van Lumbres' vloot had kapitein Wybe Sjoerds de rijkste buit, o.a. wijn, specerijen, suiker en zijde (bekentenis van Antoine de Pomereaulx, 19.7.71, Secr. 190, fol. 125-128); zomermaanden: Brederode en andere kapiteins beroven enkele wijnschepen (bekentenis van Frederik Hendricksz, 3.10.71, Aud. 296, fol. 289); augustus: Ruychaver e.a. hebben bij Ameland enkele Hollandse en Friese vaartuigen genomen (Hof van Friesland-Alva, 5.9.71, Aud. 296, fol. 250); november: bij Delfzijl 10 Groningse schepen gerantsoeneerd (Robles-Alva, 22.11.71, Aud. 296, fol. 341); december: van een grote vloot op weg naar Spanje nemen de Geuzen 4 schepen uit de achterhoede (Wacken-Alva, 11.12.71, Aud. 339, fol. 244).

dan in de voorgaande jaren. Vooral de omstandigheid dat zij zich gedurende 1571 in de nauwe wateren tussen Frankrijk en Engeland hebben opgehouden in verband met de plannen van Lodewijk van Nassau, heeft hiertoe bijgedragen. Deze intensief bevaren route verschaftte hun goede mogelijkheden, alle maatregelen van Alva ten spijt.

Toch kan deze intensivering van de kaapvaart het nagenoeg geheel wegvallen van de overzeese handel niet verklaren. Al bood een neutrale vlag geen bescherming meer, al werden de risico's groot en de verzekeringspremies hoog, van een echte afsluiting van de Nederlandse kust door de Watergeuzen was geen sprake. Indien een lucratieve handel mogelijk was geweest zouden Nederlandse en buitenlandse reders deze grotere risico's stellig hebben aanvaard en in de prijzen hebben doorberekend. Die lucratieve handel werd echter in het najaar volslagen onmogelijk. *In 1571 trof een misoogst geheel Noordwest-Europa.* De uitgestrekte graanvelden van Polen en Oost-Duitsland leverden zó weinig op dat Dantzig die herfst geen korrel graan liet exporteren en het jaar daarop slechts enkele honderden lasten ¹⁵². De Sonttolregisters over die jaren kennen we niet, maar we moeten aannemen dat de handelsbeweging door de zee-engte nagenoeg tot stilstand is gekomen. Het ontbreken van het graan, het belangrijkste exportprodukt van de Oostzeelanden, gevoegd bij de verstopping van het Kanaal door kapers, heeft het uitwisselingssysteem volkomen ontwricht. Uit Brunswijk komt november 1571 het bericht dat er in de Duitse zeesteden niets omging, optreden tegen de piraten was een bittere noodzaak maar elk initiatief werd door onenigheid verlamd ¹⁵³. Zo werd de internationale handel van Hanzeaten, Oostfriezen en Nederlanders zwaar getroffen en het centrum Antwerpen kreeg onvermijdelijk de klap die het voordien had weten te ontwijken.

Hoe ongelukkig viel de dreigende heffing van de tiende penning in deze situatie! De tegenstanders van Alva weten alle ellende zonder meer aan zijn onpopulaire maatregel ¹⁵⁴. Dat dit volslagen onjuist is hoeft na hetgeen gezegd is over kaapvaart en misoogst geen betoog. Ook de Spaanse kooplieden uit wier correspondentie wij over de teruggang in Antwerpen eind 1571 zijn ingelicht ¹⁵⁵, kunnen we op dit punt niet vertrouwen: zij zouden evenzeer van de nieuwe belasting te lijden hebben als hun Nederlandse collega's. Toch komt het me voor dat we de tiende penning als factor in de malaise niet geheel mogen uitschakelen. De Spanjaarden in de Scheldestad noemen als gevolg in het bijzonder een uitwijken naar Frankrijk ¹⁵⁶, waar vooral Rouaan profiteerde van de moeilijkheden in de

¹⁵² *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 220.

¹⁵³ Bericht uit Brunswijk, 14.11.71, Secr., 75, fol. 63.

¹⁵⁴ B.v. Morillon in zijn brieven aan Granvelle van 4.2 en 18.2.72, Corr. de Granvelle, IV, p. 96-103.

¹⁵⁵ *Vazquez de Prada*, II, p. 75-81.

¹⁵⁶ *Vazquez de Prada*, II, p. 80.

Nederlanden¹⁵⁷. De toenemende verkoop van onroerend goed in Antwerpen duidt op een vertrek zonder hoop op terugkeer¹⁵⁸. Ik heb er al op gewezen dat de tiende penning een medeoorzaak van de economische teruggang geweest kan zijn, ook zonder dat deze belasting is geheven¹⁵⁹. Het verzet, dat vooral bij de ambachtslieden en kooplui werd opgeroepen was, zoals Craeybeckx constateert, zeker gerechtvaardigd omdat de tiende penning een bijzonder zware belasting vormde¹⁶⁰. Waarom zou er naast het verzet geen *défaitisme* zijn geweest dat zich uitte in een inkrimpen van handel en nijverheid en zelfs in emigratie?

Stellig heeft er in deze jaren een niet onaanzienlijke emigratie uit economische nood plaatsgevonden. Op Walcheren leidde de werkloosheid onder de vissers voorjaar 1571 tot ernstige onrust die werd aangewakkerd door de verzwaring van de Spaanse bezetting¹⁶¹. Eind april kreeg Alva lucht van de oproerige geest en hij informeerde bij Wacken of er inderdaad woedende menigten voor de stadsbesturen hadden gestaan, vragend om werk en dreigend dat zij bij ontbreken daarvan zichzelf werk zouden verschaffen. Nadat de gouverneur inlichtingen over dit gerucht had ingewonnen bij de magistraten van Vlissingen en Veere, reduceerde hij de menigten tot één dronkaard in Vlissingen. Ook in andere steden hadden geen dreigementen geklonken; de vissers hadden alleen gezegd dat zij het land wilden verlaten om elders werk te zoeken¹⁶². Begin juli schreef Wacken dat de aanzienlijkste inwoners van Vlissingen emigratieplannen hadden wegens de malaise en de zware lasten die de stad waren opgelegd: de zeeeringen moesten worden hersteld en behalve het garnizoen kregen zij nu ook nog de arbeiders voor het te bouwen kasteel binnen hun muren¹⁶³. Laten we in dit verband ook de vele schippers en bootsgezellen niet vergeten die zich sinds 1569 in de Duitse zeesteden hadden gevestigd, evenmin de velen die werkloos en berooid het land hadden verlaten en zich ten einde raad bij de Watergeuzen hadden aangesloten¹⁶⁴.

De emigratie vanuit de Nederlanden om economische redenen had na het midden van de zestiende eeuw grote vormen aangenomen, maar was in de jaren 1567 en 1568 overgegaan in een vlucht voor Alva uit religieuze en politieke motieven¹⁶⁵. In de Watergeuzentijd gaan de drijfveren werkloosheid en misère bij de landverhuizers weer overheersen, al

¹⁵⁷ *Vazquez de Prada*, I, p. 28; *Lapeyre*, p. 410, 601-602; *Coornaert*, I, p. 224-225.

¹⁵⁸ *Coornaert*, I, p. 101.

¹⁵⁹ Zie hiervóór p. 288-289.

¹⁶⁰ *Craeybeckx*, Tiende penning, p. 25-32.

¹⁶¹ Zie hiervóór p. 253 e.v.

¹⁶² Alva-Wacken, 26.4.71, Aud. 338, fol. 173; Wacken-Alva, 29.4.71, Aud. 338, fol. 201; G.A. Veere, Wacken-Veere, 28.4.71 (collectie Vogels, 69 D 13; wegens reorganisatie van het G.A. Veere heb ik deze brief niet onder ogen gehad).

¹⁶³ Wacken-Alva, 3.7.71, Aud. 339, fol. 8; Wacken-Berty, 3.7.71, Aud. 339, fol. 6.

¹⁶⁴ Zie hiervóór p. 173-174.

¹⁶⁵ *Rogier*, Karakter, p. 348 e.v., 364.

moet de als drukkend ervaren Spaanse heerschappij eveneens een stimulans geweest zijn om de grote stap te wagen. Het waren nu vooral de zeelieden en vissers die voor emigratie in aanmerking kwamen, maar mogelijkheid en middelen daartoe zullen hun veelal hebben ontbroken ¹⁶⁶.

De toestand was in 1571 al slecht vóór het najaar en de ontevredenheid over Alva's bewind was dientengevolge groot. Enkele feiten en klachten uit noord en zuid kunnen dit illustreren. In Friesland moest boer Rienck Hemmema uit de grietenij Franekerdeel dat jaar meer dan 1500 stuivers belasting betalen — ongeveer 15 % van zijn totale uitgaven, ruim het viervoudige van 1569 en ruim twee maal zoveel als in 1570 ¹⁶⁷. De stad Groningen klaagde 2 november dat de „grouwelicke zeeroverie” „de negociatie der zehe, wesende des staats meeste onderhoud ende provisie” geheel onmogelijk maakte waardoor de bedrijvigheid „up anderen onbeswaerden oirden getransfereert” werd „tot ogenschyntlycke onderganck der armer gemeenten” ¹⁶⁸. De stad Oostende moest in 1571 meer dan een kwart van haar inkomsten besteden aan de ingekwartierde soldaten ¹⁶⁹ en toen 7 mei nieuwe Spaanse troepen in Gent gelegerd werden tekende de kroniekschrijver aan, dat dit „de poorterije was zeer benauwendte te meer overmidts datter gheen neeringhe ofte proffycet te doen en was, midts dat men de zee niet ghebruucken en mochte van de pyraten overal in zee” ¹⁷⁰.

In deze situatie viel de misoogst van 1571, waardoor de graanprijzen sterk stegen en de overzeese handel stagneerde ¹⁷¹. Het volk en de overheid weten, zoals steeds in de zestiende eeuw, de duurte vooral aan speculatie ¹⁷². De centrale regering vaardigde 21 september, 3 en 30 november 1571 plakkaten uit om de monopoliepraktijken van handelaars, bakkers en brouwers te bestrijden ¹⁷³. Maar de Nederlandse overheid had de grootste

¹⁶⁶ Dat Alva's plakkaat van 18.9.68 dat emigratie verbood (*Bor*, I, fol. 124), effect sorteerde, lijkt me niet waarschijnlijk.

¹⁶⁷ *Slicher van Bath*, p. 122, 124.

¹⁶⁸ Stad Groningen-Alva, 2.11.71, Aud. 296, fol. 315.

¹⁶⁹ Zie hiervóór p. 258.

¹⁷⁰ *Piot*, Vlaamsche kronyk, p. 378.

¹⁷¹ Enkele voorbeelden van de prijsstijgingen: in Brugge liep de prijs van de rogge tussen januari 1571 en december 1571 op van 126 tot 180 groten Vlaams per hoet (= 170 liter), terwijl sinds begin 1568 128 groten de hoogste prijs was geweest (zomer 1569) (*Verlinden*, Dokumenten, p. 57); in Antwerpen bedroeg de prijs van de rogge per Antwerps viertel (= bijna 80 liter) in de periode 1.8.71-31.7.72 147,75 Brabantse groten, ruim 50 % meer dan in de voorafgaande jaren en zelfs nog 6 groten boven de prijs van 1565 (*Van der Wee*, Growth, I, p. 177-178); in Utrecht steeg de prijs van een mud rogge tussen oktober 1570 en augustus 1571 van 51½ tot 65 stuivers; door het ontbreken van de aanvoer uit de Oostzeelanden was de prijs in november opgelopen tot 86¾ en in december tot 92¼ stuivers, welke prijs slechts werd overtroffen door die van november 1565: 97½ stuivers (*Sillem*, tabellen III en IV).

¹⁷² *Verlinden*, Mouvements, p. 187.

¹⁷³ *Graswinckel*, p. 54-55.

graanmarkt van Europa niet meer onder haar controle omdat Emden al in 1570 deze rol van Amsterdam had overgenomen. In Oost-Friesland bevond zich een grote voorraad graan die voor doorvoer naar de Nederlanden in aanmerking kwam en die, zoals gebruikelijk, door de handelaars werd vastgehouden tot de prijs het waarschijnlijke maximum had bereikt. Hierdoor ontstond ook in Emden gebrek, wat tot een oproer onder de mingevoeden leidde. Dit bracht het stadsbestuur ertoe een uitvoerverbod voor graan af te kondigen, een ernstige slag voor de Nederlanden. Vooral het noorden had onder het verbod te lijden: volgens Robles had Emden november 1571 een voorraad van 80 000 last, terwijl Groningen te zelfder tijd slechts over 156 last kon beschikken, genoeg voor drie dagen. Maar de maatregel had een gunstige uitwerking: de graanprijs in Oost-Friesland daalde sterk en diezelfde maand werd het uitvoerverbod opgeheven, hetgeen Robles beschouwde als een effect van de overwinning bij Lepanto ¹⁷⁴.

Dit succesje kon de nood niet lenigen en de stedelijke overheden moesten de centrale regering bijspringen om de toestand in de hand te houden. Het stadsbestuur van Antwerpen beval in november dat alle kloosters de hoeveelheden graan die ze in voorraad hadden moesten aangeven. Toen het gerucht ging dat de handelaars hetzelfde bevel zouden krijgen, daalde de prijs direct met 25 % ¹⁷⁵. In Middelburg kocht het stadsbestuur 22 last tarwe om het tegen inkoopprijs aan de armen door te verkopen ¹⁷⁶. In Hoorn werd gedurende de winter 1571-1572 het graan in de stad „by de Heeren gevisiteerd” ¹⁷⁷. De regering van Amsterdam vaardigde 26 oktober 1571 een keur uit met dezelfde inhoud als een bevelschrift van 10 november 1565. Hierbij werd de uitvoer van graan uit de stad verboden en controle uitgeoefend op alle transacties in het schaarsee artikel ¹⁷⁸. Omdat de lonen laag waren gebleven deed de duurte zich te sterker voelen: het reële loon van de metselaars in Antwerpen en Lier, uitgedrukt in het volksvoedsel bij uitstek rogge, was in 1571 zelfs lager dan in de hongerejaren 1565-1566 ¹⁷⁹.

We moeten wel geloof hechten aan hetgeen Morillon 24 maart 1572 schreef aan Granvelle: overal grote armoede, rondzwervende troepen bedelaars „la plupart mariniers et poissonniers”, geen handelsactiviteit meer, een opstandige geest vooral onder zeelieden „gens rudes et sans raison”, die opgestookt werden door kettters ¹⁸⁰. Morillon wees Alva met zijn tiende penning aan als de zondebok. Ongegrond, zeer zeker maar hoe

¹⁷⁴ *Hagedorn*, Ostfrieslands Handel, p. 325-326; *Franz*, p. 346.

¹⁷⁵ *Van Haecht*, II, p. 155.

¹⁷⁶ *'s Gravezande*, p. 146-147.

¹⁷⁷ *Velius*, p. 323.

¹⁷⁸ *Van Dillen*, I, p. 313-317, 377.

¹⁷⁹ *Van der Wee*, Growth, I, p. 543.

¹⁸⁰ *Corr. de Granvelle*, IV, p. 146-152.

verleidelijk was het ook voor de bevolking, de Spaanse heerschappij van alles de schuld te geven en de machteloze woede om te zetten in haat tegen één man.

5. CONCLUSIE

In de inleiding van dit hoofdstuk is gesteld dat met de komst van Alva na enkele chaotische jaren een periode van politiek en economisch herstel had kunnen beginnen. Hoe anders is het gelopen! Het conflict met Engeland nam in 1569 tegen zijn zin een ongunstige wending en noopte de landvoogd tot een reeks onpopulaire maatregelen die, in combinatie met de dreigende heffing van de tiende penning en de Engelse kaapvaart, de Hollandse koopvaarders deed uitwijken naar Noord-Duitsland.

In 1570 herstelde de overzeese handel zich dank zij de activiteit van buitenlanders en van Nederlanders met een uitheemse zeebrief. Bovendien paste men zich aan de voorschriften aan, werd de zeeverzekering weer toegelaten en de heffing van de tiende penning uitgesteld. Het jaar daarop volgde een complete ineenstorting. Al was de zeeschuimerij nu intensief en trof zij zowel Nederlanders als neutralen, toch kan men *niet* spreken van een handelsafsluiting van de Nederlanden door de Watergeuzen, uitgevoerd al of niet in samenwerking met Hugenoten en Engelse kapers. In de zestiende eeuw was een afsluiting door een oorlogsvloot al nagenoeg onuitvoerbaar, laat staan door een groep slecht georganiseerde kapers die het alleen om de buit ging en niet om het isoleren en uithongeren van de vijandelijke staat. Het was de misoogst van 1571 die de honger en de werkloosheid van het zeevolk in de Nederlanden bracht. Naast de verbinding met Engeland was nu ook de oost-westroute, de ruggegraat van de overzeese handel, gebroken.

De conclusie moet zijn dat de Watergeuzen geen beslissende rol mag worden toegekend in dit drama. Het conflict met Engeland, Alva's maatregelen en de misoogst van 1571 waren ook zonder de vrijbuiters al funest.

CONCLUSIE

Tussen 1400 en 1600 ontwikkelde de overzeese handel in Europa zich snel, terwijl de militaire techniek en de kracht van de nationale staten in wording nog onvoldoende waren om de koopvaardij te beschermen. Hiervan profiteerden omvangrijke en taaie roversbenden die de West-europese scheepvaart en speciaal de Hollandse, hebben bedreigd: de Likedeelers, de Hoeken in de Jonker Fransenoerlog, de Friezen onder Grote Pier, de Watergeuzen met hun Engelse en Franse bondgenoten en de Engelse vrijbuiters aan het eind van de zestiende eeuw. Maar terwijl de Likedeelers alleen plunderden om de buit en de Hoeken en Friezen het hoofd moesten buigen voor de Bourgondisch-Habsburgse centralisatie-politiek, hadden de Watergeuzen en hun bondgenoten niet alleen een godsdienstig ideaal, zij hadden ook succes — en dat weegt in de geschiedschrijving het zwaarst. Als „godsrijken stichtende piraten” zoals Rogier hen heeft genoemd¹, waren zij een karakteristiek fenomeen voor de zestiende-eeuwse godsdienstoorlogen. „Middeleeuws” in hun roofterdpraktijken en hun strijd voor de oude vrijheden, maar „modern” door hun nieuwe geloof en het doorbreken van de gewestelijke grenzen.

Bij een poging de plaats van de Watergeuzen in de Nederlandse geschiedenis vast te stellen moeten we ons realiseren dat hun ontstaan, de samenstelling van het kapiteinscorps en de bemanningen en de aard van hun optreden grotendeels zijn bepaald door factoren — in de Inleiding zijn ze reeds genoemd — die van wezenlijke betekenis waren voor het karakter van het „Voorspel” en de eerste jaren van de Opstand: de opkomst van het protestantisme, de oppositie van Oranje, het Compromis, de beeldenstorm, het verzet van eind 1566—begin 1567, de landvoogdij van Alva en het uitwijken van duizenden die zich aan verzet hadden schuldig gemaakt. Deze factoren konden in de voorafgaande hoofdstukken uiteraard niet uitvoerig besproken worden maar op de achtergrond speelden zij voortdurend mee. Daarnaast moeten we bij een plaatsbepaling van de Geuzen letten op een aantal aspecten van de geschiedenis van de Opstand ná 1 april 1572: de overgang van vele Hollandse en Zeeuwse steden, het ontstaan van een calvinistische dictatuur, de belangrijke rol van Oranje en ten slotte de vorming van de door een burgerlijke aristocratie bestuurde Republiek.

Ik meen te hebben aangetoond dat de leidende kern van de Watergeuzen bestond uit protestantse ballingen die, soms gewapenderhand, reeds in

¹ Rogier, Karakter van de opstand, p. 239.

1566 en 1567 oppositie hadden bedreven, die in de verdrijving van Alva en het „herstel” van het protestantisme het hoogste goed zagen en Oranje als hun leider erkenden. Deze kern werd aangevuld door een zeer gevarieerde groep Nederlanders en buitenlanders, ballingen, werklozen en avonturiers. Indien we er tevens van uitgaan dat de Geuzen na 1 april 1572 — wat niet door mij is onderzocht, maar wat wel algemeen wordt aangenomen — de gangmakers waren van de omwenteling in Holland en Zeeland, dan kunnen we concluderen dat zij de verbinding vormden tussen het verzet van 1566 en dat van 1572 en volgende jaren. Hun haat was gegroeid, zowel tegen Alva als tegen de Nederlanders die, in hun ogen, de roomse kerk en de landvoogd trouw bleven. Hun jarenlange ballingschap, hun aanvallen op Nederlandse dorpen, stadjes, vissersschepen en koopvaarders hadden hen gehard en rijp gemaakt voor een burgeroorlog.

In de Watergeuzen konden verschillende aspecten van het verzet samengebundeld en geradicaliseerd worden. Militant calvinisme en negatief anti-papisme vulden elkaar aan; geruïneerde edelen en werkloze paupers vonden elkaar; het buitenland dat de Spaanse macht gaarne in moeilijkheden zag, zorgde voor bases en bevoorrading; Oranje en Lodewijk van Nassau werden als leiders geaccepteerd en verbonden hun eer en goede naam aan de vrijbuiters. Voeg daarbij de voortreffelijke kansen die de Nederlandse kusten, koopvaardij en visserij de Geuzen boden en het is duidelijk dat de voortzetting en radicalisering van het verzet bij hen in goede handen waren. Deze samenbundeling is mede een verklaring voor hun successen in 1572.

Toch is er één factor die ook wezenlijk heeft bijgedragen aan het verzet tegen de Spaanse overheersing en die, naast het calvinisme, later bepalend zou zijn voor het karakter van de Nederlandse Republiek maar die bij de Watergeuzen niet of nauwelijks vertegenwoordigd was. Ik doel op het burgerlijk-erasmiaanse element dat, van nature gematigd en afkerig van geweld, toch al moeilijk in de radicale Geuzensfeer kon gedijen maar waarmee iedere samenwerking uitgesloten werd door de kaapvaart die de burgers-kooplieden in hun bestaan bedreigde. De Watergeuzen maakten zich gehaat, uitgerekend bij de klasse die na 1572 naast Oranje in het kerngebied van de Opstand de leidende rol zou spelen. De prins, die van zijn kapers toch al veel te verduren had gehad, koos geleidelijk de partij van de stadsbesturen en de oude Geuzen werden opzij geschoven².

Oranje was een „politique”, een man die wikte en woog en koos voor de partij die hem het best van dienst kon zijn bij zijn strijd tegen de Spaanse overheersing en het dichtst stond bij zijn ideaal van verdraagzaamheid. We hebben Oranje in de voorafgaande bladzijden niet ontmoet als de grote inspirator, niet als de geniale strateeg, maar wel als de moeizaam werkende, soms wanhopende organisator, als de complotteur om buitenlandse steun te verwerven. Het karakter van de Watergeuzen heeft

² Vgl. hiervóór p. 180.

hij niet steeds begrepen en nooit gewaardeerd, de mogelijkheden die zij boden heeft hij onvoldoende uitgebuit — zo kunnen wij het nu zien. Maar toch verbond hij in 1572 zijn lot onvoorwaardelijk met de beweging die de Watergeuzen op gang hadden gebracht.

Het gedicht „Het jaar 1572” van Martinus Nijhoff opent met de scène van Treslongs ontsnapping uit het ijs voor Wieringen en gaat dan verder met de woorden:

*„Zoo is het wonderlijke jaar begonnen
Toen alles anders liep dan werd verwacht.
Wie reeds gewonnen had werd overwonnen.
Wie zon en weer bezon, heeft, eindelijk onbezonnen,
Een volk verwekt waar hij het graf te delven dacht”³.*

³ Nijhoff. Verzamelde gedichten, p. 436.

BIJLAGE I

LANDGANGEN UITGEVOERD DOOR DE WATERGEUZEN, AUGUSTUS 1569 – 1 APRIL 1572

Onder „bijzonderheden” worden in ieder geval – voor zover bekend – de kapiteins genoemd die de leiding hadden. In de laatste kolom is de pagina van dit werk vermeld waar over de betrokken landgang wordt gesproken, of anders een bronvermelding.

Datum	Plaats en gewest	Aantal Watergeuzen	Aangerichte schade, behaalde buit	Bijzonderheden	p.
aug. 69	Rottum (Gr.)	?	Geestelijk bezit; enig vee		23
20 of 22 aug. 69	Dokkum (Fr.)	?	Plundering van nonnenklooster	Waarschijnlijk uitgevoerd door Entens	24
12 sept. 69	Terschelling (Holl.)	?	Brandschatting; rantsoenering van schout en priester	Uitgevoerd door Entens en Jarich	24
sept. 69	Ameland	?	Plundering van kasteel	Uitgevoerd door Entens of de vloot onder Dolhain	26
16 sept. 69	Vlieland (Holl.)	?	Plundering bezit van de schout en diens vrienden	Uitgevoerd door vloot onder Dolhain	26
5 okt. 69	Termunten en Reide (Gr.)	25	Plundering van kerk en abdij; levensmiddelen	Vorbereidende actie voor grotere invasie (?)	29
7 okt. 69	Uitwierda, Holwierde en Farmsum (Gr.)	80	Plundering kerken; mislukte aanval op twee kloosters	Vorbereidende actie voor grotere invasie (?)	29
6 dec. 69	Oterdum (Gr.)	?	Geen	Uitgevoerd door drie schepen; afgeslagen door soldaten van Robles	31
20 dec. 69	Oterdum en Reide (Gr.)	200	Enkele huizen geplunderd en verbrand	Afgeslagen door soldaten van Robles	31
21 dec. 69	Oterdum en Reide (Gr.)	100	Brandschatten van boerderijen		31
20 mrt. 70	Abdij van Oldeklooster bij Appingedam (Gr.)	?	Geen	Aanval afgeslagen	1
mrt. 70	Hallum (Fr.)	?	Plundering van de huizen van drie edelen en een geestelijke		39

¹ Robles-Alva, 25.3.70, Aud. 295, fol. 105.

Datum	Plaats en gewest	Aantal Watergeuzen	Aangerichte schade, behaalde buit	Bijzonderheden	p.
4 apr. 70	Abdij van Oldeklooster bij Appingedam (Gr.)	50	Plundering van de abdij; abt ontkwam	Uitgevoerd door twee boten vanuit Norden	39
10 apr. 70	Midwolde (Oldambt, Gr.)	?	Plundering kerk; 2 geestelijken gerantsoeneerd, één van hen gedood	Uitgevoerd door Douwe Glins	39
17 mei 70	Hindeloopen (Fr.)	85	Plundering kerk en huizen van burgers	Uitgevoerd door Jarich van Terschelling	39
18 mei 70	Vlieland (Holl.)	85	Onbekend	Uitgevoerd door Jarich van Terschelling	39
6 sept. 70	Ameland	?	Rantsoenering van vermogenden		47
26 nov. 70	Workum (Fr.)	100	Kerk en 50 huizen geplunderd; abt en 2 edelen gerantsoeneerd	Uitgevoerd door Egbert Wybrantsz	50
dec. 70	Tessel (Holl.)	?	Onbekend	Uitgevoerd door Menninck en Brederode; bedoeld als basis voor aanval op Enkhuizen	53
22 febr. 71	Ameland	120	Kasteel opgeëist	Uitgevoerd door Entens en Ruychaver; verslagen door soldaten van Robles	55
febr. 71	Anjum (Fr.)	250	Onbekend		2
2 mrt. 71	Monnickendam (Holl.)	300	Plundering kerk en vele huizen; geestelijke gevangen		55, 132
2 mrt. 71	Schellingwoude (Holl.)	25	Plundering kerk en huizen	Uitgevoerd door Roobol	55
25 mrt. 71	Tessel (Holl.)	145	Brandschatting en plundering, o.a. van 2 kerken en adellijke huizen	Geuzen bleven enkele dagen	56
28 mrt. 71	Huisduinen (Holl.)	?	Kerk geplunderd; dorp gebrandschat		57
29 mrt. 71	Petten (Holl.)	8	Brandschatting van het dorp		57
Begin apr. 71	13 dorpen in Noord-Holland ³	?	Vooral brandschatting		57

² De Mepsche-Alva, 7.3.71, Aud. 296, fol. 22.

³ Kamp, Groet, Schoorl, Callantsog, Bergen, Schagen, Oude- en Nieuwe-Niedorp, Winkel, Barsingerhorn, Kolhorn, Haringhuizen en Keins.

Datum	Plaats en gewest	Aantal Watergeuzen	Aangerichte schade, behaalde buit	Bijzonderheden	p.
13 apr. 71	Oost-Dongeradeel (Fr.)	75	Plundering klooster; diefstal uit pastorie		62
14 apr. 71	Ferwerd (Fr.)	100	Plundering kerk en pastorie		62
24 mei 71	Katwijk a. Z. (Holl.)	125	Vernieling kerk en huis van de schout	Uitgevoerd door Wybe Sjoerdsz	62
mei 71	Ooltgensplaat (Holl.)	?	Plundering, vooral van de kerk		62
mei 71	Adinkerke en Oostduinkerke (Vlaanderen)	?	Plundering huizen, wegvoering 3 gevangenen		62
27 juni 71	Ameland	?	Rantsoenering van de rentmeester	Uitgevoerd door Jelmer Jelmersz	4
21 aug. 71	Ameland	?	Onbekend	Uitgevoerd door Ruychaver met als doel inslaan van proviand	69
jan. 72	Sexbierum en Makkum (Fr.)	?	Weinig schade		75
jan. 72	Tessel (Holl.)	?	Brandschatting	Uitgevoerd door Bruin; zat vast in het ijs	75
4 febr. 72	Schoorl en Egmond (Holl.)	25	Rantsoenering van enkele inwoners	Uitgevoerd door Pieter Simonsz	76
febr./mrt. 72	Wieringen (Holl.)	?	Geuzen teerden enige weken op de inwoners	Treslong, Pieter Simonsz, Jelte Eelsma	76
febr./mrt. 72	Vlieland (Holl.)	100	Onbekend	Gerrit van Gorcum, Spiering; vast in het ijs; verslagen door soldaten van Robles	76-77
10 mrt. 72	Vlieland (Holl.)	?	Plundering; schout opgehangen	Drie schepen, o.a. Hero van Hottinga	77
18 mrt. 72	Vlieland (Holl.)	?	Rantsoenering van drie inwoners		77
1 apr. 72	Den Briel (Holl.)	1 200	Plundering geestelijk bezit; stad behouden	Uitgevoerd door vloot van 26 schepen onder Lumey	94-98

⁴ A.R.A., Nassause Domeinen, Ameland, diverse stukken VI no. 10228.

BIJLAGE II

LIJST VAN WATERGEUZENKAPITEINS, MEI 1568-1 APRIL 1572

TOELICHTING BIJ BIJLAGE II:

- Kolom I: naam; geursiveerd = admiraal of vice-admiraal
 Kolom II: plaats, gewest of land van herkomst
 Kolom III: beroep of sociale status; edelman* = ondertekenaar Compromis
 Kolom IV: nummer van *Verheyden*, Liste des condamnés
 A = verbannen door de Raad van Beroerten
 B = gevlucht zonder veroordeling
 C = met de wapenen actief in de jaren 1566-1568
 Kolom V: jaren waarin als kapitein vermeld
 Kolom VI: deel en kolom uit N.N.B.W. met biografie
 D., p. = *Dietz*, p., waar deze overigens onbekende kapitein in de kapiteinslijst is opgenomen

Dietz, p. 413, noemt ook David Sampson; deze is m.i. identiek met David Jansz uit Vlissingen. Verder is „Captain Phillips” (*Dietz*, p. 420) m.i. identiek met Philippe van Tongerloo; zo ook Gilles uit Sneek (*Dietz*, p. 417) met Gilles de Jonghe uit Sneek.

I	II	III	IV	V	VI
Abels, Focke	Dokkum	zeeman	9	70-72	VI, 4
Abels, Jan	Dokkum	zeeman	8 C	68-71	VI, 4
Abels, Tamme	Dokkum	zeeman	B	71-72	VI, 6
Allertsz, Quirijn	Haarlem	lakenkoopman	—	70	
Anckers, Albert	Gorcum	gegoed	A	69-70	VIII, 27
Andries, Johannes	Gorcum	steenbakker	A C	71	VI, 40
Anthonis, Jacob	Haarlem	—	—	71-72	
Antwerpen, Jacques van	Antwerpen	—	—	70-72	VIII, 29
Belle, Robert de	Vlaanderen	edelman	10112	69-72	VI, 97
Benningerhof, Albrecht v.	Gorcum	—	—	70	VI, 99
<i>Bergues, Adrien de</i>	Artois	edelman	2116	69-70	VI, 102
<i>Bergues, Louis de</i>	Artois	edelman	2117	69-70	VI, 104
Bernard, Jan	Vlaanderen	—	—	70	VI, 106
Bernard, Nicolaas	Doornik	edelman	582	70	VI, 106
Berville, Georges de	Frankrijk	edelman	—	71-72	D., p. 416
Bevell, John	Engeland	—	—	71-72	D., p. 416
Bie, Andries Pietersz	Dordrecht	—	8290	70	VI, 115
Blois, Robert van	Gelderland	edelman	2327	69-72	VI, 119
Blois van Treslong, Willem	Den Briel	edelman *	3634 C	71-72	VI, 121
Bonga, Jan	Holwert	edelman *	872 C	69-70	VI, 149
Bosch, Jean du	Aalst	edelman *	A	68	VI, 170
Bouwensz, Gelein	Middelburg (Z.)	—	B	71-72	VI, 178
Brand, Marinus	Veere	dijkwerker	—	70-72	
<i>Brederode, Lancelot van</i>	Holland	edelman *	2200 C	69-72	VI, 199
Bremen, Dirck van	Amsterdam	cipier	A	69-70	VI, 201
Broeck, Jan	Amsterdam	bakker graanhandelaar	B C	68-69	VI, 205
Broekensz, Marten	Workum	wever	979 C	70	
Bruin, Robert	Utrecht	—	1013 C	71-72	VI, 224

I	II	III	IV	V	VI
Cabeljauw, Jacob	Gent	edelman	A	70-72	
<i>Caron, Jacques</i>	Gent	edelman	B	69-72	VI, 1229
Carré, Hans	Leeuwarden	lakenkoopman	—	70	VIII, 260
Claesz, Arent	Amsterdam (?)	—	—	71-72	
Claesz, Cornelis	Rotterdam	—	B	70	VIII, 286
Claesz, Hendrik	Niezijl (Fr.)	schoolmeester	—	70-72	
Claesz, Jan	Sneek	—	—	69-72	VI, 302
Claesz, Laurens	—	—	—	70	
Claesz, Renier	Amsterdam	bakker	—	71-72	
Cloot, Nicolaas Jacobsz	Vlissingen	—	5861 C	70	VI, 309
Cornelisz, Paulus	Groningen	mandenmaker, gegoed	1776	71-72	VI, 330
Cortewylle, Joos de	Oudenaarde	edelman	—	71-72	VIII, 318
Craeck, Pieter	Ieperen	—	B	71-72	VIII, 334
Crekem, Creyn van	Haarlem	—	—	70-72	VI, 363
Crispe, Matthew	Engeland	—	—	71-72	D., p. 417
Crop, Pieter	Duitsland	—	—	71	
Dockum, Wycher van	Dokkum	—	—	71	VIII, 404
Dominicus, Willem	Antwerpen	—	B	70	
Duyns, Peter	Amsterdam (?)	—	—	71	VIII, 449
Duyvel, Dirck Claesz	Amsterdam	aanzienlijk	4285	71-72	VI, 462
Echesma, Sivecke	Friesland	edelman	—	69	VI, 465
Eelsma, Jelte	Sexbierum	edelman *	4316 C	69-72	V, 148
Egmond, Albrecht van	Holland	edelman *	10821 C	69-72	VI, 470
Elbertsz, Aeris	Nijkerk (Geld.)	welgesteld	132 C	71	VIII, 463
Eminga, Sjuick van	Friesland	edelman *	10838 C	71-72	VI, 478
<i>Entens van Mentheada, Barthold</i>	Groningen	edelman *	4380 C	69-72	VI, 484
<i>Fiennes, Guislain de</i>	Artois	edelman *	3040	70-71	VI, 515
Franz, Wouter	Alkmaar	schipper	B	68-72	VI, 521
Franz, Zeger	Medemblik	kapitein	—	71-72	VI, 522
Friese, Meinert	Friesland, O.-Friesland	edelman, kapitein	—	69-72	VI, 524
Friese, Nanno	Friesland	—	—	71	
Gabbens, Gijsbert	Ameland	—	—	71-72	VIII, 577
Gaerloffsz, Bernardinus	Amsterdam	welgesteld	A	69-70	VI, 541
Gaerloffsz, Wouter	—	—	—	72	D., p. 417
Gendt, Pieter van	Amsterdam	graanhandelaar	4773	71-72	VI, 567
Glins, Douwe van	Dronrijp	edelman *	10885 C	69-70	VI, 586
Goes, Philip van der	Delft	aanzienlijk	B	71-72	VIII, 618
Graaff, Jan de	Spaarndam	schout	B	71-72	VI, 617
Grave, Willem de	Gent	edelman	2548	71-72	VI, 621
Grieccken, Pieter van	Amsterdam	schipper	B	71-72	VIII, 633
Groningen, Johan van	Groningerland	edelman	B	71-72	VIII, 636
Groote Johan	Antwerpen	hopman van de schutterij	5068		
Haellebeeck, Claes	Hamburg	—	—	71-72	
Haemstede, Jacob van	Zeeland	—	—	70	
Haren, Adam van	Valkenburg	edelman *	10902	71-72	VI, 708
Hembyze, Willem van	Gent	edelman *	10958	69; 71-72	VI, 758
Hendrick	Kollum	glasblazer	4981 C	70	
Hendricksz, Claes	Amsterdam	zijdekoopman	5479 (?)	70	VI, 760

I	II	III	IV	V	VI
Hennebert, Jacques	Doornik	ontvanger	5335	70-72	VI, 762
Hettinga, Homme van	Friesland	edelman *, grietman	10978 C	69-72	VI, 776
Heult, Jacques van	Brugge	edelman *	10980 C	71	
Heijn, Geele	—	—	—	71	
Hoeve, Salomon van der	Schiedam	baljuw	A	72	VI, 789
Holthen, Pieter van	Vlissingen	—	—	71	VIII, 800
Hoorn, Pieter van	Hoorn	wever	3813 of 4551	71-72	
Hoppesack, Hendrick	Amsterdam	koopman	5768	70	VI, 808
Hottinga, Hero van	Friesland	edelman	A C	71-72	VI, 809
Houchain, Charles de	Béthune (Art.)	edelman *	2667	71-72	VI, 812
Jansen, Focko	—	—	—	70	D., p. 414
Jansz, David	Vlissingen	—	—	71-72	
Jansz, Hendrik	Niezijl	—	—	70-72	
Jansz, Jancke	Workum	—	6042 C	71-72	
Jansz, Johan	—	—	—	70-72	
Jansz, Popke	Friesland	—	—	71-72	
Jeannin	Frankrijk	edelman (?)	C	71-72	VIII, 925
Jelleson, Herman	—	—	—	69	D., p. 411
Jelmersz, Jelmer	Ameland	—	—	71-72	VI, 859
Jongbloet	Appingedam	—	—	72	
Jonghe, Gilles de	Sneek	—	—	71-72	VIII, 606
Jorrisz, Jellis	Groningen	—	—	71-72	
Kater, Pieter Dircksz	Amsterdam	—	B	68-71	VI, 873
Kollermaker, Hans	—	—	—	69	D., p. 411
Kremer, Douwe	Dokkum	—	A C	70	
Krom, Hans	—	—	—	71-72	
Laers, Hendrik Thomasz	Amsterdam	gegoed	9806	68-72	VI, 896
Landres, Arnaud de	Doornik	edelman *	2776	71-72	VI, 901
Leeuwarden, Herman van	Amsterdam	koopman	—	71-72	
Leeuwarden, Pieter van	Purmerend	koopman	—	71-72	VIII, 1020
Lodewijk, Jan	Brugge	huidenkoopman	7060	69-72	VI, 960
Loufsz, Cornelis	Amsterdam	houtkoopman	7123	71-72	
Loye, Jean de	Frankrijk	—	—	70-72	VI, 970
<i>Lumey, Willem van</i>	Luik	edelman *	2773 C	71-72	V, 326
Maet, Adriaan	Alkmaar	—	B	71	
Manhuysen, Willem	—	—	—	72	
Martens, Feyke	Amsterdam	—	—	70-71	VIII, 1127
Martens, Jacob	Gent	edelman	B	70-72	VI, 1004
Melchior	Midlum	wever	C	72	VI, 1012
<i>Menninck, Adriaan</i>	Delft	verver, welgesteld	A C	70-72	VI, 1017
Meyns, Pieter Simonsz	Enkhuizen	—	7594	71-72	VIII, 1151
Michiel, Schoon	Vlissingen	zeeman	—	69-70	VI, 1026
Morra	Friesland (?)	hopman (?)	—	70-72	VIII, 1177
Nachtegaal, Pieter	Vlissingen	—	—	70-72	VI, 1054
Nieuwenburgh, Jan Jansz van der	Amsterdam	edelman (?), welgesteld	6167	68-70	VI, 1061
Obrisz, Pieter	—	—	—	71-72	D., p. 419

I	II	III	IV	V	VI
Oldenburg, Willem van	—	—	—	71	
Olivier, Anthonius	Bergen (Hen.)	schilder	7898	72	
Papen, Andries	—	—	—	68-70	VIII, 1251
Patrissen, Jean	Antwerpen	koopman	—	71-72	D., p. 419
Peter, Cleyn	Visvliet (Gr.)	—	—	70	VI, 1110
Pietersz, Egbert	Amsterdam	haringkoopman, welgesteld	8254	71-72	
Piper, William	Engeland	—	—	71-72	D., p. 420
Plucquet, Nicolaas	Doornik	koopman, aanzienlijk	8365	70	VI, 1140
Pomereaulx, Anthoine des	Artois	edelman	B	71	VI, 1144
Pruis, Steven	O.-Friesland	—	—	71-72	VIII, 1258
Ransdorp, Jan van	Duitsland	—	—	71	VI, 1162
Rengers, Wilco	Groningerland	edelman	8615 C	71-72	VIII, 1268
Roobol, Corn. Geerlofsz	Delft	—	4753 of 4793 C	71-72	VI, 1205
Rudam, Eloy van	Antwerpen	—	8832	71-72	VI, 1209
<i>Ruychaver, Nicolaes</i>	Amsterdam	gegoed	8860	69-72	VI, 1210
Rijk, Jacob Simonsz de	Amsterdam	graanhandelaar	A	71-72	
Sebastiaansz, Gerrit	Gorcum	—	B	68-72	VI, 1235
Severijn	—	—	—	70	D., p. 415
Simonsz, Jan	Westkapelle	—	—	71-72	VI, 1241
Sjoerds, Wybe	Workum	—	12200 C (?)	71-72	VI, 1242, IX, 1036
Smit, Pieter	Harlingen	—	B	71-72	VI, 1243
Solsbrugge, Crispinus van	Arnhem	edelman *	11505 C	69	VI, 1248
<i>Sonoy, Diederik</i>	Holland	edelman *	9339 C	68	
Spiegel, Jan Claesz	Amsterdam	—	1490	69-72	VI, 1257
Spiering	Delft (?)	—	—	71-72	IX, 1057
Steltman, Gilles Pietersz	Brussel	—	—	71-72	VI, 1262
Syvertsz, Johan	Amsterdam	zeepzieder, welgesteld	9642	71-72	VI, 1272
Tjarrels, Wibo	Bolsward	—	—	71	
Tongerloo, Philippe van	Antwerpen	—	—	70-72	VI, 1280
Troyen, Jan Jansz van	Rotterdam	zeeman	A	69-70	VI, 1287
<i>Tseraerts, Jérôme</i>	Brabant	edelman *	B	70-72	
Tyebbes, Ulke	Wierum (Fr.)	—	9967 C	71	
Utenhove, Anthonius van	Gent	edelman *	B	69-72	VI, 1290
Veldhuysen, Govert van	Zwolle of Kampen	—	—	71-72	VI, 1300
Vliechop, Ellert Jansz	Enkhuizen	zeeman	B	68-72	VI, 1304
Wesselsz, Cornelis	Kollum of Dokkum	—	11913 C	68-69	
White, Thomas	Engeland	—	—	71	D., p. 421
Witveld, Pieter Cornelisz	Dokkum of Franeker	—	1809 C	70	
Wor, Dirk Cornelisz	Dordrecht	aanzienlijk	B	71-72	
Worst, Ewout Pietersz	Vlissingen	schipper	—	72	
Wybrantsz, Egbert	Amsterdam	—	12082 C	70-72	VI, 1314
Wybrantsz, Jurriaan	Amsterdam	—	12084 C	70-72	VI, 1315

LEIDERS VAN BENDEN KNEVELAARS IN FRIESLAND

I	II	III	IV	V	VI
Aysma, Sybolt	Beetgum	edelman *	128	69-70	VI, 56
Gauma, Hartman	Akkrum	edelman *	A C	70-71	VI, 543
Gauma, Watze	Akkrum	edelman *	A C	70-71	VI, 543
Godinck	Harlingen	geestelijke	B	70	VI, 588
Moller, Berent	Wirdum	—	—	69-70	
Roorda, Binnert	Sneek	edelman	8774 C	69-70	VIII, 1271

BIJLAGE III

LIJST VAN WATERGEUZENMANSCHAPPEN, MEI 1568-1 APRIL 1572

TOELICHTING BIJ BIJLAGE III:

- Kolom I: naam
 Kolom II: plaats, gewest of land van herkomst
 Kolom III: beroep of sociale status; edelman* = ondertekenaar Compromis
 Kolom IV: A = verbannen door de Raad van Beroerten
 B = gevlucht zonder veroordeling
 C = met de wapenen actief in de jaren 1566-1568
 D = aangeworven
 E = geprest of overgenomen van gekaapte schepen
 Kolom V: nummer van *Verheyden*, Liste des condamnés
 Kolom VI: † = gevangen en terechtgesteld
 [†] = gevangen, maar vrijgelaten of ontsnapt
 Kolom VII: deel en kolom van N.N.B.W. met biografie

I	II	III	IV	V	VI	VII
Abbenbroek, Boudewijn						
Hart van	Delft	edelman	A	10031	†	VII, 2-3
Abbeville, François van	Z. Ned.	—	—	—	†	VIII, 3
Acholey, IJsbrant	Amsterdam	gegoed	A	10		
Adriaensz, Cornelis	Haarlem	—	—	—	†	
Albertsz, Doeke	Friesland	—	—	—		
Almonde, Jacob van	Holland	edelman	B			VI, 32-33
Alverteert, Albert	Sneek	timmerman	BC			
Andriesz, Sythie	Dokkum	bakker	AC	189		
Andriesz, Tierck	Harlingen	—	AC	190		
Annesz, Anne	Heeg (Fr.)	—	—	—		
Annesz, Foppe	Dokkum	—	AC			VI, 42-43
Annesz, Jan	Heeg (Fr.)	—	BC			
Anthonisz, Johan	Breda	—	—	—		
Arent	Leeuwarden	schoolmeester	—	—		
Arentsz, Falekaert	Ameland	—	—	—	†	
Arentsz, Hendrik	Dokkum	—	—	—		
Ariens, Jan	Bolsward	—	—	—		
Ariens, Pieter	Bolsward	—	—	—		
Asschenberge, Hendrik van	Amsterdam	—	—	—		
Backer, Anthonis de	Amsterdam	matroos	A	2053		
Backer, Hendrik de	Amsterdam	gegoed	B			VIII, 39
Backer, Tade	Leeuwarden	—	BC			
Balen, Job	Dordrecht	welgesteld	—	—		
Barentsz, Barent	Kampen	—	—	—	†	VIII, 48
Beke, Jan van der	Antwerpen	—	BC		†	
Bellerdy, Jan	Engeland	—	—	—	†	VIII, 71
Benoiët, Jehan	Hofkerke (VI.)	hulp in herberg	D		†	
Berchem, Peter van	Breda	edelman *	AC	10117		VI, 99
Berchmans, Wensel	Gorcum	—	AC	562		VIII, 72
Berendt, Jacob	Delft	—	—	—		

I	II	III	IV	V	VI	VII
Berents, Douwe	Leeuwarden	—	—			
Berndtz, Thonis	Amsterdam	—	E			
Bersey, Jacques	Engeland	—	E		†	
Best, Jan	Engeland	matroos	E		†	
Billickens, Jacob	Oldenburg	—	D		†	VIII, 110
Blacton, Michiel	Engeland	—	—		†	
Blanchepeyn, Jan	Valenciennes	—	—		†	
Blauwkereke	Dokkum	—	—			
Blockmaker, Roepke	Friesland	—	—			
Blommaert, Jan	Oudenaarde	welgesteld	AC	724 of 725	†	VI, 120
Bockesz, Claes	Leeuwarden	klokkengieter	AC	744		
Bom, Aert Jacobsz	Leiden	—	—			
Botter, Dicke	Schellingwoude	—	B			
Boulengier, Philippe le	Z. Ned.	—	—		†	
Bouwen, Claes Oly	Amsterdam	onbemiddeld	A	7907		VIII, 211-12
Bouwens, Dirck Liesbetsz	Medemblik	dijkwerker	—			
Bouwens, Thijmen Liesbetsz	Medemblik	timmerman	—			
Brandt, Dirck	Stade (Did.)	matroos	E		†	
Brandt, Johan	Gent	—	—			
Broecke, Adriaen v. d.	Antwerpen	—	—		†	
Broersma, Lieuwe	Kollumerzwaag	—	AC	980	†	VIII, 223
Buldermans, Jacques	Wezel	kleermaker	B		†	VIII, 233
Bults, Otte Jansz	Friesland	—	—		†	
Calfvel, Cornelis Dircksz	Rotterdam	schipper	A	1151		VI, 251
Camphoirts, Hans	Brussel	—	—			
Camstra, Foppe van	Deinum (Fr.)	edelman *	A	10221		
Cat, Jan Claesz	Amsterdam	winkelier, zeilmaker	—			
Cattendyck, Folckert Jansz	Enkhuizen	schipper	A		†	VI, 292-293
Claesz, Aem	Amsterdam	kistenmaker, gegoed	A	94		
Claesz, Claes	Amsterdam	lakenkoopman	—			VIII, 286
Claesz, Cornelis	Hoorn	schoenmaker	BC		†	VIII, 287
Claesz, Cornelis	Monster	matroos	D		†	VI, 302
Claesz, Frans	Purmerend	matroos	D		†	VIII, 287
Claesz, Harmen	Kollum	—	—		†	VIII, 288
Claesz, Jacob	Amsterdam	schuitvoerder	A			
Claesz, Jacob	Haarlem	timmerman	A	1461		
Claesz, Jan	Den Briel	matroos	E		†	VI, 300
Claesz, Jan	Medemblik	smid	AE	1489	[†]	VI, 302
Claesz, Jan	Purmer	—	—		†	VI, 302
Claesz, Joris	Hillegom	—	D		†	IX, 147
Claesz, Pieter	Amsterdam	sjouwer	—			
Claesz, Pouwels	Hoogkarspel	—	B		†	VIII, 288
Cloyer, Willem de	Amsterdam	schuitvoerder	—			
Cock, Dirck	Den Briel	schoolmeester	B			
Coenders, Berend	Groningerland	edelman	A			VI, 316
Coenders, Dirck	Groningerland	edelman	A			VI, 317
Coninck, Gijsbert Jansz	Dordrecht	koopman, welgesteld	A	6130		VI, 325
Coninck, Philippus de	Dordrecht	—	—			

I	II	III	IV	V	VI	VII
Coninck, Pieter Jansz	Den Briel	welgesteld	A	6131		
Cooman, Jan Jansz	Delft	messenmaker	A			VI, 328
Cooman, Willem Jansz	Vlissingen	koopman	A	6129		
Cornelis	Franeker	wever	A	3803 of 11917		
Cornelisz, Anthonis	Amsterdam	welgesteld	A	1737	†	X, 1229-30
Cornelisz, Anthonis	Veere	—	B		†	IX, 165
Cornelisz, Claes	Emden	—	—		†	
Cornelisz, Cornelis	Franeker	vlotschipper	AC	1744		
Cornelisz, Hans	Dantzig	—	—		†	
Cornelisz, Willem	Amsterdam	matroos	E		†	VI, 331
Corssen, Willem	Amsterdam	houtkoopman	A	1828		
Coster, Laurens	Sexbierum	schoolmeester	B			
Coster, Lenert	Medemblik	—	—			
Coule, Etienne de	Plymouth	—	—		†	
Cray, Jan	Amsterdam	glazenmaker	—			
Crinsz, Jacob	Friesland	—	—		†	
Croocq, Michiel	Gent	—	A			VI, 364
Croyx, Adolf de la	Gent	—	—		†	
Cruyningen, Ananias van	Z.-Beveland	bastaard van edelman	BC		†	VI, 366-67
Cuyck, Johan van	Heusden	edelman	B			VIII, 353
Dambriort, Johan	Z.-Ned.	—	E		†	
Deel, Jan	Engeland	—	D		†	VIII, 365
Deren, Jelys	Nieuwkerke (Vl.)	bierbrouwer	B		†	IX, 198
Deynse, Bernard van	Vlaanderen	edelman	A	10761		VIII, 387
Dielbeeck, Jacob van	Leuven	edelman	—			
Dircksz, Job	Gorcum	—	E		[†]	
Dircksz, Johan	Dokkum	—	AC	3956		
Dockum, Claes van	Friesland	—	—			
Dockum, IJsbrant van	Friesland	—	—			
Doeckesz, Dirck	Friesland	—	D		†	VIII, 401
Dolderen, Jacob van	Delft	—	—		†	
Dollain, Pierre	Valenciennes	—	—			
Dorp, Frederik van	Oost-Friesland	edelman *	BC			VI, 448-49
Dorp, Willem van	Delft	edelman *, schout van Delft	B			
Douwes, Haitze	Workum	—	—			VIII, 425
Driesz, Cornelis	Friesland	—	—		†	
Ducq, Jacques le	Z.-Ned.	—	B		†	
Duvenvoorde, Arend v.	Holland	edelman *	AC	2471		
Duvenvoorde, Johan v.	Holland	edelman *	B			
Duyn, Roeland van der	Holland	—	D			
Duyt, Pieter	Amsterdam	—	—			
Eelkesz, Ubbe	Oostermeer (Fr.)	—	AC	4340		
Effenuth	Friesland	—	—			
Egberts, Johan	Groningerland	—	—			
Eggens, Renke	Ulrum (Gr.)	—	—		†	VIII, 459
Elsart, Jacques	Engeland	—	D		†	
Eltkens, Ipe	Wirdum (Fr.)	—	BC		†	VIII, 468
Engelberts, Michiel	Usquert (Gr.)	—	B		†	

I	II	III	IV	V	VI	VII
Engele	De Wijk (Dr.)	—	B			
Entens van Mentheda, Asinge	Middelstum (Gr.)	edelman	BC			VI, 483
Entens van Mentheda, Wilco	Middelstum (Gr.)	edelman	AC	4382		VIII, 487
Everdingen, Cornelis van	Utrecht	—	—			
Evertsz, Paulus	's-Gravenhage	kistenmaker	A	4434		
Ewoutsz, Commer	Den Briel	onbemiddeld	A	4323	†	
Eysens, Heyne	Groningen	—	B		†	IX, 250
Farvacques, Antoine des	Doornik	edelman, koopman	A	2485		VI, 514
Feddens, Marck	Dokkum	—	—		†	
Feddes, Sythe	Friesland	—	—		†	VIII, 534
Fetthie	Workum	—	—			
Feyckesz, Haye	Hallum (Fr.)	—	AC	4503		
Feytes, Riemer	Friesland	—	—		†	VIII, 542
Fockesz, Popcko	Holwerd (Fr.)	—	BC		†	
Fop	Ouderkerk a. d. IJssel	—	—			
Fournier, Jacques	Douai	—	—			VIII, 559
Franz, Cornelis	Leiden	tafelmaker	BC		†	VIII, 566
Franz, Hans	St. Truiden	—	—		†	
Franz, Ipe van	Friesland	—	—			
Franz, Jan	Haarlem	—	—			
Franz, Jan	Norden	—	—			
Franz, Willem	Amsterdam	—	B			VI, 521
Fries, Hans	Winaldum (Fr.)	—	—		†	
Friese, Johan	Harlingen	—	—			
Friese, Lambert	Friesland	—	—			
Friese, Peter	Friesland	—	—			
Friese, Wybe	Friesland	—	—			
Frisvogel, Ebel	Witmarsum (Fr.)	—	AC	4683	†	
Fuller, Jehan	Engeland	—	—		†	
Gabbes, Jelmer	Friesland	—	—			
Gabbesz, Pieter	Dokkum	—	—		†	
Geelvinck, Cornelis Jansz	Amsterdam	schermmeester	A			VI, 546
Geerts, Oene	Friesland	—	—		†	
Geertsz, Tjaert	Friesland	—	—		†	VIII, 588
Geertsz, Wouter	Kollum	—	D		†	IX, 273
Geest, Jan van	Amsterdam	—	B			
Gelis, Jan	Groningerland	schuitvoerder te Amsterdam	—			
Gerbrantsz, Neeltgen	Leeuwarden	—	—		†	
Gerbrantsz, Syrcke	Workum	—	AC	4786		
Gerritsen, Gerrit	Oudewater	—	A	4867		VIII, 597
Gerritsz, Gerben	Oldeboorn (Fr.)	—	AC	4787	†	VIII, 598
Gerritsz, Herman	Amsterdam	—	B		†	IX, 279
Gerritsz, Jacob	Lutjebroek	schipper	D			
Gerritsz, Peter	Sneek	—	D		†	
Gilles, Harmen	Burum (Fr.)	—	—			
Gorcum, Seger van	Gorcum	matroos	E		†	
Govertsz, Folckert	Sneek	goudsmid	BC			
Graefmeester, IJsbrant	Balk (Fr.)	—	—			
Graefmeester, IJsbrant	De Rijp	—	—		†	

I	II	III	IV	V	VI	VII
Graefmeester, Peter	Leeuwarden	—	AC	5067		
Greyns, Johan	Leerdam	—	A	8221		VIII, 633
Groen	Gorcum	—	—			
Grouwe, Adriaan de	St. Winoksbergen	bakker	D		†	VIII, 637
Gruys, Jan	Nijkerk (Fr.)	kruidenier	AC		†	
Gruys, Tamme	Groningen	—	—		†	VI, 648
Gijsbertsz, Claes	Amsterdam	harnasveger	A	4921		VIII, 647
Gijsbertsz, Zegher	Zaltbommel	—	E		†	VIII, 603
Halfgewas, Jacob	Workum	—	AC	5188		
Ham, Anthonis van	Vlaanderen	—	—			
Hamade, Cornelis Pietersz v.	Doornik	—	—			
Hansz, Gerbren	Kollum	—	AC	5223		
Heegeman, Wolter	Harderwijk	welgesteld	A	5289		VI, 736
Heeres, Claes	Friesland	—	BC		†	
Heges, Joris de	Nieuwpoort (VI.)	bootwerker	D		†	IX, 350
Hendrick	Groningen	—	AC	5318		
Hendricksz, Aert	Gorcum	schipper	E		[†]	
Hendricksz, Cornelis	Vianen	smid	A	5505	†	
Hendricksz, Dirck	Hoorn	arts	A	5506	†	VIII, 748
Hendricksz, Frederik	Westerbork	kleermaker	D		†	VI, 760
Hendricksz, Gerrit	Jouwerd (Fr.)	—	A	5507	†	
Hendricksz, Hans	Zweden	bediende van een koopman	D		†	VIII, 749
Hendricksz, Jan	Leeuwarden	schipper	AC	5508	†	
Hendricksz, Johan	Kollum	—	A			
Hendricksz, Johan	O.-Friesland	—	—			
Hendricksz, Peter	Enkhuizen	—	—			
Hendricksz, Peter	Harlingen	—	D		†	
Hendricksz, Take	O.-Friesland	—	—			
Henne	Friesland	—	—			
Hennesz, Epe	St. Nicolaasga (Fr.)	—	—			
Heresen, Sjoerd	Workum	—	E			
Herlin, Gautier	Valenciennes	aanzienlijk	BC			VI, 768
Hermansz, Claes	Enkhuizen	schipper	A	5403	†	VIII, 755
Hesselinck, Johan	Meppel	—	D		†	IX, 359
Hesselinck	Meppel	—	—			
Hettinga, Duco van	Friesland	edelman	AC	5439		VI, 776
Hettinga, Taco van	Friesland	edelman	AC	5440		VI, 777
Hiddens, Jarich	Workum	—	—			
Hillebrantsz, Claes	Akkrum	schrijver	AC	5542	†	VIII, 774
Hillesz, Agge	Sloten	pastoor, predikant, schipper	A			VI, 785
Hillesz, Hille	Nijland (Fr.)	—	—			
Hillesz, Hinne	Nijland (Fr.)	—	AC	5548	†	VIII, 775
Hoerenblasers, Wiardt	Friesland	—	—			
Holbeek, Nicolaas	Holland	—	—			
Holen, Jacob	Breda	—	—		†	
Holsteyn, Hans van	Friesland	—	B		†	
Hoorenmaker, Lodewijk	Gent	—	B			VI, 804
Hooschaert, Cornelis	Duinkerke	—	D		†	IX, 409

I	II	III	IV	V	VI	VII
Hoyer, Ulrich	Emden	—	D			VIII, 863
Hubrechtsz, Adriaan	Oirschot	—	—		†	
Huelblock, Adriaan	Gent	—	—		†	
Inthiema, Frederik v.	Kollum	edelman, rechtsgeleerde	A			VI, 837
Jacob „Maneke Koman“ ⁵⁹	Amsterdam	koopman	A	6430		
Jacobsz, Claes	Emden	—	—			
Jacobsz, Claes	Friesland	—	—		†	
Jacobsz, Douwe	Dokkum	kramer	AC	5830		
Jacobsz, Ipe	Workum	—	—			
Jacobsz, Jacob	Leiden	linnenwever	B		†	VIII, 911
Jacobsz, Jan	Enkhuizen	—	E		[†]	
Jacobsz, Jan	Kuinre (Ov.)	—	—		†	
Jacobsz, Peter	Appingedam	—	BC		†	VIII, 911
Jacobsz, Simon	Rotterdam	—	—		†	
Jacobsz, Vincent	Friesland	—	A		†	
Jan	Holland	—	—			
Jansz, Barent	Leiden	tassenmaker	—			
Jansz, Bruin	Farmsum (Gr.)	schipper	B		†	VI, 455
Jansz, Claes	Amsterdam	waard	B			VI, 855
Jansz, Claes	Enkhuizen	—	—			
Jansz, Cornelis	Harlingen	—	E		†	IX, 448
Jansz, Cornelis	Monnickendam	—	D			
Jansz, Cornelis	Workum	—	—			
Jansz, Derck	Lemmer	schuitvoerder	BE		†	IX, 455
Jansz, Evert	Sneek, Amsterdam	—	B			
Jansz, Gerben	Beets	—	AC	6011		
Jansz, Hans	Hamburg	—	—			
Jansz, Hendrick	Groningerland	matroos	E		†	IX, 455
Jansz, Hendrick	O.-Friesland	—	—			
Jansz, Herman	Leeuwarden	palfrenier	E		†	VI, 855
Jansz, Jan Francken	Delft	wijnkoopman	B			VIII, 924
Jansz, Lambert	Antwerpen	—	B			VIII, 918
Jansz, Laurens	Zaltbommel	schippersknecht	E		†	VI, 856
Jansz, Meinert	Dokkum	—	—			
Jansz, Pauwel	Haarlem	—	—		†	
Jansz, Pieter	Oldenburg, Tessel	—	D		†	VIII, 925
Jansz, Rewert	Nijezijl (Fr.)	—	E		†	VIII, 925
Jansz, Roelof	Hallum	schoenmaker	AC	6097		
Jansz, Willem	Solwerd (Gr.)	matroos	—		†	VI, 856
Jansz, Willem	Friesland	—	—			
Jardin, François du	Rijssel	kleermaker	D		†	IX, 457
Jarichsz, Jan	Terschelling	geestelijke	AC	6183		VI, 856
Jaspersz, Hans	Soest (Dld.)	—	E		[†]	
Jelckesz, Johan	Leeuwarden	bakker	AC			
Jellisz, Foppe	Friesland	—	—			
Jelmers, Tzaling	Friesland	—	—			
Jeppesz, Syts	Cubaard of Hallum (Fr.)	herbergier	AC	6228	†	
Jethiesz, Tjebbe	Hallum	—	AC	6234		
Joachim	Monnickendam	—	D			

I	II	III	IV	V	VI	VII
Job, Tjebke	Friesland	—	—		†	
Joens, Hendrick	Ameland	—	B		† IX, 460	
Johansz, Johan	Rotterdam	—	E		†	
Joost	Groningen	zeeman, zwaardveger	A	3898		
Joosten, Jan	Friesland	—	D			
Joostsz, Aert	Breda	—	—		†	
Jop	Gorcum	—	—			
Joriaensz, Hendrick	Oldenburg	zeeman	E		† VIII, 934	
Jorissen, Thijs	Amsterdam	korenverschieter	—			
Jorisz, Claes	Langezwaag (Fr.)	—	—		[†]	
Jouckesz, Tjepke	Workum	—	B			
Jurriensz, Etske	Westernieland (Gr.)	—	—		† VIII, 939	
Kattenblock, Jurgen Ottensz	Leeuwarden	zeeman	AC	7959	VIII, 951	
Kerstensz, Jan	Emden	—	—		[†]VIII, 965	
Kindt	Hamburg	—	D			
't Kint, Thomas	Engeland	—	D		† VIII, 977	
Kleender	Spyck (Dld)	—	D			
Koene, Claes	Leiden	—	E		†	
Kortlevent	Emden	—	—			
Kremer, Bocko	Dokkum	—	—			
Kremer, Sipke	Jorwerd	—	—		†	
Laan, Dirck van der	Holland	edelman	—			
Laboen, Willem	Engeland	zeeman	D			
Lambertsz, Hendrick	Hilversum	—	AC	6497	†	
Lambertsz, Willem	Stellingwerf	smid	A	6503		
Land, Gerard	Amsterdam	—	—			
Landres, Hermes de	Doornik	edelman *	A	2778	VI, 901	
Langhe, Sebastiaan de	Veere	—	—			
Lannoye, Jehan de	Zeeland	—	—			
Laurensz, Jacob	Abbege	—	B		† IX, 579	
Leuwensz, Taepke	Friesland	—	—		†	
Lievensz, Willem	Middelburg (Z.)	stoelendraaier	A		VIII, 1043	
Litsema	Groningerland	—	AC	7055		
Lollesz, Hans	Hallum	—	A	7083		
Luelkens, Gijse	Westergeest bij Kollum	matroos	B		† VIII, 1075	
Luenisz, Jacob	Amsterdam	—	—		†	
Luerdingen, Cornelis v.	Friesland	—	—			
Lues, Andries	De Rijp	—	—			
Luwesz, Ipe	Friesland	—	B		† IX, 627	
Lycklesz, Kempe	Beetsterzwaag	—	—			
Magere Jelle	Dokkum	—	AC	7261	†	
Magerman	Amsterdam	schuitvoerder	—		[†]VI, 986	
Marius, Pieter	Oostermeer (Fr.)	zeeman	E			
Marten	Vlissingen	—	A			
Martensz, Jan	Burum (Fr.)	—	AC	7393		
Martensz, Pieter	Enkhuizen	—	—			
Martensz, Willem	Burum (Fr.)	—	AC	7397		
Martsz, Jan	Amsterdam	—	—			
Meeusse, Jan	Domburg	—	—			
Meltz, Willem	O.-Friesland	—	D		†	

I	II	III	IV	V	VI	VII
Mennesz, Lieuwe	Wijkel (Fr.)	trommelslager	AC	7527		
Ment, Jan	Amsterdam	schipper	—			
Merens, Jan Martensz	Hoorn	visser, gegoed	A	7394		VI, 1018
Meyer, Kattien	Bremen	—	—		†	
Meyer, Rocke	Bremen	—	—		†	
Michielsz, Jan	Belle (VI.)	monnik, predikant	AC	7631		VIII, 1153
Michielsz, Tjarek	Tinallinge (Gr.)	—	D		†	VIII, 1151
Middelaar, Hendrick van	's-Hertogenbosch	marine-officier	A	11155		VI, 1027
Minnesz, Goesen	Hallum	—	—		†	IX, 680
Molenaer, Anthonis Claesz	Rotterdam	schipper	—			
Montfalcon, Charles de	Bourgondië, Antwerpen	edelman *	A	3135		VI, 1034
Moos, Gijsbrecht	Hasselt	kleermaker	E		†	VIII, 1177
Munder, Hendrick	Emden	—	—			
Nannesz, Pieter	Kuinre (Ov.)	—	BC		†	VIII, 1203
Neelke	IJsselstein	—	—		†	
Nes, Frans van	Schoonhoven	vermogend	AC	11181		VI, 1059
Nicollo, Joanne de	Dalmatië	matroos	E		†	VIII, 1214
Nierop, Dirck Adriaensz van	Nieuwe Niedorp (H.)	—	D			
N..., Thomas	Middelburg (Z.)	arts	—			
Olivier, Charles	Doornik	—	—			
Olivier, Jacques	Doornik	koopman	BC			
Om al, Johan	Luik	kanunnik	B		†	VI, 1080
Onversaecht, Garbrant	Dokkum	—	—			
Onversaecht, Hans	Groningerland	—	—			
Onversaecht, Hans	Duitsland	—	—		†	VIII, 1242
Onversaeght, Hans	Schalkwijk (U.)	—	AC	7920		VIII, 1242
Osnabruck, Johan v.	Norden	—	D			
Paeschen, Harmen	Amsterdam	kleermaker	A	7991		VIII, 1250
Paeschen, Jacob	Amsterdam	—	A	7992		VIII, 1251
Pape, Berend	Groningerland	—	—			
Pape, Johan	Groningerland	glazenmaker	A	4982		
Pauwelsz, Marten	Friesland	—	—		†	
Petersz, Jelles	Friesland	—	—			
Peveler, Willem	Engeland	matroos	E		†	
Piersz, Heercke	Joure	—	—			
Pieteraer, Richard	Engeland	—	—		†	
Pietersz, Adriaan	Den Briel	—	A	8242 of 8243		
Pietersz, Claes	Franeker	wever	AC	8246	†	VIII, 1254
Pietersz, Jan	Stiens	wever	—			
Pietersz, Joris	Engeland	vissersknecht	E		†	VIII, 1254
Pietersz, Rochus	Winaldum (Fr.)	—	—		†	
Pietersz, Simon	Amsterdam	bootwerker	B		†	VIII, 1257
Planche, Jacques de la	Belle (VI.)	—	B			IX, 806
Poppe, Derick	Norden	—	E		†	
Poppe, Ulrich	Norden	—	E			
Quirijnsz, Direk	Amsterdam	—	B			
Quirijnsz, Jacob	Leiden	—	—		†	VIII, 1262
Quirijnsz, Jan	Noordwijk	matroos	D		†	VI, 1156

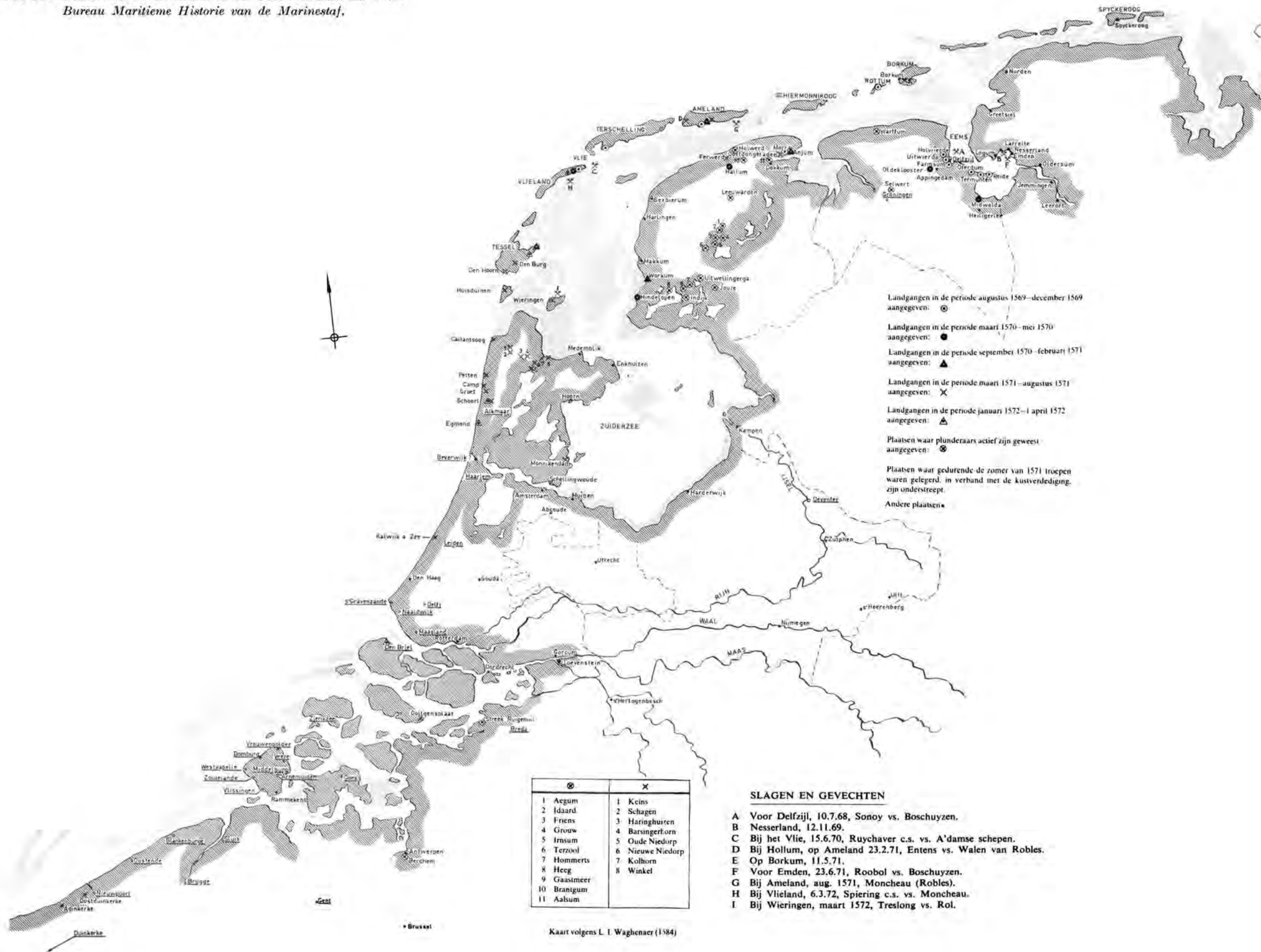
I	II	III	IV	V	VI	VII
Reitesz, Sjoerd	Wirdum (Fr.)	—	—			
Remmertsz, Jan	Amsterdam	—	A			
Rengers, Tjaard	Groningerland	edelman	AC	8614		VI, 1171
Rintiesz, Ulcke	Friesland	—	—		†	
Ripperda, Asinghe	Winsum (Gr.)	edelman	AC			VI, 1186
Ripperda, Pieter	Winsum (Gr.)	edelman	AC			VI, 1190
Robaert, Jan	Mechelen, Antwerpen	—	A	8697 of 8771		VIII, 1269
Roelen, Claes Jansz	Amsterdam	binnenschipper	A	8730		VIII, 1270
Roelofsz, Hendrick	Friesland	—	AC			
Roest, Johan Gerritsz	Friesland	—	—			
Roeswinckel, Harmen	Amsterdam	—	—			
Rommertsz, Rincke	Friesland	—	—			
Root, Jacob	Haarlem	—	—			
Rossum, Thomas	Rossum	scheepsprovoost	—			
Rooten, Ruvert	Meenen	—	—			
Ruechsmid, Johan	Friesland	—	—			
Ruymvel, Jacob	Rotterdam	schipper	—			
Ruyter	Friesland	—	—			
Rycke, Michiel	Straalsund	zeeman	E		†	VIII, 1280
Rijdwijck, Willem	Friesland	—	—			
Ryemers, Pieter	Friesland	—	BC		†	VIII, 1280
Rijn, Antonius van den	Oudenaarde	welgesteld	A	10477	†	VI, 1212
Rijnthiesz, Gerocke	Joure	metselaar	BC		†	VIII, 1280
Sackedraeger, Berent	Harlingen	—	—		†	
Sandyek, Nicolaas van	Den Briel	edelman *, schout	A			VI, 1215
Schalemaecker, Jacob	Amsterdam	—	A	9013		IX, 974
Schoeninck, Jan	Friesland	—	—		†	IX, 991
Schomaker, Derck	Maastricht	—	B		†	IX, 994
Schorm, Andries	Weststellingwerf	geestelijke	AC			VI, 1231
Schroer, Coert	Duitsland	schrijver	—		†	X, 897
Seerps, Jelcke	Gaastmeer (Fr.)	—	—			
Servaesz, Dammas	Middelburg (Z.)	—	—			
Seydeler, Simon	Duitsland	—	—		†	
Simon	Monnickendam	—	—			
Simonsz, Ellert	Amsterdam	blokmaker	D		†	X, 1009
Simonsz, Hans	Amsterdam	korenkoopman	A	9627		VI, 1241
Simonsz, Jan	Friesland	edelman *	AC	9257		VI, 1241
Simonsz, Jan	Westwoud (Holl.)	—	A	9630		IX, 1033
Sistere, Richard	Engeland	—	E		†	
Sjoerds, Pieter	Workum	—	B			IX, 1036
Slachter, Gerrit	Leeuwarden	—	AC			
Sluter, Derck	Bierum (Gr.)	—	—		†	IX, 1042
Smal, Claes Hendricksz	Medemblik	—	—			
Smertsz, Frederik	Leeuwarden	bakker	AC	9314		IX, 1042
Smit, Cornelis	Enkhuizen	—	—			
Smit, Jan Jansz	Amsterdam	korenkoopman	A	9324		
Smit, Willem	Friesland	—	—		†	
Smit, Ype	Arum (Fr.)	—	—			
Snick, Claes	Amsterdam	—	—			
Snoeck	Gorcum	geestelijke	B			

I	II	III	IV	V	VI	VII
Solsbrugge, Hannibal v.	Gelderland	edelman	BC		VI, 1250	
Solsbrugge, Mercurius v.	Gelderland	edelman	BC		IX, 1050	
Speltgen	Amsterdam	houtdrager	A		IX, 1056	
Spliter, Focko	Friesland	—	—			
Spijker	Haarlem	—	B			
Steuwes, Hemke	Groningen	—	—		†	
Sulverschoen, Ditmar	Oterdum (Gr.)	—	AC 9252		† IX, 1086	
Sulverschoen, Johan	Oterdum (Gr.)	—	AC 9521		† IX, 1086	
Sundiok, Bernard	Straalsund	—	—		†	
Swartien	Oldekerk of Hallum	—	—			
Swieten, Adriaan van	Leiden	edelman *	AC 11523		VI, 1270	
Sybens, Thijs	Terschelling	—	E			
Syrae, Anthonie de	Luik	soldaat	D		† VIII, 578	
Syties, Hillebrant	Hallum	—	—			
Sytzama, Wigger van	Franeker	edelman *	A		VI, 1272	
Taekesz, Pier	Friesland	—	—		† IX, 1105	
Taekesz, Willem	Harlingen	schoenmaker	AC 9646		†	
Taekesz	Medemblik	—	—			
Tammes, Juw	Friesland	—	AC 9681		† IX, 1106	
Thoon, Thomas	Engeland	graanhandelaar	D		†	
Thyes, Lucas	Kampen	—	—		†	
Tialke, Pipe	Friesland	—	—			
Tjaertsz, Eebe	Joure	—	—			
Tjebbesz, Wicke	Marrum (Fr.)	—	AC		† IX, 1128	
Tonnys	Duitsland	—	D			
Tonnysen, Job	Brouwershaven	—	—		† IX, 1130	
Touwart, Jehan de	Doornik	rechtsgeleerde	—		VI, 1280	
Towke, Tiepke	Workum	—	—			
Trien, Abraham de	Z.-Ned.	—	B		†	
Tyallinck, Berend	Dokkum	—	AC 9977 (?)			
Tyes, Direk	Medemblik	—	—			
Tyessens, Sikke van	Friesland	—	—			
Ubbe	Norden	—	D			
Ufkens, Popko	Appingedam	edelman *	AC		VI, 1289	
Ulenpiegel	Wierum (Fr.)	—	—			
Ulgers, Dutmer	Groningerland	edelman	AC 9985			
Ulgers, Herman	Groningerland	edelman	AC 9986		VI, 1290	
Uyter Wulghen, Olivier	Gent	barbier	D		†	
Vaer, Claes	Brouwershaven	matroos	E			
Vastertsz, Tarick	Amsterdam	korenkoopman	—			
Verhoeven, Hans	Antwerpen	—	—		† IX, 1195	
Verhousdonck, Adriaen	Ginneken	kleermaker	—			
Verrijn, Arent	Medemblik	—	—			
Verstelle	Amsterdam	—	—			
Vierssen, Hans van	Deventer, Delft	—	AC 6413 (?)			
Vierijn, Simon	Dieppe	matroos	E		† IX, 1210	
Visch, Jacques de	St. Omer	—	—		†	
Vogel	Haarlem	—	—			
Voor de Windt, Willem	Emden	schipper	D		VI, 1308	
Wattiesz, Tzaling	Workum of Dokkum	—	AC 11585			
Waudry, Pierre	Abbeville	wapensmid	D		†	

I	II	III	IV	V	VI	VII
Wedel, Willem van	Duitsland	—	—		† X, 1155	
Weiszen	O.-Friesland	—	D			
Wiggers, Bouwen	Medemblik	—	—			
Wilckertsz, Willem	O.-Friesland	—	—			
Willem	Appingedam	—	—			
Willemsz, Cornelis	Vlissingen	—	B			
Willemsz, Johan	Schoonhoven	—	A	12006	†	
Willemsz, Reyer	Friesland	—	—			
Willemsz, Sybolt	Friesland	—	—			
Willemsz, Thomas	Amsterdam	—	B			
Willemsz, Willem	Hallum	—	—			
Wiltshut, Ritschke	Anjum (Fr.)	—	—			
Wingen, Jan van	Ronsse	kleermaker	B		†	
Wit	Hemelum (Fr.)	—	—			
Witteloo, Direk	Amsterdam, 's-Gravenhage	herbergier	B			IX, 1285
Witveld, Claes	Denemarken	—	—			
Wouters, Gerrit	Breda	—	—			
Wybesz, Gercke	Workum	—	BC			
Wybrant, Barent	Medemblik	—	—			
Wychers, Tjepke	Friesland	—	—			
IJsbrantsz, Gerrit	Poppingewier (Fr.)	—	E		† IX, 1308	
Zegers, Jantien	Friesland	—	—		†	

Afb. 13. Kaart van de Nederlanden en Oost-Friesland ca. 1570.

Bureau Maritieme Historie van de Marinestaf.

SUMMARY

The Seabeggars were adherents of William of Orange and operated from May 1568 until April 1572 from ports outside the Low Countries. They were often in possession of a letter of commission from the Prince and they preferably preyed on Dutch fishing and merchantmen, raided the Dutch coast and participated in William of Orange's invasion plans aimed at undermining Alva's sway in the Netherlands. Even though there exists an extensive literature concerning the Dutch Revolt against Spain, the role of the Seabeggars has received little or no attention by Dutch historians. This study aims to describe the period from 1568 till 1572, the first four years in the Eighty Years War, and it will focus on the relationships between the Seabeggars and the Netherlands.

Chapter I deals with the experiences and organisation of the fleet. Here we can distinguish seven phases which are different in the degree to which Orange and his brother, Count Louis of Nassau involved themselves with the Beggars of the Sea. During the first phase, which lasted from May until August 1568, they served Count Louis' attack on Groningerland. From East Frisia they hauled supplies for his troops and defeated a fleet from Holland which tried to intercept them. After the Duke of Alva had driven Louis of Nassau from the Netherlands, Orange and his brother initially had little interest in the Beggars. From August 1568 until April 1569, the second phase, several captains cruised about in the vicinity of East Frisia and the English coast. They robbed Dutchmen as well as neutrals. Here the most important character was Jan Abels from Frisia. In February of 1569 Orange handed out his first letters of commission. His intention was not to organise a warfleet, but rather to provide his adherents with something useful to do and also to line his warchest with a share of their booty. Probably persuaded by the Huguenot leader De Coligny, who had already reaped the benefits of his own fleet of privateers, Orange decided in the spring of 1569 to ask Dolhain, a nobleman from the Southern Netherlands, to equip a squadron in England, and with this the third phase begins. With borrowed money, contributions from Dutch emigrants, and support from Queen Elizabeth, Dolhain outfitted five ships with several hundred Walloon mercenaries on board. Very likely Dolhain had received orders to sail for La Rochelle, a Huguenot port which the Seabeggars were allowed to use at any time. Instead, he set course for the Vlie estuary where a fleet of about 100 wheatcarrying ships belonging to the province of Holland was intercepted; masters and steersmen were held to ransom. Dolhain pocketed the ransom monies in East Frisia, but he gave nothing to Orange. Dolhain had little or no

command of those ships which had not been outfitted by himself in England and in this, the fourth phase which runs from January until July of 1570, the unity of the fleet became much less. Part of the fleet, commanded by Dolhain's brother Louis de Bergues, was guilty of piracy.

During the fifth phase, from August until December 1570, Orange tried seriously to transform the fleet of privateers to a warfleet he could use for an attack on the Netherlands. Lumbres, also a nobleman from the Southern Netherlands, was made admiral on August 10th, 1570, commanding *all* ships; captains and crews became subject to stringent rules. For the first time, uniform regulations for the entire Seabeggar fleet were issued. The fleet was meant to capture Enkhuizen and assembled to this end in the Eems estuary. The signal for the attack was to have been the surprise capture of the city of Deventer, which failed to materialise. Scattered by the November 1st storm of 1570 and consequently threatened by the early frost, the fleet also fell victim to the actions of the East Frisian counts who had been pressed to adopt anti-Seabeggar measures at the Reichstag of Spiers. The attack fizzled and once again the fleet fell apart.

During the sixth, the January-August 1571 phase, important raids in Holland were undertaken during March and April. Of greater significance was the fact that Orange and Louis of Nassau, counting on French and English support, intended to use the Seabeggars for an attack on the Netherlands. The pirates had been concentrated in the Channel, but the fleet scattered when foreign aid failed to materialise. A fleet from Holland destroyed a part of the Beggars' fleet near Emden, whereas another part found refuge from its Dutch pursuers in Dover. The seventh phase commenced when Lumey van der Marck, a nobleman from Liège and a fierce opponent of Philip II, joined the fleet in the autumn of 1571. He usurped the supreme command while Lumbres, who had but little concerned himself with the fleet, stepped down for good. After Blois van Treslong and other captains coming from East Frisian waters had joined Lumey's ships off the English coast, their plans probably called for an attack in November of 1571 on the small town of Den Briel in Holland, situated on the roadsteads of the river Maas. The raid failed because the Spaniards got wind of the plan and because the town was held by a Spanish garrison which did not leave until November 19th. Meanwhile, Queen Elizabeth had begun to expell the Seabeggars from her ports in order to improve her relationship with Spain. At long last, Lumey, with approximately 25 ships and 1200 men, left the English coast toward the end of March, 1572, and managed to take an undefended Den Briel on April 1st. Even though this operation had been premature and took place without Orange's knowledge, the attack on Den Briel probably had been planned by the Seabeggars all along, but was to have been carried out at a later date, together with raids from France and Germany. The Seabeggars spread the revolt from Den Briel on into Holland en Zeeland.

Chapter II analyses the Seabeggars' privateering and strategic operations, as well as their raids. The most important conclusions are that Orange came to regard the fleet after the summer of 1570 more as a war-fleet and as an invasion force than as a privateering venture. This was hardly realistic, since the Beggars of the Sea lived off freebooting. The circumstances under which they operated, deprived as they were of a home-base and lacking Orange's effectual control, explain why they preyed on neutral shipping. These "neutrals", moreover, were often Hollanders equipped with East Frisian commissions, and the Seabeggars attacked those who traded with the hostile Netherlands. According to sixteenth century ideas on legality, privateers could intercept neutrals trading with the enemy. Orange, however, had prohibited them from doing so in order not to alienate his supporters or well-wishers from abroad. The raids were primarily directed against the provinces of Groningen and Friesland, and from 1570 on against Holland. Ecclesiastical and local officials suffered most.

In *Chapter III* the geographical and social derivation of the Seabeggars and their motives for taking service are investigated. Out of the 170 captains known, including three admirals and several vice-admirals, 108 came from the coastal provinces of Holland, Friesland, Zeeland and Groningen; the area now known as Belgium and Dutch Brabant and Limburg accounted for only 33 captains. Some 42 noblemen were among them; these had been exiled for the greater part and had shown sympathy toward Protestantism. Of the crews about 75 % came from the Netherlands (30 % from Friesland, 20 % from Holland and 7 % from Groningen), with 25 % coming from abroad, especially from Germany and England¹. In their social derivation, the crews consisted for 10 % out of noblemen and well-to-do burghers, 50 % of them were seamen and some 40 % were workingmen. Of the crews about 40 % had been exiled or had fled after the 1566-1567 uprising, 45 % were volunteers and 10 % had been pressed.

The aims of the Seabeggars were vengeance, "re-establishment" of the Protestant faith, and the expulsion of Spanish rule from the Netherlands. The fleet also became a haven for adventurers and the unemployed. Owing to its core of exiles the fleet had a Protestant stamp. Through the Seabeggars' interception of Netherlands ships and raids on the coast of the Netherlands, the first few years of the Eighty Years War acquired the character of a civil war. The Beggars were revolutionaries not only because they attempted to drive the Spaniards out, but also because they fought those compatriots of theirs who collaborated with the Duke of Alva. They preferred attacking the propertied classes and office-bearers and there is no record of slaughters of ships' crews or small farmers.

¹ These and following figures, though based on calculations, are anything but exact.

Chapter IV deals with the resistance put up by Alva and the Netherlanders against the Beggars of the Sea. Those countries harbouring them were put under diplomatic pressure. This proved successful where East Frisia is concerned. The English too finally denied the Seabeggars access to their ports. Because Alva could ill afford to wage war there was little he could do to France. The Governor generally left matters of defence to the Netherlanders themselves. They had to equip their ships with extra arms and men and sail in company with each other. The taking out of ships' insurance was briefly forbidden and sometimes all shipping was stopped. In this fashion Alva hoped to deprive the Seabeggars of their sources of supply, but his measures met with strong resistance because they damaged the competitive position of the Netherlands.

The fleets sent out against the Seabeggars were outfitted by the province of Holland, especially by the city of Amsterdam. There was a perpetual quarrel over the expenses with the central government in Brussels. The fleets from Holland were too small and could not stay at sea long enough to destroy the Seabeggars, even though they were occasionally successful. The coastal and estuary defences too were mainly left to the inhabitants. Royal troops commanded by Colonel Robles held the Seabeggars at bay in the province of Groningen only. In 1569 and 1571 some Spanish troops coming from Utrecht were stationed in Holland for some time. In the latter year this served sooner to prevent a large invasion of the rebels with French aid than to suppress their plundering. However, on April 1st of 1572, Holland was not at all, and Zeeland but weakly, defended. Alva, because he regarded the Seabeggars as mere pirates, had not expected them to attack and had instead concentrated his troops on the southern frontier on account of a threatening conflict with France. Serious friction arose between Alva and his subjects, one cause of which was his unwillingness and inability to defend Dutch shipping and coastal lands against the Seabeggars (Spanish lack of money played an important part here). The conflict was accentuated, when Alva tried to introduce a permanent purchase tax of 10 %. To the population, fledgling royal absolutism manifested itself only in demands upon them, never in responsibility towards them.

Chapter V sketches the economical situation in the Netherlands during the years 1568 until 1572, focussing especially on overseas trade. English privateers, as well as Alva's measures to protect the merchant fleet (see chapter IV) which harmed the competitive position in overseas trade and, moreover, the announced 10 % tax caused many shipowners from Holland and Friesland who imported salt from Southwestern Europe and grain from the Baltic to fly East Frisian, Hanseatic or Danish colours from 1569 on. The Seabeggars were not as responsible for this "loss" of shipping as is generally assumed. In view of the constant price of wheat these deserting shipowners continued to trade with the Netherlands.

At first, 1569 started out as a bad year for Antwerp, far and away the most important merchant city of the Netherlands, when trade between England and the Netherlands stopped and there was danger of war. In the last months of 1569 and in 1570, however, foreigners and Netherlanders with letters of commission from abroad took care over the overseas transport and Antwerp's trade revived. The province of Zeeland, in effect almost a part of the port of Antwerp, profitted also, but the shipping of Holland, by contrast, continued to decline. The Seabeggars had by now become a factor to be reckoned with. Groningen and Friesland suffered severely from their plundering raids. In the second half of 1571, Antwerp, too, suffered a complete collapse. The causes for this were, in the first place, the increase of the Seabeggars' privateering against neutrals and Netherlanders with foreign papers, and, in the second place, a failed harvest throughout Northwestern Europe. The supply of wheat from the Baltic all but ceased and European foreign trade generally came to a standstill. The consequences were unemployment of seamen and fishermen, whose job had been made all but impossible for years anyway by Seabeggars, Huguenots and Englishmen, and an extraordinarily high price of wheat. At exactly this inauspicious moment in time Alva threatened to put into effect the levying of his special tax.

In *conclusion* we may point out that the actions of the Seabeggars were characteristic of the sixteenth century wars of religion. The 15th and 16th centuries had known many large groups of freebooters which proved difficult to disband. The Beggars of the Sea, as were the Huguenots, were unusual both on account of their religious fervor and their ultimate success.

We can regard the Seabeggars as the link between the uprising of 1566-1567 and the revolt of 1572. They possessed a number of features essential to the revolution: militant Calvinism, antipapism, the person of William of Orange, the comradeship of deprived nobles and unemployed paupers. Countries and states outside the Netherlands which sought to lessen the might of Spain aided by supplying bases. Only one feature, equally important to the revolt, is lacking among the Seabeggars: the erasmian spirit of tolerance, a quality unbearable to the radical temper of the Seabeggars. The merchants from Holland had been especially hard hit by the privateers; when Orange in 1572 began to cooperate with the renovated city councils within the province of Holland, the very center of the revolt, we see the "old" Beggars of the Sea passed by and pushed aside.

Appendix I lists the raids executed by the Seabeggars.

Appendix II and III are lists of captains and crews of the Seabeggars with information concerning their geographical and social derivation and the motives which led to their mustering for service.

RÉSUMÉ

Les Gueux de mer étaient les adhérents de Guillaume d'Orange, qui entre le mois de mai 1568 et d'avril 1572, ayant comme base des ports hors des Pays-Bas et munis le plus souvent d'une commission en course du Prince, nuirent à la marine marchande et à la pêche, de préférence des Hollandais, envahirent la côte néerlandaise et prirent part aux projets d'invasion de Guillaume d'Orange qui avaient pour but de rompre le pouvoir du Duc d'Albe aux Pays-Bas. Bien qu'il existe une littérature détaillée sur l'insurrection néerlandaise contre l'Espagne, les Gueux ne sont guère étudiés par les historiens hollandais. La présente œuvre veut donner une image de la période de 1568 à 1572, les quatre premières années de la Guerre de 80 ans, œuvre dans laquelle les relations entre les Gueux et les Pays-Bas sont le thème central.

Le premier chapitre traite des expériences et de l'organisation de la flotte. Nous pouvons y distinguer sept phases, qui diffèrent surtout les unes des autres par la mesure dans laquelle Guillaume d'Orange et son frère, le comte Louis de Nassau, s'occupaient des Gueux.

Pendant la première phase, de mai à août 1568, ceux-ci étaient au service du comte Louis pendant l'invasion de ce dernier au pays de Groningue. De la Frise de l'Est ils ravitaillèrent ses troupes et battirent une flotte hollandaise qui avait été expédiée contre eux. Après que le Duc d'Albe avait chassé Louis de Nassau des Pays-Bas Guillaume d'Orange et son frère s'intéressaient d'abord peu aux Gueux.

Aux mois d'août 1568 à avril 1569 (la deuxième phase) quelques capitaines errèrent, inorganisés, aux environs de la Frise de l'Est et de la côte anglaise. Ils pillèrent des Hollandais, mais aussi des personnes neutres. La personne principale était le Frison Jan Abels. Au mois de février 1569 Guillaume d'Orange donna les premières commissions en course; il n'avait pas l'intention d'organiser une flotte de guerre, son désir est seulement de donner du travail utile à ses adhérents et de remplir la caisse militaire d'une partie de leur butin.

Au printemps de 1569 Orange décida, probablement à l'instigation de Coligny, chef des Huguenots, qui avait déjà obtenu de bons résultats avec sa marine corsaire, de faire équiper une escadre en Angleterre par Dolhain, gentilhomme originaire des Pays-Bas du sud. C'est le début de la troisième phase. Grâce à des prêts, à des contributions d'émigrants néerlandais ainsi qu'à l'aide de la reine Elisabeth, Dolhain équipa en septembre 1569 cinq navires de quelques centaines de mercenaires wallons. Probablement il avait la mission de faire voile pour la Rochelle, port huguenot dont les Gueux pouvaient toujours disposer en toute liberté.

Mais il se dirigea vers la passe du Vlie ou on rançonna une flotte hollandaise de blé, se composant de cent navires environ. Dolhain encaissa la rançon dans la Frise de l'Est, mais ne remit rien à Guillaume d'Orange.

Il avait peu d'autorité sur les navires, qui n'étaient pas équipés par lui en Angleterre et pendant la quatrième phase, de janvier à juillet 1570, la cohésion entre les navires de la flotte s'affaiblit. Sous la direction de Louis de Bergues, frère de Dolhain, une partie de la flotte se rendit coupable de piraterie.

Pendant la cinquième phase, d'août à décembre 1570, Orange a entrepris une tentative sérieuse de transformer la flotte corsaire en une force régulière et d'employer celle-ci pour attaquer les Pays-Bas. Le 10 août 1570 Lumbres, gentilhomme originaire lui-aussi des Pays-Bas du sud, fut nommé amiral sur tous les navires; les capitaines et l'équipage furent soumis à des règlements rigoureux. Pour la première fois on fit un arrangement uniforme pour tous les navires des Gueux. La flotte devait s'emparer d'Enkhuizen et s'assembla à cet effet dans l'Eems. Le signal de l'attaque devait être la surprise de Deventer. Cette attaque cependant n'eut pas lieu. La flotte, désemparée par la tempête du premier novembre 1570 et menacée ensuite par la gelée tôt commencée, fut la victime des mesures que les comtes de la Frise de l'Est, contraints par la Diète de Spire, prirent contre les Gueux. L'attaque échoua tout à fait, la flotte se disloqua de nouveau.

Pendant la sixième phase, de janvier à août 1571, les Gueux entreprirent de grandes incursions dans la province de Hollande (de mars à avril 1571). Ce qui était plus important, c'est qu'Orange et Louis de Nassau voulurent faire appel aux Gueux lors d'une attaque aux Pays-Bas. On comptait alors sur l'appui de la France et de l'Angleterre. On concentra les corsaires dans la Manche. Mais quand le projet échoua par l'absence d'aide étrangère la cohésion entre les navires des Gueux fut rompue. En juin 1571 une flotte hollandaise détruisit une partie des Gueux devant le port d'Emden. Une autre partie, poursuivie des Hollandais, put se sauver dans le port de Douvres.

La septième phase commença quand Lumey van der Marck, gentilhomme liégeois, adversaire acharné de Philippe II, fit son apparition à la flotte en l'automne de 1571. Il usurpa le commandement en chef — Lumbres, qui s'était peu occupé de la flotte, se retira définitivement. Après que Blois de Treslong et d'autres capitaines, venant des eaux de la Frise de l'Est, s'étaient joints aux navires de Lumey devant la côte anglaise on a probablement voulu entreprendre au début de novembre 1571 une attaque à la petite ville hollandaise de Den Briel, située à l'embouchure de la Meuse. Cette entreprise échoua parce que le projet fut révélé aux Espagnols et que la ville avait encore une occupation espagnole qui partait le 19 novembre. Entretemps la reine Elisabeth avait commencé à chasser les Gueux de ses ports pour améliorer son entente avec l'Espagne. Finalement, à la fin de mars 1572, Lumey partit de la côte anglaise avec 25 navires environ et douze cents hommes; le 1er avril il s'empara de la

ville de Den Briel, qui n'était pas défendue. Bien que cette opération eût lieu prématurément et à l'insu du Prince d'Orange, il était probable que les Gueux avaient l'intention d'attaquer Den Briel, mais à une date ultérieure, coïncidant avec des invasions venant de la France et de l'Allemagne. De Den Briel les Gueux répandirent la révolte sur la Hollande et la Zélande.

Le deuxième chapitre donne une analyse de la course, des opérations stratégiques et des incursions des Gueux. Les conclusions principales sont qu'après l'été de 1570 Orange a considéré la flotte comme une flotte de guerre ou d'invasion et que la course devait passer au deuxième plan. Ceci était difficile à réaliser parce que les Gueux devaient vivre de la course. Les circonstances dans lesquelles ils procédaient (pas de base à eux-mêmes, pas de contrôle effective d'Orange) rendent la prise de navires neutres compréhensible. En outre ces «neutres» étaient souvent des Hollandais munis d'une lettre de mer donnée par la Frise de l'Est et il s'agissait de navires qui faisaient le commerce avec les Pays-Bas, territoire ennemi.

Selon les conceptions de droit du 16e siècle il était permis aux corsaires d'empêcher le commerce des neutres avec l'ennemi. Cependant le Prince d'Orange l'avait défendu pour ne pas s'aliéner de l'étranger. Les incursions étaient dirigées surtout contre les provinces de Groningue, de Frise et, après 1570, contre la province de Hollande. C'étaient surtout les prêtres, les biens ecclésiastiques et les autorités locales qui avaient le plus à souffrir.

Le troisième chapitre décrit l'origine géographique et sociale des Gueux et les motifs de leur engagement. Des 170 capitaines qui nous sont connus, parmi lesquels nous comptons aussi les trois amiraux et quelques vice-amiraux, 108 venaient des régions côtières de la Hollande, de la Frise, de la Zélande et de Groningue; la Belgique actuelle et les provinces néerlandaises de la Brabande septentrionale et de Limbourg ne fournissaient que 33 capitaines. Il se trouvait 42 nobles parmi eux; la plupart étaient bannis et avaient montré de la sympathie pour le Protestantisme. De l'équipage 80 % environ venait des Pays-Bas (30 % de la Frise, 20 % de la Hollande et 7 % de Groningue) et 20 % de l'étranger (surtout de l'Empire allemand et de l'Angleterre)¹.

En ce qui concerne leur origine sociale l'équipage se composait pour 10 % de nobles et de gens aisés, pour la moitié de marins et pour 40 % environ d'artisans. Environ 40 % de l'équipage était banni ou avait fui après la révolte de 1566 à 1567; 45 % s'était embarqué volontairement et 10 % était pressé.

Les motifs des Gueux étaient la rancune, le «rétablissement» du Protestantisme et l'expulsion des usurpateurs espagnols des Pays-Bas.

¹ Bien que basés sur des calculs, ces chiffres et ceux qui suivent, sont loin d'être exacts.

Pour beaucoup de chômeurs et d'aventuriers aussi la flotte était un refuge. Grâce au noyau des exilés la flotte avait un caractère protestant. Surtout à cause de la conduite des Gueux (la prise de navires néerlandais, des invasions sur la côte néerlandaise) le début de la guerre de quarantevingts ans prit le caractère d'une guerre civile. Les Gueux étaient des révolutionnaires parce qu'ils n'essayaient pas seulement de chasser les Espagnols, mais aussi leurs compatriotes qui collaboraient avec le Duc d'Albe. Ils dirigeaient de préférence leurs armes contre les propriétaires et les détenteurs du pouvoir; il n'y a eu de tueries ni d'équipages ni de la population rurale.

Le quatrième chapitre traite de la défense du Duc d'Albe et des Hollandais contre les Gueux. Les pays qui les hébergeaient, la Frise de l'Est, l'Angleterre et la France, furent soumis à une pression diplomatique. Ceci avait du succès contre la Frise de l'Est. Les Anglais aussi refusèrent enfin aux Gueux l'accès à leurs ports. Comme le Duc d'Albe ne pouvait pas se permettre une guerre, il ne pouvait faire que peu de chose contre la France. En général le gouverneur espagnol laissait faire aux Hollandais eux-mêmes les frais de la défense: ils devaient, mieux que jamais, armer et équiper leurs vaisseaux et les faire naviguer ensemble; pendant quelque temps on défendit de contracter des assurances maritimes, quelquefois toute la navigation fut interrompue temporairement. De cette manière le Duc d'Albe espérait enlever aux Gueux leur terrain tout préparé. Mais comme ces mesures nuisent à la position de concurrence des Pays-Bas elles se heurtèrent à beaucoup de résistance. Les flottes qu'on envoyait contre les Gueux furent équipées par la Hollande, surtout par Amsterdam. Au sujet des frais il y avait un désaccord perpétuel avec le gouvernement central qui se trouvait à Bruxelles. Les flottes hollandaises étaient trop petites et restaient trop brièvement au large pour pouvoir anéantir les Gueux, même si l'on obtenait des succès incidents. La défense de la côte et des eaux côtières aussi était laissée principalement aux habitants. Ce n'était qu'en Groningue que les troupes royales sous le commandement du colonel Robles avaient du succès en entrant en action contre les Gueux.

En 1569 et en 1571 on campa pendant quelque temps en Hollande des troupes espagnoles qui venaient d'Utrecht. En cette dernière année cela servit plutôt à prévenir une grande invasion de rebelles, aidés par les Français, qu'à combattre des pillages.

Mais le premier avril 1572 la Hollande n'était pas du tout défendue, et la Zélande ne l'était que très faiblement. Le Duc d'Albe, qui dédaignait les Gueux, étant des pirates, ne s'attendait pas à une attaque de leur part et avait concentré ses troupes à la frontière du sud parce qu'il sentait la menace d'un conflit avec la France. Comme en même temps le Duc d'Albe n'avait ni la volonté ni la capacité de défendre la navigation et les côtes hollandaises contre les Gueux (le manque d'argent des Espagnols jouait un grand rôle) une discorde profonde se produisit entre lui et ses sujets.

D'autant plus qu'il désirait lever en même temps une taxe fixe, l'impôt de 10 % sur les ventes. Ce n'était qu'en des exigences et non pas en des obligations que l'absolutisme royal en voie de formation se manifestait à la population.

Le cinquième chapitre dépeint la situation économique aux Pays-Bas pendant les années de 1568 à 1572. Nous prêtons surtout l'attention au commerce d'outre-mer. La course anglaise, les mesures du Duc d'Albe, qui avaient pour but de protéger la marine marchande (voir le IVe chapitre), mais qui nuisaient à la position de concurrence, ainsi que l'annonce de l'impôt de 10 % sur les ventes, firent décider en 1569 bien des armateurs et des maîtres d'équipage hollandais et frisons, qui apportaient du blé des ports de la mer Baltique et du sel de l'Europe du sud-ouest, de naviguer sous pavillon de la Frise de l'Est, de la Hanse ou du Danemark. Les Gueux ont eu moins d'influence sur cette fuite de navires qu'on ne l'a supposé généralement. Vu le prix constant du blé les maîtres d'équipage émigrés orientèrent leur commerce vers les Pays-Bas, comme ils le faisaient depuis de longues années.

Pour Anvers, de beaucoup la principale ville commerçante des Pays-Bas, l'année de 1569 était d'abord mauvaise, surtout par le conflit entre l'Angleterre et les Pays-Bas, à cause de quoi le commerce réciproque s'arrêta. Mais pendant les derniers mois de 1569 et en 1570 des étrangers et des Hollandais se chargèrent du transport d'outre-mer avec une lettre de mer étrangère et le commerce d'Anvers put se rétablir.

La Zélande, à vrai dire un avant-port d'Anvers, en profita, mais la navigation hollandaise diminua de plus en plus. L'importance des Gueux avait alors agrandie. Groningue et la Frise avaient beaucoup à souffrir de leurs pillages.

Dans la deuxième moitié de 1571 l'écroulement complet d'Anvers aussi suivit. Les causes en étaient: premièrement l'intensification de la course des Gueux contre les neutres et les Hollandais munis d'une lettre de mer étrangère; deuxièmement une mauvaise récolte dans l'Europe du nord-ouest. L'arrivée de blé venant des ports de la mer Baltique disparut tout à fait. Tout le commerce d'outre-mer de l'Europe était désorganisé. Les conséquences en étaient le chômage de marins et de pêcheurs — les Gueux, les Huguenots et les Anglais rendaient déjà depuis des années leur métier difficile et quelquefois impossible — ainsi qu'une hausse extraordinaire des prix du blé. Précisément dans cette situation mauvaise le Duc d'Albe menaçait sérieusement de lever l'impôt de 10 % sur les ventes.

Dans la *conclusion* nous posons que la conduite des Gueux était caractéristique des guerres de religion du seizième siècle. De grands groupes de corsaires difficiles à exterminer paraissaient plus d'une fois aux XVe et XVIe siècles. Ainsi que les Huguenots, les Gueux de mer se distinguaient par leur fanatisme religieux et par le succès qu'ils ont enfin obtenu.

Nous pourrions considérer les Gueux comme un trait d'union entre la révolte de 1566 à 1567 et celle de 1572. En eux convergeait un nombre de facteurs essentiels pour la résistance: le calvinisme militant, l'anti-papisme, la personne de Guillaume d'Orange, des nobles besogneux et des pauvres sans travail. Les pays étrangers, qui voulaient affaiblir la puissance espagnole, aidaient en fournissant des bases. Un seul élément, important aussi pour la résistance, nous ne le trouvons pas chez les Gueux: l'élément bourgeois inspiré d'Erasme, élément qui ne pouvait pas prospérer dans l'atmosphère radicale des Gueux. En outre c'étaient surtout les marchands hollandais qui étaient dupés par la course; aussi quand Guillaume d'Orange commença en 1572 à collaborer en Hollande, noyau de la révolte, avec les autorités municipales renouvelés, les «anciens» Gueux furent-ils mis à côté.

L'annexe no. I est une liste d'incursions faites par les Gueux.

Les annexes II et III sont des listes de capitaines des Gueux et de l'équipage avec des données sur leur origine géographique et sociale et les motifs qui ont conduit à leur enrôlement.

GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA
EN ANDERE ONGEDRUKTE BRONNEN

A. ARCHIVALIA

Alkmaar

Gemeente-archieff

Resolutiën van de vroedschap, 2, 12 februari 1565-10 juli 1582.

Amsterdam

Gemeente-archieff

Confessieboek, 1567-1572.

Archief Burgemeesteren, Vroedschapresoluties 2.

Willekeuren G, 1568-1591.

Tweede Groot Memoriaal, 1545-1624.

Rekeningen van ontvangst en uitgaaf der thesaurieren-ordinaris, 1569.

Arnhem

Rijksarchieff

Hof van Gelderland, no. 1072.

Bergen op Zoom

Gemeente-archieff

Raad en Rekenkamer van het Markiezaat van Bergen op Zoom, voorlopig inv. no. 257.

Brussel

Algemeen Rijksarchieff

Chambre des Comptes, reg. nos. 37393, 42431, 43264.

Chambre des Comptes, acquits de Lille, no. 155 de la série des cartons, Ostende 11.3.1569-15.3.1572.

Conseil et sièges d'Amirauté, carton no. 107.

Conseil des Troubles 2.

Papiers de l'état et de l'audience 285, 286, 294, 295, 296, 297, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 1711/2, 1724/26, 1728/2.

Secrétairerie d'état allemande 75, 189, 190, 192, 193, 807.

Delft

Gemeente-archieff

Archief eerste afdeling 1246-1795, no. 13, deel I, Resolutiebouck van Veertigen, maart 1566-februari 1581.

Goes

Gemeente-archieff

Voorlopig no. 44, Register van ordonnantiën en publicatiën van de magistraat van Goes, 1562-1649.

Voorlopig no. 70, Alva-Goes, 23.5.70.

's-Gravenhage

Algemeen Rijksarchief

Nassause Domeinen, Ameland, diversche stukken VI, no. 10228.

Grafelijkheidsrekenkamer van Holland, rekeningen, no. 4488.

Hof van Holland, nos. 42 en 43, Vijfde en zesde memoriaalboek van Mr. Bartelt Ernst.

Hof van Holland, no. 5654, Criminele sententiën van het Hof van Holland, 1538-1572.

Gemeente-archief

Oud-archief no. 610, Register van lopende keuren, 1567-1579.

Groningen

Rijksarchief

Formsma, Ommelander Archieven, no. 789, Stadsdocumenten in conventie door de stad ingediend bij de Staten-Generaal op 21 december 1633, IA.

Formsma, Archieven H.J.K., nos. 73 en 496, Charters van de Hove, I, 1480-1571.

Gemeente-archief

Voorlopig no. 16 (rood) vóór de reductie, Protocol van uitgaande brieven van secretaris E. Alting.

Register Feith, 1569, no. 73, getiteld „Dossier betreffende Jan Abels”.

Stadsrekening 1570.

Haarlem

Rijksarchief

Collectie aanwinsten no. 1246, Ruychaver-papieren.

Notariële archieven no. 810, Protocollen van notaris Cloetenius, 1568-1570.

Gemeente-archief

Resolutiën der vroedschap, augustus 1563-september 1577.

Enschedé, I, 829, Alva-Haarlem, 8.3.71.

Enschedé, I, 839, Bossu-Haarlem, 30.4.71.

Kampen

Gemeente-archief

Oud-archief, inv. no. 442, Stadsrekening 1568.

Kopenhagen

Rigsarkivet

T.K.U.A., A I, 1, 7.

Leeuwarden

Rijksarchief

Avis, Archief Staten van Friesland, p. 48, no. 17 (Chron. Reg. no. 552).

Avis, Archief Staten van Friesland, p. 156, Memorie van den Heer van Groesbeek voor de Graaf van Megen, 10.7.71 (Chron. Reg. no. 534).

Leiden

Gemeente-archief

Archief der secretairie, 1253-1575, no. 386, Vroedschapsboek H, 10 november 1564-18 maart 1572.

Medemblik

Gemeente-archief

Berg-no. 1237, Brieven van Maximiliaan, graaf van Bossu.

Berg-no. 1475, Stukken betreffende de wapening van burgers, 1571-1572.

Middelburg

Rijksarchief

Lasonder, no. 403, Register van voor de vierschaar afgelegde verklaringen, 1566-1571.

Fruin, Prelaat en edelen, inv. no. I, Eerste register van Mr. Christoffel Roels.

Rekenkamer B, no. 1560, Rekening van Bruningh van Wijngaerden [waarschijnlijk verloren gegaan mei 1940].

Voormalig Gemeente-archief

Visvliet en Swaving, no. 26, Register crimineel der stad Middelburg, II [verloren gegaan mei 1940].

Register ten Rade van Middelburg, 1532-1584 [verloren gegaan mei 1940].

Veere

Gemeente-archief (gevestigd in het R.A. Middelburg)

Voorlopig inv. no. 311, Rood Costuumboek.

Voorlopig inv. no. 1556, Register van plakaten (1555-1586).

Vlissingen

Gemeente-archief

Eerste afdeling, I, B 2, inv. no. 131, lijst nos. 417, 418, 419.

Zesde afdeling, inv. no. 144, lijst no. 336.

Zesde afdeling, inv. no. 190, lijst no. 386.

Zesde afdeling, inv. no. 243, lijst nos. 445, 447, 448, 449.

Zesde afdeling, inv. no. 245, lijst nos. 462, 475.

B. ANDERE ONGEDRUKTE BRONNEN

's-Gravenhage

Koninklijke Bibliotheek

Handschriften 69 D 1-26 (collectie F. Vogels).

Utrecht

Universiteitsbibliotheek

Handschriften H.G. 131.

GERAADPLEEGDE WERKEN

- Acts of the Privy Council, zie: *Dasent, J. R.*
- Altmeyer, J.-J.* Les Gueux de Mer et la prise de la Brille (1568-1572). Bruxelles, 1863.
- Andrae, A. J.* Het verzet der Friezen tegen de Spaansche dwingelandij, gedurende het tijdvak: 1566-1574. In: „De Vrije Fries” 16 (1886), p. 387-534 en 17 (1888), p. 1-112.
- Andrews, K. R.* Elizabethan privateering; English privateering during the Spanish War 1585-1603. Cambridge, 1964.
- Archives, zie: *Groen van Prinsterer, G.*
- Avis, J. G.* Inventaris van het archief der Staten van Friesland vóór 1580. [1963] [als ms. vermenigvuldigd].
- Bang, Nina Ellinger* (ed.). Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund, 1497-1660, I, IIA, IIB. København-Leipzig, 1906-1933.
- Bartstra, J. S.* Oranje als rebellenleider in Holland en Zeeland (1572-1576). In: „Wilhelmus van Nassauwe”, Middelburg [1933], p. 110-144.
- Bijl Mz., A.* De Nederlandse convooidienst. 's-Gravenhage, 1951.
- Bilderdijk, W.* Geschiedenis des vaderlands; ed. H. W. Tydeman, VI. Amsterdam, 1834.
- Black, J. B.* Queen Elizabeth, the Sea Beggars, and the capture of Brille 1572. In: „The English Historical Review” 46 (1931), p. 30-47.
- Blok, P. J.* Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II. Leiden, 1924³.
- Blok, P. J.* De watergeuzen in Engeland 1568-1572. In: „Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde”, derde reeks, 9 (1896), p. 226-263.
- Blok, P. J.* Willem de Eerste, prins van Oranje, I. Amsterdam, 1919.
- Boer, J. J.* Ubbo Emmius en Oost-Friesland. Groningen-Batavia, 1935.
- Bohatec, J.* Calvin und das Recht. Feudingen i. W., 1934.
- Boogman, J. C.* De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572. In: „Tijdschrift voor Geschiedenis” 57 (1942), p. 81-112.
- Boogman, J. C.* Die holländische Tradition in der niederländischen Geschichte. In: „Westfälische Forschungen” 15 (1962), p. 96-105.
- Boonkamp, G.,* Alkmaer en deszelfs geschiedenissen. Rotterdam, 1747.
- Bor, P.* Nederlantsche oorloghen, beroerten, ende borgerlijke oneenicheyden, I. Leyden-Amsterdam, 1621.
- Broers, H. J.* (ed.). Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen; uitgegevene en onuitgegevene stukken. Utrecht, 1869.
- Bronnen handel Engeland, zie *Smit, H. J.*
- Bronnen handel Frankrijk, zie *Sneller, Z. W. en W. S. Unger.*
- Brugmans, H.* (ed.). Correspondentie van Robert Leicester en andere documenten betreffende zijn gouvernement-generaal in de Nederlanden 1585-1588, I. Utrecht, 1931.
- Brugmans, H.* Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren van Elizabeth's regeering (1558-1567). Groningen, 1892.
- Brugmans, H.* (ed.). Utrechtsche kroniek over 1566-1576. In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap” 25 (1904), p. 1-258.
- Brulez, W.* De firma Della Faille en de internationale handel van Vlaamse firma's in de 16de eeuw. Brussel, 1959.
- Brulez, W.* De handelsbalans der Nederlanden in het midden van de 16de eeuw. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden” 21 (1966), p. 278-310.

- Bruyssel, E. van* (ed.). Liste analytique des documents concernant l'histoire de la Belgique, qui sont conservés au State Paper Office. In: „Compte-rendu des séances de la Commission Royal d'Histoire ou recueil de ses bulletins" serie 3, I (1860), p. 151-266.
- Calendar of the manuscripts of the Marquis of Salisbury preserved at Hatfield House, Hertfordshire, I, II. Londen, 1883, 1888.
- Calendar of State Papers, foreign. Zie: *Crosby, A. J.*
- Calendar of State Papers, Spanish. Zie: *Hume, M. A. S.*
- Cau, G.* (ed.). Groot Placaet-Boeck, I. 's-Gravenhage, 1658.
- Charterboek, zie: *Schwartzenberg en Hohenlansberg, G. F. thoe.*
- Chaunu, P.* Séville et la „Belgique" 1555-1648. In: „Revue du Nord" 42 (1960), p. 259-292.
- Christensen, A. E.* Dutch trade to the Baltic about 1600. Copenhagen-The Hague, 1941.
- Chronykje, Antwerpsch, sedert den jare 1500 tot het jaar 1574 door F. G. V. Leyden, 1743.
- Collecion de documentos inéditos para la historia de Espana, XXXVIII, XC, CI. Madrid, 1861-1888.
- Coornaert, E.* Les Français et le commerce international à Anvers; fin du XVe, XVIe siècle, I. Paris, 1961.
- Cornelissen, J. D. M.* Waarom zij Geuzen werden genoemd. Tilburg, 1936.
- Correspondance de Granvelle, zie: *Piot, Ch.*
- Coussemaker, E. de* (ed.). Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime 1560-1570; documents originaux, I. Bruges, 1876.
- Craeybeckx, J.* De organisatie en de konvooiëring van de koopvaardijvloot op het einde van de regering van Karel V. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden" 3 (1949), p. 179-208.
- Craeybeckx, J.* Alva's Tiende Penning, een mythe? In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap", 76 (1962), p. 10-42.
- Crosby, A. J.* (ed.). Calendar of State Papers; foreign series of the reign of Elizabeth 1569-1571. London, 1874.
- Custis, Ch.* Jaer-boecken der stad Brugge, III. Brugge, 1765^a.
- Dam van Isselt, W. E. van* Een mislukte aanslag op Enkhuizen in 1568? In: „De Gids" 1933, p. 182-213.
- Dasent, J. R.* (ed.). Acts of the Privy Council of England, new series, VII, VIII. London, 1893, 1894.
- Declaratie vande visscheryen in Holland, Zeeland ende Vlaenderen . . . In: „J. J. Dodt van Flensburg (ed.). Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, in zonderheid van Utrecht" 3 (1843), p. 78-80.
- Degrijse, R.* De konvooiëring van de Vlaamsche visschersvloot in de 15de en 16de eeuw. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden" 2 (1948), p. 1-24.
- Delafosse, M.* Les corsaires protestants à La Rochelle (1570-1577). In: „Bibliothèque de l'école des chartes" 121 (1963), p. 187-217.
- Delepierre, O.* (ed.). Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre-Occidentale serie 2, IV. Bruges, 1845.
- Diarium van Egbert Alting, zie *Formsma, W. J. en R. van Roijen.*
- Diets, B.* Privateering in North-West European waters 1568 to 1572. Ph. D. Modern History. London, 1959. [Machineschrift; exemplaar in de University Library van de University of London].
- Dillen, J. G. van* (ed.). Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam, I. 's-Gravenhage, 1929 („Rijks geschiedkundige publicatiën" gr.s., no. 69).
- Dodt van Flensburg, J. J.*, zie: Declaratie.
- Douais, C.* (ed.). Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, ambassadeur en Espagne 1565-1572. Montpellier, 1897.

- Dresch, N. J. M.* (ed.). De rooftocht van Dirk Maertensz van Schagen en zijn bende in 1568 in Noord-Holland. In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap” 46 (1925), p. 312-374.
- Eerenbeemt, H. F. J. M. van den* Sociale spanningen en overheidsbeleid; bestrijding der bedelarij in het noorden van Brabant in de vijftiende en zestiende eeuw. In: „Varia Historica Brabantica” 1 (1962), p. 145-192.
- Enschedé, A. J.* Inventaris van het archief der stad Haarlem, I. Haarlem, 1866.
- Enst Koning, G. van* Narigten wegens de inneming van den Briel door de Watergeuzen in het jaar 1572. In: „Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1840” 2 (1840), p. 182-187.
- Epistolario del III Duque de Alba*, II, III. Madrid, 1952.
- Ermerins, J.* Eenige Zeeuwsche oudheden, uit echte stukken opgehelderd en in het licht gebracht; behelzende een beschrijving der stad Vere, tweede stuk (V). Middelburg, 1791.
- Feith, H. O.* (ed.). Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van ten Post, I. Groningen, 1852.
- Fénelon, Bertrand de Salignac de la Mothe*, Correspondance diplomatique, I-IV. Paris-Londres, 1838, 1840.
- Fockema Andreae, S. J.* Schets van Zuid-Hollandse watersnoden in vroeger tijd. In: „Zuid-Hollandse studiën” 3 (1953).
- Formsma, W. J.* De archieven van de Hof- en Justitiekamer in Groningen en andere gewestelijke instellingen tot 1811. Z. pl. en z.j.
- Formsma, W. J., en R. van Roijen* (ed.). Diarium van Egbert Alting 1553-1594. 's-Gravenhage, 1964 („Rijks geschiedkundige publicatiën” gr.s., no. 111).
- Formsma, W. J.* Inventaris der Ommelander archieven. 's-Gravenhage, 1962.
- Franz, A.* Ostfriesland un die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas 1567-1573. In: „Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden” 11 (1895), p. 1-82, 203-398.
- Froude, J. A.* History of England from the fall of Wolsey to the defeat of the Spanish Armada, X. London, [1875].
- Fruin, R.* De Nederlandsche ballingen in Engeland, betrokken in den opstand hunner landgenoten tegen Spanje 1568-1570. In: „Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde” derde reeks, 6 (1892), p. 57-73.
- Fruin, R.* Alva's bril. In: „Verspreide Geschriften, VIII”. 's-Gravenhage, 1903, p. 373-379.
- Fruin, R.* De Historiën van Emanuel van Meteren; toevoegsel. In: „Verspreide Geschriften, VII”. 's-Gravenhage, 1903, p. 409-410.
- Fruin, R.* Nederland in 1571 betrokken in de politiek der groote mogendheden. In: „Verspreide Geschriften, II”. 's-Gravenhage, 1900, p. 167-210.
- Fruin, R.* Prins Willem I in het jaar 1570. In: „Verspreide Geschriften, II”. 's-Gravenhage, 1900, p. 111-166.
- Fruin [Th. Az.], R.* Het archief van prelaat en edelen van Zeeland. 's-Gravenhage, 1904.
- Gachard, L. P.* Analectes historiques. In: „Compte-rendu de la Commission Royal d'Histoire ou recueil de ses bulletins” serie 2, VIII (1856), p. 67-268.
- Gachard, L. P.* (ed.). La Bibliothèque Nationale à Paris; notices et extraits des manuscrits qui concernent l'histoire de Belgique, II. Bruxelles, 1877.
- Gachard, L. P.* (ed.). Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du comte Louis de Nassau en Frise en 1568 et les batailles de Heyligerlee et de Gemmingen. Bruxelles, 1850.
- Gachard, L. P.* (ed.). Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, II. Bruxelles, 1851.
- Gelder, H. A. E. van* De Nederlandse adel en de opstand tegen Spanje 1565-1572. In: „Tijdschrift voor geschiedenis” 43 (1928), p. 1-20, 138-158.

- Gelder, H. A. E. van* Friesche en Groningsche edelen in de tijd van de opstand tegen Spanje. In: „Historische opstellen aangeboden aan Prof. Dr. H. Brugmans”. Amsterdam, 1929, p. 78-94.
- Gelder, H. A. E. van* De Tiende Penning. In: „Van Beeldenstorm tot Pacificatie”. Amsterdam-Brussel, 1964, p. 170-209.
- Gelder, H. A. E. van* De reactie op de Beeldenstorm 1567-1572. In: „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, V. Utrecht, 1952, p. 1-29.
- Gelder, H. A. E. van* De strijd in Holland en Zeeland 1572-1576. In: „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, V. Utrecht, 1952, p. 30-74.
- Gelder, H. E. van* (ed.). Zestiende-eeuwsche vrachtaartbescheiden. In: „Economisch-Historisch Jaarboek” 3 (1917), p. 124-290.
- [*Geldorp, H.*] Belgicae Liberandae ab Hispanis *ΥΠΟΔΕΙΞΙΣ*, ad P.P.D. Guilielmum Nassaviium, principem Aurantium, Anno M.D.LXXI. april XVII. exhibita ac nunc demum in lucem edita, 1574 mense octob. Z. pl.
- Génard, P.* Jean Baptiste Ferrufini et les assurances maritimes à Anvers au XVIe siècle. In: „Bulletins de la Société Royale de Géographie d'Anvers” 7 (1882), p. 193-268.
- Geschiedenis der Nederlanden, Algemene, zie: *Gelder, H. A. E. van, Houtte, J. A. van, Jansma, T. S. en Roelink, A. J.*
- Geyl, P.* Geschiedenis van de Nederlandse stam, I. Amsterdam-Antwerpen, 1948².
- Goris, J. A.* Etude sur les colonies marchandes méridionales (Portugais, Espagnols, Italiens) à Anvers de 1488 à 1567. Louvain, 1925.
- Gouw, J. ter* Geschiedenis van Amsterdam, VI. Amsterdam, 1889.
- Graswinckel, D.* (ed.). Placcaet-boeck op 't stuck van de Lyf-tocht. Leiden, 1651.
- 's *Gravezande, A.* Tweede eeuw-gedachtenis der Middelburgsche vrijheid, zoo in den godsdienst als burgerstaat. Middelburg, 1774.
- Griffiths, G.* The revolutionary character of the revolt of the Netherlands. In: „Comparative studies in society and history” 2 (1959/60), p. 452-472.
- Groen van Prinsterer, G.* (ed.). Archives ou correspondance de la maison d'Orange-Nassau, serie 1, III. Leiden, 1836.
- Grol, H. G. van* De geschiedenis der oude havens van Vlissingen alsmede de invloed van Oranje op hare verdere ontwikkeling. Vlissingen, 1931.
- Groningen, A. P. van* Geschiedenis der Watergeuzen. Leiden, 1840.
- Groot, H. de* Verzameling over het recht op buit; vert. O. Damsté. Leiden 1934.
- Haecht, G. van, zie: *Roosbroeck, R. van*
- Hagedorn, B.* Betriebsformen und Einrichtungen des emder Seehandelsverkehrs in den letzten drei Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts. In: „Hansische Geschichtsblätter” 15, 16 (1909, 1910), p. 329-429, 187-284, 489-530.
- Hagedorn, B.* Das erste Erscheinen der Geusen auf dem Wasser (1568). In: „Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden” 17 (1910), p. 394-403.
- Hagedorn, B.* Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im 16. Jahrhundert. Berlin, 1910.
- Ham, W. A. van* De Noordwesthoek tussen Nassau en Bergen. In: „Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom” 23 (1970), p. 106-129.
- Hamel, J. A. van* De betekenis van kaapvaart- en blokkaderecht in de Republiek der Verenigde Nederlanden. In: „Varia Juris Gentium, Liber Amicorum” aangeboden aan J. P. A. François, Leiden, 1959, p. 140-159.
- Häpke, R.* (ed.). Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zu deutschen Seegeschichte, II. Lübeck, 1923.
- Hasselt, G. van, zie: „Stukken voor de Vaderlandse historie”.
- Heinderycx, P.* Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht; ed. E. Ronse, III. Veurne, 1854.
- Herwerden, P. J. van* Lodewijk van Nassau. Assen, 1939.

- Herwerden, P. J. van* Bij den oorsprong van onze onafhankelijkheid. Groningen-Batavia, 1947.
- Herwerden, P. J. van* Oranje, Noord-Europa en de Watergeuzen. In: „Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde” zevende reeks, 9 (1938), p. 211-219.
- Herwerden, P. J. van* Het verblijf van Lodewijk van Nassau in Frankrijk; Hugenoten en Geuzen 1568-1572. Assen, 1932.
- Höhlbaum, K.* (ed.). Inventare Hansischer Archive des sechszehnten Jahrhunderts. Erster Band: Kölner Inventar, I, II. Leipzig, 1896, 1903.
- Höhlbaum, K.* (ed.). Ostfriesland und die Niederlande 1568-1571. In: „Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln” 6. Band, Heft 17 (1889), p. 53-120.
- Hooft, P. C.* Neederlandsche Histoorien. Amsterdam, 1642.
- Houtte, J. A. van* Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen. Zeist-Antwerpen, 1964.
- Houtte, J. A. van* Maatschappelijke toestand. In: „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, IV, Utrecht, 1952, p. 224-249.
- Hoyneck van Papendrecht, C. P.* (ed.). Analecta Belgica, I. Hagae Comitum 1743.
- Huizinga, J.* Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw. In: „Verzamelde werken” II. Haarlem, 1948, p. 412-507.
- Hume, M. A. S.* (ed.). Calendar of State Papers relating to English affairs, preserved principally in the Archives of Simancas, II. London, 1894.
- Jansma, T. S.* De economische opbloei van het noorden. In: „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, V. Utrecht, 1952, p. 210-244.
- Jonge, J. C. de* Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, I. 's-Gravenhage-Amsterdam, 1833.
- Jurien de la Gravière, E.* Les Gueux de Mer. Paris, 1893³.
- Kalma, J. J.* Grote Pier van Kimswerd. Leeuwarden, 1970.
- Kernkamp, G. W.* (ed.). Baltische archivalia. 's-Gravenhage, 1906. („Rijks geschiedkundige publicatiën” kl.s., no. 4).
- Kernkamp, G. W.* De Nederlanders op de Oostzee. In: „Vragen des Tijds” 1 (1909), p. 65-96.
- Kernkamp, G. W.* Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland. 's-Gravenhage, 1903.
- Kervyn de Lettenhove, [J. B. M. C.]* (ed.). Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIIe siècle. Bruxelles, 1883.
- Kervyn de Lettenhove, [J. B. M. C.]* Les Huguenots et les Gueux, II. Bruges, 1884.
- Kervyn de Lettenhove, [J. B. M. C.]* (ed.). Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous la règne de Philippe II, V, VI. Bruxelles, 1886, 1888.
- Kirchner, W. Alva.* Den Haag, 1968.
- Kluit, A.* Historie der Hollandsche Staatsregering tot aan het jaar 1795, I. Amsterdam, 1802.
- Koenigsberger, H. G.* The organization of revolutionary parties in France and the Netherlands during the sixteenth century. In: „The journal of modern history” 27 (1955), p. 335-351.
- Koppe, W.* Bespreking van Unger, Tol van Iersikeroord. In: „Hansische Geschichtsblätter” 65/66 (1940-41), p. 240-247.
- Kranenburg, H. A. H.* De zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek. Amsterdam, 1946.
- Kroniek, Utrechtsche, zie: *Brugmans, H.*
- Kronijk van het Historisch Genootschap, 5 (1849), 16 (1860) en 18 (1862).
- Kuiper, E. T.* Het Geuzenliedboek: ed. P. Leendertz jr, I. Zutphen, 1924.
- Kuttner, E.* Het hongerjaar 1566. Amsterdam, 1964².

- Kuyper, A.* De Hollandsche gemeente te Londen in 1570/1. In: „Voor drie-honderd jaren; volks-bladen ter herinnering aan de schoonste bladzijden uit onze geschiedenis 1570”. Harderwijk, 1870, p. 137-168.
- Lapeyre, H.* Une famille de marchands: les Ruiz. Paris, 1955.
- Lasonder, L. W. A. M.* De archieven van de rechtbanken, weeskamers en notarissen die over het tegenwoordige grondgebied van de provincie Zeeland gefungeerd hebben; de Zeeuwsche eilanden 1456-1811 (1852). 's-Gravenhage, 1914.
- Leeuw, De Nederlandsche; Maandblad van het Genealogisch Genootschap 5 (1887), p. 106-107.
- Loder-Symonds e.a.* (ed.). The manuscripts of Rye and Hereford Corporations. Historical Manuscripts Commission, 13. report, appendix, part IV. London, 1892.
- Mahan, A. T.* The influence of sea power upon history 1660-1783. London, 1965.
- Malo, H.* Les corsaires dunkerquois et Jean Bart, I. Paris, 1913².
- Manuscripts of Rye, zie: *Loder-Symonds*.
- Marcus, J.* Sententiën en indagingen van den Hertog van Alva. Amsterdam, 1735.
- Marsden, R. G.* The early career of Sir Martin Frobisher. In: „The English Historical Review” 21 (1906), p. 538-544.
- Marsden, R. G.* (ed.). Documents relating to law and custom of the sea, I. Z.pl. 1915, (Publications of the Navy Records Society, XLIX).
- Marsden, R. G.* Early prize jurisdiction and prize law in England. In: „The English Historical Review” 24 (1909), p. 675-697.
- Meerkamp van Embden, A.* (ed.). Goudsche vroedschapsresoluties betreffende dagvaarten der Staten van Holland en der Staten-Generaal 1562-1572. In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap” 39 (1918), p. 306-407.
- Meij, J. C. A. de* Het beeld van de Watergeuzen in de Nederlandse geschied-schrijving. In: „Tijdschrift voor Geschiedenis” 83 (1970), p. 358-377.
- Mendoça, B. de* Commentaires sur les événements de la Guerre des Pays-Bas, I. Bruxelles-La Haye, 1860.
- Meteren, E. van* Historie der Neder-landschen ende haerder na-buren oorlogen ende geschiedenissen tot den iare MVICXII. 's-Gravenhage, 1623.
- Mollema, J. C.* Geschiedenis van Nederland ter zee, I, II. Amsterdam, 1939-1940.
- Muller, P. L.* De staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording 1572-1594. Haarlem, 1872.
- Nadel, G.* The logic of the Anatomy of revolution with reference to the Netherlands revolt. In: „Comparative studies in society and history” 2 (1959/60), p. 473-484.
- Nanninga Uitterdijk, J.* Een brief van Vincent Volkertsz Coornhert aan de stad Kampen 1569. In: „Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel” 2 (1875), p. 262-267.
- Nanninga Uitterdijk, J.* Dr. Johan de Mepsche, eene bijdrage tot de kennis der geschiedenis van Groningen en Ommelanden onder Spaansche heerschappij. In: „Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen” 9 (1872), p. 81-160.
- Nijhoff, M.* Verzamelde gedichten. Den Haag, 1963².
- Notulen van de Staten van Zeeland 1580-1582. 's-Gravenhage, 1918.
- Osinga, M. D., en W. S. Gelinck* (ed.). Kenningboek der stad Leiden 1570-1580, I. 's-Gravenhage, 1928.
- Oudendijk, J. K.* De kaperbrieven van Willem van Oranje. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden” 19 (1964), p. 133-150.
- Pater, J. C. H. de* De Tachtigjarige Oorlog; Geschiedenis van Nederland, III, ed. H. Brugmans. Amsterdam, 1936.
- Piot, Ch.* (ed.). Correspondance du cardinal de Granvelle 1565-1583, IV. Bruxelles, 1884.
- Piot, Ch.* (ed.). Vlaamsche Kronyk. In: „Chroniques de Brabant et de Flandre”. Bruxelles, 1879. p. 173-858.

- Pollard, A. F.* The history of England from the accession of Edward VI to the death of Elizabeth (1547-1603). London, 1911².
- Poncelet, E.* Guillaume de la Marck, seigneur de Lummen, chef des Gueux de mer 1542-1578. In: „Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (der Koninklijke Belgische Academie)” 100 (1936), p. 5-91.
- Posthumus, N. W.* Nederlandse prijsgeschiedenis, II. Leiden, 1964.
- Posthumus, N. W.* De uitvoer van Amsterdam 1543-1545. Leiden, 1971.
- Presser, J.* De Tachtigjarige Oorlog, I. Amsterdam-Brussel, 1963⁴.
- Prims, F.* Beelden uit den cultuurstrijd der jaren 1577-1585. Antwerpen, 1942 (Antwerpiensia, 15e reeks).
- Prims, F.* Geschiedenis van Antwerpen, VIII. Antwerpen, 1941.
- Rachfahl, F.* Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand, III. Haag, 1924.
- Raetz, Ch. F.* Ordonnances du duc d'Albe sur les assurances maritimes de 1569, 1570, 1571, avec un précis de l'histoire du droit d'assurance maritime dans les Pays-Bas. In: „Compte-rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou recueil de ses bulletins” serie 4, V (1878), p. 41-118.
- Ravesteyn, W. van.* Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16de en het eerste kwart der 17de eeuw. Amsterdam, 1906.
- Read, C.* Queen Elizabeth's seizure of the Duke of Alva's pay-ships. In: „The Journal of Modern History” 5 (1933), p. 443-464.
- Reiffenberg, [F. A. F. Th. de]* (ed.). Diverses lettres d'Hopperus au roi Philippe II sur les affaires des Pays-Bas. In: „Compte-rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou recueil de ses bulletins” 9 (1844), p. 162-233.
- Relations politiques, zie *Kervyn de Lettenhove, [J. B. M. C.]*.
- Resolutiën van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland 1567-1574.
- Reyd, E. van.* Oorspronck ende voortganck vande Nederlantsche oorloghen. Amsterdam, 1644³.
- Roeljsma, E. H.* De klooster- en proosdijgoederen in de provincie Groningen. Groningen-Den Haag, 1928.
- Roelink, A. J.* Het Calvinisme. In: „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, IV. Utrecht, 1952, p. 281-304.
- Rogier, L. J.* Paulus Buys en Leicester. In: „Terugblik en uitzicht”, II. Hilversum-Antwerpen, 1965, p. 25-26.
- Rogier, L. J.* Over karakter en omvang van de Nederlandse emigratie in de zestiende eeuw. In: „Historisch Tijdschrift” 16 (1937), p. 325-367 en 17 (1938), p. 1-27.
- Rogier, L. J.* Het karakter van de opstand tegen Philips II. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden” 10 (1955/56), p. 239-248.
- Roncière, Ch. de la.* Histoire de la marine française, IV. Paris, 1920.
- Roosbroeck, R. van.* Emigranten; Nederlandse vluchtelingen in Duitsland (1550-1600). Leuven, [1968].
- Roosbroeck, R. van.* (ed.). De kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders, II. Antwerpen, 1933.
- Round, J. H.* Queen Elizabeth and the Beggars of the Sea. In: „The Athenaeum” 3545 (1895), p. 455-456.
- Sandbergen, F. J. W. H.* Nederlandsche en Nederlandsch-Indische scheepsnationaliteit. Leiden, 1931.
- Schelven, A. A. van.* Het begin van het gewapend verzet tegen Spanje in de 16e-eeuwse Nederlanden. In: „Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1914-1915” p. 126-156.
- Schelven, A. A. van.* De Nederduitse vluchtelingenkerken der XVIe eeuw in Engeland en Duitsland in hunne beteekenis voor de reformatie in de Nederlanden. 's-Gravenhage, 1908.

- Schelven, A. A. van* De Watergeuzen. In: „Neerlandia” 26 (1922), p. 45.
- Schelven, A. A. van* Willem van Oranje. Amsterdam, 1933.
- Schnedermann*. Berichte eines Gesandten der Stadt Emden am französischen Hofe zur Zeit der Wassergeuzen. In: „Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden” 7 (1887), p. 1-17.
- Schöffer, I.* „The Dutch revolt anatomized”, some comments. In: „Comparative studies in society and history” 3 (1960/61), p. 470-477.
- Schöffer, I.* De Nederlandse revolutie. In: „Zeven revoluties”. Amsterdam, z.j., p. 9-28.
- Scholliers, E.* Loonarbeid en honger; de levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen. Antwerpen, 1960.
- Schrevel, A. C. de* Notes et documents pour servir à la biographie de Remi Drieux IIe évêque de Bruges. In: „Annales de la société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre” 5e serie, IX (1897), p. 142-637.
- Schwartzenberg en Hohenlansberg, G. F. thoe* (ed.). Groot plaacaat- en charterboek van Vriesland, III. Leeuwarden, 1778.
- Sillem, J. A.* Tabellen van marktprijzen van granen te Utrecht in de jaren 1393 tot 1644; uit de rekeningen en weeklijsten der Domproosdij. In: „Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, afdeling Letterkunde” nieuwe reeks, III, no. 4 (1901).
- Slicher van Bath, B. H.* Een Fries landbouwbedrijf in de tweede helft van de zestiende eeuw. In: „Agronomisch-historische bijdragen uitgegeven door de studiering voor de geschiedenis van de landbouw” 4 (1958), p. 66-208.
- Smedt, O. de* De Engelse natie te Antwerpen in de 16e eeuw (1496-1582), I. Antwerpen, 1950.
- Smit, H. J.* (ed.). Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland, II, 2 (1558-1585). 's-Gravenhage, 1950 („Rijksgeschiedkundige publicatiën”. gr.s. no. 91).
- Smit, J.* Den Haag in den Geuzentijd. Den Haag, 1922.
- Smit, J.* Hagepreken en Beeldenstorm te Delft 1566-1567. In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap”, 45 (1924), p. 206-250.
- Smit, J. W.* The present position of studies regarding the revolt of the Netherlands. In: „Britain and the Netherlands”; [ed. J. S. Bromley en E. H. Kossmann], London, 1960, p. 11-28.
- Snapper, F.* Oorlogsinvloeden op de overzeese handel van Holland 1551-1719. Amsterdam, 1959.
- Sneller, Z. W. en W. S. Unger* (ed.). Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk, I. 's-Gravenhage, 1930 („Rijks geschiedkundige publicatiën. gr.s. no. 70).
- Someren, J. F. van* (ed.). Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau; supplément au recueil de M. G. Groen van Prinsterer. Utrecht-Amsterdam, 1896.
- Soutendam, J.* Mededeelingen uit het archief der stad Delft. Delft, 1862.
- Spiegel, L. J. van de* Historie van de satisfactie waarmede de stad Goes en het eiland van Zuid-Beveland zich begeeven hebben onder het stadhouderschap van Prins Willem van Oranje in het jaar 1577. Goes, 1777.
- Staveren, M. van* Bijdrage tot de levensgeschiedenis van Mr. Johannes Basius. In: „De Vrije Fries” 18 (1895), p. 189-279.
- Stukken voor de Vaderlandsche Historie, uit de verzameling van G. van Hasselt, I, II. Arnhem-Amsterdam, 1792.
- Swierstra, N. Tj.* „Krijgstechiek rond water”; de Allerheiligenvloed van 1 november 1570 en zijn invloed op de bevrijdingsbeweging van 4 eeuwen her. In: „Land en Water” 14 (1970), no. 5, p. 28-29.
- Theissen, J. S.* (ed.). Correspondance française de Marguerite d'Autriche duchesse de Parme avec Philippe II, I. Utrecht, 1925.

- Toorenenbergen, J. J. van* (ed.). Stukken betreffende de diaconie der vreemdelingen te Emden 1560-1576. Utrecht, 1876.
- Unger, W. S.* (ed.). Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd, I, III. 's-Gravenhage, 1923, 1931 („Rijks geschiedkundige publicatiën”. gr.s. nos. 54 en 75).
- Unger, W. S.* De Hollandsche graanhandel en graanhandelspolitiek in de Middeleeuwen. In: „De Economist” 1916, p. 243-269, 337-386, 461-504.
- Unger, W. S.* Middelburg als handelsstad (XIIIe tot XVIe eeuw). In: „Archief, vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen” 1935, p. 1-177.
- Unger, W. S.* De scheepvaart der Bretons naar de Walcherse reede in de XVe en XVIe eeuw. In: „Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde” zesde reeks, 8 (1929), p. 225-244.
- Unger, W. S. en J. J. Westendorp Boerma* De steden van Zeeland. In: „Archief, vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen” 1954, p. 1-87, 1955, p. 1-70.
- Unger, W. S.* (ed.). De tol van Iersikeroord; documenten en rekeningen 1321-1572. 's-Gravenhage, 1939 („Rijks geschiedkundige publicatiën”. kl.s. no. 29).
- Vazquez de Prada, V.* (ed.). Lettres marchands d'Anvers, I, II. [Parijs, 1961].
- Veen, J. S. van* (ed.). Een brief uit de dagen vóór den slag bij Heiligerlee. In: „Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap” 45 (1924), p. 141-144.
- Velius, Th.* Chronyk van Hoorn. Hoorn, 1740⁴.
- Verheyden, A. L. E.* (ed.). Le Conseil des Troubles; liste des condamnés (1567-1573). Brussel, 1961.
- Verlinden, C.* Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw). Brugge, 1959.
- Verlinden, C., J. Craeybeckx en E. Scholliers.* Mouvements des prix et des salaires en Belgique au XVIe siècle. In: „Annales: économies - sociétés - civilisations” 10 (1955), p. 173-198.
- Verlinden, C.* De zeeverzekering der Spaansche kooplui in de Nederlanden gedurende de XVIe eeuw. In: „Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden” 2 (1948), p. 191-216.
- Visvliet, M. H. van, en W. O. Swaving.* Inventaris der rechterlijke archieven van Middelburg. Middelburg, 1906.
- Vlietinck, E.* Het oude Oostende en zijne driejarige belegering (1601-1604). Oostende, 1897.
- Vloten, J. van* (ed.). Friesche briefwisseling. In: „De Vrije Fries” 8 (1859), p. 398-438.
- Vloten, J. van* Nederlands opstand tegen Spanje in zijn eerste wording en ontwikkeling (1567-1572). Haarlem, 1858.
- Vogel, W.* Zur Grösse der europäischen Handelsflotten im 15., 16. und 17. Jahrhundert. In: „Festschrift Dietrich Schäfer”. Jena, 1915, p. 268-333.
- Vogels, F.* Jan Abels, Focke Abels en Tamme Abels. In: „Groningsche Volksalmanak” 1932, p. 65-93.
- Vogels, F.* Biografieën van Watergeuzen in het Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek VI, VIII, IX en X. Leiden, 1929-1937.
- Vogels, F.* Vier onbekende brieven van den eersten admiraal der Watergeuzen. In: „Marineblad” 54 (1939), p. 945-952.
- Vogels, F.* Jan Broeck. In: „Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum” 26 (1929), p. 45-56.
- Vogels, F.* Schellingwoude door de Watergeuzen geplunderd op zaterdag 3 maart 1571. In: „Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum” 30 (1933), p. 89-91.
- Vogels, F.* Terechstelling van drie Watergeuzen te Amsterdam in 1569. In: „Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum” 34 (1937), p. 15-19.

- Vogels, F.* De verdediging der Ommelanden tegen de Watergeuzen in het najaar van 1569. In: „Groningsche Volksalmanak” 1941, p. 145-162.
- Vogels, F.* De vloot van den graaf van Bossu in 1568. In: „Marineblad” 52 (1937), p. 304-317.
- Vogels, F.* Eenige Amsterdamsche Watergeuzen 1568-1 april 1572. In: „Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum” 29 (1932), p. 87-102.
- Vogels, F.* West-Friesland in den Geuzentijd. In: „West-Friesland's „Oud en Nieuw” 14 (1940), p. 177-190.
- Vrankrijker, A. C. J. de* De motiveering van onzen opstand. Nijmegen-Utrecht, 1933.
- Vrede, B.* De grondlegging van 's lands zeemacht; de vlootpolitiek anno 1574. In: „Marineblad” 8 (1968), p. 515-553.
- Wagenaar, J.* Vaderlandsche Historie, VI. Amsterdam, 1770².
- Warnsinck, J. C. M.* Een mislukte aanslag op Enkhuizen in 1568. In: „Van vlootvoogden en zeeslagen”. Amsterdam, 1942², p. 22-44.
- Warnsinck, J. C. M.* Adriaen van Bergues, Heer van Dolhain, Admiraal der Watergeuzen 1568. In: „Van vlootvoogden en zeeslagen”. Amsterdam, 1942², p. 45-59.
- Warnsinck, J. C. M.* De memorie van Cornelis de Schepper van den 12-den Februari 1552 over de verdediging van Holland, Zeeland en Vlaanderen, in den oorlog tegen Frankrijk. In: „Historische opstellen aangeboden aan J. Huizinga op 7 December 1942 door het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage”. Haarlem, 1948, p. 247-273.
- Water, J. W. te* Tweede eeuwfeest van de vrijheid in den burgerstaat en godsdienst binnen de stad Vlissingen. Middelburg, 1772.
- Water, J. W. te* Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen, IV. Middelburg, 1796².
- Wee, H. van der* De economie als factor bij het begin van de opstand in de Zuidelijke Nederlanden. In: „Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap” 83 (1969), p. 15-32.
- Wee, H. van der* The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries); 3 dln. The Hague, 1963.
- Wernham, R. B.* Before the Armada. London, 1966.
- Weydts, G.* Chronique flamande; ed. E. Varenbergh. Gand, 1869.
- Wijn, H. van* e.a. Bijvoegsels en aanmerkingen voor het zesde deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar. Amsterdam, 1792.
- Wijn, J. W.* Het Noordhollandse regiment in de eerste jaren van de opstand tegen Spanje. In: „Tijdschrift voor Geschiedenis” 62 (1949), p. 235-261.
- Winsemius, P.* Chronique ofte historische geschiedenis van Vrieslant. Franeker, 1622.
- Wittman, T.* Les Gueux dans les „Bonnes Villes” de Flandre 1577-1584. Budapest, 1969.
- Woltjer, J. J.* Friesland in hervormingstijd. Leiden, 1962.
- Woordenboek, Nieuw Nederlandsch Biografisch, zie: *Vogels, F.*
- Woude, C. van der* Kronyck van Alckmaer. Alkmaar, 1743².

REGISTER

In het register zijn alle aardrijkskundige namen, persoons- en scheepsnamen en enkele belangrijke begrippen opgenomen die voorkomen in de tekst en de noten.

Bij zeer veelvuldig voorkomende namen (Alva, Engeland, Holland, Lodewijk van Nassau en Willem van Oranje is volstaan met de term *passim*).

In het register opgenomen Geuzenadmiraals zijn aangegeven met *adm.*, Geuzenkapiteins met *kap.* en manschappen met *W.*

- Aalst 9
 Abbeville 173
 Abcoude 245
 Abelen, Hans 73
 Abels, Focke (*kap.*) 52, 82, 88, 94, 121, 127, 176
 Abels, Jan (*kap.*) 7-17, 20, 22, 50, 56, 68, 73, 94, 102, 109, 123, 126, 163, 171, 173, 178, 208, 210, 231, 283
 Abels, Tamme (*kap.*) 7, 56, 127
 Abne of Abue, Philippe 46
 Adinkerke 62
 Adolf van Holstein 185
 Aguilon 92
 Alava 58, 60, 92, 182
 Alkmaar 9, 233, 250-252
 Allerheiligenvloed 51, 153, 174, 199, 218, 246, 247, 260, 270, 299, 300
 Allertsoon, Dierick, 169
 Alva, *passim*
 Ameland 26, 47, 55, 69, 77, 124, 131, 133, 145, 248, 301
 Amsterdam 7, 8, 14-16, 18, 21, 40, 41, 45, 55, 73, 75, 82, 94, 112, 119, 127, 139, 147, 152, 153, 161-163, 169, 171, 173, 175, 186, 191, 193, 194, 204, 206, 208, 210-216, 218-220, 224, 227-233, 242, 245, 246, 249, 255, 261, 262, 268, 269, 271, 272, 274, 278, 283, 284, 286, 290, 294, 296, 297, 305
 Anjou, hertog van 58
 Anna van Oldenburg 32
 Antwerpen 38, 45, 50, 96, 110, 119, 139-141, 153, 161, 162, 173, 190, 192, 195, 227, 229, 239, 242, 251, 269-274, 286, 287, 290-295, 298, 299, 301-305
 Antwerpen, Jacques van (*kap.*) 82, 119, 127
 Appingedam 6, 39, 72, 162, 234-236
 Aremborg, graaf van 6, 9, 206
 Aremborg, gravin van 24
 Arentsz, Falckaert (*W.*) 145
 Arnemuiden 229, 242, 247, 255, 263, 271, 291, 292, 294, 299
 Arnhem 23, 84, 141, 165, 229
 Artois 20, 63, 153, 159
 Assonleville, Christophe d' 80
 Athene 156
 Aysma, Sybolt (*leider knevelaars*) 136
 Ayta, Rintzius van, 138
 Ayta, Viglius van, 137
 Baarderadeel 241
 Basius, Johan 22, 36-38, 40, 45, 50-53, 56, 83, 103, 105, 114, 115, 125
 Beaulieu, Charles de 110
 Beaulieu, Jean de 84, 110, 118
 Bedburg (*synode*) 168
 Beke, Jan van der (*W.*) 161
 Belle 162
 Belle, Robert de (*kap.*) 30, 37, 46
 Berchem 141
 Berchem, Peter van (*W.*) 9, 147, 162
 Berchmans, Wensel (*W.*) 161
 Berents, Douwe (*W.*) 134
 Bergen (N.-H.) 57, 249
 Bergen (Noorw.) 47, 122, 272, 296
 Bergen op Zoom 140, 291
 Bergues, Adrien de, zie Dolhain
 Bergues, Louis de (*adm.*) 21, 31, 37, 38, 42, 49, 125, 296
 Best, Jan (*W.*) 58, 144
 Bevell, John (*kap.*) 79
 Beverwijk 251
 Beza 137
 Billickens, Jacob (*W.*) 62
 Blankenberge 258
 Bleekster, Tanneke 168
 Blois (Frankr.) 89, 90, 92
 Blois van Treslong, Willem (*kap.*) 55, 65, 72-76, 82-85, 92-96, 110, 120, 127, 132, 133, 154, 175, 177, 178, 253, 260, 262, 265, 309
 Blommaert, Jan (*W.*) 161, 162

- Bonga, Jan (kap.) 17, 18, 22-24, 102-104, 110, 120, 130, 138, 148, 283, 284
- Borkum 23, 40, 63, 259
- Bosch, Jean du (kap.) 9
- Boschuyzen, François van 8-10, 13, 17, 27, 42, 66-68, 101, 108, 110, 163, 173, 178, 199-201, 206-209, 215, 216, 218, 221, 222, 224, 226, 231, 240, 243, 259, 269
- Bosgeuzen 44, 130, 162, 229
- Bossu, graaf van 7, 9, 11, 25-27, 29, 57, 59, 75, 96, 187, 190, 193, 197-199, 201, 206, 208-224, 226, 232, 233, 238, 239, 249-253, 256, 261-264, 289, 297
- Botter, Dicke (W) 133
- Bourgondië, Adolf van, zie Wacken, Adolf
- Bourgondië, Anthonie van, zie Wacken, Anthonie
- Bourgondië, Maximiliaan van 196
- Bourgondische Kreits 185
- Bouwensz, Gelein (kap.) 88, 94, 111
- Bowes, Thomas 79
- Brabant 62, 107, 139, 140, 153, 154, 157, 158, 227
- Bracamonte 206, 257, 258
- Brand, Marinus (kap.) 94, 156
- Breda 153, 162, 254, 255, 264
- Brederode, Hendrik van 5, 22, 23, 141, 148, 152, 153, 161, 175, 227, 229
- Brederode, Lancelot van (adm.) 18, 22-26, 28, 29, 31, 34, 38, 43, 46, 47, 53, 54, 56, 57, 59, 61, 65, 68, 71-74, 83, 88, 97, 103-105, 110, 113, 115, 120, 121, 123, 126, 131, 132, 154, 178, 253, 284, 296, 301
- Bremen 16, 73, 121, 123, 276, 294
- Bremen, Dirck van (kap.) 15, 41, 46, 52, 54, 104, 106, 122, 130, 171, 176, 178
- Bremerhaven 73
- Bretagne, Bretons 124, 191, 294, 299
- Briel, Den 2, 5, 46, 50, 72, 74, 77, 83-85, 90, 92-99, 110, 113, 128, 132, 133, 141, 143, 145, 156, 162, 175, 183, 225-228, 242, 245, 246, 250-253, 256, 257, 264, 265
- Broeck, Jan (kap.) 7, 9, 13, 15-19, 22, 24, 25, 28, 73, 171, 283, 284
- Broeckensz, Marten Cornelisz (kap.) 136
- Broeckhuizen, Pieter Jansz van 84
- Broersma, Lieuwe (W) 232
- Brouage 60
- Brouwershaven 92, 112, 300
- Brugge 25, 199, 203, 227, 229, 258, 304
- Bruin, Robert (kap.) 73, 75, 77, 94, 132, 140
- Bruinneck 36
- Brunswijk 302
- Brussel 57, 87, 94, 97, 110, 139, 170, 173, 190, 191, 193, 196, 204, 211-214, 219, 227, 228, 249, 254, 267, 269, 289
- Bustamente 259, 261
- Buyts, Paulus 45
- Cabeljauw, Jacob (kap.) 94
- Calais 60, 68, 124, 254
- Calvijn 167
- Cambuur 138
- Campi, Scipio 264
- Camstra, Foppe van (W) 162
- Cant, Reinier 37, 38, 42, 48, 50, 52, 114, 122, 168
- Capata, Rodrigo 252
- Caron, Jacques (adm.) 21, 37, 42, 43, 71, 72, 81-84, 89, 296
- Carré, Hans (kap.) 50, 103
- Carvelle (Geuzenschip) 110
- Castro, Fidel 156
- Cateau-Cambrésis, vrede van 196, 273
- Catharina de Medici 63, 116
- Catharina van Zweden 32
- Cattendyck, Folkert Jansz (W) 67, 173
- Chartreusen 203
- Châtillon, de, zie Coligny, Odet de
- Christoph, graaf van Oost-Friesland 32
- Cinque Ports 78, 80, 91, 116, 117
- Claesz, Aem (W) 147
- Claesz, Cornelis (Hoorn W) 161
- Claesz, Cornelis (Monster W) 162
- Claesz, Frans (W) 110, 162
- Claesz, Jan (Den Briel W) 83, 145
- Claesz, Jan (Medemblik W) 163
- Claesz, Joris (W) 162, 173
- Claesz, Pieter (W) 161
- Cobham, Lord 78, 80
- Cobham, Thomas 68, 78, 118
- Cock, Dirck (W) 162
- Coligny, Gaspard de 17, 20, 89, 90, 104
- Coligny, Odet de 21, 38, 41
- Commelin, familie 282
- Compromis 20, 23, 70, 136, 148, 155, 162, 307
- Condé 15, 17, 20, 79
- Condes, Johan 168
- Coornhert, Dirck Volkertsz 172
- Cornelia of Neelke (W) 145, 176
- Cornelisz, Willem (W) 82, 83, 173
- Cortewylle, Joos de (kap.) 110

- Cosmo, hertog van Toscane 59, 88
 Coster, Laurens (W) 136
 Craenhals, Sebastiaan 249, 250
 Creyl, de 14
 Crispe, Matthew (kap.) 79
 Croix, Adolf de la (W) 145
 Cruyningen, Ananias van (W) 84, 141, 161, 165
 Cuba 156
- Daelhem 6
 Dalmatië 174
 Dantzig 34, 113, 126, 217, 276, 284, 285, 289, 290, 301, 302
 Darmstad 145
 David, Guillaume 111
 Deinum 162
 Delafaille, Jan 287
 Delfshaven 84, 110, 262
 Delft 40, 84, 94, 110, 145, 153, 161, 162, 171, 227, 242, 246, 250-252, 257
 Delfzijl 6-8, 14, 29-31, 36, 39, 66, 72, 74, 112, 131, 207, 208, 213, 234, 235, 260, 301
 Denemarken 59, 63, 64, 81, 88, 122, 123, 166, 173, 186, 270, 273, 276, 277, 281, 282, 284, 291, 294, 297
 Deren, Jelys (W) 176
 Despes 16, 21, 25, 43, 49, 58, 68, 71, 78, 80-83, 87, 97, 145, 183, 187, 244
 Deventer 23, 47-49, 53, 54, 122, 141, 227, 235, 242, 244, 249, 272, 284, 296
 Deynse, Bernard van (W) 103, 147
 Dieppe 113, 123
 Dillenburg 36, 37, 48, 49, 53, 89
 Dircksz, Job (W) 163
 Doeckesz, Dirck (W) 162
 Dokkum 7, 24, 36, 153, 240, 284
 Dolderen, Jacob van (W) 145
 Dolhain (adm.) 19-22, 24-30, 34-38, 41, 44, 45, 50, 71, 104, 105, 108, 110, 112, 115, 124, 126, 131, 141, 144, 154, 157, 169, 173, 178, 187, 191, 197, 212, 232, 236, 260, 275, 284-287, 290, 301
 Domburg 255, 256
 Doornik 153, 162
 Dordrecht 139, 140, 209, 242, 296
 Dorp, Frederik van (W) 147, 162
 Dorp, Pieter van 249
 Dorp, Willem van (W) 162
 Dover 46, 57, 60-62, 68, 80-82, 86, 88, 91, 112, 116, 118, 119, 127, 145, 161, 173, 200, 222, 224, 296
 Dreischor, baljuw van 172
- Drente 153
 Duffel 20
 Duinkerke 162, 177, 196, 203-205, 248, 258, 271
 Duinkerker kapers 267
 Duins 38, 68, 80, 83, 119, 254
 Duitse Rijk 11, 33, 51, 53, 125, 129, 157, 158, 166, 182, 184-186, 224, 225
 Duvenvoorde, Arend van (W) 162
 Duvenvoorde, Johan van (W) 162
 Duyn, Roeland van der (W) 162
 Duyvel, Dirck Claesz (kap.) 50, 88
- Edam 206
 Edinburgh 188
 Edzard, graaf van Oost-Friesland 14, 32, 33, 52-54, 56, 72, 151, 185
 Eelsma, Jelte (kap.) 18, 22, 23, 25, 75-77, 284
 Eems 7-11, 16, 17, 22, 23, 31-33, 35, 38, 47-49, 51, 54, 56-58, 65, 66, 68, 70, 74, 75, 82, 85, 97, 111, 123, 126, 127, 147, 157, 163, 184, 199, 202, 204, 206, 207, 214, 215, 217, 221, 236, 241, 244, 261, 283, 296, 298
 Eemsvloot 46-48, 50, 54, 59, 61, 72, 83, 87, 105, 154
 Eggens, Renke (W) 147
 Egmond (N.-H.) 57, 92, 94
 Egmond, Albrecht van (kap.) 18, 22-25, 28
 Eindhoven 94
 Elbe 16
 Elbertsz, Aeris (kap.) 176
 Elfsborg 64
 Elizabeth, koningin van Engeland 8, 10, 15, 20, 26, 28, 42, 43, 49, 58, 59, 63, 78-80, 85-87, 90, 91, 116, 117, 129, 183, 187, 222, 224, 265, 291
 Emden 5, 6, 9-12, 14, 21, 23, 24, 27, 30-33, 35, 36, 38-41, 46, 49, 50, 52, 56, 65, 67, 68, 70, 72, 74, 85, 89, 90, 110, 113, 116, 117, 119, 121, 123-128, 136, 137, 139, 144, 145, 151, 161, 163, 168, 169, 171, 173, 176, 182, 186-188, 193, 202, 206, 217, 221, 224, 235, 259, 273, 276-279, 281-284, 290, 294, 296, 301, 305
 Emmerik 84, 140
 Engel (Geuzenschip) 21
 Engeland passim
 Enkhuizen 5, 6, 8, 10, 11, 14, 38, 45, 48, 49, 51-54, 68, 76, 83, 84, 93, 94, 107, 115, 131, 132, 153, 163, 171, 173,

- 206, 212, 214, 218, 221, 233, 244,
261, 272, 283, 284
- Enno II, graaf van Oost-Friesland 32
- Entens, Barthold (kap.) 18, 22-25, 29,
30, 46, 50, 51, 55, 82, 86, 94, 95, 113,
115, 124, 126, 131, 154, 173, 177, 178,
234, 248
- Entens, Wilco (W) 39
- Esens, vrouwe van 171
- Evertsz, Paulus (W) 147, 162
- Faes, Joost 104, 130
- Farmsum 235, 236
- Feddes, Sythe (W) 136, 138
- Fenner, Thomas 79
- Ferrals 140, 248
- Ferrufini 195
- Ferwerderadeel 62, 259
- Feyckesz, Haye (W) 134
- Feytes, Riemer (W) 136, 138
- Fiennes, Guislain de, zie Lumbres
- Fiasco, Thomas 80
- Fitzwilliams, John 80
- Fortuna (schip) 119
- Franeker 136, 162
- Franekerdeel 304
- Frankfort 89, 186
- Frankrijk 17, 20, 25, 26, 54, 58, 59, 61,
63, 65, 70, 71, 73, 78, 81, 85, 87-90,
92, 93, 95, 96, 106, 116, 117, 122, 123,
127, 128, 181-184, 186, 187, 191, 192,
194, 196, 198, 226-228, 234, 248, 251,
252, 254, 257, 258, 260, 264-266, 276,
280, 285, 288, 291, 293, 294, 296, 301,
302
- Fransz, Cornelis (Leiden W) 161
- Fransz, Cornelis (Vlissingen) 223, 300
- Fransz, Wouter (kap.) 9, 13, 15, 46, 75, 77
- Fransz, Zeger (kap.) 110
- Frederik, Don 251
- Frederik II, koning van Denemarken
186
- Fregoso, Gian Giazso 59
- Freudenburg 53
- Fries, Hans (W) 145
- Friese, Meinert (kap.) 19, 22-25, 37,
75, 154, 188
- Friesland 6, 8, 15, 16, 19, 24, 26, 29, 34,
36, 50, 55, 59, 63, 75, 108, 131-139,
141, 142, 147, 152, 153, 158, 159, 162,
173, 203, 205-207, 210, 211, 216, 227,
228, 231, 232, 234, 237-241, 246,
259-261, 264, 267, 272, 276-278, 283,
284, 289, 298, 301, 304
- Friesland, Hof van 24, 35, 39, 40, 137,
138, 141, 212, 232, 238, 239, 246,
259, 299
- Fritema, Reinier 137
- Frobisher, Martin 79, 86
- Gaastmeer 136
- Gaerloffsz, Bernardinus (kap.) 15
- Gardin, Willem du 282, 283
- Gauma, Hartman (leider knevelaars)
136, 137
- Gauma, Watze (leider knevelaars) 136,
137
- Gautan 260
- Geelvink of Valk (Geuzenschip) 21, 38
- Geerts, Oene (W) 136
- Geertsz, Tjaert (W) 138, 139
- Geertsz, Wouter (W) 162
- Gelderland 140, 176, 211, 249, 289
- Gelderland, Hof van 84, 172, 249
- Geldorp, Hendrik 107, 108
- Genève 137
- Gent 94, 140, 145, 153, 203, 242, 252,
304
- Gheerditz, Albert 231
- Gillingham a.d. Medway 20
- Glins, Douwe van (kap.), 39, 40, 94,
126, 171
- Godinck van Harlingen (leider kneve-
laars) 136
- Goereese Gat 38, 242
- Goes 229, 237
- Gonson, Benjamin 81
- Gorcum 153, 161, 163, 245
- Göteborg 64
- Gouda 242, 245, 262
- Graaff, Jan de (kap.) 82
- Granvelle 92, 172, 273, 287, 305
- Grave, Willem de (kap.) 82, 94, 119, 127
- 's-Gravenhage 47, 57, 110, 147, 162,
234, 246, 249-253
- 's-Gravensande 250, 251
- Greetsiel 30, 126, 277
- Griecken, Pieter van (kap.) 82
- Groesbeek, Gerard van (bisschop van
Luik) 70
- Groesbeek, Zeger van 13, 208, 231, 239
- Groet 57, 249
- Groningen (gewest) 4-6, 8, 10, 13, 16,
18, 19, 24, 26, 29-31, 46, 55, 70, 94,
101, 102, 108, 131, 132, 139, 142,
151-153, 157-159, 161, 173, 206-208,
210, 216, 228, 230-232, 234-238, 241,
244, 260, 267, 278, 283, 284, 298, 301

- Groningen (stad) 6, 7, 14, 45, 67, 77, 162, 163, 165, 174, 185, 202, 203, 205, 210, 227, 228, 231, 235, 236, 239, 259, 260, 263, 272, 283, 284, 290, 291, 298, 304, 305
- Grootebroek 206, 208
- Grote Pier 307
- Grouwe, Adriaan de (W) 173
- Gruys, Jan (W) 161
- Gruys, Tamme (W) 139
- Grijze monniken, abdij van de 234
- Gulik 185
- Guyenne 89, 265
- Gijsbert 77
- Haak, Pieter 229
- Haarlem 21, 65, 74, 153, 227, 242, 249, 252, 253, 257, 262, 263
- Haastrecht, Godfried van 48
- Hallum 39, 153
- Hamburg 14, 16, 17, 28, 34, 70, 73, 79, 81, 111, 113, 117, 123, 124, 173, 177, 191, 217, 220, 273, 276, 292, 294
- Hamm 185
- Hania, Hieronymus van 138
- Hania, Watse van 138
- Hansz, Gerbren (W) 134
- Hanze (Hanzeaten, Hanzesteden) 17, 28, 64, 73, 81, 116, 117, 123, 125, 126, 129, 142, 169, 183, 191-193, 217, 276, 281, 282, 293, 294, 297-299, 301, 302
- Harderwijk 162, 259
- Haren, Adam van (kap.) 94, 148, 156
- Haren, Onno Zwier van 94
- Harlingen 18, 76, 136, 139, 207, 240, 272
- Harss, Hans 73
- Hart, Boudewijn (W) 84, 171
- Harwich 24
- Hawkins, John 63, 86, 91
- Heeg 136
- Heegeman, Wolter (W) 162
- 's-Heerenberg 53, 248, 258
- Heeres, Claes (W) 161
- Heges, Joris de (W) 176
- Heiligerlee, slag bij 6, 173
- Hembyze, Willem van (kap.) 21, 46, 140, 178
- Hemelum (klooster) 50, 52, 188
- Hemmema, Rienck 304
- Hendricksz, Aert (W) 163
- Hendricksz, Cornelis (W) 145
- Hendricksz, Peter (W) 134, 139
- Hennebert, Jacques (kap.) 186
- Herlin, Gauthier (W) 162
- Herry, Jan 254
- 's-Hertogenbosch 50
- Hesselinck, Johan (W) 162
- Hettinga, Duco van (W) 147
- Hettinga, Homme van (kap.) 17, 18, 22-24, 34, 35, 37, 45, 94, 102-104, 120, 130, 134-136
- Hettinga, Taco van (W) 147
- Hillegom 162, 173
- Hillesz, Agge (W) 136
- Hillesz, Hinne (W) 136
- Hilversum 161
- Hindelopen 29, 39, 132, 239
- Hoeken 307
- Holland passim
- Holland, Hof van 62, 199, 242, 245, 249, 250, 252
- Holland, Staten van 75, 128, 196, 198, 200, 208-212, 218, 220, 221, 261, 262, 297, 300
- Holsteyn, Hans van (W) 136
- Holstock, William 81
- Holthen, Pieter van (kap.) 82, 127
- Hommerts 136
- Hoorn 21, 46, 48, 51, 75, 94, 113, 177, 206, 208, 212, 214, 230, 242, 272, 283, 305
- Hooschaert, Cornelis (W) 162
- „Hop”, kapitein 46
- Hoppesack, Hendrick (kap.) 46
- Hottinga, Hero van (kap.) 77
- Hubrechtsz, Adriaan (W) 145
- Huelbloc, Adriaan (W) 145
- Hugenoten 6, 17, 20, 43, 54, 58, 63, 64, 78, 79, 87-89, 102, 104, 111, 114, 152, 169, 170, 182, 183, 187, 192, 197, 218, 248, 256, 258, 277, 287, 289, 306
- Huisduinen 57, 173, 216
- Idaarderadeel 137
- Iersikeroord, tol van 292, 294, 298, 299
- Indijk 136
- Irnsom 138
- Italië 59, 119, 123
- Jacob „Mancke Koman” (W) 148
- Jacobsz, Jan (W) 163
- Jacobijnen 173
- „Jacques” 79
- Jansz, Bruin (W) 121
- Jansz, Claes (Amsterdam W) 162
- Jansz, David (kap.) 82
- Jansz, Evert (W) 162
- Jansz, Herman (W) 145

- Jansz, Pieter (W) 162
 Jansz, Rewert (W) 134
 Jansz, Willem (Solwerd W) 218
 Jarichsz, Jan (W) 24, 133
 Jaspersz, Hans (W) 163
 Jeannin (kap.) 73
 Jelckesz, Johan (W) 136, 161
 Jelmersz, Jelmer (kap.) 77, 113, 120, 133
 Jemmingen, slag bij 2, 7, 10, 12, 17, 72,
 135, 184, 227, 230, 231, 283
 Johan, graaf van Oost-Friesland 32, 33,
 52, 279
 Jonker Fransenoerlog 107, 307
 Joost (W) 162
 Joosten, Jan (W) 162
 Jorisz, Claes (W) 163
 Joure 136

 Kamp 249
 Kampen 36, 48, 229, 242, 272, 289
 Kanaal, Het 37, 38, 57, 59, 61, 63-66,
 68, 69, 72, 85, 97, 140, 193, 194, 199,
 201, 215, 222, 286, 296, 302
 Kanaalvloot 46, 57, 61, 82, 83, 85, 87,
 154
 Karel V, keizer van Duitsland 189, 190,
 196, 198, 205, 239, 257
 Karel IX, koning van Frankrijk 58, 59,
 63, 88, 89, 116, 118, 170, 182, 183,
 218
 Kater, Pieter Dircksz (kap.) 8, 9
 Kattenblock, Jurgen Ottensz (W) 161
 Katwijk a.d. Rijn 62
 Katwijk aan Zee 57, 62, 140, 145, 174,
 202, 252
 Keizer van Duitsland (Maximiliaan II)
 33, 122, 184-186, 224
 Kerstensz, Jan (W) 163
 Keulen 23, 48, 140, 172
 Kleef 70, 84
 Klok, De (Geuzenschip) 82, 86
 Knipping, Victor 185
 Koene, Claes (W) 162, 174
 Kollum 162
 Koppelstock 95, 96
 Kremer, Johan 231

 Laboen, Willem (W) 158
 Laers, Hendrik Thomasz (kap.) 7, 9, 15,
 16, 94, 101, 108, 178
 Lambertsz, Hendrick (W) 161
 Landres, Hermes de (W) 162
 Lane, Ralph 86
 Langezwaag 163

 La Rochelle 20, 25, 26, 28, 30, 32, 33,
 49, 54, 56, 58, 60, 61, 64-66, 68, 78,
 81, 82, 85, 87, 88, 96, 97, 104, 109-111,
 114, 116, 118, 119, 144, 159, 161, 170,
 176, 182, 183, 217, 218, 225, 235, 259,
 264
 Larrelte 35
 Launay 170
 Leerort 72
 Leeuwarden 136, 137, 145, 153, 161,
 227, 240
 Le Havre 284
 Leicester 21, 267
 Leiden 62, 84, 153, 161, 162, 166, 174,
 209, 220, 227, 250-252, 257, 262, 290
 Lek 209
 Lepanto, slag bij 305
 Licques, de 256
 Lier 295, 305
 Lievensz, Willem (W) 162
 Likedeelers 307
 Lincolnshire 15, 20, 171
 Lissabon 192, 287
 Lisse 171
 Lodewijk, Jan (kap.) 37, 103
 Lodron 243
 Loevestein 48, 53, 188, 244-248, 258
 Logum 35
 Londen 8, 21, 25, 74, 78, 80, 82, 83, 99,
 118, 122, 145, 167, 173, 264
 Loo, Albert van 213
 Loo, Paulus van 245
 Lowestoft 65
 Loufsz, Cornelis (kap.) 94
 Loye, Jean de (kap.) 40, 94, 112, 145,
 177
 Lübeck 129, 276
 Luik 70, 94, 158
 Lumbres (adm.) 42-44, 46, 48, 49, 51,
 58, 61, 65, 69, 71, 74, 81, 89, 90, 103,
 105, 106, 115, 118, 120, 122, 154, 166,
 167, 178, 301
 Lumey (adm.) 44, 69-72, 74, 79, 81-87,
 90-98, 106, 108, 110, 116-118, 127,
 128, 132, 141, 175, 194, 201, 253, 260,
 264, 265

 Maas 46, 48, 49, 53, 55, 92, 94, 228, 245,
 250-252, 264
 Maasland 251, 252
 Maastricht 70
 Maertensz, Dirck 230
 Magere Jelle (W) 148
 Magerman (W) 163

- Mandeville 259
 Manninga, Unico 12, 52, 168
 Margaretha van Parma 20, 205, 227, 228
 Maria van Hongarije 228
 Marie (schip) 117
 Marken 75
 Marnix, Jan van 229
 Marnix, Philips van 89, 168
 Marsdiep 27, 57, 66, 216, 221
 Marten (W) 147
 Martens, Feyke (kap.) 67, 127
 Mechelen 254, 286
 Medemblik 46, 110, 153, 163, 208, 233, 245, 248, 253, 272
 Med Hole 118
 Medina Celi 258
 Megen, graaf van 9, 13, 29, 30, 35, 40, 41, 59, 62, 63, 136, 207, 208, 210, 219, 232, 234, 235, 238-240, 246, 258-260, 267
 Melchior (kap.) 18, 134, 136, 137, 284
 Mendoça, Bernardino de 97
 Menminck, Adriaan (kap.) 40, 46, 47, 53, 54, 75, 105, 108, 132, 216
 Meppel 162
 Mepsche, Johan de 19, 24, 33, 40, 55, 119, 236, 260, 283
 Merchant Adventurers 80, 292
 Merens, Jan Martensz (W) 94
 Meyns, Pieter Simonsz (kap.) 76, 262
 Micault, Nicolaas 217
 Michiel, Schoon (kap.) 38
 Michielsz, Jan (W) 44, 162, 229
 Michielszoon, Wolfert 133, 210, 280
 Middelburg 58, 153, 162, 173, 196, 200, 210, 227-229, 237, 242, 243, 247, 253-257, 263, 271, 292, 305
 Midwolde 39
 Moller, Berent (leider knevelaars) 136
 Moncheau 261
 Mondragon 235, 243
 Monnickendam 55, 72, 132, 133, 178, 206, 219, 249
 Monster 162
 Montfalcon, Charles de (W) 147, 162
 Morillon 97, 305
 Morra 24
 Monthe Fénelon, de la 15, 21, 25, 26, 82, 99, 170
 Muiden 245
 Munster 74
 Naaldwijk 251
 Nachtgeaal, Pieter (kap.) 46, 82
 Nachtgeaal (Geuzenschip) 21
 Nannens, Jacob 82
 Nannensz, Pieter (W) 147, 232
 Narva 287
 Nassau, Adolf van 6
 Nassau, Jan van 36, 89
 Nassau, Lodewijk van passim
 Navarre, Hendrik van 182
 Nedersaksische Kreits 185, 186
 Nes, Frans van (W) 162
 Nesserland 30, 31, 34, 35
 Nicollo, Joanne de (W) 174
 Nierop, Dirck van (W) 162
 Nieuwenburgh, Jan Jansz van der (kap.) 16, 50, 283
 Nieuwe Niedorp 162
 Nieuwe Zijl 39
 Nieuwpoort (Vl.) 176, 196, 258, 271
 Noircarmes 227
 Noord-Afrika 293
 Noordwijk 110, 162
 Noormannen 142
 Noorwegen 52, 66, 186, 216, 272, 296
 Norden 14, 31, 39, 40, 46, 52, 55, 74, 82, 139, 161, 171, 173, 176, 277, 278
 Nijkerk (Fr.) 161
 Nijkerk (Geld.) 176
 Nijmegen 242, 258
 Oirschot 145
 Oldambt 39
 Oldeklooster (Appingedam) 39, 236, 241
 Oldeklooster (Marne) 24
 Oldenburg 62
 Oldersum 127, 277, 278
 Olivier, Jacques (W) 162
 Onversaeght, Hans (W) 161
 Ooltgensplaat 38, 62, 140
 Oost-Dongeradeel 62, 135, 259
 Oostduinkerke 62
 Oostende 82, 84, 145, 173, 196, 202, 258, 271, 300, 304
 Oosterweel, slag bij 168, 229
 Oost-Friesland 5, 6, 10-14, 16, 18, 19, 22, 24, 31, 33, 36, 38, 40, 45, 46, 48, 51-53, 55, 65-67, 73, 98, 103, 111, 114-119, 122, 123, 125-127, 129, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 142, 151, 157, 161, 162, 171, 176, 181, 182, 184-187, 205, 207, 214, 225, 240, 276-279, 281, 282, 287, 289, 296, 297, 299, 301, 302, 305
 Oost-Friesland, graven van (zie ook Edzard en Johan) 15, 22, 29-32, 35, 39, 40, 52, 53, 62, 66, 70, 74, 85, 127, 136, 140, 182, 184-186, 205, 214

- Oostmahorn 259
 Oranje, Willem van passim
 Oterdum 31, 235, 236
 Oudenaarde 161, 162
 Overijsel 289
- Pacheco, Hernando 49, 244
 Pape, Andries (kap.) 9, 13, 15
 Parijs 182
 Petten 57, 173
 Philippeville 247
 Philippus van Macedonië 156
 Philips II, koning van Spanje 11, 20, 25, 42, 46, 58-60, 63, 64, 69, 78, 80, 87, 97, 98, 102, 103, 116, 118, 123, 182-184, 189, 192, 201, 205, 213, 215, 216, 227, 244, 294, 301
 Piersz, Heercke (W) 134
 Pietersz, Adriaan (W) 162
 Pietersz, Andries 247
 Pietersz, Claes (W) 136
 Pietersz, Jan 203, 300
 Pietersz, Lenert 277, 278
 Pietersz, Rochus (W) 145
 Pietersz, Willem 140
 Piper, William (kap.) 79
 Planche, Jacques de la, (W) 147
 Plucquet, Nicolaas (kap.) 37
 Plymouth 16, 283
 Polen 302
 Pomereaulx, Anthoine des (kap.) 67, 145
 Portsmouth 79
 Portugal 85, 89, 123, 191, 273, 280, 285
 Post, De (Geuzenschip) 21
 Prideaux, Thomas 86
 Privy Council 20, 38, 80, 86, 91
 Purmerend 110, 162
 Pijl, Jan Claesz 206
- Quirijnsz, Jan (W) 110, 162
- Raad van Beroerten 23, 148, 151, 154, 161
 Rammekens 247, 254
 Ransdorp, Jan van (kap.) 44, 145, 176, 202
 Raphaël, hopman 242
 Rauwerderhem 138
 Reael, Laurens 172
 Reide 31, 235, 236
 Rengers, Tjaard (W) 162
- Ripperda, Asinghe (W) 162
 Ripperda, Pieter (W) 162
 Robaert, Jan (W) 148
 Robles, Caspar de 14, 29, 30, 36, 39, 46, 51, 55, 56, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 74-77, 85, 112, 127, 131, 132, 138, 165, 147, 177, 185, 203, 213, 214, 221, 223, 225-227, 234-238, 240, 241, 248, 259-263, 267, 300, 305
 Rol, Jan Simonsz 76, 214, 262
 Romersdorf 12
 Ronsse 145
 Roobol, Cornelis (kap.) 55, 65-67, 72-75, 88, 94, 95, 123, 127, 133, 178, 256
 Roorda, Binnert (leider knevelaars) 136, 137
 Roorda, Karel 137
 Rotterdam 21, 45, 46, 84, 94, 242
 Rottum (dorp) 24
 Rottum (eiland) 23
 Rouaan 301, 302
 Ruigenhil 140
 Rusland 156
 Ruychaver, Nicolaes (kap.) 40, 46, 50, 54, 55, 61, 69, 82, 88, 91, 94, 103-106, 108, 112, 114, 115, 117, 148, 173, 178, 188, 216, 300, 301
 Rye 43, 189
 Rijk, Jacob Simonsz de (kap.) 94-96, 175
 Rijn 84
 Rijnland 168
 Rijnsburg (klooster) 252
 Rynthiesz, Geroleke (W) 136
 Rijssel 240
 Rijswijk, Cornelis van 245
- Sackedraeger, Berent (W) 134
 Saint-Germain, vrede van 170, 182
 Saint-Omer 256
 Sandwich 26, 91
 Sandyck, Nicolaas van (W) 162
 Sas van Gent, 263
 Schagen 57, 249
 Schalkwijk 161
 Schelde 107, 293
 Schellingwoude 55, 72, 120, 132, 133, 219, 249
 Schellinkhout 75, 177
 Schepper, Cornelis de 181, 196, 206, 226, 228, 233, 252, 265
 Scheveningen 130
 Schiedam 277
 Schoonhoven 162

- Schoorl 57, 76, 249, 262
 Schotland 123-125, 188, 191, 271, 276, 293, 294
 Schouwen 228, 253-255, 257
 Sebastiaansz, Gerrit (kap.) 9, 10, 73, 75-77, 127, 132, 176, 177, 283
 Selwert (klooster) 139
 Sexbierum 136
 Shepperton 21
 Siena 59
 Silvius 21
 Simonsz, Ellert (W) 162
 Simonsz, Jan (Fr. W) 162
 Simonsz, Jan (kap.) 82, 94, 120
 Simonsz, Menno 139
 Sint-Truiden 20, 70
 Sint-Winoksbergen 173
 Sjoerds, Wybe (kap.), 62, 252, 301
 Slochteren 6
 Sloten 136
 Sluis 112, 145, 199, 258, 271
 Sneek 227
 Soest (Dld.) 163
 Solsbrugge, Crispinus van (kap.) 18, 22-25, 28
 Solsbrugge, Hannibal van (W) 23
 Solsbrugge, Mercurius van (W) 23
 Sonoy, Diederik (adm.) 8-10, 12, 17, 48, 50, 52, 53, 64, 101, 108, 119, 207, 283
 Sont 27, 64, 270, 272, 273, 275-282, 284-290, 293, 302
 Spanje 15, 20, 42, 59, 63, 78, 79, 85, 91, 93, 107, 116, 117, 170, 182, 191, 194, 201, 216, 127, 219, 243, 248, 265, 280, 285, 287, 291, 293, 294, 301
 Spiegel, Jan Claesz (kap.) 73, 82-84, 88, 94, 174, 178
 Spiering (kap.) 75-77, 132
 Spiers, Rijksdag te 32, 40, 52, 129, 169, 184, 185
 Spyckeroog 18, 284
 Staten-Generaal 288
 Staveren 50, 188, 272
 Steenbeke 256, 261-263
 Steltman, Gilles Pietersz (kap.) 94
 Sterlin, Pierre 110
 Stettin 276
 Straatsburg 18
 Strozzi, Philippe 89, 93, 265
 Swieten, Adriaan van (W) 84, 147, 161, 162
 Sytzama, Wigger van (W) 162
 Syvertsz, Johan (kap.) 104, 106, 165
 Taeckesz, Willem (W) 139
 Taffin, Jean 8, 10
 Taillard, Pierre 111
 Tammes, Juw (W) 135
 Tassis, Jean Baptist de 193, 255
 Termunten 234, 236
 Terschelling 24, 39, 75, 77, 133, 216
 Tessel 16, 27, 53, 54, 56, 57, 75, 92, 93, 121, 132, 162, 176, 178, 206, 249, 250
 Theems 81
 Tiende penning 220, 239, 268, 275, 288, 289, 302, 303, 305, 306
 Tjebbesz, Wicke (W) 134
 Toledo, Rodrigo de 257
 Tongerlo, Philippe van (kap.) 88, 110
 Trière, Jan Baptist de 118
 Troje 107
 Troyen, Jan van (kap.) 21, 25, 37-41, 45, 51, 55, 108, 112, 126, 136, 139, 172, 178, 204, 216-218, 242
 Tseraerts, Jérôme (adm.) 43, 46, 88, 90, 111
 Turken 78, 182
 Ufkens, Popko (W) 162
 Uitwellingerga 136
 Ulft 53, 258
 Ulgers, Herman (W) 139, 162
 Utenhove, Anthonius van (kap.) 21, 37, 88, 110, 178
 Utrecht 48, 84, 94, 211, 227, 228, 233, 238, 244, 249-251, 257, 261, 263, 290, 304
 Uyter Wulghen, Olivier (W) 145, 202, 203
 Vaer, Claes (W) 92, 93
 Valenciennes 110, 162, 227, 258
 Vaughan, John 79
 Veere 112, 188, 198, 203, 205, 228, 237, 242, 243, 253, 256, 271, 291, 292, 298, 300, 303
 Veldhuysen, Govert van (kap.) 82, 127
 Venetië 294
 Verenigde Staten 156
 Veurnambacht 258
 Veurne 248
 Vianen 145
 Vierssen, Hans van (W), 161, 162, 249
 Vitelli, Chiappino 80
 Vlaanderen 61-63, 70, 82, 107, 132, 140, 153, 154, 157-159, 181, 191, 196-198, 200, 216, 227-229, 247, 258, 260, 266, 272, 300

- Vlie, het 11, 26, 28, 29, 34, 37, 40, 41, 47, 54-56, 67, 73, 75, 77, 83, 85, 104, 105, 108, 112, 126, 173, 174, 199, 212, 214, 216, 222, 232, 261, 275, 284, 296, 297, 301
- Vliechop, Ellert (kap.) 8, 9, 13, 15, 46, 55, 82, 94, 103, 136, 145, 171, 173, 178
- Vliegende Hert, Het (Geuzenschip 1568) 9, 283
- Vliegende Hert, Het (Geuzenschip 1569) 21
- Vliegende Hert, Het (Geuzenschip 1570) 49, 58
- Vlieland 26, 27, 39, 76, 77, 132, 165, 177, 203, 261
- Vlissingen 65, 98, 124, 153, 193, 194, 201, 215, 223, 226, 228-230, 237, 243, 244, 247, 254-256, 263-265, 271, 291, 292, 300, 303
- Vollenhoven 246
- Voorne 46, 92, 96
- Vrouwenpolder 255
- Wacken, Adolf 197, 207
- Wacken, Anthonie 60-62, 70, 79, 188, 191-194, 196-200, 210, 215, 223, 224, 231-233, 237, 238, 243, 247, 254, 256, 264, 267, 293, 303
- Wadden 18, 22, 23, 38, 63, 65, 74, 77, 97, 131, 147, 191, 207, 210, 211, 215, 231, 236, 239, 261, 262, 284, 298
- Waelwyck, Arnold 89, 90, 92, 127
- Walcheren 46, 59, 191-194, 210, 216, 217, 221, 228, 229, 237, 243, 247, 253-257, 261, 263, 264, 271, 293, 294, 298, 299, 303
- Walshingham 90
- Warfum 39
- Waterland 133, 210-212, 216, 219, 262, 280
- Watum 236
- Waudry, Pierre (W) 173
- Wedde, slot 6
- Weert (nonnenklooster) 24
- Werff, Pieter Adriaansz van der 121, 166
- Wesenbeke, Jacob van 45, 46, 49, 51, 53, 153
- Weser 15
- Wessels, Hendrik 48, 51, 52
- Wesselsz, Cornelis (kap.) 8, 9, 16, 232, 283
- West-Dongeradeel 137, 241
- Westfaalse Kreits 185, 186
- West-Indië 58, 65
- Westkapelle 254-256
- Wezel 8, 171, 173
- White, Thomas (kap.) 79
- Wieringen 76, 132, 177, 262, 309
- Wight 38, 46, 78, 93, 118, 296
- Winaldum 145
- Wingen, Jan van (W) 145
- Wingen, van 167
- Winschoten 6
- Winsum 162
- Winter, George 49, 86, 91
- Winter, William 49, 86
- Wirdum 136
- Witteloo, Dirck (W) 162
- Workum 50, 132, 136, 153
- Wursten 73, 177
- Wybrantsz, Egbert (kap.) 50, 52, 82, 88, 188
- Wybrantsz, Jurriaan (kap.) 50, 52, 88, 127
- Wijk aan Zee 263
- Xanten 249
- IJ, het 230
- Yarmouth 110
- IJsselstein 145, 176
- Zandvoort 250, 263
- Zante 174
- Zeeland 3, 25, 42, 58-60, 62, 63, 70, 79, 82, 98, 102, 108, 119, 132, 133, 139, 153, 157, 158, 161, 172, 175, 178, 180, 181, 188, 191, 193, 194, 196, 198, 200, 207, 210, 211, 215, 216, 219, 221, 226-231, 237, 238, 242-244, 247, 253, 255-257, 260, 263, 266, 267, 272, 278, 295, 298, 300, 308
- Zickele, van der 254
- Zierikzee 83, 170, 189, 197, 255, 300
- Zoutelande 254-256
- Zuid-Beveland 229
- Zuiderzee 14, 16, 75, 107, 206, 210, 211, 216, 219, 228, 231, 261, 272, 283
- Zutfen 48
- Zwartsluis 206
- Zweden 59, 63, 64, 81, 270, 273, 281, 291, 297
- Zweveghem 80, 87, 91, 183, 264
- Zwolle 242
- Zijpe 76, 177